

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Ahmet Efe

Efsaneden Gerçeğe

KUŞÇUBAŞI EŞREF

Tarih Dizisi 4
KUŞÇUBAŞI EŞREF
Ahmet Efe
a._efe@hotmail.com

Birinci Basım: Kasım 2007
Kapak: Tasarımevi
Sayfa Düzeni: Onur Gözüpek
Baskı: Kitap Matbaası

ISBN: 978-975-01114-3-3
Bu kitabın yayın hakları Bengi Yayınları'na aittir.

BENĞİ YAYINLARI
Hasnun Galip Sokak No: 2/A Beyoğlu İstanbul
Tel/Faks: (0212) 251 66 83
E-Posta: bengikıtap@gmail.com

AHMET EFE

KUŞÇUBAŞI EŞREF

BENGİ
YAYINLARI

Ahmet Efe, 1963 yılında Osmaniye’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Osmaniye’de tamamladı. 1981’de girdiği ve YÖK’le birlikte adı Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi’ne dönüşen İstanbul Yüksek Teknik Öğretmen Okulu Elektrik Bölümü’nü dört yıl devam ettikten sonra bitirmeden, 3. sınıfta iken 1985’te bıraktı.

1987’de girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nü 1991’de bitirdi.

Bu arada çok sayıda, aylık, onbeş günlük, haftalık, günlük dergi ve gazetede, teknik sorumluluk, muhabirlik, muhahhlik, redaktörlük, istihbarat şefliği, yazışleri müdürlüğü, haber müdürlüğü, genel koordinatörlük gibi görevlerde bulundu.

1995’te öğretmenliğe başlayan Efe, halen İstanbul’da bir lisede bu görevini sürdürmektedir.

Ahmet Efe’nin, “Gizli Kalmış Bir İhanet Çerkez Kongresi ve Çerkez Ethem” ile “Çerkez Ethem” dışında yayınlanmış başka kitabı yoktur.

Ağır yaralanıp sargı yerine götürölmek istenmesine karşı, “Bir Türk zabiti tek yara ile ateş hattından çekilmez” diyerek muharebeye devam eden; ikinci kez yaralandıktan sonra da Namık Kemal’in,

Yâre nişandır tenine erlerin
Mevt ise son rütbesidir askerin;
Altı da bir üstü de birdir yerin
Arş yiğitler vatan imdadına!

*vatan şarkısını söyleyerek şehit düşen Üsteğmen Hâlet’in şahsında
Kanal harekâtının “gerçek” kahramanlarının aziz ruhlarına...*

İÇİNDEKİLER

1. Önsöz	XIII
2. Kuşçubaşı Eşref Biyografisinin Kaynakları	XVII
3. Kısaltmalar	XXXII

1. Bölüm: KUŞÇUBAŞI EŞREF'İN BİYOGRAFİSİNE GİRİŞ

1.1. Kuşçubaşı Eşref'in Soyü Selçuklu Hanedanından mı Geliyor?	1
Eşref'in "Kuşçubaşı"lığı Nereden Geliyor?	

1.2. Genelkurmay ve MSB Arşivleri Eşref'in Harbiye'yi Bitirdiğini

Doğrulamadı!	3
Kuşçubaşı Eşref, Gizli Devrimci Arap Örgütü Kuruyor • Eşref Bey Surre Alayı'nı Soyuyor • Kuşçubaşı'nın, Kimin Adına Yapıldığı Bilinmeyen Esrareniz Faaliyetleri	

1.3. Eşref Bey İTC'ye Katılıyor

İngiliz İstihbaratı da Aynı Sıralarda Bölgede Fink Atıyordu • "Kuş Meraklısı" Bir İngiliz Ajansı Hicaz'da Ne Arıyordu? • Meşrutiyet'in İlanında Eşref Bey'in Bir Rolü Var mıydı? • Kuşçubaşı Eşref Bey Mason muydu? • Hemşehrisi Mahmut Şevket Paşa Eşref'i koruyor • Kuşçubaşıların İzmir Macehraları • Kuşçubaşı Eşref Bey Ne Demek İstemişti? • Abdülhamit Çerkez Tarihi Yazılmasına İzin Vermemişti • Osmanlı Çerkezleri'nin Altın Çağı • Eşref Bey'in Karanlık Dönemi

2. Bölüm: KUŞÇUBAŞI, "KAYIP YILLARI" NDA DOĞU ANADOLU VE HARTUM'DA TİCARETİ Mİ YAPTI?

Çakırcalı, Boşnak Hasan'dan İntikamını Alıyor • Amavut Kara Sait Paşa Çakırcalı'nın Peşinde • "Erkek Kısmı Elindeki Silahı Vermez. İstersen Gelir Alırsın!" • Çakırcalı-İttihat ve Terakki İlişkisi • Piyasaya Çıkan Kuşçubaşı Eşref, Çakırcalı Mehmet'in Karnı Burnunda Hanımını Karda Kışta Sürgün Edip Bebesinin Ölümüne Neden Oldu! • Kuşçubaşı'nın da Katıldığı Çöpdere Çatışması • Çakırcalı'nın Takibine Sivas'tan Gönüllü Çerkezler Getiriliyor • Çakırcalı İçin Ta Erzincan'dan Bile Çerkez Getirilmiş! • Anzavur Ahmet de Sahneye Çıkıyor • Kuşçubaşı Sami de Piyasaya Çıkıyor • Çakırcalı'nın Yakınlarını Kuşçubaşı Sami'ye Anzavur Öldürmüştü! • Kuşçubaşı Sami İntikam Peşinde • Çakırcalı'nın Düşmanları Soluğu Eşref'in Yanında Alıyor • İşkenceye Karşın Konuşmayan Yörük Delikanlısının Kuşçubaşı'na Verdiği Ders! • Kuşçubaşı Çatışmayı Kayanın Ardından İzliyor! • Kuşçubaşı, Çakırcalı'nın Karısı ve Kızlarını Esir Alıyor • Çakırcalı'nın Son Çarpışması ve Ölümü • Çakırcalı'yı Kim Öldürdü? • Kuşçubaşı Sami İntikam Almaya Devam Ediyor

3. Bölüm: TRABLUSGARP/TÜRK-İTALYAN HARBİ VE EŞREF BEY..53

İtalya Trablusgarp'a Göz Dikiyor • Hükümetin Aczi İtalyanlar'a Cesaret Verince Duruma İT El Koydu • Türk Bahriyelileri İtalyanlar'ın "Teslim Ol" Çağırısına Gemilerini Batırarak Karşılık Verdi! • Türk Kuvvetleri Vuruşarak Çekiliyor • İttihatçılar'ın Kahpe Baskına Misillemesi • Kuşçubaşı Eşref Bey İle İlgili Karanlık Noktalar • Savaşı Kazandık Trablusgarp'ı Kaybettik! • "el-Hâin Reşid el-Çerkes, el-Hâin Aziz el-Mısri el-Çerkes!"

4. Bölüm: BALKAN HARBİ VE EŞREF BEY69

Balkan Savaşları, Alman Yayılmacılığına Karşı Slav/Ortodoks Barikatı Oluşturmak İçin Çıktı • İç Sorunlar Düşmanlara Cesaret Verdi • Dördü Birden Savaş İlan Ediyor • Kâmil Paşa Hükümeti Midye-Enez Çizgisini Kabul Etmeyecek miydi? • Parsayı Bölüşemeyince Birbirlerine Girdiler • Kuşçubaşı Eşref'in Edirne'ye Yönelik Keşif Taarruzu • Hükümetin Kararsızlığını İT Değiştirdi • Müfrezenin Komutanı Kimdi? • Batı Trakya'nın Tümünden İstirdadı Kararlaştırılıyor • Batı Trakya Hükümeti'nde Reis Kuşçubaşı Görünmesine Karşın İpler Süleyman Askeri Bey'in Elinde • Katliamları Görmezden Gelenler, Türk Akıncılarını Hükümete Şikâyet Ettiler • "Devletle Maddi Bağımızı Kestik!" • "Amacımız Bıçak Altında Bulunan Sizleri Kurtarmaktır!" • Bağımsızlık İlanı 'Büyük Devletler'e Bildiriliyor • Yunanistan'ın Gelişmelerdeki Rolü • İT Hükümeti Batı Trakya'dan Neden Vazgeçti? • Süleyman Askeri Bey Arkadaşları Gibi Düşünmüyor

5. Bölüm: I. DÜNYA HARBİ VE EŞREF BEY93

TM'nin Başkan(lar)ı Kimdi, Kuşçubaşı "Teşkilat"ın Başkanlığını Yaptı mı? • Stoddard Versiyonunda Ne Deniliyor? • MİT Ne Diyor? • Kuşçubaşı Ünlü Yemen Seferine Kadar Neler Yaptı? • Eşref Bey'in I. Kanal Harekâtı'ndaki Rolü • Eşref Bey Kanalı Niye Geçmedi? • Çelişkiler Çelişkiler • O Harekâtları Kimler Yaptı? Ya da Kanal Harekâtı'nın Meçhul Kahramanı Macar Gondos • Fransız Konsolosluğu'ndaki Gizli Belgeleri Kuşçubaşı mı 'Ele Geçirdi'? • Belgeler Ne Zaman 'Ele Geçirildi'? • Belgeler Ele mi Geçirildi Ele mi Verildi? • Kuşçubaşı ve Ermeniler

5.1. Kuşçubaşı Eşref'in Ünlü Yemen Seferi109

Yemen Seferinin Ünlü Karakteri "Motor" Sahneye Çıkıyor! • Kuşçubaşı'nın Esrarengiz Sorgulanması! • Kuşçubaşı Cemal Paşa İle Görüştü mü? • Nihayet *Motor*dan Haber Geliyor! • *Motor*un Gecikmesi, Yemen'e Denizden Gitme Planını Suyu Düşürüyor • Eşref'e İstanbul'dan 'Dön' Emri Veriliyor • Müfreze Pusuya Düşürülüyor • Eşref, Abdullah'ın Huzurunda • Şerif Hüseyin'in Kurmayları Kimlerdi?! • Eşref, Gizli Görüşmede Mısri İle Ne Konuştuğunu Niye Açıklamadı? • Sorgudan Geçirilen Eşref Bey Nihayet Mısır Yolunda • Hazine Yemen'e Gitti mi? • Eşref'in Malta Günleri • Eşref'in Ayakkabı Macerası • Kuşçubaşı, Malta'daki Türk Camii İle Türk Esirlerinin Kabirlerini Onartmış!

6. Bölüm: TÜRK İSTİKLÂL HARBİ VE EŞREF BEY.133**6.1. Eşref Bey İstanbul'a Ne zaman, Nasıl Geldi?133**

Yalanla Örülen Duvar • Kuşçubaşı, Kocaeli Bölgesine Gelmeden Önce Neredeydi, Neler yaptı? • Alpaslan'ın Kaçırılması İle Eşref Bey'in Bir İlgisi Var mıydı? • Yahya Kaptan'ın Şehit Edilmesi? • Adapazarı'nın Sırrı • Kuşçubaşı Adapazarı'na Ne Zaman Geldi? • Durumu Açıklayan Belge • Adapazarı'nda Neler, Neden Oldu? • Eşref Bey'in Uygulamaları! • Canlı Tanık Ne Diyor? • Eşref Tepkisi İsyana Dönüşüyor • Binbaşı Çolak İbrahim Bey Nasıl Anlatıyor? • Arkadaşları 15 Dakika İçinde Üç Kez Verdikleri Karardan Vazgeçiyor • Çolak İbrahim Bey Komutayı Ele Alıyor • Kuşçubaşı'nın *Telaşı!* • İbrahim Bey Arkadaşlarından Ayrılıyor • Kuşçubaşı'nın İkinci *Telaşı!* • Kuşçubaşı'nın Göynük'teki *Faaliyetleri*

6.2. Kuşçubaşı Eşref Bey Batı Cephesi'nde Neler Yaptı?163

Fahrettin Bey Eşref'i Trenden Niye İndirdi? • Eşref, Ethem'e Adam Topluyor • Eşref Bey Nerede? • Kuşçubaşı Eşref de Ethem'le Birlik'te Yunanlılar'a Sığınmış! • Kuşçubaşı Niye Gitti?

7. Bölüm: KUŞÇUBAŞI İZMİR'DE NELER YAPTI?171

Eşref İstanbul'a Gitti mi? • Kuşçubaşı İle İlgili İlk Haberler • Bu İlginç Planla Eşref'in Bir Bağlantısı Var mıydı? • Ünlü Türk Casusu "İngiliz Kemal"ın Yakayı Ele Vermesinde Eşref'in Rolü Oldu mu? • Kuşçubaşı Çerkez Kongresi'ne Katıldı mı? • Eşref Bey'in Esrareniz Ziyareti

7.1. Kuşçubaşı Eşref'in Enver Paşa İle İlişkisi Oldu mu?177**8. Bölüm: KUŞÇUBAŞI, ÇERKEZ ETHEM VE DİĞER ÇERKEZLER'İN ADALAR, YUNANİSTAN VE BATITRAKYA'DAKİ FAALİYETLERİ181**

İngilizler de Yunanlılar da Kuşçubaşı Ve Çerkez Kardeşler de Pes Etmedi

8.1. Kuşçubaşı'nın Kurduğu Türk Düşmanı Örgüt: "Anadolu Osmanlı İhtilâl Komitesi"183

Türk İstihbaratının AOİK İle İlgili Hükümete Sunduğu Resmi İstihbarat Raporu

8.2. İngiliz Gizli Belgeleri Ne Diyor?186

Kuşçubaşı Eşref, Çerkez Ethem, Anzavur'un Oğlu Kadir, Çerkez Davut Ve Ermeni Çakıncı Türkiye'ye Karşı El Ele • Eşref'e Göre Anadolu'nun Yüzde 70'i Mustafa Kemal'e Karşymış! • İngiliz Gizli Servisinde Çalışanlar

8.3. Türk Genelkurmayı'nın İstihbarat Raporlarında Eşref'in Örgütlediği Çetelerin Anadolu'daki Faaliyetleri190

Türk Uçakları Midilli'yi Niye Bombaladı? • Gâvur İmam Yakalanıyor • Kuşçubaşı'nın Gönderdiği Çeteler 500 Kişiyle Türk Karakolunu Basıyor • Kuşçubaşı Eşref'in Yakalanan Adamı Ne Anlattı? • Türk Uçaklarının Midilli Üzerine Attığı Bildiride Ne Yazıyordu? • Eşref'in Eski Mesai Arkadaşı Anzavur'un Oğlu Kadir Ele Geçiriliyor • Eşref'in Seviyesini Gösteren Bildirisinde Ne Yazıyordu? • Eşref'in Eski Mesai Arkadaşı Anzavur'un Oğlunun Derdi İngiliz'i Gerdi! • Eşref'in Örgütleyip Anadolu'ya Gönderdiği Çerkezler'le Göğüs Göğüse Çarpışmalar • Çerkez Aziz de Yakalanıyor • Ethem'in Arkadaşı Manyas'lı Şevket de Ölü Ele Geçiriliyor • AOİK'nin Yakalanan Adamları İdam Ediliyor

8.4. Batı Trakya Türkleri'ne Yapılan Zulümler204

Yunan İllerinden Dönen Zavallı Esirlerimiz Neler Anlattılar? • Kuşçubaşı Eşref ve Çerkez Ethem Yine Ortaya Çıkıyor • Rauf Bey'in Tutumu

9. Bölüm: EŞREF'İN LOZAN'A GİDEN TÜRK DELEGELERİNE SUİKAST GİRİŞİMİ211

Lozan Konferansı Açılırken Kuşçubaşı İle Ethem Yunanistan'dan Avrupa'ya Gitti • Konu İle İlgili Diğer Belgeler / Avrupa'ya 'Tedavi Olmak' İçin mi Gittiler? • Mustafa Kemal Paşa'dan Lozan'da İsmet Paşa'ya Suikast Uyarıları • Dr. Rıza Nur'un Anlattıkları • Türk Delegelerine Lozan'ın İkinci Devresindeki Suikast Girişimi • Alman Belgeleri Ne Diyor? • Rahmi Bey Oğlunu Kaçıran Ethem'in Peşine Düşüyor

10. Bölüm: AOİK, TARİKATI SALAHİYE VE ATATÜRK'E YÖNELİK SUİKASTLARLA İLİŞKİSİ219

10.1. İstanbul Merkezli Casusluk Şebekesi219

Vahdettin'in Özel Örgütü: İlâyı Vatan • Cemal Paşa'nın Oğlu Behçet Cemal'in Anlattıkları: Amaç Osmanlı Restorasyonu • Vahdettin'in Huzurunda Kuruldu • İlâyı Vatan'dan Tarikatı Salâhiye'ye

10.2. Tarikatçılar Eşref'in "AOİK"i İle İlişki Kuruyor224

Eşref'in AOİK'sinin Bildirilerini İstanbul'da Anzavur'un Oğlu Dağıttı

10.3. "Tarikatçılar"ın Şeyh Sait İsyanındaki Rolü227

Asılan Kemal Bey Kimdi?

10.4. İzmir Suikastında Komite'nin Rolü.....230

İzmir Suikastına Nasıl Gelindi? • TpCF Peydahlanıyor • Organize Hareketler ve Ankara-Potemya Hattında Neler Oluyor? • Rauf Bey'in Dostu Emir Marşan Paşa da İşin İçinde • Bursa ve İzmir Girişimleri • Sarı Efe'nin Arkadaşı Atina'ya Niye Gitti? • Hacı Sami Suikasttan Önce Gizlice Atina'dan İstanbul'a Gelmiş • Rauf Bey Niye Firar Etti? • Rauf Bey'in Rontgenini Gösteren Belge

10.5. Eşref'in Planladığı, Hacı Sami'nin Atatürk'e 1927 Suikast Girişimi.....244

Enver Paşa'nın Emperyalizme Karşı Duruşunda Makas Değiştirmesinde Hacı Sami'nin Rolü? • Damat Enver Paşa Saray ve İngilizler'le de İlişkiye Geçmiş! • “Türkistan Mücadelesi”nden “İngiliz/Yunan İşbirlikçiliği”ne Doludizgin... • Eşref'in Planladığı Gazi'ye Kısaç Pususu • İki Çete Birden Harekete Geçiyor • Hacı Sami Çetesi Yörükler'le Karşı Karşıya • Hacı Sami ve Hempaları Öldürülüyor

10.6. Suikastta Tarikatı Salahiyeçiler'in İlişkisi / Abaza Hakkı: “Atatürk'ü Öldürebilseydik Abdülmecit Gelecekti”.....253

Kuşçubaşı Rahmi Bey Görüşmesi • Çerkez Reşit'in Tehdit Mektubu Suikastın Habercisi miydi?

10.7. Atatürk'ü Öldürememelerinin Acısını Türk Büyükelçisi İle İnönü'den Çıkarmak İstediler258**11. Bölüm: SONA DOĞRU261****11.1. Kuşçubaşı Eşref, Rauf Orbay ve Çerkez Ethem'in Kürtçü Bedirhanlar'la İlginç İlişkisi.....262****11.2. Kuşçubaşı'nın 150'lik Olması Sorunu265****11.3. 150'liklerin Affı ve Eşref Niye Dönmek İstemedi?267**

Ethem de Aynı Tavrı Göstermişti!

12. Bölüm: SONUÇ.....273**BİYOGRAFİLER - EKLER - BELGELER - FOTOĞRAFLAR.....279****KAYNAKÇA311****DİZİN.....331**

ÖNSÖZ

Bundan bir süre “Çerkez Ethem” konulu/adlı kapsamlı bir çalışma yaparken Kuşçubaşı Eşref Bey de karşımıza çıktı. Ancak, kendisi ve kendisi ile bilgi veren Hüsametdin Ertürk’ün çizdiği portreden farklı bir tip olarak..

Elbette şaşırdık.. Çünkü biz de doğru söylemeyeceğine ihtimal vermediğimiz Ertürk’ün, “*Eşref 150’lik listeye yanlılıkla girdi. Fevzi Paşa onu listeden çıkartmak için ne kadar uğraştıysa da..*” biçiminde süren açıklamalarına *-kuşkuyla bakmakla birlikte-* inanıyorduk. Ve yine Eşref Bey’i; Ethem, Reşit, Aziz Ali el-Mısri takımından farklı ve daha olumlu değerlendiriyorduk.

Ancak değindiğimiz çalışmada, Eşref’in de Ethem’le birlikte Yunanlılar’ın hizmetine girdiğini gördük. Büyük Türk Taarruzu ardından da adalardan Anadolu’ya çeteler gönderdiğini ve bununla ilgili Türk Genekurmaya’nın istihbarat raporlarının bizzat Fevzi Paşa imzalı olduğunu tespit ettik. Yine Eşref’in Ethem’le birlikte Lozan’daki Türk delege heyetine suikast girişiminde bulunmasına ilişkin belgeleri bulduk ve yayınladık.

Yine de ortada Stoddard’ın kaleme aldığı çalışmalar bulunduğundan, Eşref Bey hakkında bir kitap yazmayı düşünmüyorduk. Çünkü Stoddard’ın her iki eserinde de Eşref’in yaşam öyküsü 1920’lere dek getiriliyordu.

İşte bu sırada Trablusgarp, Balkan, I. Dünya ve Türk İstiklâl harplerinin dayanılmaz yükünü omuzlarında taşımış “*altın nesil*”den Binbaşı Çolak İbrahim Bey’in Türk İstiklâl Harbi’ne ilişkin anıları elimize geçti. Ancak orada Eşref Bey’le ilgili bilinenlerin/bildiklerimizin tam tersi bilgiler verilmekteydi.

Üstelik ortada kalibresi yüksek istihbaratçı Stoddard’ın kaleme aldıkları ile Cemal Kutay’ın mevsuk bulmadığımız çalışmaları dışında Eşref Bey ile ilgili ciddi, doğru/güvenilir bir eser yoktu. Eşref Bey ve TM ile ilgili *bilim disiplinine uyulmadan*, dipnotsuz-belgesiz yazılmış kitaplar havada uçuşmasına karşın, belirttiğimiz nedenlerden dolayı onları ciddiye almıyorduk.

İşte bunları göz önüne alarak ve bilim disiplinine elimizden geldiğince uyarak bir çalışma yapmaya karar verdik.

İçtenlikle söylemek gerekirse de bu çalışma Eşref’le ilgili tartışmaları bitirecek bir kitap olmayacaktır. Çünkü, bunun için Yunan ve Arap kaynaklarının da tam anlamıyla taranması gerekmektedir.

Bizinkisi, bizden sonra gelecek araştırmacılara kolaylık olması için deyim yerindeyse bir girizgâh yapmaktır*.

Bu niyetlerle, *-Kutay’ı referans olarak kullanmadan-* böyle bir çalışmayı kaleme almaya başladık. Elimizde temel iki kaynağımız bulunmaktaydı: Stoddard’ın *Teşkilatı Mahsusa’sı* ve Eşref’in *Hayber’de Türk Cengi*.

Her iki çalışmaya da Kutay’ın bir şekilde bulaştığını gördüğümüzden *ihtiyatlı* hareket ederken daha büyük bir *sürprizle* karşılaştık.

Hatta sürprizden de öte; ***tarihsel anlamda nitelikli bir aldatmaca!***

Bunun ne olduğunu *Kaynaklara İlişkin* bölümünde açıklayacağız.

Çalışmamızı doğrudan ilgilendirmeyen Teşkilatı Mahsusa’nın kuruluşu ve faaliyetleri, Şerif Hüseyin’in isyanı ve nedenleri, İzmir suikastı gibi konulara *derinlemesine* girmedik. Öyle yapsaydık az hacimli olmasını planladığımız bu çalışma kabarcaktı. Bu bölümlerde verdiğimiz kaynaklar meraklı okuyucuları yönlendirecektir.

Çalışmamızın eksik yönleri bulunacaktır. Biz de bunları içeride kısım belirttik. Bunun dışında belirteceğimiz hususlar da vardır: Bir lisede öğretmenlik yaptığımızdan böylesi çalışmaların kaynak toplama dışında yazım aşamasını ancak okulların açık olmadığı dönemlerde yapabiliyoruz. Yine belirttiğimiz nedenlerden dolayı arşivlere de fazla girme olanağı bulunmamaktadır. Akademik bir ortamda bulunmadığımızdan başımızda bizi yönlendirecek, çalışmamızı gözden geçirip yayınlanmadan eleştiriler getirecek bir danışman hocamız da bulunmamaktadır.

Tüm bunlara karşın elimizden geldiğince bilim disiplinine uymaya çalıştık. “Çerkez Ethem”deki gibi olmasa da dipnot gösterme konusunda titiz davrandık.

Bu çalışmada kaleme aldıklarımız kutsal metinler değildir. Dolayısıyla tartışmaya her zaman açıktır.

Hatalarımız da çıkacaktır. Bunları bildirecek okuyucu ve dostlarımıza şimdiden minnettar kalacağımızı belirtmek isteriz.

* Bundan 4-5 yıl önce “Çerkez Ethem”le ilgili araştırma yaparken Bayazıt Kütüphanesi’nde tanıştığımız ve Eşref Bey’in torunu olduğunu öğrendiğimiz bir hanımefendinin de daha sonraları, Yıldız Üniversitesi’nde “Kuşçubaşı” konulu bir doktora tezi hazırladığı bize iletildi. Hem naçizane çalışmamız hem de yayınlanmasını beklediğimiz tez ile yakın tarihimizin bilinmeyen hususlarının aydınlatılacağını umuyoruz

“Çerkez Ethem”de olduğu gibi bu çalışmamızda da bilgi talep eden yazılarımıza yanıt veren *T.C. Genelkurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı* ve *Milli Savunma Bakanlığı*’na teşekkürlerimi sunarım. Türk İstiklâl Harbi ile ilgili belgeleri karşılık beklemeksizin toplayan Sayın Atilla Oral; hem bu çalışmamızla ilgili kimi bilgileri hem “Çerkez Ethem”le ilgili varlığından haberdar olup da elde edemediğimiz dokümanları bizimle paylaşmıştır. Kendilerine teşekkür ederim.

Yazar ne kadar dikkat ederse etsin, kaleme aldığı satırlardaki kimi hataları gözden kaçırabilmektedir. Bu nedenle bu tarz çalışmaların ciddi bir edisyondan geçmesi yararlı olmaktadır. Bu ciddi görevi üstlenen Sayın Selim Somçağ; her iki çalışmamızı da basmayı üstlenen Bengi Yayınevi sahibi Sayın Gürhan Öztürk, sayfa düzenini titizlikle yapan Sayın Onur Gözüpek ile Kitap Matbaası çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Ahmet Efe
9 Eylül 2007, İstanbul

KUŞÇUBAŞI EŞREF BİYOGRAFİSİNİN KAYNAKLARI

Bu döneme ilişkin kaynak olarak akla gelen ilk isim Cemal Kutay olacaktır. Kutay, hem Kuşçubaşı Eşref-Hacı Sami hem Çerkez Ethem gibi adlarla onların bir şekilde rol oynadığı Trablusgarp, Balkan Harbi, Batı Trakya Cumhuriyeti, TM, TM'nin çeşitli operasyonları ile ilgili sayısız *-dipnotsuz-* kitap 'imal etmiştir.' Ancak biz Kutay'ın nasıl bir 'tarihçi' olduğunu bildiğimiz ve bunu da "Çerkez Ethem" adlı çalışmamızda kısmen gösterdiğimizden kendisini referans almadık. O çalışmamızda yaptığımız değerlendirmeleri burada tekrarlamak istemiyoruz.

Fakat, yakın dönem Türk tarihini birtakım *güç odaklarının* istek ve beklentilerine uygun *dizayn etmek* isteğiyle birlikte Kutay'da inanılmaz bir montajcılık hastalığı vardır ki bu da sayısız doktora tezi yapılmasını gerektirir.

Şahsen hazırlayanlar arasında Kutay'ın da adının bulunduğu bir "meal"e bile kuşkuyla bakarız!.

Dolayısıyla onu geçtiğimizi sanıyorduk. Ama yanılmışız!.

Bunun dışında belirttiğimiz döneme ilişkin en kapsamlı bilgileri TM, özellikle de örgütün Ortadoğu ve Afrika'daki faaliyetleri ile ilgili bir doktora çalışması yapan Stoddard*'ın "Teşkilatı Mahsusa"sında

* Onu da hatırlatım ki, Dr. Philip Hendrick Stoddard, öncelikle **tarihçi** değil **kalibresi yüksek bir istihbaratçıdır**. 1929 İowa doğumlu Stoddard, Illinois ve Princeton üniversitelerinde okuduktan sonra 1951-53 yılları arasında **deniz piyadesi** oldu. Doktorasını hazırlamak amacıyla 1955-57'de Türkiye, 1961-62'de Mısır'da araştırmalar yaptı. Princeton, New Palt ve New York Eyalet Üniversitesi Koleji'nde Ortadoğu Tarihi okuttu. Ardından Washington D.C.'de bulunan Amerikan ve George Washington üniversitelerinde yardımcı profesör oldu. 1962'de dışişleri bakanlığı **istihbarat ve araştırma bürosu** Türkiye bölümünde uzman olarak göreve başladı. 1983'te emekli olduğunda dışişleri bakan yardımcısı/vekili idi ve büronun **tüm dünyaya ait analiz raporlarının hazırlanmasından** sorumluydu. Stoddard, emekliliğinden sonra da istihbarat kuruluşlarının eklentisi enstitü ve vakıflarda görev yaptı. Stoddard'ın yakın dönem Ortadoğu tarihi ile ilgili çeşitli çalışmaları da vardır. (TM, s. 261 vd.) Bizim Stoddard'ın çalışmasından, özellikle TM'sinden anladığımız kadarıyla da kendisi, örgütün dışında başka birşeyler aramaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla da aradığını bulmuştur. Amacını maskeleymek için de ortaya hacimsiz denilebilecek "TM"yi atmıştır. Çünkü onun bu çalışmaları yaptığı dönem soğuk savaşın kıyasıya yaşandığı bir dönemdir. Türk İnkılabı'na yönelik 1938-50'den sonraki **ikinci karşıdevrim dalgasının** yaşandığı yıllarda Türkiye'ye gelip DP iktidarının da yardımıyla 'araştırmalar' yapan Stoddard'ın çalışması sonunda TM ve faaliyetleri ile ilgili kimi bilgiler Amerika'nın eline geçmiştir. Ancak, "**Başbakan'a bağlı olarak**" görev yapan Rüştü Erelhun gibi bir Genelkurmay Başkanı'na karşın, **Türk Genelkurmayı Stoddard'a TM ile ilgili tek bir belge bile vermemiştir!** TM, s. 185.

bulduğumuzu sanıyorduk. Çünkü Stoddard menkıbelere itibar etmeyeceğini sandığımız ‘tarihçi’ maskeli Batılı bir istihbaratçıydı. Ayrıca canlı kaynakları arasında bulunan Eşref’in kendisine doğru bilgiler vereceğini sanıyorduk.

Ne var ki, Stoddard’ın çalışmasını hazırlarken başvurduğu kaynak kişiler arasında Kutay’ın da olduğunu görünce kuşkulandırmaya başladık. İlginçtir.. Kendisi de Eşref ve Kutay’la yaptığı sayısız görüşmelerde *‘hikâye edilenlerden’* kuşkulandırmış olacak ki, zaman zaman anlatılanlarla ilgili belge istemiştir. Hemen yerlerinden fırlayan Kutay ve Eşref Bey saatlerce arama yapmışlardır. Sonucun ne olduğunu ise Stoddard şöyle belirtir: *“..Bunun çok zaman alan bir iş olduğu görülmüş, ayrıca ‘sakıncaları’ bulunduğu anlaşılmıştır.”* (TM, s. 182 vd.)

Stoddard, Eşref’in üç takım olan hatıralarını yayına hazırladığını belirttiği Kutay’ı *“hayal gücü doludur”* olmakla da itham eder: *“..C. Kutay’ın E. Kuşçubaşı’yla yürüttüğü çalışmanın yeni sonuçları yakında yayınlanacaktır. Kutay, kısa süre önce Türk ihtilal hareketlerinin 21 ciltlik bir tarihini tamamlamış, ayrıca Selim Sami ve Ortaasya’da TM faaliyetleri üzerine bir eser yazmıştır. E. Kuşçubaşı’nın Malta’da esir kampında yaşadıklarına dair hatıralarını Kutay’ın yayınlaması özellikle ilgi çekicidir. Ne yazık ki, Kutay’ın 21 ciltlik tarihi bir gösterge sayılabilirse, Tarihe Benden Haberler ve Malta Esarethanesi’ni yayına hazırlaması hayal kırıklığı yaratacaktır. Pek az Türk editör, bir kimsenin hatıralarının, gereksiz ve çokluk[la] yanlış ekler yapılmadan olduğu haliyle yayınlamakla yetinmektedir.”* (TM, s. 183.)

Stoddard’ın bile bunları yazması meramımızı anlattığından biz bir ekleme ve yorumda bulunmuyoruz.

Eşref Bey’le ilgili ikinci önemli başvuru kaynağı bizzat kendisinin yazdığını söylenen Hayber’de Türk Cengi’dir. HTC, *“Teşkilât-ı Mahsusu Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü Eşref Bey’in Hayber Anıları Hayber’de Türk Cengi, Eşref Kuşçubaşı”* adıyla yayınlanmıştır. (Arba, İstanbul 1997.) Eşref Bey’in Malta’da tutturduğunu iddia ettiği defterden oluşan HTC’de *-orijinalinde bulunmadığını sandığımız-* birçok ifade ve gramer yanlışlığı vardır. Eşref Bey hatıralarını, *aynı cezaevinde bulunduğunu iddia ettiği ve el yazısının daha okunaklı olduğunu söylediği Muhittin Birgen’e dikte ettirmiş* (s. 17 vd.); bu defter, Hasan Basri Danişman tarafından ilk önce Osmanlıca’dan İngilizce’ye çevrilmiş, Stoddard da bunları açıklayıcı bilgi ve dipnotlarla birlikte İngilizce kaleme almış, ardından Amerikalı müellifin yazdığı nüsha, Danişman tarafından tekrar Türkçe’ye çevrilmiştir. (s. 260 vd.)

Bu “dönüşümlerde” ne gibi yanlışlıklar/anlam kaymaları olabileceği okuyucu tarafından gayet iyi anlaşılacağından biz bir yorumda bulunmuyoruz. Üstüne üstlük, Danışman hakkında verilen şu biyografik bilgiler de dikkati çekicidir: “..1924’te New York’ta doğan H. Basri Danışman’ın annesi New Orleans doğumlu, İrlanda kökenli Amerikalı idi. Türk işadamı ve bankacı olan babası M. K. Ziya Danışman, Ankara’daki Türk-Amerikan Cemiyeti’nin kurucu üyelerinden olup Halide Edib (Adıvar) Hanım çekilince, senelerce Cemiyetin Başkanlığı’nı yapmıştı..” (Aynı yer:)

Buradan da anlaşılacağı gibi metinde birçok ifade bozukluğu vardır.

Stoddard’ın yayına hazırladığı, Danışman’ın da İngilizce’den Türkçe’ye tercüme ettiği HTC’nin Ek’ler kısmı 215-225. sayfalarında Eşref’in biyografisine* yer verilmiştir. Biyografinin nasıl yazıldığını ise Stoddard şöyle açıklamaktadır: “Bu özgeçmiş şu kaynaklara dayanıyor: Eşref Bey ile 1957, 1961 ve 1962’de yapılan mülâkatlar; Sayın C. Kutay ile yapılan görüşmeler; Eşref Bey ve kardeşi Selim Sami Bey’i iyi bilen Zübeyde Hanım el Hamrusi’nin anlattıkları; Birinci Dünya Savaşı’nda 4’üncü Ordu’nun Kurmay Başkanı olan Ali Fuat Erden (Paşa) ile bir söyleşi; ve Eşref Bey’den bahis eden iki eser; Galip Vardar’ın *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*; Hüsamettin Ertürk’ün *İki Devrin Perde Arkası*.”¹

Stoddard’ın biraz sonra şerhli bir biçimde vereceğimiz Eşref biyografisi, Ertürk ve Vardar gibi günümüz okuyucusunun bir şekilde ulaşabileceği kaynaklar dışında, *şu anda yaşamadıklarını sandığımız kişilerle yapılan görüşmelerin ışığında hazırlanmış olması* açısından oldukça değerlidir.

Ancak Stoddard’ın, Türk İstiklâl Harbi ile ilgili kimi önemli belge ve bilgilerle hatıratın yayınlanmadığı sıralarda kaleme aldığı Kuşcubaşı biyografisinde önemli yanlışlıklar da bulunmaktadır. Bu yanlışlıklarda Eşref Bey’in, özellikle kendisinin Türk İstiklâl Harbi dönemine ilişkin olaylarla ilgili doğru bilgi vermemesi ile Kutay unsurunun etkisi bulunduğunu düşünüyoruz. (*Kutay’ın tarihçiliğinin sorgulanması için*

1 s. 215 vd. Stoddard, TM’de ise bunlara ek olarak, Eşref Bey’in uzun yıllardır arkadaşısı olan Zübeyde Hanım Şaplı’yı da sayar. (s. 179n.) Hemen yukarıda geçen Zübeyde el Hamrusi ile Zübeyde Şaplı’nın aynı kişiler olup olmadığı bilinmemektedir. Şaplı, Şeyh Şamil soyundan gelip Yenibahçe’li Şükrü’nün de ana tarafından akrabasıdır. Burhan Oğuz, Yaşadıklarım Dinlediklerim, s. 30 vd.

* Aynı biyografi, Stoddard’ın, Tansel Demirel tarafından tercüme edilen Teşkilâtı Mahsusa’sında da vardır. Kimi yerleri farklılık gösteren Demirel’in tercümesinin, aslına daha yakın olduğu sanılmaktadır.

bk; Efe, *Çerkez Ethem*, s. XXVI vd.) Bunları da elimizden geldiğince aydınlatmaya çalışacağız.

Önsöz’de de belirtildiği gibi biz bu çalışmada Kuşçubaşı Eşref monografisini kaleme almayı planlamadık. Daha ziyade Kuşçubaşı’nın kendisi ile ilgili yayınlanmış eserlerde yer almayan *bilinmeyen dönemlerine* ilişkin bilgi ve belgeler ortaya koymayı amaçlıyoruz. Ancak, salt anılan dönemini vermemiz halinde de ondan öncesi bilinmediğinden bu kez de okuyucu ikisi arasında bağlantı kurmakta zorlanacaktır.

Bu nedenle biz de Eşref’in özellikle Aralık 1919’da (?) İngilizlerce Malta’dan salıverilerek geldiği Anadolu’daki faaliyetlerine kadar olan dönem hakkında *-kısa da olsa-* bilgi vermek durumundayız.

Buraya kadar yazdıklarımızı sabırla okuyan okuyucularımızdan özür dileyerek önemli bir konuyu belirtmek istiyoruz: ***Hep birlikte tarihsel bağlamda nitelikli bir aldatmaca ile karşı karşıya bulunuyoruz!***

Değerli okuyucularımız, biz çalışmamızı bu minval üzerine kurup yaza yaza hayli de ilerlemişken, Eşref’in HTC’sini Malta’da cezaevinde dikte ettirdiğini söylediği Muhittin Birgen’in bu adaya hiç gitmediğini fark ettik. (Bu kaydı ilk kez Sayın Emel Akal’da gördük. *Milli Mücadele’nin Başlangıcında..*, s. 110n.) Bu kaydı doğrulamak için de Sayın Zeki Arkan’ın yayına hazırladığı Birgen’in anılarını büyük bir dikkatle gözden geçirdik*.

Birgen’in kaleme aldığı biyografisinde belirtilmeyen 1919-1920 arasındaki dönem ise şöyle tamamlanabilir: Mütareke döneminde de

* **Muhittin Birgen’in 1939’da Mardin milletvekili olarak TBMM’ye girdiği zaman kendi el yazısıyla kaleme aldığı özgeçmişi:** İstanbul’da doğdum, aslen Yozgathı’yım. İlk, orta ve âli tahsilimi İstanbul’da yaptım. 906 tarihinde Hicaz Demiryolu idaresine memur oldum. 908 senesinde istifa ederek gazeteciliğe ve muallimliğe geçtim. 913 senesine kadar *Tanin* Gazetesi tahrir müdürlüğüne ve 919 senesine kadar da aynı gazetenin başmuharrirliğini yaptım. Bu zaman içinde 914 tarihine kadar Felsefe ve Edebiyat muallimi olarak Üsküdar İdadî ve Sultanilerinde çalıştım. 914’ten 919’a kadar Çorum Mebusu olarak Osmanlı Meclisi Mebusanı’nda bulundum. Milli Mücadele devrinde 920-921’de Ankara’da *Hakimiyetimillile* başmuharrirliği, *Yeni Gün* muharrirliği ve sair muhtelif hizmetlerle meşgul olduğum gibi Matbuat Umum Müdürlüğü’nü de yaptım. 921 yazında siyaset hayatından çekilerek iki Türk ticaret şirketinin mümessili sıfatıyla Tiflis’e gittim ve bir sene sonra Azerbaycan Cumhuriyeti maarifinin ıslahı için Bakû’ya davet olunarak oradaki Pedagoji Enstitüsü ve Üniversite hocalıklarıyla beraber maarif müşavirliği yaptım. 924’te vatana avdet ettim ve iki sene Galatasaray Lisesi’nde Tarih hocalığı yaptıktan sonra İzmir’de İncir Müstahsilleri Kooperatif Müdürlüğü’ne tayin edilip İzmir’e gittim. Orada sekiz sene bu müessesenin müdürlüğünü yaptım ve bu müdürlüğüm esnasında büyümüş olan şirketi hukukan parçalayıp yerine İncir ve Üzüm Kooperatiflerinin Müşterek Satış İttihat Kooperatifi’ni kurup bir sene de onun başında bulunduktan sonra yorgunluktan mütevellit ağır bir hastalık neticesinde istifa ettim. Aynı müddet zarfında Milli Aydın

İstanbul'da bulunup sürekli yer değiştirerek kaçak yaşayan Birgen, kentin 16 Mart 1920'de işgalinden *dört hafta* sonra Anadolu Hareketi'ne katılmak için kentten ayrılır. Arkadaşlarıyla birlikte Kurbağalıdere-Küçükbakkalköy-Samandıra-İzmit yoluyla Ankara'ya doğru ilerlerken Adapazarı'nın isyan etmesi nedeniyle Kandıra'ya çekilirler. Birgen buradan Kefken'e geçip Milli Kuvvetler emrine giren *İpsiz Recep*'in yardımı ve deniz yoluyla önce Ereğli'ye ardından İnebolu'ya gelir. (s. 624 vd.) Birgen, İstanbul'dan çıktıktan *41 gün* sonra Ankara'ya ulaştıklarını belirtir.*

Buradan da açıkça anlaşılacağı gibi *Birgen'in yolu, değil Malta udasına, neredeyse Fatih'teki Malta semtine bile uğramamıştır!*

Ne yazık ki Kutay'dan kaçarken Kuşçubaşı'na tutulmuşuz!

Önceki çalışmamızda Çerkez Ethem'e ait olduğu söylenen "Hatıralar"ın düzmece olduğunu ortaya koymuştuk. Kutay'ın kaleme aldığı kitapların da tarihi gerçeklere dayanmayan 'imalatlar' olduğunu göstermiştik. Şimdi Kuşçubaşı'nın yazdırdığı söylenen HTC'nin de *ne olduğu* ortaya çıkmış bulunuyor.

Demek bu takımın hiçbirinin yazdığı doğru/güvenilir değil!..

Zorunlu olarak kullanmak durumunda kaldığımız; büyük oranda Eşref'in 'anlatımlarına' dayalı -TM ve- HTC'den alıntıladığımız dipnotların bu uyarılarımız ışığında çok sıkı biçimde *filtre* edilmesi gerekmektedir. Esasen biz de bu *nitelikli* durumun ayırdına varmadan önce, *Hayber'de Türk Cengi* değil de *Hazreti Ali'nin Hayber Cengi*'ni andıran anılardaki abartılara/çelişkilere dikkati çekmiş, onları kısmen düzeltip kısmen de kısaltmıştık.**

Bankası -ki o muhitteki kooperatif müessesesinin kredi teşkilatının merkezi idi- İdare Meclisi Reisliği'ni yaptım. Yine aynı zamanda kooperatif müesseseleri için Mahalli İtibar Kooperatif Bankaları teşkilatını kurdum ve o havaiide kooperatif kültürünü yaymak üzere *Türk Kooperatifçisi* adında aylık bir mecmua neşrettim. Bu vazifelerden ayrıldıktan sonra bir müddet istirahat ettim ve tekrar gazeteciliğe başlayarak *Son Posta* gazetesinin başmuharirliğini aldım. Muhittin Birgen (Hazırlayan: Zeki Arıkan), İttihat ve Terakki'de On Sene, s. 9 vd.

* s. 688. Kimi yerleri yukarıdakinin tekrarı olmakla birlikte tamamlayıcı şu bilgilerin de verilmesi yararlı görülmüştür: Birgen, Ankara'da Hakimiyetmilliye ve Anadolu'da Yeni Gün'de yazılar yazdı. 14 Aralık 1920-9 Mart 1921 tarihleri arasında Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü yaptı. Ankara'da tutunamayınca İstanbul'a döndü. Ailesini alarak önce Batum oradan da Tiflis'e gitti. Moskova ve Bakû'da bulundu. İT'cilerle ilişki kurdu. Sovyet Azerbaycanı'nda eğitimle ilgili çeşitli görevler yaptı. 1924'te döndüğü Türkiye'de öğretmenlik, yayıncılık, yazırlık kooperatifçilik ve ekonomi alanında çeşitli çalışmalar yaptı. 1939'da Mardin milletvekili oldu. Kısa bir süre sonra Meclis'e devamsızlıktan vekilliği düşürüldü. 1 Ekim 1951'de İstanbul'da vefat etti. a.g.e., s. 20 vd.

** Okuyucuların kafasında bir kuşku kalmaması için onu da söyleyelim ki, Eşref Bey hatıralarını üç takım halinde kabataslak hazırlamış, yayına hazırlaması/yayınlaması için de Kutay'a vermiştir. Bizim araştırmalarımıza göre de Kutay bun-

Eşref'in Batı Trakya Harekâtı ile ilgili rolü hakkında temel başvuru kaynağımız Bıyıklıoğlu'nun eseri idi. Ancak Bıyıklıoğlu, bu harekâtı Eşref Bey'in üzerine bina ederek adeta betonarme bir yapı meydana getirmiştir. *Ne var ki, çalışmasının ilerleyen bölümlerinde bu harekâta asıl patronajın şehit Süleyman Askeri Bey'e olduğunu itiraf etmek zorunda kalmıştır.* Çalışmasının bu kısmını, Kuşçubaşı'nın *-artık doğruluğu tartışmalı hale gelen-* mektupları ile oluşturan Bıyıklıoğlu'nun bu davranışının nedenleri bilinmemektedir.

Türk İstiklâl Harbi'nde Kurmay Binbaşı rütbesiyle Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'in Harekât Şubesi Müdürlüğü'nü yapan Bıyıklıoğlu, 29 Ekim 1923'ten sonra da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in Genel Sekreterliği'ne getirilmiştir. Bu görevi sırasında da **Başbakan İsmet Bey'e yakın ve onun ekibinden olduğu** bilinen Bıyıklıoğlu, 1930'ların başında, Dolmabahçe'de kalan Atatürk'ü ziyaret için Ankara'dan gelen TBMM Başkanı Kâzım Özalp'ı *-Cumhurbaşkanı adına-* Haydarpaşa'da karşılamıştı. Bıyıklıoğlu, Özalp'ın *"Atatürk nasıl, sıhhat ve neşesi yerinde mi?"* sorusuna, *"İyidir, geziyor, eğleniyor ve bar kadınlarına para dağıtıyor"* gibi yakışsız, düzeysiz ve edepli olmayan bir karşılık vermişti.

Bıyıklıoğlu, bunun dışında makamının nüfuzunu kullanarak; Keşan dolaylarında petrol aramak için Türk hükümetinden izin isteyen eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın işlerini takip etmek için de rüşvet talep etmişti. **"İş takipçiliği"** için istediği rüşvet, bizzat kendi yazdığı mektuplarla kanıtlanmasına, Atatürk'ün de itiraf etmesi halinde affını düşünceğini belirtmesine karşın, ilk önce inkâr yoluna gitmiştir. Mustafa Kemal'in mektuplarını göstermesi üzerine de pişkince bir tavır takınarak *"Bunların hukuki ve kanuni ne kıymeti var ki?"* diyebilen Bıyıklıoğlu, Cumhurbaşkanı tarafından görevine son verildiği ve kalıp gitmesi bildirilerek huzurdan gönderilir. (*Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, s. 29 vd.*)

lan ayrı ayrı yayınlamak yerine hem 21 ciltlik eserinin içinde yedirmiş hem de parçalar halinde *-ve kendi adıyla-* yayınlamıştır. 1913'de Garbi Trakya'da İlk Türk Cumhuriyeti, Ercan Matbaası, İstanbul 1962.; Birinci Dünya Harbinde Teşkilatı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi, Ercan Matbaası, İstanbul 1962.; Ana-Vatanda Son Beş Osmanlı Türkü, İstanbul 1962.; Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, 21 cilt, İstanbul 1956-62.; Lavrens'e Karşı Kuşçubaşı, İstanbul 1965.; Trablusgarp'ta Bir Avuç Kahraman, Posta Kutusu Yayınları, İstanbul 1978. Dolayısıyla Eşref'in HTC dışında kendi adıyla yayınlanmış bir eseri yoktur. HTC dışında, Sayın Bülent Çukurova'nın kaynakçasında rastladığımız **Devamı Halinde Bir Zulmün Acı Hikâyesi (İzmir 1954)** adlı eserin yazarı **Eşref Sencer**'in, "Kuşçubaşı" olup olmadığını tespit edemedik. Çünkü anılan eserin İstanbul Bayazıt Devlet Kütüphanesi'nde kaydı bulunmuyordu.

Eserini Mustafa Kemal'in ölümünden sonra -1955- kaleme alan Bıyıklıoğlu'nun, Mustafa Kemal'in Balkan Savaşı'ndaki rolünü görmezden gelerek Enver Bey'i öne çıkarmak istemesinde bu olayların bir ilgisi olup olmadığı bilinmemektedir. Bıyıklıoğlu'nun eserinde, aralarında Kuşçubaşı'nın da bulunduğu Türk müfrezelerinin Edirne'nin istirdadı ve Batı Trakya Hükümeti'nin kuruluşu ile ilgili hususlar konusunda Eşref Bey'den şifahi ve yazılı bilgi aldığı da kaydedilir. Ancak Çerkez Ethem'in tepelenmesi sırasında Batı Cephesi Harekât Şubesi Müdürü olan Bıyıklıoğlu, Ethem kuvvetleri arasında Eşref de bulunmasına; Ethem'le Eşref'in Yunan'a birlikte sığınmasına ve ondan sonra da ölümlerine kadar Türklük aleyhine faaliyetlerine karşın, hangi gerekçelerle onunla 1950'lerde mektuplaşarak bilgi alışverişinde bulunabilmiştir, doğrusu merak konusudur!.

Kuşçubaşı'nın bu harekâttaki gerçek rolünün anlaşılabilmesi için, Bıyıklıoğlu'nun onun üzerine kurduğu yapının yıkılıp yeniden inşa edilmesi gerekmektedir.

Bıyıklıoğlu'nun tarafsız olmadığının en büyük göstergesi de; Kuşçubaşı ve Çerkez Ethem'in anılan zararlı faaliyetlerine yakından tanık olabilecek görevlerde bulunmasına; Genelkurmay arşivlerinde araştırma yapmış olmasına, bu faaliyetlerle ilgili belgeleri görmemesine imkân bulunmamasına karşın onlardan iki ciltlik eserinde tek bir kelime ile de bahsetmemesidir.

Sadece bizim değil, bu dönemle ilgili hemen tüm çalışmalarda başvuru kaynağı olan Hüsamettin Ertürk'ün *İki Devrin Perde Arkası (Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957)*'nin üzerinde de durmak gerekecektir. Diğer yanlışlarını bir tarafa bırakacak olursak, Eşref'le ilgili *"150'lik listeye yanlışlıkla girdi. Fevzi Paşa çıkartmak için çok uğraştı ama..."* imalatını Ertürk (veya anlattıklarını kaleme alan Samih Nafiz Tansu) yapmıştır.*

* İlgili kısım şöyledir: *"...Bütün gayretlerine şahit olduğum ve TM'de yakın bir arkadaşım bulunduğu için samimiyetine inandığım Eşref Kuşçubaşı, kötü bir kaderin, acı bir talihin eseri olarak Yüzellilik listeye ithal edilmiş, sonradan affedilerek memleketine dönmüştür. Mareşal Fevzi Çakmak merhum onun için bana, 'Eşref, bu listeye yanlışlıkla ve garaza istinaden ithal edilmiş, yeri burası değildir!' demişti. Onu Çerkez Ethem 'le bir göstermek de hatalıdır. Bilakis Çerkez Ethem kuvvetlerinin çarpıştığı Refet Paşa birliklerinde onun büyük yararlığı görülmüştür."* (İDPA, s. 189.) Ertürk aynı iddiaları, ilerleyen sayfalarda hayal gücünü zorlayarak ürettiği fantezilerle süsleyerek tekrarlar. Her iki çalışmamız bu iddialara bir yanıt olmakla birlikte, Refet Bey'in Ethem'le çatışmayıp; bilakis çatışan Yarbay İzzettin Bey'i yalnız bırakıp **seyrettiğini** "Çerkez Ethem"de göstermiştik. Öte yandan Ertürk'ün böyle söylemesine karşın, Kuşçubaşı, **koltuk stratejisti** diye tanımladığı muhatabına hiç değer vermez. TM, s. 162n.

Ertürk -veya *Tansu'nun*- bu imalatı, daha sonraları anti-Kemalist elementlerin elinde her türden *dolgu malzemesi* niyetine kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir.

Bunun dışında, Ertürk'ün Kanal Harekâtı'nda Kuşçubaşı'nın rolü ile ilgili verdiği bilgiler de tarihi gerçeklerden çok, Battal Gazi destanını andırırçasınadır. Ertürk neredeyse tek başına Eşref'e yaptırdığı I. Kanal Harekâtı ile Kuşçubaşı'nın bozgunla sonuçlanan *ünlü* Yemen seferini birbirine karıştırmıştır:

"..Mısır'daki İslamlar arasında cihadı mukaddes dolayısıyla ihtilal çıkarmağa memur edilen ve İngiliz hakimiyetini yıkmağa matuf bir hareketin başına geçen E. Kuşçubaşı, düşmanın gülle, mermi yağmuru altında döğüşmüş, düşmanın toplarının, ağır makinelerinin havadan ve yerden yaptığı yaylım ateşin hedefi olarak her şeyi göze almış ve 600 kahramanla, sandallarla karşı sahile geçebilmiştir. Fakat İngilizler'in pususuna düşen, esir edilen Kuşçubaşı, İngilizler'i gafil avlamış ve kanalın karşı sahilindeki istihkamları, topçu mevzilerini, makineli tüfek yuvalarını ele geçirmiş olsaydı, Mısır fatihi olarak Enver Paşa'nın onun adına heykel diktireceğini de yakından biliyordum. Bu vazife şimdiki Mısır hükümetine düşmektedir.." (s. 190.)

Ancak, Ertürk Cemal Paşa'yı unutmuştur!

Eğer Eşref *Mısır fatihi* ilan edilseydi ve heykeli de yaptırılsaydı, Haydarpaşa'da trene binerken *II. Yavuz* olmayı düşleyen rahmetli Cemal Paşa'nın buna yaklaşımının ne olacağını da belirtmesi gerekirdi!.

Ertürk, Kuşçubaşı'nı anlattığı yerde yukarıdan devamla, Mütareke'den sonra, Malta'dan yurda dönen Eşref'in Harbiye'den sınıf arkadaşı Yenibahçe'li Şükrü ile görüşerek arkadaşlarını sorduğunu, özellikle Çerkez Ethem, Reşit ve Tevfik'in nerede olduğunu öğrendiğini belirtir: *"..Ethem, bir çetenin başında Kuvayı Milliye namına Kocaeli cephesinde dövüşüyordu.." (s. 191.)*

Oysa Eşref'in İstanbul'a geldiği sıralarda Ethem Salihli muntıkasında bulunduğu gibi, Türk İstiklâl Harbi'nin hiçbir devresinde de Kocaeli cephesinde Kuvayı Milliye namına dövüşmemiştir.

Onu da söyleyelim ki, İDPA, kitap halinde yayınlanmadan önce 1956 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde yazı dizisi olarak neşredilmiştir. Albay Şerif Güralp da İDPA'nın, Çerkez Ethem'in tepelenmesi ile ilgili bölümünde *başarılarının gölgelendiğini* ileri sürerek gazeteye başvurup o gölgeyi ortadan sildiklerini belirtmektedir. (*Kurtuluş Savaşı'nın İçyüzü*, s. 124 vd.)

Stoddard da Tansu'nun kimi konuları yazmadığına ilişkin şüpheler taşıdığını ileri sürerek İDPA hakkında eleştiride bulunur. (TM, s. 182.) Yurt dışında bulunan Enver Paşa ile haberleştiğini bildiğimiz Ertürk'ün, hatıralarında buna yer vermemesi de anlattığı diğer konuların güvenirliliğine gölge düşürmektedir.

Ertürk'ün, Çerkez Çakır Efe/Sefer Bey'in Milli Kuvvetler'e ihanet ettiğini yazmasının doğru olmadığını da diğer çalışmamızda göstermiştik. TM'ci olmasına karşın içinde bulunduğu hadiseleri böyle karıştırmaması, Ertürk'ün anlattığı diğer olayların güvenilirliğini de gündeme getirmektedir.

Nitekim, bunlarla birlikte İDPA üzerinden Ertürk'e yönelik eleştiriler bizzat kendi arkadaşlarından da gelmektedir.

Bilindiği gibi, Hüsarnettin Ertürk söz konusu anıları ölümünden kısa bir süre önce 80'li yaşlarında iken salt Tansu'ya anlatmamıştır. Ertürk anılarını, Genelkurmay Başkanlığı'ndan emekli olmadan önce Türk İstiklâl Harbi tarihinin yazılmasını, bunun için de ilk önce İstanbul'dan başlanmasını isteyen Fevzi Çakmak'ın dileği üzerine kaleme almıştır. *Milli Mücadele Senelerinde Teşkilatı Mahsusa* adlı anılar iki cilt halinde Osmanlıca el yazısıyla kaleme alınmış, daha sonraları General Tevfik Apay tarafından Latin esaslı *Türk harflerine* aktarılmıştır. Daktilo edilmiş haldeki eser halen ATASE Kitaplığı'nda bulunmakta olup bizim de kaynakçamızda gösterdiğimiz Mesut Aydın, Bilge Criss ve Bülent Çukurova başta olmak üzere çeşitli araştırmacılarca görülmüş ve kullanılmıştır.

El yazısı nüshayı ayrıntılı olarak incelediğini söyleyen ve İDPA üzerinden Ertürk'e eleştiriler yönelten Hüsnü Himmetoğlu da MMSTM ile İDPA'nın *aynı eserler olmadıklarını*, aralarında hayli farklar bulunduğunu belirtmektedir. (*Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yaradılımları*, c.2, s. 400 vd.) Himmetoğlu'na göre Fevzi Paşa da Ertürk'ün Osmanlıca kaleme aldığı iki ciltlik nüshayı *sayfa sayfa, satır satır* okumuş ve içeriği hakkındaki bilgi ve kanaatlarını kendi kalem ve imzasıyla sayfa hizalarına yazmıştır. Buna göre, Fevzi Paşa, birinci cilt için 26; ikinci cilt için ise 32 maddelik -*eleştirel*- şerh düşmüştür. Himmetoğlu da Paşa'nın şerhleri ile ilgili şerhler düşmüştür. (s. 402 vd.) Aynı nüshayı görüp çalışmasında kullanan Bilge Criss de Himmetoğlu'nu doğrulayıcı bilgiler vermektedir. Criss'e göre de Fevzi Paşa, özellikle Ertürk'ün kendini yüceltmeyle dolu olan bir çok bölümünü yansızlaştırmıştır. (*İşgal Altında İstanbul*, s. 150n.)

Ertürk ve İDPA'sına aynı doğrultuda bir eleştiri de A. Nedim Çak-

mak'tan gelmektedir. Sayın Çakmak da Ertürk'ün, o anıları Tansu'ya ölmeden az önce, *hatta hafıza kaybına uğradığı sıralarda* anlattığına işaret ederek kuşkuyla yaklaştığını belirtmektedir. Çünkü Parti Pehlivan'ın torunu Çakmak'a göre, yaşanan olaylarla Ertürk'ün anlattıkları -veya *Tansu'nun yazdıkları/ekledikleri-* örtüşmemektedir.*

Sayın Çakmak, bunların dışında bir iddia daha ortaya atmaktadır: Ertürk'ün anıları ilk kez 1925 yılında Osmanlıca bir kitapçık halinde ve ***Hainlerin Sonu Her Daim Felaketle Biter*** adıyla yayınlanmıştır. Söz konusu kitabı kendisine; ortaokulda öğretmeni olan ve Türk İstiklâl Harbi ile ilgili eserleri de bulunan merhum ***Kâmil Su*** hediye etmiştir. İlerleyen yıllarda kitabı büyük bir dikkatle okuyup notlar da aldığını söyleyen Sayın Çakmak, herkesin yararlanması amacıyla ***Hainlerin Sonu Her Daim Felaketle Biter***'i Manisa Müzesi Kitaplığı'na bağışladığını; yıllar sonra bir konu hakkında bakmak için müzeye gittiğinde ise buradaki kitapların Şehir Kitaplığı'na devredildiğini öğrendiğini; oraya gittiğinde ise Ertürk'ün eserinin yok edilmiş olduğunu gördüğünü belirtmiştir.** Çakmak, ***İşgal Günlerindeki İşbirlikçiler Hüsnü-yadis Hortladı*** adlı eserinin özellikle ***"Din Harcı Teşkilatı Mahsusa'yı İhanet Yuvasına Çevirmişti"*** başlığı altında verdiği bilgilerin Ertürk'ün 1925 nüshasından alınma olduğunu da vurgulamıştır. (3 Eylül 2007 tarihli görüşme.)

Bu uzun açıklamalardan sonra Ertürk'ün İDPA'sının da *filtre edilerek* okunması gerektiği ortaya çıkmış bulunuyor.

Onu da söyleyelim ki, İDPA (Hilmi 1957; Pınar 1964) yakın zamanlarda (Sebil 1996) tahrif edilerek yayınlanmıştır.

Dr. Adnan Sofuoğlu'nun değerli çalışması ***"Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu"*** hakkında birşeyler söylemek istiyorsak da onu burada değil, içeride ilgili kısımlarda gösterdiğimizden sarfınazar ediyoruz.

* Ancak, neredeyse 50 binden fazla tiraja ulaşan ve büyük kısmı **duyarlı** kesimlerin eline geçen Sayın Çakmak'ın eserinde de *-Ertürk'ten naklen-* Eşref'le ilgili düzeltilmesi gerekli yerler bulunmaktadır.

** İlgili makamlar ilgilenir mi bilemeyiz; ancak bu konu ile ilgili acı verici bir hususu belirtmek istiyoruz: Kütüphanelerimiz yağmalanmaktadır. Hatta Türkiye'nin en eski kütüphanelerinden birisinden bile yüzlerce kitap *kaybolmuştur*. Kitap dostu duyarlı millici kütüphanecilerimiz aşırılan bu kitapların Milli Kütüphane'de bulunan nüshasından fotokopi yaptırarak yerlerine koymaktadır. Ancak aşırılan kimi kitaplar orada da bulunmamaktadır. Milli Kütüphane dışındaki kütüphanelerde bulunan Türk İstiklâl Harbi ile ilgili **tek nüshalı** kitapların envanterinin bir an önce çıkarılarak birer örneklerinin ATASE Arşivi'ne kazandırılması kanaatimizce gereklidir. Hele de yeniden gündeme gelmesi beklenen yerel yönetimler yasalı ile kütüphanelerin belediyelere devrinin öngörüldüğü bir durumda bu kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Mütevazı olarak kaleme aldığımız çalışmamızda, kitaplarını dipnotsuz yazmakla tanınan, ATASE'nin kamuya açık yayınladığı harp tarihi vesikalarını toplayıp yine kaynak göstermeden, adı "Gizli.." diye başlayan kitapçık halinde yayınlayan -Eşref ve Ethem'in hemşerisi- TM uzmanlarının kıymetleri kendinden menkul eserlerini kullanmadık. Keza, TM operasyonlarından bahsederken, "... Yusuf Şetvan [da] **bir Alman denizaltısıyla Afganistan'a gönderilmişti**" gibi ifadelerin yer aldığı eserleri de.. (Atilla Çeliktepe, *Teşkilatı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu*, s. 81.) Kendileriyle ilgili konularda bağnazlığa varan taraflı yaklaşımlar sergileyen Çerkez kökenli kimi yazarlar ve kitaplarına da itibar edilmemiştir. Bunun nedeni yazarların *etnik kökeni* değil, çalışmalarının tarihi/bilimsel gerçeklerle örtüşmemesidir. Buna bir örnek vermek gerekirse.. "...Birinci Dünya Savaşı'nın son zamanlarında savaşın kaybedileceğini anlayan Enver Paşa, TM Başkanı [?!] Eşref Bey'e belirli yerlere silah, cephane ve gerekirse para stoku yapılmasını ve ileride yapılması muhtemel bir mücadeleye hazırlıklı olunması için talimat vermiştir." (M. Ünal, *Kurtuluş..*, s. 23.)

Kuşçubaşı eğer doğru söylüyorsa Enver Paşa kendisini 1916 Temmuz/Ağustos'unda *ünlü* Yemen seferine göndermiş, *Hazreti Ali'nin Hayber Cengi* gibi anlattığı anılarında da 13 Ocak 1917'de Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın kuvvetlerine esir düşmüştür. Oradan alınıp Malta'ya götürülen Eşref Bey, Kutay'a göre, İngilizlerce getirildiği İstanbul'da 17 Aralık 1919 Çarşamba gecesi denize atlayarak kaçmış, ardından Türk İstiklâl Harbi'ne katılmıştır.

Kronoloji bu iken, Enver Paşa Eşref'le ne zaman buluşup Dünya Harbi sonrası için mukavemet hazırlıkları yapmıştır, doğrusu hayret edilecek bir durumdur!

Ve bu TM nasıl bir "Teşkilat"tır ki 'Başkan'ı üç yıl hapiste kalmasına karşın yerine bir başkası atanmamıştır?!

Çalışmalarımızda hikâye-roman gibi hemen hiçbir edebi ürünü kaynak olarak kullanmadık. Bundan sonra kullanmayı da düşünmüyoruz. Ancak internette karşılaştığımız İslamcı-Kürtçü bir sitede Saidi Nursi/Kürdi'nin de Batı Trakya Harekâtı'na katıldığına ilişkin kayıtlar gördük. Dikkatle okuyunca bu kayıtların, *Mustafa Kemal'siz Çanakkale kitabı yazma başarısını gösteren (!)* birisinin kaleminden çıkmış bir romandan alındığını gördük. (., *Yazılmamış Destanlar*, "O Yayınevimiz", İstanbul 1992.) Doğal olarak şaşırdık. Çünkü bizim bu zamana kadar elden geçirdiğimiz kaynakların hiçbirinde de belirtilen *karanlık kişinin/meczubun* o harekâtta görev aldığına ilişkin bir kayıt bulunmu-

yordu. Bıyıkhoğlu gibi, Batı Trakya Harekâtı'nı Eşref'in üzerine kurup *şehit* Süleyman Askeri Bey'i *kaybeden* bu 'romanda', İngiliz gizli servisinin yetiştirmesi *mezcup* Kürt Sait başrollerde oynatılır.

Mustafa Kenal'in milli/ulus devleti yerine; çok milletli/dilli/kültürlü/hukuklu..; Türk'ün nefes alma imkânı bulamadığı kokuşmuş, dejenere, kozmopolit Osmanlı düzenini sinsice savunan bir anlayışla kaleme alınan bu romanda, belirttiğimiz özellik hemen kendisini göstermektedir: “..[İstirdaddan sonra] Edirne'ye gelen muhabirler düzenli ordu göremediler; kılıkları, kıyafetleri, lehçeleri, hatta *lisanları farklı* insanları karşılarında buldular.” (s. 155.)

Marmara Kıraathanesi geleneğinden gelen Bayazıt-Sultanahmet hattındaki izbe mekânlarda kendisini büyük bir mürşitmiş gibi dinleyen safdillere Çepni olduğunu söylemesine karşın Çerkez ve *Çerkezci* olduğunu çok iyi bildiğimiz; halihazırda çalışmalarını abd'de sürdüren gizli kardinal fethullah'ın gazetesinde *-birçok Çerkez'le birlikte-* köşe yazarlığı yapan bu kişinin, kürt-çerkez ittifakını sergilemeyi de amaçlayan aynı romanda fırsattan istifade Eşref'in Trablusgarp'taki falso-larını örtme çabası içinde olduğunu da görüyoruz. (s. 182 vd.)

“Çerkez Ethem”in önsözünde değindiğimiz *O Yayınevimiz*'in politbüro üyesinin bu 'roman'ının dışında, yine yayınevinin *kıdemli* politbüro üyesi birinin kaleme aldığı “*Bediüzzaman Said Nursi*” adlı bir kitap daha bulunmaktadır. (İstanbul 1999.) 12 Eylül öncesi ‘*milliyetçi*’ bir partinin *gik* üyeliğini yapan ve Kürt Sait ile bir bağı olup olmadığı merak edilen *Vilâyâtî Şarkıyye dolaylarından* bu kişinin anılan kitabında “*karanlık mezcup*”un *ülkücü* olduğu ilan edilmektedir!

Ancak bu meczubun *Kürt ülkücüsü* mü *Türk ülkücüsü* mü olduğu belirtilmemiştir!.

İslam öncesi Türk devletlerinin başkentinin adını taşıyan, yayınladığı kitapları *ülkücü* kesimin ideolojik anlamda besin kaynağı olan *O Yayınevimiz*'in anılan grubu *zehirlemeyi* amaçlayan Kürt Sait takıntısının kaynağı da doğrusu merak konusudur.

Sefer E. Berzeg'in “*Kafkasya Bibliyografyası*”na hayli kitaplar kazandıran *O Yayınevimiz*'in, böylelikle “*Kürtçülük Bibliyografyası*”nı da zenginleştirmesi, *kürt-çerkez ittifakını* ortaya koyması açısından bizim için hayli değer taşımaktadır. Bununla birlikte bir elimize Atsız'ı, diğerine Kürt Sait'i tutuşturan *O Yayınevimiz*'in birkaç nesle ne travmalar yaşattığını bilmesini isteriz!

O Yayınevimiz'le yine bir büyük Türk devletinin *ilk* başkentinin adını taşıyan yayınevinin ortak projelerinin devletin derinliklerince parasal anlamda desteklenmesi de dikkati çekicidir ve bu durum notlarımız arasında bulunmaktadır.

Fakat ama bu aşamadan sonra İslam öncesi Türk devletlerinin başkentinin adını taşıyan *O Yayınevimiz*'in, adını *Mekkei Mukerreme* olarak değiştirmesi, misyonu açısından daha hayırlı olacaktır!

Yukarıda adlarını verdiklerimiz dışında kullandığımız eserler hakkında genel anlamda bir eleştiride bulunmak istemiyoruz. Eleştirilecek yönleri var ise de onları içeride dipnotlarda göstermişizdir.

Burada yazmazsak eksik kalacak bir karakter daha bulunmaktadır. O da tarih *eğitimini* ve tarihçilik *nosyonunu* internet ortamında ikmal eden tüm zamanların *kopyala-kes-yapıştır* uzmanı bir yazardır. Bildiğimiz kadarıyla ilk '*ağır tarihi eseri*', h.rtlar vadisi'nin etkisi sonucu sayıları oldukça kabarıklaşan; gözleri uçucu madde bağımlıları gibi yarı kapalı geniş bir kitleye *damardan* etki yapan 'teşkilatın iki silahşoru'dur. 'Silahşor'lardan biri *merhum* Yakup Cemil Bey diğeri de onun torunu olduğunu söylediği x Bey. Ancak yayınlanır yayınlanmaz hakkında tartışmalar başlayan kitapla ilgili *ağır* bir eleştiri bu kişiyi yetiştiren partinin yayın organı haftalık dergiden geldi. Dergi, bu kişiyi, mecmuanın arşivini çalmakla, kitabı da oradaki bilgilerle kaleme almakla suçladı. Sonra, MİT'in, çalışmalarını abd'de sürdüren *renkli* bir adının *analitik* kitaplarında, bu kişinin o 'ağır tarihi eseri'nde dedektorun Yakup Cemil'lerle Kuşçubaşı'na atfettiği operasyonların hayali olduğu belirtildi.

Bizi asıl ilgilendiren ise; bu kişi, '*konsept danışmanı*' olduğu bilinen dizide, vadideki 'derin' ekibin beyni olarak, 'ağır eseri'ndeki argümanına uygun biçimde Kuşçubaşı Eşref'in torunu bir *Arslan Bey* tiplemesi imal etti. Çapını ve boyunu aşan *Efendi* başlıklı dizileri bilinmekteyse de; üstadı azamı Sayın Y. Küçük'e "*Çerkez Ethem*"de verdiğimiz yanıtlar nedeniyle bu konuda kendisini muhatap almıyoruz.

Yaptığı bu denli *başarılı* çalışmalar sonucu, *efendileri*, muayyen günler yazarı Ayşe Arman'ın da kadrosunda bulunduğu Ertuğrul Özkök'ün gazetesinde bir köşe de kendisine vermiştir. Ahmet Hakan örneğinde olduğu gibi, o gazete artık döneklğin ödüllendirildiği bir psikolojik savaş ağıttır!

Bunca yıldır içinde olduğumuz yazı hayatında ilk kez tanık olduğumuz bir hadiseye de burada kısaca yer veriyoruz.

Âdettendir.. Protokola dahil zevata kitaplardan imzalı olarak gönderilir. Bunlardan birisi de haftalık bir dergide yakın tarih konularında yazıları çıkan bir beyefendi idi. Kitabı gönderdikten uzun bir süre sonra bu beyefendi yayınevini arayarak dergide tanıtacağı "*Çerkez Ethem*"in

kapağını istemiştir. Sayın Gürhan Öztürk de bu isteği yerine getirmiş, bize de bilgi vermiştir. Kitabımızla ilgili tanıtım yazısı beklerken bir de ne görelim?! Bu beyefendi, derginin 26 Ağustos 2007 tarihli 1049. sayısında *kendi imzasıyla yazdığı tam iki sayfalık yazıyı -8 satır dışında-* tamamen kitabımızdan almış!

“Çerkez Ethem”in 417. sayfasından başlayan *Sad Harekâtı*’nda *Yaşananlar* başlıklı 13. Bölüm’den aynen ‘indirilen’ olaylar, yazarın kendisinin bulduğu/ulaştığı bilgiler gibi bizim kaynaklarımızla birlikte kullanılmış.

Bu *nitelikli dolandırıcılık* üzerine beyefendiye ulaşamayınca, partilerinin internet adresinden, liderlerine durumu açıklayan, “*Sosyalist ahlâk bu mudur?..*” yollu bir mail attık. Hemen ertesi günü liderince ifadesi/savunması alınan, bizi ve yayınevini de arayarak özür üzerine özür beyan eden bu beyefendi, derginin bir sonraki sayısında “hatasını” telafi edeceği sözünü vermiştir. İki gün sonra da *kitabın kapağını yeniden yayınevinden istemiştir* de sonraki sayılarda herhangi bir düzeltme çıkmamıştır. Bunun üzerine aradığımız beyefendi, kendisinin hazırladığını, ancak dergideki arkadaşlarının “*Gerek yok*” diyerek kullanmadıklarını söylemiştir. Böylelikle, *intihalden öte* bir olaya imza atan Ercan Dolapçı ile buna bile âlet olan sosyalist dergi meşrebini ortaya koymuştur.

Biz bu dergiden salt C. Çandar, H. Uluengin, G. Göktürk, B. Oran, S. Yalçın.. gibi ne mal oldukları belli tiplerin yettiğini sanıyorduk.. Meğer intihalciler de çıkarmış!

Eğer onurları varsa, yazının sonunda kullandıkları Manisa’nın yakılması ile ilgili “Genelkurmay raporu”nun hangi rapor olduğunu, nerede ne zaman yayımlandığını açıklarlar.

Kalem erbabının dünyası küçüktür ve Türkiye’nin neresinde olursa olsun, bu âlemin insanları birbirini bilir. Kalemimi şereflice oynatanlarla, çalıkakıcı şarlatanlar er geç bilinir. Ve ikinciler bu dünyadan er geç tasfiye olunur!

Aklı sıra, Ahmet Efe’yi birilerine hedef gösteren “karanlık” ve **F^(ethullah) Tipi Alevi** bir yazarla ise “Çerkez Ethem”de görüşeceğiz. Ama unutulmasın ki, hedef gösteren hedef olur!.

KISALTMALAR

AOİK	: Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi
ATABE	: Atatürk'ün Bütün Eserleri (Kaynak Yayınları)
BDC	: Bize Derler Çakırca (Halil Dural)
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTTD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
ÇED	: Çerkez Ethem Dosyası (Cemal Kutay)
EE	: Ege'de Eşkılar (Sabri Yetkin)
HİF	: Hürriyet ve İtilaf Fırkası
HTC	: Hayber'de Türk Cengi
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İDPA	: İki Devrin Perde Arkası (Hüsametdin Ertürk)
İT	: İttihat ve Terakki
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
MMSTM	: Milli Mücadele Senelerinde Teşkilatı Mahsusa (Hüsametdin Ertürk)
OTAM	: (Ankara Üniversitesi) Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi
ŞÇTC	: Şarkıkarip Çerkezleri Teminihukuk Cemiyeti
TBMM GCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları.
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TİTE	: A. Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
TM	: Teşkilatı Mahsusa
TM	: Teşkilatı Mahsusa (F.H. Stoddard)
TpCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
bk.	: bakınız
y.n.	: yazarın notu

Köşeli parantez içindeki tüm açıklamalar tarafımızdan yapılmıştır.

1. BÖLÜM

KUŞÇUBAŞI EŞREF'İN BİYOGRAFİSİNE GİRİŞ

Kuşçubaşı Eşref biyografisi ile ilgili, Kaynaklar bölümündeki eleştirilerimize karşın iki başvuru kaynağımız bulunmaktadır. Bunlardan ilki Dr. Philip Hendrick Stoddard'ın Teşkilatı Mahsusa¹'sı, diğeri de Eşref Bey'in kime ise yazdırdığı söylenen Hayber'de Türk Cengi² dir.

1.1. Kuşçubaşı Eşref'in Soyı Selçuklu Hanedanından mı Geliyor?

Stoddard'ın Kuşçubaşı'dan aldığı sanılan bilgilere göre, Eşref Bey 1873'te İstanbul'da doğar. Babası Mustafa Nuri Bey, Kafkasyalı İbîh* kavmine mensuptur. Hem Mustafa Nuri Bey hem eşi Kafkas liderlerinden Sultan Sencer Han'ın soyundan gelmektedir.³

Ancak Eşref Bey'in ailesinin Kuzey Kafkasyalı olduğu bilinmekle birlikte, Sultan Sencer'le akrabalığı konusu karışıktır ve açıklanmaya muhtaçtır. Biz bu zamana kadar yaptığımız araştırmalarda *-yanılma payımızla birlikte-* **“Kafkas liderlerinden Sultan Sencer Han”** diye birisinden haberdar olamadık. Kimi kaynaklarda da Kutay'a atfen, “Sencer”in, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer olduğu iddia edilir ki; Selçuklu sultanlarının sulbünün 19. yüzyıla dek devam ettiğini de biz yine bu zamana kadar elden geçirdiğimiz kaynaklarda göremedik.⁴

Anlaşıldığı kadariyle Stoddard bu bilgiyi *-şifahen-* Kutay'dan almıştır.

1 Arba Yayınları, İstanbul 1994². Bu esere bundan sonra TM denilecektir.

2 Arba Yayınları, İstanbul 1997. Nasıl yazılıp yayınlandığı hakkında Kaynaklar bölümünde bilgi verilen bu eser için bundan sonra HTC denilecektir.

3 HTC, s. 189 vd. Stoddard, nedense TM'de “Sultan Sencer” versiyonunu vermemiştir; s. 184 vd.

4 Son Büyük Selçuklu Sultanı **Sancar**, 1117-1157 yılları arasında hüküm sürmüştür. 1143'te isyan eden Oğuzlar'ın eline esir düşüp 1156 Ekim-Kasım'ında kurulan Sancar'ın, bu olaydan 7 ay sonra, 7 Mayıs 1157'de 72 yaşında ölümü ile Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarih sahnesinden çekilmiştir. (Faruk Sümer, Oğuzlar, s. 303 vd.; Prof. Dr. Mehmed Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c.II, s. 55, 159 vd.) Hem Sümer hem Köymen Hoca'nın son Selçuklu hükümdarının adını “Sencer” değil **“Sancar”** diye yazmasına da dikkat çekiyoruz.

* Doğrusu Ubih olmalı.

Öte yandan Hacim Muhittin Çarıklı'nın anılarında da Eşref'le ilgili şöyle bir kayıt vardır: “...*Meğer Adapazarı'nda Çerkezler, Kuşçu-başı'ya aslen köle olduğu için isyan etmişler.*”⁵ Adapazarı olaylarının canlı tanıklarından Rıfat Yüce'de de Çarıklı'nın söylediklerini pekiştiren bir kayıt bulunmaktadır: “...*Bunun üzerine Eşref'in gelmekte olduğu duyuldu. Bu haber Çerkezler arasında kötü bir etki yapmıştı. Çünkü Eşref her ne kadar Abdülhamit'in Kuşçubaşısı'nın oğlu ise de asaleti olmadiğı ve kendisinin de hüsnüniyet sahibi kimselerden bulunmadığıdır.*”⁶

Görüldüğü gibi konu aydınlatılmaya muhtaçtır.

Eşref'in “Kuşçubaşı”lığı Nereden Geliyor?

Stoddard'ın verdiği bilgiye Eşref Bey'in babası Mustafa Nuri Bey, Ruslar'ın 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Kafkasya'yı işgali üzerine ailesiyle birlikte kaçarak Osmanlı ülkesine sığınır. O sıralardahenüz de-likanlı olan Mustafa Nuri Bey ve ailesine Sultan Abdülaziz (1861-1876) Manyas'ta bir çiftlik verir. Bir süre sonra Eşref Bey'in halası Saray'da görevli Hacı Muhtar Bey'le evlenince, kardeşi Mustafa Nuri'yi Abdülaziz'in Kuşçubaşısı Reşit Bey'le tanıştırr. Mustafa Nuri Bey, Saray'ın yüzden fazla görevlisi bulunan Kuşçu Ocağı'na kaydedilir. Birkaç yıl sonra da Sultan Abdülhamit, Mustafa Nuri Bey'i Kuşçubaşı yapar.

Eşref Bey de Beşiktaş'taki Hamidiye İlkokulu'nu bitirince, Abdülhamit'in emriyle Kuleli Askeri Lisesi'nin Saray memurlarının çocuklarına ayrılan “Sınıfı.Mahsusa”sına kaydedilir. Eşref Bey'in Stoddard'a anlattıklarına göre, okul idaresinin sürdürdüğü istibdada dayanamayan sınıf arkadaşlarıyla beraber protesto gösterilerinde bulunurlar. Bu hareketin ‘elebaşları’ sayılanlar dağıtılır: Bir kısmı Bursa, bir kısmı ise Edirne'deki askeri liselere gönderilir. Eşref Bey de Edirne'ye gönderilenler arasındadır. Eşref, burada üç yıl okur. Ardından tekrar İstanbul'a döner ve Kuleli'den mezun olur. Mektebi Harbiye'nin Süvari Bölümü'ne girer. *Bunu da bitirince 1898 dolaylarında Makedonya'daki bir süvari alayına tayin edilir.*⁷

5 Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920), s. 167n. vd.

6 Kocaali Tarih ve Rehberi, s. 204 vd.

7 HTC, s. 235 vd.; TM, s. 114 vd. Bu dönem olayları hakkında kapsamlı bilgiler verilen Ahmed Bedevi Kuran'ın eserinde Eşref Bey ve anılan hadiselerle ilgili herhangi bir kayıt yoktur. İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul 1945.

1.2. Genelkurmay ve MSB Arşivleri Eşref'in Harbiye'yi Bitirdiğini Doğrulamadı!

Ancak Eşref Bey'in Kuleli'yi ne zaman bitirdiği, Harbiye'ye hangi yıl girip hangi yıl mezun olduğunun belirtilmemesi dikkati çekicidir.

Stoddard'ın yer verdiği bir yabancı kaynakta da şöyle bir kayıt vardır: “..Eşref Bey, *muazzaf bir subay olmamakla beraber*, kanlı ve sürgüzeşt dolu kariyeri sırasında çok savaş görmüştü..”⁸

Çalışmamız sürecinde elden geçirdiğimiz kaynaklarda Eşref Bey'in rütbesi ile ilgili çok değişik ve birbirini tutmayan bilgiler verilmektedir. Biz bunları tek tek göstererek konuyu dağıtmak istememekle birlikte, Harbiye'den mezun olduğuna bile kuşkuyla bakmaktayız. Çünkü Harbiye ve buradan mezuniyet bir subayın yaşamında en önemli kilometre taşıdır. Buna karşın bunun net olarak hatırlanamaması, kuşkuları çağırıştırılmaktadır.

Üstelik, Eşref Bey'in kuşağından Enver Bey, Süleyman Askeri Bey.. gibi subayların tümünün Harbiye'den mezuniyet tarihleri bilindiği gibi, Sayın Balcıoğlu'nun eserinden anlaşıldığı kadarıyla *dosyaları da Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi'nde bulunmaktadır*.

Biz de bu konuyu aydınlığa kavuşturmak için Genelkurmay Başkanlığı nezdinde girişimlerde bulunduk. 20 Ağustos 2007 tarihli bir yazı ile Kara Kuvvetleri Komutanlığı Arşiv Daire Başkanlığı'na başvurduk. Yazıda kendimizi tanıtip yukarıda anlattığımız durumu özetledikten sonra Eşref Bey'in *-eğer bitirmiş ise-* Harbiye'den mezuniyet tarihini öğrenmek istediğimizi belirttik.

Bu yazımıza Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan, iki hafta gibi çok kısa bir sürede ve 4 Eylül 2007 tarihli bir yanıt geldi.

Per.: 4041-122-07/Per.İşl.D.E.ve Arş.Ş.Arş.Ks. (385077) sayılı; KKK Emekli ve Arşiv Şube Müdürü Personel Albay Bülent Köse imzalı yazının “Konu”su ise **“Kaydı bulunmayan personel”** başlığını taşıyordu.

Yazıdan anlaşılacağı gibi, *“Stoddard’a 1898 dolaylarında Harbiye’den mezun olduğunu”* söyleyen **Eşref’in Türk Kara Kuvvetleri Arşivi’nde herhangi bir kaydı bulunmuyordu.**

Kendilerine bir kez daha teşekkür ettiğim Türk Kara Kuvvetleri Arşiv Daire Başkanlığı, bununla da yetinmeyerek, onca işleri arasında,

8 Philip P. Graves (Yayına Hazırlayan), Şark’ül Ürdün Kralı Abdullah’ın Hatıratı, (Tercüme: G. Khouri) Londra 1950, s. 169’dan naklen; HTC, s. 257 vd. Bu eserin yakın zamanlarda yapılmış ve elimizde bulunan Türkçe tercümesinde böyle bir kayıt yoktur. Kral Abdullah (Tercüme: Halit Özkan), Biz Osmanlı’ya Neden İsyan Ettik?, Klasik Yayınları, İstanbul 2006.

Eşref'e ilişkin bilgilerin Milli Savunma Bakanlığı Arşivi'nde olabileceğini düşünerek, dilekçemize bir üst yazı yazıp anılan Bakanlığa göndermiş, bize de bilgi için söz konusu yazıyı iletmıştır.

Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan gelen bu yazıyı aldıktan sonra, Milli Savunma Bakanlığı'ndan gönderilecek yanıtı beklerken Eşref'in en fazla Topal Osman Ağa gibi adlara verilen "*milis yarbay, albay*" türünden bir rütbeye sahip olabileceğini düşünüyorduk. Nihayet, beklediğimizden daha kısa bir sürede, Milli Savunma Bakanlığı'ndan da yanıt geldi.

17 Eylül 2007 tarihli; Arşiv: 3214-207-07/Belge Arş.İnc.Ks.(5594) sayılı; "Konu" olarak da Askerlik Safahatı'nın gösterildiği; MSB Arşiv Müdürü Personel Albay Sermet Taktak imzalı yazı, yukarıda anlattığımız yazışma faslına değinildikten sonra şöyle bitmektedir:

"..MSB Arşiv Müdürlüğü kayıtlarında adı geçen şahıs hakkında yapılan inceleme ve araştırma sonucunda herhangi bir kayda rastlanmamıştır."*

En yetkili kurumlarımızın bu konu ile ilgili verdiği yanıtlar, Kuşçubası'nın Harbiye ile ilişkisini ortaya koyduğundan biz bir yorumda bulunmuyoruz. Ancak Stoddard'tan yaptığımız alıntılarda, Eşref Bey'in Harbiye ile ilişkisine dair verdiği bilgilere müdahale etmeyip sadece yanına köşeli parantez içinde ünlem konulacaktır.

Eşref Bey'in Harbiye'den mezun olduktan [!]⁹ sonra tayin edildiği Makedonya'daki siyasi faaliyetleri yine sürgünle sonuçlanır. Bu kez de babası ve kardeşi Sami ile Hicaz'a sürgün edilirler. Baba ve oğulları buraya 1900 Eylül'ünde gelir. Eşref, birkaç hafta sonra kaçıp Cidde'ye gelir; Hicaz'dan firar amacıyla Hindistan'a giden bir gemiye binerken yakalanır, Mekke'de Cihad** kalesinin zindanına atılır. Bir süre sonra Taif'e gönderilir. Stoddard'ın verdiği bilgiye göre, Taif'teki hapis hayatının kaçmaya niyetli bir kimseyi bu düşüncesinden vazgeçirecek ciddi engelleri yoktu. Eşref Bey burada geceli gündüzlü 7 ay tomruğa vurulur.⁹

9 HTC, s. 235 vd. Stoddard, "tomruğa vurmak"la ilgili şu bilgileri de verir: "19. Asrın ortalarından beri İstanbul'da tatbik edilmeyen bir ceza. "Tomruğa vurmak" zincirle bir tomruğa baktan bağlanmak demektir. Tarihe karışmış bu usul, 1980'lerde Arabistan yarımadasının bazı bölgelerinde hâlâ tatbik edilmekteydi ve tutuklular hurma ağaçlarının tomruklarına zincirlenmekteydiler. Bu cezalandırma usulü günümüzde de devam ediyor. (CNN'nin bir belgeselinde Aralık 1996'da Kuran okulundan kaçan iki haylaz erkek çocuğuna bu ceza tatbik edildiğini gösteriyordu.)" Tımkak içindeki ifade bozuklukları müelliflere aittir. y.n.

* Anılan yazılara Belgeler-Ek'lerde yer verilecektir.

** Kaynaklar bölümünde açıkladığımız gibi birçok dönüşümlere uğrayan HTC'de kişi ve yer adları ile ilgili hayli yanlışlıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda "Cihad"ın da "Ecyad" olduğu sanılmaktadır. y.n.

Nihayet Hicaz Valisi Ahmet Ratip Paşa, Eşref Bey'i kaleye kapatılmak üzere Medine'ye gönderir. Birçok kez kaçma girişiminde bulunmasına karşın başarılı olamayan Eşref, birbuçuk yıl burada kalır.

Kuşçubaşı Eşref, Gizli Devrimci Arap Örgütü Kuruyor

Kuşçubaşı Eşref, birbuçuk yıl tutuklu kaldığı Medine kalesinden kardeşi Selim Sami ve kendileri gibi Çerkez olan Tahir Bey adlı bir kişinin yardımlarıyla kaçır. Osmanlı Devleti'nin Hicaz idaresine karşı mücadele etmek niyetiyle ilk önce Selim Sami, Çerkez Tahir ve Faraj ibn al-Mısri adındaki bir Arap'la çete kurar. *Arabistan Devrimci Komitesi* adını verdikleri bu gizli örgüt 1903 yılında Medine civarında faaliyete geçer.

Komite, birbirleriyle sürekli boğuşan aşiretlerin, aralarındaki kavgaları unutarak 'ortak düşmanları' Padişah'a karşı birlikte mücadele etmelerini sağlamaya çalışırsa da başarılı olamaz. Ardından Hicaz'ın diğer bölgelerine yayılan ve bir hayli de kalabalıklaşan çete, Osmanlı Hükümeti'nin *-tanımlama Stoddard'a aittir-* disiplinsiz ve iyi yetiştirilmemiş askeri birliklerine karşı terörist saldırılar düzenleyerek şöhret kazanmaya başlar. Çete dağınık hedeflere karşı yıldırım akınlar yaptığı için Araplar Eşref'e *Kuşların Şeyhi* anlamına gelen "Şeyh el Tuyur" lakabını takar.

Komite bu darbeleriyle Sultan'ın idaresinin ne kadar çürük ve yetersiz kaldığını ispatlamaya çalışır.¹⁰ Ancak Stoddard, *Eşref Bey'in bu faaliyetlerinin Abdülhamit yönetimi karşısı Jön Türkler'le ilişkili olup olmadığı konusunda bir bilgi vermese de buraya kadar anlatılanlardan, Kuşçubaşı'nın eylemlerinin bireysel olduğu ortaya çıkmaktadır.*

Stoddard'ın, Hacı Sami'nin, ağabeyini hapisten kaçırdıktan sonra teşkilatlarını genişletmek için önce İzmir'e ardından Avrupa'ya geçtiğini, Hicaz'dan çıkmak için gerekli belgeyi de o zaman Şam'da sürgün olan Mustafa Kemal [Atatürk] vasıtasıyla sağladığını¹¹ yazmasında ise bir yanlışlık olmalıdır. Çünkü, Eşref'in hapisten kaçırılması 1903, Mustafa Kemal'in Şam'a sürülmesi ise 5 Şubat 1905'tir.¹²

Kuşçubaşı Eşref Bey'in *-Stoddard'a göre-* en cüretli hareketi şöyle cereyan eder: Üç tabur askeri Medine'nin tören alanında teftiş ettiği sırada, komutanları Vasıf Bey'i kaçıır. Vasıf Bey, Medine Komutanı

10 HTC, s. 116 vd.

11 HTC, s. 126n.

12 Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, s. 66 vd.

Şükrü Paşa'nın oğlu olup üstelik Padişah Yaveri (Emir Subayı) unvanını taşımaktaydı. Eşref, Medine Valisi Osman Ferit Paşa'nın oğlu Arif Bey'i de kaçırmak ister, fakat planını uygulama fırsatını bulamaz.¹³

Eşref Bey, Surre Alayı'nı Soyuyor

-*Stoddard'a göre*- komiteyle mücadele etmektense onu satın almanın daha kolay olacağını düşünen Padişah, 1903/4'te Eşref Bey ve arkadaşlarına af teklif eder. Silahlarını terk ettikleri takdirde Eşref Bey ve Komite'nin diğer üyelerine ayda 50'er altın verilecektir. Teklif kabul edilir. Anlaşmanın akabinde, Eşref Bey'in Medine vilayetinin dışına çıkmasına izin verilmez. Ancak telgraf hattının bir bölümünü korumakla görevlendirilir. Dolayısıyla Medine içinde serbest dolaşma hakkına sahiptir. Eşref, bundan yararlanarak tekrar çete kurmaya başlar. Faaliyetleri haber alınan Eşref, adamlarıyla birlikte Medine'nin kuzeydoğusunda bulunan dağlara kaçmak zorunda kalır.

Eşref ve adamları Abdülhamit'e karşı nefretlerini kanıtlamak için her yıl Padişah hediyelerini taşıyan Surre Alayı'nı soyar. Stoddard şöyle devam eder:

*"O sıralarda takip ettiği Panislamist siyaseti dolayısıyla, Halifeliliğini ve mukaddes yerlerinin koruyucusu olduğunu belirterek, dindarlığını ve himmetini ispatlamak için Hicaz demiryolunu başışlarla inşa etmeye çalışan Padişah, çileden çıkar. Eşref'in anlattıklarına göre, başka bölgelerde hareket geçen Genç Subaylar ve gruplar gibi, Komitesi, hareketleriyle hem Osmanlı İmparatorluğu'nun akıbeti hakkındaki endişelerini ifade eder hem Padişah'a darbe indirmiş olur."*¹⁴

Kuşçubaşı'nın, Kimin Adına Yapıldığı Bilinmeyen Esrarengiz Faaliyetleri

Eşref'in Komite'sinin İbn el Raşid ve İbn el Suud'u barıştırmak için yürüttüğü gayretler sonuç vermez. Fakat Irak'ın güneyinde *Osmanlı Devleti'ne isyan eden Sadun Paşa'yı Osmanlı Hükümeti'ne karşı desteklemesi* daha olumlu sonuçlar verir. Sadun Paşa, istekleri Padişah ta-

13 HTC, s. 117 vd. 1888-1908 arasında Medine Valiliği görevinde bulunan Osman Ferit Paşa (1844-1912) ünlü Şeyh Şamil'in torunudur. (HTC, s. 126.; Burhan Oğuz, Yaşadıklarım Dinlediklerim, s. 372 vd.) Ahmed Bedevi Kuran ise damadı olduğunu ileri sürmektedir. a.g.e., s. 157 vd.

14 s. 117 vd. Ancak Stoddard'ın yorumlarının aksine Eşref Bey'in bu faaliyetlerinde İttihatçılık paralelinde bir siyasi yön görülmemektedir. "Faaliyetler" daha ziyade adi karakterlidir.

rafından kabul edilmediği takdirde Basra'daki 'yabancılar' karşı harekete geçmek tehdidinde bile bulunur.¹⁵

Ancak Stoddard, bu 'yabancılar'ın, Basra vilayetindeki Osmanlı/Türk asker ve sivil yöneticileri olup olmadığı hakkında bilgi vermese de Türkler'in kastedildiği anlaşılmaktadır.

Bu sıralarda Eşref Bey, mali ve siyasi destek aramak üzere Hindistan'a gider. Dönüşte, *Osmanlı/Türk jandarmalarına direnişlerinde 'hayli başarılı' olan Süleymaniye'deki âsi Kürtler'i ziyaret eder*; sonra Medine civarına döner.¹⁶ Stoddard, Eşref Bey'in bu temasları da Jön Türkler/İT adına yapıp yapmadığı hakkında bilgi vermez. Öyle ise; Fransa/Paris'ten sonra Jön Türkler/İT'nin en önemli merkezi olup Medine'ye, İngiliz sömürge imparatorluğunun kalpgâhı Hindistan'dan daha yakın Mısır/Kahire'ye¹⁷ neden gitmediği hakkında da bir açıklama yapmaz. Keza, *"Süleymaniye'deki âsi Kürtler'in" Osmanlı Devleti'ne, Jön Türkler'in talepleri paralelinde mi isyan ettikleri yoksa İngiliz gizli servisinin kışkırtmaları ile mi ayaklandıkları* da Stoddard tarafından açıklanmaz.

Stoddard'ın anlattığına göre, Sultan Abdülhamit, Eşref'in babasını affeder ve Mustafa Nuri Bey sürgün bulunduğu Hicaz'dan İstanbul'a döner. Ancak bundan kısa bir süre sonra Eşref ve adamları Padişah'ın Surre Alayı'nı tekrar soyar. Bu da yetmiyormuş gibi Mısır'dan Kâbe'ye "Kısve" adı verilen işlemeli örtüyü götüren kervana saldırıp onu da ele geçirirler. Stoddard, bu 'eylemin' amacının ne olduğunu da açıklaamaz.

Eşref Bey'in Stoddard'a anlattığına göre, 1900-1908 yılları arasında Arap yarımadası anarşi ve şiddet olayları içinde çalkalanmaktaydı. Değişik aşiretler ganimet ve iktidar peşindeydi ve Osmanlı Hükümeti de duruma hakim olamıyordu. Kamu düzenini ve adaleti mutlaka sağlamak isteyen Padişah, teslim oldukları takdirde Eşref ve arkadaşlarını tekrar affedeceğini bildirir. Komite yeni teklifi kabul eder. Fakat Padişah, -nedense- fikrini değiştirir ve affi iptal eder. Eşref de bunun üzerine Bahreyn'e kaçır, bir süre orada saklanır. Sonra Maskat'a ve buradan da yine Hindistan'a gider.

Stoddard'a göre Eşref Bey, Hindistan'a ilk gidişinde tanıştığı, ülkelerinin istiklâli için mücadele eden çeşitli Hintli gruplar ile ilişki kur-

15 Aynı yer. Bilindiği gibi, Osmanlı döneminde Irak; **Basra**, **Bağdat** ve **Musul** adlarıyla üç vilayete ayrılmıştı. Dolayısıyla buradaki "Basra"dan salt Basra kenti değil, Irak'ın güney bölgeleri anlaşılmalıdır. y.n.

16 Aynı yer.

17 Kuran, a.g.e., s. 141 vd.

mak ister. Abdülhamit'in İslam milletleriyle ilişkileri güçlendirmek için izlediği politika; İngiliz, Rus ve Çin hükümetlerini tedirgin etmiştir. Bu devletler bu nedenle gelebilecek Osmanlı ajanlarına karşı tetikte-dirler. Eşref, boyuna kılık ve yer değiştirerek tutuklanmaktan kurtulur. Sonunda Türkistan'a geçer ve bütün zorluklara karşın Çin'de Uygur Türkleri'nin yaşadığı Doğu Türkistan'a ulaşır. Sonra Afganistan, İran ve Irak'tan geçerek tekrar Hicaz'a döner.¹⁸

Ancak, Stoddard'ın, Abdülhamit'in azılı bir muhalifi olan Eşref'i, anılan bölgelere *Padişah'ın ajanı gibi* göndermek istemesi de açık-lanmaya muhtaçtır.

1.3. Eşref Bey İTC'ye Katılıyor

Bu arada Eşref'in babası Mustafa Nuri Bey, *Vatana Hıyanet* su-çundan İstanbul'da tekrar tutuklanır. Stoddard, tutuklamanın hangi ne-denlerden kaynaklandığını da açıklamaz. Bunun üzerine Eşref ve Komitesi de hemen birkaç önemli Osmanlı görevlisini kaçıır. Babası salıverilene kadar bunları rehin tutacaklarını Padişah'a bildirir. Bu karşı eylem nedeniyle Sultan Abdülhamit, Mustafa Nuri Bey'i yine affeder. Ancak Eşref, Padişah'ın gizli polisine yakalanmamak için bu kez de Mısır'a kaçar. Stoddard'a göre amacı; Avrupa'ya geçip orada faal olan Osmanlı muhalefet üyeleriyle Padişah'ı ya devirmek veya ciddi ıslahat yapmaya mecbur etmenin çarelerini aramaktır.

Hac'dan dönen fakir Mısırlılar'dan oluşan bir kafileye kılık de-ğiş-tirerek katılan Eşref, Port Said'e varınca eski bir arkadaşıнын lokanta-sında garsonluk yapar. Ardından tayfa olarak bir İtalyan gemisinde iş bulur ve Kıbrıs'a geçer. Kıbrıs'ta İTC'nin bir hücresi bulunmaktadır.¹⁹ Eşref Bey, bu hücrenin yardımıyla 1907'de Paris'e ulaşır. *İttihatçılar'a katılır* ve Abdülhamit'e karşı şahsi mücadelesinin son faslı başlar.²⁰

Başka kaynaklarda bunu doğrulayıcı bir kayıt bulunmasa da Eşref Bey, böylece İTC'ye katılmış olur.

Dolayısıyla onun bu tarihe kadar yaptığı ve siyasi olarak tanımla-namayacak 'eylemleri'nin İTC'nin amaçları doğrultusunda gerçekleş-

18 HTC, s. 118 vd

19 a.g.e., s. 119 vd. Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı'nca ilk kez yayımlanan İTC'nin Paris Şubesi ile ilgili gizli bel-gelerden anlaşıldığı kadarıyla da, örgüt, 11 Haziran 1906 tarihli, "Dr. Bahaeddin" [ŞakirBey] imzalı bir mektupla adada örgütlenmeye girişmişti; İttihat ve Terakki Cemiyeti Paris Şubesi ile ilgili Gizli Belgeler (1906-1907) "Kıbrıs Örgütlenmesi" (XV), BTDT, Temmuz 2003, sayı: 78.

20 HTC, s. 119 vd.

tırılmış gibi gösterilmek istenmesi, daha tutarlı kanıtları gerektirmektedir.

Eylemler bireysel ve İTC'nin faaliyetlerinin aksine gayrisiyasidir.

İngiliz İstihbaratı da Aynı Sıralarda Bölgede Fink Atıyordu

Ancak Eşref Bey'in anılan bölgelerde kimin adına yaptığı hâlâ anlaşılamayan bu 'çalışmaları' sırasında İngiliz istihbaratı da yine aynı zamanlarda ve aynı bölgelerde *örtülü faaliyetler* yapmaktadır. Sultan II. Abdülhamit'in Mabeyn Başkâtibi -*Türkçe'den başka bir dil bilmeyen*- Tahsin Paşa'nın verdiği bilgilere göre, İngilizler'in bölge ile ilgili politikaları şöyledir -*kısmen sadeleştirerek*:-

“..Dahilde belli başlı cemaat, aşiretler ve kabilelerin ileri gelen reislerini okşayarak, hediye-bahşışlar vererek, icabında himaye edeceklerine inandırarak kendilerine yakınlştırırlar. Bu işi başarmak için ‘hususî surette yetiştirilmiş’, türlü türlü kıyafetlere girmiş ‘memurlar’ gönderirler. O memurlar lisan ve mahallî adetlere gerçekten âşina olurlar. Memur olduklarını hiç hissettirmeksizin saf halkı kandırarak bağlı olduğu hükümetlerinden uzaklaştırmaya ve soğutmaya çalışırlar. Sonra mahallî idarecilerden bazı ahlâksız kimseleri para ile kandırarak kendi emellerine hizmet ettirirler. Ekseriya ibtidai yahut bedevî hayat yaşayan kabilelerin çok hoşlandıkları silahları tedarikte fevkalade kolaylık gösterirler. Aynı zamanda bunların birbirleriyle hoş geçinmemeleri gerektiği ile beyinlerine husumet hissi ve düşmanlık sokarak emniyet ve mahallî asayişî bozmaya sevk eyerler. Yemen, Hicaz, Suriye, Irak taraflarında bu gibi fesatçı memurların aşiretler ve kabileler arasında yer yer dolaştıkları ve nüfuzlu şeyhlerin mahrem dairelerine girdikleri görülmüş ve adı geçen yerlerin valileri - kumandanları tarafından Sarayı Hümayun’a ve Babıali’ye isim ve resimleriyle bildirilmiştir.”

İngiliz gizli servisinin anılan Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini ayrıntılı olarak açıklayan Tahsin Paşa, Yemen Ordusu Kumandanı Fevzi Paşa’dan bizzat Abdülhamit’e sunulan özel bir rapordan da bahseder. Kapsamlı raporda, İngiliz ‘*hususî memurlarının*’ o diyarlarda semt semt yayılıp nasıl çalıştıkları anlatılmaktadır. Raporda, Yemen’de büyük bir ün kazanan “*Eş-Şeyh Hacı Abdullah Mansur*”un, İngiltere’nin *hayvanat ilmi cemiyeti* üyelerinden *Doktor Mister Veyman Bry* olduğu belirtilir. Aynı raporda, Hacı Abdullah-Mister Veyman ile birlikte, Sayda’daki mahut Seyyid İdris’in müşaviri sıfatıyla yanında bu-

lunan Mister Con ve bunlara yeniden katılan misyoner yardımcılar hakkında da bilgi verilir.²¹

“Kuş Meraklısı” Bir İngiliz Ajanı Hicaz’da Ne Arıyordu?

İşte bu sıralarda Medine Muhafızı ve Şeyhülhareme Osman Paşa’dan Saray’a gelen bir raporda da ilginç bilgiler verilir: *Mister Dogtis, Mister Glasers* ve *Mister Tomas Horgovins* adlarında üç İngiliz ‘memurun’ bedevi şeyhi kıyafetiyle Mekkei Mükerrerme ve Medinei Münevvere’ye kadar sokulup yaklaşık altı ay dolaştıktan sonra nihayet Şam ahalisinden ve Fırkai Hicaziye binbaşlarından Ahmed Haşim Bey tarafından “derdest edilerek” hudut haricine çıkarılmış oldukları ve bunlardan birinin Beytülhareme yakınında tavaf esnasında bir yıldırım çarpması sonucunda öldüğü bildirilir.

Tahsin Paşa’nın gördüğü anlaşılan istihbarat raporlarına göre, *Mister Veyman Bry* yahut *Eş-Şeyh Hacı Mansur Abdullah* sözde Müslüman olmuştur. Namaz kılıp orucunu tutan Hacı Abdullah-Veyman, Arapça’ya da mükemmelen âşina idi. Yerel âdetler ve kıyafetiyle Araplar ve aşiretler içinde yaşırdı. Başlıca merakı avcılık ve “*kuş beslemektir*.” Fotoğraf makineleri ve harita çıkarmak için aletler ve edavatları tamamdı. Diğer İngilizler de aynı donanımlara sahipti.²²

İngiliz istihbaratçılarının bu faaliyetleri ile Eşref Bey’in bir ilişkisinin olup olmadığı *şimdilik* bilinmemektedir.

Meşrutiyet’in İlanında Eşref Bey’in Bir Rolü Var mıydı?

Stoddard’a göre, 1907’de Paris’e gelen Eşref Bey, Ahmet Rıza ve Dr. Nazım gibi devrimcilerin heyecan ve coşkularının ihtilâl yapmaya yetmeyeceğine karar verir. O, Osmanlı ordusunda faal olan İT hücrelerinin daha etkili olacağına inanmaktadır. Bu inanç doğrultusunda Avusturya yoluyla Karadağ’a gider. Harbiye’den sınıf arkadaşı olan Karadağlı bir subayı* bulur. Bu subay, Karadağ kralının yaverlerinden birisidir. Onun yardımı ile Osmanlı sınırlarını geçer ve Makedonya’ya gelir.²³

Ancak yukarıdaki dipnotta belirttiğimiz İTC’nin Paris Şubesi ile il-

21 Yıldız Hatıraları, s. 142 vd.; ayrıca bk.; Yzb. Ahmet Hamdi Bey, İslam Alemi ve İngiliz Misyonerler, s. 7 vd.

22 a.g.e., s. 143 vd. Tahsin Paşa, İngilizler’in Araplar’ı gizlice nasıl silahlandırdığı hakkında da kapsamlı bilgiler verir.

23 HTC, s. 119 vd.

gili gizli belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu bölgedeki örgütlenmeleri de Paris Şubesi yapmaktadır. Eşref'e, şube tarafından bölgeye geçiş için bir belge verilmemesi de dikkati çekicidir. Eşref Bey, Paris'e gelene kadar tüm *faaliyetlerini* İT adına yaptıysa neden kendisine örgütün en önemli merkezinin bulunduğu Paris'ten bir belge verilmemiş ve kendisine sahip çıkılmamıştır?

Stoddard bu konuda da açıklayıcı bir bilgi vermez. Tüm bunlara karşın Stoddard, yukarıda verdiği bilgilerin ardından “*..Makedonya’da İTC namına faaliyete geçen Eşref Bey*” dedikten sonra, Kuşçubaşı’nın, Eyüp Sabri [Akgöl], Enver [Bey], Süleyman Askeri [Bey] ve Resne’li Niyazi Bey vd. ile hücreler kurduğunu belirtir. Amerikalı müellife göre, anılanlar orduda öyle teşkilatlanırlar ki, sonunda Abdülhamit taleplerini kabul etmeye mecbur kalır.²⁴

Yakın dönem Türk tarihi ve İT ile ilgili önemli bir başvuru kaynağı olan Ahmed Bedevi Kuran’ın eserinde bu olaylar anlatılırken, yukarıdaki subayların tümünün adı verilmesine karşın, Eşref Bey’in ismi yoktur.²⁵

Temmuz 2006’da yayınlanan Enver Paşa’nın anılarında da örgütün hem o sıralardaki eylemlerine imza atan hem de sonradan ön plana çıkacak hemen tüm İT’cilerin adı geçmesine karşın Eşref Bey’in ismi yer almamaktadır.²⁶

Konu ile ilgili ciddi başvuru kaynaklarından birisini kaleme alan Feroz Ahmad’ın eserinde de Eşref Bey’in adı bulunmamaktadır.²⁷

BTDD’nin ilk kez yayınladığı *-Dr. Bahaeddin ve Dr. Nazım imzalı-* belgelerden anlaşıldığı üzere, anılan bölgelerdeki hücreler, Eşref’in bölgeye gelişinden çok önceleri kurulmaya başlanmıştı. Üstelik İTC’yi var eden Askeri Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye’den, özellikle de Harbiye’den mezun “mızır düşünceli” *genç subaylar*, Abdülhamit tarafından yakınında görülmek istenmediği için, İmparatorluğun *kaynayan kazanı* durumundaki Makedonya’ya ‘tayin’ ediliyordu. Tüm bu nedenlerle Makedonya İTC’nin bir nevi “kurtarılmış alanı” ve en güçlü olduğu bölge idi.

Nitekim, Erik Jan Zürcher de kapsamlı çalışmasında bu konu ile il-

²⁴ Aynı yer.

²⁵ a.g.e., s. 153 vd.

²⁶ Halil Erdoğan Cengiz (Hazırlayan), Enver Paşa’nın Anıları 1881-1908, s. 230 vd.

²⁷ İttihat ve Terakki 1908-1914.

* O yıllarda Harbiye’de Karadağlı bir öğrencinin nasıl bulunduğu da merak konusudur.

gili olarak, “.. 1908’de Meşrutiyet’in ilan edilmesini sağlayan, böylece önce Genç Osmanlılar’ın, sonra da çeşitli Jön Türk gruplarının uğrunda yarım yüzyıldır mücadele ettikleri idealleri gerçekleştiren, ülke içindeki [Makedonya’daki] bu yeraltı örgütü oldu” demektedir.²⁸ Kuran da bu bağlamda, “..Meşrutiyet İnkılâbı; Niyazi Bey’in kahramanlığı, Atıf Bey*’in fedakârlığı ve İTC’nin Manastır merkezinin cüret ve cesaretile başarılmıştır. Bu bir hakikattir” der.²⁹

Konuya ilişkin önemli bilgiler veren Galip Vardar da bu bağlamda şunları söylemektedir. “..Fakat biz şuna kaniiz ki, İT’nin hakiki bünyesi Makedonya’da kurulmuş, en mühim şahsiyetler burada ortaya çıkmış, cemi yete hedefini tayin etmek kudreti burada bulunmuş, İT ancak burada mana iktisab etmiştir [kazanmıştır].³⁰

Eşref Bey’in buradaki örgütlenmelere ve Meşrutiyet’in ilanına katkısının ne olduğu da açıklanmaya muhtaç bir konudur.

Kuşçubaşı Eşref Bey Mason muydu?

Kuşçubaşı Eşref’in İTC’ye girişiyle ilgili olması gereken bir konuya da değinmenin yararlı olacağını düşünüyoruz: Örgütün kurmaylarından Dr. Bahattin Şakir Bey’in biyografisini kaleme alan Sayın Hikmet Çiçek, İttihatçılar’ın, örgütlenme modeli olarak masonluktan yararlandıklarını anlattığı bölümde, bu gizli teşkilata mensup İT’cileri sayarken, Kuşçubaşı Eşref’in adına da yer verir.³¹ Ancak Çiçek, bu bilgiyi hangi kaynaktan edindiğini belirtmemişse de bir önceki dipnotta gösterdiği kaynaktan³² alındığını sanıyoruz. Ne var ki, Kuşçubaşı’nın masonluğuna ilişkin biz bu zamana dek elden geçirdiğimiz kaynaklarda bu iddiayı doğrulayacak başka kayıtlara tesadüf edemedik. Yanılma payımızla birlikte Kuşçubaşı Eşref Bey’in mason olduğu iddiasını zayıf bulduğumuzu belirtmek isteriz.

28 Milli Mücadelede İttihatçılık, s. 10 vd.

29 a.g.e., s. 151 vd.

30 İttihad ve Terakki İçinde Dönenler, s. 339 vd.

31 Dr. Bahattin Şakir, s. 176 vd.

32 Kâzım Nami Duru, İttihat ve Terakki Anıları, s. 114 vd.

* Meşrutiyet’i ilan ettirmek amacıyla dağa çıkan İttihatçı subayları tedip için Abdülhamit tarafından görevlendirilen Şemsi Paşa’yı 7 Temmuz 1908’de Manastır’da; iri yan Boşnak/Arnavut muhafızlarının koruma çemberinde olmasına karşın tek başına gerçekleştirdiği suikastla öldüren Fedai Zabitan mensubu Teğmen Atıf [Kamçıl] Bey. Atıf Bey, büyük cesaret gerektiren bu eylemini gerçekleştirdikten sonra bir ayağından yaralanmasına karşın kaçmayı başarmıştır. Konu ile ilgili birçok eserde dağınık bilgiler varsa da onları toplu olarak veren şu kaynağa bk. Mustafa Ragıp, Meşrutiyet’ten Önce Manastır’da Patlayan Tabanca, Bengi Yayınevi, İstanbul 2007.

Hemşehrîsi Mahmut Şevket Paşa Eşref'i koruyor

Bu sıralarda Eşref Bey'in başı, Stoddard'ın da açıklamadığı bir koldan dolayı yine derde girer. *Gıyabında* yapılan bir dava sonucunda Divanı Harp [Askeri Mahkeme] Eşref'i idama mahkûm eder. 1908'in başlarında, siyasi bir görevle Karadağ'da bulunan Berana kentine giderken yolda yakalanır, işkence görür, hapse atılır ve ardından Üsküp'e nakledilir. Eşref Bey'in şansına oradaki Vali ve Komutan, Meşrutiyet yanlısı Mahmut Şevket Paşa'dır.³³ Burada hem Mahmut Şevket Paşa hem de birkaç yüksek rütbeli subayın müdahalesi ile Eşref Bey'e yapılan işkenceler son bulur. Çok ilginçtir; *Eşref'e yardım edenlerden birisi de Padişah'ın has adamı olup İT/Fedai Zabitan mensubu Teğmen Atıf Bey tarafından 7 Temmuz 1908'de Manastır'da vurulan Şemsi Paşa'dır*.³⁴

Ancak, “Niyaziler Enverler”le Meşrutiyeti ilan ettirmek için omuz omuza mücadele ettiği iddia edilen Kuşçubaşı'nı Abdülhamit'in bendesi Şemsi Paşa'nın himaye etmesi hiç kuşkusuz açıklanmaya muhtaçtır!

Kuşçubaşların İzmir Maceraları

Bu himayelere karşın, II. Abdülhamit, Eşref'in salıverilmesine karşı çıkıp gözaltında tutulmasına ısrar eder. Ancak Mahmut Şevket Paşa ve Makedonya Genel Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın; Eşref Bey'in vatanı hıyanet türünden girişimlerde bulunmayacağına ilişkin Padişah'a verdikleri söz üzerine affedilerek serbest bırakılır. Fakat, Abdülhamit'in İzmir yöresindeki Tepeköy çiftliğinde zorunlu ikâmete mecbur edilir. Uslu kalması koşuluyla kendisine günde bir altın verilir. Babası Mustafa Nuri Bey ile kardeşi Selim Sami de yanına gönderilir.³⁵

33 Mahmut Şevket Paşa (1856-1913) Basra Mutasarrıfı Süleyman Bey'in oğludur. (Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki 1908-1914, s. 221.; Tahsin Paşa, Yıldız Hatıraları, s. 400 vd.) İbrahim Alâettin Gövsa da Paşa'nın Bağdat'ta doğmasından dolayı olsa gerek “soyca Arap olduğunu” yazmasına karşın (Türk Meşhurları Ansiklopedisi, s. 137.; Zürcher de Gövsa'dan naklen Paşa'nın Arap olduğunu belirtir; a.g.e., s. 18n vd.); Kafkasyalı olduğu sanılan M. Aydın Turan ise “..Paşa da Çeçen kökenli olmasına rağmen, kendini ‘Arap’ saymaktaydı” der. (Şimali Kafkas Cemiyeti, Tarih ve Toplum, Nisan 1998, sayı 170.); Paşa'nın Çeçen kökenli olması ile ilgili ayrıca bk.; Kafkasya Gerçeği, Nisan 1993, sayı: 12'den naklen; Arsen Avagyan, Çerkesler, s. 240 vd.; Sefer E. Berzeg, Kafkasya Bibliyografyası, s. 18.

34 HTC, s. 119.

35 HTC, s. 120 vd

Stoddard'a göre padişahı devirecek komplo kurmak için İzmir o dönemde bulunmaz bir yerdir. Gizli polis, diğer büyük kentlere göre hem az hem o kadar iyi örgütlenmemiştir. Kalabalık yabancı tüccar çevresi sayesinde Avrupa ile ilişki kurmak kolay ve kaçış yolları da açıktır. *Eşref, Hacı Sami, Çerkez Reşit ve 12 arkadaşı* İzmir'de bir İT hücresi kurar. Ancak kent dışındaki kırsal kesimlerde zorluklarla [?!] karşılaşırlar. Zira buralarda halk Padişah'a sadıktır. Bu nedenle kendilerine tütün tüccarı süsü vererek dağlık bölgelerdeki kanun kaçağı çeteler ile temasa geçerler. Bu çeteler ünlü efeler ve onların kızanlarıdır ve bunlardan birisi de Çakırcalı [Mehmet Efe]'dir. Eşref'in Stoddard'a anlattığına göre, saklanmak ve barınmak için [!!!] bu efelerden hayli yararlanırlar. Fakat bu ilişkilerinden dolayı kendilerine haydut ve katil denilmiştir. Bu iddiaları "haksızlık" diye tanımlayan Eşref, kendisi ve arkadaşlarının tüm faaliyetlerinin ancak Abdülhamit'in istibadına son vermek için yapılan eylemler olduğunu; bunlardan hiçbir maddi çıkarı olmadığını Stoddard'a *ısrarla* belirtir.³⁶

Ancak Kuşçubaşı'nın Stoddard'a verdiği bu bilgilerin doğru olup olmadığını ileride göreceğimizi belirtmekle beraber şimdilik bir iki kısa not vermeyi de uygun görüyoruz. Bazı yabancı eserlerde Eşref Bey'le ilgili bu bağlamda şu bilgiler verilir: "Eşref, Türk siyasi hayatının alt kademelerinde mahut bir maceraperestti. Delikanlılığı sırasında, *İzmir'deki evininin civarında hayduttu*. Yıllar geçtikçe devrimci olur, yakalanır ve Abdülhamit onu Medine'ye sürünce çok hareketli geçecek olan beş yıllık sürgün hayatı başlar."³⁷

"Eşref Bey, muvazzaf bir subay olmamakla beraber, kanlı ve sürgüzeşt dolu kariyeri sırasında çok savaş görmüştü. *İzmir bölgesinde genç bir haydut olarak hayata atılmış*, sonra aşiretler arasında kanunsuz bir hayat sürer. Ocak (1917) başlarında Emir Abdullah'ın kuvvetleri (Hicaz'daki) isyan neticesinde Yemen'le kesilen irtibatı yeniden tesis etmek için, Eşref Bey isminde birisinin başında bulunduğu özel görevle gönderilen bir Türk heyeti ile karşılaşır. Heyete torbalar dolusu altın emanet edildiği için refakat askerleri iyi silahlanmıştı ve başlarında azimli bir haydut olduğu için kaplanlar gibi dövüşürler."³⁸

"..Altınların muhafızı mahut bir *maceraperest* olan Eşref Bey olup esir edildiği Abdullah'ın raporundan öğrenilince Juheila aşireti bir kat

36 Aynı yer.

37 T.E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*-A. Triumph, Garden City, 1926, 1935, s. 155-156'dan naklen; Stoddard-Danışman, HTC, s. 153 vd.

38 Philip P. Graves (Yayına Hazırlayan), *Şark'ül Ürdün Kralı Abdullah'ın Hatıratı*, (Tercüme: G. Khouri) Londra 1950, s. 169'dan naklen; Stoddard-Danışman, HTC, s. 257 vd.

laha sevinir. Haydut olarak doğan Eşref, sonra devrimci olur ve Türk Padişahı tarafından beş yıl sürgün edilir.”³⁹

Bu arada 23/24 Temmuz 1908’de Meşrutiyet ilan edilir. Stoddard’a göre, Eşref, Selim Sami ve arkadaşlarının itibarı iade edilir. Abdülhamit onları affeder ve İzmir bölgesindeki polis ve jandarma birliklerinin başına getirir.⁴⁰ Ancak, Eşref Bey’in Stoddard’a verdiği bu son bilgiler izaha muhtaçtır. Çünkü Eşref ve kardeşi ile kendilerine katılan Anzavur’un emrindeki Çerkezler, zaten Abdülhamit’in emriyle Çakırcalı’nın peşine düşmüştü. Ağabeyi gibi bir jandarma birliği komutanlığına getirilen Selim Sami de bir ara diğer jandarma birlikleri tarafından haydut sayılarak takibe alınır. Ancak Stoddard, bu olayın da ayrıntısını vermez. Yine bu sıralarda İzmir yakınlarında, nüfusunun çoğunluğu Rum/Hristiyan olan bir köyde hükümete karşı isyan çıkar. Eşref Bey ve İzmir’de görevli arkadaşı *Mısır’lı Binbaşı Aziz Ali el-Mısri**, emrindeki birliklerle isyanı çabuk bastırır, bu sırada birkaç köylü ölür.⁴¹

Stoddard’ın TM’deki Eşref biyografisinde bu olayla ilgili olarak Kuşcubaşı’nın adı geçmemesine karşın, yine kendisinin kaleme aldığı ikinci eserdeki biyografide ise bu olay nedeniyle Mısır ile birlikte Eşref’in de suçlandığı belirtilir. “HTC” versiyonuna göre, Osmanlı Meclisi’nde bulunan gayrimüslim mebuslar, Aziz Ali’nin ayaklanmayı bastırırken halka sert davranmasına şiddetle itiraz ederler. Bu nedenle Mısri, Divanı Harbe sevk edilirse de aklanır.

Kısa bir süre sonra İzmir’in kuzeyinde, Ayvalık**’ta da yeni hükümete karşı isyan çıkar. Hem Mısri’ye hem Eşref’e isyanı bastırma görevi verilir. Ancak Eşref Bey’e göre bu kolay olmaz. Askerleri Ayvalık Rumları’ndan 1.200 tüfek toplar.

Eşref Bey’in Stoddard’a anlattığına göre, vazifeshinaslık ve ehliyet ancak yeni bir tahkikat ve kınanma ile sonuçlanır: Mısır’lı Aziz Rumeli’ye gönderilir. Eşref ise ordudan istifa eder ve *at ticaretine* başlar. “İşi” dolayısıyla Hartum ve Doğu Anadolu’ya gidip gelmeye başlar.⁴²

39 Antony Nutting, *Lawrence of Arabia*, New York 1962, s. 44 vd.’den naklen; Stoddard-Danışman, HTC, s. 278 vd. Stoddard’ın alıntı yaptığı müellifler, **Eşref’in yakalanmasına Arap aşiretlerinin sevinmesini, onun bu bölgelerde daha önce yaptığı soygunların intikamını alacak olmalarına bağlar.**

40 HTC, s. 260 vd.

41 HTC, s. 121 vd.; TM, s. 238 vd.

42 HTC, s. 121 vd.

* Mısırlı denilmesine karşın Çerkez olduğu bilinen Aziz Ali hakkında Türk-İtalyan Harbi bölümünde ayrıntılı bilgi verilecektir.

** 1914 yılı nüfus sayımına göre; Ayvalık’ta 454 (dört yüz ellidört) Müslüman yaşamasına karşılık, 31.400 (otuzbir bin dört yüz) Rum yaşamaktadır.; Dr. Adnan Sofoğlu, *Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, s. 116 vd.

“TM” versiyonunda ise olay şöyle anlatılır: “..Eşref Bey ve çalışma arkadaşı Binbaşı Mısır’lı Aziz Ali Bey Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleri tarafından yeni yönetime karşı yerel ayaklanmaları bastırırken gayretkeşlik göstermek ve sert davranmakla suçlanmıştır. Eşref Kuşçubaşı’nın deyişiyle, *‘Gayret ve ehliyet, Meclis’teki Türk olmayan unsurlardan birçok mebusun husumeti sayesinde, tahkikat ve tekdirlerle mü-kâfatlandırılıyordu.*’ Bu suçlamalardan aklanmış Aziz Ali Bey Rumeli’ye tayin edildi. Eşref Bey nefretle ordudan istifa etti ve at ticaretine atıldı.”⁴³

Ancak Eşref Bey’in Stoddard’a anlattığına göre, Enver [Bey] ve arkadaşları, Abdülhamit’e karşı verdiği uzun mücadeleden dolayı kendisine yüksek maaşlı siyasi görevler teklif eder. Bunlar, Eşref’i tatmin etmeyecek, kendisine bir iş başarma duygusu vermeyecek sıkıcı işler olduğu için bütün teklifleri reddeder. Stoddard’ın aşağıda yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla, *Eşref Bey Trablusgarp/Türk-İtalyan Harbi’ne kadar (1911-1912) İT ile arasına mesafe koyar:* “1909 senesine gelince, İmparatorluk içinde çeşitli bölücü ve ayrılıkçı cereyanlar başlar. Türk kökenli olmayanlar ve gayrimüslimler İT siyasi emel ve gayelerini benimsemez. Eşref ise Cemiyet’i desteklemeyi görev sayar. Üye toplamaya çalışan muhalif gruplarının* kendisine yaptığı teklifleri de reddeder. Eşref der ki, *‘Ben ne Dağıstan rüyalarını gören bir Çerkez ne Arap ne de Rum’dum; ben Türkçe konuşan Müslüman bir Osmanlı’yım’.*”⁴⁴

Ancak Eşref Bey, burada böyle söylemesine karşın, Stoddard’da bu konuda bir başka kayıt daha bulunmaktadır: “..Kendisi Çerkez olduğu için Dünya Savaşı’ndan önce politik olarak Osmanlı İmparatorluğu’ndaki azınlıklar için ademi merkeziyeti ve yarı otonomiye savunanlara yakınlık duyuyordu. O sırada TM içindeki çalışma arkadaşlarının birçoğu da onun gibi düşünüyordu..”⁴⁵

TM içindeki Çerkez kökenli arkadaşlarının öyle düşünüp düşünmediği bilinmese de milliyetçi-merkeziyetçi İT, İngiliz emperyalizminin dayatması ademi merkeziyete şiddetle karşıydı ve tescilli İngilizci Prens Sabahattin takımıyla yollarının ayrılmasında en önemli etken de bu idi.

43 s. 178 vd.

44 HTC, s. 121 vd.

45 TM, s. 95.

* Eşref’in mesai arkadaşı Çerkez Aziz el-Mısri, o sıralarda İT/Osmanlı Devleti’ne karşı ayrılıkçı Arap örgütleri kurmakla uğraşıyordu. Teklifin onunla ilgisi olduğu sanılmaktadır. y.n.

Kuşçubaşı Eşref Bey Ne Demek İstemişti?

Eşref'in sözlerinin anlaşılması bakımından şunun da bilinmesi gerekir ki, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hak ve özgürlükler lehine yapılan yasal düzenlemeler arasında dernekler kanunu da bulunuyordu. Bu yasa değişikliğinin ardından Osmanlı ülkesinde "Osmanlı" toplumu oluşturan -*Türkler'in dışındaki*- birçok etnik grubun -*görünüşte siyasi amaç taşımayan*- dernekleri de kurulmuştu. Bunlardan birisi de *Çerkes İttihad ve Teaviün Cemiyeti* idi.⁴⁶

Mareşal Deli Fuat Paşa'nın kurucu-başkanı olduğu ÇİTC, 1908 Ağustos'unda gayriresmi olarak kurulmuştur. Resmi açılışı ise Osmanlı Mebusan Meclisi'nin faaliyete geçtiği 5 Aralık 1908 tarihine denk getirilmişti. Hasan Amca [Hasan Vasfi Kızıtaşı]'nın verdiği bilgilere göre, ÇİTC de *diğer unsurlar* gibi milli giysilerini giymiş halde 15 Çerkez süvarisini Mebusan Meclisi'nin açılışına göndermişti. Bu Çerkez süvarileri, Meclis'in açılışına gelen Abdülhamit'in arabasının etrafını dönüştürerek -*yaverleri de bir şekilde enterne ederek*- sarmış ve Padişah'a Yıldız sarayına kadar refakat etmişlerdi. Süvarileri Meclis'in açılışına gönderen Fuat Paşa, -*Padişah'ın tertip ettirdiği anlaşılan*- bu hareketi, Abdülhamit'in İttihatçılar'a bir çeşit meydan okuma edası gibi sezmış ve asla tasvip etmemişti.⁴⁷

Abdülhamit Çerkez Tarihi Yazılmasına İzin Vermemişti

Oysa, 1908'de İttihatçılar'a karşı Çerkez unsurunu kullanmaya kalırsan Sultan Abdülhamit, bundan yaklaşık on yıl önce sadık bendelelerinin bir *Çerkez tarihi* yazma girişimine asla izin vermemiş ve buna yeltenenleri de -*Fuat Paşa dahil*- sürgün etmişti.

Son derece ilginç bu olayın ayrıntılarını Kuran'ın eserinde buluyoruz: Sultan Abdülhamit, Paris'te yuvalanan Jön Türkler'i davalarından vazgeçirip İstanbul'a dönmelerini sağlamak için Yusuf Ziya Paşa ile Ebüzziya Tevfik'i göndermiş (1896/1897), ancak adı geçenler hiçbir başarı elde edemeden dönmüşlerdi.⁴⁸ Bunun üzerine Sultan Abdülhamit aynı görevi Ferik [Tümg.] Ahmet Celalettin Paşa'ya vermek ister.

46 Hasan Amca, Doğmayan Hürriyet, s. 172 vd.; Avagyan, a.g.e., s. 182 vd.; S. E. Berzeg, "Şimali Kafkas Cemiyeti Nizamnamesi" Hakkında Bazı Notlar ve Şimali Kafkas Cemiyeti, Kafkasya Gerçeği, Ocak 1991, sayı: 3 (Samsun); Turan, a.g.m., Tarih ve Toplum, Nisan 1998, sayı 172.

47 Hasan Amca, a.g.e., s. 182 vd. Yazar, bu olayın Paşa'yı *çileden çıkardığını* da belirtir.

48 a.g.e., s. 142 vd.

Fakat bir zamanlar *Çerkezler'den oluşan bir muhafız alayı kurmayı* arzu eden Abdülhamit, bu münasebetle bazı ümeranın **Çerkez tarihi yazılması** fikrinde olduklarını haber alınca, *ayrılık gayesi güdüliyor* fikrine kapılarak, -*Kuran'a göre*- şiddet gösterisini Hilafet şanına çok layık bulduğu için Ahmet Celalettin Bey'i Çit köşkünde hapsedtirir. Mehmet Fazıl Paşa gibi bazılarını da sürgüne gönderir.⁴⁹

Kuran şöyle devam eder: "Yeni bir itaatsizliğine şahit olmak endişesiyle çok sevdiği bu sadık bendesine karşı tekrar şiddetli davranmak vesilesi ihdas etmek istemiyordu (..) Bu fırsatla şunu da ifade edeyim ki, *Çerkez tarihi* meselesi Sultan Abdülhamit'i [n canını] çok sıkımtı. Zannederim, bilâhare nefy [sürgün] edilen meşhur Nazım ve Kuleli Askeri İdadisi Ders Nazırı Çerkes Hasan Fuad Paşaların ve evvela Trabzon'a nefyedilen ve sonra *Jön Türk*'lerle münasebattardır bahanesile askerlikten tardla Erzincan'a sürülen yaverandan Çerkes İshak Paşa'nın maruz kaldıkları akıbetler bu his ve düşünce tahtındadır ve Sultan Abdülhamid'in dimağında yer eden endişelerden ileri gelmiştir. Hatta *Deli Fuad Paşa'nın nefyinde bile bu his, izhar edilemiyen belli başlı amillerden biri olmuştur.*"⁵⁰

I. Dünya Savaşı yıllarında firar halinde bulunan -*İngiliz muhibbi*- Prens Sabahattin'in ekibi arasında gördüğümüz Kuran'ın, ilerleyen sayfalarda verdiği bilgiye göre Prens bir ara *münferit sulh* girişimi için Yunanistan'a gelir. Kuran, bu sırada Selanik'te bulunan [*ademi merkezietçi-teşebbüsü şahsici*] arkadaşlarını sayarken şu adları verir: Natık Paşa, Kurmay Yarbay Yusuf Rasih, Şair Hüseyin Siyret, "Söz" gazetesi yazarı Asaf Muammer, [ünlü] Gümülcine'li İsmail ve *Karzek Süleyman Paşa-zade Adil*. Kuran, Karzek Süleyman Paşa'nın da *Çerkez tarihi* sorunu ile ilgili Çerkez ümerasından olduğunu; Çerkez tarihi yazımının, Süleyman Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağında kararlaştırıldığını ve *kitabın* bu sebeple Fizan'a sürülen Hacı Mustafa Raşid Bey tarafından kaleme alındığını belirtir.⁵¹

Osmanlı Çerkezleri'nin Altın Çağı

Abdülhamit'in bu yaklaşımının aksine, II. Meşrutiyet'in ilanı, Türkiye'deki Kuzey Kafkas topluluğunun tarihinde "Altın Çağ"ın başlangıcı olarak adlandırılır.⁵² Çünkü, Kuzey Kafkasyalıların Türkiye'ye

49 a.g.e., s. 146 vd.

50 Aynı yer.

51 a.g.e., s. 155 vd.

52 Avagyan, a.g.e., s. 199 vd.

göç etmelerine kadar sadece 1841’de kurulan bir Çerkez Komitesi mevcut iken⁵³; ve yukarıda da değinildiği gibi Abdülhamit döneminde bir Çerkez tarihi yazmalarına izin verilmeyip buna girişenlerin sürgün edilmelerine karşın, II. Meşrutiyet’ten sonra peşpeşe Çerkez örgütlenmeleri ortaya çıkar. Bunların ilkinin, Çerkezler arasında her bakımdan dayanışma sağlamayı amaçlayan ÇİTC olduğu yukarıda belirtilmişti. Kültürel aydınlanmacı amaçlar da taşıyan ÇİTC, bir dizi okul kitabı ve alfabe de yayınlamıştı. Çerkez alfabesinin hazırlanması ile çalışmalar yapan Şemsettin Tleseruk Paşa (1855-1917), 81 harf ve işaretten oluşan bir projeyi önermesine karşın, ÇİTC dil ve alfabe komisyonu, Çerkez alfabesi için 42 harf öngören bir proje üzerinde duruyordu.⁵⁴

ÇİTC, ilk Çerkez gazetesi olan ve yazışları müdürlüğünü Mehmet Şemsettin Paşa’nın yaptığı “Guaze”yi *-Arap alfabesi ile-* Türkçe ve Kabartay dilinde 1911’de yayınlamaya başlar. Mehmet Şemsettin Paşa, ÇİTC’ye zengin bir kütüphane kurulması ile Adige dilinde kitap yayınlamaya da önyak olur. ÇİTC, yine 1911 yılında Çerkezce eğitim veren ilk okul olan “Özel Çerkez Örnek Okulu”nu da açmıştı. Yine bu sıralarda ÇİTC’nin dışında Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti de kurulur.

1910-12 yılları arasında da “Muhacir Komisyonu” olarak adlandırılan bir Abaza-Çerkez Komitesi kurulur. ÇİTC ile Muhacir Komisyonu temel alınarak 1914’te de Şimali Kafkasya Cemiyeti Siyasiyesi adıyla bir örgüt kurulur.⁵⁵

Ancak çalışmamız Osmanlı dönemindeki Çerkez örgütlenmeleri olmadığından bu konuyu burada kesiyoruz. Fakat, görüldüğü gibi Meşrutiyet’in getirdiği özgürlükçü ortamdan yararlanarak gayrisiyasi amaçlarla kurulan anılan Çerkez örgütleri, yaptıkları faaliyetlerden açıkça anlaşılacağı gibi *milli haklarını* elde etmek gibi siyasi sayılabilecek faaliyetlere de girişiyordu.

Olayların canlı tanığı, Çerkezler’in “Hasan Amca”sı [Vasfi Kızıtaşı] da o günlerle ve konumuzla ilgili şu önemli bilgileri verir: “...Ne

53 a.g.e., s. 181 vd. Avagyan bu notun kaynağını vermemiş ise de Rus arşivlerinden olduğu sanılmaktadır. Ayrıca değindiği komitenin açık mı gizli mi olduğunu belirtmemişse de ikincisi olduğu sanılmaktadır.

54 İzzet Aydemir, Muhaceretteki Çerkes Aydınları, Ankara 1991, s. 86’dan naklen; Avagyan, a.g.e., s. 183. ÇİTC tarafından hazırlanıp 38 harften oluşan Çerkez alfabesinin son şekli 1919 yılında basılmıştı. Bu alfabenin Çerkezler arasında yayıldığını da bir başka kaynaktan öğreniyoruz: “.. Milli Mücadele’nin en buhranlı bir zamanında Müdafaa-i Hukuk arkadaşlarımızdan birinin yazıhanesine gitmiştim. Dostum, orada bana bir küçük kitap göstererek ‘Çerkez alfabesi’ dedi. Ve ilave etti: ‘Evet, her milletin alfabesi vardır. Bizim niçin olmasın? Ne de olsa bizim de bir lisanımız vardır.’ Hasan Umur, Samsun’da On Beş Sene, s. 248.

55 Avagyan, a.g.e., s. 183 vd.

tuhaf? ÇİTC'nin açılış günü de bu gündü [Mebusan Meclisi'nin açılış günü]. Bir taraftan birliğimizi ayakta tutacak Meclisimizi kurarken, yanı başında muhtelif anasırın milli kulüpleri de birer birer doğuyordu. Arnavutlar'ın Başkım Kulübü, Kürtler'in Kürt Teali, Araplar'ın Arap Kardeşliği Cemiyeti.. Hatta bunlardan bazıları Büyük Meclis'ten önce kurulmuşlardı. Rumlar'ın Etniki Eterya, Ermeniler'in Hınçak, Taşnak, Ramgavar, daha bilmem ne cemiyetleri çoktan var. Adeta tarihi idi onlar.. Bunu bir an düşündüğüm zaman, Zaptiye Nazırı Şefik Paşa'nın, 'Bu camiai kübra kelime-i vahide etrafında duruyor. Meşrutiyet'te her millet kendi varlığını düşünecek, istiklâlini hatırlayacak ve isteyecek. Bu devlet on seneye varmaz dağılır' dediğini hatırladım. Acaba, biz şimdiki halde o büyük dağılmanın ilk çatlaklarını mı teşkil ediyoruz, diye de düşündüm."⁵⁶

Sanırız, Kuşçubaşı Eşref Bey'in meramını buraya kadar olan satırlar anlatabilmiştir.

Eşref Bey'in Karanlık Dönemi

Hemen yukarıda da değinildiği gibi, Kuzeybatı Anadolu'da II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hükümete karşı çıkan isyanların bastırılmasındaki sert uygulamalarının Meclis'te eleştirilmesine tahammül edemeyen Eşref Bey 1908/1909'da ordudan istifa etmiş, Enver Paşa'nın kendisine önerdiği çeşitli görevleri de reddetmişti. *At ticaretine* başlayan Kuşçubaşı, işi gereği Hartum ve Doğu Anadolu'ya gidip gelmeye başlamıştı.

Bundan bir süre sonra da İtalyanlar, Kuzey Afrika'daki son Türk toprağı Trablusgarp için Osmanlı Devleti'ne 29 Eylül 1911'de savaş ilan eder. İT'nin en önemli adlarından Enver Bey de eski silah arkadaşlarını vatan topraklarını savunmaya çağırır. O sıralarda Doğu Anadolu'da bulunan Eşref Bey de bu çağrıya uyarak Trablusgarp'a gider.⁵⁷

Ancak, kendisi ile ilgili hemen her konuda Stoddard'a ayrıntılı bilgi veren Eşref Bey, ordudan ayrılıp Enver Bey'in Trablusgarp çağrısına uyana kadar geçirdiği günler hakkında hiçbir bilgi vermez. Onun bu suskunluğu, doğal olarak merak konusudur.

Kuşçubaşı gibi *ateşin* yaratılışlı birisinin bu üç yılı sadece *at ticareti* ile geçirdiğine ihtimal vermemekle birlikte, ortaya çıkacak yeni bilgi ve belgelerin ışığında bu karanlık dönemi de aydınlatacağımıza inanıyoruz.

56 a.g.e., s. 112 vd. Yazar şöyle devam eder: "...Ama şimdilik bizim cemiyetin kararları demiyeyim, ÇİTC'nin mevzuatı arasında **Uzunyayla'da cins at yetiştirmekten daha ileri birşey yoktu.**"

57 HTC, s. 121 vd.; TM, s. 199 vd.

2. BÖLÜM

KUŞÇUBAŞI, “KAYIP YILLARI”NDA DOĞU ANADOLU VE HARTUM’DA AT TİCARETİ Mİ YAPTI?

Bu bölümün anlaşılabilmesi için 19. yy sonu/20. yy başlarının Ege’sine, Aydın (İzmir) vilayetine bir göz atmakta yarar olacaktır. Yine bu bağlamda, Kuşçubaşı Eşref Bey -ve kardeşi Hacı Sami- ile ilişkisi nedeniyle bölgenin o yıllardaki namlı efelerinden özellikle ikisinin yaşam öyküsü hakkında kısa da olsa bilgi vermek gerekecektir.

19. yy’ın sonlarında Aydın* vilayetinin en namlı efesi ve kendinden sonra yerine geçecek Mehmet’in de babası olan Çakırcalı Ahmet Efe, 1824 yılında Ödemiş’in Birgi bucağı, Ayasuret/Ayasuluk (Türkönü) köyünde doğar.¹ Çakırcalı Ahmet, yıllarca dağlarca efelik yaptıktan sonra hükümet tarafından -üçüncü ve son kez- affedilerek Kaymakçı köyünde kır serdarlığına getirilir.²

Ancak 1883 yılında Aydın Valiliği’ne atanan Hacı Naşit Paşa, Çakırcalı Ahmet gibi affedilip kır serdarlığına getirilen efelerin bir gün yeniden dağlara çıkıp eşkıyalığa başlayacakları vehmine kapılır.³ Halbuki kır serdarlığı yapan bu Türk efeleri, sorumlu oldukları mıntıklalarda asayişin yanı sıra, *Vilayeti kana bulayan, yabancı devletlerin de himayesini gören Rum çetelerinin tepelenmesi görevlerini de yapıyordu.* Üstelik yaşı hayli ilerleyen Çakırcalı Ahmet’in tekrar dağa çıkmaya hiç niyeti yoktu. Tam tersine, ömrünün son zamanlarında kendini dine vermiş, beş vakit namazını da aksatmadan kılmaya başlamıştı. Biriktirdiği paralarla da Hacca gitmeyi düşünüyordu.⁴

Ancak Çakırcalı ve diğer efeleri ortadan kaldırmayı kafasına koyan Hacı Naşit Paşa, kaymakam ve mutasarrıfları toplayıp gizli bir görüşme yapmıştı. Beş mutasarrıf ve kırka yakın kaymakamın katıldığı bu top-

1 Halil Dural, Bize Derler Çakırca, s. 12 vd. Eserden bundan sonra BDÇ diye bahsedilecektir.

2 BDÇ, s. 241 vd.

3 EE, s. 69 vd.; BDÇ, s. 51 vd.

4 BDÇ, s. 15 vd.

* 7 Kasım 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi’ne göre Aydın vilayeti; merkezi İzmir olmak üzere Saruhan, Aydın ve Menteşe sancaklarından oluşuyordu. 1890’da Denizli sancağının da Aydın’a bağlanmasıyla vilayetin yüzölçümü 53 bin 798 km²’ye, nüfusu da 1 milyon 408 bin 387’ye ulaşmıştır. Sabri Yetkin, Ege’de Eşkıyalar, s. 38 vd. Eserden bundan sonra EE diye bahsedilecektir.

lantıda önemli kararlar alınmış ve her efenin kendi bölgesinde *imha edilmesi* kararına varılmıştı.⁵

Çakırcalı Ahmet'in ortadan kaldırılması görevi ise zaptiye Boşnak Hasan Çavuş*'a verilir. Boşnak Hasan, Birgi Nahiye Müdürü İsmail Efendi'nin talimatı ile bir asker kaçağını yakalama bahanesiyle yatsı vakti Çakırcalı Ahmet'i evinden dışarı çağırır. Başına gelecekleri sezmeye karşın, Çakırcalı ürkeklik göstermez. Ancak, Nahiye Müdürlüğü'ne gitmeden önce biricik oğlu Mehmet'i gözlerinden öptükten sonra kapı komşusu Acemoğlu Halil'e emanet ederek, *"..Bir hal olursa oğlumu senin himayene bırakıyorum. Ona bir baba gibi bakar ve himaye edersin, bunu senden beklerim"* der.⁶

Çakırcalı Ahmet arkadaşlarına da haber verdikten sonra birlikte hükümet konağına gider. Nahiye Müdürü Çakırcalı'ya Hasan ile gönderdiği emri tekrarlar: *"Vilayetten şiddetli bir emir aldım. [Asker kaçağı] Mehmet Çavuş'u bu akşam senden isterim."*

Çakırcalı, *-Dural'a göre-* *"bu martavalı yutmamıştı"* ama emir emirdi. On zaptiye ve beş de kır serdarı gece karanlığında yola çıkarlar. Mehmet Çavuş'un evini basmak için önlem alıp dinlenmek amacıyla bir kuyu başında mola verirler. Çakırcalı bundan yararlanarak yatsıyı kılmak üzere namaza durur. Bu fırsatı kaçırmayan Hasan da Çakırcalı'nın kollarını arkadan beli ile birlikte sarıp yere yatırır. Diğer zaptiyeler de üstüne çullanır. Hasan etkisiz hale getirdiği Çakırcalı'nın başını bıçakla keser. Çakırcalı böylece **kancıklanarak** öldürülür.⁷

Hasan, *hangi kinden kaynaklandığı bilinmeyen* bir nedenle babasından iki gün sonra henüz 11 yaşındaki Mehmet'i de ortadan kaldırmak ister. Amacı teğmen olmaktadır. Acemoğlu'na emanet edilen Mehmet'i almak için kapıya dayanan Hasan, *"Halil.Ağa more, Çakırca'nın oğlu Mehmet senin yanında imiş, more ver bana onu kaymakama gö-*

5 BDC, s. 151 vd.; EE, s. 69 vd. Efeler, Rum eşkıyaları imha görevi bahanesiyle resmi görevliler tarafından aynı anda toplantıya çağrılacak ve bir punduna getirilip öldürülecekti. Nitekim, Yörük Osman ve Harput'lu Ömer çeteleri İzmir'e çağrılıp hükümet konağında öldürülür. Küçük Cerit çetesi Tire'de, Büyük Cerit çetesi Bayındır'da, Piç Osman çetesi Akhisar'da, Kürt Mustafa çetesi Söke'de ve diğer bazı çeteler de çeşitli yerlerde ortadan kaldırılır. EE, aynı yer.

6 BDC, s. 261 vd

7 BDC, s. 51 vd.; EE, s. 129 vd.; Kemal Özkaynak, Efelerden Haber, s. 88 vd. Dural'ın verdiği bilgiye göre bu olay 1883 Kasım'ında gerçekleşir. Ne ilginçtir, Çakırcalı Ahmet gibi oğlu Mehmet de 1911 yılının 17 Kasım günü girdiği bir çatışmada öldürülecektir. EE, s. 10 vd.; BDC, s. 89 vd.

* Boşnak Hasan 20 yaşlarında, gürbüz, iri boylu bir delikanlı idi. **Hasan Türkçe'yi çatra patra söylüyordu.** (BDC, s. 152n.) Ancak, Dural'ın eserinin 21; Yetkin'in de 20. sayfasında yayınlanan ve "1877, Tire" notu düşülen bir fotoğrafta yer alan Hasan, 20'li yaşlardan daha büyük görünmektedir. Türkçe'yi çatra patra konuşan Boşnak Hasan, çocukluğunda Bosna'da Avusturya hükümet okullarında Latince okuyup yazmayı öğrenmişti. Bu nedenle Arap harfleriyle Türkçe okuyup yazamıyordu. BDC, s. 121.

tiireceğim” der. Ancak İranlı olduğundan dokunulmazlığı bulunan Halil Ağa, “*Küçük çocuktan ne istiyorsunuz?*” diyerek Hasan’ı reddeder.⁸ Babasının *kancıklanarak* öldürülmesinden sonra Mehmet, Çakırcalı Ahmet’in en önemli yatağı ve dostu Hacı Eşkîya’ya teslim edilir, Hacı tarafından yetiştirilir. Mehmet’e babalık yapan Hacı, *Osmanlı’nın kahpelik ve kancıklık yapıp babasını öldürdüğünü anlatır; efelik töresince “Göl yerinde su eksik olmaz, Yiğit yatağı boş kalmaz, Ezelden beri kurt eniği kurt olur”* gibi telkinlerle eşkıyalığa hazırlar. Mehmet ilk cinayetini de babalığı Hacı Eşkîya’yı aldatan eski karısı ve kadının [yeni] kocasını öldürerek işler. Çakırcalı, yakalanarak İzmir cezaevine gönderilir.⁹ Genç bir Türk çocuğuna, koğuş ağası geçindiklerinden olmadık eziyetler yapıp daha başka kötülükler de düşünen ikisi Rum beş kabadayıyı da sindirir. Bu, Çakırcalı’nın *milli benliğini tahrik etmesinden dolayı* meydana gelir.¹⁰ Çakırcalı ilk duruşmada tahliye edilir. Bu haber Aydın vilayetinde olay olur. Herkes onun babası Ahmet’in intikamını alacağına kesin gözüyle bakar.¹¹

Panikleyenlerin başında Çakırcalı Ahmet’i namertçe öldüren *Boşnak Hasan* gelir. Çakırcalı’nın köyü Ayasuluk’a giderse de onu evde bulamayan Hasan, “*milli ortam’da yetişmediğinden*, Türk örf-âdet ve geleneklerine çok aykırı bir çirkin hareket yapar: Çakırcalı’nın anası Hatice Hanım’ın apış arasına tüfegini sokarak *-çatra patra Türkçesi ile- “O puştı sen mi doğurdun? Nereden çıkardın o kahpe doğurduğunu, şıradan mı? Öyle köpek babadan, böyle kahpe anadan bunun gibi zina meydana gelir. Söyle yerini!”* diye hakaret eder. Çakırcalı’nın akrabalarını da falakaya yatırır.¹²

Bu, bardağı taşıran son damla olur. Mehmet, Hacı’ya haber göndererek dağa çıkıp intikam alacağını söyler, malzeme ve para ister. Hacı da Çakırcalı Ahmet’in eski yatakları ile Yörükler’e haber göndererek isteklerini yerine getirmelerini sağlar.¹³

Boşnak Hasan da peşine düştüğü Çakırcalı’yı* yakalamak için dağ köylerini adım adım dolaşır. “*Çakırcalı nerede?*” diye Türk köylülerini dövüp inim inim inleterek adeta kan kusturur.

⁸ BDÇ, s. 122 vd.

⁹ EE, s. 123 vd.

¹⁰ BDÇ, s. 148 vd.

¹¹ EE, s. 15 vd.; BDÇ, s. 18 vd.

¹² EE, s. 115n.; Özkaynak, a.g.e., s. 218 vd.; BDÇ, s. 19n.

¹³ EE, s. 12 vd.

* Çakırcalı, Ödemiş-Aydın mıntıkasındaki dağ köylerini dolaşarak fakirlere yardım edip evlenemeyen genç kızlara çeyizlik, erkeklere başlık ve düğün parası verir; mültezim, ağa soygunundan bıkmış, devletin eziyetinden, zulmünden yılmışları kendi safına çeker. Bu eylemler sonucu tüm Ege’nin gariban-yoksul dağ köylüleri Efe’yi konuşup övgü ile bahsetmeye başlar.

Çakırcalı Boşnak Hasan'dan İntikamını Alıyor

Babasını kancıklayarak öldüren Hasan'dan intikam almak isteyen Çakırcalı, Ödemiş'in iki bucağının kavşağındaki Kaymakçı köyünde güçlü bir istihbarat şebekesi kurar. 1901 yazının bir cuma günü, zaptiyeler Keles/Kiraz'dan Ödemiş'e doğru yola çıkar. Kaymakçılı mezarlığında hasmına pusu kuran Çakırcalı, ölüm bölgesine giren piyadelere adalelere ateş açmayıp geçip gitmelerine izin verir. Birazdan Mülazım Hüsnü belirir. Onun da martininin önünden geçip gitmesine göz yumar. Fakat sıra Hasan'a gelince *tetikler aynı anda düşürülür*. Kurşunlardan biri Hasan'ın sağ kulağından girip sol kulağından çıkarak kafatasını dağıtır.¹⁴

Bundan sonra Çakırcalı'nın üzerine sayısız müfreze gönderilir. Ancak *Yörükler*'den güçlü bir istihbarat/lojistik alan Efe bunları boşa çıkarır. *GayriTürk* unsurlardan oluşan müfrezeler de öfkelerini masum Türk köylülerinden çıkarır. Köylüler bununla birlikte yerel yönetici ve zaptiyelerin işbirlikçisi ağa-eşrafın büyük çiftliklerinde görevli Çerkez-Arnaut kâhya ve çobanların zulümlerini Çakırcalı'ya anlatıp dert yanar.¹⁵ Çakırcalı Türk köylülerini, Saray'ın da kayırdığı Çerkez-Arnaut kâhyaların zulmünden kurtarmak için vilayetin namlı efesi Posluoğlu ile işbirliği yapıp onları cezalandırır. *Türkmen* bir çetenin Saray'a yakın kimseleri öldürmesi, Yıldız'da tepki yaratır. II. Abdülhamit'in Hassa Ordusu Arnautlar'dan oluştuğundan bunlar Saray'a baskı yaparak intikamlarının alınmasını ister. Çakırcalı üzerine müfrezeler gönderilirse de hemen tümü etkisiz hale getirilir.¹⁶ Bunun üzerine Efe, Çine/Akçaova'da oturması koşuluyla 26 Mayıs 1904'te affedilerek ayda 5 altın maaşla kır serdarı tayin edilir. Vergileri de Efe toplayıp hükümete verecektir. Ancak, bundan çıkarı bozulanlar Çakırcalı'nın üzerine hasmı Çamlıca'lı Hüseyin'i salınca Efe 1905 Nisan'ında yeniden dağlara çıkar.¹⁷

Arnaut Kara Sait Paşa Çakırcalı'nın Peşinde

Bu durum üzerine Aydın Vilayeti Umum Takip Kumandanlığı'na Saray'ın güvenilir adamı *Kalkandelen*'li *Arnaut Kara Sait Paşa* atanır. Paşa, İzmir'e bir tümen, takip alayı ve müfrezelerle gelir. Efe'nin

14 BDÇ, s. 84 vd.; EE, s. 290. Bu sırada Mülazım Hüsnü de bir kaza kurşununa kurban gider.

15 EE, s. 21 vd.

16 EE, s. 12 vd.; BDÇ, s. 248 vd.; Tahsin Paşa'nın., s. 360 vd.

17 EE, s. 95 vd.

düşmanı çetelerin de katıldığı takipler başlarsa da Çakırcalı Arnavut Paşa ile adeta dalga geçer: 1906 başında önce Tire'yi basarak zenginlerden yüklü para kaldırır. Alaşehir'in zenginlerine yazdığı mektuplarla silah-para ister. Bu fütursuz eylemlerle çileden çıkan Paşa, Efe'nin ev, eşya ve hayvanlarını müsadere edip yakınlarını da İzmir'e sürerek intikam alır. Efe'nin yatağı olduğunu iddia ettiği köylülere de sürgün ettirir.¹⁸ Günahsız vatandaşlar perişan edilirken müfrezeler de *takip ve tahkikat* bahanesiyle köylülere olmadık zulme başlar. Paşa ve emrindekilerin zulmü, çetelerinkine rahmet okutur. Bizzat tahkikatta bulunan Paşa köylülere konuşturacağım diye acımasızca döverek tabanlarını yarıp kemiklerini kırar. Yetkin, bu durumu şöyle açıklar:

*“Devlete her şeyini veren, cephelerde ölen, tarımı ile vergisi ile devleti ayakta tutan köylüler; kendilerine yabancı, yolsuz ve haksız davranışlarda bulunan resmi görevlilerden, dolayısıyla hükümetten (Osmanlı'dan) nefret ederken, bunlara bir de zulmün eklenmesi, kendini insandan saymayan idareye olan bu nefreti pekiştiriyor ve onları eşkıyaya yakınlaştırıyordu (...) Osmanlı Devleti'nin dağ köylüklerinde, köylü ve göçebe ahalî, hükümeti daima bir 'heyula' olarak görür ve halkın başına 'musallat' bir bela şeklinde düşünürdü. Bu yüzden de köylüler eşkıya gibi, katil gibi hükümet için kanun dışı olanlara yardımı adeta bir insanlık görevi sayardı. Söz konusu anlayış, Anadolu'da ezilmiş kitlelerin eski bir geleneğidir. Gerçekten sevilen eşkıyanın yerini hiç kimse kolay kolay bulamazdı. Durum Ege bölgesinde de aynıydı. Umum Takip Kumandanı Kara Sait Paşa ve hükümet, oyununu zaten baştan kaybetmişti ve yaptıkları haksız ve insafsız uygulamalar bölgede eşkıyalığı iyice pekiştiriyordu.”*¹⁹

Sait Paşa'nın istifası, Çakırcalı'nın yabancılara karşı da harekete geçmesi, son posta vurgunu, kır serdari eski eşkıyaların takiplerinin de bir işe yaramaması yönetimi iyice yıldırır. Gündeme yine af gelir. Efe,

18 EE, s. 65 vd.; BDÇ, s. 271 vd.

19 EE, s. 66 vd. Bu arada Sait Paşa Çakırcalı'nın peşine düşerse de dağları avucunun içi gibi bilen Efe, onunla adeta köşe kapmaca oynar. Sonunda onu pusuya düşürerek imhaya karar verir. Pusuyu İkizdağı'nda kuran Çakırcalı, Paşa, “ölüm bölgesi”ne girmesine karşın ateş etmez ve geçip gitmesine göz yumar. Sonradan bunun nedenini şöyle anlatır: “Güzel, yiğit bir adam. Ne kadar da genç bir paşa! Fidan gibi, bir türlü elim varmadı.” (EE, s. 117 vd.) Sait Paşa, ihbar edilen yerde Çakırcalı'yı bulamayınca aynı yoldan geri dönüp ikinci kez Efe'nin namlusunun önünden geçer. Paşa'ya bir mektup yazan Çakırcalı, bu durumu anlatarak, “..Yiğit bir adamsınız, beni takipten vazgeçiniz. Dağlar can pazandır” diyerek, bir daha karşısına çıkarsa öldüreceği tehdidiyle ona ulaştırır. Mektubu alınca sinirden köpüren Paşa, Efe'den korkarsa da bir süre daha çekingen bir halde takibi sürdürür. Ancak Çakırcalı'nın izinc bir türlü rastlayamaz. Paşa, yığın ve yıkık bir şekilde sağlık nedenlerini ileri sürerek görevinden istifa eder. EE, s. 68 vd.

af için diğer koşulların yanı sıra sürülen yakınlarının geri gelmesini ve müsadere olunan evi, eşyaları ve hayvanlarının da iadesini ister. Diğer eşkıyaların da eylemlerini artırmasıyla acze düşen hükümet sonunda onu affeder.²⁰

Ancak, daha önceki affının aksine, Efe bu kez de kır serdarı olmasına karşın anlaşmaya göre eşkıya takibinde bulunamayacaktı. Bu nedenle Sait Paşa 19 Eylül 1906'da ikinci kez *Aydın Vilayeti Umum Takip Kumandanlığı*'na getirilir. Sakız ve Makedonya'da görev yaptığı askerleri de bölgeye getirip güçlü Karadağ silahları veren Paşa, bu kez işe iddialı başlar.²¹

"Erkek Kısmı Elindeki Silahı Vermez. İstersen Gelir Alırsın!"

27 Eylül 1906'da vilayetin her yerine ulaştırılması emredilen bir bildiri yayınlayan Paşa; halkın elindeki silahların derhal teslimini isteyip köylülerin eşkıyaya yardım ve yataklık yapması halinde en ağır biçimde cezalandırılacağı tehdidinde bulunur. Paşa, takibe çıkmadan önce de bu bildiriye dayanarak kır serdarlığı göreviyle af halinde bulunan Çakırcalı ve kızanlarından da silahlarını teslim etmelerini ister. Çakırcalı'nın buna yanıtı sert olur: **"Erkek kısmı elindeki silahı vermez. İstersen gelir alırsın!"**

Bu gelişme Çakırcalı'yı yeniden dağa çıkartır. Efe, 6 Kasım 1906'da Aydın sancağı yakınındaki Erbeyli tren istasyonunu başarıyla telgraf makinesini imha ettikten sonra İzmir-Aydın seferini yapan treni durdurup talan eder. Baskın, zenginleri dağa kaldırma ve kendince suçlu gördüklerini öldürmeyi hızlandırır. Paşa **dört bin** kişilik müfrezesi ile aralıksız Çakırcalı'yı takip ederse de bir başarı gösteremez.²² Efe'yi yakalayamayan Paşa, çaresiz İzmir'e döner. Başarısızlığının nedenini emrindeki jandarmalara yükler. Bu gelişmeler üzerine Vali Kâmil ve Sait paşalar ile Vilâyet Mektupçusu Tahir Kenan Bey görevinden alınır. Valiliğe atanan Faik Paşa'nın da takipleri önemsemesine karşın başarı elde edememesi üzerine Çakırcalı 1907'de üçüncü kez affedilir.²³

20 16 Nisan 1906'da affa ilişkin irade çıkar. (EE, s. 259 vd.) 1906'nın ikinci yarısını düzde geçiren Efe'yi aralarında yabancıların da bulunduğu önemli kişiler ziyaret ederek görüşmeler yapar. Bunun ardından vilayette gezmeye çıkan Çakırcalı, pek çok ağa ile görüştüğünden sonra Milas'a gelir. Çakırcalı, burada daha sonraları İTC ile hükümetlerinin önemli adı olacak Halil (Menteşe) Bey ile de görüşür. EE, s. 251.

21 EE, s. 352 vd.

22 Yetkin ve Dural'ın eserlerinin değişik yerlerinde belirttiğine göre Efe'nin yanında o sıralarda en fazla dokuz kızan vardır.

23 EE, s. 123 vd.

Çakırcalı-İttihat ve Terakki ilişkisi

Çakırcalı'nın üçüncü kez afa olduğu 1907/8 yılları İTC'nin İzmir'de etkin olduğu dönemdir. İTC'nin Aydın sorumlusu da *Yakup Ağa* kod Dr. Nazım Bey'dir. Nazım Bey yapacakları ihtilâl için ihtiyaç duyacakları Efe'nin yaşadığı Kayaköy'e giderek İTC'ye üyeliğe iknaya çalışırsa da siyasetten anlamadığını söyleyen Çakırcalı teklifi geri çevirir.²⁴

İTC 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ardından çıkarılan genel afa silah bırakan veya hapisten çıkan çeteler için Ödemiş'te 22 Ağustos 1908'de bir yemin töreni düzenler. Çetelere "*Dinim, vidadım, namusum üzerine yemin ederim ki, vatan ve milletin selameti için gerek hükümet ve gerek Cemiyet tarafından bana gösterilecek her vazifeyi doğrulukla yapacağım. Vatan ve millet için lazım olursa canımı da feda edeceğim*" diye başlayıp İT'nin söylemleri doğrultusunda devam eden bir yemin içirilir. Afa olmasına karşın Çakırcalı da törene katılarak yemin etmiş ve bu hareketiyle halka güven vermiştir. Yetkin'e göre, törende son derece mülayim ve pişman bir halde gözükmesi halkın da dikkatini çeken Çakırcalı, İT yöneticileriyle konuşarak kendisini hasımlarıyla barıştırmalarını istemiştir.²⁵

R. E. Koçu'nun hazırladığı bir dizide de Çakırcalı'nın Meşrutiyet'in ardından 5 Aralık 1908'de yapılan Meclisi Mebusan'ın açılışı şenliklerine başkızanı Hacı Mustafa ile Yar Ali/Arap Ali'yi gönderdiği kaydedilir. Yazarın da bizzat gördüğü Çakırcalı'nın iki kızanı, İstanbul'a önlerinde davul zurna ve milli zeybek giysileri ile gelmişler, bu halde şehirde gezip dolaşmışlardır. Sirkeci'deki Cezayiri Bahrisefid Oteli'nde misafir edilen Hacı Mustafa ve Arap Ali'nin, bir ikindi üzeri ceylan gibi sıçrayarak zeybek oyunları oynadığına yazar da bizzat tanıklık etmiştir.²⁶ Ancak, İTC ve Meşrutiyet'e böylesine sadakatle yaklaşmasına karşın Çakırcalı'nın, *örgütle bağlantılı kimi başlıhozluklarla aşağıda değinileceği* gibi karşı karşıya gelmesi oldukça dikkati çekicidir.

1907'den 2. Meşrutiyet sonrasına dek afa kalıp *Jön Türk Devrimi*'ni de içtenlikle destekleyen Çakırcalı, kendisi dışında gelişen bir-

24 EE, s. 57 vd.; BDC, s. 159 vd.

25 s. 48 vd. Bu olumlu hava, 13 Ekim 1908'e dek Ege'de eşkıyalığın hemen tamamen ortadan kalkmasına neden olur. Bundan sonra ise kısmen bir kıpırdanma görülür. Ancak Çakırcalı verdiği söz ve yemini tutarak eşkıyalığa karışmadığı gibi Meşrutiyet'e bağlılığını göstermek için Yanık Hüseyin ve Kel Hasan çetelerini ortadan kaldırır. Efe, hükümete gönderdiği haberde de eşkıyalığın kaldırılması için yemin ettiğini ve verilecek her görevi eksiksiz yapacağını bildirir.

26 Çankırılı Hacı Şeyhoğlu Ahmed Kemal (Hazırlayan: Reşat Ekrem Koçu), Görüp İştiklerim, Hayat Tarih Mecmuası, 1 Eylül 1966, sayı: 9.

takım olaylar sonucu 1909'da yeniden dağa çıkmak zorunda kalır: Çakırcalı, Manisa Jandarma Alayı'ndan Binbaşı Rüstem ve 12 mevcutlu takip müfrezesini pusuya düşürerek Binbaşı ve 8 neferini öldürür. Rüstem; Çakırcalı'nın, babası Ahmet'in intikamını almak için *Boşnak Hasan*'a kurduğu pusuda kaza sonucu ölen Mülazım Hüsnü'nün ağabeyidir. Yetkin'e göre, Tekelioğlu çetesini takip eden müfreze, Efe'nin afta bulunduğu Ödemiş/Kayaköy'e girer. Halbuki Efe'nin af sözleşmesine göre bulunduğu yere kesinlikle jandarma girmeyecek iken Rüstem sözleşmeyi çiğnemişti. Çakırcalı ve kızanları için bu af koşullarını çiğnemekti. Ancak Çakırcalı buna karşın *-Yetkin'e göre Efe hakkında yapılan tüm çalışmalarda da belirtildiği üzere-* verdiği sözden caymamak için köy dışına çıkar. Muhtar aracılığıyla Rüstem'in müfrezesini kendi evinde konuk edip mükellef bir ziyafet sofrası kurdurur. Rüstem bu ağırlamayı Çakırcalı'nın yaptığını öğrenir öğrenmez masayı devirip tükürür: *"Ben kardeşimi öldüren o ... namussuzun yemeğini yemem"* diyerek gıyabında Efe'ye hakaret eder.²⁷

Olaylar Harbiye Nezareti'nde de yankılanır. Nezaretin uzun çabalarla ikna ettiği Arnavut Kara Sait 10 Kasım 1909'da üçüncü kez İzmir'e gelir. Ancak Paşa ve Arnavutlar'dan oluşan müfrezesi başarılı olamaz. Mevsim kıştır, Çakırcalı da izini kaybettirir. Paşa yenilgiyi bir kez daha kabullenip Ocak 1910'da istifa eder. Vilayet yetkilileri ise Efe'yi yakalamak için 'çabalarını' sürdürür: 40 yakını, kadınların ziynetini dahil malları müsadere edilerek Fizan'a sürülür. *Efe'ye yataklık etmelerinden korkulan Yörükler'in çadırları da yakılır*: Takip müfrezeleri komutanlığına eski Zaptiye Nazırı Ferik Ali Paşa* atanır. Takip-ler hızlanır.²⁸

Çakırcalı ise *faaliyetlerini* rahatlıkla sürdürür. İlginçtir, halk da ona verdiği desteği eskisi gibi esirgemez. 2 Mayıs 1910'da Bozdoğan/Yeniköy'de çevre köylülerin de katıldığı mevlit okutulur. Çakırcalı ile dokuz kızınının da katıldığı mevlidin ardından yapılan dua ise çok ilginçtir: Hoca'nın, *"..Allah Çakırcalı Efemizi takip kolları şerrinden, takip kurşunlarından, düşman şerrinden muhafaza buyursun, korusun"* şeklindeki duasını dinleyen yüzlerce köylü, hep bir ağızdan, *"Amin!"* diye karşılık verir. Bu olaya sayfalarında yer veren gazetenin yorumu da ilginçtir: *"..Muhtarlar ile hocalar kılavuzluk ve yataklık*

27 EE, aynı yer.; BDÇ, s. 260 vd. Artık Çakırcalı bir kez daha ve **bir daha inmemek üzere** 11 Eylül 1909'da dağa çıkıp 'bildik' eylemlerine başlar. Aydın Valiliği'ne atanan Mahmut Muhtar Paşa da Çakırcalı'nın yakalanmasına öncelik verdiğinden başına bin lira ödül koyar.

28 EE, s. 81 vd.

* Ferik Ali Paşa'nın da Çerkez olduğu belirtilir. BDÇ, s. 181 vd.

ederler, yüzlerce kişi de mevlitte sağlığı için okunan duaya ‘Amin!’ derler ise vay halimize!.”²⁹

Piyasaya Çıkan Kuşçubaşı Eşref, Çakırcalı Mehmet’in Karnı Burnunda Hanımını Karda Kışta Sürgün Edip Bebesinin Ölümüne Neden Oldu!

Nihayet çalışmamızın kahramanı Kuşçubaşı Eşref de tam bu sıralarda, 1910 Mayıs’ında piyasaya çıkar. Stoddard’a verdiği biyografisinde, askerlikten istifa ettiği 1908/1909’dan; 1911 sonlarında başlayan Trab-lusgarp Harbi’ne dek *Doğu Anadolu ve Hartum’da ‘at ticareti’ yaptığı*ğını belirten Eşref Bey³⁰, ne hikmetse, 1910 yılı baharında Çakırcalı Mehmet Efe’nin takibinde bulunur.³¹ Kuşçubaşı’nın yanında kardeşi Hacı Sami ile *-yine Çerkez asıllı-* Aziz Ali el-Mısri* de bulunmaktadır.³²

Çakırcalı’nın Bozdoğan/Yeniköy’de mevlide katıldığı sıralarda gö-nüllülerden Arnavut ve Çerkez destekli Kuşçubaşı Eşref’in komuta-sındaki takip kolları Efe’nin evini yıkıp bahçelerini parçalar. Eşref, Çakırcalı’nın ailesini de hapsedip sürgüne gönderir. Çakırcalı’nın ailesi karda kışta sürgüne gönderilirken, Efe’nin son eşi Fadime Hanım dokuz aylık hamedir ve doğum da yolda gerçekleşir. Mevsim kış olduğundan Fadime Hanım’ın doğurduğu erkek çocuk yolda ölür. Bu trajik olay Çakırcalı’nın gazabını artırır ve bundan sonra iyice çileden çıkar.

Yetkin’e göre, takip kuvvetlerinin eşkıyayı ele geçirmek için uyguladığı yöntem *tam bir eşkıya yöntemidir* ve *devlet olma* nitelikleriyle bağdaşmayan *hukuk dışı* bir davranıştır. Nitekim Çakırcalı Ödemiş Kaymakamı’na yazdığı bir mektupta ailesinin serbest bırakılmasını ve

29 EE, s. 132 vd.

30 TM, s. 138 vd.; HTC, s. 180 vd.

31 EE, s. 102 vd.

32 Stoddard-Kuşçubaşı, aynı yerler. Sayın Atilla Oral’ın değerli eserinde de bu ko-nuya ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Kuvayı Milliye, s. 118 vd. Öte yandan Çakırcalı’nın takibi için Çerkez takımından önce İTC liderlerinden Enver Bey’in amcası Kurmay Yüzbaşı Halil (Kut) Bey görevlendirilmek istenir. “..Her ne kadar Çakırcalı bir eşkıya idiye de kendisinin Türk oluşu, bunun yanında yürekli ve iyiliksever bir insan olması yüzünden bu delikanlıya kıymak içim-den bir türlü gelmiyordu” diyen Halil Bey, şöyle devam eder: “..Vuruşursak öldürüleceğini biliyordum. Ama düşünüyordum ki belki dağdan indirip affını da sağlarım. İçim tuhaf oldu..” Ancak Halil Bey gerekli hazırlığı yapıp tam İzmir’e hareket edeceği sırada Apostol adlı bir Bulgar çetecinin takibi için Rumeli’ye gön-derilir. Bitmeyen Savaş, s. 71 vd.

* Türk-İtalyan Harbi’ne de katılıp burada hayli ‘renkli’ maceraları bulunan Aziz el-Mısri hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

zararının ödenmesini istedikten sonra, bunlar yerine getirilmezse *akallara gelmeyecek* işler yapacağını bildirir. Efe, çok geçmeden de sözünü tutar. Muğla'ya giden *resmi posta*'yı Çine'de vurarak 595 bin kuruş gaspedip jandarmaları da esir alır. Olay vilayette büyük yankı uyandırır, halk paniğe kapılır. Takip müfrezeleri çıkarılırsa da Efe'nin izine rastlanmaz. Yetkin'e göre bu, Efe'nin hem ailesinin intikamının alınması hem de zararının devlete ödettirilmesidir.³³

Kuşçubaşı'nın da Katıldığı Çöpdere Çatışması

Son posta vurgunu üzerine durumu kurtarma bâbından Çakırcalı'nın peşine yine müfrezeler çıkarılır. Efe, Alaşehir/Çöpdere yakınlarında Yüzbaşı Salih komutasındaki müfreze ve 80 kişilik bir gönüllü grubunca kuşatılır. Çatışmaya katılmak üzere İTC İzmir Şehir Kulübü'nden 100 civarında gönüllü özel bir trenle Çöpdere'ye hareket eder. Yakın köylerden de bin kadar gönüllünün yanı sıra eski çetelerden Koca Mehmet ve adamları ile **Kuşçubaşı Eşref** kolu da çatışmaya katılır. Böylesi büyük kuvvetlerle yapılan kuşatmanın kesinlikle başarılı olacağına ilişkin inanca karşın, durum öyle sonuçlanmaz. Çakırcalı ve kızanları yapılan çarpışmada takipçilerin birçoğunu öldürüp pekçoğunu da yaralar. Efe, eski düşmanı Koca Mehmet çetesi ve **Kuşçubaşı Eşref** kollarını da telef ettikten sonra, burunları bile kanamadan gece karanlığından yararlanıp sırta kadem basar.³⁴

33 EE, s. 289 vd.

34 EE, s. 89 vd. Bu müfrezelerde “alaylı”lar da görev yaptığından “Yüzbaşı Salih”in Eşref’in habercisi Çerkez Salih olup olmadığı bilinmemektedir. Çakırcalı bundan bir hafta sonra da Birgi/Cevizalanı yakınlarında 50 mevcutlu bir takip müfrezesi ile karşılaşınca çatışma çıkar. Çakırcalı kurtulması imkânsız denilen bu çarpışmadan da kuşatmayı yaparak sıyrılmayı başarır. (EE, s. 19 vd.). Bundan sonraki gelişmeler ise artık klasikleşecektir. Takipler hızlanır ama Çakırcalı bir türlü yakalanamaz. Müfrezeler de ötkesini her zamanki gibi köylüye işkence ve türlü zulümler yaparak çıkarır. Baskılar sonucu, Ödemiş/Köseler köylüleri gibi muhbirlik yapanlar da çıkar. Zaptiyelere kılavuzluk için söz veren köylüler hükümetten 20 de tüfek alır. Bunu öğrenen Çakırcalı ise Köseler'i basar. Kılavuzluk yapan Hacı Mehmet ve ailesini keser. Bu, muhbirlik veya aklımdan geçirenlere verilmiş bir gözdağıdır. (EE, s. 18 vd.) Hükümet yanlısı olduklarından bu saldırıya uğramalarına karşın, yetkililerin ilgisizliği sonucu, kolluk kuvvetleri olaydan 15 saat sonra köye gelir. Bu ilgisizlik halkın nefretini doğurur. Jandarmaların halka yaptığı zulüm ve çeşitli yolsuzlukları ile **gözüaltına aldıkları eşkıya çetelerine “fasallutta” bulunmaları**, üstelik bu maceralarını, **arzısecaat** gibi anlatıp halkın intikamını aldıklarını iddia etmeleri de olayların nefretle karşılanmasına neden olur. Eşkıyalığın tımanması üzerine vilayette sıkıyönetim ilan edilir. Takip Kuvvetleri Komutanı Çerkez Ali Paşa da yeni önlemleri görüşmek üzere İstanbul'a gidip Harbiye Nezareti'nde çalışmalar yapar. Serveti Fünun da ünü ta oralara dek duyulan Efe'nin yakalanamayışı başta olmak üzere asayişe ilişkin röportaj yaptığı Paşa'dan şu yanıtı alır: “Aydın vilayetinde eşkıyalık konusunda oldukça başarılı olunmuş ve Çakırcalı dışında birkaç küçük çete varlıklarını

Serveti Fünun dışında *La Turquie* gazetesi de Ali Paşa ile bir röportaj yapar. Röportaj İzmir gazetelerince de alıntılanır. Paşa, gazetenin yine aynı içerikteki sorularına ana hatlarıyla şöyle yanıt verir:

*"Aydın vilayeti Belçika'dan daha büyük bir araziye sahiptir. Ancak şimdiye kadar buranın topoğrafyasını, coğrafi durumunu gösterir bir haritası dahi yoktur. İstihbarat dahi sağlanamamaktadır. Köylüler cahildir; eşkıya ile ortaktır ve her şeyi gizlemektedir. Hatta köylüler Çakırcalı'yı 'Allah' gibi biliyorlar. Ona hıyanet etmektense ölmeyi tercih ediyorlar ve ona silah atacak askerleri bile men etmeğe uğraşıyorlar. Ateşperestliğe girmiş Tahtacılar (Alevi Yörükler), dağlarda yaşayıp daima eşkıya ile işbirliği içerisinde dirler. Bu yüzden bunların iskânı lazımdır.."*³⁵

Çerkez Ali Paşa, Yörükler'le birleşip onlar tarafından bir türlü ele verilmeyen Çakırcalı'nın yakalanması için hükümetten asker ve para ister. İstekleri karşılanmayınca da istifa eder. Yerine 21 Kasım 1910'da Miralay Nasuhi Paşa atanır. Aydın Valisi Mahmut Muhtar Paşa da görevden alınıp yerine 29 Kasım 1910'da eski Zaptiye Nazırı ve Beyrut Valisi Nazım Paşa atanır.³⁶

Göreve bir bildiri yayınlayarak başlayan yeni vali, ne hikmetse Osmanlı yönetim aygıtındaki çürümüşlük ve kokuşmuşluğu görmezden gelerek eşkıyalığın tek sorumlusu olarak köylüleri gösterip sert bir biçimde cezalandırılacakları tehdidinde bulunur. Halk ise Dahiliye Nezareti'ne yazdığı yazıyla iddiayı reddedip sorumlunun yönetim aygıtı olduğunu belirtir.³⁷

sürdürmektedir. Ancak, Çakırcalı çetesini mevcut önlemlerle ortadan kaldırmak yeterli değildir. Bunun başlıca nedenleri: Çakırcalı 14 senedir bu vilayette bulunuyor. Her yeri bellemiş, tanımış, köylülerin hepsiyle dost olmuştur ve Çakırcalı çetesindeki adamların hepsi köylülerden kız alarak yakınlık kurmuşlardır. Ayrıca Çakırcalı ilginç bir politika izleyerek köylülerin her birine birçok iyilikler etmiş, paralar vermiş, sanki köylülük âleminde bir sosyalizm tesis etmiş, etrafına sevgiden oluşmuş kuvvetli bir ağ kurmuştur. Ayrıca Çakırcalı'nın varlığından dağlardaki Yörükler'in yanı sıra, tüccarlar, madenciler ve yol müteahhitleri onun ekonomisinden yararlanırlar. Çakırcalı'yı tutmaya gelince; o, ustalıkla, hileyle, casuslukla tutulamaz. Bunun ortadan kaldırılması için kuvvei kahirei askeriye lazımdır. Baskı gereklidir ve Çakırcalı'nın ustaca kullandığı dağlardaki Yörük çadırları kaldırılıp takip işleri düzenli ve şiddetli bir şekilde gerçekleştirilmelidir." EE, s. 19 vd.

35 Yetkin, EE, s. 92 vd. Çerkez Ali Paşa'nın Tahtacı Türkmenleri'ni ateşperestlikle itham etmesi, onun Türk millî mensubiyeti ile bir bağının olmadığını ve "millî ortam"da yetişmediğini göstermesi açısından da dikkati çekicidir. y.n.

36 EE, s. 11 vd. Ancak Yetkin yeni vali atamasından sonra Ferik Ali Paşa'nın tekrar takip komutanlığına getirildiğini belirtir. Ali Paşa'nın, Nasuhi Paşa'nın o göreve atanmasına karşın aynı makama nasıl tayin edildiği anlaşılamamıştır. Ayrıca miralay rütbesi albay'a tekbül ettiğinden Miralay Nasuhi Paşa'nın "paşa"lığının mülki/sivil olduğu sanılmaktadır.

37 EE, s. 15 vd.

Çakırcalı Mehmet Efe'nin Takibine Sivas'tan Gönüllü Çerkezler Getiriliyor

Nasuhi Paşa ise konu ile ilgili kapsamlı ve öncekilerin aksine, köylüleri haklı gören daha gerçekçi bir rapor hazırlar. Eşkıyalığın önlenmesi için “*hızlı hareket edebilecek, eşkıya gibi çalışabilecek gönüllülerden oluşacak takip çeteleri ile köy koruculuğu oluşturulmasını*” önerir. Çerkez Ferik Ali Paşa da gönüllülerden oluşan iki çetenin kurulmasına izin verir. Başlarına da *Mülâzım Kâmil Efendi**'yi reis tayin eder. Çeteler son derece gizli kurulduğu, mensupları da eşkıya gibi hareket edip onlar hakkında bilgi topladığından bunlardan ikisi Saruhan Jandarma Komutanlığı'nca eşkıya diye yakalanır.³⁸

Yetkin'in BOA'daki araştırmalarına göre de gönüllü takip çetesi *Sivas'tan getirilen Çerkezler*'den oluşturulmuştur ve bunlara aylık 10'ar lira maaş verilecektir. Fakat Çerkezler'in yüksek maaşla görevlendirilmesi diğerlerinin hoşnutsuzluğuna neden olur. Kâmil Efendi, bu durumu ve söz verilen maaşı alamamalarını Dahiliye Nezaret'i'ne gönderdiği yazısında şöyle belirtir:

“*..Bu gidişle eşkıya der-dest olunamaz ve mamefih bizim Aydın vilayetine gelmekliğimiz efkârı umumiyyede aksi tesir hasıl etdi. Ara yere rekabet girdi. Bizden İzmir'de hiçbir ferd hoşlanmadı. Cahil ahalii!!*”³⁹

Çıkan sorunlar nedeniyle Çerkez başıbozuklardan oluşan takip çetelerinin görevine son verilir. Ancak, Yetkin'in bir sonraki sayfadaki “*..Bu sırada jandarma yokluğu nedeniyle Çerkez ve Arnavut gönüllülerden oluşturulan başıbozuk takip çeteleri, zenginlerin çiftlik ve hanelerine saldırmakta, özellikle Saruhan sancağında asayiş ihlâl etmekteydiler*” ifadesinden, görevlerine son verilmesine karşın, başıbozukların bölgede ‘faaliyetlerini’ sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Nitekim, Saruhan Mutasarrıfı Tevfik Bey de sancağında yaşanan bu durumu vilayete şikâyet ederek başıbozukların yaptıklarından halkın korkuya düştüğünü ve *istenmeyen elim çarpışmaların yaşanabileceği* uyarısında bulunur.⁴⁰

38 EE, s. 19 vd.

39 EE, s. 95 vd. Metnin sonundaki üç ünlemin Kâmil Efendi tarafından mı yoksa Yetkin tarafından mı konulduğu anlaşılamamıştır.

40 EE, s. 99 vd.

* Mülâzım Kâmil'in Çerkez olup olmadığı hakkında bir bilgi verilmemekle birlikte Dahiliye Nezaret'i'ne yazdığı bir yazıdan, gönüllülerle birlikte Sivas'tan geldiği anlaşıldığından öyle olduğu sanılmaktadır. y.n.

Çakırcalı İçin Ta Erzincan'dan Bile Çerkez Getirilmiş!

Bu arada 1911 yılı başlarında Aydın vilayeti sınırları içinde *Çakırcalı*'nın adını kullanarak eşkiyalık yapan ancak gerçekte Efe ile ilgisi olmayan gruplar türer. Bunların kimler olduğunun ipuçları bir gazete haberinde şöyle yer alır:

"...Son günlerde hükümetce *Çakırcalı*'yı tutmak için Erzincan'dan Çerkez, Kürt 30-40 kişilik bir başıbozuk takib kolu getirildi ve *Çakırcalı*'yı bunların yakalayabileceği bekleniyordu. Halbuki bunlar her nereye gitmişler ise jandarma olsun, ahali olsun, asker olsun, bunları gördü mü bir eşkiya çetesi zannederek hemen bir çarpışmaya tutuşmak derecelerine geliyorlardı. Şimdi de bu başıbozuk takib kolu geçen gün Salihli'ye giderler. Meyhaneye girerler. Kafaları tütsüleyib beğlik silahlarını alıb, Abdallar mahallesindeki orospuların evlerine kapağı atarlar. Birçok yolsuzluklar yaparlar. Polis işi haber alır. Bunları yakalamak için gider. Bu takib kolu (!) polise yakalanmaksızın tabanı kaldırıp kaçarlar. Sorarız: Hiç böyle *Çakırcalı* tutulur mu?"⁴¹

Yetkin, Çakırcalı olayında konunun sosyal yönü yanı sıra, etnik tarafının da ortaya çıktığını ise şöyle belirtir:

"Burada bir başka sorun da **Türkmen** olan *Çakırcalı* ile gönüllü takip kollarını teşkil eden Arnavut ve Çerkezler'in 'kan davası'ydı. Takip kollarına Arnavut Kara Sait Paşa, [daha sonraları] Teşkilatı Mahsusacı Çerkez Kuşçubaşı Eşref gibi kişiler komuta etmekte, bunlar intikam almak için ve 'Çakırcalı'yı elde edeceğiz' diye ona yatak-

41 Köylü, 5 Mart 1911'den naklen; Yetkin, EE, s. 97 vd. Bu arada Vali Nazım Paşa'nın isteği üzerine Nasuhi ile Çerkez Ferik Ali paşaların görevlerine eşkiya tabirindeki başarısızlıkları nedeniyle son verilir. (Aynı yer.) Altı aydır haber alınamayan Çakırcalı ise tekrar ortaya çıkıp hem yeni eylemler için hem de kendi adına faaliyet gösteren *çalıkakacılar* hakkında bilgi edinmeye başlar. Müfrezeler de Efe'nin peşine düşer. Bu sırada önemli kızanlarından Çoban Mehmet, Efe'sinin izniyle ailesini ziyaret için Ödemiş/Balyanbolu nahiyesine gider. Bunu duyan müfrezeler derhal köyü kuşatarak Mehmet'in evini ateşe verir. Can havliyle dışarı çıkan Mehmet öldürülür. Bu, bir ihbar sonucu olmuştur ve Efe'nin dayanamayacağı bir durumdur. Çakırcalı kısa bir araştırmaıyla muhbirin Kireli muhtarı İbrahim Çavuş olduğunu öğrenir. Kireli'yi basan Efe muhtarın evini yakar. Yanmamak için dışarı çıkan İbrahim, karısı ve oğlu öldürülür. (EE, s. 98 vd.) Çakırcalı, bu cezalandırmadan sonra hem Kireli hem diğer köyler halkına muhbirlik yapıp gönüllü koruculuk için hükümetten silah almaları halinde aynı sonla karşılaşacaklarını hatırlatır. Nitekim hem bunun etkisi hem de takip müfrezelerinin halka zulüm yapmaları sonucu hükümet Çakırcalı'nın yakalanması konusunda bir başarı elde edemez. Üstelik Çakırcalı bildik faaliyetlerini sürdürür: Muhbirlik yapanları dağa kaldırıp cezalandırır, halkı soyan ağa-eşraf takımını da haraca bağlar. Yine bu sıralarda bazı küçük gruplar da Çakırcalı adını kullanarak eşkiyalık yapmaktadır. EE, s. 90 vd.

lık yaptıkları ve destek oldukları iddiasıyla Türkmen köylülere insafsızca davranmaktaydılar. Kozmopolit bir insan kitlesine sahip olan imparatorluğun varlığını sürdürebilmek için izlediği yöntem, etnik unsurları birbirine rakip hale getirmektir. Devlet, izlediği klasik yöntemi, Aydın vilayetindeki eşkıyalık hareketini önlemek için de kullanıyordu. Türkmen çetelere karşı, Arnavut ve Çerkez takipçiler görev alıyor; sonuçta hiç de hoş olmayan olaylar ortaya çıkıyordu. Çakırcalı ise bu gelişmeler üzerine iyice azgınlaşmış, eşkıyalığının son döneminde **Çerkez ve Arnavutlar için tam bir ‘veba salgını’ haline gelmişti**. 1911 yılı içinde Çakırcalı adını kullanarak eşkıyalık yapan çetelerden bazıları Çerkez’di. Çakırcalı’nın kesinlikle tahammül edemediği birşey varsa, o da kendi adının kullanılarak eşkıyalık yapılmasıydı. Çakırcalı böyle davrananları ne yapar yapar mutlaka cezalandırırdı. Nitekim eşkıyalığının ilk yıllarında, adını kullanarak eşkıyalık yapan Arnavut çetesinin tamamını yakarak ‘adını temizlemişti!’ 1911 yılında Çakırcalı adına âdi eşkıyalık yapan ve Çakırcalı’nın halkın gözüünde kazanmış olduğu üstün mertebeyi yok etmeye çalışan Çerkez çetelerinin yaptıkları, Çakırcalı’ya göre cezasız kalamazdı. Nitekim Çakırcalı bu çeteleri vuruyordu.”⁴²

Anzavur Ahmet de Sahneye Çıkıyor

Yetkin’in ulaştığı belgelere göre Çakırcalı’nın Çerkezler’e yaptığı eylemler üzerine görünüşte eşkıyalığı bastırmak, aslında onların intikamını almak için cahil bir Saray muhafızı olan ‘Binbaşı’ Çerkez Ahmet Anzavur*, Dahiliye Nezareti’ne başvurarak, İzmir Jandarma Alay Komutanlığı’na tayinini ister.⁴³

Anzavur, 1911 Haziran sonunda Çakırcalı’nın takibini üstlenmek için girişimlerde bulurken, Çakırcalı da Çerkezler’in düşmanlığını artıracak bir olay daha gerçekleştirir: Kırım Savaşı [1854] sonrasında Rusya’dan Osmanlı’ya sığınan Çerkezler’in bir kısmı Ödemiş’e yerleştirilmişti. Burada bütün yetiştiriciliği yapan Çerkezler’le Türkmenler arasında arazi anlaşmazlığından dolayı sürekli bir gerginlik vardır. Çerkezler’den bazıları ile kişisel düşmanlığı bulunan Efe, fırsat kollayarak intikamını almaya çalışıyordu. Çerkezler de bunu bildiğinden sürekli kalabalık ve silahlı dolaşıyor, Çakırcalı da bu nedenle arzusuna bir türlü ulaşmıyordu. 14 Temmuz 1911’de Çerkez İhsaniye köyü ya-

42 EE, s. 161 vd.

43 EE, s. 162 vd.; BDC, s. 119 vd.

* Ayrıntılı bilgi için Biyografiler bölümüne bakınız.

kımlarında pusu kuran Çakırcalı, tarladan dönen düşmanları Çerkez Mahmut'u öldürüp oğlunu yaralar, önlerine çıkan iki Çerkez'i de *öldürür*. Çerkezler olayı jandarmaya bildirdikten sonra Çakırcalı'nın tabibine girer. Bunu bekleyen Çakırcalı ve kızanları da pusuya yatarlar; çıkan çatışmada Çerkezler'den dört kişiyi öldürüp beşini de ağır bir şekilde yaralarlar. Peşlerine düşen jandarma takip müfrezesinden de ikisini öldürüp birisini yaraladıktan sonra olay yerini terk ederler.⁴⁴

Çakırcalı'nın İhsaniye'yi basıp Çerkezler'i öldürmesi üzerine muhtar ve ihtiyar meclisi Dahiliye Nezareti'ne bir dilekçe göndererek; hükümetin kendilerini koruması gerekirken âciz kaldığından, koruma için *yabancı ülkelerden destek istediklerini* -Yetkin'e göre- devletin umur-samazlığına *isyan eder* bir tarzda dile getirirler.

Dahiliye Nezareti de olayı Aydın Valiliği'nden sorar. Vali Nazım Paşa verdiği yanıtta Çakırcalı'nın yataklarının çokluğu, takip müfrezelerinin azlığı ve yöntemlerinin yanlışlığına değinerek, *eşkıya gibi hareket edecek* müfrezelerin oluşturulmasının gerekliliğini ileri sürüp kendini savunur.⁴⁵

Bu yazı üzerine Nezaret, daha önce Çakırcalı'nın takibi için görev isteyen Anzavur Ahmet'i *geniş yetkilerle donatarak* Ağustos başında *Vilayet Takibi Eşkıya Kumandanı Muavinliği*'ne atar. Anzavur, Man-ya's'tan 33 *Çerkez gönüllü*yü de beraberinde getirir.

Yetkin'in *ücretli insan avcısı* diye tanımladığı Çerkezler'e, son derece az maaş alan jandarmasının aksine yüksek aylık verilecekti.

Anzavur'un yanı sıra, yine bir *Çerkez* olan Jandarma Yüzbaşı Rüştü Bey de Anzavur'un gönüllüleri gibi ve aynı şekilde yüksek maaşla çalışacak 20 kişilik bir gönüllü *Çerkez çetesi* oluşturur.⁴⁶

Çakırcalı'yı takibe başlayan Anzavur, jandarmaların yetersizliğini ve azlığını ileri sürüp durumu yönetime bildirerek Reji kolcularından da yararlanma yoluna gider. Anzavur, Reji idaresi ile yaptığı anlaşma sonucu ücretleri hükümetçe karşılanmak üzere Reji kolcularını da jandarma sıfatıyla emrinde çalıştırmaya başlar.⁴⁷

44 EE, s. 222 vd. Yetkin, son olayın Aydın vilayetinde geniş yankılar uyandırdığını da bildirir.

45 EE, s. 123 vd.

46 EE, s. 14 vd.; BDÇ, s. 279 vd.

47 Aynı yer. Yetkin, dipnotta kolcularla ilgili şu bilgileri de verir: "Reji kolcuları, çoğunlukla birtakım suçlardan dolayı hüküm giymiş eski suçlulardan oluşmaktaydı. Böylesi bir yapıdan gelen kişilerin *rezilce* davranışları halkın şikâyetine neden olmaktaydı." Bu arada Çerkezler'e yapılan ödemelerde aksamalar olur. Yetkin'in ulaştığı 17 Ağustos 1911 tarihli bir belgeye göre, Çerkezler maaşlarını alamadıkları için sızlanmaya başlamıştır. Ancak bundan hemen birkaç gün sonra, Dahiliye Nezareti'nden Anzavur'a 27 bin kuruşluk bir havale gönderilir. EE, s. 161n vd.

Kuşçubaşı Sami de Piyasaya Çıkıyor

Eşref ve Anzavur gibi ‘ünlü’ adların yanı sıra Çakırcalı’nın takibi ve Çerkezler’in intikamının alınması için sonraları ‘ünlenecek’ bir başka ad, Hacı Sami de piyasaya çıkar. Yetkin’in BOA ile dönemin İzmir basınında yaptığı araştırmalara göre, Eylül 1911’de birkaç ay önce polis müfettişliğinden istifa eden **Çerkez Sami Bey** adlı birisi İstanbul’dan İzmir’e gelir. Hiç kuşkusuz bu kişi **Kuşçubaşı Hacı Sami**’dir. Sami resmi giysiyle İzmir’den Ödemiş’e gelerek jandarma taburuna gider. Tahkikatla görevli olduğunu belirtip Çakırcalı ve öldürülen Çerkezler hakkında bilgi aldıktan sonra, *tabur komutanının atını ve silahını gaspederek* kaçır. Efe’nin bastığı Çerkez köyü İhsaniye’ye gelir. Yanına beş altı Çerkez alarak bir çete oluşturur. Ardından Efe’nin yakınlarının yaşadığı Kurucaova köyüne geçerek soruşturma bahanesiyle altı akrabasını alıp götürür. Sami’nin 5 Eylül 1911’de götürdüğü Efe’nin yakınlarından dördü ölü, ikisi ağır yaralı bir halde bulunur.⁴⁸

Yetkin, son olayı şöyle yorumlar: “...Sami, II Abdülhamit’in Kuşçubaşı’sının oğlu ve Teşkilatı Mahsusacı Eşref’in de kardeşidir. Görüldüğü gibi Sami, Saray’a çok yakın bir kişidir. Sami, Çakırcalı’nın akrabalarını öldürmekle, İhsaniye köyünden öldürülen Çerkezler’in intikamını almıştır. Ancak eski bir polis müfettişinin bu kadar rahat ‘intikam’ alması şüphe uyandıran bir durumdur: Acaba, Çerkez Sami’nin intikam almak için işlediği cinayetleri, eşkiyayı üzerine çekmek için hükümet mi yaptırmıştı? Yoksa teşvik etmekle beraber, hazırlanan plandan haberi olmasına rağmen göz mü yummuştu? Bu sorulara elimizde kanıt olmamasına rağmen evet, yanıtını verebiliriz. Böylesi girişimlere ilişkin belge bırakılmaması çok doğaldır. Ne var ki, Vali Nazım Paşa’nın bu olaydan yaklaşık dört ay sonra 12 Ocak 1912’de Çerkez Sami çetesi hakkında söyledikleri, görüşümüzü doğrular nitektedir: ‘Şaki Çerkez Sami çetesinin ehemmiyet kazanmasına ve eşkiya takibine memur zabitlerin de Çerkez bulunması sebebiyle burada vazife yapamayacakları sonradan anlaşıldığından, Yüzbaşı Rüşdü Beğ’in dahi buraya memur edilmeyerek başka tarafa gönderilmesi..’

48 EE, s. 196 vd. Hacı Sami sonraları Meşhed’de bulunduğu sıralarda Kandemir’e bu olayları da anlatır: “...Geçmiş zamanları yad ederken Hacı Sami’nin coşarak boş bulunup ‘Ben Çakırcalı gibi bir dağlar serdarını bile yıldırınmış adamım’ diye, yıllarca devlete kafa tutmuş bu namılı Efenin peşine taktığı adamlarıyla köyünü basıp en yakın akrabasından bir düzine insanı döve döve bağlayıp birer birer kurşuna dizdiğini, hükümetçe yakalanışı üzerine de yine kabadayılığı sayesinde aleyhindeki takibati nasıl durdurduğunu ballandıra ballandıra anlatır.” (Atatürk’e İzmir Suikastinden Ayır., s. 13 vd.) Stoddard’ın Eşref biyografilerinde Çerkez Reşit’in de bu sıralarda Kuşçubaşı’larla birlikte İzmir’de bulunduğu belirtilir. (TM, s. 23.; HTC, s. 10.) Ağabeyi ile birlikte Tevfik’in de burada olduğu sanılmaktadır.

*"Aydın Vilayeti Jandarma Alay Kumandanı Binbaşı Hüseyin Muhiiddin Bey, Yüzbaşı Rüştü Bey'in Aydın vilayetine görevle gelirken, özellikle Çerkez Sami Bey'e haber ilettiğini, onunla ve birçok Çerkez ile görüştüktan sonra İzmir'e gelerek takibata giriştiğini bildirmişti."*⁴⁹

İşin ilginç halk da Çerkez Sami'nin Efe'nin yakınlarını öldürmesini hükümetin tertip ettiği inancına kapılır. Nitekim vilayete gönderilen 3 Ekim 1911 tarihli bir belgede, *"olayın, halk tarafından hükümetin tertibi sonucu gibi telakki edilmekte.."* olduğu belirtilir.

Çakırcalı'nın Yakınlarını Kuşçubaşı Sami'ye Anzavur Öldürtmüş!

Çakırcalı'nın yakınlarının Çerkezler tarafından öldürülmesi, vilayette bir panik havasının esmesine neden olur ve korkulu bir bekleyiş başlar. Acaba Çakırcalı ne yapacaktır? Çakırcalı ve kızanlarını takibe çok istekli olup görev isteyen Anzavur ve yüksek maaşlı *başbozruk* Çerkezler de hiçbir başarı elde edemez. Anzavur bunu da vilayet ve Sadaret'e yazdığı raporlarda; *jandarmaların yetersizliğine, takipte yapılan hataların halkı eşkiyaya yaklaştırdığına, halkın da Çakırcalı'dan korktuğu için yardım etmediğine ve muhbir bulunamadığına* bağlar. Anzavur'un başbozukları da maaşlarını düzenli alamaz. Bunlardan Ömer adlı bir Çerkez, görevinden ayrılarak İzmir hükümet konağına gelir ve Anzavur elebaşılığındaki başbozruk Çerkez takip kollarına ilişkin çok ilginç ve ağır suçlamalarda bulunur. Yetkin'e göre suçlamalar ana hatları ile şöyledir:

***"Takip için gezdiğimiz yerlerde ahaliye korkunç işkence ve zulüm yapılmıştır.. Halktan el konulan her cins silah ve eşya, hükümete teslim edilmesi gerekirken, takipçiler arasında pay edilmiştir.. Maaş dağıtımında büyük usulsüzlükler yapılmakta ve üst düzey takipçiler aşırı para kazanmaktadır.. Çerkez Sami'nin Çakırcalı ailesine karşı gerçekleştirdiği katliamı Anzavur Ahmet tertip ettirmiştir. Olaya Çerkez takipçiler göz yummuş ve onu takip etmemişler, aksine, kaçmasına yardımcı olmuşlardır.. Yüzü aşkın Çerkez takipçi üç aydır görevde olup Çakırcalı'ya ilişkin ufacak bir ip ucu dahi elde edememiştir.. Takip için gittiğimiz köylerde Anzavur, köy imamlarını ve hocaları çağırarak başarısı için dua ettirmektedir. Çakırcalı'nın silahla elde edilebileceğini bilen köylüler ise bu hâl ile alay etmektedir."*⁵⁰**

Yetkin'e göre; Çerkez Ömer'in suçlamaları üzerinde yetkililerin ciddiyetle düşünüp incelemede bulunması gerekirken, buna dair bir

⁴⁹ Aynı yer.
⁵⁰ EE, s. 67 vd.

belgeye rastlanamamıştır. Efe'yi takibe gelen başıbozuk Çerkezler, yüksek maaş almalarına karşın hiçbir şey yapamamışlardır. Bunlar bölgeye *intikamlarını almak için* gelmişlerdir. Çerkez Sami çetesinin eşkıyalıklarına göz yumup onu takip etmemeleri ve Çakırcalı'ya yataklık yaptıkları iddiasıyla çoğunluğunu *Alevi Türkmenler*'in oluşturduğu dağ köylülerine işkence yaparak zalimce davranmaları bu görüşü destekler niteliktedir. Ayrıca Anzavur'un, tamamen *maddi* sorunlardan dolayı ortaya çıkıp gelişen *eşkıyalık* gibi sosyal bir hareketi, *metafizik* ile gidebileceğine inanması ve böyle bir yol izlemeye başlaması oldukça garip bir yaklaşım olduğu kadar, bir anlamda da Osmanlı düşünce sisteminin bir yansımasıdır.⁵¹

Konu ile ilgili özgün bir eser kaleme aldığını belirttiğimiz Halil Durral'a göre de bu sıralarda eşkıya takibinde; *Mülazım Kuşçubaşı oğlu Eşref*, *kardeşi Mülazım Sami*, *Yüzbaşı İsmail Ağa*; müfrezelerde ise Komiser Hamdi, *Çerkez Yahya Efendi'nin oğlu Celal*, *İnce Mehmet* ve *Çamlıca'lı Hüseyin* vardı. Bunlardan başka da *Ödemiş*'te bir nizamiye taburu, bir de seyyar nizamiye süvari bölümü.. Bunların hepsi Efe'yi arıyorlardı. *Kuşçubaşı'nın oğulları da ayrıca hemşerileri olan Çerkezler'den faydalaniyorlardı.*

Çakırcalı'nın köyü Ayasuluk bir *Yörük* köyü idi. *Osmanlı hükümetinin siyaseti de nerede bir Yörük köyü varsa, onun yanı başına Çerkez ve Kafkas muhacirlerini yerleştirmekti.* İlkel hayat yaşayan ve aynı zamanda maceraperest olan bu iki grubu birbirine musallat eder, kendisi de çubuğunu yakar, karşısında bunların boğuşmasını seyredirdi. Çakırcalı ile bu komşu Çerkez köyü (Ayasuluk-Ertuğrul) sakinleri arasında da boğuşma hiç eksik olmazdı. Bunlar önceleri tarla anlaşmazlıkları, *hayvan hırsızlıkları* gibi âdi geçimsizliklerdi. Ancak bu olaylar sonradan büyüdükçe iş her iki tarafın boğuşmasına kadar varır. Çerkezler son zamanlarda kendi hemşehrileri Kuşçubaşı'nın çocuklarını hâimleri olarak kullanır. Çerkezler bunlar aracılığıyla hükümetten aldıkları silahlarla donatılır. Gerekçe olarak da şu ileri sürülür: Çerkezler, kendilerini Çakırca'dan bu silahlarla koruyacaklardır.

51 EE, s. 68 vd. Anzavur'un hocalardan medet ummasına karşın, Çakırcalı'nın istihbarat şebekesinin baş unsuru köy imamlarıydı. Yusufderesi köyü imamı Salih Efendi şunları söyler: "Ben her akşam yatısı namazımı kıldırıyorum. Birinci vazifem odama çekilmek ve lambamı yakmaktır. O lambanın üç türlü ödevi vardır: 1. Lamba pencerede yanıyorsa, köyde hükümet kuvvetleri var demektir. O gece Efe köyde zaptiyeler olduğunu bilir. 2. Lamba kısık ise köye hükümet kuvvetleri gelmişler ve gitmişler demektir. 3. Pencere lambasız ve karanlık ise köy boştur. O gün köye gelip giden yoktur!" (BDÇ, s. 280 vd.) Anzavur fallarla büyülerle dualarla Çakırcalı'nın nerede olduğunu ve nasıl yakalayabileceğini öğrenmeye çalışırken, Efe ve kızanları 'bildik' faaliyetlerine devam eder. EE, s. 96 vd.

Çerkezler'in başında köyün kabadayısı Çerkez Mahmut ile kardeşi Ali geliyordu. Halbuki Çerkez Mahmut ile Çakırca'nın oğlu daha zeybek olmadan önce fındık kırmışlardı. Beraber kaçakçılık yaparlardı. Sonraları araları açılmış, Kamalı Zeybek gibi Çerkez Mahmut ile kıyasıya düşman olmuşlardı. Efe ikinci defa dağa çıkınca Çerkez Mahmut hükümet kuvvetlerine dayanarak Efe'nin üç tarlasını ekip biçmeye başlamıştı bile. Bu dümdüz Efe'ye meydan okumaktı. Çerkez Mahmut omuzunda martinisi, üstelik Kuşçubaşı'nın çocuklarına da arkasını dayamış olarak Çakırca'nın tarlalarından dünyalığını sağlardı. Kardeşi Çerkez Ali ise *ağzı kalabalık* bir adamdı. Efe'nin ardından yavan yavan birşeyler söylenir dururdu. Yüzbaşı İsmail komutasındaki gönüllü Arnavut ve Çerkez müfrezelerine Efe'nin evlerini yaktırırken, Çerkez Ali de Ertuğrul'dan kalkmış, yangını görmeye gelmişti. *Hem evi yakanları kıskırtmış, hem de Efe'ye küfürler savırmıştı*. Oğluna daima öğüt verip pek ileri gitmemesi için uyarı Efe'nin anası Ayşe Hanım ölmüştü. Şimdiyse onu önleyecek kimse kalmamıştı. ***En son baba yatağı olan evini de yakmışlardı.***⁵²

Çakırçalı, işte bu günden itibaren çileden çıkmış, artık neronvâri hareketlere başlamıştı. Kimseye acımıyor, kimseyi dinlemiyor, aklına eseni yapıyor ve nice ocakları söndürüyordu. ***Daha yanmakta olan baba evinin dumanları semaları kaplarken dayanamamış, yanarken hile olsa baba yurdunu bir kerecik daha görmek üzere*** geceleyin köyüne gelmiş, sabahı bir kendir tarlasında saklanarak geçirmişti. Tesadüf o gün yoldan ilk olarak Çerkez Ali geçiyordu. Kızanları Çerkez Ali'yi atından indirmişler, doğruca Efe'ye getirmişlerdi. Efe de onu sorgulamaya başlamıştı:

-Ali, hükümet benim evlerimi yakarken, köyde benim için ne koştun?

...!

-Cevap versene ya, ne susuyorsun?

..!

-Hacı, yatır şu keratayı!

Kızanlar Çerkez Ali'yi yatırır. Efe de belinden yılan dili gibi zehirli gümüş saplı bıçağını çıkarıp Çerkez Ali'nin dilini keser, sonra da öldürüp onu kendi çıkınları arasına yatırır. Çakırçalı, bir süre sonra da Ali'nin kardeşi Çerkez Mahmut'u omuzunda martini kendi tarlasında harman döverken öldürür. Köyün kahramanları sayılan bu iki kardeşin birbiri ardınca öldürülmesi ve bunlarla birlikte üç Çerkez'in de Çakırçalı tarafından imhası, doğal olarak Ertuğrul halkını korkutur.

Köy karışır. “*Böyle giderse köyde erkek kalmayacak*” korkusu çoğalan Ertuğrul dağılmak tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Köyde korku ve heyecanla birlikte rahat ve huzur da kaçır. Ağzı laf yapan Çerkezler’den Ömer’in arkasına bir sürü insan takılır ve kaymakama gelip şunları söylerler: “*Beyim, bu böyle giderse Çakırca bizi bitirecek. Beş on gün içinde bizim köyden beş kişiyi öldürdü. Biz köycek başka yere göçeceğiz! Çocuklarımız, karılarımız hep korku içindedir. Bize izin verin ve yahut çaremize bakın!*”

Kaymakam Şevket Bey Çerkezler’le birlikte Ertuğrul’a gelir. Köylülere öğüt verecektir. Arkasına bir müfreze de alarak beraber Bezdeğüme’ye kadar gelir. Köy muhtarı, yorgunluk kahvesi içen kaymakamın kulağına eğilerek, “*Beyim nereye gidiyorsun?! Yol kenarında belki sen de bir pusuya düşersen, halin ne olur? Çakırcalı, evi yakıllı beri bir kurt oldu, önüne geleni öldürüyor!*” der. Bunun üzerine kaymakam, Çerkez Ömer’e dönerek “*Haydi siz köyünüze gidiniz, ben biraz burada köylülerle görüşeceğim, arkadan askerlerle gelirim*” der ve hemen Ödemiş’e döner. Müfreze komutanlarını toplar; *Kuşçubaşı Sami*’ye, müfrezesiyle Çerkez köyü Ertuğrul’a gidip halka nasihat etmesini ve onlara hükümet adına güvence vermesini emreder.⁵³

Kuşçubaşı Sami İntikam Peşinde

Kuşçubaşı Sami, müfrezesiyle geldiği Ertuğrul’da köylülerle birlikte şöyle bir karar alır: Çakırcalı kaç Çerkez öldürmüştü aynı şekilde misilleme yapmak. -*Dural’a göre*- Sami güya köylünün bozulan moralini düzeltecekti. Maalesef o gece misillemeye hemen başlanır. Çerkezler Çakırcalı’nın kızanlarının yakınları üzerinde dururlar. Sonunda kurbanlık liste şu kişilerden oluşturulur: Kışlaköy’lü Halil, Devenci Hanoğlu Ömer, Kurucaoğlu Hacı Hasan, Çakırca’nın eniştesi Mehmet Bey ve Hüseyin adlı bir kişi. Bunların Çerkez köyündeki karardan doğal olarak haberleri yoktur. Bunlar Efe’nin öldürdüğü beş Çerkez’e karşılık olmak üzere o gece sıcak yataklarından kaldırılıp doğrudan Bozdağ’a götürülür. Değirmenboğazı denen korkunç uçurumun başına varıldığında Hacı Sami’nin elebaşılığındaki Çerkezler, beş Türk’ün kollarını arkalarına bağladıktan sonra, bir yaylım ateşi açar ve ardından hepsini uçuruma yuvarlarlar. Bunlardan Kışla’lı Ömer ile Çakırcalı’nın eniştesi Mehmet yaralı olarak kurtulur, diğer üçü ise ölür.

Devlete bağlı kişilerin yaptırdığı bu ‘misilleme’ gerek hükümetin, gerekse eşkıyanın gözünü kan bürümesine neden olur. Bozdağ olayın-

dan sonra Ödemiş'te zeybekler arasında Çerkezlik-Türklük şeklinde bir de milliyet davası baş gösterir. Arnavutluk-Türklük davası yetmişmiş gibi bir de Çerkezlik-Türklük davası çıkar. Her iki taraf kıyasıya vuruşup dövüşmeye başlar. Köyler yanıp tutuşur, sayıları yüzleri aşan biçare Türk köylüsü Efe'nin yatağı diye Afrika'nın Fizan çölüne sürülür! Hükümet Efe'yi sindireyim diye hem evini yakar hem de hısımlarını, çocuklarını, karısını yurdun değişik yerlerine sürgün eder.⁵⁴

Dural'da Kuşçubaşı Eşref'e ilişkin bir kayıt daha vardır: Tire'nin Kürdüllü köyünden Hacı, bir gün Çakırcalı ile karşılaşır. Efe, Hacı'dan yiyecek getirmesini ister. İstenenleri getiren Hacı akşam da onları evine çağırır. Efe yatsıya yakın gelir. Ancak yolda köyden iki *çalıkakıcı* onları görür. Efe'nin başkızanı Hacı Mustafa'nın "*Bunları öldürelim, şimdi gider bizi hükümete haber verirler*" demesi üzerine Çakırcalı, "Belki de söylemezler. Şayet öyle bir kötülük yaparlarsa sonra çaresine bakarız" karşılığını verir. Çakırcalı ve kızanları o gece Hacı'nın evinde kalır. Sabah namazından önce kalkıp bilinmeyen bir yere doğru çekip giderler.

Hacı da o gün Tire'nin pazarı olduğundan kazaya iner. Yanına Ödemiş/Seyrekli köyü Çerkezler'inden Salih gelir. Dün akşamki o iki *çalıkakıcı*, doğruca Seyrekli'ye gidip akşam Çakırcalı'nın Hacı'nın evine geldiğini haber vermiştir. *Çerkez Salih de Efe'nin takibinde dolaşan Kuşçubaşı Eşref'in 'kılavuzudur.*' Çerkez Salih bu nedenle Efe'nin yataklarını korkutup onlardan dünyalığını sağlar, böylece geçinir. Hiçbir iş yapmayan Çerkez Salih yataktan umduğu parayı koparamazsa o zaman doğruca Eşref'e gider, onu bulamazsa da kaymakama o kişiyi ihbar ederdi.⁵⁵

Çakırcalı'nın Düşmanları Soluğu Eşref'in Yanında Alıyor

Dural'da *Çöpdere çatışması* versiyonu ile Eşref'e dair bir kayıt daha vardır. 1907'de Kamalı Mustafa'nın yeğeni Kaymakçı'lı İsmail yüzde iken, bir gün Çakırcalı, Kaymakçı'yı basarak öldürür. İsmail'in öldürülmesini hazmedemeyen küçük kardeşi Koca Mehmet ağabeyinin intikamını almak ister. Bunu gönüllü yazılacağı takip müfrezesi kumandanı *Çerkez Kuşçubaşı Eşref Bey'e* gidip söyler. O da Mehmet'in yanına birkaç nefer daha vererek bir müfreze oluşturur. Mehmet peşine düştüğü Efe'nin Bayındır/Sarıemir yaylasında olduğunu öğrenerek

53 BDÇ, s. 12 vd.

54 BDÇ, s. 19 vd. Çerkez Salih, onbeş altın haraç isteyip alamadığı Hacı'yı da kaymakama ihbar eder. Ancak Hacı, gayriTürk bir eşrafın yardımıyla bu olayı atlattır.

55 BDÇ, s. 65 vd.

oraya gider. Bunu duyan Çakırcalı da bekçiye “*Sabah bizim Alanköy’e gittiğimizi söylersin. Sorarlarsa da ‘İki yol vardır, dağ yolu tehlikeli, dere yolu daha emniyetlidir’ dersin*” diye tembih eder.⁵⁶

Çakırcalı pusuyu kurmuştur. Açılan ilk ateşle Koca Mehmet çetesinden bir kişi yere serilir. Akşama dek süren çatışmada Mehmet müfrezesinden üç ölü üç de yaralı, altı kişi saf dışı edilir. Çakırcalı’dan da iki yaralı vardır. Koca Mehmet ölü ve yaralıları alıp Alanköy’e gider. Çatışmanın sonucunu Ödemiş’te bulunan bölük kumandanı Kuşçubaşı Eşref’e bildirir.⁵⁷

Ancak ilginçtir, Çakırcalı da Alanköy’e gelir. Hasımlarının ölü ve yaralıları hakkında bilgi aldıktan sonra sabaha karşı Dereköy’e gidip Çavuşoğlu’nun evine yerleşir. Ertesi günü de Eşref, Ödemiş’te seyyar jandarma müfrezesi komutanı Tevfik Bey’le birlikte bir miktar jandarma alarak Alanköy’e gelir. Getirdikleri doktor yaralılara bakıp tedavi eder. Ölüler gömülür, yaralılar da Ödemiş Memleket Hastanesi’ne gönderilir. Bir köylünün, Efe’nin Dereköy’e doğru gittiğini akşam üzeri ihbar etmesi sonucu müfrezeler ertesi sabah topluca köyü kuşatır. Ancak mükemmel işleyen *beşinci kolu* aracılığıyla Alanköy’de olup bitenleri öğrenen Efe, Dereköy’ü gece terk etmiş; Çavuşoğlu da korkudan bir başka köye kaçmıştır. Müfrezeler Efe’nin Çavuşoğlu’nun evinde kaldığını öğrenip mutfaktaki büyük taşın altından yaralıların kanlı gömleklerini çıkarınca, Kuşçubaşı evin hemen yakılmasını emreder. Ateşe verilen ev bir iki saat içinde kül haline gelir.⁵⁸

Çakırcalı bu eylemleriyle hükümete misilleme yapıyordu. Dereköy’de kendisinin yatağı Çavuşoğlu’nun evini *Eşref* yakırtmamış mıydı? O da hem Koca Mehmet’in ninesini öldürmüş hem de Çamlıcalı’nın evini yakmıştı. Bu durum karşısında şaşırان müfrezeler koşarak yine Ödemiş’e gelir. Ancak Çakırcalı bunlardan sonra izini kaybettirmek üzere Manisa taraflarına geçecektir. Efe o gece Kaya köy’e gelip bir gece evinde kaldıktan sonra da Kerpiçli’ye gider. Köylüler ağlayarak “*Efe, takip kuvvetleri bizi çok dövdüler, üstelik paralarımızı da aldılar. Bunlar hep senin yüzünden oluyor!*” deyince Çakırcalı hiddetlenir. Hemen civarda bir pusu atar. Böylece köylülere güvence vermek isteyen Efe, bir *Arnavut-Çerkez karma gönüllü müfrezesini* imha ettikten sonra Kerpiçli’den dört eşek getirip öldürdüğü Arnavut-Çerkezler’in silahlarını bunlara sardırır. Köy imamına da bir mektup yazdırıp kaymakama gönderir. O sıralarda asker olan Kazık adlı birinin yıllar sonra Dural’a anlattığına göre gönderilen si-

56 BDÇ, s. 65 vd.

57 BDÇ, s. 70 vd.

58 Çakırcalı ise Dereköy’den kendi köyü Ayasuluk’a gelip yaralıları yakınlarına teslim eder. Ertesi gece Kışla köyüne gidip Koca Mehmet’in eniştesi ile Kamalı Zeybek’in anasını öldürür. BDÇ, s. 11 vd.

lahları teslim alırlar. Mektupta *-meal-* “Benim yüzümden zulüm gören köylülerin intikamını işte böyle alıyoruz!” denilir.⁵⁹

Çakırcalı şimdi de *Osmanlı* ile bir çatışma yapmayı aklına koyar. Kendisini amansızca takip eden Koca Mehmet’le Eşref’e bir ders vermek için planlar yapmaya başlar. Efe, Keles/Umur köyünden yatağı Yörük Hacı’yi İzmir’e gönderir. Hacı; martini, fişek, sargı bezi, pamuk, çeşitli ilaçlar ve ispiro gibi çeşitli malzemeler aldıktan sonra döner. Çöpköy-Subaşı arasını *pusu mevzii* olarak seçen Çakırcalı da buraya üç çadır kurdurur. Bunlardan birisine silah-cephane, diğerine sıhhi malzemeler konulurken, üçüncüsü de istirahat için ayrılmıştır. Anlaşılabileceği gibi Çakırcalı büyük bir çarpışmaya hazırlanmaktadır.

Hazırlıklarını bitiren Çakırcalı, güvenilir bir adamını Çöpköy muhtarına gönderip bulunduğu yeri bildirir. Muhtar da bu haberi İnegöl ve Alaşehir’e duyurur. Bunun üzerine müthiş bir telgraf muhaberesi başlar. O gece trenler ve atlar Çöpköy’e doğru asker taşır. Sabaha karşı ilk resmi hükümet kuvveti olarak Kuşçubaşı Eşref ve Koca Mehmet karına müfrezesi Çöpköy’e ulaşıp Zıyanlar tepesini çevirir. Dural’ın verdiği bilgiye göre mevsim 1910 yılı Mayıs’ının yakıcı bir günüdür.⁶⁰

İşkenceye Karşın Konuşmayan Yörük Delikanlısının Kuşçubaşı’na Verdiği Ders!

Burada dolaşan bir delikanlıyı şüphe üzerine yakalayan Çerkezler, hemen onu sorgulamaya başlar. Delikanlı, Efe ile ilgili sorulanları inkâr ettikçe Çerkezler de dayacağı artırır. Çerkezler, kaba etlerini parça parça etmelerine karşın konuşturamadıkları delikanlıyı Kuşçubaşı’na götürürler. Eşref’le delikanlı arasında şu konuşma geçer:

-Oğlum, sen Çakırca’nın yatağı imişsin; susma da söyle. Bak daha pek gençsin, cahilsin, şöyle otur bakalım!

-*Bende oturacak hal mi kaldı kim! Kaba etlerim dayaktan param-parça oldu!*

-Vah vah! Oğlum şu Efe’nin nerede olduğunu söyle, bak sen mert bir delikanlıya benziyorsun!

-*Ben mert bir adamım ha! Öyle ise mert bir adam Osmanlı’ya Efe’sinin nerede olduğunu söyler mi hiç!*

Bu söz karşısında oldukça şaşıran Eşref hemen belinden kamasını çıkarıp delikanlıya hediye eder ve onu salıverir.⁶¹

59 BDÇ, s. 37 vd.

60 BDÇ, s. 26 vd. Dural’ın verdiği bilgiye göre Çöpköy, Alaşehir ilçesinin İnegöl bucağına bağlı 227 nüfuslu bir köydür.

61 BDÇ, s. 118.

Bu arada Efe ve kızanlarını kuşatan müfrezelerden ilk önce Koca Mehmet tedbirli bir biçimde tepeye doğru ilerler. Çakırcalı da durumu *hakim araziden* dürbünle izler. Efe, *pusu mevziinde* başkızanı Hacı'ya, “Çerkezler’le karışık senin Koca Mehmet de geliyor!” der. “Çarpışalım mı Efe?” diyen Hacı'ya, Çakırcalı “*Bunlar çok oldular, hele Koca Mehmet’e bir ders verme zamanı geldi çatı Hacı! Bekleyelim, kurşun menziline gelsinler!*” karşılığını verir.

Kuşçubaşı Çatışmayı Kayanın Ardından İzliyor!

Eşref de bu sırada çok tetikte ve dikkatlidir. İlk hamleyi yapan Koca Mehmet, müfrezesiyle birlikte temkinli biçimde ilerlemeye başlar. Çakırcalı müfrezesinden ilk kurşunun atılması üzerine Koca Mehmet ve çetesindekiler kendilerini yere atar. ***Daha arkalarda bulunan Kuşçubaşı ise geride bir kayanın ardına çekilir.*** Kuşçubaşı buradan yıldırım işaretli iki telgraf yazdırır. Birisi doğrudan doğruya İzmir Valisi’ne, ikincisi de en yakın kaza kaymakamıdır. İzmir Valisi telgrafa sevinmesine karşın, tüm jandarma ve asker eşkiya takibinde bulunduğu İTC’nin Şehir Kulübü’nü arayıp İzmir temsilcisi *Girit’li* Raşit Bey’den gönüllü ister. Raşit Bey de hükümetin silahlandırması koşuluyla çoğu *Giritli* 50 kadar gönüllü toplar. Giritli gönüllüler Basmane’den trenle Manisa’ya oradan da Çöpköy’e gönderilir. Ancak çatışma yerine giden gönüllüler, Çakırcalı’nın öldürdüğü dört kişinin cesedini köy odasında bulunduğunu haber alınca bir anda moralleri çöker.⁶² Bu arada gönüllüler gelmeden önce çatışma kızışır ve Koca Mehmet önüne siper aldığı bir kaya parçası ile Çakırcalı’nın bulunduğu yere oldukça yaklaşmasına karşın Hacı’nın attığı bir kurşunla yere serilir. *-Dural’a göre- bu olayı gören Kuşçubaşı’nın “Süngü tak, ileri hücum!” deyip saldırıya geçmesi gerekirken yapmamıştır.* Çakırcalı da pusu mevziinde emir komutayı başkızanı Hacı’ya bırakıp yaralılarını alarak geride hazırlattığı çadırlara çekilir. Yörük kadınlarına kızanlarının yaralarını sardırır.

Karanlık basınca da Eşref, üç Çerkez zaptiye ile Koca Mehmet’in cesedini köy odasına yatırır. Vali Muhtar Paşa ile İzmir’den gelen gönüllülerini karşılayan Eşref, Vali’nin sorusu üzerine Çakırcalı ve kızanlarının gece karanlığından yararlanarak kaçıklarını bildirir. Vali ile gelen Giritli gönüllüler de böylece çatışmaya girmeden sabah İzmir’e döner. Bu arada Vali Paşa İzmir’e dönmeden önce, Kuşçubaşı’na dönerek, “*Eşref Bey, bu kerata Çakırca’nın karılarını hapsedin*” emrini verir.⁶³

62 BDÇ, s. 124 vd.

63 BDÇ, s. 113 vd.

Kuşçubaşı, Çakırcalı'nın Karısı ve Kızlarını Esir Alıyor

Eserinde anlattığı olayların hemen tümünü bizzat o hadiselerin içinde bulunan veya tanık olanların ifadelerine dayandıran Dural, "Şimdi burada sözü Yüzbaşı Kuşçubaşı oğlu Eşref'e bırakıyoruz" dedikten sonra onu konuşturur.⁶⁴ Dural'ın konuşturduğu Eşref, şöyle der: "Ben bu emri alır almaz Ödemiş'e döndüm. Çakırca'nın karısı Iraz ile iki de kızını gözaltında Seki köyüne getirdim ve evin birinde göz hapsine koydum. Yataklarının birisiyle de kendisine şu haberi gönderdim: *'İşe erkekse gelsin, karısını ve kız çocuklarını kurtarsın!'* Aradan bir müddet geçti, bir gün köye bir ihtiyar geldi; Kılılı Yörük'ün beni aradıkları söylediler. Ben tabii nefer elbisesi giymiştim. Uzaktan beni göstermişler, ben aralık yanıma geldi ve çekinerek,

-Evlat sizin kumandanınız kimdir ve nade oturur, dedi.

-Benim baba ne var?

-Sen değilsen beni aldatma! Çünkü bu iş şaka götürmez, ben elçi olarak geliyorum hana!

-Söyle dayı benim, ne istiyorsun?

-Beni Palabıyık gönderdi!

-O Palabıyık kim oluyormuş?

-Şey be, Efe!

-Kim Efe?

-Canım Çakırcalı Mehmet Efe.

-Ne istiyorsun, söyle bakalım?!

-Beyim elçiye zeval yoktur. Efe dedi ki, 'Karılarımı çocuklarımı hapsedmişler, güya beni al ile aldatıp köye getirecekler ve beni öldürecekler. Halbuki elde karı, belde çocuk çok' dedi!

Ben bu söz üzerine ne yapabilirdim! Hemen ilk işim Çakırca'nın karısıyla çocuklarını yanıma çağırıp.. 'Iraz, haydi köyünüze dönün!' (..) Bunun üzerine Iraz çocuklarını ardına takarak bıraktı gitti."⁶⁵

64 Ancak Dural, Kuşçubaşı ile ne zaman, nerede konuştuğunu belirtmemiştir. Dural, olası ki Eşref'le görüşmemiş, ancak aşağıda anlatılacağı gibi onunla görüşen Kılılı Yörük'ten naklen bunları yazmıştır.

65 BDÇ, s. 227 vd. Dural'ın eserini yayına hazırlayan Yetkin bu bölümde Çakırcalı'nın elçisi Kılılı Yörük'ün yaşam öyküsü ve bazı kişilerle yaşadığı olayları gerek görmediği için metinden çıkarmıştır. Kılılı Yörük'ün Kuşçubaşı ile konuşmasının devamının, çıkarılan bölümlerde olup olmadığı bilinmemektedir. Eşref'in, Çakırcalı'nın eşi ve çocuklarını salıvermesine karşın eşkiya takip kumandanlığına getirilen Hıfzı Paşa bu işe burun kıvrarak takiplere başlar. Efe'nin yatağı diye nice suçsuz Türk köylüsünü işkenceden geçirir. Dural'a göre İT hükümeti de Çakırca işini bitirmek üzere şiddetli kararlar almıştır. Çakırcalı karşıtı ne kadar Çerkez varsa onları Efe aleyhine tahrik etmişlerdi. Bunlar Anzavur Ahmet başlığında süvari olarak Ödemiş'e gelmişlerdi. Anzavur'un boynunda bir Kuran asılıydı. Camiden hiç çıktığı yoktu. Akli sıra bu da Hıfzı Paşa gibi halka itimat telkin etmek üzere dini âlet ediyordu. BDÇ, s. 319 vd.

Bu arada Anzavur'un elebaşılığındaki Çerkez gönüllülerin Aydın vilayetinde Türk köylülerine yaptığı akıl almaz zulüm ve işkenceler devletin başkentinde de yankısını bulur. Bu sorunlar Aydın mebusu İsmail Sıdkı Bey tarafından Meclisi Mebusan'da gündeme getirilir. İsmail Sıdkı Bey, Dahiliye Nazırı'nın yanıtlaması istemiyle iki sözlü soru sorar. Bunlardan ilki başıbozuk Çerkezler'in yerli halka yaptığı zulüm ve işkence üzerinedir. Sıdkı Bey, halkın şikâyetinin gün geçtikçe arttığını, bunlar hakkında hiçbir işlem yapılmadığını belirtir.⁶⁶ İsmail Sıdkı Bey'in başıbozuk Çerkezler'e ilişkin soru önergesini verdiği sırada, Aydın Vilayeti Jandarma Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Muhiddin Bey de *Ahmet Anzavur'un emrindeki başıbozuk Çerkez takipçilerin yolsuzluk yaptığını ve eşkıyayı takip etmediğini* Umum Jandarma Kumandanlığı'na şikâyet ediyordu.

Başıbozuk Çerkezler'in Türk köylülere yaptığı zulümlerle ilgili yankınmaların artması üzerine hükümet takipçilerin yolsuzluklarını ve halka yönelik zulümlerin doğru olup olmadığını Aydın vilayetine sorar. İşin ilginç Vali Nazım Paşa, durumu inkâr yoluna gitmeyerek olduğu gibi yanıtlar: Vali Paşa Dahiliye Nezareti'ne 13 Kasım 1911'de gönderdiği raporda Trablusgarp Harbi'nin başlaması ve diğer isyanlar nedeniyle askeri müfrezeler oralara gönderildiğinden eşkıya takibinin gönüllülere kaldığını, *bunların usûlsüzlüklerinin ve halka yaptıkları eziyetlerin doğru olduğunu, hatta bu şikâyetlerin yeni birşey olmadığını dile getirerek pekçok çaba göstermesine karşın söz dinletemediğini ve bunlar görevde kaldıkça şikâyetlerin süreceğini* itiraf etmekten çekinmez. Vali Paşa bu raporundan kısa bir süre sonra hükümete gönderdiği bir başka belgede *başıbozuk Çerkez takipçilerin hiçbir başarı elde edememelerine karşın yüksek maaş almalarından ötürü* Hazine'nin zararının arttığını belirtip Çerkezler'in görevlerine bir an önce son verilmesini ister.⁶⁷

Çakırcalı'nın Son Çarpışması ve Ölümü

Başıbozuk Çerkezler'in yaptığı zulümlerle ilgili tartışmalar sürerken Çakırcalı ve kızanları *bilinen faaliyetlerine* pervasızca devam etmekteydiler. Çakırcalı, Bozdoğan/Arpaz köyü ağası Osman'dan, Menderes nehri üzerinde yıkılan köprünün yerine yenisinin yapılmasını

66 Yetkin, EE, s. 221 vd. Sıdkı Bey'in ikinci sorusu ise asayişsizlik yüzünden ortaya çıkan göç sorununa karşı alınacak önlemlerle ilgilidir.

67 EE, aynı yer. Yetkin, Çerkezler'in yaptığı usûlsüzlükler ve halka karşı eziyetleri sabitken, bunlara hiçbir ceza verilmeyip yalnızca görevden alındıklarını da belirtir. Ancak ileriki tarihlerde alınan bir karar gereğince takip sırasında halka zulmeden ve yolsuzluk yapan jandarma ve zabıtların divanı harplerde yargılanacağı belirtilmiştir.

ister. Osman ise Efe'nin bu isteğini yerine getirmez ve bu nedenle birkaç kez *uyarı* alır. Osman'a bu cüreti veren ise yanında çalıştırdığı Çerkezler'dir. Kuşkusuz bu tavır Çakırcalı'ya büyük bir hakaretti ve *efelik töresi* gereğince kesinlikle cezalandırılmalıydı. Osman ise şatovâri malikanesinde yaşadığı için Efe'nin kendisine birşey yapamayacağını sanıyordu. Ancak istihbarat mekanizmalarını bu konuya yönelten Çakırcalı da avını gözlüyordu. Nitekim cuma günleri Arpağ'ın pazarı idi ve Osman da alışveriş ve namazını kılmak için köye iniyordu. Bu fırsatı kaçırmayan Çakırcalı da 10 Kasım 1911 Cuma günü Arpağ'ı basarak Osman Ağa'yı ele geçirir. Ancak Çakırcalı hemen kaçmaz. *Cemaatle birlikte Cuma namazını kıldıktan sonra* rehin aldığı Osman ile Arpağ'da bir gövde gösterisi yapar. Pazar vergisi toplayan Arnavut Ramazan'la Osman'ın koruması Çerkez Hacı İsmail'i herkesin gözü önünde boğazlayarak öldürür. Bu eylemleriyle peşine düşmek isteyen Çerkez ve Arnavutlar'a gözdağı veren Efe ardından Osman'ın evine gidip oğlu Mehmet'i de yanına alarak Sarıkız dağına çekilir. Efe'nin son icraatı üzerine gönüllü ve jandarmalardan oluşan kalabalık bir takip müfrezesi Nazilli/Bozdoğan civarına gelerek sıkı bir araştırma yapar. Daha doğrusu halkı dayak ve işkence ile konuşturmaya çabalar. *Özellikle Anzavur bir Çerkez ve Arnavut'un öldürülmesi üzerine çıldırmış gibidir. Çakırcalı hakkında bilgi alacağım diye önüne geleni bayıltıncaya kadar döver.*⁶⁸

Rehineler için üçbin lira fidye isteyen Çakırcalı, parayı alabilmek için esirlerden Mehmet'i salıverir. Takip müfrezeleri de dayak ve işkence sonucu, Çakırcalı'nın kılavuzunu elde eder. Kılavuz, sorgulamada bir süre konuşmamakta direnmişse de sonunda takip kollarını Çakırcalı'nın bulunduğu son derece sarp ve kayalık Sarıkız dağına doğruklarına* götürür. Efe ve kızanlarının bulunduğu yeri kuşatmaya alan takip kolları ile Çakırcalı arasında 17/18 Kasım 1911'de büyük bir çatışma başlar. Çok şiddetli geçen çatışma ile ilgili vilayete sürekli telgraflar gelir. Nihayet o gece saat üçte çekilen bir telgrafta çatışmanın şiddeti ve havanın kararmasından yararlanan çetenin firar ettiği bildirilir. Olay yerinde yapılan araştırmada ise Osman Ağa'nın cesedi ile birlikte başı ve elleri kesilmiş, göğüs derisi yüzülmüş zeybek giysili bir cesedin daha bulunduğu haber verilir. Daha sonra yapılan araştırmada bu cesedin Çakırcalı olduğu ortaya çıkar.⁶⁹

⁶⁸ EE, s. 210 vd.; BDC, s. 110 vd.

⁶⁹ EE, s. 111 vd.; BDC, s. 108 vd.; Özkaynak, a.g.e., s.111 vd. Takip müfrezeleri, Çakırcalı'nın ardından Hacı Mustafa'nın reisliğe getirildiği çeteyi de önemli ölçüde yok ederler. EE, s. 12 vd.

* Özkaynak, tepenin üç tarafının korkunç ve keskin bir yardan oluştuğunu, Efe'nin en rahat uykusunu da ancak burada uyuyabildiğini belirtir.

Çakırcalı'yı Kim Öldürdü?

Çatışmaya katılan Şükrü ve Rüşdü beylerin ifadesine dayanarak Vali Nazım Paşa'nın "*Ahenk*"e verdiği bilgilere göre Çakırcalı'yı vuran, iki kolundan yaralı halde hastanede yatan gönüllülerden Çerkez Şaban ile İzmit'li Mustafa Çavuş'tur. Ancak bu savı kabul etmeyen Yetkin'e göre, Çakırcalı'yı başıbozuk Çerkezler'in vurduğu iddiası, Efe'nin başına konulan büyük ödülü alabilmek için *imal edilmiştir*; Efe, kızanlarından birinin kaza kurşunu sonucu ölmüştür.⁷⁰ Dural'a göre ise Çakırcalı, Osman Ağa ile oğlu Mehmet'i Karıncalı dağına götürür. İsteddiği parayı getirmesi için de Mehmet'i salıverir. Ancak parayı getiren Mehmet, bölgeyi kuşatan müfrezelerce yakalanır ve Efe'nin bulunduğu yeri söyler. Kızanlarından Kerimoğlu İsmail'in sonraları Dural'a anlattığına göre çatışmada müfrezelerden gelen bir merminin sol kolunu yarıp koltuğunun altına girmesi sonucu Çakırcalı kan kaybından ölmüştür. Son nefesini vermeden önce de kızanlarına "*Eğer ben ölürsem cesedimi kaybedin, yoksam sizi rahat bırakmazlar!*" vasiyetinde bulunur. Fırsattan yararlanıp kaçmaya çalışan Osman da kızanlarca vurulur. Kızanlardan Mehmet Ali de Efe'nin vasiyeti gereği başını kesip göğüs derisini yüzer.⁷¹

Yine Dural versiyonunda, Yetkin'in "*Çakırcalı'nın, kızanlarından birinin kaza kurşunu ile öldüğü*" savını doğrulayan şu bilgi de bulunmaktadır. Buna göre Çakırcalı'nın kızanı ve yeğeni olup o sıralar bir cinayetten beş yıl hüküm giyen Deli Mehmet İzmir cezaevinden Vali'ye bir dilekçe yazar: "*..Çakırcalı, benim hem amcamın oğlu hem de karımın kardeşidir.. eğer altı aya varmadan ölü veya diri getirip hükümete teslim etmezsem beni asın!*" Mehmet, sözünü tutması için salıverilir. Doğruca Çakırcalı'nın yanına gelen Mehmet gülerek, "*Bizim oğlan, ben seni öldürmeye geldim. Ne yapen böyle bir hile düşündüm ve senin yanına kaçtım!*" der. İşte bu Mehmet de Efe'nin öldüğü çatışmada kızanları arasında bulunmaktadır. Bu nedenle kimileri "*Çakırcalı'yı arkadan bu Deli Mehmet vurdu*" diye söylentiler çıkarır. Dural'a göre de bu söylentileri bizzat Deli Mehmet kurtulmak için uydurmuştur.

Her ne ise Deli Mehmet, Çakırcalı'nın ölümünden sonra Ödemiş Kaymakamlığı'na verdiği dilekçede "*Çakırcalı ölmüştür; benim de vazifem bitmiştir. Kabahatimin bağışlanmasını rica ederim*" der. Dilekçe kaymakamdan yüzbaşıya, ardından Bayındır'lı Mülazım Mehmet Efendi'ye havaleyle *gereğinin yapılması* istenir. Mülazım Mehmet de

⁷⁰ EE, s. 222 vd.

⁷¹ BDÇ, s. 89 vd.; Özkaynak, a.g.e., s. 124 vd.

Deli Mehmet'in köyüne giderek onu alıp birlikte Bezdegüme köyüne gelir. Kahvede, halk huzurunda hazırladığı raporunda, "Deli Mehmet'in Çakırcalı'yı Karıncalı dağda öldürüp sözünü de yerine getirdiği doğrulandığı ve güvenilir şahısların şahitlikleriyle de sabit bulunduğundan affedilmesi yerinde görülmüştür" der. Raporun kayımlıkamca da onaylanması üzerine *şeytan gibi bir adam* olarak bilinen Mehmet affedilir.⁷²

Özkaynak'a göre de; Çakırcalı Karıncalı dağ çatışmasında başkını Hacı Mustafa tarafından akşam karanlığında yanlışlıkla vurularak öldürülmüştür.⁷³ Anzavur da 1914 sıralarında at yarışı ile uğraştığı İstanbul Veliefendi'de Çakırcalı'yı kendisinin öldürdüğünü ileri sürerek etrafına hava atmaktadır.⁷⁴

Onbeş yıldan fazla bir süre Osmanlı'nın -çoğunluğu gayriTürk- yerel yöneticilerine kafa tutan, 80 çatışmaya girip sağ çıkan, bu süre içinde 800 ila 1.200 kişiyi öldürdüğü söylenen; gariban yoksul Türkmen köylülerini zalim ve gaddar gayriTürk yöneticilerle ağa-çşraf-mültezim takımına karşı koruyan; zenginden alıp fakirlere veren; yüzlerce dul kadını, öksüz ve yetimi, asker ailelerini ve yoksulları himaye eden; köylülere iyilik yapan, hastalara ilaç parası gönderen, çeyiz yapmadığından evlenemeyen yüzlerce genç kıza çeyiz parası, başlık yüzünden evlenemeyen gençlere de başlık parası veren; zenginlere köprü, yol ve çeşme yaptırtan; harama uçkur çözmeyip ağzına içki de koymayan, beş vakit namazını da aksatmadan kılan; "Türk'ün milli hâlizasının ebedi kahramanı Köroğlu damarının son temsilcisi" Çakırcalı Mehmet Efe böylece öldürülür. Bu nedenlerle olsa gerek, Karıncalı dağda vurulduğunda, Çakırcalı'nın cesedi, evliya türbesi gibi Yörükler tarafından akın akın ziyaret edilir. Yine ölümünden sonra Çakırcalı adına günümüze dek gelen çok sayıda türkü yakılır.⁷⁵

72 BDÇ, s. 39 vd. **Ancak Mehmet de bu olaydan bir süre sonra kendi köyünden Ömer adlı birisince tabanca ile öldürülmüştür.** (BDÇ, s. 129 vd.) Bu cinayetin Çakırcalı'nın intikamı ile ilgili olup olmadığı konusunda kaynaklarda bilgi verilmemektedir.

73 a.g.e., s. 108 vd.

74 Şerif Güralp, Kurtuluş Savaşı'nın İçyüzü, s. 129 vd.

75 Özkaynak, a.g.e., s. 224 vd.; Yetkin, EE, s. 282 vd.; EE, s. 150 vd. Sabahattin Ali de yukarıda belirtilen olayları aslına uygun bir biçimde hikâye etmiştir. Çakıcı'nın İlk Kurşunu, s. 226 vd.

Çakırcalı, ilk Bozdağ çatışmasından sonra Yunus Hoca tarafından yapılan "..**resim çektilme; günahdır, iyi değildir ve ömrünü kısaltır**" nasihatını tutmuş, en yakın dostlarını ve hâmlerini kuma pahasına yaşamı boyunca fotoğraf çekilmemiştir. (BDÇ, s. 11 vd.) Buna karşın, eserlerini genellikle dipnotsuz yazmakla tanınan bir yazar, yayınladığı fotoğrafın altına "**Çakırcalı Mehmet'in Amerikalı bir kadın gazeteci tarafından çekilen nadir bir fotoğrafı**" notunu düşmüştür. (Başverenler Başkaldıranlar, s. 266.) Prof Dr. Muhsin Hespapçioğlu'na göre ise Çakıcı

Kuşçubaşı Sami Intikam Almaya Devam Ediyor

Ancak buna karşın Çakırcalı'nın öldürdüğü Çerkezler'in intikamını almak için eşkıyalığa başlayan Hacı Sami çetesi eylemlerini sürdürmektedir. Sami, 10 Aralık 1911 'de Çakırcalı'nın yataklarından birisini dağa kaldırır. Yetkin'e göre, Sami bu işleri yaparken hem intikam almaya çalışıyor hem de halkın çıkarlarını koruduğuna inanıyordu. Sami Ödemiş jandarma zabıtine yazdığı bir mektupta “..vazifesini ifa etmediğini, beyhude yere milletin parasını aldığını, halbuki dağa kaldırdığı adam nezdinde Çakırcalı'ya aid birkaç silah ile birçok cephane bulunduğunu..” belirtiyordu.⁷⁶

Kuşçubaşı Sami çetesi, Çakırcalı'nın yatağını katlettikten birkaç gün sonra, Manisa'da Doğançılar çiftliğini basarak sahibinin oğlunu dağa kaldırıp fidye ister. Sami bir süre sonra da yine Manisa yakınlarından çiftlik sahibi Hacı Mehmet Ağa'yı fidye için dağa kaldırır. Çerkez Sami çetesinin faaliyetlerini yoğunlaştırması nedeniyle [Dahiliye Nezareti'nden vilayete gelen] 30 Aralık 1911 tarihli bir yazıda vilayetin asayişinin sağlanmaya başlandığı şu dönemde Çerkez Sami çetesinin tecavüzlerini artırmasının hiç hoş olmadığı, bunun için çetenin bir an önce yakalanması gerektiği uyarısında bulunulur.⁷⁷

Bu sırada Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya savaşları sürecine giren devletin artan asker ihtiyacı nedeniyle eşkıyalık yapanlar cepheye gitmeleri koşuluyla affedilir. Hacı Sami de affedilerek 46 ‘arkadaşı’ ile birlikte cepheye gider.⁷⁸

Kuşçubaşı Eşref'in bölgeden ne zaman ayrıldığı kesin olarak belirtilmemiş ise de Trablusgarp Harbi'ne katıldığı bilindiğinden, onun da bu sıralarda gittiği sanılmaktadır.

diye yayınlanan fotoğraf, Şeref Üsküp'ün “Çakıcı Efe” adlı kitabından alınma olup üstelik yazarın da şöyle bir notu bulunmaktadır: “Yukarıdaki resmin Çakıcı ile Çoban Mehmet'e ait olduğu söylenmişse de doğru değildir. Çakıcı'nın kızı Ayşe Çakıcı (merhum) bu resmi görünce 'Babam bu değildir. Bu çalılıkakıcının biridir' demiştir.” Ancak Sayın Profesör de Harbiye Askeri Müze'de bulduğunu söylediği ve Efe'ye ait olduğunu iddia ettiği bir fotoğraf yayınlamıştır. (Gerçek Fotoğrafı Bugüne Kadar Hiçbir Yerde Yayımlanmamış Bir Efe Çakırcalı Mehmet, Tarih ve Medeniyet, Ocak 1997, sayı: 54.) Ancak ne var ki, Sayın Profesör'ün “İlk kez..” kaydına karşın, fotoğraf, kendisinden önce yayınlanan efe, zeybek ve eşkıyalıkla ilgili eserlerin birçoğunda anonim olarak yer verilen bir materyaldir. Doğal olarak konu aydınlatılmaya muhtaçtır.

76 EE, s. 175 vd. Yetkin, “Görüldüğü gibi Çerkez Sami, yaptığı eşkıyalıkla halkın hukukunu koruduğuna inanıyordu” notunu düşer

77 Aynı yer.

78 EE, s. 328 vd. Stoddard'da ise 1912 yılı itibarıyla Sami'nin siyasi nedenlerle [?] İzmir'de saklandığı belirtilir. TM, s. 77 vd.

Genel değerlendirmeyi sonuç kısmında yapacak olmakla birlikte, görüldüğü gibi Eşref Bey'in Stoddard'a verdiği biyografisinin 1908/1909-1911 yılı sonunu kapsayan döneme ilişkin bilgilerle yukarıdaki olaylar üst üste düşmemektedir.

Eşref Bey, bu yıllarda Doğu Anadolu ve Hartum'da 'at ticareti' değil, Ege'deki Türk efelerinin takibinde bulunmuştur.⁷⁹

⁷⁹ TM ve HTC'de bu anlatılanlarla örtüşmeyen daha birçok -yanlış- bilgi verilmesine karşın efendilik bizde kalsın diyerek onlara girmiyoruz.

3. BÖLÜM

TRABLUSGARP/TÜRK-İTALYAN HARBİ VE EŞREF BEY

Konumuz Kuşçubaşı Eşref Bey olduğu için Trablusgarp/Türk-İtalyan Harbi'nin nedenlerine, *derinliğine* girmeyi düşünmüyoruz. Sonuç itibariyle; Çarlık Rusya'nın sıcak denizlere inip İngiltere'nin ticaret yolunu ve sömürgelerini tehdit etmesi ve 18 Ocak 1871'den itibaren ortaya çıkan Alman imparatorluğunun *Doğu'ya yayılma* stratejileri nedeniyle o zamana dek Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü -sözdekoruma politikası güden Britanya, bu siyasetinden vazgeçmişti. Açık sömürgelerinin ve *gizli sömürgesi Osmanlı'nın* Alman etkinlik alanına girmesine izin vermeyeceği açık olan İngiltere ile; *Almanya'nın da perde arkasından desteklediği* Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm akımlarının tehdit ettiği Çarlık Rusya, Batı Türk İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunda 8-10 Haziran 1908'de Reval'de anlaşmaya varmıştı.

O yıllarda bile Avrupa, Asya ve Afrika'da geniş topraklara sahip bu kadar büyük bir devletin paylaşılması öyle kolay olmayacağı için de Batı Türk İmparatorluğu'nun *milli güç* unsurlarının sınanması gerekiyordu. Trablusgarp ve hemen onunla birlikte çıkarılan Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin *büyük tasfiyesi* öncesinde milli güç unsurlarının test edilmesini amaçlayan birer "*güç sınama*" savaşlarıydı.¹

İtalya Trablusgarp'a Göz Dikiyor

Almanya gibi siyasi birliğini geç tamamladığı için sömürgecilik yarışına diğer Batılı devletlerden oldukça sonra başlayan İtalya da kendisi için önemli bir hammadde ve pazar kaynağı olan burnunun dibindeki Traslusgarp*a göz dikmişti. İtalya, anılan emelleri doğrul-

¹ Bunlar klasik bilgiler olduğu için tek tek dipnotlandırma gereği duymuyoruz. Sadece şu eserlerin bu konular hakkında kapsamlı bilgiler verdiğini belirtmekle yetiniyoruz; Ertuğrul Zekâi Ökte, *Ben Bir Türk'üm*, s. 74 vd.; Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 499 vd.

* Trablusgarp; Trablusgarp vilayeti ve bağımsız Bingazi sancağı ile Fizan bölgesinden oluşup o zamanlar 1.033.400 km² (şimdi 1.700.000) yüzölçümüne, yaklaşık 1 milyonluk da bir nüfusa sahipti. E. Tuğğ. Hamdi Ertuna, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)*, Ankara 1981, s. 217 vd.

tusunda, açıkça saldırısından önce de bu topraklarda etkinlik kurmaya başlamıştı.²

Nihayet İtalya, *-diğer Batılı devletlerin de izin ve onayı ile- Osmanlı Devleti'ne 28 Eylül 1911'de verdiği bir ulti-matom ile; ..Trablus-garp'taki çıkarlarıyla ilgili konularda Bâbiâli'nin davranışını tatmin edici bulmadığı ve buradaki İtalyan uyrukluların yaşamlarının tehli-kede olduğu bahanesiyle bu eyaleti işgal etme kararına vardığını bil-diriyordu. İtalya aynı ulti-matomda, Osmanlı Hükümeti'ne, işgal kuvvetlerine karşı direniş gösterilmemesi ve Trablusgarp'taki Osmanlı makamlarına gerekli talimatın verilmesini bildiriyor, bu koşulların kabul edilmesi için de Türk Hükümeti'ne 24 saat süre tanıyordu. Aksi halde savaş açılacaktı.*³

Bâbiâli, bu ulti-matom üzerine telaşa kapıldıysa da ilk etapta bü-yükelçileri aracılığıyla Avrupa'nın büyük devletlerine diplomatik no-talar yağdırmaktan başka birşey yapamadı. Çünkü bu ulti-matoma karşı iki seçeneği vardı: Ya kabul etmek veya savaşmak.

Halbuki Osmanlı Hükümeti bu seçeneklerin ikisini de yapacak du-rumda değildi.⁴

Hükümetin Aczi İtalyanlar'a Cesaret Verince Duruma İT El Koydu

Belirtilen nedenlerden dolayı Osmanlı Hükümeti'nin İtalya'ya gön-derdiği yanıt, zaman kazanma amacını taşıdığından çok yumuşak bir

2 Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, s. 16, 189 vd.; Prof. Dr. Hikmet Bayur, Trablusgarp Harbi'nden-Balkan Harbi'ne Osmanlı İmparatorluğu, BTDD, Şubat 1999, sayı: 25.; E. E. Adamof (Cev.: Kurmay Yarbey Hüseyin Rahmi), Birinci Dünya Harbi'nden Önce Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Durumu, BTDD, Ocak 2000, sayı: 36.; Mahmud Muhtar Paşa, Maziye Bir Nazar, s. 15 vd.; Halil Men-teşe'nin Anıları, s. 13 vd.; Türk-İtalyan Harbi'nin patlamasından hemen önceki durum hakkında Kuran'ın anılarında da oldukça değerli bilgi ve belgeler yer almaktadır; İnkılâp.., s. 94 vd.

3 Ertuna (1981), s. 117 vd.; FerozAhmad, İttihat ve Terakki, s. 11 vd.

4 Ahmad, a.g.e., s. 21 vd.; Ertuna (1981), s. 12 vd. Buna karşın, aynı hükümetin Har-biye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın, İstanbul'daki tüm subayları Harbiye'de top-layıp şöyle dediği bilinmektedir: "...Arkadaşlar, devlet ve ordu bugünlerde her-hangi bir harbe hazırlanmış durumda değildir. Ordumuz zayıftır, silahları eksiktir, mühimmatımız tamamı değildir. Donanmanızsa, yok denecek derecededir. Trablus[garp], deniz aşırı bir ilimizdir. Burayı korumak için oraya kuvvet göndermek imkânlarından mahrumuz. Deniz aşırı olduğundan nakliyat da denizden yapıla-ctır.. Bu nakliyatı korumak için tek bir zırhlı kruvazörümüz yoktur. Nakliyat gi-rişimi düşmanın ağzına bir lokma atmak demektir. **Bu hale göre, takdir edersiniz ki arkadaşlar, Trablus[garp] bugün kapanın elinde kalır..**" (Ertuna (1981), s. 61 vd.) Bu konuşmadan açıkça anlaşıldığı gibi ver-kurtulcu bir yaklaşıma sahip olan Paşa, çok ilginçtir, 1913'te de İngiltere'nin, Basra körfezindeki Türk top-rakları ile ilgili ilhak isteklerine karşı, "**Kuveyt ve Katar gibi çölden ibaret iki kaza yüzünden İngiltere ile ittifak çıkaramazdık. Bu ehemmiyetsiz toprak-lardan ne gibi bir istifademiz olabilirdi?**" diyecekti. Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s. 171 vd.

dille yazılmıştı. Bâbîâlî, İtalyanlar'ın Trablusgarp'ı işgal isteklerini kesin olarak reddetmekle birlikte, eyaletteki çıkarlarının korunması için gerekli gördükleri güvenceler konusunda görüşmelere başlamaya hazır olduğunu da bildiriyordu. Osmanlı Hükümeti, bunun dışında İtalya'ya özel ekonomik imtiyazlar da önermekteydi. Bâbîâlî'nin öne sürdüğü biricik koşul İtalya'nın bu bölgede Osmanlı egemenliğini tanımasıydı. Ancak İtalya bu önerilerde belirtilen uzlaşmaya da yanaşmayıp verdiği ultimatom uyarınca Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmıştı.⁵

Tam da bu sıralarda, 30 Eylül 1911'de İTC'nin Üçüncü Kongresi Selanik'te toplanıyordu. Kongrenin gündemi, İT içindeki fraksiyonları birleştirmek iken, gelişen *Trablusgarp sorunu* öncelik almıştı. Bu nedenle ayrılıklar bir tarafa bırakılarak İTC 3. Kongresi'nin adı, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti* adını aldı. Çeşitli nedenlerle kamuoyundaki desteği zayıfladığı belirtilen İT, İtalyan tecavüzünü, halkın milli duygularını uyandırıp yükseltmek için bulunmaz bir fırsat saydı. Daha önce Avusturya'ya karşı başarıyla uygulanan boykot, bu kez de İtalyanlar'a karşı uygulandı. İT'nin isteği doğrultusunda Adliye Nezareti tüm İmparatorluğa dağıttığı 7 Ekim tarihli sirkülerle, ülke sınırları içinde İtalyanlar'a tanınan kapitülasyonların yürürlükten kaldırıldığını bildirdi.⁶ Bu sırada dönemin en güçlü deniz kuvvetlerinden birisi olan İtalyan donanmasının iki filosu, Trablusgarp'a doğru intikale geçmişti. Onlardan önce harekete geçen öncü üç gemileri ise 25 Eylül 1911'den itibaren Trablusgarp ve Bingazi kıyılarını sıkı bir gözetim altına almıştı.⁷

5 Ahmad, aynı yer. Bu arada bu gelişmeler üzerine İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti istifa eder, yerine *-İttihatçılar'ın ağırlıkta olduğu-* Sait Paşa başkanlığında bir hükümet kurulur. **Hem Hakkı Paşa hem Sait Paşa Hükümeti'nin İtalyan saldırısına karşı yardım isteğinin Avrupalı devletlerce reddedilmesi, yukarıda belirttiğimiz, İtalya'nın bu tecavüzüne onların destek verdiğinin açık bir kanıtıdır.**

6 Ahmad, a.g.e., s. 12 vd. Türk-İtalyan Harbi'nin kıyasıya sürdüğü sıralarda, 1912'de toplanan İT [4.] Kongresi'nde "Trablusgarp ve Bingazi" eyaletlerinde Osmanlı hakimiyetinin "fiilen ve tamamen" sürdürülmesi yolunda bir karar alınır. Enver ve Mustafa Kemal beylerin 1911 sonunda bölgeye gidişlerinden sonra da devam eden Trablusgarp'a gönüllü Türk subayı akımının bu kararla ilişkili olduğu belirtilir. (Ahmad, a.g.e., s. 14 vd.; Akal, a.g.e., s. 131 vd.) Yine Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Trablusgarp'taki Fedai Zabitan mensubu Türk subaylarının Rumeli'ye geçmelerine karşın Enver Bey'in kardeşi Nuri Bey komutasında mücadelenin sürdürülmesi de bu kararla ilgili olsa gerektir. Ertürk, İDPA, s. 11 vd.; Zürcher, a.g.e., s. 11 vd.

7 1910 yılı itibarıyla İtalyan (ordu ve) donanması; Rusya, Fransa, Almanya, Britanya ve Avusturya-Macaristan'ın ardından 345 bin personeli ile 6. sırada; savaş gemileri tonajı açısından ise Britanya (2.174.000), Almanya (964.000), ABD (824.000), Fransa (725.000), Japonya (496.000) ve Çarlık Rusya (401.000)'nin ardından 327.000 ile 7. sırada bulunuyordu. Ökte, Ben Bir Türk'üm, s. 180 vd.

Türk Bahriyelileri İtalyanlar'ın "Teslim Ol" Çağrısına Gemilerini Batırarak Karşılık Verdi!

Bâbiâli'den istediği yanıtı alamamaları üzerine İtalyan donanması amirali, 30 Eylül'de ülkesinin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğini bildirerek Trablusgarp limanında demirli bulunan Türk savaş gemilerinin teslim olmalarını istedi. Bu isteği derhal reddeden Türk gemilerinden *Seyyadî Derya*'nın komutanı, gambotunu, Osmaniye Tabyası önünde kayalıklara bindirip deniz musluklarını da açmak suretiyle batırır. İtalyan donanmasının ablukasını 26 Eylül'de yaparak Trablusgarp'taki bir avuç Türk kuvvetine anavatandan silah-mühimmat, yiyecek-içecek ve giyecek getiren *Derne* taşıt gemisinin kaptanı da demirli bulunduğu yerde aynı şekilde deniz musluklarını açtırarak gemisini batırmış ve teslim olmamıştır.⁸ Türk bahriyelilerinin bu kahramanca ve asilce hareketleri üzerine İtalyan donanmasından *Piza* ve *Amalfi* gemileri aynı gün ilk olarak *Derne*'yi bombalar. *Derne* yakınlarındaki Türk telsiz istasyonu tahrip edilir.⁹

Türk bahriyelilerinin bu asil hareketlerine oldukça kızdığı anlaşılan İtalyanlar, *Derne* bombardımanı ile hızlarını alamayarak, 3 Ekim'de *Tobruk*'u (*ve Adriyatik'teki Türk toprağ Şingin/Reşadiye*'yi); 5 Ekim'de *Mısırata*'yı; 8 Ekim'de *Sirte*'yi (*29-30 Ekim ve 8 Kasım'da da bombalanmıştır.*); 17 Ekim'de *Homs*'u (*21 Ekim'de de bombalanmıştır.*); 18 Ekim'de *Bingazi*'yi; 23 Ekim'de *Zaviye*'yi (*31 Ekim'de de bombalanmıştır.*); 29 Ekim'de *Acilat*'i; *Zuvara*'yı; *Fruva*'yı (*11 Kasım'da da bombalanmıştır.*); 30 Ekim ve ertesi günü de *Seydi Ali*'yi bombardıman eder.¹⁰

Türk Kuvvetleri Vuruşarak Çekiliyor

Dönemin en büyük filolarından birisi olduğunu belirttiğimiz İtalyan donanmasının cehennemî bombardımanına karşın bu tecavüzden yılmayan Trablusgarp'taki bir avuç Türk kuvveti, düzenli bir biçimde ateş menzilinın dışına, iç bölgelere doğru *vuruşarak* çekilmeye başlar. Türk kuvvetlerinin boşalttığı yerlere de güçlü ve yoğun ateş desteği altında İtalyanlar çıkar. Hemen yukarıda verilen bombardıman tarihleri *Ertuna*'ya göre aynı zamanda anılan yerlerin işgali anlamına da gelir.

Bu arada İtalyan tecavüzünden önce Trablusgarp'ta Türk kuvveti olarak bağımsız 42. Tümen bulunuyordu. Komutanı bulunmadığından, Kurmay Başkanı Albay Neşet Bey'in vekâleten komuta ettiği tümenin

8 Ertuna (1981), s. 12 vd.

9 Ertuna (1981), s. 23 vd.; Stoddard, TM, s. 16 vd. *Derne*, 16-17 Ekim günlerinde de bombalanır.

10 Ertuna (1981), s. 225 vd.

mevcudu oldukça azalmıştı. 1 Mayıs 1911 itibariyle tümen mevcudu, Trablusgarp'ta 2.880; Bingazi'de 1.200 personel idi.¹¹

Bir İngiliz yazarının tahminini nakleden Stoddard'a göre ise İtalyan işgali sırasında Trablusgarp'ta 5.000 ve Sirenaik'te 2.000 Türk askeri bulunuyordu. Ancak Stoddard, Türk garnizonlarının böylesi bir tecavüze karşı tam hazırlıklı olmadığını da aynı kaynaktan nakleder.¹² İtalyanlar'ın yaptığı bir tahmine göre ise Türk kuvvetlerinin mevcudu yaklaşık 4.200'dü.¹³

Kuşçubaşı Eşref Bey'in tahminlerine göre ise bölgedeki Türk kuvvetleri, *-Bedevi yardımcı kuvvetleri dahil-* yaklaşık 1.000 kişidir. Bölgeden toplanan bu kişilerin çoğu eğitilmemiştir ve topları da yoktur.¹⁴ Ancak Kuşçubaşı'nın verdiği rakamlar, birbirleriyle aşağı yukarı denk gelen yukarıdaki rakamlara göre çok çok düşüktür. Ayrıca *"..Topları da yoktur"* ifadesi de Genelkurmay'ın belgelerine göre doğru değildir. Çünkü ATASE'nin yayınladığı ilgili eserde, Trablusgarp'taki Türk kuvvetlerinin envanterinin verildiği bölümde; *-personelin dışında-* Trablusgarp'ta 56, Bingazi'de de 28 olmak üzere 94 değişik çapta topun bulunduğu belirtilmektedir.¹⁵

O sıralarda *'at ticareti'* yaptığı için henüz Trablusgarp'a gelememiş olan Eşref Bey'in bunları bilememesi doğal karşılanmalıdır.

Ademi merkezîyetçi-teşebbüsü şahsıcı *-İngilizci-* Prens Sabahattin takımından Ahmed Bedevî Kuran'ın da salt İttihatçılar'ı karalamak için, *"..İtalyanlar'ın bu gayesi malum olduğu halde Hakkı Paşa hükümetince, o ara, Trablusgarp'ta bulunan martinlerin mavzere tahvil olunmak üzere İstanbul'a celbolunması, o havalıyı hemen hemen ihtiyat silahlarından mahrum bırakmış ve adeta tecavüzü tâcil etmiştir"*¹⁶ demesine karşın, durum pek öyle değildir.

Çünkü İtalyan donanmasının ablukasını 26 Eylül'de yarmayı başaran *Derne* taşıt gemisi, Trablusgarp'a "25.000 mavzer tüfeği, 6.182 sandık cephaneye, 500 çuval elbise, 951 çuval un, 500 çuval peksimet.." getirmişti.¹⁷

11 Ertuna (1981), s. 359 vd.

12 Evans-Pritchard, E.E., *The Sanusi of Cyrenaica*, Londra 1949, s. 108'den naklen; Stoddard, TM, s. 16n.

13 Francesco Coro, *Settanta-sei Anni di Dominazione Turca in Libia*, Roma 1937, s. 211'den naklen; Stoddard, TM, aynı yer.

14 Stoddard, a.g.e., aynı yer.

15 Ertuna (1981), s. 259 vd.

16 İnkılâp., s. 194 vd.

17 Ertuna (1981), s. 12. Abdülhamit'in Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa da İtalyanlar'ın Trablusgarp'ta ilgili emellerinin anlaşılması üzerine *-tarih belirtmeksizin-* bu bölgeye 16 bin mavzer gönderildiğini; Trablusgarp'ın fethinden sonra oraya yerleşip zamanla asimile olan Türk soylu **Kuloğulları**'ndan da askeri bir teşkilat vücuda getirildiğini belirtir. (Yıldız Hatıraları, s. 389 vd.) Bu düzenlemenin

İttihatçılar'ın Kahpe Baskına Misillemesi

Enver Bey'in amcası Kurmay Yüzbaşı Halil [Kut] Bey'in şahsında İttihatçılar'ın *kahpece* diye tanımladığı bu tecavüz, İT mensupları dışında tüm İmparatorluk halkını da infiale boğmuştu.¹⁸

İtalyanlar'ın Akdeniz'i, İngilizler'in de Mısır'ı kapatması nedeniyle Osmanlı Hükümeti Trablusgarp'a yardım gönderemez. Sadece İtalyan tecavüzünü şiddetle protesto eder. O sıralarda Selanik'te toplantı halinde bulunan İT 3. Kongresi'nde de İtalya ve İtalyanlar'a direnme isteği bulunmayan Osmanlı Hükümeti sert bir şekilde kınanır.¹⁹

Bununla birlikte başını Enver Bey'in çektiği İT içindeki askeri kanat, hükümetin aczine karşın, Trablusgarp'a yönelik İtalyan tecavüzüne karşı yerli halkı örgütleyerek gayrinizami mukavemet yanlısıdır. Nihayet İT Merkezi Umumi'sinin baskısı ile *-ver-kurtulcu-* Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa harekete geçmeye razı olur. Harbiye Nezareti, gönüllü Türk subaylarının mukavemet için Trablusgarp'a gitmelerine gayrresmi olarak izin verir. Ancak, gönüllü subayların *-Fransız işgalindeki-* Tunus ve *-İngiliz işgalindeki-* Mısır'dan fark edilmeksiniz Trablusgarp'a sızması konusunda dikkatlerini çeker. Yakalanma durumunda ise bu subaylar, kendilerini Osmanlı Hükümeti'nin isteklerine aykırı hareket eden *şahsi maceracılar* diye tanıtacaklardır.²⁰ Bu doğrultuda başını, Berlin Askeri Ataşeliği görevinden gelen Kurmay Binbaşı Enver ve Kurmay Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) Mustafa Kemal beylerin çektiği; aralarında Paris Askeri Ataşesi Binbaşı Fethi (Okyar), Cevat Abbas, Atıf [Kamçıl], Fuad Bulca, Süleyman Askeri, Gazze'li Cemal, Manastır'lı Nuri [Conker], Piyade Teğmen Boşnak Fazıl, Doktor [Yüzbaşı] Refik Saydam, Doktor Nihat Sezai, Ali Çetinkaya, İşkodra'lı Ali Rıza, Müşir [Deli] Fuad Paşa'nın oğulları Reşid ve İslam, Jandarma Yüzbaşısı Kadri, Süvari Teğmen Fuad, Topçu Yüzbaşı İs-

1901'de yapıldığını belirten Kurtcephe, ancak savaştan kısa bir süre önce 40-50 bin kişilik **Kuloğulları** teşkilatının lağvedildiğini açıklar. Türk İtalyan ilişkileri, s. 124 vd.

18 İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, s. 183 vd. O sıralarda Rumeli'de görev yapan Süvari Yüzbaşı Hüsamettin (Ertürk) Bey de şunları yazar: "Biz Rumeli'de dört cepheli bir muhtemel savaşın tatbikatiyle uğraşırken, İtalyanlar'ın Trablusgarp'ı istilası haberi bomba gibi Balkanlar'da patlamıştı. Bütün Rumeli kalkıp kopmuştu. O günleri ancak Rumeli'de bulunanlar hatırlayabildi. Trakya, Makedonya'da, Arnavutluk'ta halk adeta silaha sarılmış, bu alçaklığa karşı içinde duyduğu isyanla askerlik şubelerine koşarak gönüllü yazılmak istemişti." (İDPA, s. 116 vd.) ATASE'nin, Trablusgarp'taki 22 Aralık 1911 tarihli Nadura çarpışması ile ilgili bir krokisinden anlaşıldığı kadarıyla bu vuruşmada 12 Giritli gönüllü de yer almıştır. Ertuna (1981), Kroki 131.; ayrıca bk., s. 130.

19 Stoddard, TM, s. 199 vd.

20 Stoddard, aynı yer.

mail Hakkı, Üsteğmen Arif, Yüzbaşı Ali (Tayyareci Sadık Bey'in ağabeyi), Süvari Yüzbaşı İzmit'li Mümtaz, Piyade Yüzbaşı Hacı Emin, Piyade Yüzbaşı Çerkez Reşid [Ethem'in ağabeyi], Piyade Üsteğmen Yakup Cemil, Bingazi'li Yusuf Şetvan, Doktor Yarbay İbrahim Tali, Kurmay Yüzbaşı Halil (Kut), Teğmen Nuri (Killigil), İT'nin ünlü hatibi Ömer Naci, Trablusgarp'lı Süleyman ül-Bârûnî, Kurmay Albay Neşet beyler; Trablusgarp'ta Tobruk, Derne, ve Mısırta cephelerinde mukavemete girişeceklerdi.²¹

İT/Fedai Zabitan mensubu Türk subaylarının gösterdiği bu asil heyecan ve galeyanın harekete geçirdiği hükümet, Trablusgarp'a gidecek subaylara kolaylıklar göstermek zorunda kalır. Ayrıca hükümetçe bu subaylara dört kat maaş ve ayrıca 100 Türk Lirası da yol parası verilmesi kararlaştırılır.²² O sıralarda Rumeli'deki 3. Ordu'da görevli iken Trablusgarp'a gitme emri alan Enver Bey'in *-kendinden yaşça küçük-* amcası Halil Bey de anılarında, 3. Ordu'nun 150, İTC'nin de 150 altın olmak üzere kendilerine 300 lira verildiğini belirtir.²³

O sıralarda İstanbul'da Genelkurmay 1. Şube'de görev yapan Kurmay Kolağası Mustafa Kemal Bey, Şam vapuruyla Trablusgarp'a gitmekte iken harp ilanı üzerine, üç gündür yolculuk yapmalarına karşın geri döndürülerek yeniden Genelkurmay'daki vazifesine devam eder. Ancak Mısır ve Tunus üzerinden Trablusgarp'a gitmek için girişimlerini sürdüren Mustafa Kemal ve arkadaşlarını, olaydan ümidini kesmiş olan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa vazgeçirir. Fakat Mustafa Kemal Bey yine de bir yolunu bularak 15 Ekim 1911'de Trablusgarp'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılır. Enver Bey ise Mustafa Kemal Bey'den onbeş gün önce, 30 Eylül'de Trablusgarp'a gitmek için İstanbul'dan ayrılmıştır.²⁴

21 Ertürk, İDPA, s. 116 vd.; Ertuna (1981), s. 114, 118 vd.; Halil [Kut] Paşa, a.g.e., s. 112 vd.; Stoddard, TM, 113 vd.

22 Ertuna (1981), aynı yer.

23 Kut, aynı yer. Ancak, bu ödeneklerin Enver ve Mustafa Kemal beylerin hareketlerinden sonra verilmeye başlandığı sanılmaktadır. Mustafa Kemal'in, Ayn-Man-sur Karargâhı'ndan "Kerim Bey" (Abdülkerim Paşa)'e 22 Mayıs 1912'de gönderdiği bir mektupta şöyle denilmektedir: *"..İstanbul'dan Naci, Hakkı ve Yakup Cemil'lerle çıktım. Naci'nin bütün hayallerine rağmen Komita [İT Merkezi Umumi] adına hiç kimse tarafından bir yardım görülemedi. Paraları bitti. Genel Merkez'den 300 lira istediler. Birinci cevapta, 'Para yok, Enver'le görüşün' dedi. Naci'nin üstelemesine, Nazım [Dr.-?] in azarı ve teessüfıyla karşılık verildi. Benim senedimle Naci, Ömer Fevzi'den 200 İngiliz Lirası aldı. Hareket olundu."* Mektubun ilerleyen kısımlarında Derne'ye gelinceye kadar, yollarda oldukça yorulmuş, ıslanmış ve üşümüş olduklarından başka, *sefalet çektikleri* de belirtilir. Ertuna (1985), 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Mustafa Kemal, Ankara 1985, s. 114 vd.

24 1985, s. 151 vd.

15 Ekim 1911 tarihinde, Naci (sonraları General Naci Eldeniz), Ömer Naci, [Sapançalı] Hakkı ve Yakup Cemil'lerle İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal, "*Gazeteci Mustafa Şerif*" sahte kimliği ile kılık değiştirerek, bir kez tutuklandıktan, bir kez de hastalandıktan ve maceralı bir yolculuktan sonra Mısır üzerinden Kasım ayı ortalarında Bin-gazi'ye ulaşır. Kurmay Kolağası Mustafa Kemal Bey, "Tobruk Dolay-ları Komutanı" Ethem Paşa'nın kurmay başkanı olarak göreve başlar.²⁵

Kuşçubaşı Eşref Bey ile İlgili Karanlık Noktalar

Kuşçubaşı Eşref Bey'in de Arapça bildiği için Enver ve Mustafa Kemal beylerin liderliğindeki her iki grubun Mısır üzerinden Trablus-garp'a geçişlerinde "dost unsur" olarak görev yaptığı belirtilir. Eşref Bey, bu görev için Şeyh Salih el-Şerif el-Tunisi, Emir Ali Paşa ve Mümtaz Bey'in de bulunduğu bir grupla Mısır'a geçer. Bu grupların Trablusgarp'a intikalinden sonra, Kuşçubaşı da bölgeye gelir.²⁶

Ancak, burada aydınlığa kavuşturulması gereken karanlık noktalar bulunmaktadır: Çakırcalı'larla ilgili bir önceki bölümde ortaya koy-duklarımıza karşın, Kuşçubaşı, Stoddard'a; Doğu Anadolu'da 'at tica-reti' yaptığı sırada Enver Bey'in kendisini mukavemet için Trablus-garp'a çağırdığını ileri sürmektedir.²⁷ Üstelik, Eşref'in, Stoddard'a ver-diği ve hem "TM"de hem de "HTC"de yer alan biyografisinde, 2. Meş-rutiyet'in ardından ordudan istifa ettiğini ileri sürmesine karşın, Enver Bey tarafından hangi *rütbe* ve *statü* ile göreve çağrıldığı da anlaşıla-mamıştır. Kuşçubaşı'nın, ordudan istifa ettiğini söylediği sıralarda; Harbiye'den sınıf arkadaşı olan akranları aşağı yukarı kıdemli kola-ğası/binbaşı rütbesinde iken, *-hemen aşağıda da değinileceği gibi-* Eşref Bey'in Trablusgarp'taki rütbesi bizzat bir Genelkurmay belge-sine göre "teğmen"dir.

Kuşçubaşı'nın, aradan neredeyse yarım yüzyıl geçtikten sonra an-lattığı bilgiye dayanan Stoddard'da farklı bilgiler verilse de biz, Trablusgarp cepheleleri ve cephe komutanlıkları ile ilgili olarak ATASE Arşivi'ndeki kayıtlara/belgelere itibar edeceğiz.²⁸

İT/Fedai Zabitan mensubu gönüllü Türk subaylarının katılmasın-dan sonra Trablusgarp'taki Türk mukavemeti üç ana bölgeye ayrılır:

25 Ertuna (1981), s. 131 vd.; Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 111 vd.

26 Stoddard, TM, s. 171 vd.

27 HTC, s. 111 vd.

28 Stoddard'ın Eşref Bey'in anlatımlarına dayanan bilgileri için bk; TM, s. 111 vd.

1. Trablus Komutanlığı: (Daha sonra genel valilikle birlikte) Komutanı, Kurmay Albay Neşet (Neşet Paşa) Bey;

2. Bingazi Komutanlığı: Komutanı, Kurmay Yarbay Enver (Aynı zamanda bölgede genel komutan),

3. Tobruk (Derne) Komutanlığı: Komutanı, Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal (İlk başlarda, Tobruk Komutanı Ethem Paşa idi. 27 Kasım 1911'de binbaşılığa yükseltilen Mustafa Kemal Bey için kendine uygun etkin bir görev düşünülmüş, Ethem Paşa'ya İkmal İşleri Komutanlığı verilmişti. Mustafa Kemal 19 Aralık 1911 tarihinde Tobruk Dolayları Komutanlığı'na getirilmiştir.)²⁹

Bingazi'deki kuvvetlerin başına getirilen Enver Bey'le Tobruk/Derne'deki kuvvetlerin başına getirilen Mustafa Kemal Bey yerli halkı örgütleyerek büyük bir mukavemet hareketine girişir.³⁰

ATASE yayınında, "*EK: 4, 1912 Başında Derne'de Türk Kuvvetleri*" başlığı altında verilen bilgilere göre, ***Eşref Bey, Derne Cephesi Muhile Zaviyesi Komutanı Süvari Teğmen Eşref*** olarak gösterilir.³¹

Eşref Bey'in rütbesinin bizzat bir Genelkurmay belgesinde "Teğmen" olarak gösterilmesi dikkati çekicidir.

Biz doğru/güvenilir bulmasak da *-Kuşçubaşı'nın anlatımlarına dayanan-* Stoddard versiyonunda ise Derne cephesi "Direniş hareketinin başkomutanı" Enver Bey; Derne Komutanı Mustafa Kemal Bey; Kurmay Başkanı Çerkez Reşit*; *Bedevisi çeteleri komutanı* Eşref Kuşçubaşı olarak gösterilir. Cephe karargâhı da Derne güneyindeki Berka'dır.³²

29 Ertuna (1985), s. 111 vd.

30 Yerli halkın örgütlenerek mukavemet oluşturulması kimi araştırmacı ve yazarlarca o sıralarda henüz embriyo halindeki TM'ye atfedilmek istenirse de bu doğru değildir. Türk Genelkurmayı ve Trablusgarp'taki gönüllü Türk subayları bu konuda Sultan II. Abdülhamit'in kurduğu Hamidiye Alayları'ndan esinlenmiştir. (Ertuna, a.g.e. s. 162 vd.) Hamidiye Alayları için bk; Prof. Dr. Bayram Kodaman, *Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, Örkun Yayınevi, İstanbul 1983.; aynı müellif, *Aşiret Alayları, Tarih ve Medeniyet*, Mart 1994, sayı: 1.

31 Ertuna (1985), s. 141 vd.

32 TM, s. 174 vd.

* Ertuna'da gösterilmemiş ise de Çerkez Reşit'in, Mustafa Kemal'in kurmay başkanı olduğu veya aynı cephede/mıntıkada görev yaptığı bizzat Atatürk tarafından da belirtilir: Mustafa Kemal Paşa, Trablusgarp'tan daha sonraları, Türk İstiklâl Harbi sıralarında, Salihli'de bulunan Reşit'e 7 Ocak 1920'de gönderdiği şifretilde, bir anlaşmazlığın çözümünü için kendisinden istekte bulunurken, "...Bunu özellikle **eski hukukumuzla dayanarak** rica ederim" demektedir. (HTVD, Aralık 1960, sayı: 34, vesika nu: 849.) Çerkez Ethem'in isyanı sırasında, sorunun çözümü için 22 Aralık 1920'de Ankara'da yapılan ve Reşit'in de hazır bulunduğu bir toplantıda *-Reşit'in yakışsız bazı sözleri üzerine-* Mustafa Kemal'in ona **"..Seninle Bingazi'de de beraberdik**. Bu, günün birinde bu kadar vatansızca sözlerle şahit ve muhatap olmak için değildi." (Yunus Nadi, Çerkez Ethem Kuvvetlerinin

Ertuna'nın gösterdiğimiz her iki çalışmada da Kuşçubaşı'nın adı, "1985"teki bir kayıt dışında geçmez.

Sadece, Derne bölgesinde *17 Ocak 1912 Çarpışması* başlığı altında anlatılan olaylarda Kuşçubaşı Eşref Bey'in adı geçer.

Bu çarpışma, İtalyanlar'ın yeni inşa ettikleri ve ileride olası çarpışmalarda işlerine çok yarayacak Şarkı Ukba'daki bir tabyaya 16/17 Ocak gecesini düzenlenen baskından doğmuştur. Bu baskın, Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Bey tarafından çok güzel planlanmasına karşın, beklenen sonuç sağlanamamıştır. Ertuna'ya göre bu, Trablusgarp'taki Türk komutanlarının *nelerle de mücadele ettiklerine* güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Mustafa Kemal Bey'in önerisi, Enver Bey'in de oluruyla yapılacak gece baskını, bütün olanaklarıyla iyi düşünülmüş ve planlanmış idiyse de arzu edildiği şekilde gerçekleşmemiştir. Derne Cephesi Doğu Kolu Komutanı Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Bey, 25 Ocak 1912 tarihli, 2 Sayılı, "*16/17 Ocak 1912 Tarihinde Gerçekleşen Muharebe Raporudur*" başlıklı raporunda, başta yerel şeyhlerin olumsuz tutumu olmak üzere başarısızlığın nedenlerini sıralar. İtalyanlar'ın hemen hiç kayıp vermemesine karşın, yerli ve Türk kuvvetlerine 22 şehit ve 27 yaralıya mal olan başarısız baskınla ilgili yaklaşık üç sayfa tutan raporun sonu ise şöyledir:

"...Takdim edilen noktalar, bu muharebede maddi delilleriyle sabit olan konulardır. Şeyhlerin ilk itirazları, sıfır mevcudunda çıkmaları, Hase kabilesinin 'Yolu bilmeyiz' diye hareketten kaçınmaları, baskın kollarının saat 03.³⁰'da baskını yapmayı gündüze kalınması ve hücum edecekleri düşmanın hal ve vaziyetini ve kuvvetini görmedikçe hücum etmemeleri, *yardıma sevk edilen [K.] Eşref Bey kolundan ancak az bir miktarının düşmana pek uzak bir mevziden birkaç tüfek atmakla yetinmeleri* bahsolunan deliller arasındadır."³³

Rapordan açıkça anlaşılacağı gibi, *Derne Cephesi Komutanı Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Bey'in eleştirdikleri arasında, Derne Cephesi Muhile Zaviyesi Komutanı Süvari Teğmen Kuşçubaşı Eşref Bey de bulunmaktadır*. Ancak, Kuşçubaşı Eşref Bey'in, "*düşmana pek uzak bir mevziden birkaç el tüfek atmadan*" başka, mükemmel plan-

İhaneti, s. 73.) şeklindeki konuşmasından da Trablusgarp'tan birbirlerini tanıdıkları ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlardan, kurmay başkanı olsa da olmasa da Mustafa Kemal ile Reşit'in Trablusgarp'tan tanıştığı ortaya çıkmaktadır.

33 Ertuna (1981), s. 131 vd. Kesin olmamakla birlikte şu ana kadar yaptığımız araştırmalarda Mustafa Kemal, bu belge dışında bir de *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*'inde Deme kuvvetleri harp düzenini anlatırken, emrindeki subaylar arasında Eşref'in adına yer verir. Nuri Conker-Kemal Atatürk (Hazırlayan: İsmet Gönüllal-Hüsamettin Ünsal), *Zabit ve Kumandan-Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*, s. 111 vd.

lanmış baskını adeta *seyretmesinin* nedeni bilinmemektedir.

Eşref Bey'in, o sıralarda aralarında bir çekişme olan Mustafa Kemal ve Enver beylerden ikincisine daha yakın olmasının bunda bir etkisi olup olmadığı da bilinmemektedir.³⁴

Savaşı Kazandı Trablusgarp'ı Kaybettik!

Trablusgarp'taki bir avuç Türk gönüllüsü, 1911 sonlarından 1912, hatta çok daha sonralarına kadar* gerçekten İtalyanlar'a karşı destansı bir mücadele verir. Dönemin en güçlü donanmalarından birisine, *bir savaşta ilk kez hava kuvveti/uçak-balon kullanmalarına*, bunların dışında 100 binden fazla bir kuvveti karaya çıkarmalarına karşın İtalyanlar, her türlü olanaktan yoksun Türk subaylarının organize ettiği mukavemeti bir türlü kıramıyordu. Ele geçirdikleri mıntıklar ancak gemilerindeki topların ateş menzili içinde kalan yerlerdi. Ertuna'ya göre, Türk komutan ve askeri, anavatan ile bağlantısı kesilmiş de olsa, yeterli destek görmese de hatta denizasırsı bulunsu da sahibi olduğu toprağı bütün güçlükleri ve yoklukları yenerek koruyabileceğini kanıtlamıştır. Buna karşın, 100 binden fazla bir kuvvet kullanan İtalyanlar, 750 milyon İtalyan Frankı da para harcamıştır. Yalnız muharebe zayıatları *-kendi kayıtlarına göre-* ölü ve yaralı 236 subay, 4.086 erdir. Zayıatla birlikte 35.000 kişiyi bulan kayıplarıyla tüm kuvvetlerinin 1/3'ü gibi büyük oranda muharebe dışı kalmışlardır.³⁵

Trablusgarp'taki Türk mukavemetini, Enver Bey ile bağından dolayıı kerhen destekleyen Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın da üyesi olduğu Said Paşa hükümeti, Başkent'teki entrikalar sonucu 17

34 Enver Bey'le Mustafa Kemal Bey arasındaki anlaşmazlık için bk; Ertürk, İDPA, s. 111 vd.; Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 111 vd.; Zürcher, a.g.e., s. 111 vd.

35 Ertuna (1981), s. 113 vd.; Stoddard, TM, 161 vd. **Düşman mevzilerini uçakla ilk bombalama harekâtı** Trablusgarp Harbi sırasında İtalyanlar tarafından Türk mevzilerine yapılmış; yine **dünyadaki ilk hava savunma birliği** de Türk ordusu tarafından İtalyan hava saldırılarına karşı kurulmuştur. Ertuna (1981), s. 18, 151 vd.; Suat İlhan, Atatürk ve Askerlik, s. 87 vd.; S. Kline, Türk Havacılık Tarihi'nden naklen; Meral Tamer, Milliyet, 20 Aralık 2003.; ayrıca bk. <http://www.tay-yareci.com/hvtarihi/1911-13/italyan.asp> (Erişim: 20 Ağustos 2007.)

* 13 Kasım 1918'de İstanbul önlerine gelip demirleyen İtilaf donanmasındaki gemilerinden çıkarak kentte karargâh kuran İtalyanlar'ın en çok peşinde koştuğu konu da bu idi: "...İtalyanlar'ın İstanbul'da en büyük dertleri (Şeyh Sunusi) heyûlası idi. Bunların tevehhümüne nazaran [kuruntusuna göre], İstanbul'da Trablusgarp'lılar'dan mürekkep bir cemiyet varmış. Bu cemiyet Şeyh Sunusi'nin İtalyanlar'a karşı açtığı cidalı tevsi [genişletmek] ve tanzim için İstanbul'dan Trablus'a Türk zabiteleri tedarik ve izam ediyormuş [bulup gönderiyormuş]. Cemiyetin merkezi ve faal heyeti de İstanbul'da imiş! İşte İtalyan istihbarat idare ve teşkilatının hemen hemen meşgul olduğu yegâne mesele bu idi." Kemalettin Şükrü, Mütareke Acıları, s. 391 vd.

Temmuz 1912’de istifa etmek zorunda bırakılır. Yerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti kurulur. Bu kabinede, Harbiye Nazırlığı’na İttihatçılar’a ve Trablusgarp’taki Türk mukavemetine *sıcak bakmayan* Çerkez Nazım Paşa getirilir.³⁶

“Tescilli İngilizci” olduğundan daha 1900’lerin başında Paris’te İT’den istiskal edilen Prens Sabahattin; Sabahattin’in organizasyonu olan *-İT/Fedai Zabitan karşıtı-* Halaskâr Zabitan ve HİF ile de ilişkili olan Nazım Paşa³⁷’nın bu göreve gelmesi, Trablusgarp’taki gönüllü Türk subaylarının *-ki, hepsi İT/Fedai Zabitan mensubudur-* tedirginliğine neden olur.³⁸

Nitekim Trablusgarp’taki Türk mukavemeti başarıyla yürütülüp İtalyanlar o *görkemli askeri/ekonomik güçlerine karşın tüm dünyada gülünç duruma düşmesine karşın*, yeni hükümet, kuruluşundan hemen sonra Temmuz’da Roma ile barış görüşmelerine başlar. Harbiye Nezaretî’nden Trablusgarp’taki Türk subaylarına gelen 5 Ekim tarihli şifrede İtalyanlar’la çarpışmaların son bulduğu bildirilir. 15 Ekim 1912’de de Uşi Antlaşması imzalanarak Trablusgarp İtalyanlar’a bırakılır.³⁹ Gönüllü Türk subaylarının da; Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan’ın 8 Ekim’de Osmanlı Devleti’ne saldırısıyla patlak veren, Balkan Savaşı’nın çıkması nedeniyle derhal Trablusgarp’tan İstanbul’a hareket etmeleri emredilir.

Ancak yeni hükümetin, yerli halk karşısında Osmanlı Devleti’ni onur kırıcı bir durumda bırakacak/bırakan bu yaklaşımına karşın, Trablusgarp’ta bulunan Fedai Zabitan, şu kararı alır:

1. Fedai Zabitan’a mensup kimi subaylar İtalya’ya karşı mukavemeti yönetmek için Trablus ve Bingazi yakınlarında kalacaktır.

2. Bu subaylar eğer İstanbul’dan destek gelmezse, yerel liderler arasında en fazla güce, en büyük manevi nüfuza sahip olan Seyyid Ahmed el-Sünûsî’nin Afrika devletler grubunu kuracaktır.

3. Eski Osmanlı vilayetleri, deneyimli komutanlar yönetiminde savunma alanlarına ayrılacaktır.

4. Padişah ve hükümet üzerinde siyasi baskı kurmak için *Fedai Za-*

Türk mukavemetinin 1912 Uşi Antlaşması’ndan sonra sürdüğü bilinse de; eseri 1945 yılında yayınlanan Kuran, subay olduğu anlaşılan **Çanakkale’li Abdullah** adlı bir arkadaşlarının Trablusgarp’taki mukavemetten ancak altı yedi yıl önce anavatana döndüğünü belirtir. İnkılâp.., s. 391.

36 Ahmad, a.g.e., s. 31 vd.

37 Ahmad, a.g.e., s. 32 vd.

38 Stoddard, TM, s. 174 vd.

39 Ertuna (1981), s. 112 vd.; Stoddard, TM, aynı yer.; Ahmad, a.g.e., s. 312 vd. İtalya’nın Osmanlı Devleti’ne 20 Ağustos 1915’te savaş ilanı üzerine Meclisi Vûkela ertesi günü Uşi’yi feshettiğine ilişkin bir karar almıştır. Kurtcephe, a.g.e., s. 150 vd.

bitan mensubu tüm subaylar ordudan istifa edecek, Trablusgarp ve Sirenaik'in bağımsızlığını ilan edecektir.

5. Fedai Zabitan, Uşi'ye karşı Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki vilayetleri terk etmeyeceğini yerli halka kanıtlamak için İtalyanlara'a karşı her taraftan güçlü bir saldırı başlatacaktır.

Büyük bir başarı elde edilen *baskın taarruzu* hariç, belirtilen eylem planı uygulanmaya fırsat bulmadan, Harbiye Nezareti'nden şu şifre gelir: “*Düşman ordumuzu mahvetti ve Çatalca'daki son müdafaa hatımıza kadar ilerledi.*”⁴⁰

-*Eşref'e göre*- Trablusgarp'taki Fedai Zabitan'ın lideri durumunda olan Enver Bey, bu felaket haberi üzerine talimat alıp dönmek üzere yerine Mustafa Kemal Bey'i bırakıp İstanbul'a hareket eder.⁴¹ Ancak, Genelkurmay'ın özgün belgelerine dayanarak yazan Ertuna'ya göre ise Derne Komutanı Mustafa Kemal, 100 kadar subay ve Türk memuru ile İstanbul'a gitmek üzere 11 Kasım 1912 itibarıyla Mısır'dadır.⁴²

Kısa bir süre sonra Trablusgarp'ta savaşıyan Fedai Zabitan'a -*Balkan Savaşı'ndaki durumun vahametinden olsa gerek*- hemen Makedonya ve Batı Trakya'da çarpışmak üzere gelmeleri gerektiği bildirilir. Bunun üzerine, bölgeden ayrılmak zorunda kalan subaylar, mukavemet kuvvetlerinin başına *Binbaşı Aziz el-Mısri* ile *Çerkez Reşit* ve diğerlerini bırakır.⁴³

Stoddard, kitabının 139. sayfasında ise Binbaşı Aziz el-Mısri ve Çerkez Reşit ile birlikte Kuşçubaşı Eşref ve Süleyman Askeri beylerin Enver Bey'in çağrısından sonra da Trablusgarp'ta kaldıklarını; Enver Bey'in ikinci bir emrinden sonra Eşref ve Askeri beylerin bölgeden ayrılıp Batı Trakya'ya gittiklerini belirtir.

Çalışmamız Kuşçubaşı Eşref Bey olmakla birlikte, Trablusgarp'taki mücahitlerin başında bırakılan subaylardan Binbaşı Aziz el-Mısri ile Çerkez Reşit'in bu görevlerindeki tutumlarına ilişkin -*Eşref Bey'i de ilgilendirdiğinden*- bir iki satır da olsa bilgi vermek, yakın tarihimizin anlaşılması açısından gerekli olacaktır.

“el-Hâin Reşid el-Çerkes, el-Hâin Aziz el-Mısri el-Çerkes!”

-*Stoddard'a göre*- 1879'da Kahire'de doğduğundan kendisine “Mısır'lı Aziz” denilen Aziz el-Mısri, Çerkez asıllı olup 1888-1904 arasında Medine Valiliği yapan -*Şeyh Şamil'in torunu*- Osman Ferit Paşa

40 Stoddard, TM, s. 177 vd.; Ertuna (1981), s. 118 vd.

41 Stoddard, TM, s. 178 vd.

42 (1981), s. 118 vd.

43 Stoddard, TM, s. 171 vd.

(1844-1912)'nin yakın akrabasıdır. Mısri, Harbiye ve 1904'te de kurmay okulunu bitirerek kurnay yüzbaşı rütbesiyle Osmanlı ordusuna katılır. Makedonya'da görev yaptığı sırada İTC'ye girer. Hem Meşrutiyet'in ilanında (1908) hem 31 Mart Ayaklanması'nı bastıran Hareket Ordusu'nda görev yapar. 1911'de Binbaşı İsmet Bey ile Yemen'e gönderilir*. Aynı yıl -âsi- İmam Yahya ve Osmanlı Hükümeti arasında bir anlaşmaya varılmasına yardım eder [?]. Mısri, ardından Trablusgarp Harbi'ne katılarak Derne ve Bingazi cephelerinde İtalyanlar'a karşı savaşır. Balkan Harbi'nin patlak vermesiyle gönüllü subayların buradan ayrılması üzerine, Mısri, -Çerkez Reşit'le birlikte- Trablusgarp'ta bırakılarak Bingazi cephe komutanlığına getirilir. İtalyanlar'dan rüşvet aldığı da iddia edilen Mısri, 1913 sonlarında bu görevini terk eder. Mısri ile birlikte Çerkez Reşit de Trablusgarp'taki görevini ve mücahitleri yüzüstü bırakarak kaçmıştır.⁴⁴

Reşit'in, Türk Genelkurmayı adına örtülü eylemlerde bulunmak üzere 15 Ağustos 1913'te Batı Trakya'ya sızan -embriyo halindeki TM'nin- 116 mevcutlu müfrezesi içinde bulunduğu görülür.⁴⁵

Ancak huysuz ve geçimsiz olduğu, arkadaşlarını da belirtilen Reşit'in, anılan müfrezenin reisleri Süleyman Askeri, Eşref ve Hacı Sami beylerle olan 23 Eylül 1913 tarihli bir muhaberesinde kullandığı Türkler'le ilgili, "Ey vatandaşlar: Geçen hafta zarfında Edirne'den (800) silahsız muallim [talimli] asker geldi. Bunları silahsız koyuverenlere lânet olsun. **Be cenabet zabitler, avanak eşek Türkler. Böyle beyinsiz milleti Bulgar tepelemez de ne yapar. Bâki silâhla olur salâh kardaşlar**"⁴⁶ biçimindeki sözlerine Eşref Bey tarafından oldukça sert tepki gösterilir. Kuşçubaşı Eşref Bey, yakışsız sözler içeren bu yazı dolaşısıyla Reşit'i aynı gün kaleme aldığı bir yazıyla Süleyman Askeri Bey'e şikâyet ettiği gibi uyarılmasını da ister:

"..**Reşid kaçırıldı galiba; zaten çatladı! Ne eşekçe, duygusuzca bir yazıdır bu. Resmi yazışmalarda lâubalilikle yapılmış bu cür 'etinin kendisine ağıra mal olacağını bir son olarak ihtar buyurunuz.**"⁴⁷

44 Stoddard, TM, s. 141 vd.; Kuran, a.g.e., s. 157 vd. Mısri ve Reşit'in firarından sonra Trablusgarp'taki mücahitlerin başına Enver Bey'in kardeşi Nuri Bey getirilir. Ertürk, İDPA, s. 179 vd.; Zürcher, a.g.e., s. 14 vd.; Cemal Paşa, Hatıralar, s. 301 vd.

45 Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele, c.1 s. 171 vd.; Cemal Paşa, Hatıralar, s. 270 vd.

46 Bıyıklıoğlu, a.g.e., c.2, s. 131 vd.

47 Gösterilen yer.

* Stoddard'ın verdiği bilgilerde düzeltilmesi gereken unsurlar bulunmaktadır: İsmet Bey, Yemen'e 1911'de değil, 1910 Şubat'ında gönderilmiştir. Bu sıradaki rütbesi de kolağasıdır. İsmet Bey, binbaşılığa Yemen'de gösterdiği başarıları nedeniyle 1912 Nisan'ında yükseltilmiştir. İsmet İnönü, Hatıralar, s. 261 vd.; Gövsa, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, s. 18 vd.

Kuşçubaşı'nın bu yazısına Süleyman Askeri Bey'in nasıl yaklaştığını bilememekle birlikte, olası ki onun oluruyla Eşref Bey, bir gün sonra yazdığı bir yazıda Reşit'i, Trablusgarp'taki falsolarını da yüzüne vurarak şöyle uyarır:

"...Nedir bu lâubalilik? Hatta-resmi yazışmalarda da mı havailik*. Biz Hükümeti Osmaniyeimize dış görünüşte muhalif görünüyor ve siyasi vaziyetimiz gereği hudutlarımızı çiziyor isek, sen o milleti kendimize hakiki bir hasını olarak mı görmekte ve onun aleyhine en pis bir kaleminle yürümektesin. Nedir o senin 23 Eylül 329 [1913] tarihli yazın? 'Avanak, eşek Türkler' gibi cümleler kullanışın? **Derne'de yaptığın falsoların, Tobruk'ta ateşle Şeyh Sünûsi'den sana lâyük görüldüğü muameleyi ve âlemi İslam'a karşı aleyhindeki beyannamelerle 'el-hâin Reşid el-Çerkes' diye teşhir olunduğunu ve hacil kılındığını [rezil edildiğini] unuttun mu? Biz Türklerden, sen ve Aziz el-Mısri'den gayri böyle bir hitaba ve muameleye kim uğramıştır? Haddinizi biliniz! Sonra ne yaşça ne de başça saygı ve iltifat göremezsiniz. İnşallah bu son ricam ve sizi ikâzımdır gafil arkadaş!**"⁴⁸

Kuşçubaşı Eşref'in bu satırları, her ikisi de Çerkez olan Aziz el-Mısri ve Reşit'in Trablusgarp mukavemetinin son zamanlarındaki rolleri hakkında -kısa da olsa- bize bilgi vermektedir. Dolayısıyla Eşref Bey'e ilişkin çalışmamızın Trablusgarp Harbi ile ilgili kısmını burada bitiriyoruz.

Ancak, Reşit'in bundan sonraki yaşamı bilinse de karanlık bir kişilik olduğu ortaya çıkan Aziz el-Mısri hakkında aydınlatıcı çalışmalar yapılması gerekmektedir.⁴⁹

48 Bıyıklıoğlu, a.g.e., c.2, s. 111.

49 Mısri için Biyografiler bölümüne bakınız.

* Aslı "hevâi" olan kelimenin anlamı şöyledir: Nefis ve şehvetine mağlup olmakla ilgili; nefisine düşkün, ciddi şeylerle ilgisiz. (Devellioğlu, a.g.e., s. 128.) İttihatçı söyleminde parola/işaret yerine kullanılan ve Reşit'in yazısının sonunda yer alan **kardaş** kelimesine karşın, Kuşçubaşı'nın ona **arkadaş** diye hitap etmesi de dikkati çekicidir.

4. BÖLÜM

BALKAN HARBİ VE EŞREF BEY

Bundan hemen önce Türk-İtalyan Harbi ile ilgili bölümde de belirttiğimiz gibi; Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya harpleri, birbirinden ayrı ele alınamayacak ekonomik-siyasi-askeri gerginlik ve bloklaşmaların sonucudur. Her üç vuruşmanın asıl nedeni 1871’de ortaya çıkan Alman İmparatorluğu’nun *Doğu’ya yayılma* stratejisidir. Doğu Avrupa-Balkanlar, Anadolu, Kafkasya-Orta Asya, Orta ve Yakın Doğu ile Hindistan ve Uzak Doğu’yu hedefleyen Alman yayılcılığı, anılan bölgelerde yaşamsal çıkarları bulunan iki rakip devleti bir araya getiriyordu: 8-10 Haziran 1908’de Reval’de bir araya gelen İngiliz Kralı ve Rus Çarı, Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda anlaşılıyordu. *-Hasta diye tanımlansa da-* Koca Osmanlı’nın tasfiyesi elbette öyle kolay olmayacağı için, iki *güç sınama* savaşı çıkarılacaktı. Bunlardan ilki Trablusgarp, diğeri de Balkan Savaşları olacaktı.

Balkan Savaşları, Alman Yayılcılığına Karşı Slav/Ortodoks Barikatı Oluşturmak İçin Çıktı

Esasen, kendisini *Bizans’ın devamcısı* olarak gören Çarlık Rusyası ta öteden beri; *Slav* ve *Ortodoks* Hristiyanlar’ı tek bayrak altında toplayıp *İstanbul merkezli* büyük bir imparatorluk kurduktan sonra sıcak denizlere ve dünya hakimiyetine ulaşmayı birinci ve *değişmez* amaç haline getirmişti. Bu amaç doğrultusunda Çarlık, Batı Türk İmparatorluğu aleyhine Doğu Avrupa’da hem topraklarını genişletiyor hem Türk egemenliğindeki Slav-Ortodokslar’ın yaşadığı bölgelerde etkinlik kurmaya çabalıyordu.¹

-Önceleri karşı çıkmasına rağmen- 1908 antlaşmasından sonra İngiltere de Çarlığı bu emelleri doğrultusunda Balkanlar’da serbest bırakacaktı. Rusya, Alman yayılcılığına karşı, Doğu Avrupa/Balkanlar’da çok güçlü bir *Slav/Ortodoks barikatı* oluşturacaktı. Böylelikle de **7-B**; *-Berlin, Belgrad, Bosfor, Bakii, Bağdat, Basra, Bombay-* biçiminde açıklanan Alman yayılcılığı daha *ikinci B*’de Slav/Ortodoks

1 Bu konunun kapsamlı bir incelemesi için bk; Ertuğrul Zekâi Ökte, Psikolojik Harekât Yaklaşımıyla Türk-Rus İlişkileri Tarihi, BTDD, Mart-Nisan-Mayıs 1997, sayı: 4-5-6.

barikatına çarparak yığılıp kalacaktı. Doğal olarak, Şark Meselesi doğrultusunda *ta ötelerden beri düşünüldüğü gibi Türklük de Avrupa'dan kazanmış olacaktı.*

* Çarlık Rusyası bu amaç doğrultusunda Slav/Ortodoks kökenli Balkan devlet ve topluluklarını Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtıp örgüt-lüyordu. Balkan Savaşları'nın çıkışının asıl nedeni düşüncemize göre budur.

Çalışmamız doğrudan Balkan Savaşları değil de onun ikinci aşamasında devreye giren Kuşçubaşı Eşref Bey olduğundan bu faslı böyle kısaca veriyoruz.²

İç Sorunlar Düşmanlara Cesaret Verdi

Küçük Balkan devletlerinden birleşik bir saldırı beklenilmesine karşın, Bâbüali Baskını'nda öldürülecek Nazım Paşa'nın Harbiye Nezareti gerekli önlemleri almamıştı: Doğu Trakya'da, Kırklareli ve Edirne'nin bir baskına karşı zamanında birer kale olarak silahlandırılması ve Bizans döneminden bu yana İstanbul savunmasındaki önemi bilinen Çatalca hattının da hazırlanması gerekirken, Harbiye Nezareti anılan yerlerin tahkimi ve uzun menzilli ağır top yerleştirilmesi için ciddi bir girişimde bile bulunmamıştı.³ Bununla birlikte bir İngiliz istihbaratı organizasyonu olan 31 Mart gerici (+liberal) ayaklanması öncesinde Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na 5 Ekim 1908'de ilhakı; ertesi gün Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı; aynı gün

2 Ancak konu ile ilgilenecekler için şu kaynakları da topluca burada veriyoruz: Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, c.II, Ks.II-III.; aynı müellif, Trablusgarp Harbi'nden-Balkan Harbi'ne Osmanlı İmparatorluğu, BTİD, Şubat 1999, sayı: 25.; aynı müellif, Balkan Savaşı'nda Büyük Devletlerin İstekleri ve Kâmil Paşa Hükümeti'nin Cevabı, BTİD, Eylül 2000, sayı: 44.; Mithat Sertoğlu, Mustafa Kemal'in Balkan Savaşı'nda Edirne'nin Kurtarılması İçin Harbiye Nezareti'ni Uyarısı, BTİD, Eylül 2000, sayı: 44.; Talat Paşa, Talat Paşa'nın Anıları, s. 121 vd.; Cemal Paşa, Hatıralar, s. 241 vd.; Halil Mentеше'nin Anıları, s. 114 vd.; Mahmud Muhtar [Paşa], Maziye Bir Nazar, s. 25 vd.; Fahrettin Altay, On Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası, s. 161 vd.; Tevfik Bıyıkhoğlu, Trakya'da Millî Mücadele, c.1, s. 161 vd.; c.2, (Vesikalar, Resimler, Plan ve Haritalar); İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, c.1, s. 141 vd.; Mülazım H. Cemal, Tekrar Başımıza Gelenler, s. 111 vd.; Ertürk, İDPA, s. 181 vd.; Kuran, İnkılâp., s. 117 vd.; Ökte, Ben Bir Türk'üm, s. 174 vd.; Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 111 vd.; İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, s. 19 vd.

Bıyıkhoğlu, a.g.e., s. 161 vd. Yazara göre bunun nedenleri; *Bulgar ordusunun küçümsemesi*, Balkan devletlerinin bir ittifak yapacağına ihtimal verilmemesi, Meşrutiyet'in ilanından sonra ordu ve donanmanın bir politika aleti olarak kullanılmasıdır.

1820'lerden beri karışıklık içinde bulunan Girit'in Yunanistan'la birleştiğini açıklaması; 31 Mart ayaklanması; İpek, Yakova, Priştine, Firzovik, Kaçanik ve İşkodra'yı da içine alan *Müslüman Arnavutluk* isyanı (Mart-Nisan 1910); İşkodra/Tuz bölgesinde *Hristiyan Malisor* isyanı (Mart 1911) gibi ciddi iç kalkışmalar Osmanlı Devleti'ne saldırmayı düşünen düşmanlarına ümit ve cesaret veriyordu. Bu iç sorunlar, bir önceki bölümde anlatıldığı gibi İtalya'nın Trablusgarp'a saldırmasını da kolaylaştırmıştı.

Son saldırı ile Osmanlı Devleti ve kamuoyunun dikkatleri de Trablusgarp'a çevrilmişti. -*Çarlık Rusya'nın yönlendirmesi ile*- bu durumdan yararlanan üç Balkan devleti; Bulgaristan-Sırbistan 13 Mart 1912; Bulgaristan-Yunanistan 29 Mayıs 1912'de aralarında anlaşma yapmıştı.⁴

Bunların dışında yıkıcı-bölücü bir nitelik alan siyasi parti kavgalarında ordu ve Arnavutlar da kışkırtılmışlardı. Batı Rumeli'de bazı subaylar arasında çıkan İT karşıtı, *Prens Sabahattin'in askeri eklentisi Halâşkârlık* olayı (Haziran 1912); Metroviçe, İpek, Yakova ve İşkodra'yı saran *ikinci Arnavutluk İsyanı* (Temmuz 1912) Osmanlı Devleti'nin savunma yeteneklerini çok sarsmıştı.

Belli başlıları yukarıda sıralanan olumsuzluklar küçük Balkan devletçiklerini Osmanlı Devleti'ne saldırıya özendirmişti. Üstelik hangi akla hizmetle alındığı bugün de anlaşılamayan bir kararla Osmanlı ordusundaki deneyimli/egitimli 75 bin er terhis edilmişti.⁵

Tam da bu sıralarda Balkan devletçikleri 30 Eylül 1912'de seferberlik ilan ettikleri gibi Rumeli'de yapılacak ıslahatın büyük devletlerle birlikte kendi kontrolleri altında olmasını da ağır bir nota ile istemişlerdi (13 Ekim).

Dördü Birden Savaş İlan Ediyor

Osmanlı Hükümeti, bu notaya ilgili devletlerle siyasi ilişkisini keserek cevap verir. Bâbiâli'nin bu yanıtına da 8 Ekim'de Karadağ, Bulgaristan, Sırbistan ve ardından 17 Ekim'de Yunanistan savaş ilan ederek karşılık verir.

Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın yaptırdığı yanlış yığmak, verdiği mevsimsiz taarruz emirleri ve komuta zaafiyetleri yüzünden, Kırcaali-Edirne (22-23 Ekim 1912) ve Lüleburgaz (28 Ekim-2 Kasım 1912)

4 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 162 vd.

5 Bu konuda çok sayıda kaynak olmasına karşın sadece ikisi ile yetiniyoruz: Lütfi Simavi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim*, s. 121 vd.; Mahmut Muhtar, a.g.e., s. 261 vd.

meydan muharebeleri kaybedilmiş ve Osmanlı ordusu Çatalca hattı gerisine çekilmişti (3-8 Kasım 1912). Batı Trakya'yı savunmak ve Trakya ile Makedonya arasındaki bağlantıyı korumakla görevlendirilen Ali Yaver Paşa kolordusu da Ferecik yakınlarında silahlarını Bulgarlar'a teslim etmişti. Ondan daha batıda Halep'li Zeki Paşa komutasındaki Osmanlı Vardar ordusu da Sırp'lar'a karşı Kumanova meydan muharebesini (23-24 Ekim 1912) kaybetmişti. Diğer taraftan bir kısım Bulgar birlikleri, Marmara'da Tekirdağ şehri ile limanını ele geçirip Bolayır önlerine dek gelmişlerdi. Böylece iki-üç hafta içerisinde bütün Trakya Bulgarlar'ın eline geçmişti. Böyle olmakla birlikte; Şükrü Paşa *Edirne*, Esat Paşa *Yanya* ve Hasan Rıza Paşa da *İşkodra* kalelerini kahramanca savunmayı sürdürüyordu.⁶

Bu olumsuz durum üzerine Bâbüâli 12 Kasım'da Bulgarlar'a ateşkes önerdi. Bulgarlar, 17-18 Kasım'da Çatalca mevzilerine yaptıkları taarruzları püskürtüldükten sonra bu isteğe olumlu yanıt verdi. Yaklaşık iki hafta süren görüşmelerden sonra 3 Aralık'ta mütareke imzalandı.⁷

Kâmil Paşa Hükümeti Midye-Enez Çizgisini Kabul Etmeyecek miydi?

Rumeli'deki Osmanlı ordularının yenilmesi, mütarekede Edirne kalesine yardım sağlanamaması, Kâmil Paşa hükümetine ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa'ya karşı ülkede ve bilhassa ordunun *genç unsurları* arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bu durum üzerine Meşrutiyet'i ilan ettirmelerine karşın, hükümeti *doğrudan* değil de *uzaktan kumanda* metodu ile yönetmeye çalışan İTC, iktidara fiilen el koymak için harekete geçme kararı aldı.

16 Aralık 1912'de başlayıp 6 Ocak 1913'te kesintiye uğrayan Londra Konferansı'nda Osmanlı Hükümeti'nin *-Rumeli'deki toprakları dışında-* Edirne ve dolaylarını da sınır dışında bırakan *Midye-Enez hattını* kabul edeceği ileri sürülmüştü*. Bu iddia üzerine İTC Merkezi Umûmisi'nin aldığı karar gereğince Yarbey Enver Bey'in önderliğinde *Fedai Zabitan* mensubu subaylar 23 Ocak 1913 tarihinde Bâbüâli'yi

6 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 16 vd

7 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 161 vd.; Ahmad, a.g.e., s. 249 vd. Mütarekeye, Sırbistan ve Karadağ da dahil olurken Yunanistan bunun dışında bırakılmıştı. Sertoğlu, a.g.m., BTDD, Eylül 2000, sayı: 44.

* Ancak, Yusuf Hikmet Bayur, Kâmil Paşa hükümetinin, Midye-Enez çizgisini kabul edip Edirne'yi Bulgarlar'a bırakacağına ilişkin iddiaları reddeder. Kâmil Paşa'nın, büyük devletlerin İstanbul'daki büyükelçilerinin 17 Ocak 1913 tarihli

basıp Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürmüş, hükümeti de istifa ettirmişti. Kâmil Paşa yerine de *İTC'nin isteği üzerine* Sadrazamlığa Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nazırlığı'na da Ahmet İzzet Paşa getirilmişti. Yeni hükümet, Edirne'nin istirdadı için 2 Şubat 1913'te Bulgarlar'la ateşkese son vererek Bolayır taarruzu ve Şarköy çıkarması (8 Şubat) girişiminde* bulunmuştu. Daha çok Enver Bey'in ısrarıyla yapıldığı ileri sürülen Edirne'nin istirdadı girişiminin boşa çıkmasından sonra Edirne kalesi de 161 günlük kahramanca bir savunmanın ardından 16 Mart 1913'te cebri bir hücumla Bulgarlar'ın eline geçer.⁸

Parsayı Bölüşemeyince Birbirlerine Girdiler

Son iki gelişme üzerine 6 Ocak 1913'te kesilen Londra görüşmeleri tekrar başlamış ve Londra Barış Antlaşması 30 Mayıs 1913'te imzalanmıştı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Midye-Enez hattının ötesindeki bütün Rumeli'yi Balkanlı saldırgan devletlere bırakmayı kabul etmişti. İşte bu bunalımlı günlerde Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın 15 Haziran 1913'te Bayazıt'ta bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine, Sait Halim Paşa'nın Sadrazamlığı'nda Talat Paşa (Dahiliye) ve Halil [Menteşe] Bey'in (Şurayı Devlet Reisi olarak) içinde bulunduğu bir hükümet kurulur.⁹

notasına vereceği yanıtın Fransızca aşl, baskını yapanlarca yok edilmesine karşın, müsveddesini bulan Bayur, Edirne'nin büyük devletlerce seçilecek Müslüman bir valinin yönetiminde yansız ve bağımsız bir kent olmasının istenildiğini belirtir. Kâmil Paşa hükümetinin cevabi notasında, anılan devletler büyükelçilerinin notasının Adalarla ilgili istekleri içeren hükümlerine de *memlekette büyük karışıklıklar çıkaracağı* gerekçesiyle olumlu yaklaşılmanıştır. (a.g.m., BTDD, Eylül 2000, sayı: 44.) Ahmad ise hükümetin yanıtının henüz müsveddesinin bile hazırlanmadığını yazsa da (a.g.e., s. 41 vd.) hemen bir sonraki sayfada *-Bayur'u doğrulayan-* şu bilgileri vermektedir: "Kâmil Paşa'nın Edirne'yi verip vermeyeceği konusunda kesin birşey söylemek olanaksızdır, ancak eldeki belgeler, *şehri terk etmeye hazır olduğunu* göstermektedir." Başmabeynci Lütfi Simavi'ye göre de Kâmil Paşa hükümeti Edirne'yi sınır dışında bırakan Midye-Enez hattını kabul etmişti. (a.g.e., s. 121 vd.) Bayur'un Kâmil Paşa'nın torunu olduğuna ilişkin şifahî iddialar da bize iletilmiştir.

8 Bıyıklıoğlu, aynı yer.; Cemal Paşa, Hatıralar, s. 111 vd.; Ahmad, a.g.e., s. 46 vd. Ahmad, Nazım Paşa'nın öldürülmesini, *ordunun "durumdan sorumlu olanlara" vermek istediği ceza* olarak yorumlamanın da mümkün olduğunu belirtir. s. 151 vd.

9 Halil Mentese'nin Anıları, s. 61 vd.; Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 161 vd.; Ahmad, a.g.e., s. 51 vd.; Cemal Paşa, a.g.e., s. 151 vd.

* Bıyıklıoğlu, çıkarmanın Enver Bey'in ısrarıyla yapıldığını ileri sürmesine karşın, bunu ondan önce, Bolayır'da kurulan "Bahri Şefid Buğazı Kuvayı Mürettebesi Erkânı Harbiyesi"nde görevli Mustafa Kemal'in önerdiği belirtilmektedir. (Sertoğlu, a.g.m., BTDD, Eylül 2000, sayı: 44.) Zürcher ise kronolojiye uymadığı gerekçesiyle bu versiyonu kabul etmez. a.g.e., s. 181 vd

Bu arada, Osmanlı Devleti'nden ummadıkları ölçüde büyük topraklar kazanan Balkan devletçiklerinin arasında, arslan payını Bulgaristan'ın aldığı gerekçesiyle 29 Haziran 1913'te savaş çıkar. Diğer müttefiklerinin yanı sıra Romanya da Bulgaristan'a saldırır. Balkan devletlerinin kendi aralarında kıyasıya savaşa tutuşmasıyla Londra Antlaşması'nın fiilen geçersiz sayılması gerektiğine ilişkin Türk kamuoyu ve *bilhassa da orduda* bir görüş gün geçtikçe kendini gösterir. *Edirne'nin istirdadı* ile dile getirilen bu düşüncenin en ateşli savunucusu, *-Bıyıklıoğlu'na göre-* Osmanlı Çatalca ordusu sol kanadındaki X. Hurşit Paşa* kolordusunun Kurmay Başkanı Yarbay Enver Bey'dir.

Oysa Edirne'nin istirdadı, Enver Bey'den önce Mustafa Kemal tarafından Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'ya yazılmış, ancak Paşa, daha ziyade Enver Bey'in etkisinde bulunduğundan bu yazı kayda bile alınmamıştır. Söz konusu yazı, Paşa'nın şahsi evrakları arasında bulunmuştur.¹⁰ Ahmad da Edirne'nin istirdadı kararının özellikle Talat Bey ve Sait Halim Paşa'nın ısrarları ile alındığını yazar.¹¹ *Bıyıklıoğlu'nun, Edirne'nin istirdadını şahsileştirmesine bir yalanlama da Cemal Paşa'dan gelmiştir.* Cemal Paşa'ya göre de *Edirne'nin istirdadı, tek tek kişilerde değil, İttihatçılar'ın şahsında hemen tüm vatanseverlerde ortak bir düşünce idi.*¹² Nitekim o sıralarda Anadolu'nun en ücra bir köşesi olan Siirt'te savcılık yapan Abdülkadir Kemali'nin yazdığına göre de *"Edirne'yi askerlerimiz geri almış"* haberi üzerine yüzlerce vatandaş evlerinin damlarına çıkarak sevinçten saatlerce havaya mermi atmış, bunlardan 300'ü "meskûn mahalde havaya ateş etmek" iddiasıyla mahkemeye verilmişti.¹³

Kuşçubaşı Eşref'in Edirne'ye Yönelik Keşif Taarruzu

-Bıyıklıoğlu'na göre- Enver Bey'i bu düşünceye yönelten etkenlerden en önemlisi de Bulgarlar'ın Çatalca karşısındaki ordularının hemen hepsini savaşa tutuştuğu eski müttefiklerine karşı kullanmak üzere geri çekmeleri idi.¹⁴

10 Sertoğlu, a.g.m.

11 a.g.e., s. 63 vd.

12 Haturalar, s. 161 vd.

13 a.g.e., s. 161 vd.

14 Orhan Kemal'in Babası Abdülkadir Kemali'nin Anıları, s. 188 vd.

* E. General Şemsi Rıza Zobu'ya göre, babası Hasan Rıza Paşa'nın yakın arkadaşı olan Hurşit Paşa da Çerkez'di. Buna karşın Paşa Çerkezler'i sevmezdi. Nedeni sorulduğunda ise *"Babam beni bir avuç mecidiyeye satmıştı"* karşılığını verirdi. Yarım Milyonluk Komisyonu Reddeden Paşa!.., Hayat Tarih Mecmuası, 1 Temmuz 1966, sayı: 6.

Trablusgarp'tan ne zaman döndüğü bilinmeyen Kuşçubaşı Eşref Bey de bu sıralarda 300 kişilik bir gönüllü akıncı müfrezesi ile Hurşit Paşa kolordusu emrinde bulunuyordu.¹⁵

-*Bıyıklıoğlu'na göre*- Kuşçubaşı Eşref ve Sami beylerin yönetiminde İstanbul'da kurulan müfreze, Ödemiş, Aydın dolaylarından gönüllü, bir miktar zeybek ve efeler; Kafkasyalı, az sayıda İranlı [Türk-?] ve Afganlı gönüllülerden oluşmuştu. Bu müfreze, Enver Bey'in emriyle Derne'den tanıdığı Eşref Kuşçubaşı tarafından *özel görevler* için kurulmuştu. Müfrezedeki Kafkasyalılar'ın başında daha sonraları Mütareke'nin ardından Kars merkezli kurulan "Cenubi Garbi [Güneybatı] Kafkas Cumhuriyeti Reisi" olan Cihangiroğlu İbrahim Bey bulunuyordu. Müfrezede Nevzat (*bir ara İstanbul Merkez Komutanı*), Akovalı İsmail Hakkı (*J. Albay*) ve Türk İstiklâl Harbi'nde Kütahya Milli Alay Komutanlığı yapan İsmail Hakkı beyler de vardı.¹⁶

Enver Bey işte bu amaçla, durumu aydınlatmak için Hurşit Paşa

15 "TM" ve "HTC"de yer verilen Kuşçubaşı biyografisinde çok ilginç bir iddia vardır. Mahmut Şevket Paşa'nın 15 Haziran 1913'te suikasta uğramasından sonra İstanbul Muhafızı Cemal Paşa katillerle azmettiricilerin bulunması için Eşref ve Hacı Sami'yi Batı Trakya'dan İstanbul'a çağırmıştır. İddiaya göre Paşa'nın katillerini kaçıran arabanın şoförü **Eşref'in akrabalarından Abdülrahim** adlı birisidir. Abdülrahim, suikasttan sonra **Eşref'in ailesince** İzmir civarında bir Çerkez köyünde saklanmıştır. Eşref tarafından yakalanıp Cemal Paşa'ya teslim edilen canliler uzun bir dava sonucunda asılır. Eşref ise bundan sonra Edirne'nin istirdadı öncesinde Enver Bey'in yanına döner. (TM, s. 139.; HTC, s. 222.) Hasan Amca'nın "*Nizamiye Kapısı ve Yarıda Kalan İhtilal*"inde de konuya ilişkin şöyle bir kayıt vardır: "...Suikasttan sonra olayı yapanlardan Yüzbaşı Çerkez Kâzım, Ziya ve bir iki arkadaşı Beyoğlu'nda Ağacamii'nin arkasındaki Pire Mehmet Sokakı'nda **İngiliz uyuğundan bir kadının** işlettiği kumarhaneye saklanmışlardı. Güvenlik güçleri suikastçıları teslim alamamış, yapılan çatışmada Yüzbaşı Hilmi ölmüş, Komiser Samuel de yaralanmıştı. Suikastçılar, **eski arkadaşları olan K. Eşref ve İzmit'li Mümtaz Bey'e** teslim olmuşlardı." (s. 192n vd.) M. Ş. Paşa, *İngilizci Nazım Paşa'ya* misilleme amacıyla katledilmiştir. Prens Sabahattin'in "kurmaylarından" *Çerkez* Hasan Amca, aradan yıllar geçtikten sonra, 1956/57'de İngiliz istihbaratınca kullanıldıklarını itiraf etmiştir. (Oktay Ekşi, Aşlınu Öğrenebilecek miyiz?, Hürriyet, 21 Ocak 2007.) Eşref'in daha o sıralarda İngiliz istihbaratının tetikçileri ile içli dışlı olması son derece dikkati çekicidir.

16 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 169n vd.; İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, s. 43. Azerbaycan, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'dan gelen gönüllülerden oluşan "Kafkas Gönüllü Kıtası" için ayrıca bk; Fahrettin Erdoğan, Türk Elleriinde Hatıralarım, s. 151 vd.; Hüseyin Baykara, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda, İstiklâl Savaşı'nda Türkiye Ordusunda Azerbaycan Askeri Kıtaları, Türk Kültürü (Ordu Sayısı), Ağustos 1964, sayı: 22.; Yrd. Doç. Dr. Esin Dayı, Elviye-i Selâse'de (Kars-Ardahan-Batum) Milli Teşkilatlanma, s. 121 vd. Cihangiroğlu İbrahim Bey ile ilgili ayrıca bk.; Murat Küçükogurlu, Cihangiroğlu İbrahim Bey, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2000 (Tez görülememiştir); Mehmet Okur-Murat Küçükogurlu, İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele 1918-1920, s. 111. Ahmet Ender Gökdemir, Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti, s. 17 vd.

kolordusuna bağlı Kuşçubaşı Eşref'in gayrimizami kuvvetlerinden 300 mevcutlu bir akıncı müfrezesine cepheden Lüleburgaz'a bir keşif taarruzu yaptırmıştı. Akıncı müfrezesi, Lüleburgaz'a kadar önemli bir Bulgar kuvvetine rastlamamış ve orada bir Bulgar taburunu esir etmişti. Akıncı müfrezesinin anılan keşif taarruzu Enver Bey'e cesaret verecek özellikte idi. Enver Bey'in talimatıyla Eşref Bey müfrezesinden 4 bin kişilik bir gönüllü kuvveti, *Bafra* gambotunun korumasında *Draç* torpidosuyla 13 Temmuz 1913 sabahı Ereğli ve Tekirdağ'a başarılı bir çıkarma yapar. Müfreze aynı gün Muratlı'ya intikal eder. Cepheden de Enver ve Hafız Hakkı beylerin yönetiminde yapılan bir taarruzla, Çorlu yakınlarındaki zayıf Bulgar cephesi parçalanır. Osmanlı ordusu da iki gün sonra, 15 Temmuz 1913'te Midye-Enez hattına ulaşır.¹⁷

Hükümetin Kararsızlığını İT Değiştirdi

Bulgar ordusu her cephede eski müttefikleri Sırp ve Yunan orduları tarafından bozguna uğratılmıştı. Romanya ordusu da kuzeyde Tuna ve Dobruca üzerinden harekete geçerek Tutrahan-Balık hattına kadar Bulgarlar'ın elindeki Dobruca'nın bazı bölgelerini işgal etmişti. Osmanlı Hükümeti de doğal olarak bu olayların Türk çıkarlarını korumak bakımından kendisine gerekli önlemleri almak görevini yüklettiğini düşünmeye başlamıştı. Ancak, bununla birlikte hükümetin, Londra Antlaşması'nın belirlediği Midye-Enez çizgisinin aşılmasında kararsız olduğu da anlaşıyordu.¹⁸

Ancak Edirne'nin istirdadı için Bâbıâli'yi basıp hükümeti deviren İT'nin kurdurduğu bir kabinenin "Serhat Şehri"ni Bulgarlar'a bırakan Londra Antlaşması'nı imzaladıktan başka, şimdi de böylesi bir fırsat varken harekete geçememesinin, halkın gözündeki kendilerine itibar kaybettireceğini düşünen örgütün önde gelenleri ise bu konuda isteksiz bakanları sıkıştırıyordu.

Nihayet İT'nin baskıları üzerine hükümet, Midye-Enez sınırının aşılması olarak Edirne'nin istirdadına yönelik harekât için orduya emir verir. Hükümet, 19 Temmuz'da da ilgili devletlere verdiği bir notada amaçla-

Bıyıklıoğlu, göstermesi de bu harekâta, İT'nin Ege'deki en önemli mütemetlelerinden -o sırada *Uşak Kaymakam Vekili*- İbrahim (Tahtakılıç) Bey de karısı ve iki çocuğunu bırakarak yörenin zeybeklerinden oluşan 300 gönüllünün başında bizzat katılmıştır. İlhan Tekeli-Selim İlkin, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyeti Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, s. 67 vd.

17 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 161 vd.

18 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 168 vd.; Cemal Paşa, Hatıralar, s. 161 vd.; Halil Mentеше'nin Anıları, s. 63 vd.

rının Meriç'e kadar olan Türk topraklarını kurtarmak olup onun ötesine geçmek istemediğini bildirir.¹⁹

Osmanlı ordusunun *Hurşit Paşa kolordusu* olarak anılan X. Kolordusu, Midye-Enez hattını geçerek Edirne'ye doğru ilerlemeye başlar. Kolordunun öncü birlikleri anılan gönüllü akıncılardır. Kolordu Kurmay Başkanı Enver Bey de bir süvari kuvvetiyle akıncı birliklerinin *gerisinden* gitmektedir. Eşref Bey öncülüğündeki akıncılarla Enver ve İbrahim (Cihangiroğlu) beylerin emrindeki süvari tugayı -2. *Meşrutiyet'in 5. yıldönümü olan*- 23 Temmuz 1913'te Edirne'yi istirdad eder.²⁰

Gönüllü akıncı müfrezesi, Edirne'nin istirdadından sonra çekilen Bulgarlar'ın peşinden Mustafapaşa'ya doğru intikal ettirilmişti. Bu arada Bulgarlar da düzenli ordularını savaş halinde bulundukları eski müttefiklerine karşı geri çektiklerinden Türk kuvvetlerine karşı daha ziyade gayrinizami unsurlarını bırakmıştı. Mustafapaşa'yı da istirdad eden akıncı müfrezesi, burada durmayarak düşman çetelerini kovalamak üzere Bulgar toprağı sayılan bölgelere girmiş; Kaptan Tana ve Nikolaviç kuvvetlerini bozmuş; Habibçe, Harmanlı ve Hasköy bölgelerinde dört gün süren akınlar icra etmişti.

Bıyıkhoğlu'nun, *"...eski Bulgar topraklarında yapılan bu akınlar"* ifadesinden, Balkan Savaşları'ndan önceki Bulgar sınırları içinde kalan bölgeler olduğu anlaşılan bu mıntıkadaki akınlar, Bulgaristan'ı gerek büyük devletler nezdinde gerekse doğrudan doğruya Bâbüâli'ye şikâyetlerde bulunmaya sevk eder. Bunun üzerine sınıra kadar giden Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşa ile Vali Hacı Adil beylerin emir ve müdahalesiyle Türk kuvvetleri Edirne'ye geri çekilir.²¹

Ancak ilginç olan, gayrinizami Türk kuvvetlerinin bu hareketi, milletlerarası hiçbir fiili müdahale doğurmaz. Büyük devletler, Bâbüâli üzerinde sadece manevi baskı yaparak Osmanlı Devleti'ni Edirne'yi istirdaddan vazgeçirmeye ve aldıktan sonra da oradan çıkması için -*Bıyıkhoğlu'na göre*- kandırmaya çalışırlar.²²

İkiyüzlü bir tutum takınan Rusya ise Trakya'nın Edirne ile birlikte

19 Cemal Paşa, a.g.e., s. 161 vd.; Bıyıkhoğlu, aynı yer. O sıralarda Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi olan Mahmud Muhtar Paşa'nın iddiasına göre de; Bulgarlar'ın Edirne'yi boşaltmasının ardından Yunanlılar'ın Dedeağaç'a asker çıkardığını gazetelerde okur ve bunun Edirne'ye yönelik bir hareket olacağını kestirerek onlardan önce davranmak hususunda Bâbüâli'yi telgrafla bilgilendirir. Paşa'ya göre, bir muhalif oya karşı vekiller heyeti Edirne'nin istirdadı kararını alır. *Maziye Bir Nazar*, s. 81 vd.

20 Bıyıkhoğlu, a.g.e., s. 171 vd. Bıyıkhoğlu'nun 23 Temmuz olarak verdiği Edirne'nin istirdadı, kimi kaynaklarda 22 Temmuz olarak da geçer.

21 Aynı yer.

22 Ayrıca bk.; Cemal Paşa, a.g.e., s. 161 vd.

Osmanlı'da kalacak yerlerini ileride İstanbul ve Boğazlar'la birlikte ele geçirmeyi ümit ettiği için bu kentin Osmanlı'dan geri alınması konusunda ileri gidilmesini, gelecekteki çıkarlarına uygun bulmaz. Bununla birlikte diğer devletlerle birlikte Bâbiâli'ye tehditler savurmaktan da geri kalmaz.²³

Bu arada, ezici çoğunluğu Türk/İslam olan Trakya'nın Bulgarlar'ın elinde kalmasına karşı çıkan Türkler'le birlikte Rum, Ermeni ve Musevi temsilcilerden oluşan; hem bu demografik durumu hem de Bulgar işgali altındaki bölgede yapılan mezalimi anlatmak üzere bir *Edirne Heyeti* kurulur. Heyet, Talat Paşa'dan aldığı talimat üzerine Avrupa merkezlerine giderek Trakya'nın bu özelliğini anlatıp bölgenin Osmanlı Devleti'nde kalması doğrultusunda girişimlerde bulunur.²⁴

Tüm bunlara karşın Edirne'nin istirdadı, kamuoyunda saygınlığı aşınan İT'nin durumunu güçlendirir. Yine bununla birlikte büyük devletlere karşın Edirne'nin Türk gücüne dayanarak Türk kuvvetlerince istirdadı, kamuoyunda bir özgüven duygusunun ortaya çıkmasına neden olur.²⁵

Öte yandan, *eski Bulgar toprağı* içinde akınlar yapan gayrınizami Türk müfrezesinin Edirne'ye dönüşünden sonra Batı Trakya'da Bulgar çetelerinin Türkler'e zulüm ve tecavüzlerde bulunduklarına ilişkin istihbari bilgiler de gelmeye başlar.

Balkan devletleri ise 31 Temmuz 1913'te Bükreş'te başlayan barış görüşmeleri sonunda 10 Ağustos'ta Bükreş Antlaşması'nı imzalayarak aralarındaki savaşa son verirler. Bu antlaşmaya göre, Yunan-Bulgar sınırı Serez ve Drama'nın hayli kuzeyinden geçmekte ve Kavala'nın 30 km. kadar doğusunda, Mesta Karasu ağzında Ege'ye varmakta idi. Bükreş Antlaşması ile Batı Trakya'yı Bulgarlar'a bırakmak zorunda kalan ve Edirne'nin Türk kuvvetlerince istirdadı sıralarında buraları ellerinde tutan Yunanlılar, Trakya'nın Bulgarlar'a tesliminde olabildiğince güçlük çıkarmaya ve Batı Trakya işlerine Osmanlı Devleti'nin de karışmasını sağlamaya çalışır.²⁶

Diğer taraftan Türk kamuoyu da Doğu Trakya'nın kurtulduğu günlerde yüzde 85'i Türk olan Batı Trakya'nın geleceğini de ciddi olarak

23 Cemal Paşa, a.g.e., s. 161 vd.

24 Bıyıklioğlu, a.g.e., s. 71 vd. Bıyıklioğlu'nun verdiği bilgiye göre, o sıralarda Trakya'daki 1 milyon 229 bin 572 nüfusa karşılık ancak 189 bin Bulgar vardır. Konu ile ilgili bir başka çalışmada da Bulgarlar'ın Türkler'e yaptığı zulmün kat kat fazlasını Rumlar'a uyguladığı, bu nedenle Bulgaristan'a karşı bir Türk-Rum ittifakının kendiliğinden ortaya çıktığı belirtilmektedir. Nadir Yaz, Ağlayan Batı Trakya, s. 17 vd.

25 Ahmad, a.g.e., s. 363 vd.

26 Bıyıklioğlu, a.g.e., s. 173 vd.

düşünmeye başlar. Osmanlı Hükümeti ise Midye-Enez hattını aşarken Meriç nehrinin batısına geçmek niyetinde olmadığını ilgili devletlere bildirdiğinden; Batı Trakya'ya bir Türk müdahalesi için çok elverişli gibi görünen duruma karşın bu kararından ayrılmak istemez.

Bununla birlikte Bâbü'lî, Batı Trakya'da Bulgar zulüm ve tecavüzüne uğrayan soydaşlarını korumak için bu bölgeye bazı küçük müfrezeler gönderilirse, bunun Meriç'in batısına geçmek anlamında değerlendirilmemesini, 19 Ağustos 1913'te Avrupa merkezlerindeki elçilerine haber vererek gereğini duymuştu. Gerçekte ise Bulgar çetelerinin Batı Trakya'da Türkler'e zulüm ve tecavüz yaptığına ilişkin sınırdan raporlar alınınca, Edirne'de bulunan ve kent in istirdadından sonra Bulgar topraklarına giren akıncı kuvvetlerinden 116 mevcutlu bir müfreze, Enver Bey'in emir ve talimatıyla Edirne'den Ortaköy üzerine gönderilir. Batı Trakya'ya 15 Ağustos 1913'te giren bu akıncı müfrezesi *Umum Çeteler Kumandanı* Eşref Kuşçubaşı'nın idi. Müfrezede Eşref Bey'den başka 15 subay ve 100 seçkin er vardı.²⁷

27 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 174 vd. Enver Bey, kolorduya bağlı birliklere, bu müfrezenin ihtiyaç duyması halinde yiyecek, cephane-mühimmat ihtiyaçlarını karşılaması emrini de verir.

Şunu da önemle belirtmek gerekir ki, Edirne'nin istirdadından sonra 15 Ağustos 1913'te Batı Trakya'ya giren 116 mevcutlu akıncı müfrezesinin intikalinden önce bölgede bu anlamda çok güçlü bir **gelenek** ve **altyapı** bulunuyordu. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ardından imzalanan Ayastefanos Antlaşması (3 Mart 1878) ile Anavatan'dan ayrılmak zorunda kalan Batı Trakya'nın Türkler'le meskûn kimi bölgelerinde Rodop merkezli bir millî mukavemet başlamıştı. Batı Trakya Türk-lüğü, Rus işgal kuvvetleri ve Bulgar gönüllülerinin silâhsız Türk ahalî ve Türk göçmen kabilelerine karşı işlediği mezalime karşı can ve mallarını korumak için silaha sarılmıştı. Bu bağlamda ilk silahlı çarpışma 14 Nisan 1878'de Çimen yakınlarında Türkler'le Rus-Kazak süvarileri arasında olmuştu. Türk millî mukavemeti yalnız Çimen'le sınırlı kalmamış, Balkan sıradağlarıyla Ege denizine kadar olan geniş bölgenin birçok yerinde Rus ve Bulgarlar'a karşı kendini göstermişti. Batı Trakya'daki silahlı Türk mukavemeti, İstanbul önderinde bulunan Rus ordusunun gerilerini de tehlikeye düşürmüştü. (Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 18 vd.) **Türk mukavemeti Rus ve Bulgarlar'ın yanı sıra, Rum, Ermeni, Hristiyan Arnavut ve Yahudiler'e karşı da icra ediliyordu.**

Kıyam eden Batı Trakya Türklüğü'nün amacını anlamak ve onları yatıştırmak üzere Rus memurlarıyla birlikte İstanbul'dan da Seraskerkapısı (Osmanlı Savunma Bakanlığı) Hassa Meclisi üyelerinden Sami Paşa ile Vâsa Efendi gönderilmişti. Osmanlı ve Rus temsilcileriyle buluşup görüşen Türk mukavemet hareketi reisleri, **Osmanlı idaresinden başka bir idare altına girmeyeceklerini ve Osmanlı toprağında Rus askeri bulundukça silahlarını bırakmayacaklarını** dile getirmişlerdi.

Bıyıklıoğlu'nun ulaştığı belgelere göre, Türk mukavemetinin reislüğünü **Ahmet Ağa Tinirski** yapmaktaydı. Ahmet Ağa ile birlikte 25-30 haik temsilcisi, 100 kadarköy meclisi ve müdürü de mukavemetin kurmay kadrosunu oluşturunuyordu. Türk millî mukavemeti, Avrupa devletlerinin de dikkatini çekmiş ve Balkanlar'ın güneyinde Şarki Rumeli adı altında intiyazlı bir Osmanlı vilayeti kurulmasında etkili olmuştu. Bu vilayet içinde kısmen güvenceye kavuştuklarını düşünen Türk-

Müfrezenin Komutanı Kimdi?

Ancak Bıyıklıoğlu'nun, Harbiye'den mezun olmadığından rütbesi bile bulunmayan Eşref Bey'i öne çıkarmak istemesine karşın; olayların canlı tanığı ve İT'nin üç önemli liderinden birisi olan Cemal Paşa, bu müfrezenin komutanlığını şehit Süleyman Askeri Bey'in yaptığını yazmaktadır.²⁸ Stoddard da Eşref'in belirtilen olayları kendisine yontan açıklamalarına karşın Batı Trakya Harekâtı'nı -şehit- Süleyman Askeri Bey'in idare ettiğini ve başında bulunduğunu belirtmektedir.²⁹ Yine Stoddard'ın şu satırları da konuyu açıklayıcı olduğundan kuşkuyla yer kalmamaktadır: *"...Eşref Kuşçubaşı, Trablusgarp Savaşı'nı anlatırken Süleyman Askeri'den seyrek olarak bahseder (...) Eşref Kuşçubaşı, kendisi kadar hırslı olan Süleyman Askeri ile çoğu zaman rakip olduklarını kabul etmiştir; birçok anı yazarı gibi kendisini olayların merkezine yerleştirmeye de bir hayli yatkındır."*³⁰

Bıyıklıoğlu'nun verdiği bilgilere göre, müfrezede Eşref'in dışında şu adlar bulunuyordu: Kuşçubaşı Hacı Sami, Kafkasya'lı Cihangiroğlu İbrahim Bey, Yüzbaşı İlyas Bey, Üsteğmen Ömer Lütfi (Suman) Bey, Teğmen Besim Bey, Beşiktaş'lı Kemal Bey, Kuşçubaşı Eşref'in küçük kardeşi Ahmet Kaptan, Çakır Efendi [Sefer Bey], Tatar Hasan, Girit'li İsmail Kaptan, Sait Kaptan, Mamaka Mustafa Kaptan.³¹ Cemal Paşa bu adların dışında Yüzbaşı Fehmi Bey'i de sayar.³²

-Cemal Paşa'ya göre Süleyman Askeri Bey, Bıyıklıoğlu'na göre ise Kuşçubaşı Eşref Bey reisliğindeki- Müfreze, Ortaköy'den sonra intikal ettikleri Papazköy civarında 1.200 kişilik Bulgar Domuzciyef çetesi tarafından vahşice şehit edilmiş 400 Türk'ün cesediyle karşılaşır. Bu katliamın faillerini yakalayıp cezalandırmak üzere müfreze kendiliğinden Koşukavak üzerine yürümeye karar verir. Ertesi günü -16

ler, Bulgaristan'ın anılan Osmanlı vilayetini de ilhakında yeniden silaha sarılmış ve en sonunda Anavatan'a katılmayı başarmışlardı. (a.g.e., s. 20 vd. Bıyıklıoğlu ilerleyen sayfalarda Türk mukavemetinin Mondros'a kadar olan dönemi hakkında da bilgiler verir.)

Buradan da açıkça anlaşılacağı gibi, Anavatan'dan gelen gayrinizami Türk kuvvetlerinin harekâtında kendilerine gerekli olan en önemli yardım, teknik adıyla **dost unsur**, bu bölgede fazlasıyla mevcuttu. Doğal olarak 1913'te Batı Trakya'da yapılan harekâtlar, salt Anavatan'dan gelen müfrezelerle değil, yerli kadroların **öne çıkarılmayan** çok önemli katkı ve fedakârlıkları ile icra edilmiştir.

28 Hatıralar, s. 171 vd.

29 TM, s. 11.

30 TM, s. 112.

31 a.g.e., s. 174n.

32 Aynı yer.

Ağustos- Koşukavak önlerinde gerçekleşen çarpışmada Domuzciyef çetesinden 83 er ve çete reisi ile birlikte 5 subay ve 6 kaptan* esir edilir. Çetenin geri kalan unsurları ise dağıtılıp yok edilir. Koşukavak çarpışmasında Türk kuvvetlerinden de Teğmen Nişantaş'lı Sıtkı Bey adlı genç ve kahraman bir subay şehit düşer.

Domuzciyef çetesinden alınan 1.200 tüfekle Koşukavak'ta yerlilerden bir milli tabur kurulur. Kamber Ağa adlı bir soydaş da Koşukavak hükümet reisliğine tayin edilir. Türk akıncı müfrezesi, Koşukavak'ta da durmayarak ilerler ve 18 Ağustos'ta Mestanlı'yı muharebesiz; 19 Ağustos'ta da Kırcaali'yi *-bir Bulgar süvari alayı ile yapılan başarılı kısa bir muharebeden sonra-* ele geçirir. Kırcaali'de de *Talat Bey'in dayısı* Emin Ağa ve Mustafa Bey'in yardımcılarıyla 600 mevcutlu bir milli kuvvet oluşturulur. Mestanlı ve Kırcaali'de de yerli hükümet reisleri tayin olunarak akıncı müfrezesinin istirdad ettiği üç kazada asayiş sağlanır.³³

Ancak, müfrezenin Koşukavak'tan sonra Mestanlı ve Kırcaali'yi de istirdad etmesi, Harbiye Nezareti/Başkumandanlıkça da uygun görülmez. Bu nedenle olsa gerek, Enver Bey, 6 Ağustos 1913'te müfrezeye aşağıdaki emri verir: *"...Koşukavak'tan daha ileri gitmenize muvafakat edilmiyor. Vaziyeti hazırca icabı, belki çekilmek icab edeceğinden harekete âmade bulunmanız lazımdır."*³⁴

Bıyıklıoğlu'nun da dikkati çektiği üzere bu telgraf, müfrezenin olduğu yerde durması için kesin bir emir değildir. Telgraf, üst makamın daha ileri gitmelerine rıza göstermediğini bildirmekle birlikte; asıl, müfrezenin doğrudan doğruya âmiri olan Enver Bey'in kendi kararı açıklanmamıştır. Bu tereddüt doğal olarak Eşref Bey'in şahsi karar ve hareketine bir açık kapı bırakacaktı.

Bununla birlikte Eşref, Koşukavak, Mestanlı ve Kırcaali'den daha ilerisi için, yani bütün Batı Trakya'nın ele geçirilmesi ve idaresi için yeni kuvvetlere ihtiyaç duyar; gerek bunları sağlamak gerek Enver Bey'le görüşmek için Ortaköy'e gider.³⁵

Nitekim Eşref Bey, harekâtın ilk günlerinde müfrezeye katılan Yüzbaşı İlyas (Demirsoy) Bey'e 11 Ağustos 1913'te çektiği telgrafta, konu ile ilgili olarak şöyle der:

"...Ortaköy hükümeti civarında ve Koşukavak caddesi üstündeki ilk köprüden itibaren Garbi Trakya hududu namına Kapu karakolunu ter-tib ederek bu köprüden mürur ve uburu (gidiş gelişi) kayd ve emriniz

33 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 174.

34 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 175.

35 Aynı yer.

* Çete reislerine Rumeli'de verilen genel ad.

altında bulundurmanızı rica ederim. Buna aid talimat gönderilmek üzere dir (...) Enver 'le bu tarihten birkaç gün sonra Ortaköy hükümetinde görüşüyorum ve avdetimin muvafık olamayacağını söyleyerek ikna ediyorum.''³⁶

Batı Trakya'nın Tümünden İstirdadı Kararlaştırılıyor

Enver Bey'le 22 Ağustos 1913'te Ortaköy'de buluşan Eşref Bey, yaptıkları görüşme sonucunda bütün Batı Trakya'nın istirdadı emrini alır. Aynı görüşmede, bu geniş istirdad ve idare işleri için gönüllü olarak bazı subaylara Batı Trakya'ya geçmek üzere özel surette izin verilmesi kabul olunur. Bu görüşmeden sonra Batı Trakya harekâtına katılanların adları *-Bıyıklıoğlu'nun tespitlerine göre-* şunlar idi: Trabzon Redif Tümeni Kurmay Başkanı Binbaşı Süleyman Askerî Bey (*Süleyman Zeynelabidin* kod), bölüğüyle birlikte Yüzbaşı İlyas ve Üsteğmen Ömer Lütfi Bey, Yüzbaşı Kısıklı'lı Cemil Bey (I. Dünya Harbi'nde Irak'ta şehit), Üsteğmen Manastır'lı Halim Bey (Irak'ta şehit), Yüzbaşı Fahri Bey (Meriç boyunda şehit), İstihkâm Yüzbaşı Akka'lı Kasım Bey, Üsteğmen İskeçe'li Arif Bey, Üsteğmen Fuat (Balkan) Bey, Teğmen Beykoz'lu Reşat Bey, Üsteğmen Şehremin'li Sadık Bey, kendi nizamîye piyade bölüğü ile Yüzbaşı Serfiçe'li (Beşiktaş'lı) Ekrem Bey, Topçu Yüzbaşı İhsan (Eryavuz) Bey,

Manastır'lı Hüsrev Sami Bey, Çerkez Reşit (Ethem'in ağabeyi) Bey.³⁷

İsmet Görgülü'nün kapsamlı çalışmasında ise yukarıdaki adlar dışında şu isimlere de yer verilir: Yüzbaşı Çolak İbrahim Bey, Yüzbaşı Kısıklı'lı Ali Rıza Bey, Yüzbaşı Hilmi Bey, Üsteğmen Fahri Bey, Teğmen Filibe'li Halim Cevad Bey, Teğmen Beykoz'lu Hasan Bey, Teğmen Tahsin Bey, Teğmen Refik Bey, Sapanca'lı Hakkı Bey, Karakaş İbrahim Bey, Silahçı Hüseyin Bey, Karagümrük'lü Etem Nuri Bey.³⁸

Bıyıklıoğlu'nun araştırmalarına göre, ilk zamanlarda Süleyman Askerî Bey'in Erkânî Harbiyei Umumiye Reisi unvanını taşıdığı anlaşılr. Ancak Cemal Paşa'ya göre ise harekâtın başından itibaren ipler şehit Süleyman Askerî Bey'in elindedir.

Kuşçubaşı'nın Enver Bey'le Ortaköy'de yaptığı görüşmenin ardından gayrinizamî Türk kuvvetlerinin Batı Trakya'da yürüttüğü örtülü

36 Bıyıklıoğlu, a.g.e., c.2, s. 124 vd.

37 a.g.e., c.1, s. 176 vd.

38 On Yıllık Harbin Kadrosu, s. 143 vd. Görgülü'nün bildirdiği adlara konu ile ilgili başka çalışmalarda da rastlandığından, Bıyıklıoğlu'nun onlara neden yer vermediği anlaşılamamıştır.

eylemlerin ikinci aşaması başlar: Kırcaali’de Dimitriyef çetesiyle kısa bir çarpışmadan sonra Batı Trakya’nın merkezi Gümülcine 31 Ağustos 1913; ertesi günü de İskeçe istirdad edilir. Meriç’in batı kıyısında Sofulu ve Ferecik yakınlarında tutunmaya çalışan Bulgarlar’la gayrinizami Türk kuvvetleri arasında 22-23 Eylül’de gerçekleşen sert ve kanlı çarpışmalardan sonra Bulgarlar hâlâ Yunan işgalinde bulunan Dedeağaç’a sığınmak zorunda bırakılır.³⁹

Batı Trakya Hükümeti’nde Reis Kuşçubaşı Görünmesine Karşın İpler Süleyman Askeri Bey’in Elinde

Dedeağaç’ın 31 Ağustos’taki istirdadından sonra *Garbi Trakya Hükümeti Muvakkatesi* kurulur. Reisliğine de Müderris Salih Hoca seçilir. Bıyıklıoğlu’nun tespitlerine göre, Salih Hoca’dan başka, Raif ve Halit beylerle daha bazı eski memurlardan oluşan bir Garbi Trakya Muvakkat Hükümet Heyeti de bulunuyordu. Eski Gümülcine sancağı ve kazaları istirdad edildikten sonra Dedeağaç hükümet reisleri idare bakımından Gümülcine’deki muvakkat hükümete bağlı idiler.

Ancak, ortada bir Garbi Trakya Hükümeti görünmesine karşın onun da üzerinde, *başında Süleyman Askeri Bey’in bulunduğu Garbi Trakya Hükümeti İcraiyesi adlı bir örtülü yapılanma vardır*. Kazalardaki mevki komutanlarıyla kuzeyde Bulgarlar’a karşı Batı Trakya’nın güvenliğini sağlayan cephe komutanları da *İcra Reisi*’ne bağlı olduklarından *Batı Trakya’da gerçekte bütün kuvvet ve yetkinin İcra Hükümeti ve Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Süleyman Askeri Bey’de toplandığı ortadadır*.

Yetki, Süleyman Askeri Bey’den sonra ise Kuşçubaşı Eşref ve kardeşi Hacı Sami’nin elindedir. Eşref, *Umum Milli Kumandan, Umum Çeteler Kumandanı ve Kuwayı Milliye Umum Müfettişi* gibi çeşitli unvanlar kullanırken; Hacı Sami ise *Milli Müfettiş* sıfatını taşıyordu. Batı Trakya hareketine katılanlardan Çerkez Reşit ile Hüsrev Sami Bey’in de kimi hükümet işlerine karıştığı görülür.⁴⁰

39 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 176 vd. Bıyıklıoğlu’nun bildirdiğine göre, bu muharebelerde Türk kuvvetlerinden Teğmen Sadık adlı bir subay Bulgarlar tarafından balta ile şehit edilir. Bıyıklıoğlu’nun notu şöyle devam eder: “Zayıf bir gömüllü müfrezesiyle bin kişilik bir Bulgar kuvvetinin hücumuna uğrayan Üsteğmen Fahri geri çekilmek zorunda kalmıştı.” Bıyıklıoğlu’nun hemen yukarıda “Meriç boyunda şehit” dediği Yüzbaşı Fahri Bey ile Üsteğmen Fahri Bey’in aynı subaylar olup olmadığı anlaşılamamıştır.

40 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 177 vd. Ancak Reşit’in tıpkı Trablusgarp’ta olduğu gibi burada da huzursuzluklar çıkardığı bilinmektedir. Onların ne olduğuna Trablusgarp ile ilgili 3. Bölüm’de kısmen değinildiğinden burada tekrarlamayacağız.

*Bıyıklıoğlu'nun Eşref Bey'i öne çıkarmak için olayları karıştırmasına karşın; Cemal Paşa'ya göre durum şu şekildedir: "Süleyman Askeri Bey İslam halkının ileri gelenlerini umumi bir kongreye davet ederek merkezi Gümülcine olmak üzere Garbi Trakya Hükümeti Muvakkatai İslamiyesi ismi altında bir hükümetin kurulduğunu ilan ettirdi. Bu hükümetin geçici başkanlığına Gümülcine Belediye Reisi [Müderris Hafız Salih Hoca] seçildi; İcra Kuvvetleri Başkanlığı'na da Süleyman Askeri Bey tayin olundu. Osmanlı Hükümeti zamanındaki kaza teşkilatı aynen bırakıldı ve her birine birer hükümet başkanı seçilerek yine her birine birer İcra Kuvveti Kumandanı tayin olundu. Hükümet reisleri Gümülcine'deki Muvakkat Hükümet Reisi'ne tâbi olacaklar, İcra Kuvvetleri Kumandanları da Süleyman Askeri Bey'in emri altında bulunacaklardı."*⁴¹

Katliamları Görmezden Gelenler, Türk Akıncılarını Hükümete Şikâyet Ettiler

Batı Trakya'da İstanbul ve Sofya'yı da telaş ve heyecana sevk eden bu gelişmeler olurken, uluslararası ilişkilerde de hareketlenme görülür. Türk akıncılarının Batı Trakya'ya girmelerine neden olan katliamları görmezden gelen 'büyük devletler' Bâbiâli'ye baskı yaparak Türk kuvvetlerinin bölgeden çekilmelerini ister. Esasen Harbiye Nezareti/Başkumandanlık da Batı Trakya hareketine muhalif olduğundan, *-Kuşçubaşı'nın cevabi yazısından anlaşıldığı üzere-* Türk kuvvetlerinin bölgeden çekilmeleri emrini verir.⁴²

Ancak Batı Trakya'ya girmiş olan Türk akıncıları, bir taraftan kendilerini Batı Trakya Türkleri'ne karşı vicdani ve manevi bir taahhüt altında duydukları gibi, *-Bıyıklıoğlu'na göre-* diğer taraftan da kolay kolay sıyrılamayacakları hareketlere girişmiş bulunuyorlardı; giriştikleri istirdad hareketini tam sonuç alınacağı bir aşamada bırakıp adeta sıvışmanın akıbeti hiç de hayırlı olmayacaktı. Bu nedenlerle Batı Trakya hareketinin başında bulunan Türk subayları, Başkumandanlığın "Geri dönün" emrini; Kuşçubaşı Eşref Bey imzalı, 12 Eylül 1913 tarihli bir yazı ile Osmanlı Devleti'yle maddi ilişkilerini kesmekle ve "Garbi Trakya Hükümeti Muvakkatesi"nin istiklâlini ilan etmekle cevaplandırır. Birer sureti Bâbiâli'ye, Başkumandanlığa, 10. Kolordu Kumandanı sabıkı Hurşid Paşa Hazretleri'yle Yarbay Enver Beyefendi'ye gönderilmesi istenen, ultimatomu andıran; *Süleyman Askeri Bey'in haşiyesinin de bulunduğu* yazı şöyledir:

41 Hatıralar, s. 70 vd.

42 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 178 vd.

“Devletle Maddi Bağıımızı Kestik!”

“..Malum olduğu vechile Bâbîâlî vakası Edirne’yi kansız vermeyiniz diye yapılmış oldu. İttihadcılar tekrar mevkie geçti. Edirne’yi vermeyiz nakaratıyla harb temdid olundu. Döğüşüldü, evet düşman eline Edirne düşdü, derken Yunan’la Bulgar taksimde döğüşmeğe başladılar. Bu bizim için bir nimetti, bunu takdir eden bulunmadı ki, Enez-Midye hattı bize bir hat gösterildi. Bu hat da galip ve muvaffak olmuşcasına geçildi, hududumuz burasıdır denildi. Halbuki, Bâbîâlî vakası ne iddia ile meydana getirilmiş, Nazım Paşa gibi koca bir başkumandan da neden bir kurşuna kurban gitmişti. Şimdi bu gösterilen hatda mı kalıyorduk, bin müşkilat ve yarım tertip isyan göstererek Kolordu Kumandanımız Hurşid Paşa ile Enver Bey’i harekete ikna ile adeta bomboş olan düşman cephesini yararak Edirne’yi alarak yapılan tehdidlere kulak asmayarak Edirne’yi alarak arzumuza muvaffak olduk ve Harmanlı ovasına kadar süvarimizle akınlarımızı ifada iken ansızın Rusya’nın müdahalesi ileri sürülerek geri alınmamız vukua geldi. Bizim bu ricatimizi gören Bulgar çeteleri istedikleri yerlerden tekrar çıkarak ve harekâta geçerek Garbi Trakya Türklerine taarruzlarını ve intikam alma hislerini teşdid eylediler, protestolara verilen cevap onlar gayrimesul ve ordu ile alâkası olmayan şahıslardır denmekle baştan savulmuş oluyorduk. Sabr ise bizde kalmadı, onların çeteleri gayrimesul iseler biz de gayrimesul sıfatını alabiliriz denildi. Tarafımdan en tanınmış çeteci arkadaşlarım tefrik olunarak Bismillah deniüb Garbi Trakya’da zulm yapmakta olan Bulgar çetelerinin merkezi bulunan Koşukavak’a kadar 95 kilometrelik bir akın yürüyüşüyle ansızın hücumumuzu yaptık. Belediye reisi Vasil ile 1.200 kişiden mürekkebe kaymakam Domuzciyef çetesinden bin küsür çeteci köprü başına sıkıştırılarak cümlesi tepelendiler. Ancak, kumandanları Domuzciyef ile bir doktorları ve altı kadar çete kumandanı ile seksen üç esir elimize geçtiler. Bunun üzerine Kırcaali’de bulunan süvari alay kumandanı bunun intikamını almak için resmi askerleriyle harekete geçti. Bu alay da Allah’ın inayetiyle tar u mar edilerek askerlik ve medeniyet kanunlarına muhalif hareketde bulunan düşman süvari alay kumandanı da divanı harbimiz kararıyle kurşuna dizildi. Bu icraatımızı gören düşman kudurarak her taraftan yeniden çetelerini saldırmakla beraber üstelik de bizim kuvvetlerimizin geri alınması hususunda Rusya’yı da ileri sürerek ısrarla tehdide başladılar. Maksudları, bir avuç kalan Türkleri de imha etmek ve Pomakları da Siz evvelce Bulgar Hristiyan idiniz, yine

eski dininize dönmeniz gerek diye Müderris Mustafa Efendi ve emsal Pomaklardan birkaçını parçalayarak ve diğer halkı tehdid ederek mezalime devamı arzu etmekte iken bu kerre hükümeti metbûamızdan aldığımız kat'î emirle avdetimiz talep olunmakta ise de elli bin masum nüfusu bıçakda kucakda bırakarak kan içinde yüzen bu bedbaht millete karşı kancıkcasına sırt çevirerek avdetim kabil olamayacağından rabitai manevîyyemi arz ile beraber bugünden itibaren Garbi Trakya Hükümeti Muvakkatesi altındaki çalışmamızı hükümeti müstakileye tebdil ve ilan maalesef rabitai maddiyemiz Hükümeti Osmanîyyemizden kesmiş olduğumuzu ilana mecbur oluyoruz. Mestakarasu'dan Bahrisefid sahilini takiben Dedeağaç'da içerde Enez hududuna ve diğer taraftan da Sofulu, Dimetoka civarından Ortaköy'ün köprüsiine ve Bulgar hududunun eski hududlarına ve oradan Kırcaali ile Aydoğmuş'dan eski hududları da takiben Makas boğazı ve sabık hudud boyuncadır.

“Bugünden itibaren bu hududlarımızdan içeri ve dışarı pasaportsuz girenler ve çıkanlar mesuldürler. Merkezimiz Gümölcine şehridir. Dedeağaç, İskeçe, Eğridere, Darıdere, Kırcaali, Koşukavak şehirleri ve diğer kaza ve nahiyeleri idare etmektedirler. Hükümetimiz tam teşkilatla kurulmuştur. Şimdilik muvakkat bir zaman için, can, ırz ve mal üstündeki hadiseleri ciheti askerîyyemiz muhakeme etmiş olacaktır. Bundan gayri ahvaldeki vukuatı Garbi Trakya adliyesi rüyet etmektedir. Bulgarlarla vaki muhasamatımızın, bizzat Garbi Trakya Hükümetiyle Bulgar hükümeti arasında sulh takarrürüne değin devam edeceğini de ilana mecburuz.

“Kuvvetlerimize iltihak ve hükümetimize iltica eden bazı efrad ve zabitanın iadeleri Hükümeti Osmanîyece talep edilmekde ise de hukukî düvel kaidelerine istinaden arz olunur ki, Garbi Trakya Hükümeti'yle Osmanlı Devleti Aliyyesinin yekdiğerleriyle muahedelenmiş bu gibi iadei mücrimin ve bahusus da siyasi mücrimler hakkında bir anlaşma bulunmadığından bu hususun da nazarı mütaleadan uzak bulundurulmaması istirham olunur. Olbabda.

Garbi Trakya Hükümeti Müstakilesi
Reis Nâmina
Mühür

Garbi Trakya Hükümeti Müstakilesi Riyaseti
Eşref
10 Eylül 1329⁴³

43 Bıyıklıoğlu, a.g.e., c.2, s. 11 vd. Metnin orijinal imlasına müdahale edilmemiştir.

Kuşçubaşı'nın Hükümet ile manevi ilişkileri saklı kalmak koşuluyla maddi bağlarını kestiklerini bildiren bu yazısından sonra, Eşref, Hacı Sami ve Süleyman Askeri Bey imzalı bir bildiri de “Gümülcine Mazlum Ahalisine” başlığıyla yayınlanır:

“Amacımız Bıçak Altında Bulunan Sizleri Kurtarmaktır!”

“..Bulgarlar'ın Türklerimize karşı göstermekte oldukları şeniâne mezalim dolayısıyla sabırlarımız tükenerek bıçakta ve kucakta bulunan masum halkı kurtarmak azmiyle Garbi Trakya'yı işgale mecbur kaldık. Fakat ahvali hazırî siyasiyyemiz icabı Hükümeti Osmaniyye bizim bu harekâtımızı muvafık bulmuyarak bizi mene kalkışdı. Naçar harekete geçtik ve Gümülcine livası Türklerini tahlise geldik. Maalesef bu kerre de hükümetimizce avdetimiz katiyetle emr olunmaktadır. Başta Rus olmak üzere bazı tarafdarı hükümetler bizim bu hareketimizi mütareke ahkâmına uygun bulmamaktadırlar. Halbuki burada bıçak altında can vermiş ve vermekte olan Türklerimizin hayat ve ismetleri hiçbir taraftan tahtı emniyet ve kefalete bağlanmış değildir. Buna fikir yoran da bulunmamaktadır. Bu sebebden ve bundan böyle biz emirlerimizi vicdan ve ilhamlarımızı akıl ve mantık ve besaleti şahsiyyelerimizden almak ve ona göre harekete geçmek mecburiyetinde kalmış olduk. İşte bugünden itibaren muvakkat olarak teşkil eylediğimiz hükümeti muvakkatemizi Garbi Trakya Hükümeti Müstakilesi namına tahvil ile ilan istiklâl eylediğimizi bilcümle hükümetlere ve âlemi insaniyete ilan eylemekle fahru şeref duyduğumuz ilan olunur: Tevfik ulu Allahımızdandır.

[Mühür] (Garbi Trakya Teşkilatı Milliye Kumandanlığı)

Garbi Trakya Müstakil Hükümeti
Milli Kuvvetler Reisi ve
Umum Çeteler Kumandanı Eşref

Umum Müfettiş
Hacı Sami

Umum Erkam Harbiye
Reisi Süleyman Askeri⁴⁴

Bağımsızlık İlanı ‘Büyük Devletler’e Bildiriliyor

Kuşçubaşı Eşref Bey, giriştikleri eylemi, Osmanlı Devleti ve Batı Trakya Türkleri'ne bildirdikten sonra, Türkler'e karşı yapılan katliamları görmezden gelmelerini adeta yüzlerine vurarak Batılı devletle-

⁴⁴ Bıyıkhoğlu, a.g.e., c.2, s. 17 vd. Orijinal imlasına müdahale etmediğimiz Bildiride tarih bulunmamakla birlikte Bıyıkhoğlu'na göre 12 Eylül olması muhtemeldir.

rin de dikkatine sunar. *Süleyman Askeri Bey'in Fransızca olarak kaleme aldığı* 12 Eylül 1913 tarihli bildiri şöyledir:

"...Asalet-meab sefir cenabları,

"Bulgarların Türkleri ve Müslüman kardeşlerimize yaptıkları mezalimi gören ve feryad ve figanlarını işidenler bulunmadı. Aldıran bile olmadı. Demet demet Müslümanlar doğranarak Koşukavak'ın Papaslı köyü deresinde Hâlâ kokmakta ve taaffünden yanlarına varılamamakta olan sekiz yüzü mütecaviz boğazlanan bedbahtların kokusunu bile alan olmadı. Can gitti, ırz gitti, mal ise hesabda değil. Üstelik de geri kalan ihtiyar ve kadınlarla çocukların siingüler altında sürüklenerek kiliselere toplatılarak Hristiyan yapıldıklarından da kimseler güya haber alamadı. Şenâatin her türlüüne adeta göz yumuldu. İki el bir baş içindir dedik, naçar silahımıza sarıldık. Garbi Trakya halkını bu mezalimden kurtarmak için onları da silahlandırdık. Allahımıza dayanarak ve benliğimize güvenerek bugünden itibaren İslam'ı, Hristiyan'ı, Türk'ü, Bulgar'ı aynı hukuka malik olmak şartıyla Garbi Trakya Hükümeti Müstakilesi'ni ilan eylemiş olduk. Muvaffakiyet Allah'dan.

Mühür: Umum Trakya Hükümeti Milliye Riyaseti

1329

Şref.⁴⁵

Yunanistan'ın Gelişmelerdeki Rolü

Batı Trakya'da Türk subaylarının yönetiminde bu gelişmeler meydana gelirken, İstanbul'da da 8-17 Eylül 1913 tarihleri arasında Osmanlı-Bulgar barış görüşmeleri yapılmaktaydı. Bulgaristan sınırları içinde kalan Rumlar'ın statüsü konusunda bu devletle anlaşmazlık içinde bulunan Yunanistan da olası bir Türk-Bulgar yakınlaşmasını baltalamak istiyordu.⁴⁶ Yunanistan bu nedenle elinde bulundurduğu Dedeağaç'ı limanı ile birlikte 2 Ekim 1913'te Batı Trakya Hükümeti'ne teslim eder. Dedeağaç'ın Batı Trakya Hükümeti'ne teslimi ile birlikte Batı Trakya Harekâtı'nın *üçüncü safhası* da başlamış olur. Çünkü, Dedeağaç Batı Trakya ve Edirne'nin Ege'ye en yakın bir çıkış noktasıdır. Avrupa ile ilişki aracı olup önemli ve zengin bir ticaret limanının Batı Trakya Hükümeti'nin eline geçmesi, hükümetin ekonomik ve mali kaynakları ile hakimiyet sahasını ümit edilmeyen bir gelişmeye kavuştu-

45 Bıyıklıoğlu, a.g.e., c.2, s. 128 vd. Ancak, Bıyıklıoğlu'na göre, bağımsızlık ilanı Başkumandanlığın "Geri dönün" emrine karşı *gösteriş* mahiyetinde, vakitsiz yapılmış bir harekettir.

46 Bulgarlar'ın Batı Trakya'da Türkler'den çok Rumlar'a baskı yaptığına yukarıda değinilmişti.

rur. Osmanlı Hükümeti'nin Batı Trakya'yı boşaltma emrine karşı yapılan bağımsızlık ilanı Dedeağaç'ın da istirdadı ile birlikte görkemli bir şekilde; Dedeağaç, Gümülcine, İskeçe ve Batı Trakya'nın her yerinde büyük bir zafer gibi ilan edilerek anılan yerlerde Garbi Trakya Hükümeti Müstakilesi'nin Ay Yıldızlı, yeşil-beyaz-siyah renkli milli bayrağı törenle resmi binalara çekilir.⁴⁷ Dedeağaç'ın istirdadından sonra Batı Trakya Hükümeti, amaçlarını dış dünyaya da duyurmak gereğini görür. Bunun için *Samuel Karaso* adlı bir Musevi'ye resmi *Batı Trakya Ajansı*'ni kurdurduğu gibi Türkçe-Fransızca *Independant* adlı bir gazete de çıkarmaya girişir.⁴⁸

*Bu arada, Bıyıklıoğlu'nun Eşref Bey'i öne çıkarmasına karşın, Batı Trakya'daki Türk Genelkurmayı'nın bu örtülü eyleminin asıl lideri olduğu ortaya çıkan Süleyman Askeri Bey, son gelişmelerle birlikte inisiyatif ele alır. O zamana kadar Garbi Trakya Hükümeti İç-raiyesi Reisi ve Erkânı Harbiye Umumiye Reisi olarak görülen Süleyman Askeri Bey, Garbi Trakya Kuvayı Milliye Kumandanı sıfat ve yetkisiyle, bütün Batı Trakya'nın savunmasından sorumlu en büyük kumandan olarak görev yapmaya başlar. Kuşçubaşı Eşref ise bu olaydan sonra Kuvayı Milliye Müfettişi unvanıyla, Kuvayı Milliye Kumandanı Süleyman Askeri Bey'in emrine girmeyi kabul eder.*⁴⁹

Bıyıklıoğlu'nun eserinde, Batı Trakya Hükümeti'nin bundan sonra geçirdiği aşamalara ayrıntılı olarak yer verilmişse de asıl konumuz Kuşçubaşı olduğundan onlara değinmiyoruz.

İT Hükümeti Batı Trakya'dan Neden Vazgeçti?

Nihayet, 29 Eylül 1913'te Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Antlaşması ile ve *özetle* Batı Trakya tamamiyle Bulgarlar'a bırakılır.⁵⁰ Bu gelişme ile birlikte doğal olarak bağımsızlığı ilan edilen Batı Trakya Hükümeti de son buluyordu. Ancak Cemal Paşa'ya göre, bu öyle kolay olmaz. Paşa'nın "*Süleyman Askeri Bey'in mesai arkadaşlarının birçokları*" dediği ve Kuşçubaşı Eşref ile Hacı Sami gibiler olduğu anlaşılan adlar, Osmanlı Hükümeti'nin taahhütlerine rağmen Batı Trakya Geçici Hükümeti'nin devamını arzu ediyor ve Bulgar işgaline karşı direnmek istiyorlardı.

Halbuki Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Antlaşması'na göre, Osmanlı Hükümeti Batı Trakya'nın hiçbir di-

47 Bıyıklıoğlu, a.g.e., c. 1, s. 180 vd.

48 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 181 vd.

49 Aynı yer.

50 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 184 vd.; Cemal Paşa, a.g.e., s. 171 vd

renişle karşılaşılmaksızın Bulgar ordusu birlikleri tarafından işgal edilmesine fiilen yardım edeceğini taahhüt etmişti. Buna karşılık da Bulgarlar Batı Trakya Müslümanları'nı pekçok haklardan yararlandırmayı taahhüt etmiş ve hiçbir zulüm ve takibatta bulunmayacakları ve derhal genel af ilan edecekleri vaadinde bulunmuştu.

Bu bilgileri veren Cemal Paşa, sorunun özü olabilecek can alıcı şu saptamayı da yapar: **“..Müslüman halkın şimdi Bulgar işgaline karşı silahlı mukavemet göstermesi hiçbir fayda sağlamamakla beraber, bilakis Bulgarlar'dan kendileri için elde etmeyi başardığımız pekçok siyasi ve idari menfaatları kaybetmelerine sebep olurdu.”**⁵¹

Süleyman Askeri Bey Arkadaşları Gibi Düşünmüyör

Arkadaşları gibi düşünmediği ve direniş arzusunu önlemeyi başaramadığı anlaşılan Süleyman Askeri Bey, bu gelişme üzerine bir mektupla İstanbul'a müracaat eder. Süleyman Askeri Bey söz konusu mektubunda şöyle der: **“Arkadaşlarım üzerinde pek büyük bir itimad ve şiddetli bir manevi tesiri haiz olan İstanbul Muhafızı Cemal Bey hemen buraya gönderilerek hükümetin görüşü ve taahhütlerinin sebep ve derecesi hakkında bir açıklama yaptırılmayacak olursa, Bulgar kıtalarının huduttan Batı Trakya'ya hareketi esnasında mukavemet görmesi ve binaenaleyh kan dökülmesi muhakkaktır.”**⁵²

Konu ile ilgili her vesikayı ve Cemal Paşa'nın “Hatıralar”ını da gören Bıyıkhoğlu'nun bu yazışmaları adeta es geçip eserinde yer vermemesi, yansızlığına gölge düşürmüştür.

Süleyman Askeri Bey'in söz konusu mektubunun İstanbul'a ulaşmasının üzerinden dört-beş saat geçmeden kendisi de Başkent'e gelir. Osmanlı Hariciye, Harbiye ve Dahiliye nazırlarının müzakereleri sonucunda Cemal Paşa'nın Gümülcine ve İskeçe'ye kadar giderek oradaki kimseleri ikna etmeye çalışması kararı alınır. Karar Bulgaristan'ın İstanbul Büyükelçiliği'ne yeni atanan Mösyö Tuşef aracılığıyla Bulgar hükümetine de bildirilir; Batı Trakya Hükümeti'ni direnişten vazgeçirtmedikçe ve bu hususta Cemal Paşa tarafından kendisine herhangi bir bildirimde bulunulmadıkça işgal hareketlerine başlanmaması, Batı Trakya'yı işgalle görevlendirilen Bulgar tümeni komutanına ihtar ettirilir.⁵³

İstanbul'dan Edirne-Dimetoka-Dedeâğaç yoluyla Gümülcine'ye ve oradan İskeçe'ye giden Cemal Paşa, bir gün sonra kendisine katılan

51 Hatıralar, s. 171 vd.

52 Aynı yer.

53 Cemal Paşa, a.g.e., s. 172 vd.

Süleyman Askeri Bey'le birlikte Batı Trakya İcra Kuvvetleri Kumandanları'yla görüşür. Görüşmede, Bulgarlar'ın Batı Trakya'yı işgalleri hakkında birçok şartlar kararlaştırılır. Kararlaştırılanlar, Cemal Paşa tarafından doğruca Bulgar generaline yazılır. Bu şartlar kabul edildikten sonra işgal başlar. Cemal Paşa da bir hafta sonra İstanbul'a döner.⁵⁴

Bu gelişme üzerine Batı Trakya Hükümeti ileri gelenleriyle Eşref, Hacı Sami, Çerkez Reşit ve onlarla birlikte gelmiş diğer Türk subayları da İstanbul'a döner. Yine bu sırada Bulgar komitecileri Teodor Aleksandrov ve general Protogeref'le görüşmek üzere Sofya'ya gitmiş olan Süleyman Askerî Bey de bu haberi alınca İstanbul'a döner.⁵⁵

Cemal Paşa'dan naklen verdiğimiz bu bilgilere karşın, Bıyıklıoğlu'nun, Süleyman Askeri Bey'i gelişmelerden habersizmiş gibi göstermek istemesi ise dikkati çekicidir.

Bıyıklıoğlu ve kimi yazarların büyük bir sorumsuzluk örneği ile Batı Trakya'nın adeta tepsi içinde karşılıksız Bulgarlar'a hediye edildiği gibi özetlenebilecek yaklaşımlarına karşın durum hiç de öyle değildir. Anılan çevrelerin bu iddialarında dikkate almadıkları en önemli husus da yaklaşan Dünya Harbi'nin etkisini görmezden gelmeleridir.

Bâbiâli Baskını'ndan sonra iktidarı doğrudan ele geçiren İT; İngiltere, Çarlık Rusya ve Fransa'dan oluşup Osmanlı Devleti'ne karşı hasmane tutumunu göstermekten de çekinmeyen İtilaf blokuna Bulgaristan'ın da katılması halinde durumun daha savaşın başında felakete dönüşeceğini çok iyi biliyordu. Bu nedenle İT ileri gelenleri Bulgaristan'ı; içinde Osmanlı'nın da bulunduğu/bulunacağı Almanya/Avusturya-Macaristan'dan oluşan İttifak devletleri safına çekmeye çalışıyordu. Bu gerçekleştiği takdirde, *subayına maaş dahi veremeyen* Osmanlı Devleti, müttefikleri ile karadan birleşecek ve özellikle Almanya'dan askeri/ekonomik yardım alabilecekti. Nitekim, 4 yıl süren I. Dünya Harbi'nin sonunda Osmanlı Devleti'nin Mütareke istemek zorunda kalmasının nedeni de İtilaf blokunun Bulgar cephesini çökertip neredeyse İstanbul kapılarına dayanmalarıdır. Eğer İttihatçılar'ın *Batı Trakya ile ilgili 1913 sonlarındaki bu tasarrufu olmasaydı, Osmanlı Devleti 1918 sonlarında karşılaşacağı söz konusu felaketle daha 1914'lerde yüzyüze gelebilecekti.*

Anılan çevrelerin bu gerçekleri görmek istememeleri, en azından tarihe karşı saygısızlık olmakla birlikte; ***şehit Süleyman Askeri Bey'le birlikte İT Merkezi Umumisi'ni; Kuşçubaşı ve arkadaşlarından daha***

54 Aynı yer. Bıyıklıoğlu, Cemal Paşa'nın Batı Trakya'ya Ekim 1913 başlarında gittiğini belirtir. a.g.e., s. 186 vd.

55 Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 187 vd.

az vatansever göstermek istemeleri gibi bir zorlamayı da içerdiğinden iyi niyetle açıklanabilir bir yanı bulunmamaktadır.

Balkan Harbi'nden sonra, I. Dünya Harbi'nden önceki bir dönemde Eşref Bey'le ilgili *mevsuk bulmadığımız* bir kayıt daha bulunmaktadır. Bilindiği gibi, Balkan bozgunu ile Rumeli'den onbinlerce Türk soylu anlaşmalı anlaşmasız Anadolu'ya göçe zorlanmıştı. Bununla birlikte özellikle Ege'de yaşayan Rumlar, bölge ile ilgili yayılmacı emeller taşıyıp *örtülü faaliyetler* yapan Yunanistan'ın birer ajanı gibi çalışıyor, *maskeli* Yunan subaylarının yönlendirmesiyle büyük bir ayaklanma hazırlıyordu. Bölgenin demografik yapısı bu özellikleriyle Osmanlı Devleti için tehdit oluşturmuyordu. Bu nedenle İT de belirtilen duruma müdahale ederek Balkan bozgununa misilleme amacıyla Ege'deki Rumlar'ı *kendine has metodlarla* göçe zorlamaya başlamıştı.

Nurdoğan Taçalan bu operasyonu TM'nin el altından yönettiğini, teşkilatın "Reisi" Eşref Bey'in de emrindeki çetelerle özellikle Söke dolaylarında Yunanistan'ın Sisam adasıyla sıkı ilişkileri bulunan Rum köylerine baskınlar yaptığını *zincirleme* nakleder.⁵⁶

Ancak biz, Sayın Taçalan'ın gösterdiği kaynakların güvenilirliğinden kuşku duyduğumuz için bunu kaydı ihtiyatla veriyoruz.

Bundan sonra Eşref Bey'i I. Dünya Harbi'nde göreceğiz.

56 Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 161 vd. Taçalan'ın verdiği dipnot şöyledir: Cemal Kutay, *Tarih Sohbetleri*, "Celal Bayar'ın Yazdığı Yazmadığı" Kuşçubaşı Eşref'in hatıralarına dayanılarak, s. 75."

5. BÖLÜM

I. DÜNYA HARBI VE EŞREF BEY

Bu bölümde, I. Dünya Harbi'nin çıkış nedenleri ile TM'nin kuruluşu gibi konuların ayrıntılarına girilmeyecektir. Özellikle Dünya Harbi başlı başına bir olay değil, çalışmamızın önceki bölümlerinde de değindiğimiz gibi İngiltere ile Almanya'nın başını çektiği kamplaşmalar arasında ta öteden beri yaşanan gerginliğin sıcak çatışmaya dönüşmesidir.

Osmanlı Devleti de bilinen nedenler/etkenler sonucunda 29 Ekim 1914'te Rus limanlarını bombardıman ederek Almanya, Avusturya-Macaristan yanında fiilen bu savaşa girmiştir. Belli başlı hasımları da İngiltere, Çarlık Rusyası ve Fransa'dır.

Bilinen yaygın iddialara göre Kuşçubaşı Eşref de Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın kısa bir süre önce kendine bağlı olarak kurdurduğu TM'nin *-hemen hiçbir mevsuk olmayan-* kimi kaynaklarda liderliğine, kimilerinde de Arabistan ve Afrika Masası Reisliği'ne getirilmiştir. Eşref Bey de İngiliz istihbaratının Araplar/Arabistan için özel olarak yetiştirdiği Yarbay Lavrens'e Arabistan'ı dar etmiştir!¹

Bu iddiaların doğru olup olmadığını anlamak için ilk önce kısa da olsa TM'nin kuruluşuna ve Eşref Bey'in bu örgütteki konumuna bakmamız gerekecektir. Ancak bu yapılırken, akademik disipline uymadan, *Hazreti Ali'nin Hayber Cengi* türünden yazılan TM ve Kuşçubaşı versiyonlarına itibar edilmeyecektir. Bunlardan en çarpıcı örneğin Cemal Kutay olduğunu belirtmeyi de gereksiz görüyoruz.

Konumuzla ilgili en doğru bilgiler, son zamanlarda ATASE Arşivi'ndeki özgün TM belgelerine dayalı çalışmalar yapan Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu'nun eserlerinde mevcuttur. TM, Sayın Balcıoğlu'nun ulaştığı belgelere göre kesin olarak 17 Kasım 1913'te kurulmuştur.²

Ancak bu tarihe karşın, İT'nin üç önemli adından birisi olan Cemal Paşa, önceki bölümde değindiğimiz Batı Trakya Harekâtı'nı TM'nin icra ettiğini belirtmektedir.³

Kuşçubaşı ve diğer kimi kaynaklar da TM'nin kuruluşunu daha eski

1 Lüzumsuz polemige girmek için bu tür çalışmaların adlarını vermiyoruz.

2 Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ordusu'nda İstihbarat ve İstihbarata Karşı Koyma, BTDD, Nisan 2001, sayı: 51.; aynı müellif, Teşkilatı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e, s. 2, 322 vd

3 Hatıralar, s. 170 vd.

tarihlere çeker. Bize göre de TM'nin embriyosunu İT'nin Fedai Zabitân yapılanması oluşturur. Meşrutiyet'i ilan ettirmek için Manastır'da dağa çıkıp İT/Meşrutiyet karşıtı İngilizci kimilerine karşı suikastlar tertip eden, Bâbîâlî Baskını'nı gerçekleştiren, Türk Genelkurmayı'nın Trablusgarp'taki örtülü operasyonunu icra eden ve nihayet Edirne'nin istirdadı ile Batı Trakya Harekâtı'na katılan adların hemen birçoğunu, 17 Kasım 1913'ten sonra da TM saflarında görüyoruz.⁴

TM'nin Başkan(lar)ı Kimdi, Kuşçubaşı "Teşkilat"ın Başkanlığını Yaptı mı?

Balcıoğlu'nun ulaştığı ATASE Arşivi'ndeki özgün TM belgelerine göre, 17 Kasım 1913'te kuruluşundan 14 Nisan 1915'e kadar TM Başkanlığı'nı şehit Süleyman Askeri Bey yapmıştır.⁵ Asker çocuğu olması dolayısıyla dönemin yakın tanıklarından Galip Vardar (1897-1958) da Umûmî Harp'ten az evvel kurulan TM'nin başkanlığına Talat ve Enver paşaların her ikisinin de dostu olduğunu söylediği Süleyman Askeri Bey'in getirildiğini yazar.⁶ Askeri'nin hazin ölümünün ardından TM'nin başkanlığına 24 Mayıs 1915'te Ali Bey Başhampa* getirilmiştir. Ali Bey, bu görevde 31 Ekim 1918 tarihine kadar kalmıştır. Esasen 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığından TM *görünüşte* kendisini yok edecektir.⁷

Görüldüğü gibi kuruluşundan feshedilene dek TM başkanları arasında Kuşçubaşı bulunmamaktadır. Esasen Kuşçubaşı birazdan ayrıntılı değineceğimiz gibi 114 mevcutlu bir TM müfrezesi ile Arabistan üzerinden Yemen'deki Türk kuvvetlerine yardım götürürken 13 Ocak 1917'de Şerif Abdullah'ın adamlarına esir düşmüş, İngilizlerce götür-

4 Stoddard'ta da bunu doğrulayan şöyle bir kayıt vardır: "TM'nin doğuşu, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı ve Osmanlı Ordusu Başkumandan Vekili olmadan önce kurduğu resmi olmayan bir örgüte dayanmaktadır." TM, s. 145 vd. Eşref'in, Stoddard'a verdiği bilgiler arasında TM'nin, kendilerinin 1900'lerin başında Arabistan'da kurduğu karşıtı 'ihtilalci' komiteden doğduğu (TM, s. 148 vd.) iddiasını ise hiçbir kaynak doğrulamamaktadır.

5 TM'den Cumhuriyet'e, s. 14 vd.

6 İttihad ve Terakki İçinde Dönenler, s. 111 vd.

7 Balcıoğlu, aynı yer. Ancak Sayın Balcıoğlu, burada 5 Aralık 1918'de TM'nin başkanlığına Hüsamettin Ertürk'ün getirildiğini yazmasına karşın durum aydınlatılmaya muhtaçtır. Çünkü Sayın Balcıoğlu, hemen ileride TM'nin Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın emriyle ilgâ çalışmalarının başlatıldığını ve bunun için de [Çerkez asıllı] Kurmay Albay Hasan Tosun Bey'in görevlendirildiğini belirtir. Albay Tosun çalışmalarını 15 Kasım 1918'e kadar bitirir ve TM de yasal olarak bu tarihte son bulur. s. 17 vd.

* Başhampa için bk. Biyografiler.

rüldüğü Malta'da yaklaşık üç yıl tutuklu kaldıktan sonra -*Kutay'a göre*- serbest bırakılarak 17 Aralık 1919'da İstanbul'a gelmiştir.⁸

Balcıoğlu başkanları dışında TM'nin tüm masalarının sorumluları ile odacıya varıncaya dek görevlilerinin adlarına da yer vermiştir. Bunlar arasında da Kuşçubaşı'nın adı bulunmamaktadır.⁹

Stoddard Versiyonunda Ne Deniliyor?

Eşref'i ve kendisini referans alan araştırmacıları çamura saplamasıyla tanınan Kutay'ı kaynak gösteren Stoddard versiyonlarına göre ise durum şudur: Batı Trakya harekâtının sonuçlanmasının ardından Eşref Bey İzmir'deki çiftliğine çekilir -*Muvazzaf bir subayın[!] ordudaki görevine değil de çiftliğinde inzivaya çekilmesi de açıklanmaya muhtaçtır.*- Yine Stoddard'a göre, 1914'te I. Dünya Harbi başlamadan önce Enver Paşa, Eşref'i Hint Devrimci Komitesi [Hint Müslümanları]'nın temsilcileri ile görüşmesi için Belçika'nın Liej şehrine gönderir*. Kuşçubaşı'nın dönüşte sunduğu rapor, -*Stoddard'a göre*- Enver Paşa'yı memnun eder. Eşref'in raporunda, Hintliler'in gayretliliğinden ve İngiltere'ye karşı politik eylemler yapma planlarından bahsedilir. Komitenin hareket planlarını beğenen Enver Paşa, onlarla işbirliğinin mümkün olacağına inanır. Pan-İslamizm çerçevesinde durumdan yararlanmaya karar veren Enver Paşa, Eşref ve kardeşi Selim Sami ile daha birkaç kişinin içinde yer aldığı özel bir grup kurdurarak Hindistan'a gitmelerini emreder. Enver Paşa'ya bağlı bu grubun görevi, Orta Asya'da Ruslar'a karşı, gerektiğinde Hindistan'da İngilizler'e karşı Pan-İslamist ayaklanmalar tertip etmektir.¹⁰

Eşref'in *at tüccarı*, Selim Sami'nin de *astragan yünü alıcısı* mas-kesiyle bulundukları özel görev grubu Bombay'a gitmek üzere yolda iken I. Dünya Harbi patlak verir. Enver Paşa'dan *dön* emri alan Eşref hemen İstanbul'a intikale geçerken, Selim Sami ve dört arkadaşı Hindistan'da kalarak kendilerine verilen görev doğrultusunda faaliyetlerini sürdürür.¹¹

8 HTC, s. 175 vd.; ÇED I, s. 167 vd.

9 a.g.e., s. 14 vd. TM'nin Kuruluş Şeması Ek'lerde verilmiştir.

10 HTC, s. 122 vd.; TM, s. 240 vd. Anılan yıllarda popüler olan ve İT/İT hükümetlerinin de uygulamaya çalıştığı, programlarına aldığı Pan-İslamizm/Pan-Türkizm akımlarının ortaya çıkışı ve pompalanmasında Alman emperyalizminin etkili olduğu biliniyorsa da asıl konumuz olmadığından ona girmiyoruz.

* Çok ilginç bir rastlantı, İngiliz gizli servislerinin ta 10 yaşından beri özel olarak yetiştirdiği ünlü Hintli casus Mustafa Sagir de tam bu sıralarda amirlerince Londra'dan İsviçre'ye gönderilmiştir. Kılıç Ali'nin Anıları, s. 191 vd.

11 Stoddard, aynı yerler. Kuşçubaşı Sami ve dört arkadaşı; Hüseyin Emrullah (Bar-

Bu arada Kızıldeniz'de iken Eşref'e dön emrini veren Enver Paşa, Kuşçubaşı'nın Maskat'a uğrayarak Emir el-Türki ile görüşmesini de ister. Görüşmenin konusu ülkesini sözde himaye eden İngilizler'e karşı isyan ettiği takdirde yardım edileceğini bildirmektir. Maskat'ta bir hafta kalan Eşref, İstanbul'a doğru yoluna devam eder.¹² Ancak Stoddard, görüşmenin nasıl geçtiği ve sonucu hakkında bir bilgi vermez.

*Eşref Bey İstanbul'a gelince -Stoddard'a göre- Enver Paşa onu TM'nin Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü olarak tayin eder.*¹³

Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi, Balcıoğlu'nun yaptığı araştırmalara göre Eşref ile ilgili böyle bir atama yoktur.

MİT Ne Diyor?

Kimi araştırmacılarca TM'nin devamı olarak gösterilen T.C. Başbakanlık Milli İstihbarat Teşkilatı ise bu konuda farklı bir dil kullanmaktadır. Bilim disiplini ile kaleme alınan ve MİT'in resmi tarihçesi olarak kabul edilen eserde, yukarıda değinildiği gibi, Hindistan yolunda iken İstanbul'a çağrılan Eşref Bey'in, Teşkilat'ın *Arabistan Bölge Sorumluluğu*'na getirildiği belirtilmiştir.¹⁴

Ancak internet ortamında inceleme olanağı bulduğumuz eserdeki bu kaydın, *-eser dipnotlu yazılmasına karşın-* dipnotunu göremedik. Fakat, eserin Kaynakçası'nda Hüsamettin Ertürk'ün İDPA'sı ile Stod-

11 kan), Adil Hikmet, Hüseyin ve İbrahim (Haklı) beyler için bk.; Adil Hikmet Bey (Haz.: Dr. Yusuf Gedikli), *Asya'da Beş Türk, Ötüken Neşriyat*, İstanbul 1998. Stoddard da aynı adlara bir fazlasıyla yer verir. (HTC, s. 128.) Beş kişilik bu gruptan önce *-16 Şubat 1914-* Talat Paşa tarafından Hindistan üzerinden Doğu Türkistan'a gönderilen Ahmet Kemal (İlkul) Bey'in hatıraları için de ayrıca bk.; (Haz.: Dr. Yusuf Gedikli), *Çin-Türkistan Hatıraları, Ötüken Neşriyat*, İstanbul 1999. Öte yandan konumuz Eşref Bey olduğu için TM'nin ve onu da yönlendirdiği bilinen Almanlar'ın Hindistan, Orta Asya ve Kafkaslar'la ilgili politikaları hakkında ayrıntıya girmiyoruz. Stoddard'ın TM'sinde ona ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Onun dışında şu çalışmalara da başvurulabilir: Dr. İsrail Kurtcephe-Dr. Mustafa Balcıoğlu, *Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşında Almanya'nın İran Siyaseti*, OTAM, 1992.; aynı müellifler; *Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-*, OTAM, 1992.; Dr. Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilatı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989.

HTC, s. 128 vd.

12 HTC, s. 121 vd. Kuşçubaşı'nın İstanbul'a ne zaman döndüğünü bildirmeyen Stoddard, diğer eserinde ise Eşref'in Kasım 1914 itibarıyla Harbiye Nezareti'nde geçici olarak görevlendirildiğini belirtir. TM, s. 57n.

13 Dr. Erdal İler, *Kuruluşunun 75. Yılı Anısına Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*

14 -Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti (M.E.H/MAH) (1927-1965)-, MİT Müsteşarlığı Yayını, Ankara 2002'den naklen; http://www.mit.gov.tr/tarihce/birinci_bolum_B2.html (Erişim: 20 Ağustos 2007.)

dard'ın HTC ve TM'si de bulunduğundan, bunlardan alındığı sanılmaktadır.

İDPA, HTC, TM ve yazarlarına ilişkin önceki bölümde değerlendirilmede bulunmuş isek de çalışmamız, Eşref Bey'in kimliğini ortaya çıkarmayı amaçladığından MİT'in bu kaydına ilişkin burada bir yorumda bulunmuyoruz.

Kuşçubaşı Ünlü Yemen Seferine Kadar Neler Yaptı?

Eşref Bey'in "HTC"de anlattığı olaylara kadar Stoddard, onun faaliyetleri ile ilgili şu bilgileri verir: Telâhar üniforma giyen Eşref Bey hemen faaliyete geçer. 1914, 1915 ve 1916 yıllarında Arabistan yarımadasına birkaç kez gider. Orada ilişki kurduğu kişilerin başlıcaları ise; İbnürreşit*, İbnüssuud ve Mekke Emiri Şerif Ali'dir. Stoddard'a göre, anılan Arap liderlerini Türk tarafına kazanmak için İngilizler'in teşebbüslerine karşılık vermek amacıyla bu kişilere bol hediye ve vaatlerle Osmanlı Hükümeti'ne desteklerini sağlamak gerekiyordu.¹⁵

Ancak, anılan temasları Eşref'in yaptığına dair gerek bölgeden sorumlu olan 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa gerekse de onun Harekat Şubesi Müdürü ve sonraları Kurmay Başkanı Ali Fuat (Erden) Bey'in anılarında hiçbir kayıt yoktur. Bilakis bu tarz temasları Cemal Paşa bizzat yürüttüğünü belirtmiştir: *"..Ordu karargâhını Kudüs'te kurduktan sonra en önemli uğraşım, Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa ile İbnürreşid ve İbnüssuud gibi Arap ileri gelenlerini bu harp boyunca Halife ordularına azami yardım yapmaya teşvik etmek noktasına çevrilmişti."*¹⁶

Cemal Paşa bunun dışında, Alman hükümetinin çeşitli nişanlarının Osmanlı Devleti/Halifelik makamına sadık Arap şeyhlerine verilmesi hususundaki seçimi o sıralarda yarbay olan Alman subayı von Kress'in yapmasına ilişkin Başkumandanlık emrine de karşı çıkmıştır: *"..Çöl Arapları şeyhlerinin taltifi esasen Ordu Kumandanı sıfatıyla bana ait olup bu hak benim emrime tâbi bir kolordunun erkânıharp reisine ait olamaz. Kimlerin şayanı taltif olduğunu takdir edebilecek mevkide ben bulunuyorum .."*

15 HTC, s. 21 vd. Stoddard'ın yer verdiği 22 Haziran 1915 tarihli bir yazışmaya göre de Kuşçubaşı, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Ali'ye bir filinta hediye etmiş, Ali de bunu kıymetli bir yadigar gibi saklayacağını belirttikten sonra Eşref Bey'den saygılarının kabulünü dilemiştir. Ancak, bu yazışma, I. Kana! Harekâtı'ndan 5 ay sonradır.

16 Hatıralar, s. 101 vd.

* Arapça adların yazımında kaynaklarda çok değişik biçimler bulunduğundan bir standart tutturmak için bunu tercih ettik.

Bu çıkış üzerine Başkumandanlık'tan gelen şifrede Cemal Paşa haklı bulunarak taltif edilecek şeyhlerin seçiminin kendisine bırakıldığı bildirilmiştir.¹⁷

-*Yine Stoddard'a göre-* I. Dünya Harbi'nde Eşref, Enver Paşa'nın Yaveri Binbaşı Mümtaz Bey komutasında TM müfrezesinde görev yapmıştır. Sapanca'lı Hakkı, Çorum'lu Aziz, Çerkez Ziya gibi adların da aralarında bulunduğu müfrezenin genel görevi, kanala yapılacak taarruz için Suriye ve Filistin'deki aşiret reislerinin desteğini sağlamaktır. Padişah-Halife Reşat'ın İslam birliği çağrıları ile hediyelerini, gezdikleri Arap bölgelerinde dağıtan görevliler, onların desteğini kazanmaya, bedevi ve diğer Araplar'dan yarı-askeri yardımcı kuvvetler toplamaya çalışır. Eşref'e de bu doğrultuda Doğu Sina ve Hicaz'dan mücahit toplama görevi verilir.¹⁸ İsmet Görgülü'nün titiz çalışmasında da Kuşçubaşı'nın I. Dünya Harbi başlangıcında Sina-Filistin Cephesi'nde *Yarbay*[!] rütbesiyle Şam'daki Gönüllü Toplama Özel Karargâhı'nda görev yaptığı belirtilir.¹⁹

Görevlilerin topladığı gönüllüler, Binbaşı Mümtaz Bey tarafından Şam mıntkasında eğitilerek gayrinizami kuvvetler halinde teşkilatlandırılır. I. Kanal Harekâtı'ndan önce Mümtaz Bey'in topladığı bin mevcutlu bedevi kuvveti Refah-Akabe hattındaki Filistin-Mısır sınırının batısındaki bir sahil kasabası olan el-Ariş'i güçlük çekmeden ele geçirip buraya yerleşir. Eşref'in bedevilerden oluşan 600 mevcutlu müfrezesi de Maan'dan hareketle Akabe ve Nahl güzergahını izleyip Süveyş'in batı yakasındaki İsmailiye'yi işgal edecektir. Müfreze, Kanal'dan önce Sina yarımadasının iç kesimindeki Kalatülnahl'ı ele geçirir.²⁰

17 Ali Fuad Erden, Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları, s. 11 vd

18 TM, s. 87 vd.

19 Em.Gn. Yahya Okçu-Em. Alb. Hilmi Üstünsoy, Sina-Filistin Cephesi IV ncü Cilt I ncü Kısım, Gnkur. Yayını, Gnkur. Basımevi, Ankara 1979, s. 25'ten naklen; Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, s. 13 vd. Enver Paşa, Cemal Paşa'ya 4. Ordu Komutanlığı ve Kanal Harekâtı'nı teklif ederken, sefer hazırlığı için Kurmay Yarbay von Kress, bedevilerden yardımcı kuvvetler oluşturmak göreviyle Yaveri Süvari Binbaşı Mümtaz Bey, Ayan'dan Abdurrahman Bey, Şeyh Esat Şukayyr Efendi ve daha başka Arap büyüklerini Suriye'ye gönderdiğini bildirir. (Cemal Paşa, Hatıralar, s. 171 vd.) Bu adlar arasında Eşref bulunmasa da Cemal Paşa bölgeye geldiğinde Kuşçubaşı'nın orada olduğunu söyler. s. 181.

20 TM, s. 181, 271n. vd. Stoddard, Eşref'in komuta ettiği bedevi kuvvetlerinin, Trablusgarp Harbi ardından Suriye'ye yerleştirilenler olduğunu belirtir (s. 111.). Ali Fuad Erden de Eşref'in adına değinmeden Trablusgarp mücahitlerinden bahseder. (Suriye Hatıraları, s. 35 vd.) Konunun anlaşılması için onu da kaydedelim ki; Erden'e göre, İngilizler Kanal'ı, Mısır'ın savunma hattı olarak kabul etmişlerdi. Sina Çölü, bu hattın önünde ve ilerisinde 300 km. genişliğinde bir engel bölgesiydi. İngilizler harbin başlangıcında bu engel bölgesini birden boşaltmışlar, ku-

Eşref Bey'in I. Kanal Harekâtı'ndaki Rolü

Kuşçubaşı müfrezesinin görevinin Kanal'ın batı yakasındaki İsmailiye'yi ele geçirmek olduğunu söyleyen Stoddard, hemen ilerleyen bölümde ise kısmen değişikliğe gider: "TM müfreze ve mücahitlerinin ele geçirdiği kasabalar olan el-Arış ve el-Nakib, 23. Tümen Komutanı Yarbey Behçet Bey'in kurduğu ikmal ve irtibat organizasyonunun karargâhı haline getirilir. Mümtaz ve Eşref beylerin komutasındaki gönüllüler, Kanal Sefer Kuvveti Birussebi'den İsmailiye'ye doğru intikal ederken bu kuvveti *kanatlardan* koruyacaktır."²¹

Ancak burada düzeltilmesi gereken kimi konular bulunmaktadır.

Bir: Yarbey Behçet Bey; I. Kanal Harekâtı'ndan önce, barış zamanında 2. Ordu Müfettişliği iken, savaş nedeniyle 6 Eylül 1914'te 4. Ordu'ya dönüştürülen Komutanlık'ta, Nablus'ta konuşlu 23. Tümen Komutanı'dır.²² 23. Tümen I. Kanal Harekâtı'na katılmamıştır. 4. Ordu'nun, II. Kanal Harekâtı için yeniden teşkilatlandırılmasından sonraki kuruluşunda da Haziran 1915 itibarıyla Dera'da konuşlanan 23. Tümen Komutanlığı'na Yarbey Refet (Bele) Bey getirilmiştir.²³

Yarbey Behçet Bey ise *bu düzenlemeden sonra* Çöl Komutanlığı'na bağlı Çöl Menzil Müfettişliği'ne getirilmiştir.²⁴

İki: Eşref I. Kanal Harekâtı'nda ise *Yarbey[!]* rütbesiyle, Sol Kol Komutanlığı'na bağlı Gönüllü Atlı Bedeviler Komutanı olarak görev yapmıştır.²⁵ Ancak Kanal Sefer Kuvveti'nin Sağ Kol (80. Alay) Komutanı Binbaşı Rifat Bey*; Sol Kol (69. Alay) Komutanı Yarbey Musa Kâzım Bey'dir.²⁶

Bunların dışında Stoddard, *-Kuşçubaşı'dan dinlediklerinden naklen-*, Kanal Sefer Kuvveti'nin neredeyse tüm lojistiğinin Eşref tarafından yerine getirildiği gibi bir imada bulunur ki, özgün kaynaklar bunu

yuları tahrip ederek çöldeki emniyet kıtalarını bir hamlede Kanal bölgesine geri almışlardı. Tih Sahrası'nın boşaltılması, stratejiye pek uygundu. Çölün savunulması çok güçlü. İngilizler çölü boşaltmakla bu engel bölgesinin sonsuz zorluklarını Türkler'e terk ve takdim etmişlerdi. Suriye Hatıraları, s. 117 vd.

21 TM, s. 189 vd.

22 Okçu-Üstünsoy, a.g.e., K. 1'den naklen; Görgülü, a.g.e., s. 118.

23 Okçu-Üstünsoy, a.g.e., K. 5'ten naklen; Görgülü, a.g.e., s. 341.

24 Görgülü, a.g.e., s. 331 vd. Çöl Menzil Müfettişliği'nin I. Kanal Harekâtı'ndan önce kurulduğunu belirten Cemal Paşa'yı (Hatıralar, s. 384.) hafızası yanıltmaktadır. Görgülü'nün kullandığı kaynaklar Genelkurmay'ın resmi raporlarıdır. Cemal Paşa ise hatıralarını vatandan uzak kaldığı bir sırada Almanya'da kaleme almıştır. Bu nedenle böyle küçük hafıza yanıltmaları hoş görülmemelidir.

25 Okçu-Üstünsoy, a.g.e., s. 165'ten naklen; Görgülü, a.g.e., 240 vd.

26 Görgülü, a.g.e., s. 241.

* 27 Ocak 1915 itibarıyla bu göreve Refet (Bele) Bey getirilmiştir. Aynı yer.

doğrulamamaktadır. Çünkü hem Cemal Paşa hem de Ali Fuad (Erden) Bey'in anılarında belirtildiği üzere, seferin lojistik dahil tüm planları 4. Ordu Karargahı'nca hazırlanmıştır.

Bu arada buraya kadar anlatılanların ana konusu olup 2-3 Şubat 1915 gecesi icra edilen I. Kanal Harekâtı; beklenmedik bir kum fırtınasının çıkması, bu yüzden öncü birliklerin çölde yollarını şaşırıp kanala girişlerinin gecikmesi, karşı sahilde hasım garnizonlarındaki köpeklerin *Türk birliklerinin hareketini hissederek telaşlı telaşlı havlamalarıyla* İngilizlerce fark edilmesi, havanın ağarmaya başlamasının da etkisiyle başarısızlıkla sonuçlanır. Kanalı geçmeyi başaran 600 mevcutlu bir Türk birliği İngilizlerce esir edilir. Çıkarmada kullanılan *-bir tür çelik mavna-* "tombaz"lar yoğun İngiliz ateşi ile batırılır veya kullanılamaz hale getirilir. Akşama kadar süren karşılıklı yoğun topçu ateşinin ardından, Türk kuvvetlerinden kat kat üstün İngilizler'le lojistik engel yüzünden günler sürecek ve büyük olasılıkla Sefer Kuvveti'nin imha veya esareti ile sonuçlanacak bir meydan muharebesine girmeyen Cemal Paşa, *-kurmaylarının da önerisiyle-* birliklerini düzenli/başarılı bir biçimde geri çeker.²⁷

Eşref Bey Kanalı Niye Geçmedi?

Çalışmamızda gösterdiğimiz eserlerini Kuşçubaşı ile 1956-1962 tarihleri arasında yaptığı değişik görüşmelerde edindiği bilgilerle kaleme alan Stoddard, Kanal Harekâtı'nı anlattıktan sonra kronolojik sıraya uymayan bir biçimde Eşref'in seferle ilgili görevleri konusunda yenden bilgi verme ihtiyacı duyar. Şöyle der Stoddard: *"Eşref Kuşçubaşı'nın TM birliği Cemal Paşa'nın kendisine gönderdiği 10-11 Ocak 1915 tarihli bir mektup aracılığıyla Enver Paşa'dan, harekâtındaki rolüne ilişkin özel emirler almıştı."*²⁸

Bedevilerin yanı sıra Trablusgarp'tan gelen gönüllüler grubunu da Eşref'in komutasına veren Cemal Paşa, adamlarını tehlikeye sokmadan Kanal'ı geçme ve İsmailiye'nin güneyinde Süveyş'in Büyük Acı Göl kıyısı boyunca uzanan kesimindeki düşman mevzilerini yok etmesini emreder. Eşref eğer becerebilirse Süveyş'ten İsmailiye'ye gemilerin

27 Hatıralar, s. 83 vd.; Erden, a.g.e., s. 117 vd. Böylesine önemli bir harekâta İngilizler için **erken uyarı** işlevi gören köpeklerin önceden zehirlenmemesi TM açısından hoş görülemez bir hatadır. y.n

28 TM, s. 191 vd. Doktorasında, bunun dışında ciddi yanlışlıklar da yapan Stoddard, 4. Ordu'ya bağlı 25. Tümen Komutanı olarak Yarbay Ali Fuad (Erden) Bey'i gösterir (s. 88.). Oysa o "Ali Fuad" Bey, Erden değil Cebesoy'dur. Cemal Paşa, Hatıralar, s. 18 vd.

geçişini engelleyecek, Süveyş'le telefon-telgraf hatlarını kesecekti. Aynı zamanda Kuşçubaşı'na, adamlarını şevke getirmek için gerektiği kadar para vaadinde bulunması ve müfrezenin başarısı kesinleştikten sonra paraların ödeneceği bildirilir. Cemal Paşa'nın mektubunun önemli bir bölümü Eşref'in birliğinin savaşçı ruhunu nasıl kabartması gerektiği ile ilgilidir: Eşref, adamlarında ya Kanal'ı geçme veya son adam ölünceye kadar savaşma yükümlülüğünü gösterir bir hava yaratmalıdır. Kuşçubaşı'na, görevlerinin önemi ve düşman karşısında firarın cezasını adamlarına anlatması da emredilir.

Kuşçubaşı Kanal'ı geçtikten sonra İsmailiye'nin yaklaşık 50 mil* batısındaki Zagazig şehrine doğru hızlı bir tarama operasyonu ile ilerleyecektir. Yol üzerindeki köprüleri ve demiryolu hatlarını tahrip edecek, çevresine dehşet havası yayacaktır. *-Nasıl olaksa-* Müslümanlar'ın canını ve malını da koruyacaktır. Bunlarla birlikte, İngilizler'e en çok zararı neyin vereceğini düşünürse onu uygulama yetkisi de tanınmıştır Eşref'e.

Cemal Paşa'nın Kanal Harekâtı'na verdiği önem ise Eşref'e yazdığına göre şöyleydi: *"..İslam aleminin kurtuluşu Kanal'ı geçmemizle alâkalıdır. Bu sebeple azami gayret göstermeye karar verdim. Cesur adamlar Kanal'dan geri dönmeyi unutmalıdır. Umumi emir şudur: Kanal'ı geçmeli, ondan sonra İngiliz ordusunu bozguna uğratmak için (Kanal muntakasında) azami zarar vermeliyiz."*²⁹

-Kuşçubaşı'dan naklen- tüm bu hikâye ettiklerine karşın Stoddard, şöyle sürdürür: *"..Eşref Bey'in müfrezesi Kanal'ı geçmemiş, bunun yerine Mümtaz Bey'in Kantara'ya yönelik yanıltma harekâtına katılması emredilmiştir."*³⁰

Fakat burada karanlıkta kalan sorular bulunmaktadır. Şöyle ki..

Eğer Stoddard'a anlattıkları doğru ise Eşref'in sızma harekâtı ile Kanal'ı geçerek Mısır'a girip tahrip-sabotaj gibi eylemler yapmasını Harbiye Nazırı Başkumandan (V.) Enver Paşa istemiştir. Cemal Paşa, bunu Eşref'e yazdığı 10-11 Ocak 1915 tarihli mektupla bildirmiştir. Harekâtı bizzat sevk ve idare edecek Cemal Paşa'nın belirttiğine göre de saptanan sefer planı uyarınca Seferi Kuvvet'in 1. Kademesi 14 Ocak'ta Birüssebi'den Kanal'a doğru intikale geçer. Cemal Paşa ko-

29 TM, s. 191 vd. Stoddard bu bilgileri Eşref'le 1962 Şubat ve Ağustos aylarında yaptığı görüşmelere dayandırmakta, "Cemal Paşa'nın Eşref Bey'e mektubu, s. 3" notunu da düşmektedir. (s. 170.) Ancak, sözünü ettiği mektubun orijinalini gördüğü varsayılan Stoddard bunun tamamını eklerde **vermemeyi** tercih etmiştir.

30 TM, s. 191 vd.

* 1 kara mili: 1609 m.; 1 deniz mili: 1852 m.'dir. 50 mil ise; 80.450 m/92.600 m.'ye tekabül eder.

mutasındaki Karargâh da ertesi günü 1. Kademe'nin ardından hareket eder.³¹

Şimdi en ince ayrıntısına kadar planlanan, ayrıca Türk ve özellikle Alman genelkurmaylarının hayli önemseydiği bu seferde Eşref'in görevindeki değişiklik emrinin kimin tarafından verildiği merak konusudur. Tabii ki, Enver ve Cemal paşalardan değinilen bir emir gelmiş ise ve buna karşın Eşref'e Kanal'ı geçmemesi emredilmiş ise!..

Doğrusu arapaşına dönüşen bu konuda itiraf ediyoruz ki, biz kimin doğru söylediğini belirleyemedik!

Çelişkiler.. Çelişkiler..

-Eşref'ten naklen Stoddard'ın yazdığına göre- Sefer Kuvveti'nin çekilmesinden sonra Eşref'in müfrezesine Kanal civarında kalması emredilir. Ancak emri kimin verdiği bilinmemektedir. Kuşçubaşı'nın müfrezesi telgraf tellerini keserek, seyir halindeki gemilere pusu ateşi ve makineli tüfekle ateş açarak Kanal şirketini Kanal temizlenirken gemi seferlerini durdurmak zorunda bırakmak için mayın döşeyerek, Kanal yoluyla gemilerin geçişini engellemek emrini alır.³²

Ancak hemen söyleyelim ki, Cemal Paşa ve Erden'in hatıralarından anlaşıldığı kadarıyla Kanal'ın doğu yakasında İngilizler'e ait bir telgraf hattı bulunmamaktadır! Olsaydı da onlar seferden önce tahrip edilirdi/edilmiştir!

Dolayısıyla Eşref'in hangi telgraf hatlarını keseceği merak konusudur!

Yine Erden'in hatıralarından öğrenildiği kadarıyla genişliği 85-135 metre olan Kanal'da seyir halindeki gemilere pusu ateşi nasıl açılacaktır? Sahildeki mevzilerinin dışında Kanal'da çok sayıda savaş gemisi, hücumbot gibi yüzerbirlikleri bulunan İngilizler bu durumu seyretmekle mi yetinecektir?

Bunlar hayli ilginç ve gerçekten açıklanmaya muhtaç konulardır. Kanal'a mayın döşeme konusu ise biraz ileride ele alınacaktır.

Stoddard, Eşref'in anlatımlarına dayanarak kaleme aldığı eserinde, I. ve II. Kanal Seferi arasında Süveyş'te Türk ordusunca İngilizler'e karşı yapılan gayrinizami hareketleri de Eşref'e maletmek isterse de öyle olup olmadığını ileride göreceğiz.

Stoddard'a göre 1915 sonlarına doğru, Eşref'in birliği von Kress

31 Hatıralar, s. 191 vd.

32 TM, s. 121 vd. Metindeki ifade bozukluğuna müdahale edilmemiştir.

von Kressentein'in komutasındaki yeni bir Kanal Seferi Kuvveti'ne bağlanır. Eşref de Enver Paşa tarafından Hicaz'daki İngiliz nüfuzunu kırmak göreviyle Arabistan'a gönderilir. Eşref'in burada İngilizler'e karşı bir teşkilat oluşturma girişimi sonuç vermez. Bu nedenle 1916 ilkbaharında Suriye'ye döner. Stoddard'a verdiği bilgilere göre de "ünlü" Yemen seferi için İstanbul'a çağrıldığı 1916 Ağustos'una kadar burada kalır.³³

Kuşçubaşı, burada Ağustos 1916'ya dek Suriye'de kaldığını belirtmesine³⁴ karşın, hatıralarında Temmuz 1916 itibariyle İstanbul'da olduğunu bildirmektedir!³⁵

Ancak, 4. Ordu'nun II. Kanal Seferi için yeniden teşkilatlanmasından sonraki kuruluşunu veren Görgülü, burada Binbaşı Mümtaz Bey'in adını 41. Tümen Kurmay Başkanı olarak göstermesine karşın, Eşref'ten hiç bahsetmez.³⁶

Görgülü, Eşref'in adına ileride icra edilen harekâtlarda da yer vermemiştir. Dolayısıyla onun I. Kanal Harekâtı'ndan sonraki olaylarla ilgili Stoddard'a anlattıkları tartışmalıdır. Kaldı ki, Kuşçubaşı'nın "*..Her nasılsa tatlısu kanallarını zehirlediğimiz yolundaki dedikodular İngilizler'i suyu test etmekle uğraştırdı..*"³⁷ biçimindeki sözleri, onun olaylardan ne kadar habersiz olduğunu göstermektedir. Su kaynaklarının zehirlenmesinin dedikodu olup olmadığına hemen aşağıda yer verilecektir.

O Harekâtları Kimler Yaptı? Ya da Kanal Harekâtı'nın Meçhul Kahramanı Macar Gondos

Eşref'in, aradan yıllar geçtikten ve olayların tanıklarının birçoğu gözlerini yaşama kapadıktan sonra Stoddard'a böyle anlatmasına karşın, dönemin ve anılan olayların Cemal Paşa'dan sonra ikinci önemli tanığı Erden'in anılarında kendisini doğrulayacak bilgiler ne yazık ki bulunmamaktadır.³⁸ Erden'in anılarında özellikle Kanal'da Türk or-

33 TM, s. 111. Eşref Bey'in eli boş döndüğü Hicaz'da Şerif Hüseyin'in 'harbiye nazırlığını' ise Kuşçubaşı'nın eski arkadaşı Aziz Ali el-Misri yapmaktadır. **Şerif'in karılarında birisi de Çerkez'dir.** Eşref Bey bu ziyareti hakkında suskun kalıp ayırmı vermemektedir.

34 TM, aynı yer.

35 HTC, s. 121.

36 Genelkurmay/ATASE Arşivi, 41 nci Tümen Tarihçesi Ek'inden naklen; Görgülü, a.g.e., s. 111.

37 TM, s. 192.

38 Cemal Paşa 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te Sovyet ÇEKA elemanı olduğu sanılan katillerce şehit edilmiştir. Erden ise 12 Mayıs 1957'de eceliyle vefat etmiştir.

dusunca yapılan gayrinizami hareketlere ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Bunlardan meçhul bir kahramanın eylemlerini burada *örnek olarak* vermek yerinde olacaktır. ***Damarlarında Attila'nın kanı dolaştığı anlaşılan*** kahramanımızın adı Macar asıllı **Gondos**'tur. Gondos, savaştan önce Süveyş'in Afrika sahilindeki Cemza bölgesinde mühendis olarak çalışmıştır. Erden'in *cesur ve girişimci* diye tanımladığı Gondos, savaşın başlaması ile birlikte gönüllü olarak Türk ordusu saflarına katılır. Gondos, I. Kanal Harekâtı ardından 1915 Mart başlarında, Sina dağından geçerek yarımadanın güneybatı sahilindeki Tur mevkiine gidip oradan kayıkla Cemza'ya geçerek petrol kuyularını tahrip etmeye talip olur. 4. Ordu Karargâhı'nca talebi kabul edilen Gondos, yanında bir manga asker ve 50 gönüllü bedevi ile 14 Mart'ta Nahıl'dan hareketle 19 Mart'ta Tur'a varmış; buradaki İngiliz birliğiyle çarpışmış; 23/24 Mart gecesi birkaç erle kasabaya girerek hükümet konağını havaya uçurmuş; 31 Mart/1 Nisan gecesi Karantina mevkiindeki *eczaneye girerek ilaç ve ecza almış*; 1 Nisan günü Karantina'ya su veren kuyuları, motorlu bir tulumba ile bir elektrikli motoru havaya uçurmuş; ***kuyuları zehirlediğini zannettirmek için de içlerine anilin boyası atmış***; çadırları yakmış; 6/7 Nisan gecesi Tur'un 90 km. kuzeyindeki bir noktadan bir yelkenli ile körfezi geçerek şafak zamanı Cemza'ya gelip buradaki üç petrol kuyusunu tahrip etmiş ve sonra dönmüştür. Gondos'un bu müthiş operasyonunda silah arkadaşlarından 6'sı şehit düşmüştür.³⁹ Kanal'ın meçhul kahramanı Gondos, Nisan 1915'te de gönüllü 50 erle birlikte Nahıl'dan Şaluf'a doğru ilerleyip 26/27 Nisan gecesi İngilizler'e sezdirmeksizin Kanal'ın 12.5 kilometresine iki mayın yerleştirmiştir.⁴⁰ Gondos, bu kez de 1915 Mayıs sonlarında beraberindeki 3 gönüllü ile Kanal güzergâhındaki Büyük Acıgöl'de yatan ve üstünde vinç bulunan bir istimbota zaptederek kazanını patlatmıştır.⁴¹

I. Kanal Harekâtı'ndan sonra Türk ordusunca gerek Kanal gerekse de Kanal'ı geçerek Mısır'da yapılan *örtülü eylemlere* ilişkin örnekleri çoğaltmak mümkünse de konuyu daha fazla uzatmamak adına burada kesiyoruz. Ancak Erden'in hatıralarının 71-84. sayfaları arasında yer verdiği bu olayları icra eden müfrezelerin "muvazzaf" komutanlarının hemen birçoğunun adları verilmiştir.

39 Erden, a.g.e., s. 73 vd.

40 Erden, a.g.e., s. 71. Her biri 250 kg. olan mayınları, I. Kanal Harekâtı ardından İngilizler'i Süveyş'te taciz etme planı doğrultusunda Bahriye Nezareti'nden Cemal Paşa getirtmiştir. Erden, a.g.e., s. 171.

41 Erden, a.g.e., s. 171.

Bunun dışında anılan eylemleri yapan müfrezelerin kimileri de salt “muvazzaf” subaylardan oluşmuştur.

Eşref’in, *ünlü* Yemen seferine kadar olan rolüne burada olabildiğince yer verdik. Bu bölümü değerlendirmek istersek şunları söyleyebiliriz: Anılan bölgelerin tümünden sorumlu olan -*Bahriye Nazırı* ve- 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa’nın tam 429 sayfa tutan anılarında, I. Kanal Harekâtı’ndan önceki durum hakkında bilgi verilen bölümde bir kayıt dışında Eşref’le ilgili hiçbir bilgi yoktur: “..*Binbaşı Mümtaz Bey kumandasındaki Arap gönüllü müfrezesi Elariş’i işgal etmiş ve oraya yerleşmişti. TM’ye bağlı gönüllülerden oluşan bir müfreze de İzmir’li Eşref Bey kumandasında Sina çölünün hemen merkezine düşen Kalatülnahl’i işgal etmiş bulunuyordu.*”⁴² Cemal Paşa’nın dışında, 4. Ordu’nun önce Harekât Şubesi Müdürlüğü, ardından Kurmay Başkanlığı’nı yapan Erden’in tam 324 sayfalık anılarında da Eşref’in adı tek bir kez dahi geçmez. Üstelik bu anılar kitaplaşmadan önce Eşref’in sağlığında gazetelerde tefrika edilmiştir. 4. Ordu Karargâhı’nda yedeksubay olarak II. Şube III. Kısım Amirliği görevinde bulunan Falih Rıfkı (Atay) Bey’in o döneme ilişkin anılarında da Eşref’in adı geçmez.⁴³ Bunların dışında, yine 4. Ordu mıntıkasında rütbesi küçük olmasına karşın önemli görevler icra eden bir Türk subayının anılarında da değinilen olaylara yer verilmiş olmasına karşın Eşref’in adı bir kez dahi geçmemektedir.⁴⁴ Özellikle Erden’in anılarında I. ve II. Kanal Harekâtı arasında Süveys’e ve Mısır’a yönelik *gayrinizami harekâtlara* ayrıntılı olarak yer verilir. Ancak, sızma, baskın, sabotaj, tahrip vb. gibi *gayrinizami harekâtların 4. Ordu envanterinde bulunan muvazzaf subaylarca* icra edildiği bizzat Erden tarafından belirtilir.⁴⁵

Tüm bunlara karşın Eşref’in Stoddard’a verdiği bilgilerden ortaya çıktığı kadarıyla da Kuşçubaşı, *ünlü* Yemen Seferine kadar bölgede kimi hizmetlerde bulunmuştur. Bunlar, 4. Ordu’nun Kanal Harekâtı için ihtiyacı olan deve temini, bedevi aşiretlerden gönüllü toplanması gibi lojistik görevlerdir. Ancak bunlar bizim diğer kaynaklar üzerinde yaptığımız araştırmaların sonucuna göre, Stoddard ve diğer çalışmalarda abartılı bir biçimde verilmiştir.

42 Hatıralar, s. 181. Binbaşı Mümtaz Bey, Enver Paşa’nın yaveridir

43 Zeytindağı, Bateş Yayınevi, İstanbul 1981.

44 Selahattin Günay, Bizi Kimlere Bırakıp Gidiyorsun Türk? Suriye Filistin Anıları.

1912 ortalarından 29 Eylül 1918’e dek bölgede değişik kıta görevlerinde bulunan Günay, aynı zamanda **TM’nin bölge reisi** olduğunu da belirtmektedir; s. 191.

45 a.g.e., s. 17 vd.

Fransız Konsolosluğu'ndaki Gizli Belgeleri Kuşçubaşı mı 'Ele Geçirdi'?

Kuşçubaşı ile ilgili açıklığa kavuşturulması gereken, doğrusu, ilgisi bulunmadığı halde ona yakıştırılan bir olay daha bulunmaktadır. Bu iddiaya, Stoddard dışında, mevsuk olan/olmayan çalışmalarda yer verilse de -*genellikle*- bilim disiplinine uygun kaleme alınmadıklarından onları dipnotta göstermiyoruz.

-*Eşref'ten naklen Stoddard'a göre- 1916 ilkbaharında* İbnürreşit'e yaptığı ziyaretten dönen Kuşçubaşı'na, Enver ve Cemal paşalar yeni bir görev verir. Paşalar, Eşref'ten Suriye ve Lübnan'da faal olan Arap ayrılıkçıları arasında gizli örgütlere üye olup Fransız hükümeti ile ilişkide bulunanlar hakkında mahkemeye sunulabilecek kanıt toplamasını ister. Aslında bu zanlılar çoktan takip edilmektedir. Ancak İT Hükümeti yazılı kanıt istemektedir. Ne var ki savaşın başlangıcından bu yana kapalı bulunan Fransız konsolosluğu diplomatik dokunulmazlığa sahiptir. Bu nedenle resmen ve açıkça aranması mümkün değildir. Hükümete göre, böyle hassas bir görevi ancak TM yerine getirebilir. Eşref Bey ve ekibi Beyrut'taki Fransız konsolosluğuna -*Ceymis Bondvari bir operasyonla*- gizlice girerek gerekli belgeleri 'ele geçirir.' Ancak bu belgeler sayesinde zan altında bulunan ayrılıkçı Araplar mahkemeye sevk edilebilir.⁴⁶

Belgeler Ne Zaman 'Ele Geçirildi'?

Fransız konsolosluğundaki belgelerin nasıl 'ele geçirildiğini' aşağıda açıklayacak olmakla birlikte burada bir çelişkiye dikkati çekmek istiyoruz: Hemen yukarıda Eşref'in bu belgeleri Enver ve Cemal paşaların 1916 ilkbaharında verdiği emirden sonra *gizli bir operasyonla* 'ele geçirdiği' belirtilmekteydi.⁴⁷ Ancak Stoddard, aynı eserin bir başka yerinde ise bu belgelerin 1914'te 'ele geçirildiğini' yazmaktadır.⁴⁸

46 HTC, s. 224 vd.; TM, s. 141 vd. Ancak bu bilgi, HTC'nin ana metninde bulunmayıp eserin sonundaki, Stoddard'ın yazdığı "Kuşçubaşı" biyografisinde yer almaktadır. Ayrılıkçı Araplar, hasım devletlerle ilişkileri, yargılanmaları ve cezalandırılmaları konularına çalışmamızı ilgilendirmediklerinden girmiyoruz. Bu konuda Cemal Paşa'nın F. Rıfki (Atay)'ya dikte ettirdiği, Türkçe ve Fransızca basılan "*Aliye Divanı Harbi Örfisinde Rüyet Olunan Meselei Siyasiye Hakkında Bazı İzahat, Tanin Matbaası, İstanbul 1916*" adlı eserde ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Eser, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayrılıkçı Arap Örgütleri Aliye Divanı Harbi Örfisi, (Arba Yayınları, İstanbul 1993)" adıyla *Latin esaslı Türk harflerine* çevrilerek yayınlanmıştır.

47 HTC, s. 121 vd.; TM, s. 14 vd.

48 TM, s. 28. Stoddard, burada Beyrut'un yanına bir de Şam konsolosluğunu ekler!.

Stoddard, Eşref'le 21 Ağustos 1957 tarihinde yaptığı görüşmede muhatabından aldığı bilgilere göre şu satırları yazar: "Kuşçubaşı'na göre, 1914 sonbaharında, Fransız diplomatları ayrılır ayrılmaz, Enver [Paşa]'ın Şam Valisi Hulusi Bey aracılığıyla gönderdiği emirler üzerine kendisine bağlı TM birliği belgelere el koymuştur. Ajanlar, konsolosluk kapıları üzerindeki Birleşik Devletler mühürlerini kırmışlar, ilginç görünen her şeyi yoklamışlar ve kâğıtları Hulusi Bey'e vermişlerdir. Hulusi Bey de söz konusu evrakı, kendisinden kısa bir süre sonra Şam'a gelen Cemal Paşa'ya devretmiştir."⁴⁹

"*Fransız Konsolosluğundan Gizli Belgeleri Kuşçubaşı mı 'Ele Geçirdi'?*" arabaşlığından buraya kadar olan kısımda ne gibi çelişkiler olduğu kolaylıkla ayırt edileceğinden, biz bir yorumda bulunmuyoruz.

Belgeler Ele mi Geçirildi Ele mi Verildi?

Bu bölümde anlattıklarımızın adeta can alıcı noktasını açıklayan bir metni, Orhan Koloğlu'nun kaleminden yorum yapmadan burada veriyoruz:

"*İhtilal komitesi Fatah'ın üyelerinin isimlerini havi [içeren] belgeleri Beyrut Konsolosluğu'nda bırakarak onlara ihanet eden Fransız İkinci Bürosu'dur. Çünkü bunlar, 1911'den beri İngiliz ajanlarıyla temastaydılar. Gelibolu'dan kaçan Faruki İngiliz ajanıydı ve sorgusunda Fatah'ın merkezinin Londra'da olduğunu söylemişti (..) Bu konuda Beyrut'ta yaptığım araştırmada vardığım sonucu Milliyet gazetesinde Arap Dünyasında Osmanlı'dan Kalanlar başlıklı yazı dizimde (25 Mayıs 1972) yayınlamıştım. Aynen aktarıyorum: Yusuf İbrahim Yazbek anılarında şöyle yazıyor: 'Türkiye ile Fransa arasında siyasi ilişkiler kesilince Fransız Konsolosu Picot, kasasındaki gizli ve işbirliği yaptığı Araplar'ın isimlerini de taşıyan -özellikle ne kadar para aldıklarını belirten- belgeleri yakacak yerde, kasasına kilitledi ve Beyrut'tan ayrıldı. Bir hafta sonra Beyrut Valisi Bekir Sami* Bey, Fransız çıkarlarını koruyan Amerikan Konsolosu'nu da yanına alıp konsolosluğa gitti, mühürleri söktürdü, hiç tereddüt etmeden gizli ve bilmeyenin asla bulamayacağına inanılan kasanın kapısına doğru yürüdü. Konsolosluğun bütün gizli yazışmaları ele geçmişti. Hepsi de Türk düşmanı bilgilerle doluydu ve her biri ayrı bir delildi. Özellikle bunlardan 55 tanesi Cemal Paşa tarafından ele alındı.'*

"*Yazbek buna tedbirsizlik diyor (..) 1919'dan sonra bunun komplo*

⁴⁹ TM, s. 78n.

* Günsav veya Baran değil, Kunduh'tur. y.n.

*olduğu iddiaları ileri sürüldü (..) Nitekim İngiliz Konsolosu Cumberbatch bütün belgelerini yakıştı. Yüz kadarını da Londra'ya götürdü. Yazbek, İngiliz Konsolosu'nun bu belgeler ve sürdürdüğü açık propagandası konusunda Picot'yu uyardığını da belirtiyor. Yazbek'e göre, Picot savaşın hemen biteceğine ve 15 gün sonra muzaffer bir orduyla geri geleceğine inanıyordu. Yazbek, gizli kasayı odacılar, kavaslar, sekreterler [dahil] herkesin bildiğini de ekliyor (..) 1929'da Fransız Illustration dergisi, **Picot'nun tercümanı Filip Zalzal'ı gizli kasayı Türkler'e bildirmekle suçlamıştır**. Filip bunun yalan olduğu hakkında dergiye bir açıklama mektubu yolladıysa da yayınlamadılar. Picot'nun, İngiliz Mark Sykes ile birlikte Arabistan paylaşması planını hazırlayan kişi olması, daha savaştan önce ne tür bir hazırlıkla gelmiş olduğunu kanıtlar. 15 gün içinde geri gelme ise Suriye'de planladığı ayaklanmanın mutlaka başarıya ulaşacağına ne derece inandığını kanıtlar. Cemal Paşa'nın sert bastırışına bunun için tepki yüksek oldu⁵⁰*

Yakın dönem Türk tarihi hakkında yapılan şarlatanlıkların iç yüzünü açıklayan bu satırları yorumlamadan geçiyoruz.

Kuşçubaşı ve Ermeniler

Eşref Bey'in HTC'de anlattıkları gerçek ise 1915'te yaşanan Ermeni olayları ile de ilişkisi vardır. *Ünlü Yemen seferi sırasında Şerif Abdullah'ın adamlarınca yakalanıp İngilizler'e teslim edilen Eşref Bey, istihbaratçı olduğu anlaşılan yüzbaşı rütbeli bir subay tarafından sorgulanır. İngiliz subay, asılsız Ermeni iddiaları ile ilişkilendirmeyi amaçladığı Eşref Bey'e bu konuya dair sorular yönelterek o sıralarda nerede bulunduğunu öğrenmek ister. Eşref Bey de İngiliz istihbaratçının bilinen iddialarının doğru olmadığını örnekler vererek yanıtlar. Bu bağlamda İngiliz'e şöyle der: “..Ermeniler'i katliam eden bir Kürt çetesi-nin izalei vücuduna [ortadan kaldırılmasına] emir almasından dolayı bunları **Diyarbakır** tarafında sıkıştırarak meyyiten derdest eden [ölü ele geçiren] **benim kut'ama mensup bir müfreze idi.**” Eşref Bey, İT Hükümeti'nin Ermeniler'e karşı kimi olumsuz davranışta bulunanları hoş görmeyip cezalandırdığını belirterek savunmasını kuvvetlendirmek ister. Bu bağlamda isimlerle örnekler verir: *Eşref'in birliğine mensup Ödemiş'li Çerkez Ali Bey* bu yüzden Şam'da asılmıştır. İT'nin fedailerinden *Serez'li Çerkez Ahmet* ve *Yüzbaşı Galata'lı Halil Efendi**

50 Bedevi Lavrens Arap Türk, s. 138 vd.; Cemal Paşa Picot'nun Ağına Hemen Düşürdü..., Arap Dünyasında Osmanlı'dan Kalanlar yazı dizisi (8. Bölüm), Milliyet, 25 Mayıs 1972.

de bu nedenle Şam'da divanı harbi örfi kararıyla idam edilmişlerdir.⁵¹

İlginçtir, Eşref'in anlattığı olayın geçtiği Diyarbakır'ın Valisi Dr. Mehmet Reşit Bey de bir Çerkez'dir. Reşit Bey Diyarbakır Valiliği'ne giderken beraberinde *Çerkezler'den oluşan* 30 mevcutlu bir *seyyar* jandarma müfrezesi de götürmüştür. Ermeni ve Nasturi kalkışmalarının tenkilinde de görev yapan müfrezede *Çerkez Ethem*; ve ileride 'ünlenecek' *Çerkez Sünlük'lü Davut* ile *Çerkez Harun* gibi adlar da bulunmaktadır.⁵²

Ali Fuad Erden'in anılarını yayına hazırlayan Alpay Kabacalı'nın notlarına göre de Eşref'in adlarını verdiği Şam'da asılan Çerkezler, bu raya *Diyarbakır'dan* gelmişlerdir.⁵³

Ancak Kuşçubaşı'nın, Vali Mehmet Reşit'in Bey'in Diyarbakır'a giderken yanında götürdüğü Çerkez müfrezesinin komutanı veya içinde olup olmadığı anlaşılamamıştır. Eşref Bey, eğer Ermeni yer değiştirmesi sırasında görev yapmış ise aynı anda iki değişik yerde bulunamayacağından Kanal Harekâtı'nda nasıl yer almıştır?

51 HTC, s. 62 vd.

52 İTC'nin ilk kurucularından olup Meşrutiyet öncesi faaliyetlerinden ötürü Trablusgarp'a sürülen Dr. Mehmet Reşit Bey, 1908 Devrimi'nden sonra geldiği İstanbul'da önemli bir yerel yönetici olarak ünlenmiş; İstanköy, Trablusgarp/Hums, Kozan, Rize, Karesi (Bahakesir) mutasarrıflıklarında bulunmuştur. 1914'te Talat Paşa tarafından "Van, Bitlis, Diyarbakir ve Mamuretülaziz Vilayetleri Umum Müfettişliği Kâtibi Umumiği"ne ve 13 Ağustos 1914'te de Diyarbakır Valiliği'ne atanmıştır. Reşit Bey, Diyarbakır Valiliği'nden Basra Valiliği'ne, sonra Bağdat Vali Vekilliği'ne, ardından Musul Valiliği'ne getirilmiş, 25 Mart 1915'te tekrar Diyarbakır Valiliği'ne atanmıştır. Bu görevde 2 Mart 1916'ya kadar kalmıştır. Ardından son olarak Ankara Valiliği'ne atanmıştır. (Nejdet Bilgi, Dr. Mehmet Reşit Şahingiray-Hayatı ve Hatıraları, s. 7 vd.; Ahmet Mehmetefendioğlu, Dr. Reşid Bey'in Hatıraları Sürgünden İntihara, s.111 vd.; Zürcher, a.g.e., s. 131n.; Ertürk, İDPA, s. 101 vd.; Akal, a.g.e., s. 130 vd.; Ünal, Kurtuluş., s. 11 vd. Dr.) Mehmet Reşit Bey, Diyarbakır Valiliği sırasında emrindeki **hemşerilerinin** karıştığı anlaşılan kimi hadiselerle ilgili olarak tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne konulmuşsa da buradan **kendi çabalarıyla** firar etmiştir. Bir süre İstanbul'da değişik yerlerde saklanan Reşit Bey, yakalanacağını anlayınca 6 Şubat 1919'da Beşiktaş/Fulya'da intihar ederek yaşamına son vermiştir. Reşit Bey, o sıralarda üst düzey görevde bulunan Yusuf İzzet ve Ahmet Fevzi (Big) paşalarla, Bekir Sami (Kunduh), Hüseyin Tosun.. gibi **hemşerilerine** de kendisine yardımcı olmadıkları suçlamasını yöneltir. İşbirlikçi Damat Ferit hükümetince Ermeni mallarını zimmetine geçirip zengin olmakla suçlanan Reşit Bey'in hazin ölümünün ardından hiçbir mal varlığının olmadığı anlaşılmıştır. -*Diğer şehit İttihatçılar'ın eş ve çocukları gibi- Şehit Reşit Bey'in eş ve çocuklarına da Mustafa Kemal Paşa sahip çıkarak, "Hidematı Vatanıye"* tertibinden maaş bağlatmış, çocuklarını okutmuş, kira gelirinden yararlanmaları için de aileye bir dükkân vermiştir. (Bilgi, a.g.e., s. 11 vd.) **Bu davranış bir İttihatçı geleneğidir.**

53 Suriye Hatıraları, s. 21 vd.; Falih Rifki Atay, Zeytinadağı, s. 161 vd. Atay, Ahmet'in yanında Nazım'ın olduğunu yazar. Her iki kaynakta da asılan Çerkezler'in şahsi eşyaları arasında *kan lekeli beşbiryerde; kadın yüzüğü, küpe ve mücevher* bulunduğu belirtilir.

5.1. Kuşçubaşı Eşref'in Ünlü Yemen Seferi*

Bu başlık altında Eşref Bey'in âsi Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'a esir düşmesiyle son bulan *ünlü* Yemen seferine yer vereceğiz. Yine bu başlıkta vereceğimiz bilgiler için temel başvuru kaynağımız HTC'dir.

Hadise şudur: Yemen'de İngilizler'e karşı çarpışan Türk kuvvetleri, 2 Haziran 1916'da patlak veren Şerif Hüseyin isyanı nedeniyle zor duruma düşmüştür. İstanbul'daki Başkumandanlık'tan onlara para ve emir gönderilmesi gerekmektedir. Bunun için de Eşref Bey görevlendirilir.

Teknik adıyla bu bir "örtülü operasyon"; Eşref Bey de bir "gayrini-zami harpçi"dir. *Bu sınıfta bulunanların, -cehennemden ateş alıp getirmek de olsa- emri tebellüğ ettikten hemen sonra, hiç vakit geçirmeksizin görev yerine intikal etmesi gerekir!*

Oysa Eşref, anılarında gereksiz ayrıntılara yer vermiştir. Görevi ile ilgisi olmayan konularla uğraşıp boş yere zaman harcamıştır. Bırakalım Yemen'e ulaşmayı, daha Hicaz bölgesine geldiğinde, İstanbul'dan ayrılışının üzerinden neredeyse altı ay geçmiştir. Görev yerine deniz yoluyla gitme olanağı da isyanın genişlemesi nedeniyle ortadan kalkmıştır. Karadan gitmek zorunda kalan ve İstanbul'dan 1916 Ağustos'unda ayrılan Eşref Bey de 13 Ocak 1917'de Hayber'de Şerif Abdullah kuvvetlerine esir düşmüştür.

Hadise budur!..

Durum böyle olmasına karşın, Kuşçubaşı, dağdağayla dillendirdiği anılarında destansı bir hava verdiği olayı neredeyse Firdevsi'ye rahmet okuturcasına anlatmıştır. O nedenle Eşref Bey'in verdiği bilgileri mümkün oldukça özetleyeceğiz.

1916 Temmuz**'unda Harbiye Nazırı ve Başkumandan (V.) Enver Paşa'nın çağırısı üzerine Eşref Bey Kuruçeşme sırtlarındaki köşküne giderek Paşa ile bir görüşme yapar. Enver Paşa, Eşref'e Şerif Hüseyin'in isyanı nedeniyle her taraftan mahsur kalan Yemen'deki Türk ordusunun ihtiyaç içinde bulunduğunun haber verildiğini; oraya gerekli yardımın yapılmasının mümkün olmadığını; bunun için nasıl olursa olsun fedakârlık gösterilerek ordumuza para ve emir yetiştirmek üzere kendisinin oraya gitmesini uygun gördüğünü belirterek fikrini sorar.

Eşref Bey, Enver Paşa'nın emrini, *-kendi ifadesiyle-* gerçekleşmesi kesin olan tehlikeleri dikkate almaksızın, *"Başım la beraber; Paşam!"*

* Burada anlatılanların ne denli gerçek olduğunu değerlendirmek için Kaynaklar kısmına göz atılmasında yarar bulunmaktadır.

** Kuşçubaşı, Stoddard'la 1957 Temmuz'unda İzmir'de yaptığı görüşmede ise bunun Ağustos başlarında olduğunu söylemiştir.

diyerek tereddütsüz ve övünçle kabul ettiğini belirtir. Enver Paşa da nasıl hareket edeceğini ve Yemen'e hangi yolla gideceğini sorar. Kuşçubaşı planını hemen oracıkta uzun uzadıya anlatır: Eşref, ilk önce kendine ait motorbotun yalnız motoruyla, Kızıldeniz'i iyi tanıyan bir kaptan ve bir çarkçı, hükümetin vereceği *emanetler*, bir makineli tüfek, nişancı, nişancı yardımcısı vd. ile silahlı on arkadaşını alarak doğruca Şam'a varacaktır. Oradan Medine'ye, buradan da henüz âsilerin eline geçmeyen [Kızıldeniz kıyısındaki] Yanbu veya el-Vech'e gidecektir. Buradan edineceği *zambuğ* adı verilen bir yelkenliye yanında getirdiği motoru monte edecektir. Bir iki gün sürebilecek çalışmanın bitiminde arkadaşlarıyla bu yelkenliye binerek Kızıldeniz'e açılacaktır. "Şap" adı verilen dallı budaklı taşlarıyla meşhur Kızıldeniz'in, gemilerin geçemeyeceği kısımlarını takip ederek, gündüzleri sahile yanaşıp uygun arazide gizlenerek, geceleri yol alarak hedefe doğru gidecektir.⁵⁴

Harekât tarzını bizzat Enver Paşa'ya anlatan Eşref Bey şöyle devam eder *-kısmen sadeleştirerek-*: "Hava rüzgârlı olduğu zaman makineyi kullanmayarak yelkenden istifade edeceğimden, bu makineyi yalnız durgun havalarla takip olunduğumuz vakitlerde kullanarak onun vereceği sürat nedeniyle seri bir surette ilerlemeğe muvaffak olacağım. Geçeceğim yollardaki şapların yoğunluğu İngiliz donanmasına rastlama ihtimalini ortadan kaldıracığından yalnız korsan kayıklarına rastladığımda ellerinde tüfekten başka bir silah bulunmayan bu gibi eşkıyayı açacağım mitralyöz ateşiyle durdurarak, gideceğim yere ulaşabileceğim. Eğer şayet ben Medine'ye gitmezden evvel sâhiller düşman eline geçecek olursa tabiatıyla zambuğ tedariki benim için mümkün olamayacağından, o zaman Medine'de kâfile tedarik etmek üzere Şam ve Halep'teki eski mücahit arkadaşlarımı dahi getirterek böylece tanzim edeceğim ve bir veya iki kâfile ile Medine'den çöle çıkarak geceleri yürüyüp gündüzleri oturmak şartıyla evvelan Hayber'den bir hafta kadar İbnürreşid arazisine doğru yürüyeceğim. Sonra İbnüssuud ile Şerif'in nüfuz dairesinin hududu olan vadilerden geçerek, kâh Şerif hududunda ve kâh İbnüssuud arazisinde zikzaklar yaparak, icap ederse kabileler ile de döğüşerek yoluma devam etmek üzere bir ay kadar yürüdükten sonra Yemen hududu üzerinde bulunan ve Şerif'e tâbi olan Kalatül Bişe'yi garpta bırakarak İbnüssuud'a tâbi es-Suleyl adlı yerin civarından geçerek İmam Yahya'nın hududu içindeki Sa'de'ye [gelip]; buradan ötede İmam'ın yardımıyla ordu merkezine kadar gidebileceğimi zannediyorum."⁵⁵

54 HTC, s. 121 vd.

55 HTC, aynı yer. Hayli bozuk olan bu uzun cümleinin sonu kısmen düzeltilmiştir.

Kuşçubaşı'nın bu ayrıntılı planını dinleyen Enver Paşa, deniz yolunun daha uygun olacağını, çünkü çölü geçmenin ve icabında kabilelerle çarpışmanın zorlu olacağını, bu zorluklara kuvvetin azlığı ve mesafenin uzaklığının neden olacağını belirtir. Enver Paşa, Yemen'e ne kadar bir zamanda varabileceğini sorduğu Eşref Bey'den "*Herhalde Medine'den Yemen'deki ordularımıza 2-3 ayda varabileceğim*" karşılığını alır.⁵⁶

Enver Paşa'nın, böylesi uzun bir mesafeyi kat etmek için erzaklarının yeterli olup olmayacağına ilişkin sorduğu soruya da Eşref, "*Her onbeş günde bir erzak tedarik edebilmekle erzaksızlık tehlikesini savmış olacağım*" karşılığını verir. Paşa'nın bedeviler arasında nasıl erzak bulacağını sorduğu Kuşçubaşı, bölgeyi ve kabileleri çok iyi tanıdığını, onların bu gibi durumlarda uyguladığı adetleri bildiğinden, biraz da bolca para vererek bunu kolayca halledeceğini belirtir. Enver Paşa da "*Pekâlâ..*" dedikten sonra Eşref'e mümkün olabilen her şeyi yapabileceğini, gerektiği takdirde gereği kadar para da harcayabileceğini belirtir. Kuşçubaşı'na "*Allah yardımcın olsun*" diyen Paşa masraflar için gerekli parayı şimdiden almasını; eskiden de hizmetinde bulunan arkadaşlarına derecelerine göre mükâfatsız kalmayacaklarını vaad etmesini; bu görev için tam yetkili bulunduklarını onlara bildirmesini istedikten sonra -*Eşref'e göre*- gözleri yaşardığı halde muhatabının ellerini avuçlarına alır.

Paşa'yı selamlayarak yanından ayrılan Kuşçubaşı, makam araçlarından birisi ile Beşiktaş'a kadar da bırakılır.

Kuşçubaşı Eşref Bey, ertesi gün Harbiye Nezareti'ne giderek görevi ile ilgili resmi emirleri alır. Buradan Maliye Nezareti'ne geçen Eşref, Yemen'e gidecek *hazineyi* düzenleyerek tekrar Harbiye Nezareti'ne dönüp Nezaret Veznesi'ne emaneten bırakır. Türk kuvvetlerine götürülecek [altın] para, Kuşçubaşı'na göre, milyonun üçte birinden fazladır.⁵⁷

56 Ancak muharebe/muhasara halinde bulunup âcilen para ve emir beklediği söylenen bir ordunun, bunların gelmesine kadar 2-3 ay nasıl dayanabileceği de merak konusudur. Her ne kadar 15 günde yarbaylıktan generalliğe yüksel(til)se de sonuçta bir *kurmay subay* olan Enver Paşa'nın şiddetle yerine ulaştırılması gerekli para ve emir için 2-3 ay gibi uzun bir süreyi nasıl sineye çektiği de düşündürücüdür.

57 HTC, s. 121 vd. Ancak, başka bir çalışmada paranın miktarının "20 bin altın" olduğu belirtilir. (Orhan Koloğlu, a.g.e., s. 85 vd.) Fakat Medine'den yola çıkarken müfrezeyle ikiye ayıran Eşref, paranın asıl kısmını birinci kafileye verdiğini, kendisinin de bulunduğu ikinci kafilé için ise ancak 20 bin lira para ayırdığını belirtir. (HTC, s. 131 vd.) Dolayısıyla Koloğlu'nun verdiği bilginin eksik olduğu ortadadır.

Yemen Seferinin Ünlü Karakteri “Motor” Sahneye Çıkıyor!

Anılarına, ayrıntı vermeden “*Motor satın alıyorum*” diye devam eden Eşref, ardından Harbiye Nezareti Levazımatı Umumiye Reisi İsmail Hakkı Paşa’nın yanına gider. Burada da sefer için gerekli malzemelere ait işlemleri tamamlar. Sevkiyat Dairesi’nde hazır bulunan makineli tüfeklerden birinin beş usta er ile birlikte *Teğmen Afyon’lu Ethem Efendi* komutasında olmak üzere harekete hazır bir halde gelmesi emrini verir. Kuşçubaşı, birkaç gün içinde işlerini tamamen bitirir. Harbiye Nezareti Hazinesi’nde saklı emanetleri, bilinen şekilde bomba sandıklarına benzer sandıklar içine yerleştirerek aralarını talaş ile doldurtur. Üzerine de *Mevaddı Müştaila* [yanıcı/patlayıcı madde] yazılarını koydurmak suretiyle bomba süsü veririr.

Bu işlerin ardından Bahriye Nezareti’ne giden Eşref Bey, Hamidiye Süvarisi Yarbey Rauf (Orbay) Bey’i ziyaret edip Kızıldeniz’in durumu hakkında ayrıntılı bilgi alır. Onun önerisiyle bu denizdeki seyrüsefere ilişkin deneyimleri olup oralarda uzun süre karakol gemilerinde görev yapan Yüzbaşı Mudanya’lı Asım Efendi Kaptan ile Avrupa’da eğitim alan muktedir motorcu ve çarkçılardan “Tatar” Ali Efendi gibi iki değerli subay da Bahriyece yanında görevlendirilir.

Bir iki gün içinde İstanbul’daki işlerini bitirdiğini beliren Eşref, hazineyi Makineli Tüfek Komutanı Teğmen Ethem Efendi ile sevk memuru Üsteğmen Yusuf Efendi’ye teslim eder. Bu subaylar, Adapazarı üzerinden Konya’ya, oradan da Pozantı’ya giderek arkadan gelecek Eşref’i bekleyeceklerdir. Öncü kafilde iki subayın dışında Makineli Tüfek Komutan Yardımcısı Bursa’lı Hüsnü Çavuş, Makineli Tüfek Nişancı Onbaşı Kadıköy’lü (“Mason”) İzzet Efendi, makineli tüfek personelleri Sinop’lu Mustafa Efendi, Latifoglu İsmail, Mustafaoğlu Kurtiş, Kuşçubaşı’nın emireri Zenci Musa Çavuş ile Eşref’in adını “nokta nokta” bırakarak belirtmediği birkaç kişi daha bulunur.

Kafileyi yola çıkaran Eşref, İstanbul’da bulunan İmam Yahya’nın vekili Şeyh Mezgir ile Sakallı Ahmet Mücahit’i, karadan gitmek ihtimaline göre Yemen sınırından girdikten sonra kendilerine yardımcı olmak üzere yanına alır. Bunlar dışında Teğmen İstanbul’lu Behçet Efendi ile eski emektarlarından *Gazinocu Necati** de olduğu halde İz-

* “*Çerkez Ethem*” adlı çalışmamızda değindiğimiz ünlü Türk casusu *İngiliz Kemal* kod Ahmet Esat Tomruk Bey de İzmir’de Yunanlılar arasında Türk Genelkurmayı’nın istihbarat görevlisi olarak faaliyet gösterirken, **Fotoğrafçı Necati** adlı bir işbirlikçi tarafından tanınarak, Kuşçubaşı ile birlikte Yunanlılar’a sığınan Ethem’e bildirilmişti. Ethem de durumu Yunanlılar’a ihbar ederek onu yakalattırmıştı. Ahmet Esat Bey, *Fotoğrafçı Necati*’nin kendisi gibi daha önceleri Emniyeti Umumiye’de görevli olduğunu belirtmektedir. (Dr. Zekeriya Türkmen, “Efsaneden Gerçeğe” İngiliz Kemal, s. 14 vd.) Türk İstiklâl Harbi öncesinde Ahmet Esat

mir'deki çiftliğine gelir. Oradaki arkadaşlarına da hazır olmaları emrini verir.⁵⁸

Kuşçubaşı'nın Esrarengiz Sorgulanması!

Bu arada anılarının bu bölümünde Kuşçubaşı'nın ayrıntı vermediği esrarengiz bir olay bulunmaktadır. İzmir'deki çiftliğine geldiğini belirten Eşref şöyle devam eder: “..İstanbul'dan bir an evvel çıkıncaklığım emrolunuyor. Zira Yakup Haml meselesi hususunda bir isticvaba [sorguya] alınmıştık.”⁵⁹

Eşref'in, İstanbul diye belirttiği, ancak Harbiye Nezareti olduğu anlaşılan makamın bir an önce yola çıkmalarını emretmesine karşın Kuşçubaşı, Necati'yi işleri düzeltmek ve arkada kalan motor ve diğer ağırlıkları getirmek için İstanbul'a gönderir. Kendi ifadesine göre dinlenmeden diğer arkadaşlarıyla birlikte bir süre daha İzmir'de kalır. Motorun sökülmesi ve sevki gibi işleri halleder. Ancak basit bir motorun alınıp yola çıkarılması için bu kadar zaman harcanmasının nedeni anlaşılamaz. Motora bu kadar önem yüklenmesi de..

Nihayet “Ayında (günsüz) uncu günü” diyerek ay/gün belirtmediği bir zamanda yakınlarıyla vedalaşan Kuşçubaşı, Salihli'den yanındaki-lerle Afyon'a gelir. Ancak hemen yukarıda da belirtildiği gibi anıların bir yerinde Yemen seferinin önemli bir objesi haline gelen motoru almak için Necati'yi İstanbul'a gönderdiğini belirten Eşref Bey, bir diğer yerinde de İzmir'de söktüğünü yazar. Hemen ardından da “Afyon'a geldik” dedikten sonra şöyle devam eder: “..Kızıldeniz'de gerekli olacak motor makinesini arkam sıra yetiştirmek vazifesini Beşiktaş'lı Lala Mehmet Beyzade Kemal Bey ile Çarkçı Yüzbaşısı Ali Efendi'ye vermiştim. Bunlar ve ağırlıklarla beraber Kolağası Asım Bey Kaptan ve Necati Efendi geriden bize yetişeceklerdi.”

Açık söylemek gerekirse biz bu motor işinin içinden çıkamadık!

Bey'le aynı merkezlerle bağlantılı Eşref'in “eski emektarlarımdan” dediği **Gazinoğlu Necati** ile **Fotoğrafçı Necati**'nin aynı kişiler olup olmadığı bilinmemektedir.

58 HTC, s. 123 vd. Stoddard, kafilenin tam listesini de verir. s. 235 vd.

59 Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, tam da Eşref'in Yemen'e hareket edeceği bir sırada 25 Temmuz 1914'te İstanbul'da Muzaffer adlı Mısırlı bir genç tarafından suikasta uğrayarak ağır biçimde yaralanmıştı. Sorgunun bununla ilgili olduğu sanılmaktadır. (Kral Abdullah, Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?, s. 181 vd.; Çankırılı: Hacı Şeyhoğlu Ahmed Kemal (Hazırlayan: Reşat Ekrem Koçu), Görüp İştiklerim, Hayat Tarih Mecmuası, 1 Nisan 1966, sayı: 3.) İkinci kaynaktaki hadisenin İttihatçılar'la ilgisi bulunduğu ileri sürülürse de Kral Abdullah'ın anlattıklarından suikastın İngiliz tertibi olduğu anlaşılmaktadır. Ateş ettikten sonra bir kılıç darbesiyle öldürülen “Mısırlı Muzaffer”ın Çerkez kökenli olup olmadığı belirtilmemiştir.

Kuşçubaşı'na göre, Kemal Bey'in işi ağırdan alması nedeniyle *motor* zamanında yola çıkarılmadığından tüm arkadaşlarını Afyon'dan, hazinenin bulunduğu Pozantı'ya göndermeye karar verir; her konak yerinden telgraf verilmek şartıyla Pozantı'dan da Şam'a hareket etmelerini emreder. Kendisi de İsmail Ağa, Şeyh Mezgir, Sakallı Ahmet Mücahit ve emireri Musa ile birlikte Afyon'da *motoru* beklemeye mecbur olduğunu belirtir.

Kuşçubaşı Cemal Paşa ile Görüştü mü?

Afyon'da bir süre beklemesine karşın *motor* yine gelmeyince Kuşçubaşı bu kez de İsmail Ağa'ya *motoru* beklemesini, gelince hep birlikte yola çıkmalarını emreder. Kendisi de diğer arkadaşlarıyla ileridekilere yetişmek için Afyon'dan Pozantı'ya, oradan da otomobille Tarsus'a gelir. Tarsus'ta bir gece kalan Kuşçubaşı, Osmaniye-İslahiye üzerinden Katıha [Katma]'ya gelir. Buradan da trenle ulaştığı Halep'te Cemal Paşa ile ilk kez ve özel bir görüşme yapar. Paşa'nın emriyle kargâhını ziyaret eder.⁶⁰

Halep'te Baron Otel'i'nde iki gün kalan Eşref Bey, kendilerinden önce yola çıkan arkadaşlarının Şam'a doğru gittiklerini öğrenir. Arkadaşlarına kafiye beklemelerini emrederek iki gün sonra kendisi de yola koyulur. Eşref'in anılarının bu kısmında, seferin artık önemli bir unsuru haline gelen *motorun* hâlâ yola çıkmadığı da öğrenilir.⁶¹

Zaman belirtmeksizin Halep'ten Şam'a geldiğini belirten Kuşçubaşı, burada bir hafta kalır. Şam'da Kuşçubaşı'nın başından daha sonra Fransız casusu olduğu ortaya çıkan bir kadınla ilgili günlerce süren macera da geçer. Yemen'de âcilen gelecek para ve emirleri bekleyen Türk ordusuna bunları götüren Eşref Bey, anılan casusa anılarında tam dört sayfa yer verir.

Yedi sekiz gündür Şam'da bulunmasına karşın hâlâ *motorun* gelmediğini bildiren Eşref, Kızıldeniz'e çıkış yapacakları sahillerin âsi Şerif'in eline geçip geçmediğine ilişkin dolaşan haberlerin de kendisini çok üzdüğünü belirtir. Gerekli hazırlıkları yapmak amacıyla Şeyh Mezgir, Ahmet Mücahit ve emireri Musa'yla birlikte Şam'dan Hicaz'a doğru yola çıkmaya karar verir. Gerekli malzemeleri de Şam'da bira-

60 HTC, s. 121 vd. Ancak Cemal Paşa ile Kurmay Başkanı Ali Fuad Erden'in anılarında böyle bir görüşme ve ziyaret kaydı yoktur. Elbette kaydın olmaması, bunların yapılmadığı anlamına da gelmez.

61 Aynı yer. Anıların bu bölümündeki "...Miralay Çerkez Nuri Bey tarafından Paşa'ya takdim olmuyor" ifadesi ise anlaşılmalıdır.

kan Eşref, burada kaldığı anlaşılan arkadaşlarına *motor* gelir gelmez süratle hareket etmelerini emreder. Pozantı Komutanlığı'na da bir tel çeken Eşref *motorun* oraya gelmesi halinde hemen yola çıkarılmasını ister.

Belirtmediği bir günde Şam'dan ayrıldığını söyleyen Kuşçubaşı, buradan Dera'ya gelir. Arkadaşı Sakallı Ahmet burada hastalanır. Muayene ettirdikleri doktor, bu haliyle yola devam etmesinin sakıncalı olduğunu bildirmesi üzerine Ahmet'i tedavi için Dera Askeri Hastanesi'ne yatırılırlar. Kendisi de diğerleriyle birlikte Dera'dan ayrılarak **6 Ekim 1916**'da Medine'ye gelir -*Kuşçubaşı'nın Enver Paşa ile Ağustos başlarında görüşüğünü belirtmekte yarar görüyoruz*-. Burada Fahrettin Paşa ile görüşür. Fahrettin Paşa'nın Kuşçubaşı'na yazdığı bir yazı 12 Kasım tarihini taşıdığından, Eşref'in 6 Ekim'den bu tarihe kadar Medine'de kaldığı anlaşılmışsa da burada neden bu kadar oyalandığı bilinmemektedir.⁶²

Dera'da bıraktıkları Sakallı Ahmet de iyileşerek Medine'ye gelir. Ancak bilet sorunu yüzünden Ahmet'in Dera'dan Medine'ye gelişinde o hengâmeler içinde bazı sorunlar yaşanır. Kuşçubaşı son derece önemli olması gereken anılarında bu önemsiz olayla ilgili tam 6 sayfa yer ayırmıştır. Önemli görmediğimiz bu faslı o nedenle geçiyoruz.

Nihayet *Motordan* Haber Geliyor!

Medine'de, Sana (Yemen), Halep ve Pozantı ile de telgrafla habereleşen Eşref, *motorun* akıbetini öğrenmeye çalışır. Pozantı'daki Toros Menzil Hattı Komutanı İhsan Bey'den gelen 7 Ekim 1916 tarihli bir telgrafta *motorun* nihayet Pozantı'ya geldiği ve Necati Efendi'ye teslim edilerek 23 Eylül itibarıyla yola çıkarıldığı bildirilir. Eşref, Mücahit İsmail ile Necati'den aldığı 9 Ekim tarihli bir telgrafa göre de Kemal Bey ve bütün eşyalarla birlikte Şam'a geldiklerini öğrenir. Ancak kötü bir haber de vardır telgrafta: *Motor* için gerekli benzin ve gazın bulunduğu tenekeler delindiğinden içindekiler akmaktadır. İçi boşalan tenekeler sayısı ellidir. Kuşçubaşı bunların yerine yenilerinin alınmasını ve hızla yola çıkmalarını ister. Şam'daki görevliler bunun için de birkaç gün geçirir. Teğmen Rıfat Efendi'den Eşref'e gelen 14 Ekim tarihli bir telgraf, sefer iyi planlanmadığından yine aksilikleri haber vermektedir: “..Eşyanın sevki için bir vagon alabildim. Bir küçük vagon daha lazımdır. Hat komiserliğine, merkez komutanlığına müracaat üzerine ancak iki üç gün sonra verebileceklerini söylediler. Hareket etmek üzere

62 HTC, s. 121 vd.

emrinizi aldım. Eşyanın geri kalanını terk ederek erlerle beraber gelayım mı yahut malzemeleri sevk ederek mi hareket edeyim? Emrinizi bekliyorum.”

Kuşçubaşı bu telgrafi alır almaz ilgili kişilere gönderdiği kesin ve sert tebligatla, müfrezesindeki görevlilerin Şam'dan hareket edebileceklerine dair Teğmen Rıfat Rıfat'tan şu teli alır: *“Benzin, motor, gaz, cephane, tüfek, erzaklar vs tamamıdır. Vagonla Şam'dan 17 Ekim Salı günü hareket ettim. Müfrezeye ile Ebu el-Gam'da kalmak üzere emrinizi aldım. Motor ve malzemeler beraber mi kalacak, yoksa Medine'ye mi gelecek? Deve semerlerini emirle Şam'dan terk ettim. Katır ve develeri techizatlarıyla beraber Medinei Münevvere'den almak üzere zaten hususi telgrafla Bahriye Nazırı [Cemal] Paşa Hazretleri'nden emir aldım. Herhalde ben yalnız olarak Medine'ye kadar geleceğim. Bu konuda emrinizi telgrafla Ebu el-Gam'da bekliyorum efendim.”*

Kuşçubaşı bu telgrafa ne cevap verdiğini bildirmekle birlikte İstanbul'dan çıkışlarından bu zamana dek geçen sürede meydana gelen olayların/aksaklıkların bir muhasebesini yapar. Gecikmenin nedeni hakkında da iyice araştırma yapar.⁶³

Motorun Gecikmesi, Yemen'e Denizden Gitme Planını Suya Düşürüyor

Ancak tüm bu aksaklıklar, Yemen'e denizden gitme planını alt üst etmiştir. Çünkü bu sırada sahiller âsi Şerif kuvvetlerinin eline geçmiştir. Eşref, yine de on-onbeş gün kadar Kızıldeniz sahilinde bir uygun yerde, elde edilebilecek bir kayık peşinde birkaç kişiyi koşturmuşsa da bunda başarılı olunamamıştır. Geline son durumu Kuşçubaşı şöyle özetler: *“...Şimdi de makine, benzin, gaz ve her şey elimizde mevcut, yalnız sahil yoktu.”* Bundan sonra artık karadan gitme zorunluluğu ortaya çıktığından Eşref Bey gerekli hazırlıklara girer. İstanbul'da yola çıkarken denizden gitme ihtimaline göre müfrezeye aldığı Yüzbaşı Asım Kaptan'la Çarkçı Yüzbaşı Ali Bey'i artık hizmetlerine gerek kal-

63 HTC, s. 116 vd. İstanbul'dan binbir gayretle yüklenen *motorun* bulunduğu vagon yanlışlıkla katardan kesilerek Konya'da kalmış, bu işle görevli Kemal ise durundan Pozantı'ya geldikten sonra ancak haberdar olabilmıştır. Konya'ya dönen Kemal'in, *motorun* olduğu vagonu Pozantı'ya getirmesi tam bir haftayı bulmuştur. Güzergâhtaki diğer bazı noktalarda da sevkıyattaki aksaklıklar nedeniyle gecikmeler olmuştur. Eşref'e göre tüm bu aksaklıklarda Kemal Bey'in iş bilmezliğiyle tembelliğinin rol oynadığı ortaya çıkar. Kusuru olmadığı anlaşılan ve İzmir'de *motoru* bizzat sökerek hizmet eden Çarkçı Ali'yi mazur gören Eşref, Kemal Bey'e müstahak olduğu muameleyi yapmaktan zerre kadar çekinmediğini belirtir. Ancak Eşref, Kemal'i nasıl cezalandırdığını açıklamamıştır. HTC, s. 231 vd.

madığından; sevk memuru Necatî'yi de hastalığı ve bu nedenle verilmiş rapora dayanarak İstanbul'a göndermeyi kararlaştırır. Kuşçubaşı Yemen'e artık çöl yoluyla gitmeye katiiyen karar verdiğini belirtir. Bu arada Medine'de bulunan Türk kuvvetleri âsi Şerif Hüseyin birlektirince hemen her taraftan kuşatılmıştır. Eşref de 60 mevcutlu müfrezesi için erzak tedarikinde bu nedenle zorluk çektiğini belirtir. Henüz harekete geçememiş müfrezedeki acemi erler de bomba eğitimi yapar. Kuşçubaşı burada eskiden tanıdığı ve *arkadaşım* dediği kimi Araplar'la müfrezesini takviye eder. Erzak temininde yardım esirgemediğini belirttiği Cemal Paşa'nın kendisine tüfek vermediğini iddia eder.⁶⁴

Müfrezesini iki kafiye ayıran Eşref tam yola çıkacakları anda Cemal Paşa'dan bir haber alır. Paşa, İbnüssuud'un adamlarından Abdülaziz'in, Eşref'in yanına gelmesine kadar hareket etmemesini istemektedir. Esasen, Emir Ali Paşa, Fahrettin Paşa ve Muhafız Basri Paşa da ortalığın isyanlarla böylesine yangın yerine döndüğü bir zamanda Eşref'in yola çıkmasını uygun bulmamaktadır. Hatta Şerif Abdullah'ın Mekke'den kalkarak on-onbeş bin kişilik bir kuvvetle Medine-Şam yolunu tutmak üzere gelmekte olduğuna dair bilgiler de ortalıkta dolaşmaktadır. Ancak Kuşçubaşı onlar gibi düşünmemektedir: *"...Ben ise behemehal gitmek ve şu güç ve tehlikeli görünen mukaddes vazifeyi yerine getirmek ve Yemen'de biçare arkadaşlarımızın her ne surette olursa olsun imdatlarına yetişmek hususu için kati karar olduğundan bu emelimin husulü hakkında bir diğer tedbir düşündüm ve fikrimi hükümet ile bedeviler arasında mutemetlik yapan, senelerden beri orarlarda bulunarak Araplar'ın ahvaline tamamiyle vâkıf olan Bâbü'l-Arap Diyap Efendi'ye açtım. O da tasvip eyledi."*

Kuşçubaşı'nın planı şöyledir: Mekke'den çıkan düşman kuvveti henüz Medine yakınlarına gelmeden birinci kafiye ile birlikte Cebeli Uhud'a doğru bir yürüyüş yapacaktır. Âsileri üzerine çektikten sonra orada biraz oturacaktır. Bu arada birinci kafiye gizlice yola çıkıp uğurladıktan sonra geri dönecektir. Hayber istikametinde bir süre intikalin ardından İbnürreşit yönüne gideceğine ilişkin etrafa yalan haber yaydıktan sonra yön değiştirerek es-Suleyl'e doğru yürüyüp birinci kafiye ile birleşecektir.

Hazinenin bulunduğu birinci kafiye daha başka önlemler alarak uğurlayan Eşref Bey de Cebeli Uhud ile Cebeli Sâh arasındaki vadide karargâhını kurar. Cıvardaki düşman kabileler de Eşref'i muhasaraya almalarına rağmen karşılık vermediğini görünce bekleyişlerini sürdü-

64 HTC, s. 141 vd. Cemal Paşa ile Erden'in anılarında buna ilişkin de bir kayıt yoktur.

rür. Birinci kafilde de bu *örtme* ile yoluna devam eder. Kuşçubaşı şimdi bütün düşünme gücünü kendi kafilisinin kurtuluşu çarelerini aramaya harcadığını belirtir. Çünkü her taraftan kuşatılmış durumdadırlar. Ancak kuzeyden demir yolu açıktır. Eşref karargâhında Cemal Paşa'dan gelecek adamı beklerken diğer yandan da birinci kafileye yetişmek için intikal edeceği yolla ilgili tedbirler düşünür. Kuşçubaşı'nın belirttiğine göre, *hiçbir engel veya aksaklık çıkmasa bile gitmesi gereken yolu üç ayda kat edebilecektir*:

Kuşçubaşı, karargâhını kurduğu Biri Osman Vadisi'nde tam *kırk gün* beklediğini belirtir. Kırk iki gün sonra Cemal Paşa'nın gönderdiği adam, Abdülaziz gelir. Eşref'e Cemal Paşa'dan getirdiği bir yazıyı verir. Yazıda Abdülaziz'in Eşref'i İbnüssuud'a götürüleceği belirtilmektedir. Ancak bu kişi Eşref'i İbnüssuud'a götürürken geçecekleri yol üzerindeki Hicaz Arapları'ndan geleceği açık olan saldırılara karşı korumayı üstlenmemektedir. Ayrıca daha başka tutarsızlıkları da bulunan Abdülaziz'in önceleri İbnürreşit'in adamı iken sonraları onunla bozuşarak İbnüssuud'un safına geçtiğini, yaptığı kısa bir soruşturma sonucu anlayan Eşref, bu denli güvenilmez birisiyle hareket etmeyi gözüne kestiremez. Yola yalnız çıkmaya karar verir. Abdülaziz'i "*İstanbul'dan emir aldım, döneceğim*" diyerek atlatan Eşref, ağırlıklarını trenle İstanbul'a gönderirken, kendisine gerekli olmadığını söylediği eşyaları da menzil müfettişliğine teslim eder.⁶⁵ Anlattıklarından anlaşıldığı kadarıyla Eşref, Medine'den Yemen'e/güneye doğru gideceği yerde, tam tersi istikamette, kuzeye, trenle gider. Ebunnam'da Bâbü Arap ve Hat Muhafızı Ali Nâsır Efendi ile orada bulunan Yüzbaşı Süleyman Efendi'nin yanında bir gece misafir kalır.

Eşref'e İstanbul'dan 'Dön' Emri Veriliyor

Ancak Eşref'in faaliyetlerinden İstanbul'daki Harbiye Nezareti de bir şekilde haber almaktadır. Çünkü, Eşref tam Ebunnam'a geldiği gün Cemal Paşa'dan bir şifretel alır. Cemal Paşa vasıtasıyla Harbiye Nezareti'nden gelen şifretelde şunlar yazmaktadır: "*Eşref Bey, şimdiye kadar Medine'den hareket etmediği anlaşıyor. Eğer vaziyet müsaade vermiyor ve hareketi mümkün değilse yanındaki hazineyi Medine'ye bıraksın ve kendisi dönsün.*"

Cemal Paşa da ayrıca Harbiye Nezareti'nin şifresinin gereğini yerine getirmek üzere gerekli girişimlerde bulunmasını Eşref'ten ister.

65 HTC, s. 142 vd. Eşref, teslimatla ilgili yazışmaları bu kısımda gösterirse de uzatmamak için onlara yer vermiyoruz.

Medine Muhafızı Fahrettin Paşa da Eşref'e; durumun tehlikeli, mesafenin uzaklığı nedeniyle arzu ederse yanındaki parayı Medine'ye menzil müfettişliğine bırakmasını, böylece Medine'deki zor duruma binbir hizmet etmiş olacağı haberini gönderir. Durum değerlendirmesi yapan Eşref, birinci kafiye'yi gönderdikten başka, kendisinin yola çıkmasına karşın tehlikeyi görerek dönmelerini onuruna yediremez. Daha başka nedenlerle de yola devama karar verir. Kararını Harbiye Nezareti, Cemal Paşa ve Fahrettin Paşa'ya, *-artık haberleşme imkânlarının da kalmadığını belirterek-* bildirir. Ertesi günü Ebunnam'dan Hayber'e doğru yola çıkar. O gün akşama kadar yürüyüp gece Hayber'e hakim bir tepede konaklarlar.⁶⁶

Müfreze Pusuya Düşürülüyor

Ertesi sabah intikale geçen Eşref müfrezesi, âsilerce Hayber'in Cemin ile Cebre mevkiinde pusuya düşürölüp kuşatıldıklarını anlamakta gecikmez. Bunlar Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın adamlarıdır. Kuşçubaşı, bundan sonra olayları ayrıntılara boğarak uzatırsa da çatışma başlar. Durumun kötüye gitmesi üzerine de birinci kafiye ile gönderdikleri asıl paranın dışında kendi ihtiyaçları için ayırdıkları 20 bin lirayı gömdürür. Ancak, gömü bedevilerce bulunur ve yağmalanır. Müfrezesindeki birçok arkadaşı şehit edilen ve yaralanan Eşref Bey de yediği bir kurşun ile kasiğinden yaralanır.⁶⁷ Eşref Bey, beşbuçuk saat sürdüğünü belirttiği çatışmanın ilerleyen aşamalarında kasiğinin altından giren bir kurşunun arkasından çıkmasıyla sol yan üstü düşer. Müfrezedeki personelin şehadet ve yaralanmalarla muharebe dışı edilmeleriyle neredeyse yalnız kalan Eşref, Mekke Vadiül Leymun şeriflerinden Fevzan'ın tüfeğinin namlusunu burnunun ucunda görüp canının bağışlanacağı güvencesini de alınca direnmekten vazgeçer (12 Ocak 1917).

Eşref Bey'in verdiği bilgiye göre müfrezesinde 40 personel bulunurken, çatışmaya girdikleri âsi Şerif kuvvetlerinin sayısı *on-onbeş bin* civarındadır. Eşref, ölümü halinde Fahrettin Paşa'ya şifahi harp raporu götürmesini emrettiği İzzet Onbaşı'ya çarpıştıkları düşmanın mevcudunu *yirmibeş bin* olarak bildirir.⁶⁸ Eşref, 16 Ocak'ta Medine Muhafızı

66 HTC, s. 150 vd.

67 HTC, s. 151 vd. Kuşçubaşı daha sonra Mısır'da ameliyat edildiğinde bunun kurşun değil, yumurtalıklarına çarparak sağ kalçasına giren bir taş parçası olduğunu öğrenir.

68 HTC, s. 170 vd.

Fahrettin (Türkkan) Paşa'ya gönderdiği raporda ise müfrezesinde 40'ı nefer, 6'sı zabıt, 6'sı küçük zabıt olmak üzere 52 personel bulunduğunu, bunlardan kendisi dahil 5'inin yaralı kurtulurken, diğerlerinin şehit edildiklerini bildirir.⁶⁹

Eşref'i 12 Ocak'ta teslim alan Şerif Fevzan'ın durumu bildirdiği Şerif Abdullah, Eşref'in yanına sağ salım getirilmesi için talimat verir. Bunun üzerine Eşref yanına gelen Fevzan'ın kardeşi ve adamlarına, hakaret edilmemesi koşuluyla teslim olarak Abdullah'ın Hayber civarındaki karargâhına getirilir (13 Ocak 1917).⁷⁰

Eşref, Abdullah'ın Huzurunda

Abdullah ile Eşref burada bir süre görüşür. Eşref yaralı arkadaşlarının bulunmasını ister. İsteği yerine getirilir. Abdullah Eşref'e oldukça iyi davranır, yaralarını tedavi ettirir, yiyecek-içecek ikram edip parçalanmış elbisesinin yerine yenisini verir. Ardından yanına Mısır ordusunda görevli bir yüzbaşı ile bir teğmen vererek develi 50 muhafız eşliğinde karargâhıyla birlikte Hayber'den Hediye'ye doğru yola çıkar (13 Ocak 1917). Katile, üç gün yol aldıktan sonra Eşref, 16 Ocak'ta Medine Muhafızı Fahrettin Paşa'ya Şerif Abdullah'ın izniyle bir rapor gönderir. Kuşçubaşı, durumu özetledikten sonra, iyi muamele görmekte olduklarını da bildirir. Eşref gönderdiği ikinci bir raporla da durumun İzmir'deki ailesine de uygun biçimde bildirilmesini ister. Eşref uzun uzun anlattığı yolculuk boyunca bir ara Abdullah'ın kendisine ordusunun komutanlığını önerdiğini ancak reddettiğini belirtir. 18 Ocak'ta Vadi Ays'a gelen katile 23 Ocak'a kadar burada kalır. Eşref, Beni Harp kabilesinden bir şeyhin kaçma önerisini de reddeder.⁷¹ Eşref, esir edilmesinin 12. günü Abdullah'ın kendisini Kahire yakınlarındaki kaplıcaları ile ünlü Helvan'a gönderme önerisini kabul eder. Abdullah yol masrafı olmak üzere Eşref'e 150 *İngiliz Lirası* da gönderir. Ertesi günü (23 Ocak) büyük çadırında Abdullah'la görüşen Eşref'e bir tavsiye mektubu verilir: *"İngiltere hükümeti muazzamasının büyük memurlarından her kim ki bu vesikayı Eşref Bey'in yedinde [elinde] gördükçe kendisine yapılacak ihtiramın fevkalâdeliği bizi memnun edeceği malum olmalıdır. Mısır'a dahi vasıl oldukça Helvan'da bir münasip köşkte ikamet ettirilecek ve masarifatı celâletül melik el-Hicaz'a ait*

69 HTC, s. 185. Abdullah'ın anılarında da buna ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. s. 111 vd.

70 HTC, s. 177 vd.

71 HTC, s. 85 vd.

olacaktır. Bu husus için Vilson Paşa'ya dahi yazılmıştır. Bu hususa riayetkâr olunması rica olunur.

23 Ocak 1917
Emir Abdullah.”⁷²

Abdullah'la vedalaşan Eşref aynı gün Kahire'ye gitmek üzere Hicaz sahillerindeki Yanbu'ya doğru bir kafil ile yola çıkıp 28 Ocak'ta buraya gelirler. Burada onları Şerif Hüseyin'in memuru (kaymakamı) Abdülkadir karşılar. Abdülkadir, konukları ağırlar. Ayrıca, Yanbu önlerinde demirli bir İngiliz savaş gemisine de haber verir. Geminin kaptanı, güverte subayları ile iki doktoru gelip Eşref ve arkadaşlarının durumlarını sorar. Yaralarını pansuman edip sararlar. Doktorlar, ertesi sabah ve akşam da gelerek yaralarını pansuman ederler. Bu durum, Yanbu'da kaldıkları dört gün boyunca sürer.⁷³

Şerif Hüseyin'in Kurmayları Kimlerdi?!

Bu arada Kuşçubaşı, Mısır'a gönderilmeyi beklerken durum değişir. Yanbu'ya geldikleri ikinci gün, gelişmeler İngiliz gemisinden Şerif Hüseyin'e bildirilince, Hüseyin, Yanbu kaymakamına “*İyi bakınız fakat dikkat ediniz. Maruf bir simadır. Medine kalesinden firar ettiği gibi birçok defalar fevkalâdeliğiyle teferrüt etmiş bir kimsedir. Zinhar gafil bulunmayınız, bir parça fırsat bulur bulmaz elimizden kaçır. Bizce bu mühim adamdır, firarına meydan vermemek şartıyla ikramda da kusur göstermeyiniz. İlk gelecek olan Nursis Burgess muavin İngiliz kruvazörüyle Cidde'ye gönderiniz. Cidde tarihiyle Mekke'ye irsal ediniz*” emrini vermiştir. 1 Şubat'ta gelen Nursis Burgess'e törenle bindirilen Eşref'e, kaptan kendi köşkünü tahsis eder. Akşam üzeri hareket eden gemi, ertesi sabaha karşı, Şerif'in askeri karargâhının bulunduğu Rabig'a gelir. *Karargâha komuta edenler ise Türk ordusundan kaçan Şamlı ve Bağdatlı subaylarla ile onların kurmay başkanı (sonraları Irak Başbakanı olup 1958'de öldürülen) Bağdat'lı Nuri'dir. Genel Komutan ise Hicaz'ın Harbiye Nazırı görevini üstlenen Aziz Ali Mısıri'dir.* Bu karargâhın üzerinde de İngilizler'in atadığı Yarbay E.C. Vilson siyasi memur olarak bulunmaktadır. Yarbay Vilson ile Kuşçubaşı'nın eski arkadaşı Mısıri, gemiye gelerek Eşref'i ziyaret eder. *Mısıri, Eşref'i görür görmez boynuna sarılarak öper, “Geçmiş olsun Eş-*

⁷² HTC, s. 121 vd. General Vilson, İngilizler'in Kanal savunmasından sorumlu komutanıdır. Mısır genel komutanı ise General Maksvell'dir. y.n.

⁷³ HTC, s. 181.

ref'im” der. Eşref, eski arkadaşını bu durumda görünce kendini şaşkınlıktan alamadığını belirtir. Birazdan İngiliz yarbay ayrılır ve Eşref’le Aziz Ali Mısri baş başa kalır. Eşref’in şaşkınlığını gören Mısri, üzüntü içinde ve adeta günah çıkararak onu karargâha davet eder. Mümkünse birkaç gün konuk olmasını, *kendisi ile görüşecek özel işleri olduğunu* söyler. Eşref daveti kabul eder.⁷⁴

Eşref, Gizli Görüşmede Mısri ile Ne Konuştuğunu Niye Açıklamadı?

Mısri’nin çadırında Türk ordusundan kaçan diğer subaylarla da görüşüp sohbet eden Eşref, onların ne Türkler’e ne de Şerif’e yarayacak birer sefil olduklarına kanaat getirir. Çaylar da içildikten sonra, Eşref’le konuşacak özel konular olduğunu söyleyen Mısri, diğer subayları dışarı çıkarır. Kuşçubaşı, özel görüşmenin kendisini yoldan çıkarmak için yapıldığını düşünürken aldandığını belirtir. Çünkü gizli görüşme şereflice ve karşılıklı *birbirine arka çıkma* ile son bulmuştur. Fakat Eşref, Mısri ile ne konuştuklarını belirtmez: “*..Bu müzakere bir ahd [yemin, söz verme] ile olduğundan kendisiyle görüşüp müsaade aldıktan sonra neşrine lüzum görüyorum.*”⁷⁵

Eşref Rabıg’ta Mısri’nin birkaç gün konluğu olmayı beklerken Şerif Hüseyin’in “*Derhal yola çıkarın!*” yollu bir emri üzerine vapura bindirilerek 3 Şubat’ta Cidde’ye getirilir. Törenle karşılanıp bir müfreze ile Mekke’ye doğru yola çıkarılır. Mekke’ye bir-iki km. yaklaştıklarında Eşref’in sınıf arkadaşı Yüzbaşı Rauf komutasında bir birlik onları törenle karşılar. 4 Şubat’ta Mekke’ye getirilen Eşref ve beraberindekiler sokaklarda dolaştırılır. Bu durum Eşref’in çok zoruna gider. Eşref ve arkadaşları Jırval Kışlası’na getirilerek hapsedilir. 9 Şubat’ta Şerif Hüseyin’in huzuruna çıkarılır. Konuklarına iltifat eden Hüseyin, ertesi gün de Eşref’e göre, Jırval Kışlası’nda iadei ziyarette bulunup yine iltifatlar eder. Eşref bunu şöyle anlatır: “*..Bu suretle Şerif Hüseyin’in nezdine girdik (..) Bu sefer beni okşadı ve bir eliyle elimden tutarak, diğer eliyle de omuzumu okşayarak, ‘Siz benim esirim değil evlatlarımızımsınız. Dünya halidir. Müteessir olmayınız, sizi müteessir görmek istemem’ dedi. Ve Kaptan Sa’at’a dönerek, ‘Bunlar benim aziz misafirlerim ve evlatlarımdır!’ [dedi.] Mahmut Efendi’ye de şu sözleri söyledi: ‘Mah-*

74 HTC, s. 211 vd.

75 HTC, s. 211 vd. Eşref bunları Malta’da iken ‘*yazdırmıştır!*’ Sonraları da Mısri ile 1958’de Kahire’de görüşmüştür. (s. 141n.) Ancak, tüm bunlara karşın, Stoddard’a ne TM’yi hazırlarken ne de daha sonra bu görüşme ile ilgili bilgi vermiştir. Keza Stoddard da Eşref’in Mısri’nin Hicaz’daki faaliyetleri ile ilgili bilgi vermediğini yazar. Aynı yer.

mut Efendi evladım. Taif meyvaları hoştur. Beyleri meyvesiz bırakma!' Bu da bir diğer nevi ikram idi. Bir çeyrek kadar bulunduktan sonra müsaade istedim ve tekrar iltifat ederek, bizde bilâkusur mukabelei ihtiramı ifa eyleyerek yerlerimize çekildik." ⁷⁶

Şerif Hüseyin, Mekke'den ayrılışlarından iki gün önce de Eşref ve yanındaki arkadaşlarına esirlik maaşı olarak 40 lira gönderir. Eşref, Hüseyin'e bunun için teşekkür eder. Kuşçubaşı, "Mekke'de onbeş gün kaldık" demesine karşın, ayrılış günü olarak 2 (15) Şubat'ı gösterir. Aralarında Hüseyin'in ileri gelen adamlarının da bulunduğu bir kalabalık tarafından Mekke'nin dışına kadar törenle uğurlanırlar. Cidde'ye doğru yola çıkan kabileye birisi İzmirli, diğeri Kayserili olan iki Türk daha katılır. Asker veya subay olduğu anlaşılan bu kişilerin Şerif'in elinde bir nevi tutuklu iken kaçıp kurtulduklarını söylemelerine karşın, Eşref bunlardan bir ara casus olabilecekleri gerekçesiyle kuşkulandır. Ancak yanıldığını anlayınca kendilerine her türlü yardımı esirgezmez. Ertesi günü hep birlikte (16 Şubat) Cidde'ye gelirler.⁷⁷

Sorgudan Geçirilen Eşref Bey Nihayet Mısır Yolunda

Eşref ve arkadaşı Ali Bey, Mısır'a götürülmek üzere vapur beklerken İngilizler'in Cidde'deki askeri memuru Albay Vatson tarafından İngiltere konsolosluğuna çağrılır. Burada bir İngiliz binbaşı Ali Bey'den sonra Eşref Bey'i sorgulamak ister. İstihbarat subayı olduğu anlaşılan İngiliz'in, Hüseyin kuvvetlerine direnen Medine'deki Türk askerlerinin sayısına ilişkin sorusuna Eşref sert tepki gösterir: "Siz nasıl askersiniz? Ben size esrarı askeriyeden bahsedecek kadar namussuzlardan değilim. Sen ne cüretle bunu bana soruyorsun?" Bu yanıt üzerine alttan alan İngiliz binbaşı, bir ihtiyaçlarının olup olmadığını sorar. Eşref de "Yaralıyım, hastayım, tedaviye ihtiyacım var. Bir an evvel nereye gönderecekseniz gönderiniz. Yaralarımı tedavi edeyim, banyomu yapayım. başka birşey istemiyorum" diyerek odadan çıkar. Ertesi günü (18 Şubat) bir İngiliz motoruyla Cidde açıklarındaki Hardinge yardımcı kruvazörüne götürülürler. Burada Eşref ve arkadaşlarına aşağılayıcı hareketlerde bulunulur. Her biri ayrı bir hücremsi yere atılır. Makinesini kapalı İngiliz Eşref'in yanına gelerek fotoğraf çektirir. Gemi, ertesi gün hareket ederek Rabıg'a gelir. Eşref'le arkadaşları, Lama adlı bir vapura nakledilip 2x3 genişliğinde bir kamaraya hapse-

⁷⁶ HTC, s. 231 vd.

⁷⁷ HTC, s. 233 vd.

dilir. Eşref Bey'e göre Lama'da Hardinge'ten daha az hakarete uğrar. Sonraları bunun *Aziz Ali Mısri'nin de Lama'da bulunmasından kaynaklandığını öğrenir*. Eşref'in kadim dostu Mısri, Lama'nın kaptanına giderek Kuşçubaşı'na yapılan bu davranışların uygun olmadığını bildirir. Eşref'i köşküne çağıran İngiliz kaptan da gemi güvenliğine bir zarar getirmeyeceğine ilişkin bir belge imzalatarak serbestçe hareket etme izni verir. Buna karşın artık kapısı açık tutulan kamarasında oturmayı yeğleyen Eşref, hemen her gün kendisini ziyaret eden Mısri ile birkaç saat sohbet ettiklerini bildirir. Mısri, Eşref'i sürekli teselli eder ve onunla eski hayatlarından, ordu arkadaşlığından ve şimdiki durumdan bahsederek vakit geçirir.⁷⁸

Lama, 22 Şubat'ta Süveys'e girer. Eşref ve arkadaşları limanda bir İngiliz yüzbaşıya teslim edilir. Sıkı koruma altında bir trene bindirilen Eşref ve arkadaşları, bir süre sonra *bir istasyonda* indirilir. Biraz yaya gittikten sonra bir küçük kampa getirilip çadırda hapsedilirler. Kurulan seyyar hastanede Kuşçubaşı dahil yaralıların tedavisine başlanır. Ağır yaralılar büyük hastaneye nakledilir. Buraya gelişlerinin sekizinci günü akşamı Eşref bir yük otomobile bindirilerek, diğerleri ise yaya bir istasyona getirilir. Kafileye mihmandar olarak bir teğmen ile bir yüzbaşının komuta ettiği muhafaza birliği verilir. Tevfikiye istasyonunda aktarmadan sonra 2 Mart'ta Kahire'ye gelirler. Bir kurmay binbaşının karşıladığı Eşref Bey ve kafilesi Kasr el-Nil Kışlası'na getirilir.⁷⁹ Bu arada Eşref Bey'i yüzbaşı rütbeli bir İngiliz istihbaratçısı sorgular.⁸⁰

Yaralarından kaynaklanan aşırı hararet, fikrini işgal eden ve arkası kesilmeyen kötü muameleler yüzünden sinirlerinin hayli bozulduğunu belirten Eşref, bir ara intiharı bile düşünür.⁸¹ İkinci günü kışla komutanına para ile yemek temininin mümkün olup olmadığını sorması üzerine 600-700 kuruş ödemesi koşuluyla subay yemekhanesinden yemek getirebileceğini bildirir. Eşref parayı öder ve bundan sonra yemekleri düzelir. Eşref'in, "*Pek nazik, pek terbiyeli bir askerdi*" dediği kışla komutanı İskoçya'lı Nikola, *canı sıkılmasın* diye resimli mecmualar da getirmiştir. Son gelişmeler Eşref'i kısmen mutlu eder.

Eşref Bey, esaret arkadaşı Ali Bey'in o akşam Kahire'nin *Pera Pa-lası* olan *Saroy* otiline gideceğini öğrenir. Kuşçubaşı, Ali Bey'i otele

78 HTC, s. 241 vd. Eşref, Mısri ile yaptığı konuşmalar hakkında başka ayrıntı vermez.

79 HTC, s. 246 vd. Eşref, burada başından geçenlerle içinde bulundukları olumsuz koşulları oldukça uzun ve tekrarlayarak anlatır. Sadece bir **tualete gitme** sorunu dahi tam iki sayfa yer tutar.

80 HTC, 261 vd.

81 HTC, s. 67 vd.

kimin çağırıldığını merak eder. Aziz Ali Mısri'nin çağırması olabileceğini düşünür. Ali Bey, otelden dönüşünde Eşref'e sevineceği bir haber getirir: "*Müteessir olma. Galiba seni Malta'ya gönderecekler.*" Bu sırada arkadaşlarının, bulundukları kışladan alınıp başka bir yere nakleildiğini görür.⁸² Eşref can sıkıntısı içindeyken İngiliz subaylarından oluşan bir heyet onu ziyaret eder. Eşref de koşulların kötülüğünden, arkadaşlarının daha iyi bir yere götürülerek kendisine ayrımcılık yapılmasından yakını. Türkçe de bilen bir binbaşı ile Eşref Bey arasında, Kuşçubaşı'nın yakınmasından sonra şu konuşma geçer:

-*A Eşref Bey sen onlarla bir misin?*

-Nasıl bir değilim, ne demek istiyorsunuz?

-*Sizi ben çok iyi tanırım. Türkiye'de on Eşref Bey yok ya, bir tane olduğu için ona tabii biz de bir muamele yapmamız icap eder.*

-Bu nasıl bir söz efendim? Bundan birşey anlamadım.

-*Zatınızı ben bihakkın tanırım.*

-Ne gibi tanıyorsunuz?

-*İzmir Vilâyeti'nde bhusus bizi az mı yordunuz? Hele biraderiniz Sami Bey'i de tanırım. Sizin müsella, hükümete karşı olan tuğyanlarınızı da pek iyi bilirim ve az çok sizinle müsademe de yaptık.*

-Affedersiniz, ne münasebetle benimle müsademe ettiniz?

-*Türkiye'de jandarma tensikatına müfettişlik vazifesini deruhte ettiğinden sizi tanırım.*

-Rica ederim. On onbeş sene evvelki vakadan bahsetmeyiniz. Ben İlanı Hürriyet'ten sonra hiç hükümetime karşı isyan etmedim ve onun kavanini dahilinde vazifedar bulunuyorum. Ona lazım gelen hizmeti ve fedayî canı kendime bir vazife bilirim.

-*Hürriyet'ten sonra da hatırlıyorum. Sarayköyü'nde müsademeler yaptınız. Ödemiş taraflarında vukuat çıkardınız.*

-Hayır efendim. O ben değil kardeşim Sami'dir. Fakat bu ailevi müsademelerden bugün elini çekmiştir. Onu muazzez hükümeti şimdi affetmiştir ve elyevm dahi vatani namına çalışmaktadır. Millet de onun şu harekâtını hoş görmüş ve iş bitmiştir. Bugün kendisi milletin mümtaz evlatları sırasına dahil olmuştur.

Bu yanıt üzerine binbaşı susmayı tercih eder.⁸³ İngiliz subaylarının ziyaretinden sonra Eşref'in durumunda iyileştirmeler yapılır. Kuşçu-

82 HTC, s. 14.

83 HTC, s. 76 vd. Eşref'in söyledikleri hakkında burada değerlendirmede bulunmak telâh olacağından, çalışmamızın Kuşçubaşı'nın biyografisi ve Çakırcılar'la ilgili bölümünün gözden geçirilmesi yararlı olacaktır.

başı 14 Nisan 1917'de Mısır'dan Malta'ya gitmek üzere yola çıkarılır.⁸⁴

Önce trenle Kahire'den İskenderiye'ye götürülen Eşref, burada Hıdiviye kumpanyasının Abbasiya vapuruna bindirilir. 18 Nisan sabahı vapur Malta limanına girer. Eşref'in *Vardala Barracks* cezaevindeki oda arkadaşı Mısır'lı Albay Hamdi Bey'dir. Türk-İtalyan Harbi'nde Kızılay müfettişi olarak Trablusgarp'a gelip Eşref'i de burada tanıyan Hamdi Bey, oda arkadaşının orada tanıdığı Eşref olduğunu öğrenince sevince kapılır. Acele ile odadan çıkan Hamdi Bey, alt katta bulunan esir Türk subaylarına hitaben, "*Yahu arkadaşınız Eşref gelmiştir*" der demez Kuşçubaşı'nın ansızın Malta'ya düşüşüne hayret eden arkadaşları koşarak içeriye girer. Bunlar, emekli Jandarma Teğmen Çerkez Nuri, Yüzbaşı Çerkez Kaplan İkiçeşmelik'te oturan muhasebeci Abdullah, bir süre sonra da Eyüp Sabri (Akgöl), Yarbay Baha ile Mısır'da eczacı Kâzım beyler ve diğer eski arkadaşlarıdır.⁸⁵

Eşref Bey'in "HTC" adını verdiği hatıraları böylece sona erer.

Burada bizim de söyleyecek bir iki sözümüz olmasına karşın onları hemen sonraya bırakıp bu bölümle ilgili son olarak şunları kaydetmek isteriz: TM konulu doktorasını 1960'larda hazırlayan Stoddard'ın ya o sıralarda Türk İstiklâl Harbi ile ilgili konulara hakim olmadığı veya *kendisine yanlış bilgiler verildiği* anlaşılmaktadır. Stoddard, hem TM'nin, hem de yayına hazırladığı HTC'de yer alan Eşref biyografisini şöyle bitirir: "*..Eşref Bey, [1920'de] Malta'dan dönünce kendisini 'Yüzellilikler' listesinde buldu, yeni Türk hükümetine bağlılığından kuşku duyulan kişiler arasındaydı. Fevzi (Çakmak) Paşa, ismini temize çıkarttı, öne sürdüğü gerekçe ise şuydu: Ya birisi ona karşı bir kin besliyordu ya da Ankara Hükümeti'ne karşı padişah için çalışsan bir başka Çerkez'le karıştırılmış olacaktı. Eşref Bey, kısa bir süre sonra İzmir yöresinde eskiden TM mensubu olan subaylardan kurulu bir gruba katıldı. Bu grubun amacı, Türkiye'nin batısında Yunanlılar'a karşı yürütülen mücadele için silah, para ve adam toplamaktı. Eşref Bey, Ali Fuad (Cebesoy) Paşa komutasında Geyve cephesinde görev yaptı ve*

84 HTC, s. 96 vd. Eşref, hareketinden bir gün önce "**Kasr el-Nil Kışlası'na geldiğimin 49. günü..**" demesine karşın, Stoddard veya çevirmen Danışman'ın düşüğü anlaşılan dipnotta "**Tarih 13 Nisan 1917 olduğuna göre, 49. değil, 43. gün olmalı**" açıklaması vardır. Bununla birlikte 1 Mart 1917'ye kadar -*Mali (Rumi) takvimle Miladi takvim arasındaki farklılıktan dolayı*- tarihlere 13 gün eklenmesine karşın, çevirmen Danışman'ın verdiği "14 Nisan 1917"ye 13 günün eklenip eklenmediği bilinmemektedir. Tüm bunlara karşın Eşref Nisan 1917 itibarıyla Mısır'dan ayrılmıştır.

85 HTC, s. 21 vd. Kaplan'ın, Türk İstiklâl Harbi'nde Çerkez Ethem'in müfreze komutanlarından Kaplan olup olmadığı bilinmemektedir. y.n.

daha sonra Adapazarı yöresinde Kuvayı Milliye'nin kumandanı oldu. Kurtuluş Savaşı sonra erince, Eşref Bey çifiliğine çekildi (Bu çifiliği yıllar önce babasına Sultan Abdülhamit vermişti.). Bugün burada kızları ve akrabalarıyla birlikte sakin bir hayat sürdürmektedir (..) 1964 yılında 91 yaşında vefat etti."⁸⁶

Stoddard veya ona bu bilgileri verenlerin ne kadar doğru söyledikleri, *olaylarla* önümüzdeki bölümde açıklanacak olmakla birlikte, tarihi gerçeklerle örtüşmeyen bu *son* buraya dek anlatılanların ne kadar doğru/güvenilir olduğunu da ortaya koyar.

Hazine Yemen'e Gitti mi?

Eşref Bey'in dağdağayla anlattığı Yemen seferinin en önemli unsuru hazinenin yerine ulaşp ulaşmadığı ise bu arada gözden kaçırılmıştır. Kuşçubaşı, Yemen'deki Türk kuvvetlerine gönderilen hazine ile ilgili olarak şunları kaydeder: "*Birinci kafilayı Yemen'li Şeyh Mehmet Mezgir'in idaresi altına verilmiş Sakallı Ahmet Mücahit'i de buraya ayırtmış. Bu kafileye Mülazımuevvel [Teğmen] Rifat Efendi'yi muhafız olarak tayin eylemiş ve hazineye de Mülazımuevvel Yusuf Efendi ile maiyet çavuşum Musa Ağa'yı memur tayin etmiş idim.*"⁸⁷

Kuşçubaşı, o hengame içinde unuttuğu hazinenin akıbetini, kitabın sonlarında verdiği Zenci Musa Çavuş biyografisinde hatırlamıştır. Eşref'e göre, hazineyi götüren birinci kafilé İbnüssuud'un da yardımıyla sağ salım Yemen'e ulaşır ve Aden'deki Türk kuvvetleri komutanı -Çerkez- Ali Sait [Akbaytogan] Paşa'ya teslim edilir. Paşa'nın -ne zaman ise- Eşref'e anlattığına göre Zenci Musa hazineyi teslim edince "*Çok şükür başardık*" diyerek hüngür hüngür ağlamıştır.⁸⁸

Ancak, Eşref Bey'in esir edildiği çarpışmaya da anılarında yer veren Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah, aldıkları ganimetleri sıralarken şunları sayar: "*..Toplar, makineli tüfekler ve sayısız ganimetle birlikte Emir İbn Reşid, Emir İbn Suud ve Yemen İmamı'na gönderilen hediyeler de ele geçirildi. Ganimetler içinde 38.000 cüneyh Osmanlı altını (..) da vardı.*"⁸⁹

Bu olayların yaşandığı sıralarda Yemen'de Osmanlı posta-telgraf görevlisi olarak vazife yapan Asaf Tanrikut'un anılarına göre ise ken-

86 TM, s. 41 vd.; HTC, s. 24 vd.

87 HTC, s. 141 vd. İmlaya müdahale edilmemiştir. y.n.

88 HTC, s. 131 vd.

89 a.g.e., s. 221 vd.

dilerine Necid üzerinden *Mülazım Rifat* ve *Yusuf* efendiler tarafından *epeyce evrakı nakdiye* [kâğıt para] getirilmiştir. Ancak Tanrıkut, İstanbul'dan gönderildiğini belirttiği ve kimsenin rağbet etmediğini söylediği *kâğıt paranın* kendilerine Şerif Hüseyin'in isyanından *bir müddet önce* ulaştığını yazmaktadır.⁹⁰

Tanrıkut'un parayı getirdiğini söylediği isimler Eşref Bey'in verdiği adlar ile uyuyorsa da tarih denk düşmemektedir. Çünkü Tanrıkut'a göre *kâğıt para* 1916 Mayıs ayı içinde gelmiştir. Şerif Hüseyin'in isyanı ise 2 Haziran 1916'da patlak vermiştir. Eşref'in anlatımlarına göre de *hazinenin* Yemen'e 1917 yılının ilk ayları içinde ulaşmış olması gerekir.

Ertürk'ün, anılarının *Milli Hükümete Karşı Çarpışanlar Kimlerdi* başlığı altında verdiği bilgilere göre de *Piyade Mülazımvvel Rifat Bey*, Umumi Harp başlarken TM'ye dahil olmuş; güzel Arapça bildiği için Asir kıtası kumandanı Çerkez Sait Paşa'nın muzaheretine, San'a Valisi Mahmut Nedim Bey'in himayesine mazhar olmuş ve *kendisine verilen emanetleri ve altınları teslim etmiştir*.⁹¹

Bu kayıtlardan da anlaşılacağı üzere hazine ile ilgili; yerine ulaşip ulaşmadığı, ulaştı ise de kim tarafından ne zaman götürüldüğü başta olmak üzere aydınlatılması gereken birçok husus bulunmaktadır.

Eşref'in Malta Günleri

Mevsuk kaynaklarda bilgi bulamadığımız Eşref'in Malta günleri ile ilgili güvenilir bir-iki eserde birkaç satırlık da olsa bilgi yer almaktadır. Eşref Bey'le Malta'da aynı cezaevinde yatan Rahmi Apak'ın verdiği bilgilere göre Kuşçubaşı Vardala kampının tipik esirlerinden birisidir. Eşref Bey'le ilgili *kinayeli* bir dil kullanan Apak şu bilgileri verir: “..İttihatçılar'ın yetiştirdiği sergüzeştçilerden birisi olan Jandarma Yüzbaşısı Eşref, güya Mekke Şerifi Hüseyin aleyhinde bazı bedevileri ayaklandırmak için bir miktar altın ile Hicaz'a gönderilmiş. Fakat bedeviler tarafından yakalanarak İngilizler'e teslim edilmiş. Türk Lavrensi Eşref, yakalanınca kendisini Türk albayı olarak bildirmiş. Ona Könel [Kolonel-Albay] Eşref diyorlar ve müstesna muamele

90 Yemen Notları, s. 38 vd.

91 İDPA, s. 175 vd. Ertürk şöyle devam eder: “..Fakat Mondros Mütarekesi üzerine İstanbul'a gelerek İngilizler hesabına casusluk yapmış ve Anadolu'da yakalanarak mahkemeye verilmiş, Ankara hapishanesinde iken benden şefaath istemiştir. Onu hapishanede gördüğüm zaman, 'Eğer casusluk yaptığın tahakkuk ederse seni asla tezkiye etmem! [aklamam]' demiştim. Mahkeme casusluğuna kani olamamış, fakat Anadolu'dan ihracına da karar vermiştir.”

yapıyorlardı. Yalnız başına geniş bir odada otururdu. **Odasının bütün duvarlarına Arapça ayetler yazdırmış, bir ibadet evi haline sokmuştu. Cuma günleri bitişik kampta bulunan ve siyasi mevkuf olarak tutulan Müslüman Hintliler onun ziyaretine gelirler ve elini öperlerdi..**"⁹²

Ancak Apak'ın, örtülü bir istihza ile bahsettiği Eşref'in Yemen'e değil, Şerif Hüseyin aleyhine ayaklanma çıkarmak için Hicaz'a gönderildiğini yazması dikkati çekicidir. Bununla birlikte Apak'ın verdiği bilgilere göre, aynı cezaevine kendisinden bir süre sonra ünlü İttihatçılar da getirilir: Şeyhülislam Hayri Efendi, Başvekil Prens Sait Halim Paşa, İT Hükümeti'nde Hariciye Vekilliği yapmış Halil Mentese, Hüseyin Cahit Yalçın, Fethi Okyar, Ahmet Ağaoğlu, İşşeci Kara Kemal, İsmail Canbulat, Ziya Gökalp, İzmir Valisi Rahmi, İT Trabzon milletvekili Südi, İstanbul Merkez Kumandanı Cevat beyler vs..⁹³

Apak, anlaşıldığı kadarıyla adları verilen İttihatçılar'la aynı koğuşta kalmaktadır. İngilizler de sayım bahanesiyle her gün bu önemli devlet adamı ve paşalara kötü muamele yapmaktadır. Paşalara böyle muamele yapılırken Eşref'in özel bir koğuşta tutulması dikkati çekicidir.

Eşref'in Ayakkabı Macerası

Apak, şatafatı çok sevdiğini söylediği Eşref'in bir ayakkabı hikâyesine de anılarında yer verir. Kuşçubaşı, *Maltız* denilen bir Maltalı'nın işlettiği kampın kantinine Londra'dan getirilmek üzere sekiz numara bir ayakkabı sipariş eder. Maltız, fiyatı 10 İngiliz Lirası olan ayakkabıyı getirir: Ancak Eşref ayağını sıkıdığı gerekçesiyle ayakkabıyı almaz. Maltız da ayakkabıyı başkasına satamayacağını belirterek paranın ödenmesinde ısrar eder ve mahkemeye başvurur. Mahkeme günü Eşref tercümanlık yapması için Apak'a ricada bulunur. Birlikte mahkemeye giderler. Mahkeme biri Türk diğeri Maltız iki tercümanın yardımıyla çalışacaktır. Apak, söylenenleri İngilizce'den Türkçe'ye, Maltız da Apak'ın İngilizce söylediklerini Maltız diline çevirecektir. Ancak tercümanların kitaba el basarak and içmeleri gerekmektedir. Maltız tercüman, getirilen bir İncil üzerine elini basarak doğru tercüme yapacağına dair yemin eder. Apak ise Müslüman olduğunu belirterek İncil'e el basamayacağını söyler. Bunun üzerine milli kütüphaneye bir adam gönderilir. On beş dakika sonra getirilen bir kitap Kuran diye Apak'ın önüne sürülerek yemin etmesi istenir. Ancak durumdan kuşkulanan

92 Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, s. 18 vd.

93 a.g.e, s. 81. Ayrıca bk. Hüseyin Cahit Yalçın, Siyasal Anılar, s. 52 vd.

Apak, Kuran'a hiç benzemeyen kitabı açıp bakınca hayretler içinde kalır. Çünkü çok eski bir taş basması olan bu Türkçe kitap lûtilik* hakkındadır. Kitabı biraz okuyan Apak, her sayfasından kepezelik ve ah-lâksızlık fışkırdığını anlamakta gecikmez. Duyması için yüksek sesle Eşref'e de okur. Hakimlerin okumayı bırakarak yemin etmesi için uyarıda bulunması üzerine Apak, "*Müslümanlık'ta birkaç ayet okunmayınca mukaddes kitaba el basmak günahtır*" yanıtını verir. Hakimler de hiç anlamadıkları bu maskaralıkları Apak yüksek sesle okudukça, kendilerinin olmayan bir dinin mukaddes vecibelerine hürmetsizlik göstermemek için huşû ile dinlerler. Apak, nihayet mukaddes olarak getirilen kitaba elini basarak and içer ve tercümanlık görevini sadakatla yerine getirir. Hakimlerin karar vermesi için koridora çıkarıldıklarında ise kütüphaneden kitabı getiren mübaşir, Apak'ın yanına yaklaşıp kendisine bir İngiliz Lirası verilecek olursa mahkemenin Eşref lehine karar vereceğini söyler. Eşref de mübaşirin avucuna bir altın lira sıkıştırır. Apak'a göre Eşref çok açık bir biçimde haksızdır. Kantinci Maltız ona istediği bir numarada ayakkabı getirmiştir. *Bir Türk albayının sözüne güvendiği için* de parayı peşin almamıştır. Buna karşın mahkeme verdiği kararda kantinci Maltız'ı haksız bulur. Eşref de on lira yerine bir lira cereme ile kurtulur.⁹⁴

Kuşçubaşı, Malta'daki Türk Camii ile Türk Esirlerinin Kabirlerini Onartmış!

Malta'daki Salvatore kampında tutuklu bulunan İzmitli İttihatçılar'dan Rıfat Yüce'nin anılarında da Eşref Bey'e ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Kampta hemşehrisi ünlü İttihatçı İzmit'li Mümtaz Bey ile tutuklu olduklarını bildiren Rıfat Yüce'ye göre, Eşref Mümtaz Bey'le mektuplaşmaktadır. Bir süre sonra Salvatore'de bulunan Türk tutuklular, Eşref'in de kaldığı Vardala Barracks cezaevine nakledilir.⁹⁵

Burada da Mümtaz Bey'le aynı odada kalmaya devam eden Rıfat Yüce'nin verdiği bilgilere göre, bir gün koşuşlarına pür-azamet birisi gelir. Mümtaz ve -*eski İstanbul Merkez komutanlarından*- Cevat Bey ile öpüşükten sonra "İzmitli", Yüce'yi gelen kişiye *hemşehrim* diye

94 a.g.e., s. 18 vd.

95 Kocaali Tarih ve Rehberi, s. 89 vd. Daha önceleri Vardala Barracks'ta kalan Alman tutuklular, dış kalenin içindeki meydana köşkler yapmış, burada kalmış, giderken de bunları bir Maltız'a ucuza satmışlardır. Eşref de bu köşklere birisini "bir Alman prensinden" onbeş şiline satın alır. Giderken de köşkünü Mümtaz Bey'e bırakır.

* Lût kavminin çirkin hallerini tekrarlamak; kulamparalık.

tanıtır. İşte bu kişi Kuşçubaşı Eşref'tir. Kanal harekâtında birlikte görev yapan Mümtaz ve Eşref beyler birbirlerinden ayrıldıkları günden sonra başlarından geçen maceraları kısa bir şekilde anlatırlar. Eşref, kıdemlisi olduğu Vardala Barracks'ın durumu hakkında arkadaşlarına bilgi de verdikten sonra yanlarından ayrılır.

Ancak Yüce, burada Eşref'i ilk kez görmesine karşın daha önce adını duymuştur. Çünkü, Salvatore'de iken dini/millî günlerde namaz kılmak için Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden dönüşünde Malta'da yaptırdığı camiye bir İngiliz subayı nezaretinde gidip ibadet etmelerine izin verilmektedir. Eşref de bu camiye tamir ettirmiş, ölen Türk askerlerinin mezar taşlarına isimlerini, nerede esir olduklarını ve vefat tarihlerini yazdırmıştır. Ancak bu işlerin para kaynağı ilginçtir. Bir gün Mümtaz Bey'le Eşref'in köşküne giden Yüce'ye, Kuşçubaşı, cami ve kabristandaki tamirat işlerini, Hilâli Ahmer'den gelen paralarla Enver Paşa'nın bizzat kendisine gönderdiği elli İngiliz Lirası ile yaptırdığını açıklar. Vardala Barracks'taki Türk esirlerine her ay gelen paralar da Eşref'e verilmektedir ve Eşref tamirat işlerinde işte bu paraları da harcamıştır.

Yüce'ye göre, Eşref ile Mümtaz beyler bir araya geldiklerinde hep vurup kırmaktan konuşurdu. Özellikle Mümtaz Bey Rumeli'deki eşkıya takibi sırasındaki başarılarını anlata anlata bitiremezdi. Hele Eşref'in ünlü Hicaz seferi açıldığında saatlerce sürerdi. Ancak *Eşref, Mümtaz beylerin odasına geldiğinde eğer Cevat Bey bulunuyorsa sözlerini biraz tarta tarta söylerdi.*

Yüce'ye göre Eşref kampta kumandan gibi hareket edermiş, kamp komutanı İngiliz de onun sözünü dinlemiş, İttihatçılar arasında Eşref sözü geçen birisi imiş.⁹⁶

Bundan sonra Eşref'i Türk İstiklâl Harbi'nde göreceğiz.

96 Aynı yer. Yüce, Eşref'in eğitimli köpeklerinden bahsedip bunların marifetleri ile giderken birisini Cevat Bey'e bırakıp diğerini gizlice yanında götürdüğü gibi konumuzla doğrudan ilgisi olmayan kayıtlara anılarında yer verse de onları geçiyoruz. Ancak eğitimli köpeğini Malta'dan İstanbul'a getirdiği söylenmesine karşın, Kutay'da Eşref'in denize atarken onun yanında olup olmadığına ilişkin bir bilgi yoktur!

6. BÖLÜM

TÜRK İSTİKLAL HARBİ VE EŞREF BEY

I. Dünya Harbi'nde TM'de bir şekilde görev yapan Kuşçubaşı Eşref Bey'in Türk İstiklâl Harbi'nde oynadığı rol ise adıyla orantılı bulunmamaktadır. Polemiğe girmek istemediğimiz için adlarını vermediğimiz kimi mevsuk olmayan çalışmalarda, Eşref bir yandan Karakol'un kurucuları arasında gösterilirken öte yandan da Kocaeli yarımadası-Adapazarı hattındaki tüm Kuvayı Milliye faaliyetleri neredeyse ona maledilir. Ardından Eşref Bey Batı Anadolu'ya geçirilerek ona olma-dık roller biçilir.

İşte bu bölümde bu iddiaların belgeler ışığında tarihi gerçeklerle ne denli uyuştuğunu göreceğiz. Bu bölümün birinci kısmında Eşref Bey'in Kocaeli-Adapazarı bölgesindeki; ikinci kısmında da Batı Anadolu'daki faaliyetlerini inceleyeceğiz.

6.1. Eşref Bey İstanbul'a Ne zaman, Nasıl geldi?

Çalışmamızın buraya kadar olan bölümünde, açıkladığımız nedenlerden ötürü Cemal Kutay'ı kullanmadık. Ancak bu bölümün giriş kısmının eksik kalmaması ve de başka kaynak bulunmadığı için Kutay'ı *kaydı ihtiyatla* zorunlu olarak kullanacağız.

13 Ocak 1917'de Şerif Abdullah'ın adamlarınca Hayber'de esir alınıp 18 Nisan 1917'de Malta'da bulunan *Vardala Barracks* cezaevine konulan Eşref, Kutay'a göre, 1919 sonlarında serbest bırakılmıştır. Eşref, Malta'dan "*aile dostu*" bir İngiliz subayının yardımıyla nasıl serbest bırakıldığını Kutay'a şöyle anlatır -veya Kutay imal eder:- "*..Mütareke'nin imzasından sonra İngilizler bizi serbest bırakma kararı alınca şahsen dostluk kurduğum ve babası bizim cedlerimizle Kırım'da Ruslar'a karşı harbetmiş olan Malta adası komutanı Mareşal Mitven, 'İstanbul'a gitmememi, çünkü iktidarda olan Damat Ferit Paşa'nın beni tutuklatacağını' gizlice haber vermişti. Fakat, İntellicens Servis, kamıldamaya başlayan Anadolu'ya geçerek hizmetlerime engel olmak için benim muhakkak İstanbul'a gönderilmemde ve resmi hükümet makamlarına teslimimde ısrar etmişti. Bizi getiren İngiliz harp gemisinden 17 Aralık 1919 Çarşamba gecesi, ertesi sabah ele geçmemek*

için buz gibi suda yüzerek Salacak kıyısına çıkmış, bir balıkçı kulübesine sığınarak Maltepe'de İhtiyat Zabıtları Talim Mektebi Kumandanı Yenibahçe'li Şükrü Oğuz'a haber göndermiş, onun gönderdiği bir yük arabasının içinde gizlenerek kendisine iltihak etmiştim. İlk Karakol Cemiyeti ve M.M. Grubu nüvesini böyle kurmuş, göz doktoru Esad Paşa'nın Kısıklı arkasında Libadiye'deki çiftliğini kendimize karargâh yapmıştık. **Rauf Bey**, **Kara Vasıf Bey**, **Galata'lı Miralay Şevket Bey**.. burada ve **Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi'nde toplanırdık..**"¹*

Kutay'ı referans almak araştırmacıyı çamura saplayacağından, ondan yaptığımız alıntıyı burada kesiyoruz. Her yazdığı kitapta ileri sürdüklerini doğrulamak için en az on doktora tezi yapılması zorunlu olan Kutay, bundan sonra Eşref'i, Rauf Bey'in Anadolu'ya geçişinde Topçuoğlu Nazmi, İbrahim Süreyya (Yiğit), Yüzbaşı Osman Tufan ve Peşaver'li Abdurrahman beylerden oluşan heyetine dahil eder. Eşref'in de bulunduğu heyet, Batı Anadolu'da mukavemet için ön hazırlıklar yapar. Ardından Eşref tekrar Kocaeli bölgesine dönüp Ali Fuat Paşa ile buluşur; Kuşçalı telgraf istasyonunu kurar*, Mustafa Kemal'le temasa geçip onun çağrısı üzerine Ankara'ya gider. Ethem'i Mustafa Kemal'e tavsiye eder, tekrar Kocaeli bölgesine döner vs..

Yalanla Örülen Duvar

Tartışmalar bir yana bırakılacak olursa, Kuşçubaşı'nın Kocaeli böl-

1 ÇED I, s. 161 vd. Kuşçubaşı ile aynı cezaevinde bulunan Apak ise Malta'da tutuklu Almanlar'ın isyan ederek salıverilmelerinden ilham alarak, kendilerinin de azılı-âdi suçlu Türk tutsakların isyan çıkartacağı blöfü ile salıverildiklerini belirtir. Apak, Eşref'in bulunduğunu bildirmemekle birlikte kendilerini Malta'dan İstanbul'a getiren İngiliz vapurunun **Ocak 1920'de** Galata rıhtımına yanaştığını belirtir. (Yetmişlik.., s. 78 vd.) Aynı cezaevinde kalan ve Eşref'in salıverildiğini bildirmemekle birlikte, köşkünü İzmit'li Mümtaz Bey'e devretmesinden bahseden İT'ci İzmit'li Rifat (Yüce) Bey de vapurun Malta'dan **3 Ocak 1920'de** hareket ettiğini yazmaktadır. (Kocaeli Tarih ve Rehberi, s. 94 vd.) **15 Nisan 1920** tarihli gizli bir İngiliz belgesinde de Eşref için "**..geçenlerde Malta'da hapisten salıverilen Kuşçubaşızade..**" denilmektedir. Cilasun, Bâki İlk Selam Çerkez Ethem, s. 17.

* Fevzi (Çalınak) Paşa'nın, Ertürk'ün MMSTM'sine düştüğü serhlerde; Kuşçalı'da Ankara ile gizli muhabere edilen bir telgraf merkezinin bulunduğu, kendisinin de buradan Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğü belirtilirse de (Himmetoğlu, a.g.e., s. 41.) merkezi, Kuşçubaşı'nın kurduğuna ilişkin bir kayıt yoktur. Paşa'nın, Mustafa Kemal ile Ankara'ya geçişi sırasında görüştüğünü ifade ettiği anlaşılmaktaysa da Cebesoy'un ayrıntılarını verdiği bu olayla ilgili yazışmalarda kendisini doğrulayıcı bir husus bulunmamaktadır. Bilindiği gibi Cebesoy'un, Fevzi Paşa'nın Ankara'ya katılmak için geldiğini bildiren ve Osmanlı'dan çektiği teline Mustafa Kemal şu yanıtı vermişti: "**..Geldiği yere iade edersiniz!**" Milli Mücadele Hatıraları, s. 170 vd.

gesinde bulunduğu mevsuk kaynaklarda belirtilir. Ancak, Kuşcubaşı Eşref'in Kocaeli mintikadaki faaliyetlerine geçmeden önce bu anlatımlarda, *-eğer Kutay, hastalık derecesini bulan alışkanlığıyla eklemeler yapmadı ise-* açıklanmaya muhtaç unsurlar bulunmaktadır.

Birincisi; kendisine göre ve kendisi ile ilgili yazılan kitaplarda *hayli tehlikeli* birisi olduğu belirtilen Eşref, Mondros'un ardından başlayan mukavemet hareketlerinin iyice geliştiği bir sırada ne için ve hangi amaçla serbest bırakılmıştır? Üstelik İstanbul'daki İttihatçılar tutuklanıp Malta'ya götürüldükten sonra! Eğer İntellicens Servis milli mukavemet hareketlerine girişeceğine inanıyor idiye Eşref'i neden ta İstanbul'a kadar getirip Damat Ferit Hükümeti'ne teslim etme ihtiyacını duymuştur da daha garantili bir şekilde Malta'da elinde tutmamıştır?!

İkincisi; anlatımda iddia edildiği gibi, bu sıralarda Damat Ferit Paşa iktidarda bulunmamaktadır! Talat Paşa başkanlığındaki İT Hükümeti'nin 8 Ekim 1918'de istifasının ardından bu göreve Ahmet İzzet Paşa atanmıştır. Paşa'nın 14 Ekim 1918'de kurabildiği hükümet, ertesi gün göreve başlamış, 19 Ekim'de de güvenoyu almıştır. Ancak bu hükümetin ömrü sadece 25 gün sürmüş ve 8 Kasım 1918'de istifa etmiştir. Onun yerine ise 11 Kasım'da Tevfik Paşa hükümeti kurulmuştur. İstifalar nedeniyle kabineyi üç kez yenileyen Tevfik Paşa'nın 3 Mart'ta istifası üzerine Damat Ferit ancak 4 Mart 1919'da hükümet kurabilmiştir! Bu tarihten 30 Eylül 1919'a kadar üç değişik kabine kurmak zorunda kalan Damat Ferit, 6 ay 26 gün iktidarda kaldıktan sonra *1 Ekim 1919'da istifa etmiştir*. Onun yerine hükümeti kurma görevi verilen Ali Rıza Paşa, 12 Ekim 1919'dan 3 Mart 1920'ye dek iktidarda kalmıştır.²

Kutay'ın Eşref Bey'i *denize atlattırdığı* sıralarda Damat Ferit'in sadrazam olmadığı buradan da açıkça anlaşılmaktadır.

Üçüncüsü; 13 Ocak 1917'den bu yana esarete bulunan, dolayısıyla Mondros sonrası gelişmelerden haberi olmayan Eşref'in *denize atlandıktan* sonra Yenibahçe'li Şükrü Bey'in orada olduğunu bilip ona iltihak etmesi açıklanmaya muhtaçtır.

Hele Karakol ve Mim Mim'in kurucusu olduğunun ileri sürülmesi..

Ertürk başta olmak üzere konu ile ilgili kaynakların tümünde *Karakol*'un kuruluşuna, İT'nin üç liderinin 1-2 Kasım 1918 gecesi yurttan ayrılışından önce, Ekim'in son haftasında Enver Paşa'nın köşkünde

2 Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, s. 141 vd.; Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, s. 131 vd.; Sabahattin Selek, Anadolu İhtilâli, s. 149 vd.

yapılan bir toplantıda karar verildiği; bu doğrultuda eski İT/TM'cilerin *Karakol*'u Kasım ayı başlarında kurarak faaliyete geçtiği belirtilir.³

Ertürk ve diğer kaynaklarda Karakol'un kurucu, yönetici ve önemli adlarına da yer verilir: (Merkez Heyeti) Kara Kemal Bey, Kara Vasıf Bey, Baha Sait Bey, Piyade Yüzbaşı Dayı Mesut Bey, Afyonkarahisar'lı Ali (Çetinkaya) Bey, Yenibahçe'li Şükrü ve Nail kardeşler, (Çerkez Ethem'in ağabeyi) Reşit Bey, Refik İsmail Bey, Sevkıyatçı Rıza Bey, Kurmay Albay Galata'lı Şevket Bey, Kurmay Yarbay Kemalettin Sami Bey, Kurmay Albay Edip Servet Bey, Piyade Yarbay Japon Rıza Bey; (etkin adlar) Kara Vasıf Bey'in kardeşi Muhiddin Bey, Kurmay Binbaşı Rıza Bey, İT Trabzon milletvekili Sûdi Bey, Sapanca'lı Hakkı'nın kardeşi Yüzbaşı Baki Bey, Kurmay Binbaşı Hüseyin Kadri Bey, Kurmay Albay Arif Hikmet Bey, İttihatçı Arif Bey, Süvari Binbaşı Tolça'lı Süleyman Bey, Topçu Binbaşı İhsan Bey, İT/TM'ci Ahmet Hilmi Bey, Binbaşı Çolak İbrahim Bey, Mitralyöz Binbaşı Cemal (Karabekir) Bey, Kurmay Binbaşı Naim Cevat Bey, Kurmay Albay Yenibahçe'li Ömer Lütfi Bey, Doktor Fahri Can..

Görüldüğü gibi Kasım 1918 başlarında kurulup faaliyete geçen Karakol'da, 17 Aralık 1919'da *denize atlayarak* karaya çıkan Eşref'in adı bulunmamaktadır.⁴

İlerleyen süreçte Karakol, Anadolu Hareketi/Mustafa Kemal'i denetime altına girişiminde bulunmuştur. Bunun üzerine Sivas Kongresi sıralarında yapılan bir görüşmede Mustafa Kemal'in, faaliyetlerini eleştirdiği Karakol'un liderlerinden Kara Vasıf Bey'e “..*Karakol Teşkilatı, rumuzıyla, talimatıyla ve hatta şahıslarıyla tarafımızdan ilga ve iptal edilmiştir*”⁵ demesi üzerine adını *Zabitan Grubu* olarak değiştirip etkinliğini sürdürmüştür.⁶ Esasen, İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgali ile

3 Ertürk, İDPA, s. 111 vd.; Fethi Tevetoğlu, Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, s. 131 vd.; Yrd. Doç. Dr. Mesut Aydın, Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri, s. 221 vd.; Bülent Çukurova, Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları, s. 131 vd.; Zürcher, a.g.e., s. 41 vd.; Emel Akal, a.g.e., s. 51 vd.; Bilge Criss, İşgal Altında İstanbul, s. 111 vd. Criss'in, Ertürk'ün ATASE Kütüphanesi'nde daktilo edilmiş halde bulunan MMSTM'den naklen Eşref'le ilgili verdiği bilgiler doğru değildir.

4 Yansızlık adına onu da belirtelim ki, Görgülü, başkan ve yönetim kurulu üyelerinin ardından, *Karakol Cemiyetinin Başlıca Elemanları* başlığı altında Kuşçubaşı'nın adına da yer verir. (a.g.e., s. 20.) Ancak yukarıda açıkladığımız gibi Karakol, Eşref daha İstanbul'a gelmeden kurulup Doğu ve özellikle Batı Anadolu'da dört koldan faaliyete geçmiş, biz de “Çerkez Ethem” adlı çalışmamızda özellikle Batı Anadolu'daki faaliyetlerine genişçe yer vermiştik.

5 Ertürk, İDPA, s. 141 vd.

6 Aydın, a.g.e., s. 121 vd.

önemli oranda çöken Karakol'un yerine TBMM Hükümeti'nce Müsellah Müdafaai Milliye, Mim Mim, Hamza, Mücahid, Muharib, Felah, Muaveneti Bahriye.. gibi çok sayıda yer altı örgütü kurulmuştur.⁷

Bu durumda 17 Aralık 1919'da Kutay'ın *denize atlattığı* ve 1920 Mart-Nisan itibariyle Kocaeli bölgesinde olduğunu bildiğimiz Kuşçubaşı'nın, Karakol ve diğer örgütlerin kuruluşunda nasıl rol oynadığı açıklanmaya muhtaçtır.

Dördüncüsü; anlatımda ileri sürülen; Eşref'in *denize atladıktan* sonra Esat Paşa'nın çiftliği ve Özbekler Tekkesi'nde Rauf Bey'le yaptığı görüşmeler ve birlikte İstanbul'dan Mudanya'ya geçişleri..

Kronolojiyi alt-üst eden bu iddialara karşı ne diyeceğimizi bilemiyoruz.

Çünkü, Kutay, Eşref'i 17 Aralık 1919'da *denize atlattırmıştır!*

Rauf Bey ise arkadaşlarıyla birlikte 24 Mayıs 1919'da İstanbul'dan Bandırma'ya geçmiştir. Rauf Bey'e göre yanında Topçuoğlu Nazmi, İbrahim Süreyya (Yigit), Yüzbaşı Osman Tufan ve Peşaver'li Abdurrahman beyler bulunmaktadır.⁸ Osman Tufan'a göre ise heyette bunların dışında Zonguldak mebusu Recep Zühtü Bey ile "*Rauf Bey'in birkaç arkadaşı daha*" vardı.⁹

Kutay'ın yalanla ördüğü duvar kronoloji ile uyuşmadığından burada kesiyoruz!.

Kuşçubaşı, Kocaeli Bölgesine Gelmeden Önce Neredeydi, Neler yaptı?

Eşref'in, *-eğer Kutay'ın Çarşamba diye gününü de belirterek verdiği tarih doğru ise**- 17 Aralık 1919'dan Kocaeli bölgesine geldiği 1920 Mart-Nisan'ına kadar olan dönemi karanlıktır. Bu dönemle ilgili, olayları abartıyla anlattığını birçok kez ortaya çıkardığımız Ertürk'te, Eşref'in Fatih'teki Atpazarı'ndan kendi parasıyla bir hayli katır satın alarak eski TM'cilerden oluşan bir müfreze kurduğundan bahsedilir.¹⁰

Eğer Eşref Bey, Kutay'ın *görüştürdüğü* Rauf Bey'in 24 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılmasından önce *denize atlamışsa* Malta'dan

7 Aydın, a.g.e., s. 141 vd.; Çukurova, a.g.e., s. 131 vd.

8 Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 271 vd.

9 Kurtuluş Savaşı Hatıraları, s. 17 vd. Rauf Bey, 24 Mayıs 1919'da ayrılışından Mebusan Meclisi'nin 12 Ocak 1920'de açılışına dek İstanbul'a gelmemiştir.

10 İDPA, s. 191. Ertürk, üç yıldır Malta'da tutsak olan birisinin harcadığı paramın kaynağını da açıklamamıştır.

* Kutay'ın, Eşref'in denize kaç derecelik açılışla atladığı dışında tüm ayrıntıları vermesi de dikkati çekicidir.

17 Aralık 1919'dan evvel gelmiş demektir. Eğer yine Kutay'a göre, Eşref, Kocaeli-Adapazarı'na geçmeden önce Rauf Bey ile veya başka bir şekilde Ege'de mukavemet hazırlıkları yapmış ise *-ki, Stoddard'ın her iki eserinde de buna ilişkin kayıt vardır-*¹¹ o zaman adı başka bir olaya daha karışmış demektir.

Alpaslan'ın Kaçırılması ile Eşref Bey'in Bir İlgisi Var mıydı?

Anılan olay, İttihatçılar'ın ünlü İzmir Valisi Rahmi Bey'in 8 yaşındaki oğlu Alpaslan'ın Çerkez Ethem ve adamlarınca fidye için dağa kaldırılmasıdır. Alpaslan fidye için 12 Şubat 1919'da İzmir'de okul çıkışı kaçırılmış, 53 bin kâğıt lira veya iki büyük çömlek altın karşılığında 5 Mart 1919'da salıverilmiştir. İzmir'in 9 Eylül 1922'de istirdadından sonra yapılan soruşturma ve yargılamada ilginç bilgilere ulaşılmıştır. O zamanlar büyük yankılar uyandıran bu olaya Ethem'in ağabeyi Reşit, Eşref ve Çerkez kardeşlerin yakın arkadaşı Manyas'lı Şevket ile Kozma ve Atanas adlı iki Rum'un da karıştığı saptanmıştır. Ancak işin daha da ilginç yönü, Çerkez Ethem'in Alpaslan'ı tam 20 gün boyunca Kuşçubaşı'nın Salihli'deki ünlü çiftliğinde saklamış olmasıdır!¹²

Yahya Kaptan'ın Şehit Edilmesi

Eşref Bey'in değilse de ilişkide olduğu *-Karakolcu-* kimselerin adının karıştığı bir olay daha bulunmaktadır. O da Yahya Kaptan*'ın 10 Ocak 1920'de şehit edilmesidir. Rumelili olup Balkanlar'da ve I. Dünya Harbi'nde komitacılık yapan bu eski TM'ci, Mütareke'nin ardından Gebze'ye yerleşir. Karakol'un bu mıntıkalarındaki faaliyetlerine katılır. En son çıkan bilgilere göre Mustafa Kemal'in müfettişlik görevi gündemde yok iken, Atatürk, yaverlerinden Cevat Abbas Bey'i Gebze üzerinden Anadolu'ya geçiş için müfreze hazırlamakla görev-

11 TM, s. 141 vd.; HTC, s. 224 vd.

12 Nardoğan Taçalan, a.g.e., s. 221 vd.; Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, c.2, s. 171 vd.; Ayaklanmalar, s. 112 vd.; Ahmet Mehmetefendioğlu, Yeni Belgelerle İzmir Valisi Rahmi Bey'in Oğlunun Kaçırılması, Tarih ve Toplum, Nisan 1991, sayı: 88.; Murat Bardakçı, Çerkes'le Audrey Hepburn'u Buluşturan Asırlık Öykü, Hürriyet, 19 Kasım 2000.; aynı müellif, Çerkes Edhem, Nazım'ın Kuzenini Kaçırması, Fidyeyi de Caroline Koç'un Dedesi Ödemişti, Hürriyet, 20 Temmuz 2005.; Nergis Bozkurt, 53 Bin Reşat'lık Vali Oğlu, Tempo, 16 Nisan 1988, sayı: 19. Bu olayla ilgili daha geniş bilgi ve değişik boyutları için de bk.; Efe, Çerkez Ethem, s. 125 vd.

* Biyografiler bölümüne bakınız.

lendirmiştir. Cevat Abbas Bey de bu emir üzerine Yahya Kaptan'a gelerek birlikte çalışmalar yapıp ağaçların yeşermesini beklemeye başlamışlardır. Ancak Samsun görevi çıkınca bu plandan vazgeçilmiştir.¹³

Ancak Mustafa Kemal Sivas'ta bulunduğu sıralarda, 1919 Ekim başlarında Yahya Kaptan'la tekrar temas kurar. Temasın nedeni şudur: İngiliz ve İstanbul'daki işbirlikçilerin amacı, Anadolu'da güvensizlik olduğu, Hristiyan halka saldırıldığı, bunun da Kuvayı Milliyece yapıldığını dünyaya inandırmaktır. Bunun için de birtakım çeteler kurularak özellikle Hristiyanlar üzerine saldırtmak ve bunların işleyeceği ağır suçları milli teşkilatların üzerine atmaktır. Mustafa Kemal'in de-yimiyle *"bu haince ve çok ustaca girişim"*, Anadolu'nun diğer bölgelerinde de olmakla birlikte İzmit-Bolu hattında da uygulanıyordu. İstanbul hükümeti ise İngilizler'in baskısıyla bunların Kuvayı Milliyece düzenlendiğini iddia ederek Temsil Kurulu'nu suçluyor, bu gibi çetelerin dağıtılması konusunda baskı yapıyordu. Ancak Mustafa Kemal'e göre, *İstanbul hükümeti bu zannını İstanbul'daki Karakol'culara da aşılamayı başarmıştı*. Bu nedenlerle Temsil Kurulu, anılan plana karşı, İzmit bölgesinde milli müfrezeler oluşturup güvenilir komutan ve subayların da yardımı ile *hain çeteleri* izleyip zararlarını, varlıklarını ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Bu amaçla kurulan milli müfrezelerin en önemlisi ve kuvvetlisi fedakâr vatansever *Yahya Kaptan*'ınkidir. Yahya Kaptan'ı Mustafa Kemal'e 2 Ekim 1919'da İzmit'teki teşkilat önermiştir. Mustafa Kemal'e 3 Ekim 1919'da İstanbul üzerinden tel çeken Yahya Kaptan, 4 Ekim'de Kuşçalı telgrafhanesinde hazır bulunur. Mustafa Kemal, Yahya Kaptan'a *bölgesinde güçlü teşkilat yapmasını, Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey vasıtasıyla kendileriyle bağlantı kurmasını..* emreder. Bunu tam anlamıyla yerine getiren Yahya Kaptan, güçlendirdiği müfrezesiyle yöredeki Türkler'e kan kusturan Rum çetelerini yok eder, Kuvayı Milliye adı altında adi işler yapan kimi çeteleri de hizaya sokar.¹⁴

Fakat *Temsil Kurulu'na bağlı görev yapan Yahya Kaptan*'ın son faaliyetleri, daha önce buradaki örgütlenmeleri yapan Karakol ve çıkarları bozulanları, özellikle de İngilizler'i rahatsız etmiş, yakalanarak görevden alınması için hükümete şikâyetlere başlanmıştır. Kuvayı Milliye adına kirli işlere bulaşan Kartal Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk

13 Turgut Güner, Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Güner (-içinde- Atilla Oral, Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'dan Önceki Kurtuluş Planı ve Yahya Kaptan), s. 20 vd.

14 Nutuk, s. 411 vd.; Dr. Adnan Sofuoğlu, Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921, s. 141 vd. Olayların canlı tanığı Rifat Yüce, şehit Yahya Kaptan'ı Mustafa Kemal'e İzmit Müdafaai Hukuk Teşkilatı Reisi Hacı Adil Bey'in önerdiğini belirtir. Kocaali Tarih ve Rehberi, s. 151 vd.

Reisi -*Karakolcu*- Binbaşı Ahmet Necati de işlediği suçları Yahya Kaptan'ın üzerine atarak onu Mustafa Kemal'e şikâyet eder. Değişik kaynaklardan iddiaları araştıran Mustafa Kemal, Yahya Kaptan için söylenenlerin iftira olduğunu ortaya çıkarır. Fakat bu arada İstanbul hükümetince Yahya Kaptan'ın yakalanması için Selimiye'deki 25. Kolordu'dan 90 mevcutlu bir özel müfreze oluşturulur. -*Ne ilginçtir ki bu müfrezeyi, 5/6 Ocak 1920 gecesi Galata'dan Hereke'ye Bandırma vapuru götürülecektir*- Hereke'den Tavşancıl'a geçen müfreze, yaptığı aramalardan sonra Yahya Kaptan'ın evini kuşatır. Çıkan çatışmada Yahya Kaptan'ın 10 Ocak'ta şehit edildiği haberi alınır.¹⁵

Ancak olayı soruşturan Mustafa Kemal, Yahya Kaptan'ın çatışmada şehit edilmediği, bilakis çatışma çıkmadığı, müfrezenin evi kuşatması üzerine Yahya Kaptan'ın direnmeksizin teslim olduğu, ancak bundan sonra köy dışına çıkıldığında kesici bir aletle öldürüldüğü, kafatasının olmamasının da bunu kanıtladığı bilgilerine ulaşır. Mustafa Kemal'in, Galata'lı Şevket üzerinden olayla ilgili bilgilerini sorduğu İstanbul teşkilatından Kara Vasıf imzasıyla gelen şifrede; Yahya Kaptan'ın sağ ele geçirildiği kabul edilmekte, ancak bu sırada beş-on şakinin karakola ateş etmesi üzerine *firara teşebbüs ettiği* esnada öldürüldüğü bildirilir. Mustafa Kemal ise *firar ederken vuruldu* senaryosunun bu gibi suikastlarda bir formül gibi kullanıldığını anlamamanın çok safdillik olmak gerekeceğini belirtir.¹⁶

Mustafa Kemal *İstanbul'daki teşkilatımız* diye tanımladığı Karakol'cuları olaydan sorumlu tutarak suçlar.¹⁷

15 Nutuk, s. 116 vd.; Sofuoğlu, a.g.e., s. 148 vd. İzmit'teki 1. Tümen Komutanı Rüştü ile Vekili Fevzi beylerin 7-8 Ocak'ta ayrı ayrı; Gebze Kaymakamı Fevzi ile Müdafaa-i Hukuk Reisi Hacı Ali beylerin ortak imzayla Mustafa Kemal'e çıktıkları tellerde de müfrezenin mevcudu 2 bin olarak bildirilir. Nutuk, s. 128 vd. **Kuşatmanın başladığı sıralarda İstanbul'daki İngiliz karargâhından binbaşı rütbeli bir istihbaratçı da tek vagonun özel trenle Tavşancıl'a gelerek sonucu beklemiştir.** Ziya Şakir, Tan, 14 Nisan 1936'dan naklen; Atilla Oral, Kuva-yı Milliye, s. 191 vd.

16 Nutuk, s. 430 vd. Tarihçi Ziya Şakir'e göre de Albay Hilmi tarafından bir evin içinde sağ yakalanan Yahya Kaptan ateş açmak istemiş, ancak hayatına dokunulmayacağına ilişkin yemin edilmesi üzerine silahını vermiştir. Karargâh olarak kullanılan kahvehaneye götürülürken yol üzerindeki çeşmeden su içmek isteyen Yahya Kaptan, eğildiği sırada adının Abdurrahman olduğu öğrenilen birisi tarafından başına bir el ateş açılmak suretiyle şehit edilmiştir. Tan, 14 Nisan 1936'dan naklen; Oral, aynı yer.

17 “..*Yahya Kaptan'ı imha etmek için beraber çalıştıkları ve karar verdikleri hükümetin, gizlice, birdenbire emrivaki yapıvermiş olduğu hakkındaki ifade de dikkat çekicidir: İstanbul'da jandarmadan, İstanbul Muhafız Alayı'ndan subay, asker ayrılıyor. İstanbul'da duruma hakim olduğunu iddia eden teşkilat reislerimiz haberdar olamıyor.*” Nutuk, s. 432 vd.

Olayın peşini bırakmayan Mustafa Kemal, 1. Tümen Komutanvekili Fevzi ile Sırrı (Bellioğlu) beylerin Yahya Kaptan'ın suçsuzluğuna ve *şehadetiyle bölgedeki milli teşkilatların ve ruhun nasıl çökeceğine* ilişkin telgraflarına da yer verir. Bu arada devreye o sıralarda İstanbul'da bulunan Rauf (Orbay) Bey de girer. Yahya Kaptan'ın teslim olduktan sonra *itlaf edildiğinin** anlaşıldığını ve Muhafızlığa başvuru olarak otopsi yaptırdıklarını bildiren Rauf Bey, yasal soruşturmayı hükümetin ele aldığını Mustafa Kemal'e bildirir. Ancak merhumun katledildiğine kuşku kalmadığına işaret eden Mustafa Kemal, bu bilindikten sonra onu öldürten hükümetin soruşturmaya girişmesinin, cinayeti işleyenlerin ortaya çıkmayacağını kanıt olacağını belirtir; bundan dolayı da *"...Hükümeti ve İstanbul'daki teşkilatımız reislerini böyle çirkin bir cinayetin işlenmesine aracı olmaya sürükleyen nedenler ve etkenlerin incelenmesiyle gerçekten ders alınmaya değer sonuçlar çıkacağına inandığım içindir ki..."* diyerek yine Karakol'cuları suçlar.¹⁸

Adapazarı'nın Sırrı

Mustafa Kemal'in, Yahya Kaptan aracılığıyla bölgede kurduğu etkinliğin sıfırlanmasını amaçlayan bu olayda Karakol'dan Kara Vasıf, Galata'lı Şevket, Yenibahçe'li Şükrü, onun okul arkadaşı Binbaşı Ahmet Necati'nin parmağı vardır. Mebusan Meclisi'nin 12 Ocak 1920'de açılışından önce İstanbul'a gelen Rauf Bey'in de bu ekibe dahil olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Rauf Bey'in de Karakol ile *derin* ilişkileri vardır.¹⁹

Bunlarla birlikte Adapazarı, İT/TM/Karakol unsurlarının adeta *yığmak* yaptığı bir bölge konumundadır. Çünkü **stratejik geri çekilme** kararı alan İT liderlerinden Enver Paşa'nın niyeti bir Alınan denizaltısı ile İstanbul'dan ayrılıp Kırım üzerinden trenle Berlin'e gitmek değildi. Paşa, Mütareke öncesinde Osmanlı ordusunun yarıdan biraz çoğunu Kafkaslar'a yığmıştı. Kendisi de **Adapazarı**'na geçip burada bir süre

18 Nutuk, s. 418 vd. Bu olayların yakın tanığı Mazhar Müfit (Kansu) Bey'in anılarında da konuya ilişkin ayrıntılı bilgiler verilir. (Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, s. 151 vd.) Otopsi sonucunda Yahya Kaptan'ın **çok yakından ateş edilmek suretiyle** öldürüldüğü; savcılık raporunda da **çatışma olmaksızın** imha edildiği belirtilmiştir. Vakit, 3 Şubat 1920'den naklen; Oral, a.g.e., s. 19.

19 Bu ilişki için bk.; Akal, a.g.e., s. 59 vd. Rauf Bey'in kimi fälsolu hareketleri için de bk.; Efe, a.g.e., s. 16 vd.

* Rauf Bey'in Yahya Kaptan'ın şehit edilmesiyle ilgili **itlaf edildi** demesi de dikkati çekicidir. Kendisinin de üyesi olduğu Temsil Kurulu'nun emrinde vatani vazife yapan birisinin şehit edilmesini bu şekilde tanımlaması Rauf Bey açısından dikkati çekicidir. y.n.

kalacaktı. Burada oluşturacağı bir müfreze ile Kafkaslar'daki ordunun başına geçerek mücadeleye Anadolu'da devam edecekti.²⁰ Enver Paşa'nın yaverliğini de yapan Yenibahçe'li Şükrü ve Nail beylerin neredeyse ölümüne kadar Paşa ile ilişkileri sürmüştür. Eşref'in kardeşi Hacı Sami de Paşa ile bağlantıdadır. İzmir suikastı yargılamalarında da Enver Paşa'nın, Kocaeli-Kandıra yöresinde faaliyet gösteren İpsiz Recep'e bir mektup gönderdiği ortaya çıkmıştır. Mektubun ve İT yayın organı "Tanin"ın başyazarı Muhittin Birgen'in İstanbul'dan Anadolu'ya geçerken Kefken'de İpsiz Recep'in yanında *hayli oyalanmasının* da bununla ilgisi olduğu sanılmaktadır.²¹

Burada Yahya Kaptan ile ilgili anlatılanları ete kemiğe büründürcek bir yazışmaya da yer veriyoruz. O sırada Moskova'da bulunan Enver Paşa, Berlin'deki Kuşçubaşı Hacı Sami'ye yazdığı mektupta, İzmit cihetindeki Yenibahçe'li Şükrü'nün kendisini *davet ettiğini*, ancak bu davete henüz icabet edemeyeceğini ve bir süre bekleyeceğini bildirmektedir.²²

Bu *davet* taşları yerine oturttuğundan mektubu yorumlamayı gereksiz buluyoruz.

Karakol'a birçok İngiliz ajanının sızdığı, hatta Mustafa Kemal'e suikast için görevlendirilen Hint'li Mustafa Sagir'e İstanbul'dan Anadolu'ya geçiş belgesinin de bu teşkilatça verildiği bilinmektedir.²³

Eşref Bey'in adı Yahya Kaptan'ın şehit edilişinde doğrudan geçmemektedir. Ancak, adı geçenlerin hepsi ile ilişkisi vardır. Ayrıca Eşref

20 Bunun ayrıntıları için bk.; Efe, a.g.e., s. 141 vd.

21 Azmi Nihat Erman, İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri, s. 71 vd.; Sema-Faruk İlkan, Ankara İstiklâl Mahkemesi, s. 151 vd.; Birgen, İttihat ve Terakki'de On Sene, s. 324 vd.

22 Masayuki Yamauchi, Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa, s. 208. Bu bilgi Hacı Sami'nin Enver Paşa'ya cevabi nitelikteki 1 Ekim 1920 tarihli mektubunda yer almaktadır.

TBMM İkinci Reisi Celalettin Arif Bey'in Ağustos 1920'de Ankara'dan Erzurum'a gelerek kendisini Vilâyâtı Şarkîye Umum Valisi, Hüseyin Avni Bey'i de Erzurum Valisi ilan etme girişimi; başlattıkları "*Erzurum Erzurumlular*"ıdır" kampanyası ile de 15. Kolordu subay ve erlerini kentten uzaklaştırmak istemesi; böylece **Mustafa Kemal'in bölgedeki otoritesini sıfırlama planının** ardında da Enver Paşa'nın bulunduğu anlaşılmaktadır. (Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 945 vd.; Tülây Duran, Büyük Millet Meclisi'nde Oluşan Müdafaa Hukuk Grubuna Karşı Erzurum'da Kurulan "Muhafazai Mukaddesat ve Müdafaa Hukuk Cemiyeti", BTDD, Eylül 1997, sayı: 8.) Dr. Nazım'ın Cavit Bey'e gönderdiği 11 Mayıs 1921 tarihli mektupta da şöyle denilmektedir: "...Aldığımız malumata göre, Şarkî Anadolu'da eski arkadaşlarımız faaliyettedir ve sözleri geçmektedir. Temin edilmesine göre, hemşerimiz **Sarı'nın** etkili olmadığı bu muntakada **Kara'nın** bile nüfuzu gölgede bırakılmıştır." (Hüseyin Cahit Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, s. 23 vd.) **Sarı:** Mustafa Kemal Paşa. **Kara:** Kâzım Karabekir Paşa.

23 Aydın, a.g.e., s. 128 vd.; Kılıç Ali'nin Anıları, s. 88 vd.

Bey, aşağıda açıklayacağımız gibi bu olaydan sonra, Karakol'un teklifi, Mustafa Kemal'in de oluru ile Kuvayı Milliye bölge komutanlığına atanmıştır.

Kuşçubaşı Adapazarı'na Ne Zaman Geldi?

Tartışmalar bir yana bırakılacak olursa, Eşref Bey'in Kocaeli-Adapazarı bölgesinde bulunduğu mevsuk kaynaklarda da belirtilir. Ancak Eşref'in bölgeye ne zaman geldiği konusu belirsizdir. Bunları sırayla ele alarak konuyu aydınlatmaya çalışacağız.

Konu ile ilgili en önemli kaynaklardan birisi, Heyeti Temsiliye tarafından 9 Eylül 1919'da Garbî Anadolu Umum Kuvayı Milliye Kumandanlığı'na atanan²⁴ 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dır. Kuvvetlerinin başında Geyve boğazı civarında bulunan Ali Fuat Paşa, anılarının *Karakol*'u anlattığı bölümünde -*zaman belirtmeksizin*- Eşref'in adına yer verir. Saraya bağlılıklarından Milli Hareket'e olumsuz bakan yöredeki Çerkezler'e karşı Karadenizliler'den müfrezeler oluşturmaktan bahseden Ali Fuat Paşa, bunun zorluğuna değinerek şöyle devam eder: “..Adapazarı'na yerleşmiş olan Yüzbaşı Ramiz, Hopa'lı Yüzbaşı Rauf, Trabzon'lu Doktor Yüzbaşısı Raik* beylerle bazı arkadaşları Adapazarı'na memur edilmişlerdi. Bunlar, orada Meto Hüseyin ve Mehmet beylerin geniş yardımları ile milli müfrezeler teşkil etmişlerdi. *Kuşçubaşı Eşref Bey de bilahare Adapazarı Milli Kumandanlığı'nu üzerine almış, arkadaşları ile beraber bu muntıkaya gelmişti.*”²⁵

Ali Fuat Paşa'nın zikrettiklerinin hepsi TM'ci olup adları konu ile ilgili diğer kaynaklarda da geçmektedir. Dolayısıyla bu kişilerin, bölgeye İstanbul'da bulunan *Karakol* teşkilatı tarafından *memur edildikleri* açıktır. Ancak Paşa'nın, *Eşref'in bölgeye diğer isimlerden sonra geldiğini* belirtmesi dikkati çekicidir.²⁶

Bir başka önemli kaynak, Apak da Mart 1920 olaylarını anlattığı

24 Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Heyeti Temsiliye Kararları, s. 11 vd.

25 Milli Mücadele Hatıraları, s. 176 vd. *Hatıralar*'ın elimizde bulunan 526 sayfalık ilk baskısında Eşref'in adı bunun dışında geçmemektedir. Paşa'nın üslubundan, bu satırları yazdıktan sonra o grubun faaliyetlerine **buluşmak istemediği** hissedilmektedir. Hemen ileride yer vereceğimiz bir belge de bunu doğrulayacaktır.

26 Ali Fuat Paşa'nın 24. Tümen Komutanı Yarbay Mahmut (Hendek) Bey'e çektiği 22 Mart 1920 tarihli bir şifretelde, “..On güne kadar Eşref'in Geyve şimalinde şimendifer hattının şarkında faaliyete geçeceğini zannediyorum” (HTVD, Mart 1961, sayı: 35, vesika nu: 867.) dediği bilindiğinden, Kuşçubaşı'nın bu tarihten sonra geldiği anlaşılmaktadır.

* Enver Paşa'nın hususi doktoru idi.

bölümde Eşref'in adına yer verir: “..*Yine bu sıralarda Kuşçubaşı Eşref, İzmit ve Bolu Milli Kuvvetler Kumandanı olarak buraya [Adapazarı] geliyor.*”²⁷

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Balıkesir'den seçilip İstanbul'un 16 Mart 1920'de İngilizlerce işgali üzerine Anadolu'ya geçen Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'in anılarında da Eşref Bey'in adına yer verilir. Çarıklı, 1920 Nisan ortalarında geçtiği anlaşılan anılarının bu kısmında, Adapazarı'nda bulunan Kuşçubaşı'na teslim edilmek üzere kendisine İstanbul'dan iki tüfek verildiğini, ancak bunları Eşref'e göndermesine karşın ulaşmadığını belirtir.²⁸

Ertürk'ün tartışılmaya başlanan anılarında abartılı da olsa Eşref ile ilgili -*zaman belirtmeksizin*- bilgiler verilir: “..[Kuşçubaşı] Fatih semtindeki Atpazarı'ndan kendi parasiyle bir hayli ester [katır] satın aldı. Vaktiyle TM'mize mensup fedai vatanperverlerden mürekkep bir müfreze kurdu. Adapazarı havalisindeki Abaza Çerkezler'i padişaha sadakatleri dolayısıyla milli emellere taraftar olmadıklarından isyan halinde idiler. Bunları tenkil etmek üzere *Adapazarı Kuvayı Milliye Kumandanlığı'nı deruhte etti*. Yanında *Bulgar* lakabıyla anılan arkadaşı Sadık Baba ile Mülazım Sarı Mustafa, diğer arkadaşları Mülazım Hurşit, Çengelköy'lü Şevket, *Çamur* lakabıyla anılan İzzet beyler vardı. Adapazarı'nda Enver Paşa'nın emriyle Şark Cephesi'ne gönderdiğimiz TM'cilerden Hopa'lı Yüzbaşı Ramiz (..), gene Hopa'lı Yüzbaşı Rauf (..), Trabzon'lu Doktor Yüzbaşı Raik ve Muhafızlık yaverlerinden Yüzbaşı İsmail Hakkı (..), Topçu Mülazımı Esat beyler, *Adapazarı ve Havalisi Milli Kuvvetler Kumandanı Yenibahçe'li Şükrü Bey* tarafından kendisine yardım etmeleri için Eşref Kuşçubaşı'na gönderilmişti.”²⁹

Bu kaynaklardan da anlaşılacağı gibi Kuşçubaşı, Mart-Nisan 1920 itibarıyla Kocaeli-Adapazarı bölgesindedir. Bunların dışında, bölge ile

27 Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, s. 14 vd. Apak açıklamadığı bir nedenden dolayı *adını vermediği*, asker/subay olan *bir arkadaşının* anlatımına da yer verir. Mütareke ardından Mudurnu/Doğandere köyüne yerleşen Apak'ın arkadaşı, *tarihini hatırlamadığı bir akşam üstü* köye bir katır üstüne yüklenmiş makineli tüfekle iki silahlı çete beraberinde olduğu halde birisinin geldiğini belirtir. Bunun Kuşçubaşı olduğunu öğrenir ve onu evine konuk eder. Eşref ev sahiplerine Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan Ankara'ya geldiğini; vatanın kurtarılması için Milli Hareket'in başlamış olduğunu; kendisinin *Bolu ve Havalisi Komutanı olarak Ankara'ya tayin edildiğini* söyleyip Erzurum-Sivas kongrelerince alınan kararları ve neşredilen risaleleri gösterir. Bunları okuyan ev sahipleri Eşref ile işbirliği yapmağa karar verir. (a.g.e., s. 146.) Ancak bu olayın aşağıda anlatacağımız Binbaşı Çolak İbrahim Bey'in faaliyetleri sırasında meydana geldiği anlaşılmaktadır.

28 a.g.e., s. 407n.vd.

29 İDPA, s. 291. Bu bilgilerin Kaynaklar bölümünde yaptığımız değerlendirmelerle birlikte göz önüne alınmasında yarar bulunmaktadır

ilgili kapsamlı bir çalışması bulunan Dr. Adnan Sofuoğlu da *Karakol*'un kuruluşu ve Üsküdar yakası ile Kocaeli-Adapazarı yöresi örgütlenmelerini anlattığı bölümde *zaman belirtmeksizin* Eşref'in adına da yer verir.³⁰ Sofuoğlu hemen ileride de Adapazarı mıntıkası Kuvayı Milliye Başkanlığı'na getirilen Eşref'in bu faaliyetlerinin Karakol'ca bildirildiği Mustafa Kemal'in, Kuşçubaşı'nı Adapazarı-Düzce-Bolu bölgesi Kuvayı Milliye Kumandanlığı'na atadığını yazmaktadır.³¹ Ancak Sofuoğlu, bu 'atama'nın tarihini ve ne şekilde yapıldığını göstermemiştir.

Sofuoğlu, çalışmasının bir başka yerinde de Eşref'in bölgeye gelişinin 1919 Ekim civarında olduğunu belirtir. İzmit-Adapazarı yöresinde Müdafaai Hukuk teşkilatlarının kuruluşunu anlatan ve bunun 1919 Ekim başlarında tamamlandığını belirten Sofuoğlu şöyle devam eder: “...*Bilahare, Kuşçubaşı Eşref Adapazarı Kuvayı Milliye Komutanlığı'na getirildi. O da arkadaşlarıyla birlikte geldi.*”³²

Sofuoğlu, eserinin 336 ve ilerleyen sayfalarında Kuşçubaşı'nın, *Kuvayı Milliye ve Müdafaai Hukuk teşkilatlarının kurulmasından sonra* Adapazarı'na gönderildiğini; 341. sayfasında da “*Bu arada [1920 Nisan ortaları] İstanbul'dan 60 kadar adamıyla kaçarak Kandıra'nın Çan köyüne gelmiş olan Binbaşı Çolak İbrahim, burada Kuşçubaşı Eşref Bey ve Rauf Bey'le birleşerek Kandıra telgraftanesi vasıtasıyla Ankara ile temas kurmuştu*” demektedir. Görüldüğü gibi, *Sofuoğlu'na göre* Çolak İbrahim Bey, Kuşçubaşı ile Kandıra'da birleşmiştir ve Eşref, Nisan 1920 itibariyle Adapazarı'nda değil Kandıra'dadır.³³

30 a.g.e., s. 170.

31 a.g.e., s. 172.

32 a.g.e., s. 11 vd. Sofuoğlu, dipnotta da şöyle devam eder: “Ali Fuat Paşa'nın bir telgrafına göre Kuşçubaşı Eşref'in Adapazarı ve yöresine 1920 Nisan'ının ilk günlerinde geldiği anlaşıyor. O tarihe kadar Geyve bölgesinde kaldığı kuvvetle muhtemeldir.” Sofuoğlu, *-Türk İstiklâl Harbi ile ilgili belgesel bir romanı bulunan Hasan İzzet Dinamo'dan naklen-* Kuşçubaşı'nın anılan komutanlığa, Karakol'un tavsiyesiyle getirildiğini belirtir.

33 Bununla birlikte aşağıda açıklayacağımız gibi Çolak İbrahim Bey, İstanbul'dan 60 adamıyla kaçmamış, 2 (iki) arkadaşıyla birlikte ayrılmıştır. O 60 neferin kimlerden oluştuğunu hemen aşağıda açıklayacağız. Öte yandan hem bir doktora çalışması olması hem de Genelkurmay tarafından yayınlanması nedeniyle önemsendiğimiz Sofuoğlu'nun eserinde Eşref için “*eski TM Başkanı*” (s. 70, 336.); 56. Tümen Komutanı **Bekir Sami (Günsav)** için de “**Bekir Sami (Kunduk)**” denmesi (s. 65, 77n.), **Türk İstiklâl Harbi'nde** Gebze'de **Yarbay Süleyman Askeri'ye Osmançık müfrezesi kurdurulması** (s. 71.) da hayli dikkati çekicidir! Her ne kadar bir Genelkurmay yayınında 24. Tümen emrinde *Osmançık* müfrezesinin bulunduğu belirtilmiş ise de (Türk İstiklâl Harbi, c. II, Batı Cephesi, 3'ncü Kısım, s. 41.) gayrınizami bu müfrezenin komutanlığının 13 Nisan 1915'te Irak cephesinde **intihar eden** Yarbay Süleyman Askeri Bey'e yaptırılması, *-eğer isim benzerliği değilse-* doğru olmasa gerektir.

Durumu Açıklayan Belge

Oldukça karışmaya başlayan bu durumu aydınlatacak bir belgeyi burada sunuyoruz. Adını değiştiren Karakol'un İstanbul'daki ileri gelenlerinden Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Albay Galata'lı Şevket, 1 Şubat 1920 tarihli raporla örgütün durumunu ve ilgili yerlere atanmasını istedikleri komutanların adlarını Mustafa Kemal'e bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa da o sıralarda İstanbul'da bulunan Sivas milletvekili ve Temsil Kurulu üyesi Rauf Bey aracılığıyla görüşünü bildirir:

*“..Rauf Bey'in 22.1.1920 tarihli şifresi üzerine Çerkez Eşref Bey'in, Bolu dahil, Adapazarı, İzmit Kartal dahil bölgesi Kuvayı Milliye Kumandanlığı'na verilmesi Heyeti Temsiliye'ce uygun görülmüş ve bu bölgelerdeki heyeti merkezîyelere bu yolda talimat verilmiş ve her hususta Heyeti Temsiliye'ye bağlı olmakla birlikte, 1. Tümen Kumandanı Rüştü Bey'le işbirliği yapması da Eşref Bey'e bildirilmiştir. Gelecekteki harekât ve tertibat bakımından şimdilik değişiklik yapılmasına lüzum görülmediğinden, adı geçen bölgelerde Eşref Bey'in Kuvayı Milliye Kumandanlığı'yla görevlendirilmesine Heyeti Temsiliye'ce karar verilmiştir. Atış Okulu Müdürü Şükrü Bey'in Eşref Bey'e verilmiş olan bölgenin dışında kalan ve batıdan Üsküdar'a ve kuzeyden Karadeniz'e kadar olan Üsküdar-Beykoz ve yöresinin Kuvayı Milliyesi'ne atanması pek uygundur. Şükrü Bey'in millet hizmetindeki çaba ve yurtseverliği bilindiğinden, az zamanda teşkilatı olgun hale getirmek hususundaki başarılarını bekliyoruz. Sözü edilen talimatın Şükrü Bey'e verilmesi uygundur. Eşref Bey'in henüz atandığı göreve hareket etmediği anlaşıyor. Bir an önce hareketinin sağlanması ve bildirilmesi özellikle rica olunur, Efendim.”*³⁴

Adapazarı'nda Neler, Neden Oldu?

Ancak 3 Şubat 1920'den sonraki bir tarihte Adapazarı'nda bulunduğu kesinleşen Kuşçubaşı ile kazanın ileri gelenleri/Müdafaa-i Hukukçular arasında bir tür *doku uyumsuzluğuna* benzer sorunlar yaşanmıştır. Bunların ne olduğunu açıklamadan önce de Adapazarı'ndaki milli örgütlenmelere göz atmakta yarar vardır. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından itibaren Anadolu'nun ileri gelenleri ile askeri ve mülki yöneticilerine çektiği Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarının kurulması çağrı-

34 Cihat Akçakayalıoğlu, Atatürk, Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1998, s. 156'dan naklen.; ATABE, c.6, s. 259.

sına Adapazarı oldukça geç katılmıştır. Bunun birinci nedeni bölgede hatırı sayılır bir nüfusa sahip Çerkezler'in sarayla akrabalık bağlarının olmasıdır. İkinci nedeni de; II. Meşrutiyet'in ilanı ile birtakım ayrıcalıklarının ellerinden alınmasının sorumlusu olarak gördükleri İttihatçılar'ın, Mûdafaa-i Hukuk örgütlenmelerinde öncü rol oynamalarından dolayı, yöre halkı bunlara olumlu bakınamıştır.

Bunlarla birlikte Ahmet Anzavur da Adapazarı kazasının bağlı olduğu İzmit'e 22 Nisan 1919'da vekaleten Mutasarrıf olarak atanmıştır. Anzavur'un buraya atanmasının nedeni tahmin edilebileceği gibi milli faaliyetleri engellemektir. Damat Ferit, Anzavur'u *daha yararlı olabileceği* gerekçesiyle 15 Haziran 1919'da Balıkesir mutasarrıflığına atadı. Anzavur da Adapazarı'ndan ayrılırken yerine *İngiliz İbrahim*'i vekil bıraktı. İzmit Mutasarrıflığı'na 10 Ağustos 1919'da Bitlis eski Vali Vekili Ali Suat Bey atandı. Ancak *İngiliz İbrahim* bu atamayı tanımayınca karışıklık çıktı.³⁵

Öte yandan İstanbul hükümetince gönderilen subaylıktan atılma *Çerkez Bekir*'in Adapazarı'nda *Bağ Talustan* ile birleşerek Kuvayı Milliye karşıtı faaliyetlerde bulunması, bunun için bölgede yoğun nüfusa sahip Çerkezler'i kullanmak istemesi de kazada milli örgütlenmeleri engelleyici unsur olmuştur.³⁶ Çok sayıda İngiliz istihbaratçısının da cirit attığı bölgede, Çerkez Bekir ve Bağ Talustan'ın öncülük ettiği Milli Kuvvetler karşıtı faaliyetler ürpertici bir planı gerçekleştirmek içindi. Plana göre, İngiliz istihbaratınca Biga'da peydahlanan Anzavur; Gönen, Manyas, Karacabey ve Bandırma'dan sonra Bursa'yı düşürüp Geyve boğazına gelecekti. Adapazarı âsileri de kuvvetlerini artırarak ve isyan ateşini Bolu'ya kadar yaydıktan sonra geriye dönüp Geyve boğazına gelecek, Anzavur'la birleşecekti. Ardından da bir *Çerkez kongresi* toplayarak İngilizler'e bir *muhtıra* vereceklerdi. Böylece Boğazlar'ı elinde tutmak isteyen İngilizler, buraya Milli Kuvvetler'den

35 Sofuoğlu, a.g.e., s. 173 vd. Ali Suat Bey, Sofuoğlu'na göre, Vilson Prensipleri savunucusudur. "İngiliz [Çule] İbrahim", Yunan istihbaratının İzmit Şubesi Başkanlığı'nı yaptığı gibi (Çukurova, a.g.e., s. 14.) Çerkez Ethem'in Yunan hizmetine girdikten sonra 24 Ekim 1921'de İzmir'de topladığı Çerkez Kongresi'nde aktif rol oynayıp Sonuç Bildirisi'ni de imzalamıştır. (Efe, a.g.e., s. 147 vd.) Anlatılan olaylarla ilgili ayrıca bk. Kansu, Erzurum'dan., s. 134 vd.; Prof. Dr. Sabahattin Özel, Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk, s. 151 vd. Bu eser elimize son anda geçtiğinden yeteri kadar yararlanılamamıştır.

36 Nutuk, s. 142 vd. Daha sonraları Anzavur'un envanterinde göreceğimiz **Çerkez Bekir, Çerkez Ethem** daha Milli Kuvvetler içinde iken onun Yunan ve İngiliz askeri istihbaratı ile ilişkisini de sağlıyordu. (Ayaklanmalar, s. 29 vd.) Er Türk de Çerkez Bekir'in TM mensubu olduğunu belirtir. (İDPA, s. 79 vd.) Bağ Talustan ise İzmir'deki Çerkez Kongresi'nin başkanlığını yapmış, Sonuç Bildirisi'ni de imzalamıştır. Efe, aynı yer.

gelebilecek tehditleri, Çerkezler'den oluşturdıkları bir kukla tampon devleti ile önleyecekti.³⁷

Anadolu'da görülen Müdafaai Hukuk vb. örgütlenmelerde askeri ve mülki yöneticilerin öncülük ettiği veya özendirdiğini belirtmiştik. Bu sıralarda Adapazarı'nın bağlı olduğu İzmit Mutasarrıflığı'nda 1. Pi-yade Tümeni bulunmaktadır. Tümen Komutanı Rüştü Bey Milli Harekât'a yürekten bağlı olmakla birlikte azim ve iradeden mahrum birisi olduğundan, günün birinde İngilizlerce tutuklanarak İstanbul'a götürülmüştür. Tümen Komutanlığı'na Alay Komutanı Fevzi Bey vekaleten getirilmişse de *-Apak'a göre-* oynaklık yapmış ve İstanbul'da Kuvayı İnzibatiye'ye katılmıştır.³⁸

Adapazarı Kaymakamlığı'na da Balıkesir-Erzurum-Sivas kongreleri kararları doğrultusunda Müdafaai Hukuk/Reddi İlhak gibi teşkilatların kurulmasına ilişkin telgraflar gelmesine karşın, Kaymakam Tahir bunları saklamaktadır. Ancak, milli duygulara sahip telgrafçı Sadık Bey, Kaymakam Tahir'in sakladığı tellerin içeriğini vatanseverliği ile tanınmış kişilere [İT'cilere] duyurur. Yine, Yunanlılar'a karşı halkı mukavemete çağıran Balıkesir Cephesi ile Çerkez Reşit tarafından eski Adapazarı Kaymakamı -Çerkez- Fuat (Carım) Bey'e, Demirci Mehmet Efe'den de faaliyetleri ile ilgili telgraflar gelir. Erzurum-Sivas

37 Konuyu dağıtmamak için ayrıntı veremediğimiz bu ürpertici planla ilgili zikrettiğimiz çalışmamızda ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

38 Garp., s. 55 vd. Ancak Fevzi'nin oynaklığı, yukarıda da değinildiği gibi Yahya Kaptan olayından sonra gerçekleşmiş olmalıdır. y.n.

-Nutuk'tan naklen- Mustafa Kemal'in İzmit Mutasarrıfı Suat Bey'e Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu ile ilgili **2 Ekim 1919'da** telgraf çektiğini (s. 184.) bildiren Sofuoğlu, Damat Ferit'in istifasının 2 Ekim sabaha karşı öğrenilmesi üzerine, Suat Bey'le Temsil Kurulu arasındaki ilişkilerin düzeldiğini ve sonra da İzmit'te Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin kurulduğunu yazmaktadır. (s. 186.) Sayın Sofuoğlu, Yahya Kaptan olayını anlattığı bölümde ise *-yine Nutuk'tan naklen-* "Yahya Kaptan Mustafa Kemal'in İzmit muntikasında Heyeti Temsiliye'ye bağlı silahlı müfrezeler teşkil edilmesi istemi doğrultusunda **İzmit Müdafaai Hukuk Teşkilatı tarafından 2 Ekim 1919'da** Mustafa Kemal'e tavsiye edilmişti" demektedir. (s. 248.) Nutuk'ta Vesikalar kısmında Suat Bey'in Mustafa Kemal'e çektiği telin tarihi **20 Ekim** olarak gösterilir. (c.III, s. 1482.) Telin 2 Ekim'de çekildiğini gösteren ATABE ise tarihe bir dipnot düşerek Nutuk'un 1934 baskısına yönlendirme yapmaktadır. (c.4, s. 177.)

Mustafa Kemal'in Yahya Kaptan'a müfrezeler kurmasına ilişkin telgrafına da Nutuk 1934 baskısında naklen 24 Kasım 1919 tarihiyle yer veren ATABE (c.5, s. 264.), düştüğü dipnota ise şu ifadeyi kullanmıştır: "Belge, Nutuk'un birinci cildinin 1927 ve sonraki basımlarında 4 Ekim 1919; *Vesikalar* cildinin 1927 ve sonraki basımlarında ise 24 Kasım 1919 tarihli'dir." Buradan da anlaşılacağı gibi ortada açıklığa kavuşturulması gereken bir konu bulunmaktadır. Onu da söyleyelim ki, bu sorgulamalar, **ortaya ciddi/kapsamlı bir eser koyan Sayın Sofuoğlu'nu** eleştirmek değil, **doğrulara ulaşmak** adınadır.

kongreleri ile ilgili haberler de belirsiz bir şekilde alınabildiğinden Adapazarı'nda Müdafaa-i Hukuk teşkilatı oldukça geç kurulabilmiştir. Bunda Milli Hareket'i desteklemekten korkan İzmit Mutasarrıfı Suat ile Adapazarı Kaymakamı Tahir beylerin *ürkek* rolleri etkindir.

Bir süre sonra Bolu Jandarma Tabur Komutanı Binbaşı Emin Fikri Bey'in, Adapazarı Jandarma Bölük Komutanı'na; kazanın Milli Hareket'e katılımının sağlanmasını; eğer Mutasarrıf ile Kaymakam'ın engel olmaya devam etmesi halinde ikisinin de tutuklanması yolunda çektiği telgrafla hızlanan bir süreç sonunda Belediye'de bir toplantı yapılır. Toplantıda Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey reisliğinde, Sırrı (Bellioğlu), Fuat Carım, Çerkez Sait, Koçzade Mahmut, tüccardan Hasan Cavit, Arapzade Cevat ve Metozade Hüseyin Bey'den oluşan Adapazarı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulur. Bu sırada Düzcüler'in çekmek istediği *Padişah/Halifeye bağlılık* teline de Adapazarlı Müdafaa-i Hukukçular "*Biz Milli Hareket'e katıldık. Sizin böyle bir telgraf çekmenize izin veremeyiz*" diyerek engel olur. Adapazarı Müdafaa-i Hukuk, Sivas Kongresi ardından alınan İstanbul'la ilişkilerin kesilmesi kararına da uyar.³⁹

Eşref Bey'in Uygulamaları!..

Ancak, yukarıda bölgeye nasıl atandığını gösterdiğimiz Eşref'in Adapazarı'na gelişi ve özellikle kimi uygulamaları, kazadaki *milli uyumun* bir anda bozulmasına ve sonu felaketle bitecek karışıklıklara neden olur. Çünkü, Kuşçubaşı'nın Adapazarı'ndaki faaliyetleri ve Kuvayı Milliye müfrezeleri oluşturmakta başvurduğu kimi yöntemler tepkiyle karşılaşır. Özellikle bazı ihtiyaçları karşılamak için zengin ailelerden önemli meblağlar isteyip alamaması bu tepkinin başlıca sebeplerinden biridir. Kuşçubaşı, sözgelimi, kazanın zengin ailelerinden olup Adapazarı Müdafaa-i Hukuk kurucularından Arapzade Cevat Bey'den 100 bin lira gibi o zamana göre oldukça yüksek sayılabilecek bir meblağ istemiştir.⁴⁰ Diğer taraftan Kuşçubaşı gibi Çerkez olan Kanbolat Sait Bey de Kuşçubaşı Eşref'e karşı cephe alır. Kanbolat Sait Bey ve diğer Çerkezler'in Eşref'e cephe almasında Kuvayı Milliye kurma

39 Apak, Garp..., s. 15 vd. Nutuk, s. 254 vd. Sofuoğlu, Adapazarı Müdafaa-i Hukuk'un kuruluşunun 30 Eylül 1919 sonrasında gerçekleştiğini (a.g.e., s. 14n.); ancak Cemiyetin Kuşçubaşı tarafından kurulduğuna ilişkin H.İ. Dinamo ve ondan naklen Süreyya Şehidoğlu'nun iddiasının da doğru olmadığını belirtir. s. 13n.

40 Sofuoğlu, a.g.e., s. 36 vd.; Apak, Garp..., s. 35 vd.; Özel, a.g.e., s. 7 vd.

bahanesiyle hayli yüksek meblağlar istemesine duyulan tepkinin yanı sıra, onun *köle* sınıfından gelmesinin de rol oynadığı belirtilir.⁴¹

Kanbolat Sait Bey, Kuşçubaşı aleyhinde olanları toplayıp Kaymakamlığa başvurur ve “*Eşref bizim izzetinefsimizle oynamıyor. Burada teşkilat yapmak lazımsa biz yapalım, Eşref’i buradan alınız. Onun yerine ordu mensubu bir subay gönderiniz*” der. Sait Bey, bununla birlikte halka “*Eşref, Kuvayı Milliye adına bu memleketi soyacaktır. Buna mani olmak, Eşref’i koğmak için bana yardım ediniz, bana katılınız*” diyerek etrafına adam toplamaya çalışır. Kazanın bir anda aleyhine dönmesi üzerine Eşref, Kanbolat Sait Bey’le görüşmek ister. Ancak Sait Bey, “*O komitacı adamdır. Onunla birlikte olmam*” diyerek teklifi reddeder. Eşref’in de Adapazarı’nı terk etmesini ister. Kuşçubaşı ise buna yanaşmayarak hapisshaneyi boşaltıp kuvvetini artırmaya çalışır. Tam bu sırada Fuat (Carım) Bey’in hapisshanenin boşaltıldığını bildirdiği Sait Bey, etrafına topladığı adamlarla Adapazarı’na yürür. Bunun üzerine Adapazarı eşrafi da bu harekete katılır. Hayli kalabalıklaşan Kanbolat Bey’in başını çektiği silahlılar, Eşref ve adamlarının etrafını kuşatır. Kuşatmaya silahla karşılık veremeyen Eşref Bey, Kaymakam Tahir Bey’e başvurarak kendisini bu tehlikeli durumdan kurtarmasını ister. Yapılan pazarlıklar sonucunda, kuşatmanın Arifiye tarafındaki kısmı kaldırılır ve Eşref Bey de buradan Adapazarı’nı terk eder.⁴²

41 Çarıklı, a.g.e., s. 111n. vd. Çerkez toplumunda **asiller** (bey sınıfı), normal **halk** ve **köleler** olmak üzere üç katman bulunmaktadır. Köleler işlediği bir kusur nedeniyle ceza olarak toplumdan dışlanan Çerkezler’le, çeşitli topluluklardan esir alınanlardan oluşmaktadır. y.n.

42 Sofuoğlu, aynı yer.; Apak, aynı yer.; Özel, a.g.e, s. 151 vd. 1920 Mart’ı ortalarında Anadolu Hareketi’ne katılmak amacıyla İstanbul’dan gizlice ayrılan Üsteğmen Şerif (Güralp) Bey, vapurda gördükleri hoca kılıkli bir ajanın karışıklık çıkarmak için Adapazarı’na gittiğini öğrenince, durum arkadaşı Süvari Üsteğmen Mahmut Celalettin Bey tarafından bir tanıdığı aracılığıyla Adapazarı’nda bulunan Eşref’e intikal ettirilir. “İlk Adapazarı patirtisinde” cami önünde Kuvayı Milliye aleyhine nutuk verirken bir hocanın yakalanarak hemen cami önünde asıldığını duyan Şerif Bey, bunun “vapurdaki soysuz” olduğunu anladıklarını bildirir. (Kurtuluş Savaşı’nın İçyüzü, s. 28 vd.)

Bu arada Adapazarı’ndan ayrılmadan önce Eşref’in adı bir belgede şöyle geçer. İngilizler’in 1 Nisan 1920’de Kandıra civarına bir bölük süvari gönderdiği, Adapazarı’ndan Geyve’de bulunan 24. Tümen Komutanı Yarbay Mahmut Bey’e bildirilir. Mahmut Bey de ertesi gün bu durumu rapor ettiği Bursa’daki 56. Tümen Komutanlığı’na; “Eşref Sencer Bey’in yarın [3 Nisan] Kandıra ve İzmit istikametine değişik müfrezeler göndererek keşifte bulunacağını ve ayrıca İzmit-Sapanca arasındaki köprüleri tahrip edeceğini” bildirir. (Muhittin Ünal (Haz.), Miralay Bekir Sami Günsav’ın Kurtuluş Savaşı Anıları, s. 130.) Mahmut Bey’e Adapazarı’ndan verilen bilginin, askeri makamlardan gönderildiği anlaşılmaktadır.

Sofuoğlu'nun tarih vermediği bu olay Özel'e göre, 8 Nisan 1920⁴³; bir İngiliz belgesine göre de 9 Nisan'da gerçekleşmiştir.⁴⁴

Canlı Tanık Ne Diyor?

Yukarıda anlatılan olayların bizzat içinde bulunduğu anlaşılan Rıfat Yüce de gözlemlerini şöyle anlatmaktadır:

“Mondros Mütarekesi'nin ardından..Ferit Paşa kabinesinin yolsuz hareketlerinin kötü etkileri yurdun her tarafında olduğu gibi Adapazarı'nda da olacağı pek tabii idi.. Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulunca bundan Adapazarı'nın lakayt kalamayacağından, memleketi kurtarmak konusunda Adapazarı belediye dairesinde memleketin yurtseverlerinden ileri gelenleri bir toplantı yapmışlardı. Bu toplantıda kaymakam, belediye reisi, jandarma kumandanı, bölgenin ileri gelen aydınlarıyla tüccar ve esnaftan birçok kişi bulunmuşlardı. Toplantının gayesi memleketi kurtarmaya çalışan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne iltihak ile yapılması iktiza eden işlere başlanmasydı. Bu durumu haber alan İstanbul hükümeti bütün dikkatini Adapazarı'na çevirerek bu toplantıya iştirak eden bir kişiyi elde etmiş, konuşulan mevzular hakkında tafsilat aldıktan sonra Adapazarı ve Düzce kazalarında bazı Çerkez ve Abazalar'ı silahlandırarak faaliyete geçmiştir. Aslında Kuru İbrahim, Kâzım vs. gibi adi eşkıyalıklar yapanlarla arkadaşlık yapmış olanlar; bu defa da halifeci olarak meydana çıkmışlar; gayeleri de hem padişahı ve hem de halkı soymaktı. Bu gibi alçaklar buldukları vesileleri bir nimet saymakta olduklarından, Adapazarı gibi varlıklı bir memleketi soymaya fırsat arıyorlardı. Bunun için hem Adapazarı'nda bekliyorlar ve hem de icabında bazı vukuatlar da yapıyorlardı. Durumun bu şekil ile Adapazarı İstanbul hükümetinin elinde ise de halk bu çetelerden bıkmış ve usanmış bulunmuyordu. Bunun üzerine Eşref'in gelmekte olduğu duyuldu. Bu haber Çerkezler arasında kötü bir etki yapmıştı. Çünkü Eşref her ne kadar Abdülhamit'in Kuşçubaşısı'nın oğlu ise de asaleti olmadığı ve kendisinin de hüsnüniyet sahibi kimselerden bulunmadığıdır. Eşref Adapazarı'na geldiği zaman kendisinden korkulduğundan daha ileri gitmiş, maiyetinin iaşesini temin amacıyla bazı kimselerden ağır vergiler almıştı. Eşref'in bu hali halkı korkutarak kendisi aleyhine isyan çıkartmaya neden olmuştu. Bu isyana Kuvayı Milliye taraftarlarından bazıları açıktan açığa iştirak etmemişlerse bile her halde kalben taraftar olmuşlardı. Yukarıda açık-

43 a.g.e., s. 32 vd

44 Cilasun, a.g.e., s. 72.

ladığımız gibi Eşref'in karakterini bilenler Adapazarı gibi Çerkez'i çok olan bir muhite gönderilmesini uygun görmemişlerdi. Eşref de içindeki kötülüğü Adapazarı'nda bütün çıplaklığıyla meydana çıkarmıştı. Eşref'in bu hareketleri Kuvayı Milliye aleyhtarları için bulunmaz bir fırsat olmuş ve bu fırsattan istifade ederek gereken tedbirlerin alındığını Eşref haber alarak Adapazarı'nı terk edip kaçmıştı. Eşref bu suretle hareket etmeyip de mertçe hareket etmiş olsaydı Adapazarı'nda tutunmakta hiç güçlük çekmezdi. Eşref'in Adapazarı'ndan kaçmasıyla Çerkez ve Abaza çeteleri Adapazarı muhitine hakim olmasını temin edememişlerdir. Yine Adapazarı'nda kaynaşmalar devam etmiş olduğu gibi duruma Milli hükümet hakim olmuştu." ⁴⁵

Adapazarı'nı terk etmek zorunda kalan Eşref ve arkadaşlarının Kandıra-Taşköprü taraflarına geçtiği anlaşılr. ⁴⁶

Bölgede Kuvayı Milliye örgütlenmelerinde önemli rol oynayan Ni-yazi Yelkencioğlu'nun anılarında da Eşref'in bu sırada -Yüzbaşı Rauf Bey'le birlikte- Kandıra'da bulunduğu belirtilir. ⁴⁷

Ancak Eşref'in Kandıra'da da *bildik* davranışlarda bulunduğu haber alınır. Cebesoy'un hemen yukarıda yer verdiğimiz anılarında, Eşref ve arkadaşlarının faaliyetlerine pek bulaşmak istemediğinin anlaşıldığını belirtmiştik. Paşa, bu iddiamızı doğrulayan; Ankara'da Heyeti Temsiliye ve 20. Kolordu Kumandanlığı'na çektiği 19 Nisan 1920 tarihli bir şifretelde şöyle demektedir: *"..Eşref Bey[in] Kandıra taraflarından ahaliden cebren maaş vesaire aldığı şikâyetleri duyuluyor. Bu adamın yapacağı zarar, göreceği işle gayri kabili kıyas [karşılanamaz] olacaktır. Bolu havalisine behemehal celbini kati lüzum görmekteyim.*" ⁴⁸

Eşref Tepkisi İsyana Dönüşüyor

Ancak olaylar Eşref'in Adapazarı'nı terk etmesiyle durulmadığı gibi daha da büyür ve mahiyet değiştirir. Kuşçubaşı'na karşı başlayan tepki, bir süre sonra Kuvayı Milliye karşıtı bir harekete dönüşür. Kay-

45 Kocaeli Tarih ve Rehberi, s. 241 vd. İttihatçı Rıfat Bey 1879 doğumludur.

46 Özel, a.g.e., s. 171 vd.

47 Rıfat Yüce, a.g.e., s. 115 vd. Bilgi veren kaynağa göre, Eşref ve arkadaşları Kandıra halkının yardımıyla Maltepe Atış Okulu'ndan silah ve cephane kaçırmışlardır.

48 HTVD, Mart 1961, sayı: 35, vesika nu: 871. Derginin 35. sayısındaki belgeleri çalışmasında kullanan Sofuoğlu'nun bu vesikayı niye görmezden geldiği anlaşılamamıştır.

nak olarak kullandığımız kapsamlı çalışmayı kaleme alan Sofuoğlu'na göre, o sırada iktidara gelen ve bölge üzerinde, *özel elemanlar* ile Kuşçubaşı Millîye karşıtı bölücü/yıkıcı faaliyetleri bulunan Damat Ferit Paşanın'da bu tepkiden yararlanma yoluna gittiği kuvvetle muhtemeldir.⁴⁹

Nitekim, Kuşçubaşı'nı Adapazarı'nı terk etmek zorunda bırakan ve sayıları gittikçe artan kalabalık bir süre sonra buradan Hendek yönüne ilerlemeye başlar. Kalabalık, 9 Nisan 1920'de Adapazarı-Hendek arasında Çataalköprü mıntıkasındaki köprüleri yıkar. Mudurnu suyu üzerindeki köprüyü de yıkan kalabalık, güzergâhlarındaki telefon ve telgraf hatlarını da keser. Yakıp yıkarak ilerleyen kalabalık, Hendek'e geldiğinde doğrudan Jandarma Komutanı Yüzbaşı Hüsnü Bey'e gider. Ona, Eşref Bey aleyhindeki bu hareketin başına geçmesini önerir. Hüsnü Bey bunun hükümete karşı isyan olduğunu, isteklerini yerine getiremeyeceğini ve bu işten vazgeçmelerini söyler. Ancak Hüsnü Bey ısrarını sürdüren grubu dağıtmak isterken çıkan karışıklıkta silah kullanmak zorunda kalarak bir kişiyi yaralar. Bunun üzerine grup geri çekilir. Fakat Hüsnü Bey'in emrindeki jandarmalar *yerli* olduğu için dağılıp kaçır. Çerkez İsmail Pehlivan, Abaza Nuri, Abaza Kâmil, Abaza Hayit, Abaza Kadir, Abaza Topal Ali, Abaza Parmaksız Nazif, Gürcü Çürüksu'lu Süleyman, Abaza Osman, kardeşi Rıfat, Kör Galip, Nuri ve Mehmet Deli'nin başında bulunduğu âsiler tekrar toplanarak Hüsnü Bey'i esir alır. Bu durumda öldürülmesi kesin olan Hüsnü Bey, kimi âsilerin, hayatının bağışlanması yönündeki girişimiyle salıverilir ve ardından kaçırılır.⁵⁰

Bu gelişmeler aynı gün (9 Nisan) Bolu ve Düzce Kumandanı *Binbaşı* Mahmut Nedim Bey tarafından Ankara'ya bildirilir. Bunun üzerine belirtilen nedenlerden dolayı bölgeye önem veren Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Geyve'de bulunan 24. Tümen Kumandanı *Yarbay* Mahmut (Hendek) Bey'in dikkatini çeker. Yarbay Mahmut Bey bu durumda Adapazarı ve Hendek'e nasihat etmek üzere bazı kişiler

49 a.g.e., s. 137 vd.; Ayaklanmalar, s. 181 vd.; Özel, aynı yer. "Ayaklanmalar" ile Sofuoğlu'nun dışında, "Çerkez Ethem" ve bu çalışmayı kaleme alırken elden geçirdiğimiz konu ile ilgili eserlerde İngiliz istihbarat elemanları ile İngiliz Muhipleri, İslam Teali, Askeri Nigehban, Kızıl Hançer cemiyetleri vb. gibi işbirlikçi örgütlerin elemanları bölgede cirat atmaktadır. Dağıtmamak için ayrıntılarına girmiyoruz. Öte yandan Adapazarı-Düzce-Bolu isyanlarının tırmadığı sıralarda -"Bu havalinin o tarihte en mühim kumandanı idi" dediği- Dayı Mesut'un da, müfrezesi ile birlikte Adapazarı-Kandıra arasındaki Kaymaz köyüne geldiğini ve etraftaki millî müfrezeleri çağırdığını bildiren Birgen, bunların da sabaha kadar parola işaret vererek gelmelerine karşın Eşref'in adına yer vermemiştir. a.g.e., s. 135 vd.

50 Sofuoğlu, a.g.e., s. 137 vd.; Apak, Garp., s. 35.; Nutuk, s. 72 vd

51 Sofuoğlu, a.g.e., s. 138.; Nutuk, s. 54 vd.

gönderir. Bu şekilde geçici de olsa sükûnet sağlanır.⁵¹

Ancak ne var ki bu çok sürmez ve 13 Nisan'da (I.) Düzce ayaklanması patlak verir. Ayaklanma, bir anda Ankara varoşlarına dek yayılan bir yangına dönüşür.⁵²

Binbaşı Çolak İbrahim Bey Nasıl Anlatıyor?

Kuşçubaşı'nın bu mıntıkadaki rolü ile ilgili ayrıntılı bilgileri TM'ci/Karakol kurucularından Binbaşı Çolak İbrahim Bey*'in anılarında da bulmaktayız. Bu anıların önemi, bizim bu zamana kadar elden geçirdiğimiz eserlerin hemen hiçbirisinde kullanılmamış olmasıdır. Bununla birlikte Çolak İbrahim Bey'in anlattıkları her ne kadar *anı* ise de *Nutuk* ve Genelkurmay'ın başta *Ayaklanmalar* olmak üzere yayınladığı diğer kaynak ve belgelerle de birebir örtüşmektedir. Anılar, *Kuşçubaşı'nın Adapazarı'nı terke zorlanmasından sonraki dönemi ile ilgili* bilgileri vermesi açısından da önemlidir.

Anılarında, Karakol'un İstanbul çevresindeki örgütlenmeleri hakkında bilgi veren İbrahim Bey, Adapazarı'nda Kuşçubaşı Eşref, Geyve/Değirmendere civarında da Rize'li Yüzbaşı Rauf Bey'in teşkilata memur olduğunu belirtmektedir. İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgalinin üçüncü günü Gedikpaşa'daki evinde yapılan aramada 7 tüfek bulunan Binbaşı İbrahim Bey, tutuksuz yargılanmak üzere mahkemece salıverildikten sonra da takiplere uğrayınca "Bozüyük'teki ormanına" gider.⁵³

Bozüyük'te iki hafta kadar kalan İbrahim Bey, yeniden İstanbul'a

52 Ayaklanmalar, s. 121 vd. Asıl konumuzla doğrudan ilgisi olmadığından Düzce isyanına girmeyeceğiz. Ancak, başka etkenlerle birlikte, isyanın çıkmasında Eşref ve Yenibahçe'li Şükrü beylerin sıkıyönetim dolayısıyla silah taşımanın yasak olduğu bölgede buna uymamalarının rolünün bulunduğu da belirtilir. İsmet İnönü, Hatıralar, s. 19.

53 a.g.e., s. 161 vd. Vakti ile TM'nin Nevrekop cephesine görevlendirilen Halil ile emekli polis komiseri Manastır'lı Abdullah beyler de kendisine eşlik eder. Yanına 5 tüfekte 2 sandık cephaneye alan İbrahim Bey, durumun aydınlanması için Kozpınar köyünde bir süre bekler. Kozpınar'da İbrahim Bey'in *cihetti askeriye*ye teslim edilmek üzere hazırladığı baltalı askerler de vardır. Baltalı askerlerini ormandan Kozpınar'a indirerek civarda toplayan İbrahim Bey, anılarını şöyle sürdürür: "O aralık bütün Bozüyük ormanları, birçok eşkıyanın sığınağı olmuştu. Memleketin her tarafında başgösteren şakavet, o taraflarda azamî haddi aşmış bulunuyordu. Kozpınar'da bulunduğum müddet zarfında bu eşkıyaya başkanlık edenlerden *Çerkez Eşref*'le tanıştım, ona nasihatlerde bulunarak yola getirmeye çalıştım. Bu Eşref sonradan bana dehalet etti." Aynı yer.

* Mustafa oğlu İbrahim Bey 1881 doğumludur. Balkan Savaşı'nda yaralanıp sağ elinden çolak kaldı. 1917'de kendi isteğiyle ordudan emekli oldu ve ticaretle uğraşmaya başladı. 1920'de yine kendi arzusuyla İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek Türk İstiklâl Harbi'ne katıldı. 14 Aralık 1922'de ise komuta ettiği 3. Süvari Tümeni'nin lağvedilmesi üzerine yeniden emekliliğini istedi. Sivillikinde 1924, 1935 ve 1939'da olmak üzere üç devre Bilecik milletvekilliği yaptı. 1944'te öldü. Sofoğlu, a.g.e., s. 141.

döner. Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu Halil (Kut) Paşa ile Küçük Talat (Muşkara) Bey'in kaçırılmasında önemli rol oynar.⁵⁴ Özellikle son olayın ardından İstanbul'da kalmanın tehlikeli olacağına kanaat getiren İbrahim Bey, 8 Nisan 1920'de Üsküdar üzerinden *iki arkadaşı ile birlikte* Gebze Çalı* köyüne gelir (11 Nisan). Arkadaşlarını bir eve yerleştiren İbrahim Bey, Kuvayı Milliye kumandanlarını arar ve bulur. Bunlar, Rize mebusu [Yüzbaşı] Rauf, Kuşçubaşı Eşref ve Mudanya'lı Yüzbaşı Hacı Vasfı beylerdir. Bunlardan yalnız Rauf Bey'i iyi tanıdığını belirten İbrahim Bey'in, Eşref Bey'le tanışıklığının olmaması dikkati çekicidir. Yüzbaşı Rauf Bey'le uzun uzadıya konuşan İbrahim Bey, ona kuvvetlerinin ne kadar olduğunu sorar; teşkilatlarının çok kuvvetli olduğu ve günden güne arttığı yanıtını alır. İbrahim Bey, anılarına şöyle devam eder: *"Ben bunun doğru olup olmadığını kontrol edecek vaziyette değildim. Çünkü Çalı köyüne henüz vasil olmuştum. Bununla beraber, Rauf Bey'in yanına girdiğim zaman, Fırka Kumandanı Miralay Mahmut Bey'le yapmakta olduğu telefon konuşmasından Eşref'in pek yüksekte atıp tutmakta olduğunu anlamakta güçlük çekmedim."*⁵⁵

Kuşçubaşı ile Yarbay Mahmut'un konuşmasının içeriği (I.) Düzce isyanı (13 Nisan-31 Mayıs 1920) ile ilgilidir. Adapazarı'na gelen Yarbay Mahmut Bey, Düzce üzerine yürümeden önce kan dökülmesini istemediğinden, oradaki durum hakkında Eşref'ten bilgi almak istemektedir. Konuşmalardan memnun kalmadığını belirten İbrahim Bey, onlara katılmadığını ve aşırı yorgun olduğunu belirterek istirahataya çekilir. Ertesi sabah İbrahim Bey'in yanına gelen Yüzbaşı Rauf Bey, *"Madem ki Kuvayı Milliye'ye katıldınız, geliniz mesaimizi birleştirip birlikte çalışalım"* önerisinde bulunur. Bu öneriye, onlara katılmadan önce *hayali* değil, gerçek kuvvetlerinin mevcudunu öğrenmek istediğini belirterek karşılık veren İbrahim Bey, şöyle devam eder: *"İfademdeki katiyet Rauf'a tesir etmiş olacak ki, bana hakiki kuvvetlerinin 60 kişiden ibaret olduğunu ve bunların da Adapazarı hapisханesinden çıkarılmış⁵⁶ birtakım serserilerden mürekkep bulunduğunu itirafa mecbur kaldı."* Ancak kuvvetlerinin kısa sürede artacağını ümit eden Rauf Bey,

54 a.g.e., s. 121 vd.; Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, s. 171 vd.

55 a.g.e., s. 111 vd. İbrahim Bey'in *Miralay Mahmut Bey* dediği subay, 20. Kolordu'ya bağlı 24. Tümen Komutanı olup âsi Abazalar'ca 22 Nisan 1920'de Hendek'te şehit edilen Mahmut (Hendek) Bey'dir. Merhum, o sıralarda albay değil yarbay rütbesinde bulunuyordu. y.n.

56 Söz konusu "60 nefer" in Eşref'in Adapazarı cezaevinden çıkardığı mahkûmlar olduğunu belirtmeye gerek duymuyoruz.

* Anılarda "Çalı" diye geçen köy, Üsküdar-Gebze arasındaki Kuşçalı'dır. Köyün o yıllardaki resmi adı **Kutluca** ise de halk dilinde Kuşçalı veya Kutça olarak söylenmekteydi. Yüce, a.g.e., s. 56 vd.

Geyve taraflarında 6-7 bin kişi, Akçaşehir [Akçakoca-?]’de de bir o kadar kuvvet daha toplayacaklarına inanmaktadır. Rauf Bey’e göre, bu mıntikalarda gerekli teşkilatlanmayı tamamlamışlardır. Bu sözleri abartılı bulan İbrahim Bey, Rauf Bey’in anlattıklarını önemsemez. Birlikte çalışma önerilerine de Ankara’da Mustafa Kemal Paşa ile konuşup ondan nasıl bir emir alırsa ona göre hareket edeceğini belirterek karşılık verir. Rauf Bey İbrahim Bey’in bu önerisini kabul eder, Adapazarı’na gidip Ankara ile haberleşmeye karar verirler. 13 Nisan 1920’de Çolak İbrahim, Rauf, Eşref ve Hacı Vasfi beyler ile 60 neferden oluşan kafiye yola çıkar. Ancak, İbrahim Bey daha Çalı köyünden Adapazarı’na giderken ortada hiçbir teşkilat olmadığına kanaat getirir ve bunu da şöyle açıklar: *“..Çünkü, bahsettiğim üç kişi hiç olmazsa kendi aralarında bir teşkilat yapmış olsa idiler; bizi takip eden 60 nefere kimin kumanda edeceği belli olurdu. Halbuki böyle bir kumanda yoktu. Herkes istediği gibi hareket ediyordu.”*⁵⁷ İbrahim Bey’e göre, arkadaşları durumu anlamış olacaklar ki, onu kandırmak için, Mustafa Kemal ile yapacağı görüşmeden ne çıkarsa çıksın kendileri ile birlikte kalmasını ister. Toplayacakları kuvvetlerin büyük kısmını, *-5 bin kişiyi-* emrine vereceklerdir. İbrahim Bey, Rauf ve Eşref beylerin sürekli tekrarladıkları bu öneriyi toplayacakları kuvvetleri gördükten sonra karar vereceğini söyleyerek yanıtlar. Bu şekilde konuşarak iki gün gittiklerini bildiren İbrahim Bey, 15 Nisan’da Kandıra’ya geldiklerini belirtir. Burada kafileden ayrılarak telgrafhaneye koşan Eşref, Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek İbrahim Bey’in de Kuvayı Milliye’ye katıldığını bildirince, Atatürk kendisini makine başına çağırır. Çolak’a göre Mustafa Kemal Paşa, kendisine katıldığı için onu kutlar ve *“Şimdi bulunduğun müfrezede kal ve onu idare edenlerle beraber çalış”* emrini verir. Ancak İbrahim Bey, tanık olduğu aksaklıkları ayrıntılı olarak anlatmak ve daha esaslı konuşmak için Ankara’ya gelme izni ister. *“Söyleyeceğin şeyleri bana şimdi telgrafla anlat ve vakit kaybetmeden Eşref’le teşriki mesai et. Şimdi Ankara’ya kadar gelmenin zamanı değil”* yanıtını aldığı Mustafa Kemal’in emrine uymaktan başka birşey yapamayacağı kararını verir. Telgrafhaneden dönüşte, Rauf ve Eşref beylere birlikte çalışmak için Mustafa Kemal Paşa’dan emir aldığını bildirir.

Ancak aradan iki saat kadar geçtikten sonra tekrar makine başına çağrılan İbrahim Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın kendisiyle konuşmak istediğini öğrenir. Paşa’dan, Düzce’nin isyan ettiği haberlerinin alındığını, kazayı işgal eden âsilerin şimdi de Bolu üzerine yürüdüklerinden hemen oradan hareketle Bolu boğazını tutma emrini alır. İbrahim

57 Çolak, a.g.e., s. 131 vd.

Bey, 60 erle boğazın nasıl tutulacağını düşünerek arkadaşlarının yanına gelir. Durumu onlara bildiren İbrahim Bey, *“Siz bana on-onbeş bin kişi toplayabileceğinizi söylüyordunuz. Bu sözünüzü yerine getirmek zamanı geldi. Bu kuvvetin iki-üç bin kişisini derhal emrime veriniz ki Bolu boğazını tutmak üzere hemen yola çıkalım!”* der. Çolak'ın bu isteği üzerine bocalayan arkadaşları biraz izin isteyip sonucu kendisine bildireceklerini belirtir. Ancak telgrafhaneye koşturan Rauf ve Eşref beyler, oraya buraya telgraf yağdırmalarına karşın bir sonuç alamazlar.⁵⁸

Aradan birkaç saat geçtikten sonra İbrahim Bey'in yanına gelen Eşref ve Rauf beyler, Karasu boyunda Binbaşı İbrahim Bey'in komutasında 40 kişilik bir birlik olduğunu, bundan başka da hiçbir kuvvet bulamayacaklarını bildirir. Buna çok kızan Çolak, muhataplarına şimdi ne yapacaklarını, Mustafa Kemal'in emrini nasıl yerine getireceklerini ve Bolu'ya doğru yürüyen âsileri hangi kuvvetle durduracaklarını sorar. İbrahim Bey muhataplarının *omuzlarını kaldırmakla* yetindiklerini ve bunun da onların tam aczini gösterdiğini belirtir. Çolak'a göre, Milli Kuvvetler'e katılan arkadaşları tam *altı aydan beri* bu yörede güya teşkilatla meşguldür. Bu altı ay içinde bunlar demek ki hiçbir iş başaramamışlardır. Bunlar yarım sene içinde birşey yapamadıktan sonra kendisi bir anda ne yapabilecektir? Onların kurduğunu iddia ettiği *ilişkileri* bilemediği gibi, *üzerinde hareket ettiği arazinin de yabancısıdır*. Bununla birlikte arkadaşları ne derse, geçici bir zaman için de olsa kabule mecburdur. Derhal bir karar vermek gerektiğini belirten İbrahim Bey, dört arkadaş oturup konuştuklarını, sonuçta Düzce'nin altından geçerek Bolu boğazına gitmeyi kararlaştırdıklarını belirtir. Kararı telgrafla bildirdikleri Mustafa Kemal'den de *uygun* yanıtını alırlar.

Arkadaşları 15 Dakika İçinde Üç Kez Verdikleri Karardan Vazgeçiyor

Ancak İbrahim Bey, telgrafhane dönüşünde arkadaşlarının bu karardan vazgeçtiklerini öğrenir: *“Mevcutumuzla yola çıkmakta hiçbir manâ yok. 60 kişi ile bir iş göremeyiz. Onun için evvela Kefken'e gidelim. Oradan kayıklarla Akçeşehir'e geçelim. Akçeşehir'deki kuvvetlerimizi toplayalım. Ondan sonra bu kuvvetlerle boğaza yürüyelim.”* Arkadaşlarına, yaptıkları teşkilatın yabancısı olduğu için şimdilik ne derlerse onu kabule mecbur olduğunu belirten Çolak, ancak izin verirse *yeni durumdan* Mustafa Kemal Paşa'yı da haberdar etmek ge-

⁵⁸ a.g.e., s. 131 vd.

rektiğini söyler. Durumu Mustafa Kemal'e telgrafla bildirir. Ancak dönüşte arkadaşlarının *üçüncü kez* fikir değiştirdiğini görerek hayrete düşer. Çolak'a göre arkadaşları muhtemelen Akçeşehir'de kuvvet toplayamayacaklarını anladıkları için oraya gitmekten vazgeçmişlerdir. Bu kez de şöyle der arkadaşları: *"Adapazarı'ndan Geyve'ye gidelim. Orada Değirmendere'den 5-6 bin kişi toplamak mümkün olacaktır. Ondan sonra Geyve-Göynük tarikiyle Bolu'ya doğru yollarız."*

Arkadaşlarının üçüncü kez fikir değiştirmesinden sonra Mustafa Kemal'e karşı mahcup düşeceklerini belirten İbrahim Bey, Ankara'da kendilerinin birşey yapamayacağı düşüncesi oluşacağından ikinci kararlarında sebat etmelerini önerir. Ancak Eşref ve Rauf beyler üçüncü kararlarında ısrar edip başka türlü hareketin mümkün olamayacağını anlatır. 15 dakika içinde üç kez fikir değiştiren arkadaşlarıyla çalışmanın çok zor olacağını anlayan İbrahim Bey Ankara'dan aldığı emir üzerine onlardan ayrılamayacağını belirtir: *"Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne artık ne diyeceğimi de şaşırmıştım. Nihayet keyfiyetin mufassalan bildirilmesi muvafık olacağı kanaatine vardım."* Üçüncü kez telgrafhaneye giden İbrahim Bey, arkadaşlarının bu kez de Geyve-Göynük yoluyla Bolu'ya gitmek istediklerini ayrıntılarıyla anlattığı Mustafa Kemal Paşa'dan *"Bir an evvel yola çıkınız da hangi istikametten giderseniz gidiniz. Yalnız Bolu'yu kurtarınız, işte bu kadar!"* karşılığını alır.⁵⁹

Çolak İbrahim Bey Komutayı Ele Alıyor

İbrahim Bey bu konuşmadan sonra komutayı ele almaya karar verir. Çünkü emirleri altında bulunan erlere biraz çekidüzen vermek gerekmektedir. Eşref ve Rauf beyler, bu zamana kadar bu bir avuç erin kılık-kıyafetine bile önem vermediklerinden hepsi aç ve çıplaktır. Erlerini giydirip doyurmak için Kuvayı Milliye mührünü alarak Kandıra Ziraat Bankası'na giden İbrahim Bey, mührü basarak 2 bin lira alır. Erlere çarık, çamaşır ve tütün alıp dağıtır. Böylece teşkilatlarının ilk esasını oluşturan 60 eri işe yarar bir hale sokar. Bu sıralarda bir başka TM'ci, *Bulgar Sadık* da emrinde 16 er olduğu halde İbrahim beylerin müfrezesine katılır. *Baba Sadık* adıyla da anılan bu cesur çete reisi Şile taraflarında yapmakta olduğu teşkilat vazifesine son vererek 16 arkadaşı

59 a.g.e., s. 131 vd. Buradan da açıkça anlaşılacağı gibi, Eşref Bey ve arkadaşlarının ayak sürümelerinin nedeni, Enver Paşa'nın geleceği bölgeyi terk etmek istememeleridir.

ile buraya gelmiştir. Bulgar Sadık, Maltepe'deki Atış Okulu'ndan 32 araba cephane de getirmiştir. İbrahim Bey, *Bulgar Sadık'ın bütün Milli Hareketler boyunca hiç yanından ayrılmadığını ve daima cesurane hareket ettiğini* de özellikle vurgular.

16 Nisan 1920'de Kandıra'dan hareket eden müfreze, 18 Nisan sabahı Adapazarı'na ulaşır. Halkın tavır ve hareketlerini bilmediklerinden tedbirli hareket ederler. 76 mevcutlu müfrezeden bir kısmını alan Eşref Bey, istasyon mıntıkasını işgal eder. İbrahim Bey de silah ve cephaneleri vagonlara yükletmeye başlar. Adapazarı'ndan vukuatsız bir biçimde Arifiye'ye gelen müfreze, oradan da 19 Nisan'da Geyve'ye ulaşır. Arkadaşları daha önce burada kuvvet toplayacaklarını vaat ettiğinden Çolak bu durumu hatırlatır. Müfrezeden 16 er alan Rauf Bey, Değirmendere taraflarına gider. Geyve'deki alay komutanı* Eşref'i yanına çağırır. Yarım saat sonra da İbrahim Bey alaya gider. Kapının önünde karşılaştığı Eşref, İbrahim Bey'i bir köşeye çekerek, alay komutanının kendilerine bir görev vermek istediğini söyler. Adapazarı-Düzce arasında âsilerle çarpışmaya tutuşan Yarbey Mahmut (Hendek) Bey'e yardım etmek isteyen alay komutanı, Eşref'e *"Ya siz yardıma gidin veya Geyve boğazını tutun, oradaki taburu Mahmut Bey'e gönderelim"* demektedir. Bu teklifin İbrahim Bey'e de yapılacağını belirten Kuşçubaşı ikincisinin kabulü ricasında bulunur. Geyve boğazının tutulmasını kabul eden İbrahim Bey, 30 erle boğaza geldiğinde buradaki taburun Mahmut Bey'e yardıma gittiğini öğrenir. Ancak bir süre sonra tabur geri döner. Çünkü Mahmut Bey âsilerce şehit edilmiş, emrindekiler de tamamen dağılmıştır. Bunu duyan tabur da eski görev yerine, Geyve boğazına dönmüştür.⁶⁰

Kuşçubaşı'nın Telaşı!

İbrahim Bey, taburun dönüşü üzerine erleriyle boğazdan Geyve'ye doğru intikale geçtiği sırada dağ sırtlarından silah sesleri duyar. Civarında ne Kuvayı Milliye müfrezeleri ne de âsiler bulunduğundan İbrahim Bey buna şaşırır: *"...Ancak Geyve'ye vasil olduktan sonra mesele-*

60 Çolak, a.g.e., s. 131 vd.; Ayaklanmalar, s. 191. Bu bilgiler eksiksiz olarak Ayaklanmalar'da da bulunmaktadır. Tam bu sıralarda Fevzi (Çakmak) Paşa'yı İstanbul'dan Anadolu'ya kaçırın Türk subaylarından Salih (Kılıç) Bey de Eşref'in Geyve'de bulunduğunu belirtir. Eski Sinop Valisi Salih Kılıç'ın Hatıraları: 1, Maresal Fevzi Çakmak Anadolu'ya Nasıl Kaçtı, Hayat Tarih Mecmuası, 1 Ocak 1968, sayı: 12.

* Alay, 24. Tümen'e bağlı 143. Alay; Komutanı da Binbaşı Refet Bey'dir. Cebesoy, a.g.e., s. 160.; Görgülü, a.g.e., s. 56.

nin mahiyeti anlaşıldı. Eşref, Geyve’de bıraktığı 30 neferle beraber kaçmaya hazırlanıyordu. Hatta istasyondaki drezin onları bekliyordu. Hepsi harekete hazır bir halde idi.”* Hemen araştırmalara başlayan İbrahim Bey, boğaza gidişinden sonra Geyve’de kalan arkadaşları kuvvet toplamak amacıyla civardaki köylülere silah ve cephane dağıtmıştır. Ancak Kuvayı Milliye’ye katılmayı akıllarından bile geçirmeyen köylüler, silah ve cephaneleri alarak birer birer kaçmış, giderken silah atarak gösteriş yapmışlardır. İşte İbrahim Bey’in duyduğu silah sesleri bunlardır. İbrahim Bey, bir taraftan araştırma ile uğraşırken diğer yandan da bindiği drezini geri çevirerek Eşref’in kaçmasına engel olur. Kalan silah, mitralyöz ve cephaneyi alay komutanına teslim eden İbrahim Bey, kendi kuvvetleri için iki mitralyözle bir havan topu ve yeterli miktarda cephane alıkoyar. Emrindeki erlerin kıyafetlerini de düzelten İbrahim Bey, onlara elbise ve ayakkabı alır. İbrahim Bey bunlarla uğraşırken kuvvet toplamak için Değirmendere’ye giden Rauf Bey, 23 Nisan’da Geyve’ye gelir. Ancak kuvvet toplamak için 16 erle birlikte giden Rauf Bey, bırakalım kuvvet toplamayı, yalnız 6 erle dönmüştür. İbrahim Bey’in sorusu üzerine kuvvet toplayamadığı gibi, yanındaki erlerden 10’unun da firar ederek eski meslekleri olan şekavete saptıklarını söyler.⁶¹

İbrahim Bey Arkadaşlarından Ayrılıyor

Rauf Bey’in eli boş, hatta gittiğinden daha hafif gelmesi üzerine arkadaşlarının bir iş beceremeyeceklerine inanan İbrahim Bey, bundan böyle kendi başına hareket etmeye karar verir. Bu arada Düzce ayaklanmasının *organize* ve *komplike* biçimde sürdüğü sıralarda Göynük’ten Taraklı’ya gelen âsi elebaşlarından Köse, Hacı Emin ve yanındaki üç Çerkez, kasabayı işgal etmiş, halkı bir araya toplayıp padişaha sadık kalacaklarına ilişkin herkese yemin ettirerek kışkırtmaya başlamıştır. Bunu öğrenen İbrahim Bey’in hemen Taraklı’ya intikali emredilir. Yanına Mudanya’lı Yüzbaşı Hacı Vâfî, Mitralyöz Teğmen İbrahim ve 45 er alan İbrahim Bey, 25 Nisan’da Geyve’den Taraklı’ya intikale geçer. Gece mola verdikleri yerde Mahmut Çavuş adlı bir bozguncu ile 16 neferin firar ettiğini ertesi sabah öğrenir. 29 mevcutlu müfrezesi ile 26 Nisan’da Taraklı’ya gelen İbrahim Bey, âsilerin Göynük’e döndüklerini öğrenir. O günü halkı aydınlatarak geçiren İbrahim

⁶¹ Çolak, a.g.e., s. 141 vd.

* Demiryolu hatlarını kontrol etmek ve bakım yapmak için kullanılan motor veya kol kuvvetiyle işleyen küçük araba.

Bey, ertesi sabah kasabanın 300 âsi tarafından kuşatıldığını öğrenir. Hemen mevzilere giren İbrahim Bey ve müfrezesi, aralıksız 11 saat süren çarpışmanın ardından âsilerin taarruzunu püskürtür.⁶²

Bu arada İbrahim Bey'in Geyve'de bıraktığı Eşref, Taraklı'ya gelir. 1 Mayıs 1920'de Taraklı'dan Göynük'e intikal ettiklerini bildiren Binbaşı İbrahim Bey, aralıksız uzun bir yürüyüşten sonra gece 11'de Göynük boğazına gelir. Ancak boğaz, Göynüklü birkaç kişi ile 40 kadar Çerkez tarafından tutulmuştur. Bunları boğazdan defetmek için önemli noktaları arkadaşlarına işaret eden İbrahim Bey derhal çarpışmaya girer.⁶³

Kuşçubaşı'nın İkinci Telaşı!

Ancak çarpışmanın başlaması ile birlikte son derece ilginç bir olay meydana gelir. Önemine binaen bunu İbrahim Bey'den naklen veriyoruz: *"...Ateş başlar başlamaz garip bir vaziyetle karşılaştım. Bizim Kuşçubaşı'nın Eşref müsademe mahallinden tabana kuvvet kaçmaya teşebbüs etti. Kaçarken neferlerimden birini de ayağından yaraladı. Zavallı adamın yarasından akan kanı durduramadık, nefer öldü. Eşref bu suretle hem kaçmaya başlamış, hem de kendi ayıbını örtmek için bir adamın kanına girmiş oluyordu. Eşref'i çağırırken, 'Neden bu zavallıyı vurdun?' diye sordum. Eşref bu sualime, 'Kaçıyordu da onun için vurmaya mecbur oldum!' cevabını vermekten utanmadı. 'Herhalde sen ondan fazla kaçmış olacaksın ki müsademenin bu kadar uzak bir yerde bu cinayeti işlemişsin!' diye yüzüne bağırdım. Müsademe esnasında bu işle fazla uğraşmaya vakit ve imkân yoktu. Ben bir an evvel kasabaya girmeye gayret ediyordum.."*⁶⁴

Çarpışma sürerken yanına 17 er alıp arkadan dolaşarak Göynük'e girmeye karar veren İbrahim Bey, yolda karşılaştığı 16 firarı eri de nasihatle yanına katarak Göynük'e girer. Kasabayı bir saat önce terk eden âsi elebaşlarının Taraklı'yı kışkırtanlar olduğunu öğrenir. Hapse atılan hükümet memurlarını ve telgrafçıyı kurtarır. Telgrafhanede yaptığı incelemede âsilerin Düzce'den 40-atlı yardım istediğini ve bu kuvvet gelmeden Göynük'e girdiğini öğrenir.

62 a.g.e., s. 141 vd.; Ayaklanmalar, aynı yer. Çarpışma devam ederken durumun bir ara kötüye gitmesi üzerine Ali Fuat Paşa'dan telgrafla yardım isteyen İbrahim Bey'e, Paşa, 28 Nisan'da Yaveri Teğmen İbrahim ile 18 er gönderir. Ancak âsilerin bir daha saldırıya cesaret edememeleri üzerine bunlar geri döner.

63 a.g.e., s. 141 vd.; Ayaklanmalar, aynı yer.

64 a.g.e., s. 15 vd.

Kuşçubaşı'nın Göynük'teki Faaliyetleri

Burada ilginç bir olay daha meydana gelir. Önemine binaen onu da yine İbrahim Bey'den naklen veriyoruz: *“Ben bu tahkikatla meşgul iken Eşref'in ahval ve harekâtını nazarımdan uzak bulundurmuyordum. Çünkü onun icraatı hiç hoşuma gitmiyordu. Eşref, firari âsilere ait ne kadar para ve nakli kabil eşya varsa hepsini kendi nam ve hesabına zaptetmişti. Bu suretle eline külliyetli para geçtikten başka, binlerce kilo afyonu da Eskişehir'e göndermişti. Ben onun bu haline uzun müddet tahammül edemedim. Ankara'ya bir telgraf çekerek Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne Eşref'in hem korkak ve çapulcu bir adam olduğunu hem de bir neferimi nafile öldürdüğünü, Göynük'te zaptettiği afyonları kendi hesabına Eskişehir'e naklettirdiğini, üzerinde bulunan paraların Kuvayı Milliye için istirdadı lazım geldiğini bildirdim.”*

İbrahim Bey'in bu telgrafına gelen yanıtta Eşref'in yakın bir zamanda Eskişehir'e alınacağı bildirilir.⁶⁵

65 a.g.e., s. 151 vd. Anılarında Eşref'e başkaca yer vermeyen İbrahim Bey; Göynük'ten sonra Mudurnu civarındaki kalkışmalarda kahramanca çarpışır, Düzcce isyanının tepelenmesine katılır, ardından (I.) Yozgat isyanının tepelenmesinde önemli rol oynar, yağma nedeniyle Ethem'in isyan bölgesinden Ankara'nın emriyle çekilmesi üzerine II. Kuvayı Seyyare adı verilen müfrezesi ile tepeleme görevini tek başına sürdürür. Yeniden isyan alevleri görülen Bolu, Düzcce, Mudurnu mıntikalarında görevlendirilir. Uşak'ın 29 Ağustos 1920'de Yunanlılarca işgali ile buraya gönderilmek üzere Eskişehir'e intikali emredilir. Ancak II. Yozgat isyanının patlaması nedeniyle yeniden bu mıntıkaya gönderilir. Yozgat ve yöresi ayaklanmalarını bastıran İbrahim Bey bu kez de TBMM'ye isyan eden Çerkez Ethem'in tepelenmesi için görevlendirilir. Kuvayı Milliye'den düzenli orduya geçişte mevcut tüm süvari kuvvetleri onun emrine verilerek birliği 3. Süvari Tümeni adını alır, rütbesi yarbaylığa yükseltilir; I. İnönü'den Büyük Türk Taarruzu'na dek tüm muharebelerde kahramanca çarpışır. Refet Bey'in Yozgat isyanının tepelenmesi sırasında Ethem'le birlikte yağma yapmakla itham ettiği İbrahim Bey, görevinden derhal istifa edip yerine Yüzbaşı Hacı Vasfi Bey'i bırakarak Ankara'ya gelir. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Bey'e gerekli açıklamaları yapar. Mustafa Kemal, açıklamalarını inandırıcı bulduğundan istifasını kabul etmediği İbrahim Bey'i Mudurnu'da çıkan isyanı tepelenmeye gönderir. Ardından II. Yozgat isyanının bastırılmasıyla görevlendirilen İbrahim Bey Hükümet ve Genelkurmay'dan ne silah ne cephaneye, ne de hayvan yardımı alabildiğinden ihtiyaçlarını zorunlu olarak haktan toplar. İbrahim Bey bunların hesabını Ethem'in tepelenmesi için çağırıldığı Ankara'da Mustafa Kemal ve Fevzi paşalarla, Maliye Vekili Ferit ve Dahiliye Vekili Dr. Adnan beylerin huzurunda verir. Genelkurmay'a vermesi gerekli harp raporlarını telgraf direkleri yıkık, hatlar da bozuk olduğundan gönderemeyen İbrahim Bey, 3.500 direk diktirerek hattı haberleşmeye açtırır. Topların çekilmesinde kullanılmak üzere çok sayıda katır, erlerine de kamçı ve kundura alır. Rusya'dan gelen silah-cephane nakliyatının yapıldığı Sivas-Yozgat arasında 13 köprü; Yozgat'ta hükümet ve belediye binaları yaptırır. Topladığı paradan artan

Kuşçubaşı'nın adına (I.) Düzce isyanı (13 Nisan-31 Mayıs 1920) sırasında bölgede bulunan birlik ve müfreze komutanları arasında yer veren Görgülü, 22 Mayıs'ta başlayan Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı'nda ise Eşref'in ismine yer vermez.⁶⁶

Kuşçubaşı Eşref Bey'i bundan sonra Batı Cephesi'nde göreceğiz...

6.2. Kuşçubaşı Eşref Bey Batı Cephesi'nde Neler Yaptı?

Eşref Bey'in Çolak İbrahim Bey'den ayrıldıktan sonra neler yaptığı bilinmemektedir. Bilinen, 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan taarruzu sırasında cepheden uzak bir noktada, Uşak-Denizli sınırındaki Güney istasyonunda bulunduğudur. Burada Eşref'in 15 süvari, 150 piyadeden oluşan bir müfrezesi bulunmaktadır. Yunan taarruzu karşısında dağılan 23. Tümen 69. Alay'a bağlı bir tabur ile Tümen Süvari Bölüğü'nün de katılımı ile müfrezenin mevcudu 500'e ulaşır. Eşref müfrezesi Güney'den geldikleri Konaklar istasyonu civarında 25 Haziran'da bir savunma hattı tutmak istemişlerse de Yunanlılar'ın 29 Haziran'da 2 piyade, 1 süvari alayı ile saldırısı üzerine iki saatlik bir çarpışmanın ardından kısmen dağılarak geri çekilir.⁶⁷

Eşref Bey'in bundan sonra da yine Afyon'da konuşlu 12. Kolordu mıntokasında bulunduğu anlaşılr. 1 Temmuz 1920'de İstanbul'dan Mudanya'ya geçerek Anadolu Hareketi'ne katılan Kurmay Yarbay

280 lirayı da yarım kalan hastane inşaatının tamamlanması için askerlik şubesine verir. (Çolak, a.g.e., s. 171 vd.; Efe, a.g.e., s. 111n.) İbrahim Bey **hesabını** bu şekilde **verirken**, kimsenin hesap soramadığı Ethem ise böyle bir bildirimde bulunmamıştır. Türk İstiklâl Harbi'nden sonra da Mustafa Kemal, İbrahim Bey'e verdiği önemi sürdürmüştür. 20 Mayıs 1926'da Bözüyük'e gelen Mustafa Kemal, aynı zamanda Bilecik milletvekili olan İbrahim Bey'in kereste fabrikasının açılışını yapmış, bu sırada yaptığı konuşmada Türk İstiklâl Harbi'ndeki hizmetlerinden övgü ile bahsetmiştir. ●kte, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri 1922-1938, (Cilt 1, 1922-1931), s. 117 vd.

66 Em. Kur. Albay Rahmi Apak, Türk İstiklâl Harbi VI ncı cilt İç Ayaklanmalar, Gnkur. Yayını, Gnkur. Basımevi, Ankara 1964, s. 141'dan naklen; Görgülü, a.g.e., s. 101. Genelkurmay'ın Türk İstiklâl Harbi serisi 6. cildi olarak yayınlanan "Ayaklanmalar", Doğu/Güneydoğu kalkışmaları ile o zamanın konjonktürüne uymayan hususlar bulunduğundan çekilmiş; yerine bizim de kullandığımız E. Gen. Hamdi Ertuna'nın kaleme aldığı ve aynı adla 1974'te yayınlanan nüsha konulmuştur. Ertuna'da da Kuşçubaşı, Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı'nda gösterilmemiş, sadece İbrahim Bey'in İstanbul'dan çıktıktan sonra Eşref ve Rauf beylerle Kuşçalı'da bulunduğu kaydedilmiştir. s. 111.

67 Sıtkı Aydınel, Güneybatı Anadolu'da Kuvayı Milliye Harekâtı, s. 97 vd.; Tekelîlikin, a.g.e., s. 31 vd.; Görgülü, a.g.e., s. 153. **Eşref** burada **rütbesiz** gösterilir.

İzzettin (Çalışlar) Bey, 12. Kolordu'ya bağlı 23. Tümen Komutanlığı'na atanır ve 1 Ağustos'ta komutayı Yarbay Aşir (Atlı) Bey'den devralır.⁶⁸

İzzettin Bey, Uşak cephesindeki durumu anılarında şöyle anlatır: “Garp Cephesi Kumandanı Uşak cephesine 1 tümendenden başka diğer bazı milli teşkilat da tahsis etmişti. Bu sebepten Uşak'ta *Kuşçubaşı Eşref Çetesi*, İnay'da Binbaşı Abdî'nin Konya'dan gelmiş *Çerkez İlyas* ve Arnavut çeteleriyle gayretli Üsküp'lü Jandarma Yüzbaşısı İsmet'in Uşak Hücum Taburu bulunuyordu. Uşaklılar'ın teşkil ettiği bu tabur disiplinli ve güvenilir bir kuvvetimiz idi. *Çete ismi verdiğim diğer milli birlikler güven verecek mahiyet göstermiyordu. Mücahidin kumandanı unvanını taşıyan Kuşçubaşı Eşref Uşak'ta bulunuyordu. Ve aralıksız Sandıklı taraflarına inerek at ve silah toplamak ve teşkilatı büyütme hevesi ile ısrarla benden izin istiyordu.. Afyon Müdafaa Hukuk Kongresi'nde Atatürk, Hükümet'in nüfuzunu ve kanuni icraatını kuvvetlendirmek lüzumundan bahsetmiş ve direktifler vermiş olduğu için halkı rahatsız edecek surette uluorta silah ve at toplamak tekliflerini kesinlikle reddediyordum. Bu sebepten Kuşçubaşı küskün oturmuyordu. İleri hatta İnay'da bulunan Binbaşı Abdî'nin çeteleri Eşme ve Elvanlar taraflarına keşfe gitmek bahanesiyle Yunan işgal mıntıkası içindeki Türk köylülerinin canlarını sıkacak hareketlerde bulunuyorlardı. Ganimet diye getirdikleri eşya ve hayvanlar hep bizim Türk köylülerinden alınıyordu.. Eşme müftüsü bana mektuplar yazar, şikâyetlerde bulunurdu.. Bazı milli teşekküller bu şıursuz hareketlerle zararlı idi. Bunlardan istifa edilemeyeceğini anladım. O sıralarda Bolu tarafında lüzum hasıl olduğu için cephe kumandanı Arnavut çetesini istedi. Memnuniyetle yolladım. Diğer Çerkez İlyas çetesine de izin vererek Uşak cephesinden uzaklaştırdım. İnay istasyonuna Uşak Hücum Taburu'ndan bir bölük ayırarak gönderdim.”⁶⁹*

68 İzzeddin Çalışlar-İsmet Görgülü (Haz.), Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Not Defterinden On Yıllık Savaşın Günlüğü, s. 130 vd. Eseri Görgülü ile yayına hazırlayan “İzzeddin Çalışlar”, Çalışlar Paşa'nın aynı adlı torunudur. 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey *-Çerkez-* Aşir Bey'in görevden alınmasından Çerkez Ethem'i sorumlu tutar. Antalya Dolayları Komutanlığı'na atanan Aşir Bey'i ise “değerli bir komutanın üzüntüsünü gidermek için” bir süre müşavir gibi yanında tutar. 10 Yıl Savaş ve Sonrası, s. 151 vd.; Efe, a.g.e., s. 205 vd.

69 Erhan Aktaş, Atatürk ve Uşak, [Yelken Matbaası], İstanbul 1981, s. 224 vd.'den naklen; Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 130 vd. İzzettin Bey'in anılarının elimizdeki Nisan 2007 tarihli genişletilmiş 3. Baskı'sında yukarıda nakledilenler kısmen eksik yer almaktadır. Tarih öğretmeni Aktaş'ın “derlediği” eserin ilgili kısmını gözden geçirdiğimizde ise şu dipnotu gördük: Uşak Halk Eğitimi Dergisi, cilt 1, s. 19-20. Yıl ve sayı verilmediğinden anılan dergiyi inceleme olanağı bulamamakla birlikte, bunun muhtemelen, Çalışlar'ın Türk İstiklâl Harbi'nden sonra Uşak'ta verdiği bir konferansından alındığı sanılmaktadır.

12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey Kuşçubaşı Eşref'i Trenden Niye indirdi?

Kuşçubaşı'nın adına 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Altay) Bey'in hatıralarında da rastlıyoruz: 29 Ağustos 1920 sabaha karşı, Fahrettin Bey'e, Yunanlılar'ın üstün kuvvetlerle [yaklaşık 5 tümen] taarruza geçtiği ve Kolordu'ya bağlı 23. Tümen'in bu taarruz karşısında çekilmeye mecbur kaldığı bilgisi gelir.

Üstelik Çerkez *Ethem kuvvetleri ve Afyon'dan gönderilen alayın da cepheye yetişemediği öğrenilir*. Düşman Uşak'a girmek üzeredir. "Korktuğum olmuştur" diyen Albay Fahrettin Bey, hemen özel bir tren hazırlattırıp Karargâh Muhafız Bölüğü ve Yarbay Aşir Bey'i de alarak Uşak yönüne hareket eder.

Küçükköy (Yıldırımkema) İstasyonu'nda Uşak'tan gelen bir trene rastlar. İçinde birtakım ailelerle *Milli Kuvvetler'den Kuşçubaşı Eşref ve bir miktar maiyeti, ailesi efradı* ve bazı yolcular vardır. Kadın-çocuk ve ihtiyarlardan başkasını trenden indirtir Albay Fahrettin Bey silah ve mühimmatın hepsini de kendi trenine doldurarak Dumlupınar'a varır. Diğer treni de Afyon'a gönderir. Ancak, çeşitli aksaklıklar nedeniyle o gün, (29 Ağustos) Yunanlılar Uşak'a girmişlerdir.⁷⁰

Albay Fahrettin Bey'in anlattıklarını başka bir kaynak daha doğrulamaktadır: Uşak'ın düşüşüne tanık olan Hüseyin Hulki Efendi, Yunanlılar'ın kente girişi sırasında Eşref'in de istasyonda at üstünde maiyeti ile beraber *beklediğini*; bu sırada silahlı bir çetenin, hareket etmek istemeyen Rum makiniste nişan alarak "*ya yürü ya da öldürürüm*" diyerek hareket ettirdiği trenin 100 metre gittikten sonra *tekerar* durduğunu; Kuşçubaşı Eşref Bey'le ailesini ve daha başka kişileri de aldıktan sonra hareket ettiğini bildirmektedir.⁷¹

70 a.g.e., s. 163 vd. Fahrettin Bey, Uşak'ın düşmesinden dolayı da Ethem'i suçlar. O yılların canlı tanığı Yunus Nadi Bey de Uşak'ın düşüşü ile ilgili olarak Kuvayı Seyyare'yi suçlar: "...Yunanlılar'ın Uşak üzerine taarruzları da maalesef düşmanlarımızın başarısı ile neticelendi. O zaman belli başlı kuvvetlerimiz olan Milli Kuvvetler bu mağlubiyetin manasını *-Yeniçerivârî bir usulle-* lafi değiştirerek şöylece açıklamaya kalkışmışlardı: 'Biz Demirci'den Uşak'a gelinceye kadar oradaki kuvvetler düşmanı durdurmalı idiler. Durduramamışlar. Bir de geldik baktık ki, Uşak düşmüş. Artık bizim için tabiatıyla yapılacak iş kalmamıştır!'" (Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, s. 11 vd.) 23. Tümen Komutanı İzzettin Bey de aynı fikirdedir. Çalışlar-Görgülü, a.g.e., s. 133 vd.; Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 131.

71 Ahmet Kasapoğlu (Derleyen), Milli Mücadele Anıları, s. 172 vd. Kırkağaç, Soma, Bergama yörelerinde mukavemet hareketlerine katılan İstiklâl Madalyalı *Kasapoğlu Hüseyin Hulki Efendi*'nin anıları, Albay Fahrettin Bey'in anlattığı doğrultuda devam etmektedir.

Eşref Ethem'e Adam Topluyor

Uşak'ın düşmesinden sonra, 10 Eylül 1920'de 23. Tümen Komutanlığı'ndan 61. Tümen Komutanlığı'na getirilen İzzettin Bey -*Ethem isyanının patlak vermesinden birkaç gün öncesine ait*- 6 Kasım tarihli notlarından anlaşıldığı kadarıyla Kütahya'dadır. Kütahya ise *Çerkez Ethem Cumhuriyeti*'nin merkezidir. Bu sıralarda Ethem de birazdan açıkça kafa tutacağı Ankara'ya karşı kuvvetlerini artırmaktadır. Hatta Ali Fuat Paşa'nın dahi gerekli görerek Kütahya'da bıraktığı kişileri ondan habersiz Afyon'a göndererek kuvvet toplattırmaktadır. Bunu haber alan Ali Fuat Paşa, İzzettin Bey'e gönderdiği bir şifretelle bu kişilerin tutuklu olarak Eskişehir'e gönderilmesini, Ethem'in treni durdurarak bunları geri alma girişimine de engel olmasını ister. İzzettin Bey, *siyasetle uğraşmakla suçladığı* Ethem'in, Afyon'da bulunan Kuşçubaşı ile haberleşerek tüm gayrınızami kuvvetleri birleştirip kendi emrinde toplamaya çalıştığını bildirir.⁷² İzzettin Bey'in, Çerkez Ethem isyanının tırmandığı günlere ait 24 Aralık 1920 tarihli notlarında da Uşak'ta iken Kuşçubaşı'nın maiyetindeki Teğmen Osman Nuri'nin Eşref'ten ayrılarak kendi emrine girmek istediğine, ancak bunun Ethem tarafından gönderilmiş bir casus olabileceğine ilişkin bir kayıt vardır.⁷³ Ethem ayaklanma sırasında değişik maske ile birçok casusunu düzenli ordu saflarına sokarak bozgunculuk çıkarttığı gibi İzzettin Bey de *Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı*'nın en buhranlı günü olan 12-13 Ocak 1921 gecesi, 190. Alay 3. Bölük'ün mevzilerini terk ettiğini, bunun teşvikçilerinin de subaylar olduğunu belirtir.⁷⁴

Çerkez Ethem'in, Batı Cephesi'nde 9 Kasım 1920 tarihli komuta değişikliğinden sonra patlayan isyanı hakkında anılarında bilgi veren Albay Fahrettin Bey de Kuşçubaşı ile birlikte *Çerkez İlyas* adından söz eder. "Çerkez Ethem" adlı çalışmamızda ayrıntılarını verdiğimiz gibi Ankara'ya karşı *vaziyet* alan Ethem, Anadolu'nun hemen her yerinden adam toplamaktaydı. Ethem Genelkurmay'ın bilgisi dışında şifre de kullandığından telgraf merkezleri askeri istihbarat elemanlarınca kontrol altında bulundurulmaktaydı. İşte tam bu sıralarda 12. Kolordu istihbaratı, Afyon'da bulunan Eşref'in *Ilgın'da Çerkez İlyas Bey'e* şu telgrafi çekmek istediğini saptar: "*Toplayacağımız süvari ve piyade arkadaşlarınızla Ethem Bey kıtasına iltihak etmek üzere hazırlanmamızı ve neticeyi bana bildirmenizi rica eder gözlerinizden öperim. Eşref.*"

72 Çalışlar-Görgülü, a.g.e., s. 139 vd.

73 Çalışlar-Görgülü, a.g.e.; s. 173.

74 Çalışlar-Görgülü, a.g.e., s. 180 vd.; Efe, a.g.e., s. 283 vd.

Telgrafi çektirmeyen Fahrettin Bey, Çerkez İlyas'la Kuşçubaşı'nın temasını ve Çerkez Ethem'e katılmalarını önler.⁷⁵

Kuşçubaşı Hacı Sami'nin Atatürk'e yönelik 1927 suikast girişimi ile ilgili İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülen davada yargılanan Eşref'in kardeşi Mekki de ifadesinde, Türk İstiklâl Harbi sıralarında Konya'da Mustafa Kemal'in emriyle tutuklandığını açıklar. Kuşçubaşı Mekki'nin Konya Çerkezleri'nden Ethem'e adam toplama konusuyla ilgili tutuklandığı sanılmaktadır.⁷⁶

Genelkurmay yayını bir kitapta da Kuşçubaşı'nın adına yer verilir: 9 Kasım 1920 tarihli kararlar Batı Cephesi Komutanlığı, Batı ve Güney olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Güney Cephesi'nin kuruluşu ile ilgili bilgi verilen bölümde Yarbey Nuri (Conker) Bey'in komutası altındaki 41. Tümen'e bağlı birlikler gösterilirken, *Milli Teşkiller* başlığı altında bir de *Eşref Bey Süvari Müfrezesi* yer almaktadır.⁷⁷ Bu "Eşref Bey" in Kuşçubaşı olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak onunla birlikte bir de *İlyas Bey Müfrezesi* adı verildiğinden, "Eşref Bey" in Kuşçubaşı olduğu ortadadır. Ancak, Ankara'ya karşı vaziyet alan Ethem'e adam toplayan Eşref ve Çerkez İlyas'a düzenli ordu saflarında neden ve nasıl görev verildiği de aydınlatılmaya muhtaç bir konudur.*

Eşref Bey Nerede?

Bu tarihten sonra, gerek zikrettiğimiz gerekse de bu çalışmamızda 28 Ocak 1921 tarihine dek Kuşçubaşı'nın adına tesadüf edemedik. Yukarıda değindiğimiz tarihlerden 28 Ocak 1921'e dek ise özetleyerek vereceğimiz şu olaylar olmuştur:

24 Ekim 1920 tarihli Gediz Taarruzu ile başlayan bir dizi gelişme sonucu Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa görevden alınıp Moskova Büyükelçiliği'ne atanmış; Komutanlık ise Karadeniz'den Kütahya dahil Batı Cephesi; Kütahya güneyinden Akdeniz'e dek Güney Cephesi

75 a.g.e., s. 181 vd. Telgrafın tarihi 3 Ekim 1920 olarak verilmesine karşın, bunun, hadiselerin akışından daha sonraki bir tarih olması gerekir. Nitekim Fahrettin Bey de telgrafa 1920 Aralık sonu olaylarını anlattığı sıralarda yer vermektedir.

76 Kandemir, Atatürk'e İzmir Suikastinden Ayır 11 Suikast, s. 181 vd. Çok ilginçtir, **Konya'dan Anzavur için de adam toplanmıştır.** Yrd. Doç. Dr. Ahmet Avanas, *Milli Mücadele*'de Konya, s. 206.

77 Türk İstiklâl Harbi, c.II, Batı Cephesi, 3'ncü Kısım, s. 137 vd. Batı Cephesi'ndeki komuta değişikliği Çerkez Ethem sorunu ile ilgili olup ona zikrettiğimiz çalışmamızda çok geniş yer verdiğimizden burada ayrıntılarına girmiyoruz.

* Çerkez İlyas'ın, kimi Çerkezler'in de desteklediği Konya asillerinin elebaşı -Arnavut- Delibaş Mehmetle işbirliği yaptığı da bilinmektedir. Avanos, a.g.e., s.199.

adıyla ikiye ayrılmıştır. Batı Cephesi'ne Albay İsmet, Güney Cephesi'ne de Albay Refet beyler atamıştır. Her iki komutanın görevi süratle düzenli birlikler kurmaktır. Ayrıca gayrinizami kuvvetler de *-Ethem dahil-* düzenli ordunun emrine alınacaktır. Ancak I. Kuvayı Seyyare'nin başında bulunan Ethem bu emri dinlemeyerek TBMM'ye karşı isyan eder. Sayısız öğüt kurulu gönderilmesine karşın isyandan vazgeçmeyen, bu nedenle Bakanlar Kurulu'nun 27 Aralık 1920 tarihli kararıyla âsi ilan edilen Ethem üzerine Batı ve Güney Cephesi birlikleri gönderilir. Yarbay İzzettin Bey'in 61. Tümen'i 30 Aralık 1920'de *Çerkez Ethem Cumhuriyeti*'nin merkezi Kütahya'ya girer. Ethem ve adamları Gediz'e kaçıp birkaç ay öncesinden ilişki kurdukları Yunanlılar'la 3 Ocak'ta ateşkes protokolu yapar. Ordu onları takip ederken 6 Ocak 1921'de Yunanlılar'ın Bursa üzerinden Eskişehir'e, Uşak üzerinden de Afyon'a taarruz ettiği haber alınır. Ethem'in karşısına 61. Tümen'i bırakan Albay İsmet Bey, Batı Cephesi kuvvetleriyle Yunanlılar'ı İnönü'de karşılar. Özellikle 9-10 Ocak'ta yapılan kanlı vuruşmalardan sonra Yunanlılar yenilerek çekilir. Batı Cephesi kuvvetleri nefes almadan, Kütahya'da Ethem karşısında oldukça kritik saatler geçiren İzzettin Bey'in yardımına tam zamanında koşar. 11 Ocak öğleden 13 Ocak gece yarısına dek süren buhranlı ve şiddetli çarpışmalar sonunda Ethem kuvvetleri yenilerek kaçmaya başlar. Düzenli Türk ordusu birlikleri de 22/23 Ocak'a dek onları kovalar. Çerkez Reşit, Tevfik ve adamları, 21 Ocak 1921'de bir protokol imzalayarak Yunanlılar'a sığınır. Ethem ise 300 adamıyla Gördes batısındaki Kayacık değirmenlerinden Sındırgı, Bigadiç, Susurluk yoluyla Dereköy'e gelmiş ve 27 Ocak'ta Yunanlılar'a *kayıtsız şartsız* teslim olmayı önermiştir. Bu önerisinin kabul edildiği ertesi gün kendisine bildirilince, Ethem 28 Ocak akşamı diğerlerinin ayrılmasından sonra yanında kalan 64 adamı ile Susurluk-Dereköy'de 12. Yunan birliğine teslim olur.⁷⁸

Kuşçubaşı Eşref de Ethem'le Birlik'te Yunanlılar'a Sığınmış!

Ancak Ethem'in yakını Cilasun'un yayınladığı ve ikisi Yunan su-bayı dört kişinin görüldüğü fotoğraftan anlaşıldığı üzere Ethem Yunanlılar'a tek başına sığınmamıştır. Yanında bir kişi daha vardır. Bu sürpriz adın kim olduğunu Cilasun fotoğraflarında şöyle açıklar: *"Dereköy, 28 Ocak 1921. Ethem Bey, Yunan kuvvetleriyle protokol im-*

⁷⁸ Bu anlatılanların tüm ayrıntıları, kaynakları ile birlikte, belirttiğimiz çalışmamızda yer aldığından burada tekrarlamayacağız.

zaladıktan sonra. *Bir Yunan subayı, Ethem Bey, Eşref Kuşçubaşı ve Christos D. Karassos. (Soldan sağa).*"⁷⁹

Bu arada Çerkez Ethem ve Kuşçubaşı'larla ilgili tüm olumsuz faaliyetlerini bildiği halde yazdığı kitaplarda onları *ters yüz* ederek anlatan Cemal Kutay'ın bir yalanı daha ortaya çıkmıştır. Çerkez Ethem'in Yunanlılar'a sığınmasını anlatan Kutay, "*..Ethem, kardeşlerinden sonra ve yanında sadece bir kişi olarak Yunan işgali altındaki hattı geçmiştir*" demektedir.⁸⁰

Ancak Kutay o "*bir kişi*"yi bildiği halde kim olduğunu açıklamamıştır. İşte o kişi Kuşçubaşı Eşref'tir!.

Nitekim bundan sonraki olaylarda Eşref'in adı Çerkez kardeşlerle birlikte görülecektir.

Kuşçubaşı Niye Gitti?

Eşref'in hangi gerekçelerle Çerkez kardeşlerle birlikte kendini maceraya attığı ise çeşitli çevrelerce sorgulanabilir. Ancak hemen söyleyelim ki bizzat Eşref *maceraperest* bir kişiliktir. Türk İstiklâl Harbi'nden önce paşalarla muhatap olarak maceradan maceraya koşan Eşref'i Batı Cephesi'ndeki küçük müfrezelerin komutanlıkları teskin etmemiş olabilir.

Kendisi de bu konuda Stoddard'a konuşmadığı gibi Çerkez kardeşlerle birlikte Yunanlılar'a sığınışını ve daha sonraki faaliyetlerini hiç *-doğru-* anlatmamıştır. Belki de Stoddard'la konuşmak için konuyu TM ile sınırlandırma pazarlığı yapmıştır.

Kuşçubaşı'nı Türk İstiklâl Harbi ve öncesinde yakından tanıyan Apak, Eşref'in *komitacılık* zihniyeti ile yoğrulduğundan lüzumsuz yere kendisini şüphe içinde görerek Yunanlılar'a sığındığını ileri sürer.⁸¹

Ancak biz aynı fikirde değiliz. Çünkü zikrettiğimiz çalışmamızda gösterdiğimiz üzere; Parti Pehlivan, Usturma'lı Halil Efe, Doktor Fazıl, Sarı Mehmet Efe, Çakır Efe* *-ki Çerkez asıllı bir subayıdır-* vd.

79 a.g.e., s. 158. Ancak, bizzat kendisinin yayınladığı ve bizim de kullandığımız Yunan belgesinde Ethem'in "kayıtsız şartsız" teslim olmak istediği belirtildiğinden ve ortada bir protokol da bulunmadığından, Cilasun'un fotoğrafa altına "*..protokol imzalandıktan sonra..*" diye bir ibare koymasının ne anlama geldiği de merak edilmektedir.

80 ÇED I, s. 312 vd.

81 Yetmişlik., s. 384.

* Anılarında doğru olmayan birçok konuyu ortaya çıkarmaya başladığımız Ertürk'ün, asıl adı Sefer Bey olan, Enver Paşa'nın yakın korumalarından Çakır Efe'nin Türk İstiklâl Harbi'nde Milli Cephe'ye karşı silah kullandığını yazması (İDPA, s. 175 vd.) doğru değildir. Ethem'le Yunan'a geçmeyi reddeden Çakır Efe, bir süre Kepsut'ta gizlendikten sonra yeniden Milli Kuvvetler'e katılmıştır. Efe, a.g.e., s. 185 vd.

gibi Ethem'in orduya kurşun atmış müfreze reisleri bile Yunan'a sığınmayı *utanç verici* bulmuşlar iken, Eşref'in Çerkez kardeşlerle birlikte Yunan hizmetine girmesi düşündürücüdür. Yukarıda kısmen anlattığımız gibi, Eşref masum değil, Ethem ile birlikte hareket ediyordu. Çünkü Türk Genelkurmayı'nın elde ettiği istihbarata göre Ethem daha ayaklanmadan iki ay önce İngiliz ve Yunanlılar'la ilişkiye geçmişti.⁸² Eşref Bey'in bu ilişkiyi bilmemesine ihtimal verilemez.

Eşref Bey'i bundan sonra Yunan hizmetine giren Çerkez kardeşlerle birlikte göreceğiz.

82 Ayaklanmalar, s. 29 vd.

7. BÖLÜM

KUŞÇUBAŞI İZMİR'DE NELER YAPTI?

Bu bölüme başlarken hemen şunu söylemek isteriz ki, çalışmamız her ne kadar Kuşçubaşı ile ilgili olsa da Eşref, Yunanlılar'ın hizmetine girişinden aşağı yukarı 1930'lara dek Çerkez kardeşlerle birlikte olmuş, beraber faaliyet yapmıştır. O nedenle Eşref Bey'in bu bölümdeki faaliyetlerini anlatırken sık sık Çerkez kardeşlere de yer vermek zorunda kalacağız.

Ayaklanmayı Bastırma Harekâtı'ndan sonra Çerkez Reşit ve Tevfik ile birlikte Yunanlılar'a 22 Ocak 1921'de Akhisar'da sığınanların tümü 25 Ocak'tan itibaren beş gün içerisinde serbest bırakılmıştır.¹ Bir diğer Yunan belgesinde de Ocak ayı bitmeden Reşit ve Tevfik'in Akhisar'daki Yunan makamlarınca İzmir'e yollandığı belirtilmektedir.²

-Kuşçubaşı'nın adı anılmamakla birlikte- Ethem ise Peyamu Sabah ve Anadolu'da Yenigün'ün bir haberini kaynak gösteren Zeki Sarıhan'a göre 1 Şubat'ta İzmir'e gelmiştir.³

Ethem'in gidişinden sonra ortada yalnız kalmayacağı düşünüldüğünden, Eşref'in de aynı tarihte İzmir'e geldiği sanılmaktadır.

Bu tarihten itibaren Çerkez kardeşler Yunan hizmetinde bulunur. Yunan askeri istihbaratının hazırlayıp uçaklarla Anadolu ve Türk ordusu üzerine atacağı bildirileri imzalar. Gazetelere Ankara, TBMM, Mustafa Kemal ve Türk İstiklâl Harbi karşıtı açıklamalarda bulunur. Türk ordusuna karşı çarpışmak için Çerkezler'in yaşadığı işgal mıntıkalarından adam toplar. Çerkez Kongresi'ni toplayacak Şarkıkarip Çerkezleri Teminihukuk Cemiyeti'nin kuruluşu ve Çerkez bölgelerinde örgütlenmesini yapar.

Bununla ilgili çok sayıda haberi ulaşılabildiğimiz kaynaklardan naklen, değindiğimiz çalışmamızda gösterdik..

Ancak burada dikkati çekici bir durum söz konusudur: Anılan faaliyetlerde Çerkez kardeşler-Kuşçubaşı dörtlüsünden Reşit ve Ethem ön plana çıkarken, Kuşçubaşı ve özellikle de Tevfik'in ismine -genellikle- rastlanmaz.

1 [Yunan] Genelkurmay Tarih Müdürlüğü, Küçük Asya'daki Keşif (1919-1922), c.3, Atina 1963, s. 151 vd.'den naklen; Cilasun, a.g.e., s. 29 vd.

2 Christos D. Karassos, Küçük Asya'daki Savaş, c.1, Atina 1968, s. 47 vd.'den naklen, Cilasun, a.g.e., s. 21 vd.

3 Çerkez Ethem'in İhaneti, s. 19 vd.

Eşref İstanbul'a Gitti mi?

Bu arada, Zonguldak'ta bulunan bir gazete muhabirinin İstanbul'da yayınlanan *Alemdar*'a dayanarak bildirdiği; Genelkurmay Başkanlığı'nın da *Başkan Vekili Fevzi* imzasıyla 8 Şubat 1921'de tüm komutanlıklara şifrelediği bir istihbarat notuna göre, "İzmir'de Yunanlılara sığınan âsi Ethem, yanında bulunan 15 kişi ile İzmir'den İstanbul'a varmıştır."⁴

Ancak söz konusu istihbarat notunu doğrulayıcı hiçbir bilgi ve belgeye biz rastlamadığımız gibi, hemen elden geçirdiğimiz konu ile ilgili tüm araştırmalarda da bununla ilgili doğrulayıcı bir kayıt bulamadık. Üstelik, *Gâvur* İzmir'de bile bir gün yaya olarak Kemeraltı'ndan geçerken heyecana gelen Türkler'in kendisine sövüp saymalarını bizzat kulağı ile duyan Ethem bu nedenle İstanbul'a gitmekten korkmaktadır.⁵

Kuşçubaşı İle İlgili İlk Haberler

Eşref'le ilgili ilk haber askeri kaynaqlıdır. 1921 Şubat ortalarında, İzmir'den esirlikten dönen Teğmen Recep Bey'in TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı özel bir mektupta, dörtlüden Ethem'in meydana görünmediği, birkaç arkadaşıyla Atina'ya gittiği; Reşit, *Eşref* ve diğer arkadaşlarının ise İzmir'de Yunanlılar'la gezip dolaştıkları belirtilir.⁶

Kuşçubaşı ile ilgili ilk gazete haberi ise 4 Mart 1921 tarihli *Anadolu'da Yenigün*'de yer almıştır. Gazetenin İzmir'deki özel muhabirinden gelen 11 Şubat tarihli mektupta, *İzmir'in bütün İslam halkı tarafından nefretle, tiksintiyle anılan bu hainler* denilen Reşit, Tevfik, Ethem ve *Kuşçubaşıoğlu Eşref*'in İzmir'de Yunan ağabeyleri tarafından tahsis edilen otomobille aşağı yukarı dolaştıkları bildirilir.⁷

4 HTBD, Eylül 1975, sayı: 63, vesika nu: 195.

5 Sarıhan, a.g.e., s. 195 vd.

6 Ayaklanmalar, s. 157.

7 Sarıhan, a.g.e., s. 191 vd. Mektup şöyle devam eder: "...İlk önce İzmir'e gelen Reşit haindir. Burada birkaç gün oturduktan sonra Yunan Başkomutanı Papulas ve diğer erkân ile görüştü. Reşit'in Yunan erkânı ile arası iyi. Hatta bir ara Filoaside gazinosunda oturdu. Papulas hakkında ne dese beğenirsiniz? '**Çok muhterem bir komutan**' diyerek övgüye başladı. Hatta Papulas'la görüşürlerken, '**Peek.. [yavaş-?] hareket ediyorsunuz. Böyle askerlik olmaz. Emrediniz, iki günde Kuva-yı Milliye'yi yok edeyim**' demiş. Hatırlarsınız ya, Venizelos'un.. 'Mustafa Kemal'i iki günde ezerim' demişti. *Ethem, Şubat'ın birinci günü hempalarıyla birlikte geldi.* Doğruca tabii amucasının (!) hanesine, yani Filoasidi meyhanesine indi. Gece gündüz ış ü nüş [Zevk ve safâ, cümbüş.] ile meşgul oluyorlar ve ceplerindeki

Bu İlginç Planla Eşref'in Bir Bağlantısı Var mıydı?

Türk Genelkurmayı'nın elde ettiği bir istihbarata göre, İngiliz ve Yunanlılar 1921 ortalarında uygulanmak üzere bir plan hazırlar. Konya ve mıntıkası ayaklanmalarının (1919-1920 sonları) tepelenmesi ile isyanın elebaşı Delibaş Mehmet, yordakçılarıyla birlikte önce Adana'ya giderek albay rütbesinden maaş aldığı Fransızlar'a sığınır. Delibaş, *-kesin olmamakla birlikte-* 1921 Mart'ında İstanbul'a gider. Burada İngiliz ve Yunan komutanları ile görüşür. Sonunda Delibaş'ın *Çerkez Murat ve Çerkez Rafip* [Ragıp-?] adlı emekli binbaşılara; *Yüzbaşı Şevket* ve *400 kadar Çerkez adamı* ile bir Yunan torpidosuna bindirilerek eski Antalya veya Alanya kıyılarına çıkarılması planlanır. *Delibaş ve Çerkezler*, burada Konya ayaklanmasından kaçanlarla affedilen bazı kişilerin katılımıyla bölgedeki aşiretleri de kandırarak Konya'ya geçecekler ve büyük çapta bir ihtilal yapacaklardır. Bu ihtilalde Delibaş ile Çerkezler'e, Manavgat'ta büyük bir çiftlik sahibi olan ve hatırı sayılan Cemal de yataklık edecektir. Ancak bu istihbaratı elde eden Türk Genelkurmayı, durumun incelenmesini ve uyanık bulunulmasını, bozguncuların bir an önce ele geçirilmesini Konya Valiliği, Antalya Dolayları Komutanlığı ve Konya'daki Güney Cephesi Kurmay Başkanlığı'ndan ister.⁸

Bu planda İzmir'de bulunan Eşref'in adı geçmemektedir. Ancak Fahrettin Altay'ın anılarında bir küçük ayrıntı bulunmaktadır: Delibaş'ın çıkardığı ayaklanma bölgesinden de sorumlu olan 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey'e göre Delibaş Mehmet, İstanbul'da tüm Konya/Bozkır yöresi ayaklanmalarının tertipleycisi Hacı Zeynelabidin ile görüştüktan sonra *İzmir'e gitmiş*, bölgeye oradan gelmiştir. Yine Fahrettin Bey'e göre, yanındaki adamları, hükümetçe affedilecekleri umuduyla *Delibaş'ın başını keserek* ilgili makamlara getirmişler ve gerçekten de bağışlanmışlardır.⁹

çok bol parayı avuçla.. veriyorlar. Malum ya, serde beylik var. Ethem ve avenesi, bu serseriler her gün başka türlü kıyafetlerle boy gösteriyor. Başlarında karnaval serpuşları gibi bir başlık. İzmir'de İslamlar'dan iki üç satılmış dışında bunlarla görüşen yoktur."⁸

8 Türk İstiklâl Harbi, II'nci C., Batı Cephesi, 3'ncü Kısım, s. 163 vd.; Ayaklanmalar, s. 151 vd., 11 vd. Avanas, a.g.e., 246 vd. Eserde, Silifke'de Fransızlar'a teslim olup Mersin'e gelen, buradan da Aralık 1920'de bir Fransız vapuru ile gizlice İstanbul'a gönderildiği belirtilen Delibaş'ın Adana'ya gittiğine ilişkin bir kayıt yoktur. *Yüzbaşı Şevket*'in, Çerkez kardeşlerin yakın arkadaşı *Manyaslı Şevket* olup olmadığı bilinmemektedir.

9 10 Yıl..., s. 171 vd. Avanos, a.g.e., s. 248 vd. Eserde Delibaş'ın *İstanbul'a gitmeden önce de* İzmir'e uğrayıp Ekmekçi Hanı'nda birkaç gün kaldığı; kimi arkadaşlarını bıraktıktan sonra İstanbul'a geldiği; dönüşte de tekrar İzmir'e uğrayıp

Konya İstiklâl Mahkemesi'nde de görev yapan Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'in 8 Eylül 1921 tarihli notlarına göre ise Delibaş'ı vuran arkadaşı, *Eminler* köyünden *Çerkez Murat*'tır. Murat, Konya isyanları nedeniyle yargılandığı İstiklâl Mahkemesi'nde bu nedenle ceza almamıştır.¹⁰

Eşref'in, kardeşi Mekki ve yakın arkadaşı *İlgın'lı Çerkez İlyas* üzerinden bölge ile ilişkisi olduğu önceki bölümde anlatılmış ise de elimizde bu konu ile ilgili başka somut bilgi olmadığından bir yorumda bulunmuyoruz.

Ünlü Türk Casusu “İngiliz Kemal”in Yakayı Ele Vermesinde Eşref'in Rolü Oldu mu?

Eşref'in İzmir'deki faaliyetleri ile ilgili sorulması gereken sorulardan birisi de İngiliz Kemal'le ilgilidir. İşgal altındaki bu kentte Türk Genelkurmayı'nın casusu olarak faaliyet yürüten *İngiliz Kemal* kod Ahmet Esat (Tomruk) Bey'in Yunanlılar'a ihbar edilmesinde Eşref'in rolünün bulunup bulunmadığı sorgulanmaya muhtaçtır.¹¹

Yunan kralının, işgal altındaki Türk topraklarına yapacağı ziyarete Amerikan *Şikago Tribün* gazetesi muhabiri *Herri Villiy* maskesiyle katılma izni çıkarmayı başaran İngiliz Kemal'in, bu görevde kendisine gerekecek film kayıt cihazını almak için Rodos'a gitmesi gerekmektedir. İzmir'den Rodos'a gidecek vapur kalkmadan önce bir restoranda yemek yemek isteyen İngiliz Kemal garsona siparişini verdikten sonra lokantanın kapısının açıldığını görür. Tam bu sırada içeriye Çerkez Ethem, Manyas'lı Şevket, Reşit ve Tevfik girer. Ancak kılık değiştirmiş olduğu için bunlar İngiliz Kemal'i tanıyamaz. Fakat az sonra içeri giren ve İngiliz Kemal'i daha önceden tanıyan *Fotoğrafçı Necati*, Ahmet Esat Bey'i Ethem ve arkadaşlarına ihbar eder. Ethem de durumu derhal Yunan subaylarına bildirir ve İngiliz Kemal böylece yakayı ele verir.¹²

Yunan hizmetine girdiği belirtilir. Nitekim, Çerkez Murat'ın kellesini kestiği Delibaş'ın üzerinden İngilizlerce hazırlanmış *kolektif* bir pasaport, bin Yunan Drahmis ve Yunan askeri istihbaratınca verilmiş iki vesika çıkmıştır. Öte yandan Konyalı bir akademisyenin bize şifahen verdiği bilgilere göre de Delibaş isyanında ana unsur, Çerkezler'in yaşadığı Karaman'ın *Eminler* köyüdür.

10 Turgut Çarıklı (Hz: Y. Hakan Erdem), Babam Hacim Muhittin Çarıklı, s. 16 vd.

11 Bu konu ile ilgili, değindiğimiz çalışmamızda, Dr. Zekeriya Türkmen, “Efsaneden Gerçeğe” İngiliz Kemal'den naklen ayrıntılı bilgi verilmiştir. s. 141 vd.

12 İngiliz Kemal, ne zaman yakalandığını belirtmemesi- ne karşın, hatıralarının ilerleyen bölümlerinde Büyük Türk Taarruzu'nun başladığı sıralarda 15 aydır hapis olduğunu belirttiğinden bunun 1921 Mayıs/Haziran'ında olduğu sanılmaktadır. Nitekim, Yunan Kralı Konstantin de İzmir'e 13 Haziran 1921'de gelmiştir. Jaeschke, „Kronoloji, s. 15.

Bu olayda da Eşref'in adı geçmemekle birlikte, Yemen seferinde kafilesinde bulunan, Kuşçubaşı'nın "*eski emektarım*" dediği *Gazinocu Necati* ile Fotoğrafçı Necati'nin aynı kişiler olup olmadığına 5. Bölüm'de dikkati çekmiştir.

Kuşçubaşı Çerkez Kongresi'ne Katıldı mı?

Eşref'in İzmir'de bulunduğu sıralarda 24 Ekim 1921'de toplanan bir de Çerkez Kongresi vardır. Çalışmamızın Kitapçık nüshası ve sonrakı baskılarında genişçe işlediğimiz, birçok bilgi ve belgeyi ilk kez açıkladığımız kongreyi Yunan işgal bölgelerinde Çerkez kardeşlerce kurulup örgütlenen Şarkıkarip [Yakındoğu] Çerkezleri Teminilukuk Cemiyeti toplamıştır. Kongre Çerkez yerleşim bölgelerinden gelen delegelerin katılımı ile Bağ Talustan'ın Başkanlığında, İsmail Şahi'nin sekreterliği altında Kordon'da Foti'nin kahvehanesinde toplanmıştır. Bir gün süren kongreden sonra yayınlanan bildiriye 25 Çerkez imza atmıştır. Bildiriye imza atanlar arasında Manisa delegesi *Çerkez Reşit* ile Kütahya delegesi *Açofit Sami* de vardır. Sami, Çerkez Ethem'in ya-veridir. İmzayı da Ethem adına atmıştır.¹³

Ancak bu zamana dek elden geçirdiğimiz kaynak ve belgelerde Çerkez Kongresi ile ilgili olarak Eşref'in adına rastlayamadık. Burada iki durum söz konusu olabilir: Ya Kuşçubaşı da Ethem gibi olayları yönlendirmekle birlikte ön planda görünmemeyi tercih etmiş; veya Çerkezler arasında var olan *kast* sistemine göre *köle* sınıfından geldiğinden kendisi muhatap alınmamıştır.

Onu da söyleyelim ki, aşağıda açıklayacağımız Türkiye karşıtı he-men tüm faaliyetlerinde Çerkez kardeşlerle birlikte hareket eden Kuşçubaşı'nın, Çerkez Kongresi ile ilgisi olmadığına ihtimal veril-mektedir.

Eşref Bey'in Esrarengiz Ziyareti

İlginç bir soru da şudur: Çerkez kardeşler, Çerkez Kongresi öncesi ve sonrasında Yunan işgalindeki bölgelerde kurdukları çetelerle Türk

13 Bu Kongre; Anzavur, Çerkez Bekir, Bağ Talustan, Çule İbrahim takımının 1919 sonu 1920 başlarında Milli Kuvvetler'in peşpeşe indirdiği kahredici darbelerle başaramadıkları, boğazları güvenceye alacak **kukla Çerkez tampon devleti** girişiminin devamıdır. Kolayca tahmin edilebileceği gibi bu planın senaryosu İngi-liz, taşeronu Yunan, amelesi de Çerkezler'in vatansız takımıdır. Efe, Gizli Kalmış Bir İhanet Çerkez Kongresi ve Çerkez Ethem, kendi yayını, İstanbul Aralık 2004.; Çerkez Ethem, Simurg Yayınevi, İstanbul Haziran 2006¹.; Bengi Kitap Yayın, İs-tanbul Ocak 2007 (Gözden Geçirilmiş 2. Baskı).

halkına ve Milli Kuvvetler'e yönelik saldırılarda bulunmuştur. Çerkez kardeşlerin envanterinde görünen Çerkez reisleri arasında Eşref'in, Çakırcalı Mehmet'in takibinde mesai arkadaşlığı yaptığı -*TM'ci*- Anzavur'un oğlu Kadir de bulunmaktadır. Ermeni *yer değiştirmesi* sırasında Diyarbakır Valisi olan -*Çerkez asıllı*- Dr. Mehmet Reşit Bey'in, Çerkez Ethem'le birlikte emrinde bulunan Çerkez Harun ve Çerkez Davut da bunlar arasındadır. Eşref Bey'in de bu ekiple bu sıralarda bir ilişkisinin olup olmadığını yine 5. Bölüm'de incelemiştik. Ancak yine de bu faaliyetlerde Kuşçubaşı'nın adına rastlanılamamıştır.

Eşref'le ilgili henüz aydınlatamadığımız ilginç bir kayıt daha vardır: İstanbul'daki Bulgar elçiliğinden dışişleri bakanlığına gönderilen 20 Ağustos 1921 tarihli bir raporda şu ilginç olay anlatılıyordu: "Buradaki İngiliz kumandanlığı bir zamanlar Gümülcine'de kumandan olan emekli bir Türk subayı Tahir Efendi'den -*ki, şimdi o İngilizler hesabına çalışmaktadır*- şu ihbarı almıştır: Bu ayın 11'inde sahil köyü olan Badome Midye'den üç saat güneyde Türk topraklarına Fransız bayrağı altında seyreden bir Rus motoru Bulgaristan'dan Salim Ağa (Bulgar Meclisi'nde milletvekili), Bulgar subayı Todorov, Yüzbaşı Fehmi Bey, *Kuşçubaşı namı ile anılan Çerkez Eşref Bey*'i getirmiştir. Bu şahıslar burada Emekli Albay Muğla'lı Mustafa Bey, Mehmet Nazmi Bey, Sinekli istasyonu demiryolu komiseri Yüzbaşı Tahsin Bey, emekli subay Hilmi ve Çatalca'daki Fransız ordularından bir Fransız yüzbaşısı tarafından karşılanıp görüşmüşlerdir (..) Gelenler aynı yoldan geri dönmüşlerdir."¹⁴

TBMM'nin Batı Trakya'da o sıralarda örtülü operasyonlar yaptığını bilinmektedir.¹⁵ Yurt dışında bulunan İT'cilerin mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla onlar da aynı bölgede -*TBMM'ninkinden bağmsız*- faaliyet yürütmüşlerdir.¹⁶

Eşref'in buradaki durumunun ne olduğu bilinmese de raporda adı geçen *Muğla'lı Mustafa Bey*, emekli albay değil kurmay yarbaydır ve o sıralarda, bu görevinin dışında Karakol/Zabitan gizli grubunda da çalışmaktadır. Harrington'un *tutuklanacaklar* listesinde adı bulunan Mustafa Bey'in durumu, 19 Eylül 1921'de Ankara'ya bildirilmiş, Anadolu'ya geçiş işlemleri ise 20 Eylül'de tamamlanmıştır.¹⁷ Dolayısıyla böyle mimli birisinin bu durumda öyle bir görüşmeye gideceğini dü-

14 Stefan Velikov, *Kemalist İhtilal ve Bulgaristan*, s. 255 vd.

15 Cengiz Kürşat, *Trakya'da Örgütlenme Trakya Müdafaai Hukuk Türk Komitesi ile Bulgarlar Arasında Gizli Anlaşma*, BTTD, Ağustos 1997, sayı: 7.; TBMM GCZ c.II, s. 321 vd.; Turgut Gürer (Hazırlayan), *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer*, s. 53 vd.

16 Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, s. 129 vd.

17 Mesut Aydın, a.g.e., s. 121 vd.

şünemediğimizden biz bu kaydın doğruluğu hakkında kuşku duyuyoruz.

26 Ağustos 1922’de başlayan Büyük Türk Taarruzu’nda da Yunanlılar Türk süvarilerinin önünden arkalarına bakmadan İzmir’e doğru kaçmıştı. Ancak, Uşak doğusunda Takmak, Eşme, Alaşehir, Salihli, Kırkağaç, Manisa, İzmir doğusu; Bursa civarından Çanakkale’ye dek Marmara kıyıları boyunca Türk birliklerine irili ufaklı mukavemetler de görülmüştü. Mukavemetlerde öldürülenlerin üzerinden de Çerkez kardeşlerin örgütlediği *Şarkıkarip Çerkezleri Teminihukuk Cemiyeti* kimlikleri çıkmıştı.

Bu mukavemetlerle, istirdad edilen Türk kent ve kasabalarının yakılmasının ardından da Çerkez kardeşlerle envanterlerinde bulunan Çerkez reisleri çıkmıştı. Ethem’in Çerkez Kongresi Başkanı *Bağ Talustan* da Reşit’in Manyas’ta hazırladığı 300 Çerkez süvarisi ile Bursa’da Türk ordusuna silah atarken ele geçirilmişti.

Çerkez Reşit, aradan yıllar geçtikten sonra Kuşçubaşı Hacı Sami’nin 1927’de Atatürk’e suikast girişimi nedeniyle kardeşleriyle diğer 150’liklerin ülkeden çıkarılacağı günler öncesinde, Yunan makamlarına yazdığı sitem dolu bir yazıda bunu şöyle itiraf edecekti:

“Yunan ordusunun Küçük Asya seferinde bizler, sizlerin yanında yer aldık ve kuvvetlerinizin düzenli geri çekilişini destekledik.

Tarihin kritik anında bir halkın kurtuluşu, küçük bir azınlığa tâbidir. Gelecekte *Türk küstahlığının* yok edilmesi biz Çerkesler’in ..(okunmuyor)..ve kaderi olup olmayacağı bilinmemektedir. *Türk Hükümeti’nin politikaları, Çerkesler’in yurtseverliğinden kaynaklanan duruşları ile Yunanlılar’ı birleştirdi.* Türk Hükümeti’nin bizleri yok etmek üzere hareket eden politikası katıyen kabul edilemez. Bizim sizden birşey talep etmeye hakkımız yok, ancak göz ardı edilmemiz de kabul edilemez.

Sayın Bakan, bizim güvenliğimiz sizin elinizdedir.

Reşit

Eski Saruhan Mebusu.”¹⁸

Tüm bu faaliyetlerde de Eşref Bey’in adına rastlanmamıştır.

7.1. Kuşçubaşı Eşref’in Enver Paşa İle İlişkisi Oldu mu?

İzmir’de bulunduğu sıralarda Eşref’in, Anadolu’ya girmek için entrikalar çeviren eski amiri Enver Paşa ile haberleşip haberleşmediği de sorulması gereken bir sorudur. Çünkü kendisi eski TM’ci Çerkez

18 Cilasun, a.g.e., s. 123. Reşit’in *Türk küstahlığı* tabiri de not edilmiştir. Yukarıda anlatılanlar için de bk.; Efe, a.g.e., s. 117 vd.

kardeşlerle İzmir’de bulunurken kardeşi Hacı Sami de Berlin-Moskova-Batum-Buhara ekseninde Enver Paşa ile hareket etmektedir. Eski örgüt ilişkileri dışında aralarında kanbağı bulunan Kuşçubaşı kardeşlerin birbirlerini merak etmemeleri ve haberleşmemelerini biz düşünemiyoruz.

Keza, Eşref ile eski amiri Enver Paşa’nın da..

Stratejik geri çekilmenin tamamlandığını sanarak Anadolu’ya girip Türk İstiklâl Harbi’ne el koymayı düşleyen Enver Paşa’nın, Kuşçubaşı ve Çerkez kardeşlerle ilişki kurmak istediğine dair kayıtlar bulunmaktadır. İT’nin kallavi adlarından olup TBMM’de Eskişehir milletvekilliği yapan Eyüp Sabri (Akgöl) Bey’in organizasyonu ile Trabzon’a tayin edilen Yenibahçeli Şükrü’nün, Berlin’de bulunan Enver Paşa’ya yazdığı 17 Ekim 1920 tarihli mektupta -daha doğrusu raporda- “..emirlerinin Ankara’da Eşref, Eyüp Sabri vesaireye yazıldığı, ancak heniz cevap alamadığı” bildirilmektedir.¹⁹

Berlin’de bulunan Enver Paşa’nın, örgütlemeye çalıştığı İttihadi İslam Cemiyeti’nin İstanbul merkezine gönderdiği 25 Ocak 1921 tarihli mahrem mektupta da bu konu ile ilgili bölümler bulunmaktadır. Cemiyetin *Talat Paşa fraksiyonunca* ele geçirilmek istendiğinden yakınan Enver Paşa, *-bunu engellemek için-* İstanbul merkezine Trabzon’da bulunan Yenibahçe’li Şükrü ile birlikte, Moskova’dan Anadolu’ya gelen Çerkez Sami Bey ve sonra gönüllü birlikleri *komutani Çerkez Ethem ve ağabeyi Reşit beylerle daima samimi ilişkilerde bulunmaları talimatını verir.*²⁰

Ethem’in isyanı ve tepelenmesi ile ilgili gelişmelerden haberi olmamasına imkân bulunmayan Enver Paşa, Cemiyet’in İstanbul merkezine verdiği *talimatta*, Ankara ve TBMM’de de yine Talat Paşa fraksiyonuna karşı bir güç oluşturabilmek için Yenibahçe’li Şükrü-Nail ve Çerkez kardeşlerle birlikte hareket etmelerini ister. Berlin’den Moskova’ya geçeceğini belirten Paşa, İstanbul merkezinden, Trabzon’daki Şükrü ile *Çerkez Reşit ve Ethem beylerle mektuplaşıp* kendisine hemen haber göndermelerini ister.²¹

19 Masayuki Yamauchi, Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa, s. 16. Eserde Şükrü’nün adı *Şahin* olarak geçse de Akal bunun yanlış olduğunu, Şükrü’nün yazışmalarda bu takma adı kullandığını belirtir. (a.g.e., s. 210 vd.) Enver Paşa’nın yaverlerinden olan TM’ci Şükrü Bey, ana tarafından Çerkez asıllıdır. (Burhan Oğuz, a.g.e., s. 121 vd.) Ayrıca Eşref o sırada Ankara’da değil, Afyon civarında bulunmaktadır. y.n.

20 Yamauchi, a.g.e., s. 35 vd. Hacı Sami, 17 Eylül 1920 tarihli faaliyetleriyle ilgili bir raporu TBMM Başkanlığı’na sunulmak üzere Erzurum’da 15. Kolordu Komutanı Karabekir Paşa’ya sunmuştur. Akal, a.g.e., s. 139.

21 Aynı yer. Enver Paşa, istediklerinin yapılması için gerekli olan 6 bin mark: da İstanbul teşkilatına gönderir.

Berlin’de bulunan V. Mehmet Bey’in Moskova’ya geçen Enver Paşa’ya gönderdiği 12 Mart 1921 tarihli mektuptan anlaşıldığı kadarıyla da; Enver Paşa, muhatabı üzerinden, *Yunan işgalindeki İzmir’de bulunan* Reşit’e *talimatlar* göndermiştir: Mehmet Bey şöyle demektedir: “..Bugün buradan doğruca İzmir’e giden bir arkadaşımızla [Çerkez] Reşit’e hitaben bendeniz de bir mektup yazdım. Ve *arzu ve emri devletlerinin ne merkezde bulunduğunu ilave eyledim.*”²²

Ancak Enver Paşa’nın, Yunan hizmetine giren Çerkez kardeşlerle kurduğu ilişkilerin *sakıncalı* olduğu bizzat arkadaşları tarafından kendisine bildirilerek uyarılmıştır: Enver Paşa’nın Anadolu’ya girişi için o sıralarda Trabzon’da zemin hazırlamaya çalışan Küçük Talat (Muşkara) Bey, Enver Paşa’ya yazdığı 12 Mayıs 1921 tarihli mektubunda, faaliyetleri ile ilgili bilgi verdikten sonra şöyle der: “..Bir de aklıma gelmişken şunu yazayım: Bir tamiminizde *Ethem ve Reşit meselesinden bahsetmenizi muvafık bulmadım.* Bu adamlar hakkında öyle propagandalar yapıldı, resmi tebliğlerde o kadar acı şeyler yazıldı ki, haddizatında *az çok hizmetleri ile beraber birer şaki olan, Türk köylerini gaddarâne bir suretle soyup soğana çeviren bu üç kardeş*, bugün haklı haksız her ne ise halkın çok menfuru [iğrendiği kişiler] oldular. *Bence artık böyle adamlardan el etek çekilmeli.* Bazen bize en yakın ve namuslu ve hamiyetlerine tamamen inandığımız arkadaşlara tahammül edilemezken, böyle *bütün varlıkları mağdur kanları ile bulanan bu insanları nasıl tesahüp edebiliriz [sahiplenebiliriz]? Zaten bugün kabul edip de üzerine yürümek istediğimiz prensiplere nazaran bizim hangi şahıslar ile hangi sınıflar ve zümrelerle el ele vereceğimiz ta’ayyün etmiş [ortaya çıkmış] dimektir.*”²³

Görüldüğü gibi Enver Paşa’nın, Yunanlılar üzerinden İngiliz hizmetine giren Çerkez kardeşler ve Eşref’le ilişkisi sürmektedir. Bu durum, hiçbir ciddi altyapı hazırlığı olmadan, adeta ayak/kâğıtüstü kurulan İslam ihtilal cemiyetleri ile İngiliz emperyalizmine karşı *küresel* bir mücadele yürüttüğü söylenen Enver Paşa açısından hayli dikkati çekicidir.

Enver Paşa için söylenen, vatanserliğinin iktidar hırsından önce

22 Yamauchi, a.g.e., s. 258 vd. İfadelerden Mehmet Bey’in, Çerkez kardeşlerin Yunanlılar’a sığınmasından haberdar olduğu anlaşıldığı gibi, bu olayı İT’cilere karşı zayıf idareli Ankara’nın tertiplemediği ve *arkasının da geleceği* belirtilmekte; durum çobansız sürü/kurt deyimi ile açıklanarak; Mustafa Kemal Paşa’nın *kurt*, Enver Paşa’nın *çoban* olduğu, sürünün başına geçmesi gerektiği ima edilir.

23 Yamauchi, a.g.e., s. 102 vd. Enver Paşa’nın Çerkez ve Kuşçubaşı kardeşlerle ilişkisine Emel Akal da çalışmasında yer vermiştir. (a.g.e., s. 141 vd.) Akal, bu ilişkileri Kutay’ı da kullanarak detaylandırmak istemiştir. Ancak, biz Kutay’ı doğru/güvenilir bulmadığımız için referans almıyoruz.

geldiği iddiasının da doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Hırslarının peşinde ihanet çukuruna yuvarlanan Çerkez kardeşler ve Kuşçubaşı ile ilişkisini sürdüren Paşa da bir süre sonra aynı akıbete uğrayacak; *Anadolu'ya girip Türk İstiklâl Harbi'ne el koymak için Saray ve İngilizler'le ilişkiye geçecektir!*

Eşref'in Anadolu'dan ne zaman ayrıldığına ilişkin bu zamana dek bir bilgiye ulaşamadık. Ancak onun da Çerkez Ethem'le birlikte ayrıldığı sanılmaktadır. Ethem ise zikrettiğimiz çalışmamızın 2. Baskısında ilk kez yayınladığımız bir hatıratı göre, Türk ordusunun 8 Eylül 1922'de kente girişi öncesinde Manisa'yı yaktıktan sonra, işbirlikçi Mutasarrıf Hüsnüyadis'in hazırlattığı ve dört lokomotifin çektiği yüzlerce vagon dan oluşan bir trenle İzmir'e gitmiştir. Ethem'in 9 Eylül'de İzmir'den ayrıldığı sanıldığından, Eşref'in de bu tarihte gittiği tahmin edilmektedir.

Ancak, daha sonraki olaylardan, Eşref'in bu tarihten önce de adalar/Yunanistan'a gitmiş olması mümkündür. Nitekim, onun kurduğu kesinleşen ve 9 Eylül 1922'den sonra Anadolu'ya sızıp karışıklıklar çıkarma ve suikast girişimlerinde bulunan *Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi* adlı karşıdevrimci örgüt, Kuşçubaşı'nın aklına birden bire gelmiş olmalıdır.

Bundan sonra Eşref Bey'in Anadolu dışındaki faaliyetlerini göreceğiz.

8.BÖLÜM

KUŞÇUBAŞI, ÇERKEZ ETHEM VE DİĞER ÇERKEZLER'İN ADALAR, YUNANİSTAN VE BATI TRAKYA'DAKİ FAALİYETLERİ

Türk İstiklâl Harbi ve Yunanlılar'ın hizmetine girdikten sonraki dönemde adeta Çerkez Ethem'in gölgesi altında görülen Eşref Bey, Batı Anadolu'nun istirdadından sonra ise bizzat kendi kimliğiyle ortaya çıkar. Kuşçubaşı ve Çerkez kardeşler, bu kez de adalar, Yunanistan, Batı Trakya ve Avrupa'da Türkiye karşıtı faaliyetlerde bulunur. Bunların tümüne de belgeleriyle birlikte bu bölümde yer verilecektir.

Özgün belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Türk Genelkurmayı da bu unsurları dikkatle izlemektedir. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı'na verdiği 16 Eylül 1922 tarihli harp raporuna göre, İzmir'den kaçan Çerkez Ethem *bin kadar** hempası ile Midilli'dedir.¹

Belgede Eşref'in adı geçmemesine karşın, ilerleyen süreçte Kuşçubaşı'nın da Ethem'le birlikte olduğu ortaya çıkacaktır.

İngilizler de Yunanlılar da Kuşçubaşı ve Çerkez Kardeşler de Pes Etmedi

Kuşçubaşı ve Çerkez kardeşler, 9 Eylül'den sonra sığındığı Midilli'de kendilerince pes etmiş değildir. *Çerkez Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda olsa gerek, 'mücadelelerine' devam edeceklerdir.* İleride Türk, İngiliz ve Yunan belgeleriyle de ortaya koyacağımız gibi, *Kuşçubaşı Eşref'-ve Ethem'in-* örgütlediği çeteler, başta Midilli, Sakız ve Sisam olmak üzere diğer Ege adalarından Batı Anadolu kıyılarına çıkıp eylemlerine devam etmek istemiştir. Bu elementlerin böyle bir maceraya da girişeceğini elde ettiği istihbarat doğrultusunda saptayan Türk Genelkurmayı sıkı önlemler aldığından sızmalara *genel olarak* fırsat vermemiştir.

1 HTVD, Mart 1969, sayı: 67, vesika nu: 143.; ATBD, Haziran 1994, sayı: 99, vesika nu: 273.; Genelkurmay/ATASE, Türk İstiklâl Harbi, Kitap 3, Kısım 6, C.2, s. 358'den naklen; Sarhan, a.g.e., s. 212 vd.

* Bir Yunan belgesine göre onların hizmetine giren Çerkezler'in sayısı 3 bini geçecektir. Cilasun, a.g.e., s. 321.

Bu arada Eşref -*Ethem 'le birlikte*- Lozan'daki Türk delegasyonuna suikast girişiminde de bulunmuştur. Eşref ve Hacı Sami'nin adı, Atatürk'e yönelik 1926 İzmir suikastına da karışmıştır. Bunun dışında Hacı Sami'nin yine Atatürk'e yönelik 1927 suikast girişimini de bizzat Eşref planlamıştır. Şimdi aşağıda Kuşçubaşı'nın söz konusu eylemlerine yer vereceğiz. Ancak ondan önce belirtmek gerekir ki, bu eylemler şu koşullarda gerçekleşmektedir: Yunanistan'da Anadolu bozgununun ardından darbe ile işbaşına gelen bir askeri cunta yönetime el koymuştur.²

Ayrıca 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı'nda Türk tarafına isteklerini kabul ettiremeyen İngiltere'nin de bu cuntayı desteklemesi söz konusudur. *Anadolu bozgununun alınlarına çaldığı lekeyi bir an önce temizlemek isteyen Yunan askeri cuntası, Batı Trakya üzerinden İstanbul'a bir taarruza hazırlanmaktadır. İngilizler'in empoze ve organize ettiği bu taarruz planı, yine onların askeri yardımı ile hazırlanmaktadır.*

2 Yunanistan'ın kısa tarihine göz atmak gerekirse şunları görürüz: Mart 1913'te tahta çıkan Kral I. Konstantinos, I. Dünya Savaşı başladığında Almanya lehine bir tarafsızlık politikası izliyordu. Başbakan Venizelos ise İtilaf devletlerinin yanında yer almayı savunduğundan aralarında çatışma çıktı. Kralı destekleyen Albay Metaksas başkanlığındaki Yunan genelkurmayının baskısıyla istifa eden Venizelos, Bulgaristan'ın Sırbistan'a saldırısı üzerine Ekim 1915'te İtilaf kuvvetlerini yardıma çağırır. Bir yıl kadar süren çekişmelerden sonra da ayrı bir hükümet kurarak Haziran 1917'de Konstantinos'u, oğlu Aleksandros lehine tahttan çekilmeye zorladı. Ardından resmen başbakanlığa dönerek Yunanistan'ı İtilaf devletleri yanında savaşa soktu. Yunan birlikleri ancak Mayıs 1918'den sonra Makedonya cephesindeki çarpışmalara katıldı. Venizelos Kasım 1920'deki seçimlerde yenilgiye uğradığı gibi Aleksandros'un ölümünden sonra Konstantinos'un kral olarak yeniden ülkeye dönmelerini önleyemedi. Bu sırada Yunan ordusu Anadolu'daki Türk direnişini kıramayarak Sakarya Meydan Muharebesi ardından savunmaya geçti. Yeni başbakan Gunaris'in İngiliz müdahalesi yönündeki girişimlerine karşın Yunanlılar 1922 Eylül'ünde bozgun halinde Anadolu'dan atıldı. Kaçan Yunan askerlerinin başına geçen General Nikolas Plastiras'ın başlattığı ihtilal önderlerinin ultimatomu üzerine Konstantinos 27 Eylül 1922'de yayınladığı bir bildiri ile bir kez daha tahttan vazgeçerek yerini oğlu II. Georgios'a bıraktı (Konstantinos, 11 Ocak 1923'te Palermo'da ölecektir.) Türkiye ile savaşı resmen bitiren Lozan Antlaşması'nın öngördüğü Mübadele, ülkeye çok sayıda göçmenin akmasına yol açtı. Bu göç dalgası ciddi bir işsizlik ve toprak sorunu doğurduğu gibi siyasal karışıklıklara da zemin hazırladı. Arnavutluk sınırındaki çatışma nedeniyle İtalya'nın giriştiği bombardıman ve Makedonya'da kral yanlılarının düzenlediği barbarsız ayaklanma, askeri rejimi, sivil yönetime dönüş için köklü önlemler almaya yöneltti. Georgios'un ülkeden ayrılmasından sonra Aralık 1923'te yapılan seçimleri Liberal Parti kazandı. Venizelos'un kısa süreli hükümetinin ardından Ulusal Meclis, Mart 1924'te monarşiye son vererek cumhuriyet ilan etti. Halkın bir plebisitle bunu onaylamasından sonra Amiral Paulos Kunduriotis cumhurbaşkanlığına seçildi. Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, s. 521.; Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c.IV, s. 709.; Biyiklioğlu, a.g.e., s. 138 vd.; İHİT, s. 176 vd.

Burada ilginç bir noktaya dikkati çekmek isteriz ki hem Yunanlılar hem de İngilizler; Kuşçubaşı, Ethem ve yandaşı diğer Çerkezler'i anılan amaçları doğrultusunda kullanmak istemiş ve kullanmışlardır da. Doğal olarak Anadolu maceralarında Türk kuvvetlerine yenilen her üç unsur; *Çerkezler, Yunanlılar ve İngilizler bu kez de yine Türklüğe karşı bir ittifak oluşturmuşlardır.*³

8.1. Kuşçubaşı'nın Kurduğu Türk Düşmanı Örgüt: "Anadolu Osmanlı İhtilâl Komitesi"

İşte burada Kuşçubaşı Eşref'in İngiliz ve Yunan istihbaratının yardımıyla kurduğu Türkiye düşmanı bir örgütten söz etmemiz gerekecektir. Aşağıda anlatacağımız olaylar hemen yukarıda değinildiği gibi bir örgüt çerçevesinde yürütüldüğünden onlardan önce bu kuruluşun bilinmesi gerekmektedir. Bu örgüt, *Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi*'dir.⁴

İzmir suikastı bölümünde ayrıntılı anlatılacağı gibi, Mütareke döneminde İstanbul'da İngiliz istihbaratınca çok sayıda işbirlikçi örgüt kurdurulmuştu. Bunların arasında *Anadolu Komitesi*, *Anadolu İttihadı Vatan Grubu* gibi "Anadolu" bağlantılı kuruluşlar da vardı. -*Bu konudaki görüşüne tamamen katıldığımız- Bilge Criss'e göre ise Eşref'in AOİK'i, Mütareke döneminde İstanbul'da kurulan "Anadolu" bağlantılı işbirlikçi örgütlerin Yunanistan'da örgütlenen koludur.*⁵ Hemen aşağıda değinileceği gibi Türk istihbaratının AOİK ile ilgili hazırlayıp Hükümet'e sunduğu raporda da örgütün "*önceleri*" kurulduğu belirtilmekteydi.

Ayrıntılı olarak değinileceği gibi Türk Genelkurmayı, Eşref ve Ethem gibi anti-Türk elementlerin adalar ve Yunanistan'daki faaliyetlerini yakından izliyor, bunlara raporlarında yer veriyordu. Türk Ge-

3 Ancak, aşağıda da açıklayacağımız gibi 20 Kasım 1922 tarihi itibarıyla Ethem ve Eşref, tam da Lozan Barış Konferansı'nın açılacağı sırada Avrupa'ya geçmiştir. Yunanistan'a **kesin olarak** ne zaman döndükleri ise -*şimdilik*- bilinmemektedir. Eşref ve Ethem'in bu organizasyonu gerçekleştirdikten sonra Avrupa'ya gittikleri düşünülmektedir. Nitekim 22 Haziran 1923 tarihli bir Alman belgesinde, Eşref ve Ethem'in Anadolu'ya sızıp karışıklıklar çıkaran çeteleri kurduktan sonra Almanya'ya geldiği belirtilmektedir. (Cilasun, a.g.e., s. 135.) Bu nedenle aşağıda yer vereceğimiz belgelerde anlatılan olaylar kendilerinin yokluğunda, yandaşlarının gerçekleştirmişlerdir.

4 Sözde vatansever-milliyetçi olduğunu ileri süren Eşref'in örgütünün adında *Anadolu, Osmanlı* sözcükleri bulunurken, *Türk, Türkiye* gibi kavramların yer alması hangi amaca kulluk etmek istediklerini gösteren çarpıcı bir kanıttır.

5 İşgal Altında İstanbul, s. 291 vd.

nelkurmayı'nın bununla ilgili ilk istihbarat raporu, aşağıda değinileceği gibi 17 Nisan 1923 tarihlidir. Türk Genelkurmayı, Eşref'in AOİK'sinin Anadolu'da dağıttırdıklarına misilleme olarak Türk uçaklarıyla Midilli'ye bildiriler attırmıştı. Yine Türk Genelkurmayı'nın 7 Mayıs 1923 tarihli istihbarat raporunda da Eşref'in Anadolu'ya gönderdiği çetecilerden **Afyon'lu Çerkez İbrahim**'in üzerinde bazı resimlerle "*Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi Dahili Merkezi*" imzalı bazı bildiriler çıktığı belirtilmişti.

Türk Genelkurmayı dışında TBMM'ye bağlı olarak İstanbul'da faaliyetlerini sürdüren milli/gizli gruplar da AOİK'nin faaliyetlerini takip edip raporlarına almıştır.⁶

Milli istihbarat grupları, İstanbul'un henüz işgal altında bulunduğu sıralarda, 1923 başlarında Anzavur'un oğullarından Kudret'in elebaşılığında bir çetenin kentte gizli bildiriler dağıttığını tespit eder. Türk istihbaratının araştırmalarına göre, *-içeriğine ileride ayrıntılı değineceğimiz-* bildiriler Atina'da basılıp Hidiviye Kumpanyası vapurlarıyla İstanbul'a getiriliyor, İngiliz istihbarat teşkilatına bağlı Rum ve Ermeni memurlar aracılığıyla kente sokuluyordu. Ele geçen ve Mustafa Kemal aleyhine yakışksız/düzeysiz ifadelerin de bulunduğu bildirilerin baş tarafında, çatılmış iki tüfeğin ortasında patlayan bir bomba figürü ve altında *Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi Dahili Merkezi* yazısı bulunuyordu. Onun yanında da Mustafa Kemal, Latife Hanım, Rauf Bey, Recep Peker ve Siirt'li Mahmut (Soydan) Bey'in bulunduğu bir fotoğraf yer alıyordu. Latife Hanım'ın peçesiz olarak yer aldığı fotoğraf, bildiriye konularak halk kışkırtılmak isteniyordu. Bildirinin altında da yıldızlı bir ay halinde "*Anadolu 1338-Osmanlı İhtilal Komitesi Merkezi Umumisi*" yazılı koca bir mühür bulunuyordu.

Bu ve benzeri diğer bildirilerin ele geçirilmesinin ardından milli istihbarat gruplarınca yapılan uzun boylu inceleme sonucunda, bunları dağıttıran AOİK'nin *İngilizler'in yardımı ve Yunanlılar'ın desteği ile* önceleri Atina'da Kuşçubaşı Eşref ve hempalarına kurdurulduğu ortaya çıkıyordu.

6 Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi, Yakın Tarihimiz, c.II, s. 281 vd. **Rauf Bey'in yakını** Kandemir'in yazışları müdürlüğünü yaptığı "*YT*", 1 Mart 1962'de Orbay'ın anıları ile başladığı yayın hayatını, 21 Şubat 1963'te, hatıraların bitişi ile sonlandırır. O. Selim Kocahanoğlu'na göre, 52 sayı yayınlanan *YT*, Orbay'ın anıları için çıkarıldığı izlenimini vermektedir. (Rauf Orbay'ın Hatıraları (-içinde-Rauf Bey Üzerine...), s. XLV.) AOİK'nin İstanbul'da 1923'te dağıttığı bildirilere yer veren *YT*'deki imzasız yazı, "Bu İhtilal Cemiyeti'nin bütün faaliyeti, daha doğrusu gürültüsü bu kadarla kalmıştır." diye bitmekte, ondan sonraki yıllarda faaliyet yapmadığı izlenimi verdirmek istemektedir. Bu durum dikkati çekicidir.

Buradan da açıkça anlaşılacağı gibi, **AOİK, 1338 [1922] yılında kurulmuştur**. Nitekim, bildirileri 1923 başlarında ele geçiren Türk istihbaratı, yaptığı araştırmalar sonucu hazırladığı raporunda, AOİK'nin, hemen yukarıda değinildiği gibi “önceleri” kurulduğunu belirtmişti.

Türk İstihbaratının AOİK İle İlgili Hükümete Sunduğu Resmi İstihbarat Raporu

Türk istihbaratının Hükümet'e sunduğu AOİK ile ilgili resmi istihbarat raporunda da şunlar kaydedilmektedir:

“..Heyetin muvakkat umumi merkezi ve faal kısmı 1923 Nisan'ının 17'nci günü Atina'dan Midilli'ye nakledilmiştir. Umumi merkezin teşkilatı halen muvakkat [geçici] olup Eşref, Mustafa, Kâzım ile Cemal isimindeki kimselerin Vahdettin taraftarları ve İzmir Rum Müdafaa Heyeti* ve Ermeni Taşnak Fırkası ile müzakere halinde bulundukları ve anlaşmaya varıldığı takdirde umumi merkez heyetini teşkil edecekleri muhakkaktır. İzmir Rum Müdafaa Heyeti adına (Serkiyadis) ve Pontos Cemiyeti adına Samsun'lu (Aleksiyadi) isimindeki kimselerin Eşref ile ve Ermeni Taşnak Fırkası temsilcilerinin de Çerkes Mustafa ve Vahdettin taraftarları ile müzakere ve muhabere halinde bulundukları ve Eşref'in bizzat Vahdettin ve İngilizler'den yardım temin etmeğe çalıştığı anlaşılmıştır. Esasen faal heyetin reisi Eşref'tir. Altı kişilik faal heyetten Ragıp** ile İsmail Hakkı Bey Atina'da bulunmaktadırlar. Midilli'de bulunan Eşref'in de sık sık Atina'ya gittiği ve orada ihtilal heyeti erkânıyla görüştüğü ve Midilli'de Yunan çete teşkilatı rüesasından Binbaşı (Lefos) ile de daima temasta bulunduğu ve Midilli'de Yunanlılar'ın kendisine karargâh olmak üzere bir ev tahsis ettikleri gibi, para yardımında da bulundukları ve ayrıca, Pire'de bulunan İngiliz istihbarat şebekesi erkânından Yüzbaşı Greneville ve Harriy ile Teğmen Ralcigh ve William ve Atina'da İngiliz umumi istihbaratı adına memur bulunan (Corpe Arthem) ile de pek sıkı temas ve muhaberede bulunduğu son derece mevsuk [doğru/güvenilir] olarak haber alınmıştır. Eşref ile ihtilal heyetinin İngilizler'den külliyetli miktarda tahsisat almakta oldukları ve Eşref'in, Milli İdare'nin kuruluşu üzerine İstanbul'dan kaçan kimselerin Pire'de toplanmaları için İngilizler nezdinde teşebbüsatta bulunduğu ve hatta Mısır'da bulunan on-

* İşgal döneminde Batı Anadolu'da Yunan ordusunun destekçisi yerli Rumlar'dan oluşan başıbozuk silahlı gruplar. y.n.

** 1921 ortalarında Antalya'ya çıkarma yapacak grup içindeki Çerkes Ragıp olup olmadığı bilinmemektedir.

*sekiz Türk mültecisinin de Nisan nihayetinde Pire'ye getirildikleri ve maruf Çerkes Bekir Sıtkı'nın da Nisan iptidalarında Pire'ye geldiği ve bu adamın Çanakkale'de bulunan İngiliz kumandanlığı ve İstanbul'daki İngiliz istihbaratı delalet ve yardımı ile (Bandırma ve çevresinde ve bilhassa Gönen ve Manyas dolaylarında bulunan bazı Çerkes beyleriyle muhabereye başladığı) fakat Bekir Sıtkı ile Eşref'in aralarında öteden beri mevcut anlaşmazlık dolayısıyla, İngilizlerce bunlara ayrı ayrı faaliyet sahaları verildiği ve Bekir Sıtkı'nın bugün yapmakla meşgul olduğu teşkilatı bitirir bitirmez faaliyete geçmek üzere avanesiyle birlikte Kayasi adasına gidecekleri ve öteki Sıtkı'nın halen maiyetinde sekiz on kişi bulunduğu anlaşılmıştır."*⁷

Türk istihbaratının yukarıda verdiğimiz raporunda değinilen hususlar, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde hemen tümüyle ortaya çıkacağından bunu değerlendirmekten sarfınazar ediyoruz.

8.2. İngiliz Gizli Belgeleri Ne Diyor?

Bu konu ile ilgili olarak İngiliz gizli belgelerinde de hayli bilgi bulunmaktadır. 20 Kasım 1922'de açılan Lozan Barış Görüşmeleri'nin 4 Şubat 1923'te kesildiği sıralarda; 2 Mart 1923 tarihli Atina kaynaklı bir İngiliz istihbarat raporuna göre, Yunan savaş bakanlığı çevreleri, cuntanın lideri **General Plastiras**'ın savaşın yenilenmesine karşı olduğuna, ama General Pangalos'un savaştan yana ve görüşlerinin gittikçe yayılmakta olduğuna inanıyorlardı. *Yunan donanması da her gün tatbikat yapıyordu.* Raporda bildirildiğine göre Pangalos'un buyruk almadan saldırıya geçme olasılığı vardı. Ancak Atina'daki Fransız orta elçiliği karşı çıkarsa, hiçbir eylemde bulunulmayacaktı. Ama Fransızlar ses çıkarmazsa, Yunanlılar bu suskunluğu *özendirme* olarak nitelendirip harekâta geçebilirlerdi. Türkler'in havadan saldırıya geçmeleri olasılığı göz önünde tutularak Atina'nın stratejik yerlerine sahra topları yerleştiriliyordu.⁸

Kuşçubaşı Eşref, Çerkez Ethem, Anzavur'un Oğlu Kadir Çerkez Davut ve Ermeni Çakıncı Türkiye'ye Karşı El Ele

İngiliz istihbarat raporlarına göre yine bu sıralarda Yunan yönetimi,

⁷ a.g.m.

⁸ Prof. Dr. R. Salâhi Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, s. 121 vd. Sonyel'in yayınladığı belgelere kısmen Cilasun da yer vermiştir. a.g.e., s. 191 vd.

özellikle askeri makamları, bir süre önce Yunan adalarına sığınmış bulunan **Kemalist düşmanı kimi Çerkezler’le** düzen çeviriyordu. Atina’daki İngiliz orta elçisi C.H. Bentinck’in 21 Nisan’da Curzon’a bildirdiğine göre, Midilli’deki İngiliz konsolos yardımcısı F. Hadkinson, *kimi Çerkezler’in, Yunan makamlarının da yardımıyla Anadolu’ya baskın yapmayı planladıklarını* 12 Nisan’da haber vermişti. İngiliz orta elçisi Sisam’dan daha önce yapıldığı iddia edilen bu denli bir baskın hakkında Yunanistan dışişleri bakanlığı siyasi daire şefi M. Politis’le 8 Nisan’da görüşmüştü. Bu kez de ona kişisel bir mektup göndererek Hadkinson’un bildirdiği olayları yineliyordu. Konsolos yardımcısı Hadkinson, 12 Nisan’da gönderdiği yazıda *kimi Çerkezler’in, üç veya dört gün içinde karşıdaki Anadolu sahiline inmeyi ve hazırladıkları Türkçe iki bildiriye dağıtmayı planladıklarını* belirterek şöyle diyordu: “Bu Çerkezler’den biri **Mustafa Kemal’le eşinin fotoğrafını taşıyor**; [M.] Kemal aleyhinde konuşuyordu. Yunan askeri katları, çoğunluğu Çerkez 1.400 kişi eğitiyor. Amaçları Anadolu’daki halkı Mustafa Kemal’e karşı ayaklandırmak için kışkırtmak üzere, onları oraya göndermektir. Üç veya dört gün içinde onların 600 kadarı, Yunan destroyeri Aspis’le Anadolu’ya götürülecektir. **Bu akımın şimdiki önderi, bir ay önce* merkezlerinin bulunduğu Berlin’den gelen ve Türk ordusunda eskiden binbaşı bulunan Eşref Bey Kuşçuzade adlı bir Çerkez’dir.** Kendisi oldukça eğitim görmüş bir adamdır. Eşref’ten sonra 780 adamın önderi bulunan Albay Emin Bey Koç; sonra, 220 adama komuta eden ve Ayvalık bölgesinin tanınmış eşkıyası olan Hamit Bey Tsatsan; 180 adama komuta eden Anzavur’un oğlu ve [Çerkez] Ethem Bey’in yaveri Kadri [Kadir] Bey. Sözü edilen 600 adamla karşı sahile gönderilecek olan kişi Kadri Bey’dir. Onlara ek olarak, [Çerkez/Sünlük’lü] Davut Bey 170 adama; Ermeni Çakıncı (Tsakindji), 50 adama önderlik etmektedirler. Bu adamlara günde 3 drahmi ve yiyecek verilir; önderleri ise Yunan subaylarının aldığı maaşı alır.”⁹

Yukarıda yer verdiğimiz İngiliz gizli belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla; Yunanlılar, Türkiye’ye karşı bir savaşa hazırlanmaktadır. Bu doğrultuda Anadolu’dan kaçarak Ege’deki Yunan adalarına sığınan Çerkezler’i de Türkiye’ye karşı kullanmak için onları eğitmektedirler. Bu Çerkezler’in elebaşlıları, çalışmamızın daha önceki bölümlerinde kendilerinden **bahsettiğimiz Kuşçubaşı Eşref, Çerkez Ethem, Ahmet Anzavur’un oğlu Kadir, Manyas’lı Şevket, Çerkez Davut, Çerkez Koç**

9 Sonyel, aynı yer.

* Eşref, aşağıda açıklanacağı gibi, Lozan’daki Türk delegasyonuna suikast için Avrupa’da bulunuyordu. y.n.

Emin gibi adamlardır. İngiliz gizli belgelerinde adı geçen bu adamların isimleri ve Türkiye'ye karşı yapacakları eylemler, birazdan yayınlayacağımız Türk Genelkurmayı'nın istihbarat raporlarıyla da doğrulanacaktır. Bir başka konu da İngilizler'in adalardan Anadolu'ya yönelik bu saldırılardan -güya- haberlerinin olmamasıdır. Bunun doğru olup olmadığı her ne kadar ortada ise de düşüncemizi aşağıda değerlendireceğiz. Şimdi tekrar İngiliz raporuna dönelim:

Eşref'e Göre Anadolu'nun Yüzde 70'i Mustafa Kemal'e Karşymış!

"Dört ay kadar önce, **Şevket Bey adlı bir Çerkez**, 28 adamıyla birlikte Ayvalık bölgesine bağlı Sarmusaki (Sarımsaklı)'ye inmiş; içeriye giderek, 1.700 kişilik bir güç toplamıştı. **Bu adamlar şimdi [Mustafa] Kemal'in gücüne karşı çarpışıyorlar.** İstanbul'daki Türkçe gazeteler çoğu kez onların eylemleri hakkında yazılar yayımlarlar; onların verdiği son haberlere göre bu çeteler, biri Çobanhisar'la Uşak, öteki Bandırma ile Balıkesir arasında olmak üzere iki köprü yıkmışlardır. **Eşref Bey buradaki çeşitli dostlarına, Anadolu halkının yüzde 70'inin Kemal'e karşı olduğunu ve kendisine kaynak sağlanırsa 10 bin kişilik bir güç kurabileceğini bildirmiştir.** Üç veya dört gün önce Aspis destroyeri, 'Sarmusaki'ye 35 Çerkez çıkarmıştır. Bu adamlar vakti geldiğinde, yukarıda sözü edilen 600 kişiye, kendilerine katılmak üzere işaret vereceklerdir. Tüm güç, dört gruba ayrılacak; 1. Adana'dan 2. Uşak-Kayseri'den 3. Balıkesir-Bursa'dan 4. Ayvalık-Gönen'den ilerlemeye başlayacaktır."¹⁰

Midilli'deki konsolos yardımcıları Hadkinson'dan aldığı bu bilgiyi 21 Nisan'da Lord Curzon'a duyuran Atina'daki İngiliz ortaelçisi Bentinck; bunların hangi kaynaktan sağlandığının bildirilmediğini, ama kendisinin öğrenmeye çalışacağını, bu bilginin doğruluğu konusunda biraz temkinli davranılmasını, çünkü Hadkinson'un meslek itibarıyla konsolos değil, yaşlı ve dermansız olduğunu da ekler. Bentinck'in tutumunu onaylayan İngiliz dışişleri bakanlığı, yine **bu olaylarla bir ilgilerinin olmadığını göstermek için** Yunan makamlarının tutumunun, Mudanya Bırakışması'na aykırı olduğunu da bildirir.

Bu arada Hadkinson'dan aldığı bilgilerin güvenilir olmadığını ileri süren Bentinck, 29 Nisan'da gönderdiği şifretelde ise **yukarıdaki bilgilerin, [Midilli'deki] Çerkez önderlerinden sağlandığını ve bunu**

¹⁰ Sonyel, a.g.e., s. 126 vd.

*Yunan destroyerinin [Aspis] komutanının da doğruladığını bildiriyordu. Ayrıca Bentinck, Girit’li ve öteki kimi kişilerin, Pire limanından Anadolu’ya gönderildiği yolunda haberler de almıştır. Tüm bu bilgileri Yunan dışişleri bakanlığı siyasi daire şefine duyuran Bentinck, bir resmi yazı ile Yunanlı muhatabından, Londra’ya iletmek üzere bir yetkili demeç vermesini diler. Siyasi daire şefi yine sözlü olarak bunu yadsır, bu konuda soruşturma yapmaya söz verir. Daha sonra İngiliz muhatabına gönderdiği yazıda, savaş ve deniz bakanlıklarından sağladığı bilgiye dayanarak şu açıklamayı yapar: “Genelkurmay, bir yandan **Trakya’daki orduyu berkitmek** ve öte yandan, **Anadolu’ya değil, Batı Trakya’ya gidecek olan bu göçmenlere iş vermek için Rum, Ermeni ve Çerkez gönüllülerin örgütlenmesi için yetki vermiştir. Adalardaki Çerkezler sırf Anadolu’ya baskın yapmasınlar [!] diye gruplara ayrılmışlardır.**”*

Ancak Atina’dan İngilizler’e gelen bu yazıda Yunan destroyeri Aspis’ten söz edilmemesi dikkati çeker. Nitekim, 1 Mayıs’ta buna karşılık veren İngiliz dışişleri bakanlığı, Yunan açıklamasından memnun kalmadığını, bu denli çetelerin kurulmasının sonucu olarak olay çıkma tehlikesinin daha da artacağını belirtir.¹¹

Atina’nın bu açıklamasına karşın, 27 Nisan 1923 tarihli gizli bir İngiliz raporunda; her birinde 500 kişi bulunan ve ‘Yunan gönüllülerinden’ oluştuğu bildirilen en az 5 çetenin Anadolu’ya yakın adalara hareket ettiği belirtilir.¹²

İngiliz Gizli Servisinde Çalışanlar

Aşağıda sunacağımız belge ise İngiliz istihbaratı ile Türk İstiklâl Harbi’ne karşı -aralarında Eşref’in de bulunduğu- Türkiye ve Türkiye dışında faaliyet gösterenler arasındaki ilişkiyi kanıtlamaktadır. Belgede, bu tip kişilerin *Türkiye’yi terk ettikten sonra da İngiliz gizli servisi ile ilişkisinin* -bir şekilde de olsa- *sürdüğünün açıkça görülmesi anlamlıdır*. İngiliz diplomatik misyonlarının böyle kişilerle, kendi gizli servis elemanlarının, kimliğini gizlemek kaydıyla görüşmelerine izin vermesi, *eskiden kurulan ilişkilerin sürdüğünün* açık bir kanıttır. Ayrıca, bu tip kişilerle İngiliz gizli servisi arasında sürdürülen ilişkilerin; *İlâyi Vatan/Tarikatı Salâhiye Cemiyeti/Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi gibi anti-Türk oluşumlarla ilgili olduğu* açıktır.

¹¹ Aynı yer.

¹² a.g.e., s. 127 vd.

Atina'daki İngiliz ortaelçisi Bentinck, Yunanistan'ın değişik yerlerindeki İngiliz konsoloslarına 28 Mayıs'ta, bir sirkü tebliğ edip bir suretini de dışişleri bakanlığına gönderiyordu. Bakanlık, 18 Haziran'da Londra'dan gönderdiği yanıtta Bentinck'in tutumunu onaylıyordu. Sirküde şunlar belirtiliyordu:

“Şu sırada kendi güvenlikleri için *İngiliz makamlarınca Türkiye'den çıkartılmış olan çok sayıda Türk, Ermeni, Çerkez ve öteki kişiler vardır*. Bunlar iki sınıfa ayrılır:

“a) Gizli Servis'te çalıştıktan sonra bilinen nedenlerden ötürü çıkartılanlar;

“b) Türkler'in İstanbul'a dönmesi üzerine, kendi görüşlerinden ötürü zulme uğrama olasılığından kaynaklanarak başkentteki İngiliz makamlarına sığınanlar.

“İngiliz yönetiminin, her iki sınıftaki kişilere karşı hiçbir sorumluluğu yoktur, çünkü (a) sınıfında olanlara, *işlerine son verilirken bir ödenek verilmiş* ve askeri makamların, onlara karşı daha fazla sorumluluğu olmadığı anlatılmıştı; (b) sınıfındakilerin hayatı, kendilerinin kişisel dileği üzerine kurtarıldığı için İngiliz hükümeti üzerinde herhangi bir hakları yoktur. Bu kişiler size başvurarak yardım dileğinde bulunur veya başka bir özür öne sürerse, onların sorunları veya işleriyle hiçbir biçimde ilgilenemeyeceğinizi onlara açıkça bildirmelisiniz. Aynı zamanda (a) sınıfındaki kişilerle uğraşırken, herhangi bir biçimde *gizli servisle* bir ilişiğiniz olduğunu gösterecek hiçbir davranışta bulunmayınız.”¹³

8.3. Türk Genelkurmay'ının Istihbarat Raporlarında Eşref'in Örgütlediği Çetelerin Anadolu'daki Faaliyetleri

Her ne kadar Yunanlılar ve “*onların çekilişlerini destekleyen*” en önemli müttefikleri kimi *Çerkezler* 9/17 Eylül 1922'de Anadolu'dan atılmışsa da pes etmiş değillerdir. Özellikle Batı Anadolu'nun hemen karşısında bulunan Ege adalarından Anadolu'ya; Kuşçubaşı Eşref, Hacı Sami, Çerkez Ethem ve diğer Çerkez elebaşlarının örgütlediği birçok ‘çete’ sızma girişiminde bulunmuş, bunların bir kısmı da Türk topraklarına girebilmiştir. Türk Genelkurmayı da bu konuda son derece duyarlı olduğundan adalardan Anadolu'ya sızma girişimlerini püskürtmenin yanı sıra; ayrıntılı koordinatlarından günü gününe, saati saatine varıncaya kadar tümünü de rapor etmiştir.

13 Sonyel, a.g.e., s. 231 vd.

Gözden geçirdiğimiz konu ile Genelkurmay istihbarat raporlarının 17 Eylül 1922-19 Temmuz 1923 arasındaki bölümlerinde *Enez'den, Muğla doğusuna kadar* uzanan Batı Anadolu kıyılarına 150'ye yakın sızma girişiminde bulunulmuştur. Bu girişimlerin bir kısmı keşif-gözetleme; bir kısmı, baskın yapıp kaçma; bir kısmı da sızıp derinliklere intikal ederek karışıklıklar çıkarmayı hedeflemiştir. Derlediğimiz bu sızma girişimlerinin konumuzla doğrudan ilgili olanlarını burada vereceğiz. Ayrıca bu bölümde *-özetleyerek ve kısmen sadeleştirerek-* vereceğimiz bilgilerin tümü Türk askeri istihbarat birimlerince elde edilmiş olup **“Genelkurmay Başkanı Fevzi” (Çakmak) imzasıyla** ilgili makamlara iletilmiştir.

Türk Uçakları Midilli'yi Niye Bombaladı?

17 Eylül 1922: Urla yarımadasına bir düşman torpidosundan sahile çıkarılan müfreze, tarafımızdan imha edilmiştir. Düşman torpidosu ise etkisiz 20 kadar mermi atıp çekilip gitmiştir.¹⁴

20 Eylül: Türk Genelkurmayı, ilk önce İzmir limanı girişindeki Kösten adasını işgal etmiş, ardından elinde bulunan sınırlı sayıdaki tayyareyi Midilli adasını keşifle görevlendirmiştir. Türk tayyarelerine sadece keşif değil, başka bir görev verildiği de anlaşılmaktadır. Şöyle ki; ada üzerine intikal eden tayyarelerin pilotları, Midilli limanı önünde 2'si savaş gemisi olmak üzere 13 büyük geminin demirli, liman içinde de 100'den fazla küçük geminin rıhtıma bağlı olduğunu, şehrin doğusundaki kalede ve civarında çeşitli çadırlar bulunduğunu görmüş ve gemileri bombalamıştır.¹⁵

4 Ekim: İzmir/İmbatburnu yakınındaki bir adaya Yunan gemilerinin den çıkan 6 kişi ateşimizle püskürtülmüştür.¹⁶

10 Ekim: İzmir/Çeşme Farnaburnu civarında bazı düşman yelkenlileri görülmesi nedeniyle sahillerin güvenliği açısından adı geçen ada tarafımızdan işgal olunmuştur.¹⁷

30 Ekim: Adalardan gelerek Saros körfezine çıkan ‘Yunan’ ceteleri

14 İHİT (İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar), s. 291 vd.

15 a.g.e., s. 297 vd.; Vecihi Hürkuş, Bir Tayyarecinin Anıları, s. 25 vd. O çadırların kimler için kurulduğu ve içinde kimlerin kaldığı, İngiliz belgelerini yukarıda yayınladıktan sonra artık bir sır olmaktan çıkmaktadır. Keza gemilerin niye bombalandığı da.. Çadırlar, Kuşçubaşı ve Çerkez Ethem'in örgütlediği Çerkezler için kurulmuş; gemiler de yine anılan **Çerkezler**'i Anadolu kıyılarına çıkarmak için hazırlanmış bombalanmıştır.

16 a.g.e., s. 111 vd.

17 a.g.e., s. 117.

Gelibolu ile Maydos arasındaki İslam köylerini basmış ve Bigalı yolu üzerinde 3 Müslüman'ı şehit etmişlerdir.¹⁸

4 Kasım: İzmir/Kefre iskelesi kuzeybatısındaki Ahmetbeyli iskelesine bir yelkenli yavaşarak 20 kadar eşkiyayı karaya çıkarmaya girişmiş de çıkan çatışma üzerine uzaklaştırılmışlardır.¹⁹

Gâvur İmam Yakalanıyor

27 Kasım: Yunanlılar'la birlikte çalışan ve Biga mıntıkasında eşkiyalık yapan [Ahmet Anzavur'un hempası] Gâvur İmamı namıyla bile-nen Fevzi, takip müfrezelerimizin takibatıyla Biga'da hükümet yetkililerine teslim olmuştur.²⁰

28 Ocak 1923: İzmir/İldir körfezi Memodis adasında görülen çeteler, topçu ateşi baskınımız sonucunda 7 yelkenli kayığı [ile] Sakız yönüne gitmişlerdir.²¹

28 Ocak: Ezine'ye çıkmak isteyen 2 düşman kayığı, Türk ateşi ile Bozcaada'ya kaçmaya zorlanmış; Söke'ye çıkan bir düşman çetesi ile de Türk jandarmaları arasında çarpışmalar çıkmış, çeteler takip edilmektedir.²²

3/4 Şubat: Sisam'dan kayıklarla gelen 70 kişilik bir düşman çetesi-nin Söke/Rumçakılı'ya çıkararak Ahmet Ağa'nın 350 koyununu gasp ve buradaki takviyeli karakollarla çarpıştıkları, 1 çobanın şehit ve 1 er ve 1 hayvanın yaralı olduğu anlaşılmış, çarpışma devam etmektedir.²³

18 a.g.e., s. 131 vd. AOİK ile ilgili Türk istihbaratının raporunda Eşref'in Rum ve Ermeniler'le de işbirliği yaptığı belirtilmişti. Hemen yukarıda yer verdiğimiz Haddin-kinson'un 12 Nisan 1923 tarihli yazısında da Yunan subaylarının çoğunluğu Çerkez 1.400 kişiyi eğittiği bildirilmekteydi. Doayısıyla Anadolu'ya sızma girişiminde bulunan Çerkezler arasında Rum ve Ermeniler'in de olduğu açıktır ve bunların tümü tek bir merkezden yönetilmektedir.

19 a.g.e., s. 141 vd.

20 a.g.e., s. 165. Zekeriya Özdemir de tarih vermeksizin, Gâvur İmam'ın yargılanmak üzere Bandırma'ya götürülürken kaçmak istediğini, ancak Başçavuş Hamdi Efendi tarafından öldürüldüğünü yazmaktadır. Milli Mücadele Yıllarında Balıkesir Cepheleleri, s. 55n.; Balıkesir Bölgesi'nde Milli Mücadele Önderleri, s. 11n.

21 İHİT, s. 111.

22 a.g.e., s. 113.

23 a.g.e., s. 121. "Hakimiyeti Milliye"nin 5 Haziran 1923 tarihli sayısında bu konu ile ilgili olduğu anlaşılan şu haber yer almıştır: "Sisam'dan Anadolu'ya geçerek büyük ve küçükbaş hayvanları gasp, birçok Müslüman'ı şehit ve düşmana casusluk etmekle suçlanan, Söke'nin Bağarası karyesinden Dimitrioğlu Andoriko ve Kuşadalı Yorgioğlu Elki, Divanı Harp kararıyla Söke'de asılarak idam edilmişlerdir." Nakleden; Engin Berber, Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dö-nemine Tepkiler, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.III, Mart 1986, sayı: 4.

5 Şubat: Sisam karşısı Dipburnu'na 3 kayık yaklaşarak karaya 8 kişi çıkarılmışsa da ateşimizle geri atılmıştır.²⁴

6 Şubat 1923: İzmir mıntıkasında 3.2. '23'te Sakız yönünden gelen 7 kayık Mikro adası güneyine ve 2 kayık Çolakburnu'na sokularak *postalarımıza ateş açmış* ve karşılık vermemiz üzerine geldikleri yöne gitmişlerdir. 4.2. '23 saat 03'te Epili burnu kuzeyindeki Sakızağacı sahiline yaklaşan bir düşman motoru, *postalarımızın ateşiyle* püskürtülmüştür.²⁵

7 Şubat 1923: Midilli/Mavloh yönünden gelerek sahilimize yaklaşmak isteyen bir motor..Söke/Pilaka burnuna yaklaşmak isteyen 2 kayık, *postalarımızın ateşi üzerine* Sisam'a dönmüştür.²⁶

8 Şubat: İzmir/Dersin'deki eşkıyayı Değirmendere batısındaki Leyva civarına çıkarmak isteyen bir düşman motorbotuna karakolumuz tarafından açılan ateş üzerine *2 saat kadar çarpışma devam etmiş* ve motor sahilden atılmıştır.²⁷

11 Şubat: Söke/Karine gölü iskelesine çıkmak isteyen 3 kayık içindeki çete ile devriyemiz arasında *1.5 saat kadar çarpışma olmuş*, kayıklar Sisam'a çekilmiş, çarpışma sırasında Sisam'dan postalarımıza etkisiz ateş yapılmıştır.²⁸

28 Şubat: 27/28 gecesi Midilli'den gelen eşkıyayı taşıyan bir motor Edremit/Narlı iskelesine, aynı gece düşmanın diğer bir motoru ile arkasındaki 4 sandal Söke/Süngerburnu'na yavaşlamak istemişse de ateşimizle püskürtülmüşlerdir.²⁹

11 Mart: Bodrum/Gümüş iskelesine yaklaşmak isteyen düşman kayığından karaya çıkan 3 kişi gözetleme postamızca sarılarak ölü ele geçirilmiş; Kazıklı körfezine çıkmak isteyen 2 kayık içindeki şakiler ateşle uzaklaştırılmışlardır..³⁰

24 Mart: ..Söke'ye 24 Mart saat 09.00'da Sisam'dan gelen ve içinde 15 kişi bulunan 3 düşman kayığı Dipburnu'na yaklaşmış, *1 saat süren çarpışmanın ardından* kayıklar uzaklaştırılmış; 1 er hafif yaralanmıştır..³¹

26 Mart: İzmir/Seferihisar Sıçan adasına 25 Mart saat 17.00'de bir motorbot gelerek mürettebatından birkaç kişi ile adada 2 mangalılık siper kazdıktan sonra Sisam'a gitmiştir..³²

24 a.g.e., s. 323.

25 a.g.e., s. 126.

26 Aynı yer.

27 a.g.e., s. 127.

28 Aynı yer.

29 a.g.e., s. 161.

30 a.g.e., s. 175.

31 a.g.e., s. 199.

32 a.g.e., s. 101.

Kuşçubaşı'nın Gönderdiği Çeteler 500 Kişiyle Türk Karakolunu Basıyor

29 Mart: İzmir/İpliburnu kuzeyinde Doğanbey'e 28/29 Mart gecesi yaşanan 12 kayıkla bir top taşıyan motordan sahile çıkan eşkıya, gece bölük merkezini basmış ve bölük komutanı yaralı ve 1 takım komutanı şehit düşmüştür. Kuvveti 500 kişi sanılan eşkıyanın takip kuvvetlerimizin gelişyle İpliburnu'na çekildiği ve oradan 12 sandal ve römorköre binerek Sisam'a kaçtığı ve yanlarında Doğanbeyliler'e ait bir sürü küçük/büyükbaş hayvan götürdüğü anlaşılmıştır. Şehit subay dışında halk ve erlerden sayıları tam anlaşılamayan kayıplar bulunduğu ve İpliburnu karakolundan birkaç erin kaybolduğu bildirilmiştir.³³

30 Mart: Doğanbey baskınında yaralanan bölük komutanı da aldığı yaranın etkisiyle şehit olmuştur.³⁴

31 Mart: ..Doğanbey baskınında 2 subay, 1 er şehit, 3 er yaralı; halktan 1 erkek, 1 kadın şehit, 5 erkek, 3 kadın yaralı ve 1 erin esir olduğu anlaşılmıştır.³⁵

7 Nisan: ..Doğanbey baskınında esir edildiği bildirilen er, İpli batısında şehit edilmiş bir halde bulunmuştur.³⁶

5 Nisan: Marmaris sahillerine yanaşmak isteyen birçok silahlı Rum, ateşimizle Sömbeki yönüne kaçmıştır.³⁷

8 Nisan: ..Sisam karşısı Dipburnu güney sahilindeki adalara çıkan 15 şaki ile yarım saat kadar süren çarpışmadan sonra çeteler sandallarla Sisam'a dönmüştür.³⁸

10 Nisan: İzmir/İstanidi-Komidi burunlarına gece yaklaşmak isteyen 2 düşman kayığı ateşimizle geri atılmıştır.³⁹

14 Nisan: Çanakale/Bababurnu sahiline yaklaşmak isteyen bir kayık ateşimizle geri atılmıştır. 04.40'ta Narlı iskelesine yaklaşmak isteyen bir motordaki eşkıya ile çarpışılmış, motor geri atılmışsa da Şirani Sani yönünde görülen bazı belirtilerden motorun sahilin bir kısmına bazı şakiler çıkardığı sanılarak takibine girilmiştir.⁴⁰

16 Nisan: ..Narlı'ya çıkan çetenin Bayramiç yönünde kuzeye gittiği öğrenilerek izlemeye devam edilmiştir.⁴¹

33 a.g.e., 203.

34 a.g.e., s. 305.

35 a.g.e., s. 407.

36 a.g.e., s. 43.

37 a.g.e., s. 41.

38 a.g.e., s. 423.

39 a.g.e., s. 45.

40 a.g.e., s. 29.

41 a.g.e., 31.

Kuşçubaşı Eşref'in Yakalanan Adamı Ne Anlattı?

17 Nisan: ..Çanakkale/Tireli iskelesi civarında karaya çıkan çete ile bir takip müfrezemiz Şiranı Sani kuzeyinde 15 Nisan'da çarpışmış ve eşkıyadan Bandırma'lı Laz Salih adında birisi yakalanmıştır. Eşkıyanın çarpışmadan sonra Mükretepe yönüne kaçtığı anlaşılmış, takiplerine devam edilmiştir. Adı geçen şaki Salih, karaya çıkan eşkıyanın Kel Aziz komutasında 38 kişiden oluştuğunu ve bunlardan başka **Anzavur'un oğlu Kadir**'in komutasında 47 kişinin Narlı civarından karaya çıkmak girişiminde bulunduğu ve fakat bunların karaya çıkamadığını ve **Çerkez Eşref'in karaya çıkmak için Midilli'de teşkilatla meşgul olduğunu** ifade etmiştir. İzmir muntikasında Kokomau adaları civarında dolaşan kayıklara topçu ile ateş baskını yapılmış ve kayıklar Sakız yönünde kaçmıştır. Çanakkale muntikasında 16 Nisan'da Kazdağ'ı batısında Mükretepe'de eşkıya ile takip müfrezemiz arasında 2 saat çarpışma olmuş; eşkıya 1 ölü, 1 Rus silahı terk ederek Karanlıkdere yönünde kaçmıştır. 17 Nisan'da Çırpılı'da çıkan ikinci bir çarpışmada **Giresun'lu Eyüp** adında biri yakalanmıştır. Takiplerine devam edilmektedir. Mükretepe çarpışmasında [eşkaya] bomba ve otomatik [tüfek] kullanmış, 2 subay, 4 er şehit, iki er yaralı düşmüştür.⁴²

20 Nisan: ..17 Nisan'da Mükretepe civarında bir kısım eşkıya ile bir diğer çarpışma daha çıkmış ve eşkıyadan 1'isi ölü ele geçirilerek geri kalanları Yatluktepe'ye doğru kaçmıştır. Bundan başka 16 Nisan'da çarpışmadan sonra kaçan şakilerden 1'isi 17 Nisan'da Ümmiler Meydanı'nda yakalanmıştır. Eşkıyanın Kazdağ/Menderes arasında dağınık bir halde kaldığı anlaşılmakta ve takiplere devam edilmektedir. Söke/Köyceğiz güneyi Babaadası yönünden gelen bir kayık sahile yanaşmak istemişse de ateşimizle uzaklaştırılmıştır. Çanakkale/Bababurnu açıklarında dolaşan bir torpido 19/20 Nisan gecesi sabaha kadar gözetlemeyi sürdürmüş, sabaha karşı Bozcaada'ya gitmiştir. 19 Nisan'da Karaköy civarında takip müfrezelerimizle eşkıya arasında çıkan çarpışmada [**Anzavur'un oğlu**] **Kadir** çetesinden 1 şaki daha yakalanmıştır. 18 Nisan'da Çırpılar doğusunda çıkan ikinci çarpışmada şakiler 1 ölü bırakarak Açöldüren dağı yönünde kaçmışsa da bunlardan 3 kişi daha sağ yakalanmıştır. 19/20 Nisan gecesi 30 kişilik bir eşkıya çetesinin Karaköy'ün 20 km. kadar kuzeydoğusundaki Sazaklar köyünü basmış olduğu bildirilmiş ve takibine müfrezeler çıkarılmıştır. Çeşme/Finliburnu karşısındaki adaya yanaşan eşkıya kayıklarına 19 Ni-

42 a.g.e., 33 vd. Türk Genelkurmayı'nın bu raporunda yer alan bilgilerin yukarıda yayınladığımız İngiliz belgeleriyle birebir örtüşmesi dikkati çekicidir.

san'da topçu ateşiyle baskın yapılmış, kayıklarla adı geçen adadaki gözetleme yerindeki 5-6 kişi Sakız yönüne kaçmışlardır..⁴³

22 Nisan: ..20 Nisan'da 3 silahlı kişi Çanakkale/Pazarköy kuzeybatısındaki Karadağ'a çıkıp buradan Fili'ye geçmiş ve şakilerden Sazakdere kuzeyinde 1 kişi daha yakalanmıştır..⁴⁴

23 Nisan: ..21/22 gecesi 16 kişiden oluşan bir eşkiya çetesinin, Gönen'in 30 km. güneybatısındaki Köyalan ile Kavraş arasından Baldağı yönüne gittiği haber alınmıştır. 22 Nisan saat 20.00'de Biga'nın 18 km. güneyindeki Güveğioba civarında 30 kişiden oluşan bir eşkiya çetesiyle bir süvari müfrezemiz arasında çıkan çatışmada eşkiya karanlıktan yararlanarak İnovai Bâlâ güneyi yönünde kaçtı. Gönen Kaymakamlığı'nın yazısına göre, 23 Nisan'da saat 2'de yolda Gönen'in 10 km. güneybatısındaki Muratlar civarında **Kel Aziz çetesi** ile jandarma müfrezesi arasında bir çatışma çıkmış ve eşkiya Ilıcaova yönünde geri atılmıştır. Takiplerine devam edilmektedir. 21/22 gecesi saat 04.30'da Kazdağı'nda beyaz bir aydınlatma fişegi atılmıştır. Şimdiye kadar şakilerden 4'ü ölü olmak üzere 16 kişi yakalanmıştır..⁴⁵

26 Nisan: Bir takip müfrezemiz 24 Nisan'da Çanakkale/Pazarköy Bilaller civarında, Üvniye Kocay ve Arbasta'daki postalarımız Hamidili civarında küçük eşkiya çeteleriyle çarpışmıştır. Şakiler kaçmış, 2 erimiz yaralanmıştır..⁴⁶

Türk Uçaklarının Midilli Üzerine Attığı Bildiride Ne Yazıyordu?

28 Nisan: ..25 Nisan'da Biga/Cihadiye'de çıkan çarpışmada 2 şaki ölü olarak; keza 26 ve 27 Nisan'da yapılan çarpışmalarda Biga/Adliye'de 1, Maksudiye'de 1, Güney kuzeybatısındaki Çerkezkeçidere'de 3 ki, toplam 5 kişi yakalanmıştır..27 Nisan'da bir tayyaremiz Midilli'ye giderek bildiri [atmış] ve ârizasız dönmüştür. Saat 08.00'da Torbalı'nın 4 km. batısında Arapkıyusu civarında görüldüğü haber alınan çetelerin tepelenmesi için gönderilen müfreze, çarpışarak 6 kişiden oluşan çetecilerden 4'ünü sağ, 2'sini ölü olarak ele geçirmiştir..⁴⁷

[28 Nisan 1923 tarihli bir Yunan belgesinden anlaşıldığı kadarıyla Türk uçağının attığı Türkçe bildirilerde **Çerkezler uyarılarak eğer Türk sahillerinde yakalanacak olurlarsa Yunan ajanı sıfatıyla ceza-**

43 a.g.e., s. 43 vd.

44 a.g.e., s. 44.

45 Aynı yer.

46 a.g.e., s. 45.

47 a.g.e., s. 46.; Hürkuş, a.g.e., s. 25 vd.

landırılacakları belirtilmiştir. Yunan istihbaratının el yazılı tercümesi şöyledir: “...bunlar Yunanistan’da toplandılar. Doğu bölgesi gerilla komitesini kurdular. Ethem, **Eşref**, **Hacı Sami** ve taraftarları anavatanlarına karşı halkı ayaklandırmak için bildiriler kaleme aldılar ve böylece düşmanın oyuncağı haline geldiler. Birçok insan ne olduğunu bilmeksizin bunlara katıldılar. Şayet siz de bunlar gibi davranırsanız aynı kaderi paylaşırsınız. **Bu komitenin önde gelenlerini öldürünüz** ve Türkiye’ye birer yurtsever olarak geri dönünüz.”⁴⁸

29 Nisan: ...Biga/Anbar köyünde 1, Pazarköy güneybatısı Terziaları’nda diğer 1 şaki yakalanmış ve Torbalı civarında yakalanan şakilere 1 Rum daha silahsız olarak katılmıştır.⁴⁹

5 Mayıs: ...**Narlı iskelesine çıkan çetelerden şimdiye kadar 36 kişi sağ ve ölü yakalanmıştır.** Söke/Muraki gölü civarında görüldüğü bildirilen 40 kişilik çetenin Büryan köyü civarından geçerek Kemerler yönüne gittikleri anlaşılmış ve takiplerine müfreze çıkarılmıştır.⁵⁰

6 Mayıs: ..Söke/Vaflı gölü doğusunda 40 kişilik çete ile takip kollarımız arasında henüz temas kurulmamıştır.⁵¹

Eşref’in Eski Mesai Arkadaşı Anzavur’un Oğlu Kadir Ele Geçiriliyor

7 Mayıs: **Çanakkale muntikasında ateşkes sınırının doğusunda şekavet yapan [Anzavur’un oğlu] Kadir ve 1’i ölü, 3’ü yaralı olmak üzere 4 arkadaşı Kale civarında yakalanmıştır.** Edremit muntikası: Kel Aziz çetesine mensup 3 şaki Güney güneyinde Fındıklı civarında yakalanmıştır. Akhisar muntikasında: Akhisar’ın 18 km. kuzeydoğusunda Başlamış köyüne gelerek jandarmalarla çarpışan ve **Çerkez oldukları sanılan 12 kişiden oluşan bir çete, doğuya doğru kaçmayı başarmıştır.** Takip edilmektedir. Söke/Çine çayı batısında bulunan 40 kişilik çete, 6 Mayıs saat 02.00’da Eskiçine gözesinden doğuya geçerek, Sakallı yönüne gitmiştir. Bu çetelerle takip müfrezelerimiz arasında 6 Mayıs’ta Kırşakallı kuzeydoğusunda temas kurulmuş ve 6 saat süren çarpışma sonucunda çete 1 ölü ve 1 yaralı bırakarak Koçak yönüne kaçmıştır. 3 şehit, 2 yaralımız vardır. **Takiplerine devam edilmektedir. Bu çeteden sağ yakalanan Çal’lı birinin* ifadesine göre çete Midilli’den 5 motor,**

48 Cilasun, a.g.e., s. 21 vd.

49 İHİT, s. 47.

50 a.g.e., s. 48.

51 a.g.e., s. 49.

* Eşref’in ünlü Yemen seferinde bulunan Çal’lı Hüseyin’in bu kişi olup olmadığı bilinmemektedir. HTC, s. 27

1 kayıkla bilemediği bir yere 10 gün önce çıkarılmış ve çetenin reisi **Afyon'lu Çerkez İbrahim*** olup 28 kişiden oluşuyormuş. Amaçları Afyonkarahisar'a gitmekmiş. Adı geçenin üzerinde bazı fotoğraflarla **'Osmanlı İhtilal Komitesi Dahili Merkezi'** yazılı bir bildiri bulunmaktadır. Çanakkale muntıkasında 6 Mayıs gecesi Güney güneyinde Kaplan köyünde 10 kişilik bir çete ile çıkan çarpışmada şakilerden 1'i sağ yakalanmış diğerleri kaçmayı başarmıştır. 1 erimiz şehit edilmiştir. Söke/Çine'nin kuzeydoğusunda Mavras yaylasında silahlı çete ile 6 Mayıs'ta çıkan çarpışmada çete ikiye ayrılmıştır. Mavras civarında çeteden 6 şaki de sağ yakalanmıştır. Evvelce de yakalananlara göre çetenin kuvveti 20 kişi kalmış, bunlar da cephanesiz olarak ormanlara dağılmışlardır. Araştırma ve takiplere devam edilmektedir. Şimdiye kadar kayıplarımız **3 şehit ve 3 yaralıdır.** (9.5.1922)⁵²

Eşref'in Seviyesini Gösteren Bildirisinde Ne Yazıyordu?

Anzavur'un oğlunun yakalanmasının İngilizler'i nasıl telaşlandırdığını hemen aşağıda anlatacak olmakla birlikte Türk Genekurmay'nın istihbarat raporlarına kısa bir ara verip Kuşçubaşı'nın kendi seviyesi(zlığı)ni de ele veren bildirilerinde neler yazdığına bakalım.

Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi Dahili Merkezi yazılı bildirimlerde -Fransız *İllüstration* dergisinden alındığı yazılı- bir fotoğraf da bulunuyordu. Fotoğrafta, Mustafa Kemal, -peçesiz ve ayak ayak üstüne atmuş- Latife Hanım, Rauf Orbay, Recep Peker ve Siirt milletvekili Mahmut (Soydan) Bey bulunuyordu. Bildirinin diline doladığı, Latife Hanım'ın görünümü idi. Bildiriyi kaleme alan Eşref veya hempalarının bunu dillerine dolayarak Anadolu köylüsünü ve saf insanları kıskırtmak amacını taşıdıkları ortada idi.

Tamamını okuyan Kandemir'in, yakışıksız sözler bulunan kısımlarını sansürlediği anlaşılan ve *"Ey Müslüman kardeş! Ey bedbaht millet!"* diye başlayan bildiri şöyle devam ediyordu:

"...Sen kanınla, camınla, malınla çalışarak verdiğin kurbanlara mukabil Elhamdülillah Anadolu'nu kurtardın. Fakat Padişahımızın makamını bin hiyle ve desise ile gasp eden ve Hilafeti Uzmâ'ya kâfircesine tekmeler atan (...) Mustafa Kemal'i gör. Hele şu resimdeki biçare ka-

52 a.g.e., s. 65.

* Afyon'lu Çerkez İbrahim, Eşref'in *ünlü* Yemen seferinde de bulunmuştur. (HTC, s. 26.) Anzavur'un ikinci ayaklanmasında Bursa'yı içeriden çökertmek için hazırlanan planda da bir **Çerkez İbrahim** adına rastlanmıyşsa da (Sofuoğlu, a.g.e., s. 29.) aynı kişi olup olmadığı bilinmemektedir.

rısını dikkat gözü ile gör! Hicabından yerlere, İslamiyet ve milliyet namına yerlere geç ve geçtikçe geç! Senin ismet ocağına, namus yuvana sokulan cinayetleri, denaetleri gör!

"Ey ümmeti Muhammet! Kur'an'ın emirlerine sırt çeviren, İslam ve millî muaşeret adabını ayaklar altına alan, düşman Ankara kapılarında iken gazi'lik ve müşirlik peşinde koşan (...)

"Yarın senin de karı ve kızının bu hallere getirileceğini, ırz ve namusunun mubah kılınacağını düşün. Vicdanına kulak ver! Dininin, namusunun ne kıratta bir Millet Reisi elinde oyuncak olduğunu anla!

"Ey dindaş! Fazla söze hacet yok. Din ve ırk ocağımızın ta hari-mine kadar uzanan bu eli bugün kırmazsan, dinine, Kur'an'ına, ırz ve namusuna ebediyen veda et!"

Mühür

(Anadolu 1338-Osmanlı İhtilal Komitesi Merkezi Umumisi)⁵³

Eşref'in Eski Mesai Arkadaşı Anzavur'un Oğlunun Derdi İngiliz'i Gerdi!

Şimdi burada, Eşref'in, Çakırcalı Mehmet Efe'nin takibinde mesai arkadaşlığı yaptığı Anzavur'un oğlunun Türk kuvvetlerince ele geçirilmesiyle çok önemli bir durumla karşı karşıya bulunuyoruz. Çünkü, Anzavur'un oğlunun yakalanmasıyla *telaşa düşen* İngilizler, Kadir'in derhal salıverilmesi için devreye girmişlerdir. Yukarıda yayınladığımız İngiliz belgelerinde Anzavur'un oğlu Kadir'in Çerkez Ethem'in yaveri olduğu belirtilmişti. Yine aynı İngiliz belgelerinde Ege adalarından Anadolu'ya sızan Çerkezler'in eylemlerini *onaylamadıkları* ima ediliyordu. Oysa son durum, "açık belgelerde" her ne kadar ilgisiz olduklarını göstermek isteseler de İngilizler'in bu olaylarda parmağının bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu olayı ve devamını bir de hadisenin canlı tanığı Jandarma Ön-yüzbaşı Zühtü Güven Bey'den dinleyelim:

".. 1338* yılının ortasındayız. Yunanlılar imha edilmiş, Türk ordusu Anadolu'yu Çanakkale kıyılarına kadar işgal [istirdad] etmiş, sadece İstanbul'da ve Çanakkale'de İngilizler'in bulunduğu anlardı. Biga'da [Albay] Aşır [Atlı] Bey tümeni** var, bir tümen de Bayramıç ve Ezi-

53 Yakın Tarihimiz, c.II, s. 287 vd. Erdeha'nın tespitine göre, söz konusu fotoğraf, *İllüstration*'un, 10 Mart 1923 tarihli 4175. sayısında yayınlanmıştır. Yüzellilikler, s. 167 vd.

* 1338, 1922'ye tekabül ettiğinden, tarihin 1339 (1923) olması gerekir. Tashih veya sehven böyle yazıldığını düşünüyoruz.

** 2. Ordu, 6. Kolordu'ya bağlı 16. Tümen.

ne'de bulunuyor. İşte bu sırada herkes I. Dünya Savaşı ve Yunan mezalimlerinin hatıralarını unutmadığı bir sırada, gerek Ethem kuvvetleriyle, gerekse milli ordunun işgali anlarında Türkiye'den Yunanistan'a kaçan Anzavurcuları, Yunanlılar hem başlarından savmak, hem de sözde Türkiye'de yine mevzii bir kargaşalık çıkarmak ve **büyüklerimiz suikast yapmak ümidiyle** son sistem tabancalarla silahlandırmış ve Yunan adalarından motorlarla Kazdağı'nın eteklerindeki bir mahalle, yani sahillerimize çıkarmışlardı. Bunların başında Anzavur'un büyük oğlu Kadri* vardı. O da **babasının sözde intikamını alacaktı**. Bunların çıkacağını daha evvelden haber alan hükümet ve askeri birlik komutanları o kıyılarda tertibat almış, tam motordan çıkarken ateş altına alınmış, kısmen motorlarda ve denizde imha edilmiş, karaya çıkanlar da takip neticesinde perakende olarak yakalanmış ve lâıyk oldukları cezalar verilmişti. **"Bu müfrezenin hepsi de Afyon, Adapazarı, Düzce, Manyas ve Biga Çerkezleri'ndendi. Çetenin başı Anzavur'un oğlu Kadri de İngiliz dostlarına iltica için Çanakkale'ye girerken pusuda bekleyen jandarma müfrezesi tarafından yaralı olarak tutulmuş, Çanakkale hapishanesine konmuştur."**

Kadir cezaevine atılır ama İngilizler Türk komutanlarından onu ısrarla ister. Ancak Bayramiç'teki 16. Tümen Komutanı **Albay Aşir Bey'in emir ve direktifleriyle** yerel yöneticiler onu vermemekte direnir. Kadir'in Çanakkale'den dışarıya, daha emin bir yere kaçırılacağını anlayan İngilizler, her tarafa nöbetçiler koyar, sık sık da devriyeler çıkarır. Fakat İngilizler'in tüm bu ablukasına karşın Aşir Bey yaverine sivil elbise giydirir. Kadir'i de bir sandığa koydurur ve kapağını kilitler. **"Şayet yolda bağırırsan tabancayı beynine sıkarım"** der. Kadir böylece sandık içinde hapisneden kaçar; **Bayramiç'te yaralı tedavi edildikten sonra da askeri mahkeme kararıyla idam edilir.**⁵⁴

İngilizler'i suçüstü bırakan bu olayla ilgili daha fazla yorum yapmak istemiyoruz. Bunları belirttikten sonra şimdi tekrar Türk Genelkurmayı'nın istihbarat raporlarına dönebiliriz.

54 Anzavur İsyanı..., s. 311 vd. Dürüst ve mert bir komutan olan Aşir Bey'in de Çerkez olduğu daha önce belirtilmişti. Öte yandan Mudanya Mütarekesi'nin 11. Maddesi gereğince, Çanakkale ve İstanbul boğazlarında belirtilmiş araziler, barış antlaşmasının imzalanmasına dek İtilaf devletleri kontrolünde bulunacaktı. Arş. Gör. İsmail Eyyupoğlu, Mudanya Mütarekesi, s. 140 vd.

* Anzavur'un oğlunun adı kimi kaynaklarda **Kadir**, kimilerinde de **Kadri** olarak geçtiğinden biz de **Kadir** olarak kullanıyorduk. Ancak burada tımağ içinde olduğu için değiştirmedik. y.n.

Eşref'in Örgütleyip Anadolu'ya Gönderdiği Çerkezler'le Göğüs Göğüse Çarpışmalar

9 Mayıs: Gönen/Kaplan köyündeki çarpışmada yaralı olarak kaçan şakilerden 2'si takip müfrezemizce yakalanmıştır. Söke/Madran ağullarına sığınan çete ile yapılan çarpışmada *2 şaki daha ölü ele geçirilmiştir.* Marmaris/Karaağaç körfezinde sahile yaklaşan bir kayık ateşle durdurulmuş ve çıkan çarpışma sonucunda *2 kişi yaralı olarak yakalanmıştır.*⁵⁵

10 Mayıs: Edremit bölgesinde, önceleri Bandırma ve Manyas yöresinde şekavet yapan çetenin elebaşı olan ve mahalli hükümetçe yakalanması istenen Dâru muallimin mezunlarından Kadir Hasan adıyla bilinen şaki yakalanmış ve hükümete teslim edilmiştir. Adı geçen hapisshane de intihar etmiştir. Anzavur'un oğlu Kadir çetesine mensup 1 şaki Gönen'in 10-15 km. doğusunda Gerdem civarında yakalanmıştır. Söke/Madran dağları 5 süvari bölüğü ile Muğla yönü de jandarmalarla kapatılmıştır. *Kuşatmayı yarararak kaçmak isteyen eşkıya ile 2.5 saat çarpışma sürmüş, 6'sı ölü 2'si yaralı olmak üzere 8 şaki daha ele geçirilmiştir. Çete reisi Karakaş İsmail de yaralılar arasındadır.*⁵⁶

11 Mayıs: ..Madran bölgesindeki çete artıkları takip edilmektedir. Kendilerini haber vermesinden korktukları bir küçük kıızı boğarak şehit etmişlerdir.⁵⁷

15 Mayıs: ..Çeşme/Yeninahiye Karaabdullah sahiline saat 15.00'da yaklaşarak postalarımıza ateş eden 5 düşman kayığı ile 20 dk. süren çarpışmanın ardından kayıklardan 2'si Sakız'a, diğer 3'ü güneye doğru uzaklaşmışlardır. Söke/Dipburnu'na yaklaşan bir düşman kayığı postalarımızın ateşine karşılık vermiş ve yarım saat süren çarpışmadan sonra Sisam'a gitmiştir. Çine bölgesindeki çeteden arta kalan 10 kişi Çine..Milas yolunda görülmüş ve yakalanmaları için müfrezeler çıkarılmıştır.⁵⁸

18 Mayıs: Düşmanın 3 motoru 17/18 geceyarısı Dikili/Merdivenli civarına ve bir motoru da Maltepe sahiline yaklaşmış, 2 saat süren çarpışmanın ardından sabaha karşı Midilli yönüne çekilmişlerdir..⁵⁹

55 İHİT, s. 271.

56 a.g.e., s. 273.

57 Aynı yer.

58 a.g.e., s. 479.

59 a.g.e., s. 471.

Çerkez Aziz de Yakalanıyor

23 Mayıs: ..Karakaş çetesine mensup 1 şaki Çine civarında ve çete reisi Çerkez Aziz ile 2 arkadaşı Muğla civarında çarpışma sonucu sağ olarak yakalanmıştır..⁶⁰

28 Mayıs: ..25 Mayıs'ta içerisinde 40 kişi bulunduğu tahmin edilen 3 düşman kayığı Sisam yönünden gelerek Çeşme/Dipburnu'na yaklaşp karaya çıkmak istemişse de ateşimizle püskürtülmüştür.⁶¹

29 Mayıs: Biga, Dikili ve Söke bölgelerinde 1'i Ermeni olmak üzere birkaç şaki yakalanmıştır..⁶²

1 Haziran: Çanakkale/Gönen çayı civarında Kel Aziz çetesine mensup 1 şaki yakalanmış..⁶³

4 Haziran: 3/4 Haziran'da çete reisi Kel Aziz, 3 arkadaşıyla Gönen civarında jandarma müfrezemizce ölü ele geçirilmiştir.⁶⁴

Ethem'in Arkadaşı Manyas'lı Şevket de Ölü Ele Geçiriliyor

5 Haziran: Çete reisi Manyas'lı Şevket 4/5 gecesi Manyas civarında sıkıştırılarak uzun bir çarpışmadan sonra ölü ele geçirilmiştir..⁶⁵

6 Haziran: Çanakkale/Cepheburnu'na 4 Haziran'da yaklaşmak isteyen, içinde haki elbiseli 7 kişi görülen bir yelken..ateşimizle püskürtülmüştür..⁶⁶

9 Haziran: İçinde 60 kişi [olduğu] tahmin edilen 2 düşman kayığı Söke mıntıkasında Zileburnu'na yaklaşmış ve 1 saat çarpışmadan sonra Sisam'a dönmeye mecbur edilmiştir..⁶⁷

60 a.g.e., s. 292.

61 a.g.e., s. 207.

62 a.g.e., s. 209.

63 a.g.e., s. 21.

64 a.g.e., s. 25. 23 Mayıs tarihli Genelkurmay istihbarat raporunda Çerkez Aziz'in Muğla civarında sağ yakalandığı belirtilmişti. 4 Haziran tarihli bu raporda ise Kel Aziz'in ölü yakalandığı belirtiliyor. Çerkez Aziz'le Kel Aziz'in ayrı kişiler olduğu böylece anlaşılmaktadır.

65 a.g.e., s. 227. Çerkez Kongresi'ni toplayan Şarkıkarip Çerkezleri Teminihakuk Cemiyeti'nin Bandırma'da kuruluşu sıralarında çıkan başkanlık sorununda, bir grup Manyas Yeniköylü Kâzım'ı, Manyas Mürüvvetler'li Şevket'in başını çektiği diğer grup da Çerkez Ethem'i destekliyordu. Yunanlılar'ın İzmir'den Bandırma'ya getirdiği Ethem'le Reşit, Şevket'i tarafsız kalmaya razı ederek bu sorunu çözmüştü. y.n.

66 Aynı yer.

67 a.g.e., s. 229.

11 Haziran: Urla/Korkaburnu'na yaklaşmak isteyen bir düşman kayığı 10 dk. kadar çarpışmadan sonra Sisam yönüne püskürtülmüştür.⁶⁸

12 Haziran: Söke/İncirli karakoluna 10 Haziran'da sokulmak isteyen 20 kişiyi taşıyan bir yelkenli kayığı ateşle püskürtülmüştür.⁶⁹

İHİT'te yer verilen Genelkurmay istihbarat raporları burada sona ermekte ise de sızma girişimlerinin bundan sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Bey'in Başbakan Rauf Bey'e sunduğu 23 Haziran 1923 tarihli bir istihbarat raporuna göre, Yunanistan, Harbiye Nezareti'nin emriyle Cezayiri Bahri Sefid [Akdeniz Adaları] Umum Askeri Kumandanlığı unvanıyla bir komutanlık kurmuştur. Komutanlığın merkezi Midilli adasıdır. Sakız, Midilli ve Sisam adalarıyla bu adalara bağlı daha küçük adaların bilumum askeri personeli adı geçen komutanlığın emrindedir.⁷⁰

Buradan da anlaşılabileceği gibi, Yunanlılar Türkiye'ye yönelik sızma girişimlerini daha koordineli bir hale getirmek istemektedirler.

AOLK'nin Yakalanan Adamları İdam Ediliyor

Yukarıda yayınladığımız belgeleri yorumlamaya gerek duymuyoruz. Çünkü bu bölümün başında bu konulara değinmiştik.

Ancak konu ile ilgili bir ayrıntıyı da burada vermeyi gerekli görüyoruz. Kuşçubaşı Eşref ve Çerkez Ethem'in Midilli ile diğer Ege adalarını örgütleyip karışıklık çıkarmak için Anadolu'ya gönderdiği çetelere mensup sağ yakalanan şahısların mahkemeleri de yapılmıştır. Buna bir örnek olmak üzere *Hakimiyeti Milliye*'nin 6 Haziran 1923 tarihli sayısında yer alan bir haberi burada veriyoruz: "İhtiyat zabiti İstanbul'lu Ali Galipoğlu İsmail* ile Yozgat'lı asker Ahmet** ve Karaağaç'lı Nuri'nin Yunan hükümetine iltica ederek, melûn Çerkes Ethem ve arkadaşlarının idaresindeki *Anadolu İhtilal Fırkası*'na katılarak çete teşkil ve *hükümet aleyhine imza edilmiş beyannameler ve zararlı evrak* çıkarmağa cüret ettikleri anlaşıldığından, mahkeme kararı uyarınca bu sabah park önünde asılarak idam edilmişlerdir."⁷¹

68 Aynı yer.

69 a.g.e., s. 231.

70 İHİT, s. 261.

71 Nakleden; Engin Berber, Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.III, Mart 1987, sayı: 2.

* Eşref'in ünlü Yemen seferinde kafiyle bulunan *Giritli İsmail*'in bu kişi olup olmadığı bilinmemektedir. HTC, s. 225

** Eşref'in ünlü Yemen seferinde kafiyle bulunan *Çerkez Ahmet* ile *Mücahit Ahmet*'lerden birisinin bu kişi olup olmadığı bilinmemektedir. Aynı yer.

8.4. Batı Trakya Türkleri'ne Yapılan Zulümler

20 Kasım 1922'de açılan Lozan Barış Görüşmeleri'nde Türk tezlerinin kabul edilmeme eğilimi ve konferansın kesileceğinin anlaşılmasıyla her iki taraf da savaşın yeniden başlaması olasılığı üzerine askeri hazırlıklara girişiyordu. *Türk Genelkurmayı'nın Çanakkale/İstanbul boğazları ile Musul'un istirdadına yönelik* taarruz hazırlıklarına karşın; *İngiliz ve Yunanlılar da Batı Trakya'dan Doğu Trakya ve İstanbul'a yönelik* bir saldırı planı üzerinde çalışmaya başlamıştı.

Büyük Türk Taarruzu'nda Türk ordusu karşısında ağır bir bozguna uğrayan Yunan ordusu, bu yenilgiyi, *alnına çalınmış bir leke* olarak görüp temizlemek için, özellikle İngilizler'in planladığı anılan olası taarruz için can atıyordu. Bu amaç doğrultusunda İngilizler, Yunan ordusunu Batı Trakya'da; Doğu Trakya ve İstanbul'a yönelik bir taarruza hazırlıyor, Yunanlılar'ın hemen her lojistik gereksinimini karşılıyordu.

İngiliz ve onların kuklası Yunanlılar'ın anılan amaçlar doğrultusundaki askeri faaliyetlerini oldukça yakından izleyen Türk Genelkurmayı da bu durumu günü gününe haber alıp ilgili makamlara sunduğu istihbarat raporlarına yansıtıyordu. Biz de bu raporların önemli bölümlerini değiştirdiğimiz çalışmamızda özetleyerek kullanmıştık.⁷²

Onları konumuzu doğrudan ilgilendirmediğinden burada tekrarlamayacağız.

Ancak, bu hazırlıkların sıklet merkezi Batı Trakya'dır. Bu bölge ise bilindiği gibi yüzde 80'i aşkın bir oranda yoğun Türk nüfusu barındırmaktadır. İşte bu bölgede, Çerkez Ethem'in bizzat, Eşref'in adının ise dolaylı olarak geçtiği Türk soylulara yönelik bir *etnik temizlik* ve *sin-dirme* hareketi yaşanmaktadır. İşte bu durum çalışmamızı yakından ilgilendirmektedir.

O kadar ki, Batı Trakya'dan Ege adalarına sürülmek için vapurlara bindirilenler arasında çocuklar ve genç kızların da bulunduğu Türk soylular diri diri denize atılmıştır. Batı Trakya Türkleri'nin öteden beri faal olan teşkilatları da bu durumu TBMM hükümetine bildirerek yardım isteğinde bulunmuştur.

Bununla birlikte Yunanlılar, gerek 15 Mayıs 1919 İzmir'i işgal ile başlayan süreçte gerekse de 26 Ağustos 1922 Büyük Türk Taarruzu karşısında tutunamayıp bozgun halinde İzmir'e doğru kaçıştıkları sırada Anadolu'dan çok sayıda Türk'ü esir almıştı. Büyük Türk Taarruzu'ndan önce esir edilen Türkler genellikle yaşadıkları yörelerin halkını bilinçlendiren, Milli Mukavemet örgütleyen veya bu tür örgütlenme-

⁷² Çerkez Ethem, s. 280 vd.

lerde görev almış milliyetçi aydınları. İkinci grup esir edilenler ise Yunanlılar'ın angarya işlerini yaptırmak için yakaladığı şanssız Türklerdi. Esir Türkler'in bir bölümü Yunanistan'daki kamplara nakledilirken kalanları da 9 Eylül'e kadar İzmir ve yakınlarında alıkonulmuşlardı. Üçüncü grubu oluşturanlar ise Büyük Türk Taarruzu sırasında, Yunanlılar'ın esir düşen kendi askerlerinin ve geride kalan yerli Rumlar'a misilleme amacıyla yanlarında götürdükleri sivil Türkler idi. Bunlar için Yunanlılar hiçbir ayırım yapmamıştı. Ellerine geçirdikleri yaşlı genç, kadın kız, çoluk çocuk demeden binlerce Türk'ü esir almışlardı. İzmir'de tutulanlarla sonradan esir alınanlar, *Büyük Türk Taarruzu* ile birlikte gemilere doldurularak Yunanistan'a götürülmüş, çeşitli kamplarda insanlık dışı koşullarda kalmışlardı.

Yaşamlarını sürdürecektir gıda ve su verilmeyen, sağlıksız koşullarda barındırılan, hastalananlara tedavi olanağı sunulmayarak ölüme terk edilen, türlü işkenceler altında angarya işleri yaptırılan, zorla Hristiyanlaştırılan, iffet ve namusları sürekli kirletilip ardından umumhanelere satılan çocuk yaştaki kızların da bulunduğu bu bahtsız Türkler'in yürekler parçalayan hazin durumu hakkında ne yazık ki konumuzu dağdırmamak için ayrıntıya giremiyoruz.⁷³

Türk Başkomutanlığı ile Genelkurmayı da hem bu soydaşları hem de Anadolu'dan Yunanistan'a kaçırılan esirleri kurtarmayı öncelikli hedefleri arasına almıştı.⁷⁴

Yunan İllerinden Dönen Zavallı Esirlerimiz Neler Anlattılar?

20 Kasım 1922'de açılan Lozan Barış Görüşmeleri sürecinde Türk ve Yunan delegeleri arasında 27 Ocak 1923'te imzalanan anlaşmaya göre, sivil Türk esir ve rehineleri iki hafta içinde; -*Trakya kökenliler*- İstanbul ve -*Anadolu kökenliler*- İzmir'de Türkiye'ye teslim edilecekti. Sivillerin dışındaki Türk savaş esirleri de Türk sivil esirlerinin tesliminden sonra on beş gün içinde ve bir defada İzmir'de Türk makamlarına teslim edilecekti.⁷⁵

73 Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz, [TBMM] Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatından: 31, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1339 [1923].

74 Bunların ayrıntıları da değindiğimiz çalışmamızda bulunduğundan burada tekrarlamayacağız.

75 Seha L. Meray (Çeviren.), Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, Cilt I, Kitap III, s. 144 vd. Türkiye de buna karşılık Yunanistan'a subaya karşılık subay, ere karşılık er olmak üzere, eşit sayıda Yunan savaş tutsağı geri verecekti. Türkiye, Yunan savaş tutsaklarından geri kalanları, Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ve üç hafta içinde geri verecekti. Aynı yer.

Bu antlaşma üzerine Yunanistan'da bulunan Türk esirleri de salıverilmeye başlanmıştı. Yurda dönen Türk esirleri, esaret ayları ve yıllarına ilişkin yaşadıklarını Türk istihbarat görevlilerine imza karşılığı verdikleri ifadelerinde anlatmışlardır.

“Yunanlılar tarafından nerede, ne zaman ve kimlerle esir edildiniz ve nereye sevk olundunuz? Esaretinizin sebebi nedir? Yunanistan'da esarete bulunduğunuz sırada ne gibi mezalim ve işkenceye maruz kaldınız? Elbise, yiyecek ve içecek verildi mi? Sürülmenize sebep ne idi? Yunanistan'da nerelerde bulundunuz ve sizden başka diğer esirlere ne gibi muamele yapıldı ve ne gibi fenalıklara şahit oldunuz? Bu konuda gördüklerinizi ve bildiklerinizi açıklayınız” türünden genel soruların yanı sıra, esirlere *Ege adalarından Anadolu'ya sızma girişimlerinde bulunan 'birtakım çeteler'*le ilgili sorular da sorulmuştur.

Vatana dönen Türk esirlerinden *“Edremit'te Kozan Sancağı Ceza Mahkemesi Başkanlığı'ndan istifa etmiş Avukat Faik Kemal”*, Türk istihbarat görevlilerinin *“Çete Teşkilatı ve Hainler, Casuslar”*a ilişkin sorduğu sorulara verdiği yanıtta şunları anlatmaktadır:

Kuşçubaşı Eşref ve Çerkez Ethem Yine Ortaya Çıkıyor

“Çete teşkilatı, işittiklerimize göre Ziver isimindeki Bursa valisinin idaresi altındaki Çerkez ve milliyetçiler genel teşkilatının askeri kısımdır ki, bu, *Çerkez Ethem kardeşleriyle, [Kuşçubaşı] Eşref, Çerkez İbrahim*, Balıkesir Jandarma Bölük [eski] Komutanı *[Açofit] Sami, [Manyas'lı] Çerkez Şevket* gibi alçakların idaresi altında bulunuyor. Hatta duyduklarımıza göre, Çerkez Şevket ilk defa olarak Anadolu'ya geçmiş ve içeride gizlenebilmişti. Bilhassa Çerkez Şevket'in ilçemizde akrabası var olduğunu da duydum. Bunların faaliyetlerinin merkezi Midilli'dir. Sakız, Sisam vesair adalar bu merkezin şubeleridir. Bu çete hareketinin en cesur girişimcileri *Şevket, İbrahim ve [Kuşçubaşı] Eşref*, Edremit'ten kaçan ve *İhtilal Komitesi'nin** Midilli'de ilk kuru-

* Anadolu bozgunu sonrasında, Sakız ve Midilli'de patlayan isyan sonucu Yunanistan'da yönetime gelen askeri cunta. y.n.

Buradaki isimlerden Manyas'lı Şevket'in, 5 Haziran 1923'te Türk kuvvetlerince öldürüldüğü; İbrahim'in de Afyon'lu Çerkez İbrahim olup Eşref'in Yemen seferinde bulunduğu ve ardından Anadolu'ya sızan gruplar arasında yer aldığı hemen yukarıda belirtilmişti. Gürcü Mehmet Bey'in de Eşref'in Yemen seferinde emir subayı olan TM'ci Yüzbaşı Adapazar'lı Mehmet olduğu sanılmaktadır. Sami ise Çerkez Ethem'in yaveri Açofit Sami'dir. y.n.

Üsküdar Mutasarrıflığı da yapan ve Yahya Kaptan'ın katledilmesinde dahil bulunan Ziver Bey (Sofuoğlu, a.g.e., s. 146 vd.) ise kentin 8 Temmuz 1920'de düşmesi ardından 30 Ağustos 1920'de Damat Ferit hükümetince Bursa Valiliği'ne atan-

luşu sırasında beyni mahiyetinde olan Edremit'li Doktor Kalpolip gibi kimselerle Midilli'de ilişkidir.. Bunlar [gizli ilişkiler] hep Yunanlılar'ın bazen zafer borazanı, bazen bu İhtilal Komitesi'ne karşı şahsi düşmanlıklarıyla meşhur ve neticede son zamanlarda İhtilal hükümetince hapse atılan Havran'lı İpokrat ismindeki bir Rum'un gerçek açığa vurmaları neticesinde bize kadar ulaşmıştır.. *[Çerkez] milliyetçilerin[ın] hepsi iyi muamele görmekte ve kabiliyetlerine göre Ziver Bey tarafından Türklük zararına olarak görevlendirilmektedir.* Esirlerden Yunanlılar'la ilişkisi olanların halen İzmir'de polis olan Bandırma'lı Ziya isminde bir şahsın, sivil esirler bölümü başçavuşu sıfatıyla yapmadığı alçaklık kalmadığı gibi, dördüncü askeri bölümü başçavuşu Boyabat'lı Mehmet Hulusi de esirler arasında hafiyeliği ve askere kötü davranışlarıyla ünlüdür. Karamürsel'de Kuvayı Milliye subaylığı yapmış *Gürcü Mehmet Bey* isminde bir alçak, *Mehmet Ali isminde yine Gürcü bir kötü yaratılışlı*, Karahisar'da Mutasarrıf'ın Rumca tercümanlığını yapmış *Ahmet Faik isminde bir şerir*, *Hıristiyan olarak bu alçaklar topluluğuna karışmış* ve Mehmet Ali ile Mehmet, Yunan yüzbaşı üniforması ile bu pis teşkilata katılmıştır. Bursa Polis Müdürü Kâzım Bey de yarbay rütbesiyle bu teşkilatın Atina'daki gizli şubesine başkanlık ediyor..”⁷⁶

“..*Çerkez Ethem'in Avrupa'ya, diğer arkadaşlarının Makedonya ve adalara gittiği ve oradan Makedonya'ya ve [Batı] Trakya İslamları aleyhindeki imha siyasetini idare için gizli teşkilatı ve adalardaki çete tertibatını yönettiklerini haber aldık. Batı Trakya, Girit, adalar, Yanya ve Makedonya Müslümanları'nın, bilhassa son zamanlarda imhasını hedef alan mezalime giriştiklerini, rehine namıyla Milos adasına nakledilen ikibin [Batı] Trakyalı'dan 675 bedbahtın vapurdan denize atıldığını üzüntüyle haber aldık.* Bu çete teşkilatının askeri mahiyeti hakkında ne yazık ki bilgi sahibi değilim. Silahları hakkında kesin bilgi alamadım. *Mamafigh bu çetelerin faal komutanları yukarıda isimle-*

miş, bu görevi 11 Aralık 1920'ye dek sürdürmüştür. Türk Genelkurmayı'nın istihbarat örgütü *Askeri Polis*'in bir görevlisinin raporunda Ziver hakkında şu bilgiler verilmiştir: “Bursa Valisi Ziver Bey, bir merasim sırasında konuşurken, **artık Yunanlılar'la dost ve kardeş olduklarından**, kendileriyle iyi geçinmenin lüzumundan bahsetmiştir. Daha sonra konuşan Yunan işgal kuvvetleri komutanı; **‘Biz hiçbir zaman Türkler'i kardeşliğe kabul etmeyiz.** Bu kardeşliği Harbi Umumi'den evvel icra etmeyi istemediniz, bugün tazyik altında kardeş olduğunuzu söylüyorsunuz. **Yunanlılar'la Türkler hiçbir zaman kardeş olamazlar'** şeklinde gayet zıt bir konuşma yapmıştır. Bundan ahali İslamiye pek müteessir olmuştur.” (Yılmaz Akkılıç, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, s. 30 vd.) İşbirlikçi Ziver, liste dolduğundan **150'likler'e** alınmamıştır.

76 Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz, s. 121 vd.

rini arzettiğim Çerkez reisleridir. Bu çetelerin gayeleri: Anadolu’da orduyu tedirgin etmek, kötü düşüncelerine göre bir *iç isyan çıkarmak*, hedefleri de *[Kuşçubaşı] Eşref* gibi İzmir’le ilgilenen ayaktakımı, Sakız ve Sisam yoluyla İzmir havalisi; *[Manyas’lı] Şevket, [Çerkez] İbrahim; [Açofıt] Sami* gibi alçaklar da ilişkide oldukları Edremit, Manyas, Gönen havalisi ve civarlarıdır.”⁷⁷

Edremit’te esir edildikten sonra Yunanistan’a sürülen ve 1923’te salıverilen *Eczacı Muzaffer Süreyya Bey* de Türk istihbarat görevlilerine 19 Haziran 1923’te verdiği ifadesinde şunları anlatmaktadır:

“..Bunlardan başka bir de Mehmet Bey isminde birisi daha vardı ki, bu namussuz herif Karamürsel Milis Yüzbaşısı olup *Gürcü Mehmet Bey* adıyla bilinir. Kendisini jandarma yüzbaşısı olarak tanıtmış. Yunanlılar’la anlaşmış ve *bir evlilik münasebetiyle din değiştirerek* Yunanlılar’ın kendisine verdikleri serbest vesika ile karargâhta casusluk yapardı. *Cahil köpek, alçak ve namussuz olduğu için Yunanlılarca mevki kazanmış, Yunanlılarca, ‘Türk subayları arasında centilmen bir subay varsa o da Mehmet Bey’dir’ diye yadederdlerdi.* Diğer karargâhlarla pek temasımız olmadığı için onların durumları hakkında bilgi sahibi olamadık. Son zamanlarda esirlerin değiştirilmesiyle görevlendirilen Hilâliahmer Temsilcisi Muzaffer Bey’in gelişi üzerine ben ve yine esirlerden Doktor Abidin Bey kâtip olarak emrine verildik. O zaman elimizde bulunan serbest vesika ile her yere girebiliyor ve her şeyi öğrenmeye uygun bir vaziyet takınabiliyorduk. Birçok esirle temas ettik. Diğer karargâhları dolaştık. Hapishanelerden bazılarına da gittik. Zaten yapılan Yunan vahşetine ilişkin belgeler toplamakla da görevlendirilmiştik. Diğer karargâhtakiler de bizim karargâhtaki muamelenin aynını görüyorlar. Her nereye gidilse, her neresi görülse vahşetten bir örnek.

*“Batı Trakya’dan topladığı ikibin kadar halktan, Girit’e gidinceye kadar yediyüzden fazlasını denize atıyorlar ve kalanlarını da aç, sefil, perişan bir halde İzzettin kalesine götürüyorlar ve o biçareler de her gün aralarından birçok arkadaşlarının eksildiklerini görüyorlar.”*⁷⁸

Milli Mukavemet’e maddi yardımında bulunduğu gerekçesiyle Edremit’te tutuklanarak İzmir’e, ardından Yunanistan’a nakledilen esirlerden Edremit Belediye [Encümeni] üyelerinden *Hüseyin Hüsnü Bey* de esaretten dönüşte Türk istihbarat görevlilerine 17 Haziran 1923’te verdiği ifadesinde, gördükleri mezalim dışında Batı Trakya Türkleri’nin

77 Aynı yer.

78 Yunan İllerinde.., s. 337 vd.

diri diri denize atılması olayı ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “...*Esir olarak getirilen [Batı] Trakyalı, İzmitli ve Bursalı birçok arkadaşlarımızın rivayet ve ifadelerine göre; yolda, vapırda günlerce aç ve susuz bırakılmış ve susuzluktan ölen birçok esirleri denize attıkları gibi, 672 kadar [Batı] Trakyalı’yı Milos’a giderken diri diri denize attıklarını anladık.*”⁷⁹

Rauf Bey’in Tutumu

Batı Trakya Türkleri, TBMM Hükümeti Başkanı Rauf Bey’e gönderdikleri başvurularında gördükleri zulümleri anlatarak maddi/manevi yardım isteğinde bulunmuşlardı. Rauf Bey de Batı Trakya Türkleri’nin bu başvurusunu bir üst yazıyla İstanbul ve Trakya’yı teslim almakla görevlendirilen Refet Paşa’ya göndererek yapılabilecekler konusunda görüşünü sormuştu.⁸⁰

Öte yandan tüm bunlardan da önce Türk Genelkurmayı, Başbakan olması nedeniyle Rauf Bey’e günü gününe verdiği istihbarat raporlarında Batı Trakya Türkleri’ne Yunanlılar’la birlikte **Çerkez çetelerinin** de zulüm ve baskı yaptığını bildiriyordu. Ancak tüm bunlara karşın Başbakan Rauf Bey bu konu ile ilgili kendisine sorulan bir soruya anlaşılmaz nedenlerle olumsuz yanıt vermiştir.

TBMM’nin 5 Şubat 1923’te yapılan gizli oturumunda Burdur milletvekili Soysallı İbrahim Bey’in Başbakan Rauf Bey’in yanıtlaması istemiyle verdiği bir soru önergesine göre *Çerkez Ethem, Batı Trakya’da Ermeni generalı Torkum çetesi ile birlikte Türkler’e katliam yapmıştır*. Önerge şöyledir: “*Batı Trakya’da Çerkez Ethem ve Ermeni generalı Torkum çetelerinin halka [Türkler’e] katliam yaptıkları haber veriliyor. Hükümet bu mezalimi durdurmak için ne gibi girişimlerde bulunmuştur?*”

Rauf Bey bu önergeyi şöyle yanıtlamıştır: “*Efendim, ihbar ettik, usulünce dikkatlerini çektim. Tesir yaptım. Batı Trakya’da bugün için bundan başka birşey yapamıyoruz. Çerkez Ethem’in ve Torkum çetesinin orada bulunduğu dair de doğrulanmış ve kesin bir haber alamadım. Yalnız rivayet vardır.*”⁸¹

79 Yunan İllerinde..., s. 357 vd.; Belirtilen olaylarla ilgili olarak Eşref ve Ethem’in adı anılmaksızın Büyüklöğlü’nda da kapsamlı bilgiler bulunmaktadır. Trakya’da..., s. 15 vd.

80 İHİT, s. 468 vd.

81 TBMM GCZ, c.II, s. 73 vd. Torkum, Fransız işgali döneminde Çukurova’da, bölgenin Milli Kuvvetlerce istirdadından sonra da Batı Anadolu’da Türk halkına karşı katliam yapan bir Ermeni elebaşısıdır. Değindiğimiz çalışmamızda ayrıntılı bilgi bulunduğundan (s. 45 vd.) burada tekrarlamayacağız.

Rauf Bey'in, Başbakan olması nedeniyle Genelkurmay istihbaratınca elde edilip kendisine sunulan onca istihbarat raporunda belirtilenlere ve başka kaynaklardan yine bizzat kendisine ulaşan aynı doğrultudaki bilgilere karşın, *Çerkez Ethem'i koruyucu ve kollayıcı bu yanıtı, doğrusu dikkati çekici bir durumdur.*

Acaba Rauf Bey'in Çerkez Ethem'i koruyucu ve kollayıcı bu yaklaşımının bizim bilmediğimiz başka bir nedeni mi vardı?

Bu sorunun yanıtını biraz ileride bulmaya çalışacağız.

Çerkez gruplarının Batı Trakya'daki anti-Türk faaliyetleri 1970'lere kadar sürmüşse de Kuşçubaşı'nın adına rastlanmadığından onlara burada yer vermiyoruz.⁸²

82 Değindiğimiz çalışmamızda buna yer verilmiştir. s. 50 vd.

9. BÖLÜM

EŞREF'İN LOZAN'A GİDEN TÜRK DELEGELERİNE SUİKAST GİRİŞİMİ

Burada önceki bölümde sığağı sığağına gelişen olayları bölmek için yer vermediğimiz bir konuya değineceğiz. Bu konu, Kuşçubaşı Eşref -ve Çerkez Ethem-'in Lozan'daki Türk delegasyonuna yönelik suikast girişimleridir.

Dikkat edileceği gibi, çalışmamız *Kuşçubaşı Eşref* olmakla birlikte onun adı ile birlikte sık sık Ethem'e de değinilmektedir. Bunun nedeni, Eşref'i ancak Ethem üzerinden takip edebiliyoruz. Çünkü kendisi hakkında bu zamana dek *bilim namusuna ve akademik disipline uygun bir çalışma yapılmamıştır*. Diğer taraftan, Eşref'le Çerkez kardeşlerin mesai arkadaşlığı 9 Eylül 1922'den sonra da neredeyse ölümlerine dek sürmüş, birbirlerinden ayrılmamışlardır. Bu nedenlerle biz Eşref'le birlikte Çerkez kardeşlere sık sık atıfta bulunmakta bir sakınca görmüyoruz.

Lozan Konferansı Açılırken Kuşçubaşı İle Ethem Yunanistan'dan Avrupa'ya Gitti

Konu ile ilgili Ethem'e ilişkin bilgi bulunan belgeler kısmen de olsa mevcuttur. Ancak Kuşçubaşı ile ilgili belge hemen yok gibidir. Burada sunacağımız belge, Kuşçubaşı'nın Ethem'le 28 Ocak 1921'de Yunan hizmetine girmesinden sonraki dönemi ile ilgili nadir belgelerden biridir. Belgeden anlaşacağı gibi Eşref de Ethem'le birlikte Atina'dadır.

2 Kasım 1922* tarihli bu Yunan genelkurmay belgesine göre *Kuşçubaşı Eşref -güya- İsviçre'*de bir kür yerine gitmek için 75 bin drahm almıştır. Belgede paranın kimden alındığına ilişkin bir kayıt yoksa da bu grubun Yunan istihbarat servisleri ile ilişkisi bilindiğinden *kaynak* da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Ancak işin ilginç yönünü Yunan belgesi şöyle anlatmaktadır. **“..Fakat bunlar kür'e ihtiyacı olan hastalar değillerdir. Doktor raporunu parayla aldılar.”**¹

1 Cilasun, a.g.e., s. 318 vd.

* Cilasun'un yayınladığı belgenin tercüme tarihi 20 Ekim 1922 olarak gösterilmektedir. Ancak yazarın da dikkat çektiği gibi Yunan belgelerinde, günümüz takviminden 13 gün geri olan eski Yunan takvimi kullanıldığından 2 Kasım diye gösterilmiştir.

Belgede, “*bunlar.*” denilmesinden, Eşref’in dışında İsviçre’ye daha başka kişilerin de gittiği anlaşılmaktadır. Nitekim, söz konusu belgenin ilerleyen kısmında şöyle bir kayıt vardır: “*..Ethem ve Eşref’in Yunanistan’ı terk etmelerinden evvel..*”

Kür’e ihtiyacı olmadığı halde Kuşçubaşı Eşref ve Ethem ile adamlarının **tam da Lozan Konferansı’nın başlamasından önce İsviçre’ye gidişinin nedeni kendiliğinden ortaya çıktığından**, yoruma gerek olmadığını düşünüyoruz.

Konu ile İlgili Diğer Belgeler / Avrupa’ya ‘Tedavi Olmak’ İçin mi Gittiler?

Kutay başta olmak üzere klasik Ethem biyografilerinde verilen bilgilere göre, Ethem Ocak 1921’de Yunanlılar’a “*sığınmak zorunda bırakıldıktan*” sonra, önce İzmir’e oradan da Atina’ya giderek tedavi olmuş, ardından da tedavisine Almanya’da devam edilmiştir. Ethem’le ilgili önemli bir *örtme* faaliyeti olan bu iddianın doğru bir tarafı olmadığı için bununla ilgili kaynakları vermiyoruz.

Ancak, bu iddianın bir kısmı doğrudur. Ethem gerçekten 20 Kasım 1922 itibarıyla Almanya’dadır. Königsteyn’daki *Kohnstam* sanatoryumuna *Yunan uyruklu Alhasonk Edem Bey* adıyla aynı gün kayıt yaptırmıştır. Ethem’in buraya gelişi, Königsteyn polisi yabancılar şubesinde de yine aynı gün kayıtlara işlenmiştir.²

Buraya kadar her şey normal gibi görünecektir. Ancak gözden kaçırılan birşey vardır. ***Ethem’in Almanya’ya geldiği tarih, tam da Lozan Barış Konferansı’nın açıldığı gündür!*** Doğal olarak bu eş zamanlı tarih anlayışı ışığında ***Eşref’in İsviçre’ye*** Ethem’in Almanya’ya ***tedavi olmak için mi, yoksa Lozan’daki Türk delegelerine suikast***

2 Cilasun, a.g.e., s. 132. Königsteyn kasabasının da bulunduğu bölge, I. Dünya Harbi sonrası Fransız işgali altındaydı. Burada kolluk kuvveti görevini Alman polisi yerine getirmekte, fakat **yönetim Fransız ordusunun elinde bulunmaktaydı**. (a.g.e., s. 13n.) Ethem’le Almanya’da görüştüğü iddia edilen İttihatçı Muhittin (Billursoy) Bey de bu sıralarda geldiği İzmir’de konuştuğu **Rauf (Orbay) Bey’in, kendisine Ethem’in bir an önce Königsteyn’den ayrılarak Almanya’nın müttefik işgali altına girmemiş bir yerinde tedavisini tavsiye ettiğini söylediğini belirtir**. Billursoy şöyle devam eder: “*..Ben evvela bu tavsiyenin hakiki sebebinin anlayamadım. Daha sonra öğrenince hayret ettim. Königsteyn, Fransızlar’ın işgal sahası içinde idi. Fransızlar’la yaptığımız anlaşma gereğince de iki taraf arasında aranan kişilerin iadesi hükmü vardı. Fransızlar, işgalleri altındaki sahada bulunan yabancıları tespit ederken Ethem’in de sanatoryumda tedavide olduğunu tespit etmişlerdi. (Kutay, ÇED II, s. 18 vd.) Rauf Bey’le ilgili önceki ve sonraki bölümlerde anlattıklarımızdan/anlatcağımızdan sonra bu gelişmeyi yorumlamayı gereksiz buluyoruz. y.n.*

amacıyla mı geldiğini irdelememiz gerekmektedir. Elimizdeki belgeler Eşref ve Ethem'in İsviçre-Almanya'ya tedaviden ziyade *başka amaçlar* için geldiğini göstermektedir. Nitekim *Ethem, kayıt yaptırdığı sanatoryuma neredeyse bir daha uğramamıştır.*

Mustafa Kemal Paşa'dan Lozan'da İsmet Paşa'ya Suikast Uyarıları

Elimizdeki konu ile ilgili belgelerden ilki, TBMM Başkanı ve Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Lozan'da bulunan "*Türk Baş Delegesi İsmet Paşa Hazretleri*"ne çekilen 22 Kasım 1922 tarihli bir şifreteldir. Aslı Türk Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan şifretel şöyledir:

"..Ethem ve [K.] Eşref'le rüfekasının [arkadaşlarının] ve muhtemelen Reşit ve Tevfik'in İsviçre'ye gittikleri istihbar edilmiştir [haber alınmıştır]. Zatı Devletlerine suikastte bulunmaları ihtimali olduğundan İsviçre hükümetine müracaatla tevkif ve hudut haricine ihraç ettirilmelerinin teminini talep ederim.

Mustafa Kemal."³

Bu belgenin ardından Eşref'le Ethem'in Atina'dan İsviçre-Almanya'ya ne için geldiği yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Lozan'da İsmet Paşa Hazretleri'ne çekilen 13 Ocak 1923 tarihli ikinci bir şifretelde de Eşref ve Ethem'in suikast için İsviçre'ye gittiği yinelenerek dikkati çekilir:

"..Refakatinde Eşref de olduğu halde berai tedavi [tedavi için] İsviçre'ye giden Çerkez Ethem'in Lozan'a giderek heyeti murahhasamıza suikast tertibatıyla alâkadar olması bazı istidlâata nazaran Erkânı Harbiyei Umumiyece** muhtemel görülmektedir.*

Mustafa Kemal."⁴

3 Bilâl N. Şimşir, Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923), s. 47. Şifretelin altında o sıralarda Dışişleri Bakanlığı'na da vekâlet eden Başbakan Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'in de imzası bulunmaktadır.

4 Şimşir, a.g.e., s. 61.

* Sözcüğün, istidlâl veya istidlâlât olması gerektiği sanılmaktadır. Birincisi, *bir delile dayanarak birşeyden bir netice çıkarma, delil ile anlama*; ikincisi, *deliller, şahitler* anlamına gelmektedir. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, s. 54.

** "İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar"dan anlaşıldığı kadarıyla Türk Genelkurmayı o sıralarda Yunanistan'da çok güçlü istihbarat kaynaklarına sahipti ve örtülü operasyonlar da yaptırırmaktaydı.

Dr. Rıza Nur'un Anlattıkları

Elimizde, yukarıdaki belgelerde belirtilenleri tamamlayacak bir bilgi daha bulunmaktadır. Lozan'daki Türk delegelerinden Dr. Rıza (Nur) Bey de konferansın açılışından (20 Kasım 1922) hemen sonra İsmet Paşa ile kendisinin öldürüleceğine ilişkin bir *duyumu* aldıklarını belirtir. O sıralarda Brüksel'den Lozan'a gelen eski Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın oğlunun da bu *duyumu* doğrulayıcı ve daha da ayrıntılı bilgiler verdiğini açıklayan Nur, bu gelişmenin ardından Türk delegelerinin, alarma geçen İsviçre polisince yakın korumaya alındığını yazar.⁵

Türk Delegelerine Lozan'ın İkinci Devresindeki Suikast Girişimi

Bu arada Lozan'ın birinci devresinin açılışında Türk Baş Delegesi İsmet Paşa'ya suikast girişiminde bulunacağı kesinleşen, ancak alınan koruma önlemlerinden olsa gerek bunu gerçekleştiremeyen Ethem ve Eşref, İsviçre-Almanya sınırlarında dolaşa dursun, Barış Görüşmeleri Türk tezleri kabul edilmediğinden 4 Şubat 1923'te kesilir. Yapılan temasların ardından görüşmelerin yeniden başlatılması konusunda anlaşma sağlanır. Bunun üzerine yurda dönmüş bulunan Türk heyeti, İsmet Paşa başkanlığında 18 Nisan 1923'te İstanbul'dan yeniden Lozan'a hareket eder. 23 Nisan günü de görüşmelerin ikinci evresi başlar.

Ancak Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa bu tarihten tam bir gün önce, 22 Nisan'da *"makine başında olağanüstü önemli ve aceledir"* kaydıyla Başkomutanlığa, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği bir şifretele *yeni bir gelişmeyi* haber verir:

*"..Lozan'da İsmet Paşa Hazretleri'ne bir suikastta bulunmak üzere Yunanistan'da gereken şahısların hazırlanmış olduğu, bugünlerde suikast için bir Ermeni'nin İngiliz pasaportu ile Kıbrıs'lı Pandeli Manapulo takına adıyla İsmet ve Refet Paşalar Hazretleri'ne suikast yapmak için hareket edecekleri haber alınmıştır.."*⁶

5 Dr. Rıza Nur'un Lozan Hatıraları, s. 602 vd. Ancak Rıza Nur, suikastın Ermenilerce yapılmak istendiğini belirtir. Fakat bu kuşkuludur. Çünkü Ermeni grupları, suikast için Lozan'ın ikinci aşamasında devreye girmişlerdir. Bu girişimler de aşağıda açıklayacağımız gibi yine Lozan'daki Türk delegelerine bildirilmiştir. Nur'un iki girişimi karıştırması olasıdır veya Eşref ve Ethem tetikçi olarak Ermeniler'i kullanmak istemiştir. İnönü'nün hatıralarının Lozan'la ilgili kısımlarında ise bu konuya dair bir bilgi yer almamaktadır. Hatıralar, s. 21 vd.

6 Müeyyet Emzen (Yay. Haz.), Lozan Konferansı Gizli Belgeleri-İsmet ve Refet Paşalara Suikast Girişimi, BTDD, Ağustos 1998, sayı: 8. Fevzi Paşa, bu şifretelden önce Başbakan Rauf Bey'e verdiği 8 Nisan 1923 tarihli istihbarat raporunda da

Türk Genelkurmayı'nın elde edip Başkomutanlığa arzettiği bu istihbarat, hemen aynı gün Başbakan ve Dışişleri Bakan Vekili Hüseyin Rauf Bey tarafından Lozan'da bulunan İsmet Paşa'ya "çok acele" kaydıyla şifretellenerek dikkati çekilir, "...Koruma önlemlerinin artırılması ve İsviçre hükümetinin uygun bir şekilde durumdan bilgilendirilmesi" rica edilir.

Bu şifre yine aynı gün, Türk Dışişleri Bakanlığı Temsilcisi olarak İstanbul'da bulunan "Adnan (Adıvar) Bey'e, TBMM Hükümeti Paris ve Roma temsilcilikleri ile Lozan'da İsmet Paşa Hazretleri"ne şifretellenerek bir kez daha dikkatleri çekilip gerekli önlemleri almaları ve bu doğrultuda girişimlerde bulunmaları istenir.

İsmet Paşa ise 16 Mayıs 1923 tarihini taşıyan ve "İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı"[Başbakanlığa]na hitaben çektiği şifreteline "Eşkiyalık girişimine Yunan hükümetince gösterilen kolaylıktan dolayı durum konferansla şiddetle protesto edilmiştir" diyerek Ankara'nın uyarılarının gereğinin yerine getirildiğini belirtir.⁷

Görüldüğü gibi Lozan'ın ikinci devresinde de Türk delegelerine bir suikast girişiminde bulunulmuş, ancak yine başarılı olamamıştır. Birincisinin aksine ikinci suikastta adı geçmemesine karşın, Eşref ve Ethem hâlâ İsviçre sınırındaki Alman kentlerinde dolaşmaktadır. Ayrıca ikinci suikast da Yunanistan'da hazırlanmıştır. Eşref ve Ethem'in müttefiki Ermeniler tarafından gerçekleştirilecektir. Bu noktaları da göz önüne aldığımızda ikinci suikast girişiminde de Eşref-Ethem'in parmağını aramak yersiz olmayacaktır.⁸

Alman Belgeleri Ne Diyor?

Bu arada 22 Haziran 1923 tarihli bir Alman dışişleri belgesinden anlaşıldığı kadarıyla Kuşçubaşı Eşref ve Çerkez Ethem bu tarihe kadar

şöyle diyordu: "...Amerika'da bir Ermeni terör komitesi kurularak Kafkas Ermenileri'yle ilişkide bulunduğu ve amaçlarının Türkiye'de **İstiklâl Muharebeleri'nde sivrilen yüce kişilere** suikast yapmak olduğu ve yakında faaliyet geçeceklerinin Yunanistan'da söylendiğinin gelen esirlerin ifadelerine dayanılarak Batı Cephesi Komutanlığı'ndan yazıldığını arz ederim." (İHİT, s. 41 vd.) İsmet Paşa'ya yönelik suikastın, Fransız General Pelle'den haber alındığı da belirtilir. Hüsnü Himmetoğlu, Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul'da Yardımları, c.2, s. 43.

7 Emzen, a.g.m. Makalenin dipnotunda şu husus da belirtilmiştir: "Not: Bütün bu belgelerin Gazi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından görüldüğü, üzerindeki işaretlerden anlaşılmaktadır."

8 Ethem'in Almanya'ya tedavi için geldiğini iddia eden Kutay, (ÇED I, s. 16 vd.) yine başarılı bir **örtme** operasyonu yapmıştır. Bu **örtme ilk ve son olmayıp** Ethem'in Türkiye ve Türklük karşıtı tüm faaliyetleri Kutay tarafından mükemmel bir şekilde ve teker teker **sutrelenmiştir**. Ancak Kutay Kuşçubaşı'nı unutmuştur! Eşref açıkta kalmıştır ve her şey kabak gibi sırtmaktadır.

Almanya'dadır. Bu ülkeye "tedavi için" geldiği iddia edilen Ethem ve Eşref, Berlin'de Grolmann sokağındaki *Kafe İslam*'a gidip gelmektedir. **'Hasta' birisi ile 'kür için' Yunanistan'dan firar eden diğerinin kafe-lerde ne aradığı ise ilginç bir soru olarak karşınızda durmaktadır.** Eşref'ten *Ethem'in kardeşi Şeref* diye bahsedilen belgede şöyle denilmektedir:

"..Yunan-Türk savaşı esnasında yandaşlarıyla birlikte ilkin Türk tarafında çarpışıp kendileri gibi Müslüman olanları talan edip korkunç şekilde katliamdan geçirip ardından Yunan tarafına iltihak eden iki Çerkes önderi **Şeref** ve Ethem Bey adındaki kardeşler, Yunan kuvvetlerinin yenilgisi sonucu kaçmışlardır. **Anadolu kıyılarında saldırılar düzenlemek için Yunanistan'da yandaşlarını bir araya getirmiş ve bunlarla çete oluşturmuşlardır.** Türk kuvvetleri gelişmeye müdahale etmiş ve bunlardan otuzunu kısa bir süre evvel asmıştır. Bu arada Ethem Bey ve Şeref Bey, ağlarını buradan örmek için Almanya'ya gelmişlerdir. Büyük bir ihtimalle faaliyetlerini *Antant devletlerinin parasıyla finanse etmektedirler.*"⁹

Rahmi Bey Oğlunu Kaçıran Ethem'in Peşine Düşüyor

Bu arada adresleri bilinmeyen *'hastaların'* Almanya'da olduğunu öğrenen eski İzmir Valisi Rahmi Bey de oğlu Alpaslan'ı 12 Şubat 1919'da fidye için dağa kaldıran Ethem için suç duyurusunda bulunmaya hazırlanır. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla da Alman resmi makamları Rahmi Bey'i bu girişiminde haklı görmekte ve suç duyurusunda bulunduğu takdirde *gereğinin yapılması için* ilgili makamlara emir verileceği belirtilmektedir. **Eşref ve Ethem için "haydutlar" denilen** Alman belgesinde bağımsız Almanya'nın bunlara evsahipliği yapması için hiçbir sebebin bulunmadığı; Ethem'in pasaport kanununa aykırı davranmaktan tutuklanması, Eşref'in de sürekli oturma hakkına sahip olmadığının anlaşılması durumunda ülkeyi terk etmesinin emredilmesi gerektiği, Alman dışişleri bakanlığının bu konuda gerekli adımları atacağı belirtilir.¹⁰

Bu ikiliden Eşref'in nerede olduğu bilinmezken, 30 Haziran 1923 tarihli bir Alman belgesinde de Ethem'in Münih'te bulunduğu

9 Cilasun, a.g.e., s. 131. Alman istihbaratının, Eşref ve Ethem'in Almanya'ya gelmeden önce Yunanistan'da Anadolu'ya sızma yapan çeteler oluşturduğunu belirtmesi dikkati çekicidir.

10 Aynı yer. Alpaslan'ın verdiği bilgiye göre, babasının bulunmadığı bir sırada Ethem ziyaret için kendilerine gelmiştir. Nergis Bozkurt, 53 Bin Reşat'lık Vali Oğlu., Tempo, 16 Nisan 1988, sayı: 19.

öğrenildiği belirtilerek ilgili makamların dikkati çekilir.¹¹ Güvenlik birimlerinden Alman dışişleri bakanlığına gönderilen 6 Ağustos tarihli bir resmi yazıda da önceki belgelere atıfta bulunularak, yapılan inceleme sonucunda Ethem ve Eşref'in o sıralarda Büyük Berlin'de bulunmadıklarının anlaşıldığı; oradaki Türkler'in kesin bir ifade ile *Eşref'in Yunanistan'da olduğunu* bildirdikleri; Ethem'in ise Almanya'da olup en son Leipzig'te görüldüğü belirtilmektedir.¹²

Güvenlik birimlerinden Alman dışişleri bakanlığına gönderilen 12 Aralık 1923 tarihli bir belgede de yapılan incelemeler sonucunda Ethem ve Eşref'in Büyük Berlin'de olmadıklarının anlaşıldığı, *Eşref'in Ağustos ayında İtalya'ya geçtiği*, Ethem hakkındaki incelemeden de bir sonuç alınmadığı; adı geçenlerin burada görülmeleri halinde polis müdürlüğünün harekete geçeceği bildirilir.¹³

Çalışmamız Kuşçubaşı Eşref olduğundan bizi asıl o ilgilendirmektedir. Eşref'in en son görüldüğü yer Almanya'dır. Alman belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla da Eşref Haziran 1923 itibariyle bu ülkede değildir. Nitekim, bir önceki bölümde yer verdiğimiz 12 Nisan 1923 tarihli bir İngiliz belgesinde de Eşref için, “*..Bu akımın şimdiki önderi, bir ay önce merkezlerinin bulunduğu Berlin'den gelen ve Türk ordusunda eskiden binbaşı bulunan Eşref Bey Kuşçuzade adlı bir Çerkez'dir*” denilmektedir.¹⁴

Belgelerden de açıkça anlaşılabacağı gibi Eşref, tam da Lozan Barış Görüşmeleri'nin başlayacağı sıralarda -Ethem'le birlikte- Türk delegelerine suikast için Atina'dan İsviçre'ye gelmiş, ancak alınan önlemlerden dolayı olsa gerek, bunu başaramamışlardır.

Bu arada şunu da belirtmek isteriz ki, Eşref'in 150'likler listesine yanlışlıkla girdiği, Fevzi (Çakmak) Paşa'nın onu kurtarmak için ne kadar didindiği gibi aslı astarı olmayan iddialar böylece bir kez daha boşuna çıkmıştır. Çünkü Mustafa Kemal'in suikast girişimlerini İsmet Paşa'ya bildiren telgraflarının kaynağı Türk Genelkurmayı'nın elde ettiği istihbaratlardır ve Genelkurmay başkanı da Fevzi Paşa'dır.

Bunun dışında bir yoruma gerek duymuyoruz.

Bundan sonra Mustafa Kemal'e yönelik suikastlar ve Eşref'in bu olaylarla ilgisini inceleyeceğiz.

11 Cilasun, a.g.e., s. 36.

12 Cilasun, a.g.e., s. 27.

13 Cilasun, a.g.e., s. 138. Belgede ikili ile bir de *Çerkez Sıtkı*'dan bahsedilerek Ekim ayında Rusya'ya gittiği belirtiliyor.

14 Atina'daki İngiliz ortaöğrencisi Bentinck; bu bilgiyi veren Midilli'deki konsolos yardımcısı Hadkinson'un meslek itibariyle konsolos olmadığını, yaşlı ve dermansız bulunduğunu bildirdiğinden, Eşref'in Yunanistan'a dönüşünde haftalık aylık kaymalar bulunabilir. y.n.

10.BÖLÜM

AOİK, TARİKATI SALAHİYE VE ATATÜRK'E YÖNELİK SUİKASTLARLA İLİŞKİSİ

Burada, kuruluşu hakkında önceki bölümlerde bilgi verdiğimiz Kuşçubaşı'nın Yunanistan'da örgütlediği karşıdevrimci Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi (AOİK)'nin Atatürk'e değişik tarihlerde yapılmak istenen suikast girişimlerindeki rolü hakkında bilgi vereceğiz.

Ankara, Bursa, Trakya ve en son İzmir'de düzenlenmek istenen suikast girişimleri elbette salt Eşref'in AOİK'sinin eseri değildir. Yurt dışına kaçan Vahdettin ve çevresindeki 150'lik ve firariler, kimi İttihatçılar, onların eklentisi Rauf Bey liderliğindeki TpCF'liler ve doğal olarak yabancı gizli servisler de bu işin içindedir. Vahdettin'in de eski İttihatçılar'ın da Çerkez Eşref ve Ethem gibi işbirlikçi elementlerin de kaderlerine boyun eğip yenilgiyi kabullenmelerini hiç kimse beklemelidir.*

O nedenle Büyük Zafer'in ardından adeta iç içe geçen bu unsurlar, Kemalist Cumhuriyet'ten rövanşı almak için 'mücadelelerini' sürdüreceklidir.

Şimdi bu unsurların nasıl ortaya çıktıklarını anlamak için biraz geriye gitmekte yarar vardır.

10.1. İstanbul Merkezli Casusluk Şebekesi

Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı, halifeliğin lağvedilmesi filanının tartışılması gibi radikal kimi devrimlere içeriden ve dışarıdan sert tepkilerin gösterildiği; Atatürk'ün CHF'sine karşı, Rauf Bey'in örgütleyeceği TpCF'nin kurulup bu partinin de Şeyh Sait ayaklanmasını tetikleyeceği kritik ve gergin günleri, Mustafa Kemal'in en yakınlarından Hasan Rıza Soyak Bey şöyle anlatmaktaydı:

*"..Hele, o sıralarda alınan bazı olumsuz haberlerle elde edilen birtakım belgeye bu olay** da katılınca, başta bulunanlarda, merkezi İs-*

* Nitekim, İzmir suikast girişiminin de başarısız olması üzerine Atatürk'e karşı 1927'de Edirne ile Ankara yakınlarında (Ayaş-Nallıhan boğazı) ve ayrıca 1935 yılında bir başka suikast girişiminde bulunulmuştur. Onlara da ileride değinilecektir.

** Şii/İsmailiye mezhebi reisi İngiliz ajanı Hi t'li Ağa Han ile Emir Ali'nin, *İngiltere İslam Cemiyeti* adına, Başbakan İnönü'ye hitaben kaleme aldıkları halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkan mektubun, muhatabına ulaşmadan önce 5 Aralık

tanbul'da olan ve Halifelik siyasetine alet olup Cumhuriyet aleyhtarlığı ve casusluk üzerinde çok ciddi gayretler harcayan gizli bir teşkilatın varlığı şüphesini son haddine ulaştırmıştı.”¹

Konu ile ilgili devletin elindeki hassas belgeleri görme olanağına da sahip bulunan Soyak, birazdan patlayacak Şeyh Sait isyanının ardında; Vahdettin, İstanbul'daki Kürt İstiklâl Komitesi Reisi Seyit Abdülkadir ve arkadaşları ile yabancıların, bilhassa İngilizler'in bulunduğunu belirtir. Soyak'a göre bunların hedefi halkı din propagandası ile ayaklandırdırıp doğu ve güney illerimizde güya bağımsız bir Kürt hükümeti kurmak; ülkenin diğer kesimlerinde de **bağımsız ve devrimci Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkarak** yabancıların koruyuculuğu altında padişahlığı yeniden kurulmasını sağlamaktı.

Vahdettin'in Özel Örgütü: İlâyı Vatan

Soyak'ın bildirdiğine göre, *Padişah Vahdettin daha 1920 senesinde memleketteki siyasi nüfuz ve değerini kaybettiğini görerek milleti halifelik kurumu etrafında toplamak düşüncesiyle “Tarikatı Salâhiye” yahut “Müdafaa-yı Hukukî Hilafeti Kübra”* (Büyük halifelik makamının haklarının savunulması) *adları ile anılan bir cemiyet kurdurmuştu*. Cemiyetin ileri gelenleri; kendisinin yakın maiyeti ile o zamanki *Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Ferik Kiraz Hamdi Paşa, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali ve Maarif Nazırı Rıza Tevfik* gibi sonradan 150'likler arasına giren kişilerdi. *Anlaşıldığına göre Vahdettin ve bu şahıslar kaçtıktan sonra da ülkede kalan örgüt üyeleri, faaliyetlerine gizlice devam etmiş*, değişik araçlarla Sanremo'da bulunan Vahdettin ve maiyeti ile sürekli ilişki kurmuşlardı. Elde edilen programlarına göre bu seferki amaçları Devrimci Cumhuriyet'i yıkmak, Halifelik ve Padişahlığı yeniden kurarak bu makama Vahdettin'i getirmek, *buna engel olacakların vücutlarını ortadan kaldırmaktı*. Fesatçılar; Kürdistan'a muhtariyet vermek vaadi ile Kürtçüler'le de işbirliği yapmışlar ve *İngilizler'den sürekli yardım görmüşlerdi*. İşte bu fesat cemiyeti, değişik şekil ve suretlerle faaliyetlerini artırmış, Doğu'da başlayan Şeyh Sait isyanının ülkenin her tarafına yayılması için çalışmaktaydı.²

1923'te *Tanin* ve *İkdam*; 6 Aralık'ta da *Tevhidi Efkar*'da yayınlanması olayı.. Soyak'a göre, her iki ad da I. Dünya Harbi yıllarında canla başla Osmanlı aleyhinde çalışmışlardır. Dolayısıyla şimdi Sünnilik ve hilafet koruyuculuğu yapmaları yer-siz ve bir fesatçılık niteliğindedir. s. 291n.

1 Atatürk'ten Hatıralar, s. 587 vd.

2 a.g.e., s. 103 vd.; Behçet Cemal, Şeyh Sait İsyanı, s. 111 vd.; Çukurova, a.g.e., s. 11 vd.

Cemal Paşa'nın Oğlu Behçet Cemal'in Anlattıkları: Amaç Osmanlı Restorasyonu

Soyak'ın ilk baskısı 1973'te yayınlanan anılarından önce 1955'te konuya ilişkin bir kitap yazan İT'nin ünlü Cemal Paşa'sının oğlu Behçet Cemal de kendisini doğrulayıcı ilginç bilgiler vermektedir. Buna ilişkin bölüme *Osmanlı Restorasyonu* arabaşlığını koyan Cemal'e göre de Vahdettin ve çıkarları ona bağlı saltanatçı ve hilafetçi zümrenin Türk İhtilâli aleyhindeki karşıdevrimci faaliyeti, *Cumhuriyet'in ilanından çok önce* başlamıştı. Daha Türk İstiklâl Harbi kesin zaferle sonuçlanmadan, Vahdettin ve taraftarları İstanbul'da görünüşteki adı **İlâyi Vatan**, gizli adı **Müdafaa-i Hukuk Hilafeti Kübra** olan bir teşkilat kurmuşlardı.

Vahdettin kaçmaya karar verdikten sonra, teşkilatın icra komitesi toplu bir halde Bükreş'e geçmiş ve burada bir otelde **Hilafet Kongresi** yapılmıştı. Eski İçişleri bakanlarından **Mehmet Ali***'nin başkanlığında toplanan kongre, Anadolu'daki taraftarlarının da yardımı ile Türkiye'de **suiikastlar** ve isyanlar çıkararak karşıdevrime girişme kararını vermişti. Karar, Mehmet Ali aracılığıyla Sanremo'daki Vahdettin'e bildirilmiş, onayı alınmıştı. Hilafetin müstakbel kabinesi bile belirlenmişti. Karşıdevrimin başarılı olup Vahdettin'i yeniden tahtına oturtması üzerine Mehmet Ali başbakanlığa, Kiraz Hamdi Paşa harbiye, Filozof Rıza Tevfik eğitim bakanlığına, İtilafçı Sabri Hoca da şeyhülislamlığa getirilecekti.

Kongre kararı, müstakbel devlet başkanının (!) da onayına sunulduktan sonra görev alanlar fabrika temsilcisi, tüccar, müteahhit gibi ülkeye dönmüş ve karşıdevrimi hazırlamaya başlamışlardı. **Hilafet Komitesi**'nin ülke içindeki propaganda faaliyeti çok iyi hazırlanmış ve bir teşkilatla yönetilmekteydi. Bilhassa Avusturya ürünü **Distol** adlı bir koyun hastalığı ilacının satışı için seçilen seyyar satış 'memurları', yurdun birçok yerine Hilafet Komitesi'nin gizli bildirilerini dağıtırken, gezici hocalar, güya ticaret ve alışveriş amacıyla etrafı dolaşüyor, Türk İnkılâbı'nın hamlelerini kötileyip hilafet lehine telkinlerde bulunuyorlardı.

Hilafetçiler, bir taraftan ülke içindeki propagandalarını yürütürken, silahlı ayaklanmayı da hazırlamaktan geri kalmıyorlardı.

Cemal'e göre *karşıdevrimi bizzat Vahdettin idare ediyordu*. Kendisine ülkeden kovulan şehzadelerle, Yüzellikler'in önemli bir kısmı yar-

* Mehmet Ali için Biyografiler bölümüne bakınız.

dım ediyor, Sanremo, *Kıbrıs**, *Musul* ve *Halep* arasında durmadan kur-yeler gidip geliyordu.

Hilafet Komitesi Şeyh Sait'le anlaştığı gibi, Kürt İstiklal Komite-si'ni İstanbul'dan yöneten Seyit Abdülkadir'le de mutabık kalmıştı. Bu mutabakata göre, isyan 1926 yılında patlak verecek ve o zamana dek hem askeri hazırlık tamamlanacak hem de Türk kamuoyunun propa-ganda yoluyla kazanılmasına devam edilecekti. Askeri harekâtları ha-lifeye bağlı kaçak komutanlar yönetecekti. Doğu isyanı başlayıp geniş-lerken, *Sivas*, *Konya*, *Trabzon*, *Adana* tarafları da ayaklandırılacak ve yurdun dört bucağında döğüşen İnkılâpçılar kısıkvrak sarılacaktı.³

Vahdettin'in Huzurunda Kuruldu

Soyak ve Cemal'in sözünü ettiği Tarikatı Salâhiye, Saray'da Vah-dettin'e sadakat yemininin yapıldığı bir toplantının ardından 19 Kasım 1919'da kurulan İlâyı Vatan Cemiyeti içinde *gizlice* örgütlenmişti. İlâyı Vatan, kuruluş belgelerinde Taşkasap** Selçuksultan Mahallesi 190 numaralı binayı göstermesine karşın, Şehzadebaşı'ndaki *mülkiyeti Saray Hazinesi'ne ait* Letafet Apartmanı'nda faaliyet yürütmüştür. İlâyı Vatan'ın Vahdettin'le ilişkisi, ona sadece yer vermekle kalmamıştır. Kurucu ve yöneticilerinin hemen hepsi de Vahdettin'e bağlı ve yakın kişilerdir. Kuruluş sırasında cemiyete 300 lira bağış yapan Vahdettin ayrıca bu kişilere *düzenli olarak* maaş da vermiştir.⁴

Yasal olarak kurulan İlâyı Vatan, Anadolu Hareketi'ne karşı İstan-bul hükümetini destekleyici faaliyet yürütmüştür. Kasım 1919'da ku-rulmasına karşın, 2. başkanı Rasih Efendi***'ye resmi makamlarca *hemen harekete geçmemesi ve sabretmesi* öğütlenen İlâyı Vatancılar, eylemlerini 1921'in ikinci yarısında artırmışlardır. *Resmi makamların* İlâyı Vatancılar'a hemen harekete geçmemelerini öğütlemelerinin ne-deni, Vahdettin'in bu örgütü yedekte tutmak istemesidir. Nitekim, *ör-gütün resmi makamlara verilen kuruluş belgelerinde başka şubesinin ve herhangi bir yayın organının da bulunmaması* bu görüşü doğru-layıcı özelliklerdir. İlâyı Vatan'ın başkanı görünen Yahya Adnan Paşa ikinci planda kalmıştır. *Örgütü perde arkasından yöneten gerçek baş-kan, Vahdettin'in fahri yaveri Kiraz Hamdi Paşa'dır*. Padişahçı cep-

3 Şeyh Sait İsyanı, s. 1611 vd.

4 Tunaya, a.g.e., s. 181 vd.; Çukurova, a.g.e., s. 191 vd.

* İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin peydahlayıcısı Sait Molla da bu sıralarda Kıbrıs'ta faaliyettedir. A. Nedim Çakmak, Hüsnüyadis Hortladı, s. 171 vd.

** Günümüzde Haseki ile Vatan Caddesi arasında kalan semt.

*** Rasih Efendi, bir süre de **Kürt Teali Cemiyeti** Başkanlığı'nı yapmıştır. Çuku-rova, a.g.e., s. 22n..

hede ve Anadolu Hareketi'nin tamamen karşısında yer aldığı açık bir biçimde görülen İläy Vatan *dernekten* çok bir *siyasi parti* ağırlığı ile çalışmıştır.

Tunaya, Vahdettin'in örgütü ile ilgili şu bilgileri de verir: "İläy Vatanlılar, 1921 yılının tek yönlü siyasal hayatı içinde, partileri birleştirici bir rol oynama isteğindeydiler. 'Fırka'ların 'liderleri' daha sonra, Tarikatı Salâhiye'ye alınacaklar; muhalif muvafık, 'büyük bir kitlei inkılâp' (bir devrimci kütleye) hazırlanacaktı. İläy Vatan, böylesine bir ödevi gerçekleştirmek istemiştir. Yahya Adnan Paşa, Azerbaycan [İstanbul] Başkonsolosu'na gönderdiği bir yazıda, adlarından pek az söz edilen demekleri belirtmiştir. Ve bunları değerlendirmiştir. Bunlar arasında 'ruhsat alamamış olan' *Anadolu Cemiyeti* de vardır."⁵

Tunaya, *Anadolu Cemiyeti* ile ilgili olarak dipnotta ise şu bilgileri verir: "Cemiyetin adı '*Anadolulular Cemiyeti*' de olabilir. Yahya Adnan Paşa'nın 'ruhsat elde edemediği'ni belirtmesine uymakla beraber, kurucusu olarak bildirdiği 'Bolu eşrafından Rıfat Bey' bu açıklamaya uymamaktadır."⁶

Tunaya, *İläy Vatan*'ın *asıl özelliğinin, gizli olarak örgütlediği Tarikatı Salâhiye Cemiyeti ile birlikte çalışmasına dikkati çekmekle birlikte biz de bu noktada, Eşref'in örgütlediği AOİK'nin kökleri ile buluşmuş olmaktadır.*

İläy Vatan'dan Tarikatı Salâhiye'ye

Yasal olarak kurulan İläy Vatan içinden bir *yer altı örgütü olarak peydahlanıp* faaliyet gösteren Tarikatı Salâhiye'nin kuruluş tarihi 19 Eylül 1920'dir. Kuruluş yeri ve merkezi ise İläy Vatan'ın Şehzadebaşı'ndaki Letafet Apartmanı'nın üst katındaki lokalidir.

Tarikatı Salâhiye'nin kurucu ve yöneticileri de şu isimlerdir: Başkan: Vahdettin'in yaveri Kiraz Hamdi Paşa. HİF'ci-İläy Vatanlı üyeler: Arap Âsım Bey, [Darende'li] İsmet Bey* (Kiraz Hamdi'nin eski yaveri), Kemal Bey (Yeniköy eski Belediye Müdürü), Ahmet Rasim

5 Tunaya, a.g.e., s. 420 vd.

6 ..Cemiyetin 1921 yılında hükümete kuruluş başvurusunu içeren dilekçesine Tefik Paşa hükümeti olumsuz tutum takınarak izin vermemiştir. Rıfat Bey, İläy Vatan Cemiyeti'nin de üyesidir. İläy Vatan'ın kurmak istediği 'devrimci cepheye' katılacak demekler arasında Hakimiyeti Milliye Cemiyeti, Zâbitan Cemiyeti, İstanbul Cemiyeti ve Kürt Teâlî Cemiyeti de bulunmaktadır. Tunaya, a.g.e., s. 321n.

* Darende'li İsmet ilginçtir, Prens Sabahattin'in önemli adamlarından Kuran'ın daha Kuleli Askeri Lisesi'nde iken kurduğu İhtilalci Askerler cemiyetinin de üyesidir. (İnkılâp., s. 231.) Trablusgarp'taki başarılarından dolayı TM'ye alınan (Ertürk, İDPA, s. 338.) ve Mütareke'de de Vahdettin cephesinde faaliyet gösteren İsmet'in **Darende Çerkezleri**nden olup olmadığı bilinmemektedir.

Avni Hoca. Öteki üyeler: Osman Daver (Distolcü) ve Nuri Bey, **Zambaoğlu Hırastaki**, Ertuğrul Şakir, Tevfik Hamdi Bey, eski Yüzbaşı Nihat Bey, Romanya'lı Halil Bey, Hacı Ali Nâkil Bey.

Tunaya'nın, *cemiyetin Mütareke dönemindeki çalışmalarının yoğun olmadığını* vurgulaması, onun *daha sonraki yıllar için kurulduğunun* en büyük kanıtıdır. İT'nin örgütlenme modelini örnek aldığı anlaşılan *yer altı örgütü* Tarikatı Salâhiye'nin İzmir, Antalya ve *doğu illerinde* de hücreleri kurulmuştur. *Şeyh Sait ve Ağrı gibi Cumhuriyet karşıtı ayaklanmalarda bu "hücre"lerin ilgisi olduğu daha sonraları ortaya çıkmıştır.*⁷

Tarikatı Salâhiye'nin amacı aşamalı olup Osmanlı ülkesinden taşarak İslam dünyasını içine alan bir kalkındırma ve kurtarma politikasıdır. Bu amaçla, *önce İT, sonra Müdafaa-i Hukuk ve en sonunda da Türkiye Cumhuriyeti'ne karşıt ve yıkıcı bir yöntem izlenecektir*. Hilafet Ordusu kurulacağı haberi de bu amaçla yayılmıştır. Bu bağlamda Kiraz Hamdi'nin *Dağıstanlılar'dan oluşacak bir tümen kurulması için* General Halilof'a başvurduğu ve bunun için 300 bin lira önerdiği de 1925 yargılamaları sırasında ortaya çıkmıştır.⁸

10.2. Tarikatçılar Eşref'in "AOİK"i ile İlişki Kuruyor

Çalışmamızın AOİK'nin kuruluşunu anlattığımız 8. Bölüm'ünde Türk istihbaratının TBMM Hükümeti'ne sunduğu konu ile ilgili raporda; AOİK'nin geçici genel merkez ve yöneticilerinin 17 Nisan 1923'te Atina'dan Midilli'ye nakledildiği; genel merkez teşkilatının halen geçici olduğu; **Eşref**, Mustafa, Kâzım ve Cemal adlı kişilerin **Vahdettin taraftarları** ve İzmir Rum Müdafaa Heyeti ve Ermeni Taşnak Fırkası ile görüştükleri ve anlaşmaya varıldığı takdirde genel merkez kurulunu oluşturacakları belirtilmişti. Yine aynı raporda, İzmir Rum Müdafaa Heyeti adına Serkiyadis ve Pontus Cemiyeti adına Sam-sun'lu Aleksiyadi adlı kişilerin Eşref ile ve Ermeni Taşnak Fırkası temsilcilerinin de Çerkez Mustafa ve **Vahdettin taraftarları ile görüşüp haberleştikleri, Eşref'in bizzat Vahdettin ve İngilizler'den yardım**

7 s. 376 vd.; Çukurova, a.g.e., s. 314 vd. Çukurova, Tunaya'nın yayınladığı tüzükte, 12 varakın atlandığını; ATASE Arşivi'nde bulunan nüshanın da yine eksik olduğunu belirterek TİTE Arşivi'nden aldığı tam metni Ek-7'de vermiştir. (s. 208.) Çukurova, Tunaya'nın daha başka yanlışlarını da düzeltmiştir. Örgüte sızan Mim Mim elemanlarının raporlarına göre, **Tarikat'ın ayinlerine zaman zaman bazı Rumlar da katılmıştır.** s. 315n.

8 a.g.e., s. 39 vd.; Çukurova, a.g.e., s. 320. Hemen aynı bilgiler Soyak'ta da vardır. s. 321 vd.

sağlamaya çalıştığının anlaşıldığı ve *komitenin başkanının Eşref oldu*ğu ifade edilmişti.⁹

Vahdettin'in yurt dışına kaçışından sonraki dönemi kasteden Tunaya da hemen yukarıdaki kısımdan devamla, çalışma konumuzu çok yakından ilgilendiren, Türk istihbaratının değindiğimiz raporunu doğrulayan Tarikatı Salahiye'nin bir ilişkisini şöyle anlatır:

“..Bu aşamaların tümüne ait eylemler saptanmıştır: Vahdettin ve Şehzade Selim Efendi ile ilişki kurulmuştur. Çerkez Ethem ve kardeşinin yönetiminde, Yunanistan'ın koruyuculuğunda suikastçı bir ihtilal cemiyeti ile eylem birliğine geçilmiştir. ‘Anadolu İhtilal Komitesi’ adlı bu gizli dernek Midilli adasında kurulmuştur ve Anadolu’ya çıkarmalar düzenlenmiştir. Kuşçubaşı Hacı Sami de bu cemiyettedir ve bir çıkarma girişiminde ölmüştür. Ankara İstiklâl Mahkemesi bu bağlantıları saptamıştır.”¹⁰

Eşref'in AOİK'sinin Bildirilerini İstanbul'da Anzavur'un Oğlu Dağıttı

Bu ilişki doğrultusunda, Eşref'in örgütlediği AOİK'nin Mustafa Kemal aleyhinde yakışıksız ifadelerin yer aldığı, halkı isyana çağıran bildirileri 1923 başlarında *Atina'da basılıp Hıdiviye Kumpanyası vapurları ile gizlice İstanbul'a getirilmiş, İngiliz istihbaratına mensup Rum ve Ermeni görevliler aracılığıyla şehre sokulmuştur. Bildiriler, Anzavur'un oğlu Kudret ile arkadaşları Muhittin ve Baha tarafından İstanbul'da dağıtılmıştır*. Kudret, Muhittin ve Baha, Latife Hanım'ın peçesiz fotoğrafının da yer aldığı bildirileri özellikle medrese talebeleri ve bu anlayıştaki kişilere posta ile göndermiş, geceleri de sokaklara atmışlardır.¹¹

İstanbul'da hâlâ etkinliğini sürdüren TBMM'ye bağlı gizli grupların tespitlerine göre de 24 Nisan 1923 Salı günü, *Eşref* imzalı AOİK mühürlü ve Mustafa Kemal aleyhinde bazı ifadelerin bulunduğu iki

9 Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi, Yakın Tarihimiz, c.I, s. 387 vd.

10 Aynı yer. Tunaya'nın maddi hataları, bizim verdiklerimiz ile düzeltilmelidir. Tunaya, Hacı Sami ile ilgili konuya da Hüsamettin Ertürk'ü kaynak göstererek “..Fakat bu sorun bugün de tartışmalıdır” kaydıyla ve *yargısız infaz* imasıyla yer vermiştir. Ertürk'ün eski mesai arkadaşı Kuşçubaşı kardeşlere ilişkin değerlendirmelerinin, çalışmamızın ilgili bölümlerinde anlattıklarımızdan sonra artık inandırılığının kalmadığını düşünüyoruz. Bu konuya biraz sonra ayrıntılı olarak değineceğiz.

11 a.g.m.

bildiri ile İT'ci Kara Kemal'e yazılmış bir mektup Midilli'den *İngiliz karargâhu vasıtasıyla* Pandikyan*’a gönderilmiştir. Pandikyan da bunları Kara Kemal'den önce, milli/gizli gruplarda önemli görevlerde bulunan Hüsnü Himmetoğlu'na vermiştir. Himmetoğlu'na göre Eşref'in mektubunda özetle şunlar yazmaktadır: “*Ben ne İttihatçı ve ne de İtilafçıyım. Anadolu’da türeyenleri devirmek isteyenlerdenim. Zamanı gelmiştir. Şimdiye kadar bu uğurda çalışmadım. Fakat artık çalışmağa başladım. Kaybedilecek vaktimiz yoktur. Bize katılmak istiyorsan hemen bildir. Anadolu’ya komitelerimiz dağılmış ve faaliyete girmiştir.*”

Himmetoğlu'nun, görevi gereği incelediği mektup, Kara Kemal'e ulaştırılmak üzere Pandikyan'a iade edilmiştir. Himmetoğlu'nun 30 Nisan 1923 tarihli notlarından anlaşıldığı kadarıyla da Pandikyan mektubu Kara Kemal'e göndermiş, o da polise vermiş, polis de araştırmalara başlamıştır.¹²

Anlaşılan, Mustafa Kemal'e karşı, Cavit, Dr. Nazım, Rauf.. beyler gibi *kalibresi yüksek* adlarla sessiz ve derinden gitmeyi planlayan iflah olmaz komiteci Kara Kemal, Kuşçubaşı gibi *alelade* bir maceraperest'in peşine takılmak istememiştir.

Öte yandan, Tarikatı Salâhiyeciler'in Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yapılan 1925 yargılamalarında adları geçen sanıklardan; *Çerkez Ahmet, Çerkez Hikmet, Çerkez Kâmil ve Çerkez Nazmi Paşa*¹³'nın AOİK ile bir ilgisi bulunup bulunmadığı da şimdilik bilinmemektedir. Hemen onu da söyleyelim ki, ileride açıklanacağı gibi AOİK'nin yöneticilerinden Kuşçubaşı Hacı Sami de bundan bir süre sonra, 1924 yılı civarında Atatürk'e suikast için *hoca kılığında* İstanbul'a gelecektir.

Tüm bunlardan da açıkça anlaşılabacağı gibi Kuşçubaşı Eşref-Hacı Sami ve Çerkez kardeşlerin Midilli başta Ege adaları ve Yunanistan'daki faaliyetleri ile Lozan'daki Türk delegelerine suikast girişimleri münferiden yapılmış hareketler değildir. Keza Atatürk'e yönelik Ankara, Bursa, İzmir ve Hacı Sami'nin 1924/1927 suikast girişimleri de.. Bu doğrultuda, körpe Cumhuriyet'e karşı çıkarılan Şeyh Sait, Ağrı, Dersim ve bunların aralarında irili ufaklı 20 küsur kalkışma da içi içe geçmiş anılan oluşumların eseridir. Bu oluşumlar, en geride İngiliz

¹² Hüsnü Himmetoğlu, Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, c.1, s. 142 vd. Bu kaydı ilk kez Erdeha'nın çalışmasında gördüğümüzü de dürüstçe belirtelim.

¹³ Tunaya, a.g.e., s. 184n. Bunların hepsi de beraat etmiştir.

* Pandikyan, Ermeni asıllı ve İstanbul'daki İngiliz haber alma şebekesinin önemli bir adı: olmasına karşın Türk istihbaratına çalışmaktadır.

ler'in bulunduğu Tarikatı Salahiye, ayrılıkçı Kürtler ve Kuşçubaşı-Çerkez kardeşlerin kurduğu AOİK'dir. Doğal olarak TpCF şahsında ortaya çıkan eski İttihatçılar da bu hadiselerin içindedir.

10.3. "Tarikatçılar"ın Şeyh Sait İsyanındaki Rolü

Tunaya'ya göre, Tarikatçılar'la ilgili 1925 yargılamalarında asıl üzerinde durulan konu ise örgütün İstanbul'daki eylemlerini Anadolu'ya yayması ve *yabancı kurumlara işbirliği yaparak kamuoyunu Vahdettin'in dönüşüne alıştırmak ve Şark [Şeyh Sait] isyanının genişlemesinde oynadığı roldür. Örgüt yabancı memurlara sunulmak üzere bir harekât haritası da hazırlamıştır*. Bu haritaya göre, Cumhuriyet Hükümeti'ne karşı iki cephe açılacaktır: 1. Cephe: Kemali, İzoli, Siverek hattı ve Fırat'ın doğu yönü. 2. Cephe: Yozgat-Kayseri hattı ve Kızılırmak'ın doğusundaki yerlerdir. Kuvvetler burada toplandıktan sonra, *hedef Ankara olmalıdır*. Halep karargâh olacaktır. 1 sayılı sevk/yollama noktası Urfa; hedef de İzoli geçidi olacaktır. 2 sayılı sevk noktası Resülayn[Ceylanpınar]'dır. Burada toplanan büyük kuvvet, Siverek üzerinden Diyarbakır'a yollanacaktır.¹⁴

Tarikatı Salâhiye'nin, Soyak'ın da yukarıda değindiğimiz Türkiye içindeki gizli/yıkıcı faaliyetleri 1925'te Şeyh Sait isyanı döneminde kesin ve belgeli olarak ortaya çıkarılmıştır. Bu sıralarda Anadolu'da *Distol* adlı hayvan hastalıkları ilacını tanıtan gezgin satıcılar türemiştir. İlk olarak *Osman Dâver** adlı bir satıcı, şüphe üzerine Konya çevresinde yakalanmıştır.¹⁵

Araştırma sonucu Dâver'in üzerinde bulunan mektuplar bir *gizli komite* adına çalıştıklarını ortaya çıkarmıştır. *Bu komitenin de Tarikatı Salâhiye olduğu ve doğudaki isyanlarla ilişkisi bulunduğu saptanmıştır*. Bu gelişme üzerine olaya Ankara İstiklâl Mahkemesi el koymuş ve geniş çaplı tutuklamalar başlanmıştır.¹⁶ Tunaya'nın bundan he-

14 a.g.e., s. 181 vd.; Soyak, a.g.e., s. 123 vd. Tunaya'nın belirttiğine göre, söz konusu harita dava dosyasında bulunmaktadır. Öte yandan, yurt dışındaki 150'lik ve firarilerin Türk istihbaratınca ele geçirilen mektuplarında da bu *harekât haritası* ile ilgili yukarıda verilen bilgiler doğrulanmaktadır. Bu durum da bu grupların *tek merkezden yönlendirildiğinin* açık bir kanıtıdır.

15 Konya'nın seçilmesi karşıdevrimciler için oldukça isabetlidir. Çünkü bu yörede daha birkaç yıl önce, Vahdettin'in bendesi Hacı Zeynel Abidin ve şürekası hocalarca Türk İstiklâl Harbi'ne karşı sayısız isyanlar çıkmıştır. Doğal olarak, *-Çerkezler'in de katıldığı-* bu isyanlarda İngiliz istihbaratının parmağı bulunmaktadır.

16 Tunaya, a.g.e., s. 181 vd.; Çukurova, a.g.e., s. 111 vd.

* Hemen yukarıda, Tarikatı Salâhiye'nin kurucu-yöneticileri arasında adı geçmektedir.

men önce verdiği bilgilere göre örgütün İstanbul'da yaptığı toplantılara I. TBMM Erzurum eski milletvekili *Hüseyin Avni [Ulaş]*, eski İttihatçılar'dan *Kara Vasıf*, *Kara Kemal*, eski Hicaz Polis Müdürü Refik ile Mersin'li Cemal Paşa da katılmıştır.¹⁷

Konu ile ilgili yargılamalara geniş yer veren Tunaya'ya göre, bu *dava* Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinin -özellikle *HİF'in-* Cumhuriyet tarafından yargılaması olmuştur. *Bir bakıma Vahdettin de yargılanmıştır.* Tunaya'nın yer verdiği iddianamede şöyle bir pasaj bulunmaktadır: “*..Bilahare Vahdettin, tehlikeye düşen taç ve saltanatı kurtarmak için milletin vicdan ve mukaddesatından yararlanmak istedi. Tarikatı Salâhiye bu istekten doğdu.*” Kararda da şöyle bir kayıt vardır: “*..Vahdettin ve hain adamları..dini duygulardan istifade edebilmek ve dini bir kere daha meş'um siyasi emellerine âlet eylemek kasdıyle Tarikatı Salâhiye adı altında bir gizli cemiyet kurmuşlardır.*” Mahkeme, *Tarikatı Salâhiye'cileri yabancı istihbarat örgütleri ile işbirliği yapmakla* suçlamıştır.¹⁸

Tunaya'nın, “*Kurucusu İlâyı Vatan'dan daha fazla yaşamış olan Tarikatı Salâhiye, bu gelişmeler içinde tarihe gömülmüştür*” demesine karşın, *bizim ulaştığımız belgelere göre örgüt, faaliyetlerine yurt dışında hem kendi adıyla hem de iç içe geçtiği “AOİK” adıyla devam etmiştir.*¹⁹ Bu bağlamda söz gelimi *fırarilerden* olup Gümölcine'de öğretmenlik yapan Hafız Cemal'in Türk istihbaratınca elde edilen **21 Mart 1930** tarihli bir mektubundan anlaşıldığı kadarıyla AOİK, bu tarih itibariyle faaliyetini sürdürmektedir.²⁰

Asılan Kemal Bey Kimdi?

Tarikatı Salahiye ile ilgili Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin yaptığı yargılamalar sonucu 11 kişinin idamına karar verilmiş, hüküm 16 Ağustos 1925 tarihinde infaz edilmiştir. İdam edilenler şu kişilerdir: Sabık Yüzbaşı Nihat, Arap Âsım, sabık Yaver *Darendeli İsmet*, Distolcu Osman Daver, Zambaoğlu Hristaki, Ertuğrul Şakir, Tevfik Hamdi,

17 Bingöl'lü H. Avni Ulaş'ın, Erzurum Kongresi'ne de [Doğu] Bayazıt delegesi olarak katıldığı bilinmektedir. Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadele'de Erzurum, s. 10 vd.

18 a.g.e., s. 183 vd.

19 Bunları, çalışmamızın hacmini büyütmemek için burada vermiyoruz. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi ve belgeler, değindiğimiz çalışmamızda bulunmaktadır. s. 124 vd.

20 Tülây Duran, 150'liklerin Gizli Mektupları (VI), BTDD, Şubat 2000, sayı: 17.

Romanya'lı Halil, Hacı Ali Nakil, sabık Yeniköy Belediye Müdürü **Kemal**, [Distolcu Nuri].²¹

İlginçtir, asılan **Kemal**'in adına diğer işbirlikçi örgütlerde de rastlıyoruz: 1921 ortalarında *İngilizler'in denetiminde* İstanbul'da peydahlanan **Anadolu Komitesi*** kurucuları arasında eski İçişleri Bakanı Mehmet Ali ile birlikte **Kemal** -ve Boyacıyan** ile Leon Papazyan***- Bey de bulunmaktadır.²²

Yine bu sıralarda kurulduğu anlaşılan **Anadolu İttihadı Vatan Grubu**'nun eski İstanbul Evkaf Müdürü Necati Hasbi'nin evinde yapılan toplantılarına *Belediye Daire Müdürü* olduğu belirtilen **Kemal**, Filozof Rıza Tevfik, Ali Kemal, HİF Umumi Kâtibi Trabzon'lu Tüccar Süleyman, Kiraz Hamdi ve Hoca Vasfı, Merkez Memuru Kemal katılmıştır. *Anadolu Hareketi'ni küçümseyen grup İttihatçı düşmanlığı yapmış ve İngilizler'i kurtarıcı olarak görmüştür.*²³

Biyografiler bölümünde kendisi hakkında ayrıntılı bilgi verdiğimiz İçişleri Bakanı Mehmet Ali'nin kardeşleri arasında bir de **Kemal** Bey bulunmaktaydı. Ne ilginçtir ki, *Sayın Çukurova'dan yaptığımız her iki alıntıda "Kemal"ın eski İçişleri Bakanı Mehmet Ali'nin kardeşi olduğu belirtilmekteydi.*

Tüm bunlara karşın, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın ağabeyi, -*Bakan Mehmet Ali'nin damadı*- Yüzbaşı Mehmet Ali Bey'in kızı Sayın Ayşe Cebesoy Sarıalp'ın, "...*Kemal Bey amcamız ki o maalesef Milli Mücadele zamanında 'haksız bir ihbar' yüzünden İstiklâl Mahkemesi tarafından idam edilmiştir*"²⁴ biçimindeki sözlerinde bir yanlışlık olmalıdır.

Kemal Bey'in idam edilmesinden tam bir yıl sonra (15 Ağustos

21 Tunaya, a.g.e., s. 284n. Tunaya "11 kişi idama mahkûm oldu" demesine karşın bunlardan 10'unun adını vermiştir. Köşeli parantez içinde verdiğimiz 11. kişiyi Soyak zikretmektedir. a.g.e., s. 524 vd.

22 Çukurova, a.g.e., s. 40.

23 Çukurova, a.g.e., s. 41. Necati Hasbi, İstanbul'daki Müdafaai Milliye, Muâveneti Milliye ve Donanma Cemiyeti ile birçok **milli** şirketin batırılmasında etkili olmuştur. (Aynı yer.) Filozof Rıza Tevfik de kendisini şöyle tanımlamaktadır: "**Babam Arnavut'u anam Çerkes / Bilmeyen varsa öğrensın herkes.**" (Hilmi Yücebaş, Filozof Rıza Tevfik, s. 68 vd.) Tunaya'nın geçiştirmek istemesine karşın, "Anadolu" bağlantılı bu işbirlikçi kuruluşlar, Ankara'ya karşı ciddi yıkıcı çalışmalar yapmıştır. Criss, aynı yer.

24 Yakın Tarihimize Bakarken, s. 22.

* Eşref'in Yunanistan'da kurduğu karışivedrimci AOİK'nin, Mütareke döneminde İstanbul'da görülen "Anadolu" bağlantılı işbirlikçi örgütlerin devamı olduğuna dikkati çekmiştik.

** Eski valilerden olup işgalde İngiliz Yüksek Komiserliği'nde tercüman olarak çalışmaktadır.

*** Pera Yönetim Konseyi üyesi. Bilge Criss, a.g.e., s. 16 vd.

1926) dünyaya gelen Sayın Sarialp'a aile tarafından verildiği anlaşılan bilgiler eksik ve yanıltır. Kemal Bey *Milli Mücadele* zamanında değil, o, zaferle sonuçlandıktan sonra, 16 Ağustos 1925'te asılmıştır. İkincisi, ihbar haksız olsa, Kemal Bey de *-Tunaya'nın adlarını verdiği-* beraat eden 37 sanık arasında bulunurdu.

Demek, Cebesoy'un genel sekreterliğini yaptığı TpCF suikast dahil Mustafa Kemal'i saf dışı etmekle uğraşırken ailenin Tarikatı Salahiyeçi fertleri de başka kollardan aynı doğrultuda çalışmalar yapıyordu!²⁵

10.4. İzmir Suikastında Komite'nin Rolü

Bu uzun açıklamalardan sonra şimdi İzmir suikastına geçebiliriz. Onu da belirtelim ki, biz İzmir suikastını derinlemesine inceleyecek

25 **Cebesoy'un yeğeni Nazım Hikmet**'in de kendisi gibi Marksistler'le birlikte yine bu sıralarda Kemalist Cumhuriyet'e karşı saldırıya geçmesi, tutuklanınca da Paşa'nın onu kurtarmak için girişimler yapması; İT'yi hortlatmak isteyenler arasında yine **Cebesoy'un akrabası Rahmi Bey**'in de bulunması hayli anlamlı olsa da ona girmiyoruz. Keza Çerkezler'in ölçütlerine göre **yeğen** sınıfına giren Cebesoy'un, **akrabası** Karabekir'in TpCF Genel Başkanı ve Şeyh Şamil'in torunu ile bacadak olmasına da.. (Mahmut Çetin, Boğaz'daki Aşiret, s. 171 vd.; Burhan Oğuz, a.g.e., s. 7.)

İzmir suikastının gerçekleştirileceği gün de Cebesoy İstanbul Emniyet Müdürlüğü önünde ve etrafında 'gezinirken' görülmüştür. Mahkemede ortaya çıkan bilgelere göre, suikast gerçekleşseydi, önceden elde edilmiş bir polis memuru, İstanbul Emniyet Müdürü **Ekrem Bey**'i öldürecek, Cebesoy da Müdüriyet'e girip yönetime el koyacaktı. Erman, a.g.e., s. 132.

Sayın Sarialp'ın biyografisinde verilen bilgiler de hayli dikkatimizi çekmiştir: "15 Ağustos 1926 İstanbul doğumlu. Ankara Maarif Koleji (1941-42) ve İ.Ü. Edebiyat Fakültesi **İngiliz Filolojisi**'ni bitirdi (1946). Aynı bölümde **Halide Edib'in asistanı ve doktora öğrencisi** (Linguistik) oldu (1946-48). Mezuniyet tezi olan *Sir Gawain and the Green Knight* (Sir Gawain ve Yeşil Şövalye) önce İngilizce sonra Türkçe'ye çevrilip Maarif Klasikleri arasında basıldı. Beyoğlu Kız Lisesi* (1946-48), St. George Avusturya Lisesi (1952-56) ve İtalyan Kız Ortaokulu'nda (1956-61) İngilizce öğretmenliği yaptı. Daha sonra **Amerikan Haberler Merkezi**'ne geçerek 18 yıl süreyle **kütüphane sorumlusu, Fullbright Sekreteri, Kültür Müdürü** ve **yeminli tercüman** olarak çalıştı. **Halen Türk-Amerikan Üniversiteler Derneği Genel Müdürü** olarak çalışmaktadır. Amerika ve çeşitli Avrupa ülkelerine tetkik ve araştırma gezilerine katıldı. Şehir ve Devlet Tiyatrolarında oynanan ondan fazla piyes çevirdi. 1978-1993 yılları arasında **uluslararası İngilizce eğitim ehliyet sınavlarını yönetti**. Halen çok sayıda dernek ve vakfın üyesi bulunmakta. İngilizce, Fransızca ve az İtalyanca bilen A.C. Sarialp, 1948 **Londra** Olimpiyatları atletizm dalında dünya üçüncüsü olarak bronz madalya kazanan Ruhi Sarialp'ın eşi olup bir kızı üç torunu var.." a.g.e., s. 151.

* Tevhidi Tedrisat'a dek İngiliz Kız Ortaokulu olarak faaliyeti göstermiştir. Günümüzde **Beyoğlu Anadolu Lisesi** adıyla eğitim veren ve **kimi hocaları İngiltere'den gelen** bu okulda anglosakson hakimiyeti olduğu bilinmektedir. y.n.

değiliz. Öyle yapmaya kalkışsak, çalışmamızın hacmi oldukça geniş-
leyecek ve konu dağınık olacaktır.²⁶

Ana hatlarıyla da belirtmek gerekirse, suikastta, hem anılan Tari-
katı Salahiye'nin, hem onlarla işbirliği içinde olan kimi İttihatçılar'ın
hem de AOİK'nin rolü vardır. Doğal olarak yabancı gizli servislerin..

Aslında **İzmir suikastı, Türk İstiklâl Harbi ve sonrasında başarılı
olamayan bir dizi anti-Kemalist girişimin süregelen bir halkasıdır.**
Bu girişimler, Rauf Bey'in gizli liderliğinde TBMM'deki II. Grup,
Rauf Bey'in sözcülüğünde Cumhuriyet'in ilanına karşı kampanyalar,
Mustafa Kemal'in CHF'sine karşı Rauf Bey'in perde gerisinden *-İT'ci-
lerle birlikte-* örgütlediği Tpcf, Şeyh Said isyanı, Atatürk'e Ankara ve
Bursa'da yapılmak istenen, ancak güvenlik önlemleri nedeniyle vaz-
geçilen suikastlardır. İzmir suikastı, bu olayların son olmayan bir son
halkasıdır

İzmir Suikastına Nasıl Gelindi?

Tespitlerimize göre, suikastlar zincirinin ilk halkasını, Ali Şük-
rü'nün 1922 sonu/23 başı arasındaki girişimi oluşturmaktadır. Fevzi
Çakmak'ın, Hüsametdin Ertürk'ün *MMSTM* adlı el yazısı ile kaleme
alınmış iki ciltlik hatıralarına düştüğü şerhlere göre olay şöyle mey-
dana gelmiştir: O sıralarda Ankara'da bulunan Ertürk, Giresunlu iki
gencin Trabzon milletvekili **Ali Şükrü Bey** aracılığıyla Mustafa Kemal
Paşa'nın maiyetine verildiğini, bunların suikastla görevlendirildikleri
bilgisini Çakmak'a iletir. İki gencin isimlerini Mustafa Kemal Paşa'ya
vererek tedbirli olmasını söyleyen Çakmak sonucu da şöyle açıklar:
"*..Filhakika bu gençler itiracı cürüm [suçlarını itiraf] etmekle beraber
bertaraf edilmişler ve Şükrü Bey de Topal Osman tarafından katledil-
mişti..*"²⁷

Kılıç Ali'ye göre de Ali Şükrü, Atatürk'e suikast düşüncesini, o sı-
ralarda araları düzelmiş bulunan Osman Ağa'nın en yakın arkadaşı
Mustafa Kaptan'a da *-olası ki destek almak amacıyla-* açmıştır. Mus-
tafa Kaptan da bu durumu Osman Ağa'ya iletmış, ardından da bildik

26 Bu hususta bk. Azmi Nihat Erman, İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri, Temel Yayınları, İstanbul 1971.; Soyak, a.g.e., s. 137 vd.; Hulûsi Turgut (Hazırlayan), Kılıç Ali'nin Hatıraları, s. 157 vd.; Fahrettin Altay, On Yıl Savaş ve Sonrası, s. 17 vd.; Osman Selim Kocahanoglu, Atatürk'e Kurulan Pusu, Temel Yayınları, İstanbul 2005.

27 Himmetoğlu, a.g.e., c.1, s. 41 vd.

28 İçki kullandığı bahanesiyle Mustafa Kemal'i öldürtmeyi planlayan "İngiltere eği-
timli" Ali Şükrü'nün adı Sovyet Rusya kaynaklı petrol-benzin ticaretine karıştığı
gibi, Rize limanının genişletilmesi için Moskovaca gönderilen 650 fiçi çimento-
nun sattırılarak paranın zimmete geçirilmesinde de zikredilmektedir. Karabekir, İs-
tiklâl Harbimiz, c.4, s. 195 vd.; Kadir Mısıroğlu, Ali Şükrü Bey, s. 17 vd.

olaylar meydana gelmiştir.²⁸ Kılıç Ali, küçük ama ilginç bir ayrıntı daha verir: Ali Şükrü'nün cenazesini Trabzon'a -*Nemlizade Hamdi Bey ile Ziya Hurşit* götürmüştür.²⁹ Cenazenin Trabzon'a İnebolu yerine *İstanbul üzerinden* götürülmek istenmesi bize göre işgal altında bulunan bu kentte anti-Kemalist gösteriler yaptırılmak istendiği kuşkusunu doğrulamıştır.

Bu arada hadisenin Osman Ağa'nın bilgisi dahilinde meydana geldiği anlaşılınca, Rauf Bey'in Mustafa Kemal'e "...*Suçluyu yakalamak mutlakla lazım.. Eğer Başkumandan sıfatıyla ve herhangi bir mülahaza ile sizce buna lüzum görülmiyorsa, benim yarın bunu Meclis'e anlatmam icap edecektir*"³⁰ biçimindeki şantaj/tehditvari sözleri de dikkati çekicidir.

II. Grup'un *gizli lideri Abaza Rauf Bey*'in 'titizlikle' başında bulunduğu soruşturma esnasında, -*Savcı Ankara'lı İbrahim Bey ile- Ankara Polis Müdürü Çerkez Neşet Bey* de Köşk'e giderek *Gazi'nin ifadesini bile almışlardı*. Kılıç Ali'ye göre, soruşturma görevli *Çerkez Neşet de az çok II. Grup'a eğilimliydi*.³¹ Ne ilginçtir ki, *adları sonraki suikast girişimlerine karışacak olan Ali Fuat Paşa Meclis'te bu olayla ilgili ateşli konuşmaların yapıldığı sırada 2. Başkan sıfatıyla oturumları yönetirken, Abdülkadir de Ankara Valisi'dir!*

Ali Şükrü'nün -*bireysel olmadığına inandığımız-* bu girişimi dışında, yukarıda değinilen Hint'li İngiliz ajanlarının karşıdevrimci İstanbul gazetelerinde yayınlanan mektupları ile ilgili olarak İstanbul'a gelen Ankara İstiklal Mahkemesi'nin yaptığı soruşturma sonucunda Atatürk'e suikast amaçlı bir çetenin varlığı da ortaya çıkarılmıştı. Anılan mektubu yayınlayan gazetecilerle birlikte İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri, Binbaşı Dayı Mesut*, eski Sandalcılar Cemiyeti Reisi Rize'li Ali Osman**, bu cemiyetin tahsildarı Rize'li Hasan Kâhya, rüşumat müfettişi İlyas Sami, Komünist Mehmet*** ve İbrahim göz altına alınmıştı. Eski İstanbul milletvekili *Yenibahçe'li Şükrü* ve eski *Ankara Valisi Abdülkadir* de gözaltına alınmak üzere aranmalarına karşın kaçıp

29 Kılıç Ali'nin Anıları, s. 281 vd.

30 RaufOrbay'ın Hatıraları, s. 131 vd.

31 a.g.e., s. 191.

32 Soyak, a.g.e., s. 131 vd.

* İT/TM/Karakolcu Dayı Mesut.

** Önceleri fakir iken Kara Kemal'in İlaş Nazırlığı döneminde yaptığı işlerden ve Türk İstiklâl Harbi'nde cephaneye taşımaktan zengin olduğu söylenirdi. (Soyak, a.g.e., s. 31n.) Mîm Mîm Beyoğlu bölge sorumlusu Binbaşı Kemal (Koçer) Bey'in anılarında yer alan, "...*Bir açığözün İzmit'e götürdüğü iki motor cephaneye için yirmibeş bin lira aldığı hayretle duyulmuştu*" şeklindeki kaydın, Ali Osman ile ilgili olup olmadığı bilinmemektedir. Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul, s. 144 vd.

*** Henişinli'dir. Atatürk'e yapılmak istenen suikastların bir numaralı sanığı Ziya Hurşit'in dayısının oğludur.

gizlendiklerinden yakalanamamıştı.³²

Yapılan yargılamalardan sonra 5 Şubat 1924'te açıklanan mahkemenin kararına göre, sanıklardan Ali Osman 1 yıl hapis cezasına çarptırılırken diğerleri beraat etmişti.³³

TpCF Peydahlanıyor

Türk İstiklâl Harbi yıllarında yurtdışında bulunan kimi İttihatçılar, Büyük Zafer'den önce ve sonra yurda dönmüş, buradaki arkadaşlarıyla buluşarak yönetime el koymayı kararlaştırmışlardı. Bunlar, yaptıkları bir genel kongre ardından kendi kendilerine *İTF'nin sevk ve idare komitesi* adını verdikleri gizli bir kurul halinde, eski Maliye Nazırı Cavit Bey*'ın evinde ve onun başkanlığı altında birçok gizli toplantı yapmışlardı³⁴

Kongreye Cavit ve komitecilikleri ile ünlü eski İaşe Nazırı Kara Kemal, eski Maarif Nazırı Şükrü, eski Dahiliye Nazırı İsmail Canbolat'ın hazırladığı bir listeye göre yine eski İttihatçılar çağırılmıştı.³⁵ Ancak çağrılanların bir bölümü gitmediği gibi, gidenlerin kimileri de böyle bir girişimi tehlikeli ve ahlâki bulmadıklarından ilişkiyi kesmişlerdi. Bu gruba eski İttihatçılar'dan Dr. Nazım ve eski İzmir Valisi Rahmi de katılmıştı. Komite Soyak'ın ayrıntılarını verdiği iki girişime karşın İTF'yi diriltme amacına ulaşamamıştı.

Bunun üzerine komite, *Rauf Bey aracılığıyla, Karabekir, Cebesoy, Refet, Cafer Tayyar paşalar gibi komutanları ayartarak istifa ettirip* 17 Kasım 1924'te TpCF'nin kurulmasını sağlamış, fakat kendileri yönetimde görev almamıştır. Soyak bunu şöyle açıklar: “..bunların takip ettikleri plan şuydu: Siyasi hayattan çekilmiş gibi görünerek aynı adla canlandıramayacağını anladıkları İT'yi; TpCF'nin gölgesi altında ve gizli bir cemiyet halinde teşkilatlandırmaya çalışmak ve bu zavallı fırkayı perde arkasından idare etmek (...) birbirini takip eden olaylar ve bu olaylar dolayısıyla yapılan derin incelemeler neticesinde ortaya çıkan gerçekler, bilhassa İzmir ve Ankara İstiklâl mahkemelerinde vaki olan ifadeler ve ortaya atılan vesikalar açıkça göstermiştir ki, fırka [TpCF] teşkilatına asıl hakim olanlar, hatta programı hazırlayanlar;

33 a.g.e., s. 232 vd. Soyak, mahkemenin; “davaya konu olan sanıklarla ilgili dedikoduların yetkililerce abartıldığının anlaşıldığına” hükmetmesine karşın, biraz sonra gelecek ciddi hadiselerin **bunların boş olmadığını gösterdiğini** de kaydeder.

34 Soyak, a.g.e., s. 576 vd.

35 Hüseyin Cahit Yalçın'a göre, o sıralarda Diyarbakır'da bulunan Ziya Gökalp'a bile mektupla çağrıda bulunulmuştu. Siyasal Anılar, s. 167 vd.

* Biyografiler Bölümü'ne bakınız.

onlar ve diğer başta bulunan zatlar değil, fırka azasından olan yahut türlü gizli ve kurnazca teriplerle perde arkasından faaliyette bulunan, İTF'nin o haris ve insafsız elemanları idi."³⁶

Ancak bu süreçte dış bağlantıların da bulunduğunu açıklayan Mustafa Kemal, Nutuk'ta ayrıntılı bilgiler verir. TBMM'deki 2. Grup'un lideri Rauf Bey ve benzerleri, CHF içinde durumlarını korudukları dönem ile Meclis'in tatil dönemine rastlayan aylarda üyeler üzerinde ve yeni seçimde başarılı olamayan 2. Grup mensupları aracılığıyla tüm ülkede milleti Mustafa Kemal aleyhine kışkırtmak için çalışma fırsatına sahip olurlar. Bunlar, ülke içinde bazı **gizli teşkilat** ve girişimlere de geçerler. İstanbul'da *Vatan*, *Tanin*, *Tevhidieşkâr* ve *Sontelgraf*; Adana'da Abdülkadir Kemali* tarafından çıkarılan *Toksöz* gibi gazetelerle birleşip Mustafa Kemal'e karşı hep birlikte saldırıya geçerler. Ülkede ve kamuoyunda genel bir kargaşa yaratırlar. Mustafa Kemal, dış bağlantı bağlamında konunun en can alıcı yönünü ise şöyle açıklar:

*"..Hakkârî muntıkasında, ordumuzla Nastûri ayaklanmasını tepelemeye çalıştığımız sırada İngiltere de hükümetimize bir ultiमतom verdi. Meclis'i olağanüstü toplantıya çağırdım. İngiltere'nin ultiमतomuna bildiğiniz gibi yanıt verdik. Harp ihtimalini göze aldık. İşte, bahsettiğimiz kişiler bu sıkıntılı günlerde bir yabancı devletin bize hücum edebileceği zamanda, kendilerinin de bize taarruz ve hücum ederek hedeflerine kolaylıkla ulaşabilecekleri hayaline kapıldılar. Muharebeye hazır bulundurmaya mecbur oldukları ordularını başsız bırakıp vaktiyle sevmediklerini ifade eyledikleri politika sahasına koştular."*³⁷

36 a.g.e., s. 180 vd.

37 Nutuk, s. 1138 vd.

* Ünlü yazar Orhan Kemal'in babası Abdülkadir Kemali (Öğütçü). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk İnkılabı'na yönelik karşıdevrimci faaliyetler içinde bulunan Kemali, bu nedenle İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılandığı gibi, adam gönderdiği Menemen kalkışmasından (23 Aralık 1930) sadece altı (6) gün önce de hempalanyla birlikte Adana'dan -*Fransız mandası*- İskenderun'a kaçmıştır. Kürt asıllı olduğunu söyleyen Kemali'nin yurt dışında da Türkiye karşıtı faaliyetlerde bulunduğu Türk istihbarat birimlerince saptanmıştır. Çerkez Ethem'le de işbirliği yapan Kemali, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını önlemek için Fransız istihbaratınca kurdurulan Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi'nin yöneticileri arasında bulunmuştur. Kemali'nin, Atatürk'ün değindiği **büyük komplo** ile en önemli ilişkisi, TPCF'nin peydahlandığı sıralarda Adana'da yayınladığı karşıdevrimci *Toksöz*'ü İstanbul'a taşımasıdır. 'Avukat' Kemali'nin *Toksöz*'ü basan matbaayı kuracak kadar büyük mali imkânlarla nasıl sahip olduğu ve kimi diplomatik misyonlarla, *-sözgelimi Fransızlar'la-* bu bağlamda bir ilişkisinin bulunup bulunmadığı da ilginç bir soru olarak ortada durmaktadır. TPCF'nin peydahlanmasının salt İttihatçılar'la ilgili olmayıp dış bağlantıların da bulunduğu en büyük kanıtı, vaktiyle işe meselesinden kaynaklanan bir konu nedeniyle **İT'den istisnal edilen** Kemali gibi birisinin, apar topar Adana'dan İstanbul'a gelerek **İşçici** Kara Kemal'in de içinde bulunduğu komploya katılmasıdır. Kemali'nin diğer karşıdevrimci faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk.; Efe, a.g.e., s. 191 vd.

Ancak TpCF'nin, *-Atatürk'ün deyimiyle gizli ellerin hazırladığı-* programındaki *ademi merkezîyet* ve partinin *dine hürmetkâr olduğu* gibi maddeler, hazırlıkları yukarıda değinildiği gibi uzun zamandır yürütülen Şeyh Sait isyanının patlamasına yol açar (13 Şubat 1925). İsyan bastırılır ve TpCF de kapatılır (3 Haziran 1925).

Şeyh Sait ve Ağrı ayaklanmalarına katılan H. Hişyar Serdi'nin şu satırlarını da yorumsuz olarak burada vermeyi gerekli görüyoruz: “[Şeyh Sait isyanını hazırlayan *Bereveniya Mafe Kürt* örgütünün] kurucularından biri de I. TBMM’de Kemalistler’e muhalif..ve muhalefeti yaygınlaştırarak kararlı kılma görev ve gayreti içinde olan Bitlis milletvekili Yusuf Ziya idi. Yusuf Ziya; Fethi ‘Okyar’, *Rauf Orbay*, Hilmi vs. ile ilişki içinde idi. Onlar da Yusuf Ziya’ya, *Kürtlerin ayaklanması durumunda Türkiye cephesinde kendilerine destek verecek ve Kemalist kadroya karşı koyacaklarının* sözünü vermişlerdi..”³⁸

Ancak anılarında daha başka isim yanlışları yaptığını da saptadığımız Serdi'nin bahsettiği *Fethi*, Atatürk'ün en yakın ve en eski arkadaşı *Fethi Okyar* değil, eski bir kurmay subay olup zamanında Urfa'da mutasarrıflık da yapmış olan *Fethi*'dir. *Bu Fethi*, Rauf Bey'in örgütlediği karşıdevrimci TpCF tarafından doğu illerinde teşkilat/propaganda yapmakla görevlendirilmişti. TpCF İdare Heyeti üyesi Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa da; Fethi'nin doğuda teşkilat için Urfa'ya gönderilmesinin İdare Heyeti'nde görüşüldüğü sırada, o havalide uzun süre bulunduğunu, mahalli şartları yakından bildiğini belirterek, *“Oralarda teşkilat ve propaganda yapmak memleket menfaati bakımından doğru değil ve tehlikelidir. Buna karar verirsiniz İdare Heyeti'nden de partiden de istifa ederim”* diye rest çekmiştir. Cafer Tayyar Paşa, resti üzerine bundan vazgeçildiğine ilişkin kendisine söz verilmesine karşın sonradan Fethi'nin görevlendirildiğini öğrendiğini Soyak'a anlatmıştır.³⁹

Bu bağlamda, Şeyh Sait de Şark İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinde hem CHF hem TpCF'nin programlarını incelediğini, Tp'nin programındaki *“firka ahkâmı diniyeye hürmetkârdır”* maddesinin *‘çok hoşuna gittiğini’* söylemiştir. İsyanın elebaşlarından eski aşiret binbaşı Kasım da TpCF'nin programındaki *ademi merkezîyet* prensibinin kendilerine *cesaret* ve *ümit* verdiğini, Kürtçüler'in birbirlerinin kulaklarına *“Terakkiperverler hükümete geçerse, bize aşağı yukarı muhtariyet vereceklerdir; bu suretle evvela muhtariyet, sonra kan akıtmadan istiklâl kazanırız”* sözlerini fısıldadıklarını belirtmiştir.⁴⁰

38 Görüş ve Anılam, s. 81 vd.

39 a.g.e., s. 227 vd.

40 Soyak, a.g.e., s. 125 vd.

Ancak, bununla birlikte olaylar daha bu noktaya gelmeden Rauf Bey'in başını çektiği grupla anılan İttihatçılar bu kez de Mustafa Kemal'in canına kıyarak amaçlarına ulaşmak isterler. Daha sonra ortaya çıkarılacağı üzere, Şükrü, Kara Kemal, eski Ardahan milletvekili Hilmi, Yenibahçeli Nail'den oluşan gizli *Teşkilat ve İcra Komitesi* bu iş için kurulmuştu. Bu komite ile onların başkanı olan Cavit Bey arasındaki irtibat görevini de Kara Kemal yapmaktaydı.⁴¹

Komite suikastın yapılmasını ise en azılı üyeleri Şükrü'ye havale eder. Şükrü de Ziya Hurşit'i, Hurşit de kendisine yardımcı olarak kriminal bir şahıs olan Laz ismail'i, İsmail de kendisi gibi kriminal Gürcü Yusuf'u bulur. Hurşit, arkadaşlarını Şükrü'nün evine götürerek kendisine takdim eder. Şükrü de bu ekibi 1925 yılının ilk aylarında (Soyak'ın anımsadığına göre Mart) suikastın yapılmasına karar verdikleri Ankara'ya getirir.⁴²

Bu ekip suikast yapılacak yer için keşif yapar. Mustafa Kemal'in sık sık gittiği yerler; söz gelimi Bakanlar Kurulu toplantısının yapıldığı bina ile Anadolu Kulübü incelenir. Hatta Hurşit, *TpCF milletvekillerinden birisinin verdiği kartlarla* tetikçileri TBMM'ye sokar. Meclis görüşmelerini izlemek üzere locasında oturan Gazi'yi tabanca ve bomba ile öldürebilirler midir? Bunu öğrenmek için Gazi'nin locası ile dinleyici sıraları arasındaki uzaklığı ve atılacak bombanın etki alanını bile incelemişlerdir.⁴³

Ancak, tetikçiler bu yerlerin hiçbirini beğenmeyince, Eskişehirli-ler'in karşı çıkmasına rağmen Atatürk'ün bu kentten milletvekili seçtiği Ayıcı Arif'in Çankaya yolu üzerindeki bağevi gündeme gelir. Evde gerekli fiziki hazırlıklar yapılır. Fakat, suikastan bir gün önce, Şükrü'nün aşırı alkolün etkisiyle ev ve kadeh arkadaşı TpCF Erzincan milletvekili Sabit (Sağiroğlu) Bey'e girişimi ifşa etmesiyle hadise bir anda Rauf Bey'e, ondan da Ziya Hurşit'in ağabeyi Faik Bey'e intikal eder. Sonuçta da suikast gerçekleşmez. Bunun üzerine Bursa ve ardından İzmir gündeme gelir. Ancak, TpCF Ordu milletvekili Faik Bey, suikast planına engel olduktan sonra Meclis'te kendisini bekleyen TpCF yöneticileri Ali Fuat ve Refet paşalarla Rauf ve Adnan beylerin yanına gider. Onlara "*Gizli bir komitenin böyle caniyane bir teşebbüse kalkışması bir parti olarak bize dayanmasından ve bizden cüret almasından ileri geliyor. Yoksa böyle bir işi yapmaya cesaret edemezler.*"

41 Soyak, a.g.e., s. 138 vd.

42 a.g.e., s. 140. Soyak, aynı sıralarda patlak veren Şeyh Sait isyanı ile bu girişim arasında bir ilişki olup olmadığını sorusunu da ortaya atar.

43 Kılıç Ali'nin Anıları, s. 131 vd. Eserde daha da ayrıntılı bilgiler vardır.

Onun için size derhal partinin feshini ve bu suikast işinden hükümeti haberdar etmek için teşebbüse geçmenizi teklif ediyorum" der. Faik Bey, muhataplarından bir haftaya kadar isteğinin yapılacağı sözünü almasına karşın bunlar gerçekleşmez.⁴⁴

Organize Hareketler ve Ankara-Potamya Hattında Neler Oluyor?

Fakat ne ilginçtir ki, Ankara'da suikast girişiminin hazırlandığı tam bu sıralarda ülkenin birçok yerinde de şapka bahanesiyle karşıdevrimci kimi kalkışmalar görülür. Türlü türlü başlıklar yerine şapka giyilmesi-nin zorunluluğuna ilişkin kanunun 25 Kasım 1925'te kabulünün hemen ertesi günü Erzurum'da *ciddi* kıpırdanmalar olur. Erzurum'u Rize, Trabzon, Sivas ve Maraş.. izler. Ancak bunlardan Erzurum ve Ziya Hurşit'in memleketi Rize'deki olaylar daha geniş katımlı olup Hurşit'in hemşerilerinin Erzurum âsileri ile birleşmesi düşünülür. 15 Aralık 1925 tarihli *Cumhuriyet*'in bildirdiğine göre, "*Rize'nin Potamya mıntukasında İmam Şaban ile Muhtar Yakup Ağa ve rüfekaşı civar köyler halkını Ulu Cami nam mevkide içtimâa davet ve öteden beri şekavetle me'lûf [alışmış] birçok eşirrayı [azılları] silahlarıyla birlikte celp eylemişlerdir.*"⁴⁵

Halkı kıskırtan Biçeli [Peçeli-?] Mehmet'in "*Ey ahali! Ankara ihtilal içindedir. Mustafa Kemal Paşa üç yerinden yaralı olarak doktorlar elindedir. İsmet Paşa ortadan kaldırılmıştır. Dindar paşalarımız hükümeti ellerine aldılar. Şeriatı kurtarıyorlar. Korkacak bir-*

44 Bu kişilerin Atatürk'e suikast yapılacağını duydukları halde *neden hükümete haber vermedikleri* ve vaat ettikleri gibi neden hemen o tarihte *fırkanın feshi* yoluna gitmedikleri sorusunun yanıtını arayan Kılıç Ali Bey de; *-Bazı Paşaların Suikasttan Haberi Vardı-* arabaşlığı altında şunları söyler: "Bu kişiler, önceden veya sonradan herhalde sabittir ki, suikasttan haberdar idiler veya oldular. Haber alınca da suikasta engel olmaya çalıştılar. Yukarıdaki ifade Ankara'da suikastın yapılmasının planlandığı gün Rauf Bey'in heyecanla müdahale ettiğine şüphe bırakmıyor. Rauf Bey ve diğer kişiler suikastı önlemek için her yere başvurmuşlardı. Ancak *bu suikastı önlemenin en kestirme yolu hükümete haber vermektir*. Bu yola neden gitmediler? Bu suikast ihbarıyla hükümeti ayaklandırıp partilerini ve nihayet uzaktan yakından kendilerinin de haberdar oldukları durumun ortaya çıkmasına fırsat vererek kendilerini töhmet ve sorumluluk altında bralanmaktan kaçınmak! Halbuki bizce eğer gerçekten bu endişe ile hareket geçilmedi ve hükümete haber verilmediyse, tamamen yanlış bir düşünce ile hem kötü bir teşebbüs önlenememiş hem de durum büsbütün vahim bir şekle getirilmişti. Çünkü elebaşılar yakalanarak suikast teşebbüsü daha o tarihte tasfiye edilebilirdi. Bu ihmal yüzünden şebeke alttan alta daha da genişlemiş ve suikastın günün birinde başarı ile uygulanması ihtimaline, vev istemeyerek bile olsa açık kapı bırakılmıştı." Kılıç Ali'nin Anıları, s. 493 vd.

45 Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), s. 155 vd.

şey kalmamıştır. Erzurum yapacağını yaptı. Biz de iştirak edelim"⁴⁶ şeklindeki sözleri de dikkati çekicidir. *Atatürk'ün vurulduğu* ve *'dindar paşalar'ın hükümeti ellerine aldığı* gibi henüz gerçekleşmemiş olaylarla ilgili bilgilerin **Potamya'lı Mehmet**'e nereden ve nasıl ulaştığı oldukça dikkati çekicidir; ve hemşehrileri Ziya Hurşit'in İzmir ve Bursa'dan önce Ankara'da yapmayı tasarladığı suikast girişiminden haberi oldukları kuşkusunu çağrıştırmaktadır.⁴⁷

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce yapılan yargılamalar sonucu 14 Aralık 1925 tarihinde verilen kararla, **Rize'nin Potamya muntakasından** Hoca Şaban, Yakup Çavuş, Hasan Ağa, Bekçi Kadir Ağa, Peçelioğulları'ndan Mehmet, Kamburoğlu Mehmet, Tarakçı Sabit ve Peçelioğlu Arslan Çavuş idama mahkûm edilip cezaları infaz edilmiştir.⁴⁸

Rauf Bey'in Dostu Emir Marşan Paşa da İşin İçinde

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin Sivas'la ilgili yargılamalarında ise yine şapka karşıtlığı nedeniyle Emir Paşa (Marşan) da 3 yılıllığına İsparta'ya sürülmüştür.⁴⁹ I. TBMM'de Sivas milletvekili olan *Abaza kökenli* Marşan, 23 Aralık 1920'de Çerkez Ethem'e gönderilen ikinci öğüt kuruluna da seçilmiş, ancak hastalığını öne sürerek son anda Kütahya'ya gitmekten vazgeçmiştir. TBMM'ye isyan eden Çerkez Ethem'i yola getirme sürecinde, Hükümet'in emirlerine uyması halinde Mustafa Kemal Paşa ona sivil paşalık verilerek Emir Paşa'nın Sivas'taki çiftliğinde oturmasını önermiş ancak kabul edilmemiştir. Çok ilginçtir, Ethem'in oturmayı kabul etmediği Marşan'ın çiftliğine, 4 Ağustos 1923'te Başbakanlık'tan istifa ettikten sonra Rauf Bey gidecektir.⁵⁰ Rauf Bey gibi *ademi merkeziyetçi* olup TBMM'de yapılan Lozan görüşmelerinde "*Anlaşma, Çerkez halklarının haklarını gözet-*

46 Tunçay, a.g.e., s. 160 vd.

47 Her iki olay arasında ilişki kurduğu anlaşılan Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya da memleketi Rize'ye en son ne zaman gittiğini sorduğu Hurşit'ten, *1924 yaz aylarım orada geçirdiği* yanıtını almıştır. Buna inanmayarak Hurşit'e "1926'da gitmediniz mi?" diye soran Çetinkaya, "Hayır" yanıtını alınca, "İyi düşünüünüz" diye üsteler. Bunun üzerine Hurşit, "Evet, Trabzon'a gittiğimi hatırlıyorum" demek zorunda kalır. Bu itirafın ardından Çetinkaya, Ziya Hurşit'e Ankara suikastı-Potamya olayları arasındaki **eş zamanlılığı** hatırlatarak ilişki kurmak ister. Ancak Ziya Hurşit bunu kabul etmez. Ernan, a.g.e., s. 321 vd.

48 Tunçay, aynı yer.

49 Tunçay, a.g.e., s. 458 vd.

50 Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 141. Gerçi Orbay'ın hatıralarında Marşan'ın çiftliğinde kaldığına ilişkin bir kayıt yoksa da bunu hatıraları yayına hazırlayan Kocahanoğlu'nun yer verdiği bir fotoğraftan çıkarıyoruz. -*Tarihi yanlış olmakla birlikte*- Ankara'da çekildiği belirtilen ve "*Rauf Bey'in Başvekillik'ten istifa edip*

memiştir” mealinde bir çıkış yaptığı ileri sürülen Marşan’ın oğlu Hamit Bey’in de; “*ademi merkeziyet*”e programında yer veren Rauf Bey’in örgütlediği TpCF’nin kurucularından olduğu belirtilmektedir.⁵¹

Bursa ve İzmir Girişimleri

Mustafa Kemal’in 20 Mayıs 1926 tarihinde Bursa’ya geldiğini haber alan komite, suikastı bu kez de burada gerçekleştirmeyi amaçlar. Gürcü Yusuf’un aradan çekilmesi üzerine Laz İsmail, Nimet Naciye adlı bir kadını eşiymiş gibi yanına alarak Bursa’ya gider. İsmail yaptığı keşifler sonucu suikastın burada da yapılamayacağına karar verip geri döner.⁵²

İşte bundan sonra Atatürk’e yönelik İzmir suikastı girişimi gündeme gelir. Esasen Mustafa Kemal de *İzmir suikastının TpCF’nin kapatılmasının bir devamı olduğunu* şöyle belirtir: “..*Somunda elbette Cumhuriyet başarı kazandı. Âsiler imha edildi. Fakat, Cumhuriyet düşmanları, büyük komplolarının sona erdiğini kabul etmediler. Alçakça, son teşebbüse giriştiler. Bu teşebbüs İzmir suikastı suretinde ortaya çıktı..*”⁵³

İşte bu İttihatçılar ve diğer unsurların katılımı ile Mustafa Kemal’e İzmir’de bir suikast planlanır. Suikastla şu kişilerin ilgisi olduğu yargı sürecinde ortaya çıkar: Ziya Hurşit (Lazistan eski milletvekili), E. Jandarma Binbaşı Sarıefe Edip, E. Albay Ayıcı Arif, Şükrü (Eski İttihatçı, Maarif Nazırı, İzmir milletvekili), Abidin (Saruhan milletvekili), Rasim (Emekli Veteriner Albay), Laz İsmail (suikastçılardan), Gürcü Yusuf (suikastçılardan), Cavit (Eski Maliye Nazırı), Çopur Hilmi (Emekli Teğmen-Sarıefe’nin adamı, üzerinde bomba ve tabancayla yakalanan), Abdülkadir (Eski Ankara Valisi, Komplocu), İsmail Canbolat (eski İttihatçılar’dan), Kara Kemal (eski İttihatçı, İlaş Nazırı), Hilmi (Ardahan milletvekili) ve diğerleri..

Sivas’a gittiği gün” notunun düşüldüğü söz konusu fotoğrafta, sandalyede oturan Orbay’ın hemen solunda, Marşan’ın asker giysili küçük oğlu, oğlunun solunda da kendisi oturmaktadır. Emir Marşan gibi Abaza olan Rauf Bey’in *-bildiğimiz kadarıyla-* Sivas’ta yakınları bulunmadığından Paşa’nın çiftliğinde kaldığını sanıyoruz.

51 Muhittin Ünal, Kurtuluş Savaşında.., s. 161. Ethem’in çiftliğe yerleştirilmesi ile ilgili bk.; Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk İhtilâli I-II, s. 357 vd. Marşan için ayrıca bk.; Efe, a.g.e., s. 275n. vd.

52 Soyak, a.g.e., s. 151 vd.; Ökte, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Yurtiçi Gezileri 1922-1938, (Cilt 1, 1922-1931), s. 117 vd.

53 Nutuk, s. 190.

7 Haziran 1926 tarihli gazeteler, Bursa'da istirahat eden Cumhurbaşkanının bir haftaya kadar Balıkesir yoluyla İzmir'e gideceğini yazmışlardı. Bu haber üzerine Şükrü Bey'in evinde birçok toplantı yapan Abdülkadir, Ziya Hurşit ve Baytar Rasim bu kez de suikastın İzmir'de yapılmasını uygun ve mümkün görmüşler, tetikçiliği üzerine alan Hurşit ile yardımcıları Laz İsmail ve Gürcü Yusuf vapurla İzmir'e gönderilmişlerdi. Bu kişilere tabanca, bomba ve para da verilmişti. İstanbul'daki komplocular, İzmir'deki Sarıefe Edip'e de tetikçilere yardımcı olması için bir mektup göndermişti. Öteden beri suikast girişiminin içinde olan Edip bu kişilere yardım edeceğini bildirmiş, çiftliğinin kâhyası Çopur Hilmi ile suikasttan sonra katilleri *Sakız* adasına kaçırarak motorcu Girit'li Şevki'yi ayarlamıştı.

Programa göre, Atatürk 16 Haziran Çarşamba günü İzmir'de bulunacaktı. Ancak Gazi son anda verdiği bir kararla hareketini bir gün sonraya ertelemişti. Girit'li Şevki de bu gecikmeyi Karşıyaka istasyon memuru teyzezadesinden öğrenince ve hele komploculardan Abidin ile Edip'in bir gün önce vapurla İstanbul'a gittiklerini haber alınca, büyük bir telaş ve sinir buhranına kapılmıştı. Şevki, bu ruh haleti içinde Atatürk'e hitaben ve suikastı bildiren bir mektup yazarak Vali Kâzım (Dirik) Paşa'ya vermişti. Büyük bir soğukkanlılık ve dirayetle olaya el koyan Vali Paşa, suikastçıları kaldıkları otel odalarında tabanca ve bombalar ile kısıvrak yakalatmayı başarmıştı. Sarıefe ve Abidin ile diğer sanıklar da İstanbul ve Ankara'da tutuklanmışlardı.⁵⁴

Sarı Efe'nin Arkadaşı Atina'ya Niye Gitti?

İstiklal Mahkemesi'nin el koyduğu olayın bundan sonraki gelişimi ise değindiğimiz kaynaklarda ayrıntıları ile bulunmaktadır. Dolayısıyla biz sadece çalışmamızı ilgilendiren yönlerini incelemeye çalışacağız.

Bunları sıralamak gerekirse..

Kuşçubaşı (ve Çerkez) kardeşler, Türkiye karşıtı faaliyetleri sürecinde Atina ile Midilli, Sakız ve Sisam gibi Ege adalarında mobil halde bulunmaktadır. Suikastçılar ise başarılı olsaydılar, eylemden sonra Sakız'a kaçacaklardı. Dolayısıyla bunların Sakız'a gelmeden önce, adaya girişleri ve barınmaları için bir hayli ön hazırlığın yapılmış olması gerekmektedir. Biz de böyle bir hazırlığın yapıldığına inanıyoruz.

Nitekim, Atatürk de İnönü'ye çektiği telgrafta, *Çerkez unsurları*

54 Soyak, a.g.e., s. 151 vd. Vali Kâzım Paşa'nın Başbakan İsmet Paşa'ya çektiği şifretelde bildirildiğine göre bombalar İngiliz yapımıdır. İnönü, Hatıralar, s. 171.

kastederek “..bu işin kökü Atina’ya kadar uzanabilir” demişti.⁵⁵ Mustafa Kemal, *Nutuk*’ta da **suikastın sorumluları arasında Çerkez kardeşlerle Eşref’in komitesini sayarak sorumlu tutar.**⁵⁶

Bu bağlamda, sanıklara adamı Çopur Hilmi’yi vererek yataklık yapan ve onların kaçışını organize eden **Sarıefe Edip de Çerkez**’dir. İT’nin Serez fedailerinden olan Edip’in, Kuşçubaşılar ve Çerkez kardeşlerle bu dönemlerden tanıştığı ortadadır. Ayrıca Türk İstiklâl Harbi’nde Batı Anadolu’da görülen ilk mukavemet hareketlerinde Sarıefe, Çerkez Ethem ile birlikte faaliyet göstermiştir. Ethem, ayaklanmaya gireceği ve bunun için Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe, Gök-bayrak Cemal Bey gibi Kuvayı Milliye reislerini ayartmak istediği sıralarda Düzc’e de bulunan Edip’i de yanına almak istemiştir. Ancak Mustafa Kemal böyle bir isteğin Ethem’in isyanı ile ilgili olduğunu bildiğinden, **-Edip’in de gitmek istemesine karşın-** izin vermemiştir.⁵⁷

Sarıefe’nin yakın arkadaşı Torbalı’lı Emin de son birbuçuk ay içinde ikinci defa Atina’ya gitmiş ve suikast girişimi sırasında da halen orada bulunduğu yapılan inceleme sonucunda ortaya çıkarılmıştır. 26 Haziran 1926 Cumartesi günü başlayan duruşmaların ilk celsesinde yapılan sorgulardan anlaşıldığı kadarıyla Torbalı’lı Emin, Atina’dan dönmüş ve tutuklanarak mahkemeye çıkarılmıştır.⁵⁸

Hacı Sami’nin 1927 suikast girişiminde sağ yakalanan sanıklardan Abaza Hakkı’nın mahkemedeki ifadesine göre de Eşref’in başında olduğu teşkilatları [AOİK], İzmir suikastının gerçekleşmesinden sonra Anadolu’ya geçip duruma el koyacaktı.

Sarıefe’nin 28 Haziran 1926 Pazartesi günü İstiklâl Mahkemesi’nde yapılan yargılamasında, suikastta **Kuşçubaşı Eşref’in yakın arkadaşı Çerkez Ahmet**’in adı da geçmiştir. Sarıefe’nin ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla suikastın baş aktörlerinden Şükrü, Ankara girişiminin, tetikçilerin korkaklığı nedeniyle boşa çıkmasından yakınlıkla Edip’ten **Çerkez Ahmet**’in oğlu ve arkadaşlarının İzmir’de bulunup bulunmadıklarını, onların suikastı yapıp yapamayacaklarını öğrenmek istemiştir.⁵⁹

55 Kocahanoğlu, Atatürk’e Kurulan Pusu, s. 205 vd.

56 s. 134.

57 Bunların ayrıntılarını ve kaynaklarını değindiğimiz çalışmamızda gösterdik. O nedenle burada tekrarlamayacağız.

58 İnönü, Hatıralar, s. 171.; Kocahanoğlu, a.g.e., s. 161 vd.; Erman, a.g.e., s. 171 vd.

59 Erman, a.g.e., s. 161 vd. Çerkez Ahmet, suikastta adı geçen eski İttihatçılar’ın kimilerinin fedailik yaptığı Serez’de yârândan olup 1915 Ermeni yer değiştirmesindeki bazı hareketleri nedeniyle Şam’da idam edilmiştir. Eşref’in arkadaşı Çerkez Ahmet’e, 5. Bölüm’de *Kuşçubaşı ve Ermeniler* arabaşlığı altında değinmiştik.

Hacı Sami Suikasttan Önce Gizlice Atina'dan İstanbul'a Gelmiş

Yine aynı gün yapılan sorgusunda Sarıefe Edip, suikast girişiminin iki yıl önce Hacı Sami'nin İstanbul'a geldiğini açıklar. Edip'e göre iki yıl önce Hacı Sami'nin Türkiye'ye geldiğine ilişkin bir söylenti çıkar. Kendisi de o sıralarda İstanbul Tarabya'da bir otelde kalmaktadır. Bir gün hoca kılıklı bir adamın kendisini aradığını öğrenir. Kıya-fetinin tarifine bakarak bu kişinin Hacı Sami olduğunu tahmin eder. Bunun üzerine Ankara'ya gider. Görüştüğü Bahriye Vekili İhsan Bey ona "*Hacı Sami gelmiş, işittin mi?*" diye sorar. Konuyu Kâzım (Özalp) Paşa'ya da anlattığını bildiren Sarıefe, bunun üzerine girişimde bulunan Paşa'nın kendisine, "*İstanbul'a yazılacak, sen de git göz kulak ol*" dediğini açıklar. Sarıefe, mahkeme başkanının sorusu üzerine Hacı Sami'nin *bir suikast için* geldiğini duyduğunu belirtir.⁶⁰

Rauf Bey Niye Firar Etti?

Yukarıda, Soyak'tan naklen verdiğimiz bilgilerde, karşıdevrimcilerin hedefleri arasında kendilerine engel olacakların öldürülmesi de bulunmaktaydı. Bunları da yukarıda elimizden geldiğince anlattık.

Ancak çok ilginçtir, Ankara ve Bursa'da yapılacak suikasttan haberdar olmasına karşın bunu Mustafa Kemal'e ve Hükümet'e bildirmemeyi tercih eden Rauf Bey Atatürk'e 16 Haziran 1926'da İzmir'de yapılması planlanan suikasttan hemen bir ay önce, 12 Mayıs 1926'da 45 gün izin alarak *'tropik malarya'* tedavisi⁶¹ bahanesiyle Türkiye'den *alelacele* ve *şâibeli* bir biçimde ayrılmıştır. Rauf Bey'le birlikte, daha sonra yazdığı "*Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*" kitabını ona ithaf edecek Halide Edib⁶² ile eşi Dr. Adnan Adıvar da yurt dışına kaçacak ve birleştikleri Rauf Bey 1935 yılına kadar dönmeyecektir.

60 Kocahanoğlu, s. 111 vd. Kocahanoğlu'na göre, bu durum, **Sarıefe'nin Yunanistan'daki Çerkezler'le ilişkisini ortaya koyar.** (a.g.e., s. 145 vd.) Sayın Kocahanoğlu, hacimli eserinde Sarıefe'nin çift taraflı ajan olduğunu irdelemeye çalışırsa da bu konu çalışmamızı ilgilendirmemektedir. Öyle bile olsa, bu durum Mustafa Kemal'e suikast girişimini ortadan kaldırmaz. Ayrıca, Sarıefe hükümetin adamı olup İzmir girişiminde Tp'ci paşaları tasfiye için yer alıyorsa bile önceki girişimleri nereye sığdırmak gerektiğini de açıklamak gerekecektir. **Paşaların İstiklâl Mahkemesi'nin elinden Mustafa Kemal tarafından kurtarıldığı da asla unutulmamalıdır!**

61 Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 181.

62 Mahmut Çetin, Kart-Kurt Sesleri, s. 131 vd.

Döndükten sonra da Atatürk tarafından -10 Kasım 1938'e dek ve üstelik Cebesoy'un ısrarına karşın- kabul edilmeyecektir.⁶³

Rauf Bey'in Röntgenini Gösteren Belge

Çalışmamızda değindiğimiz üzere, Kuşçubaşı Eşref-Hacı Sami, Çerkez Ethem ve kardeşleri, Tarikatı Salâhiyeciler ve diğer 150'lik ve firariler, **Büyük Türk Taarruzu** ile kazanılan Türk Zaferi'nin ardından kaçtıkları çeşitli ülkelerde Türkiye karşıtı 'faaliyetlerini' sürdürmüşlerdir. Türk istihbarat görevlileri de bu kişiler ve faaliyetlerini çok yakından izleyerek raporlar hazırlamışlardır. Emniyet Genel Müdürlüğü'nce hazırlanıp İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey tarafından Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e sunulmak üzere 24 Aralık 1932 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Yusuf Hikmet (Bayur) Bey'e teslim edilen yurt dışındaki 150'lik ve firarilerle ilgili çok çok gizli raporda yer alan mektuplarda Rauf Bey'in adı da geçmektedir. Rauf Bey, bu gruplarla ilişki içindedir.⁶⁴

Ancak Rauf Bey'in, AOİK, Kuşçubaşı Eşref-Hacı Sami, Çerkez Ethem ve kardeşleri ile diğer 150'lik ve firarilerle ilişkisini göstermesi açısından bir belgeye burada yer veriyoruz.

6 Aralık 1927 tarihli bu belge, **Yunan gizli servisinden jandarına komutanlığına gizli ve kişiye özel kaydıyla gönderilip konu olarak da "Atina'daki Türk ve Çerkez siyasal sığınmacıların faaliyetleri hakkında"** notu düşülmüş bir Yunan belgesidir:

"..Yunanistan'daki Türk ve Çerkezler'den oluşan anti-Kemalist güçlerin, Küçük Asya'da halkı ayaklandırmak ve kendi taraftarlarını harekete geçirmek, rejimi yıkıp Mustafa Kemal'i öldürmek için bir gerilla gücü oluşturduklarını öğrenmiş bulunuyoruz.

"Bunlar emirleri Paris, Nice ve Berlin'deki anti-Kemalist liderlerden almaktadırlar. Bu liderlerin önde gelenleri: Vehip Paşa, **Rauf**

63 Soyak, a.g.e., s. 161 vd. Bu arada -Çerkez kökenli- Taha Akyol'un hazırlayıp sunduğu, Orbay'ın yeğeni Bekir Şasa'yı konuk ettiği ve CNN Türk'te 14 Temmuz 2006'da yayınlanan *Eğrisi Doğrusu* programında Rauf Bey için, "...İzmir suikastı nedeniyle 10 yıl sürgüne mahkûm edildiğinde.." gibi bir ifadenin kullanılmasını son derece yadırgadığımızı belirtmek isteriz. Bilimsel tarihi gerçeklerle bağdaşmayan bu ifade, her zaman bilimden dem vuran Sayın Akyol'a hiç yakışmamıştır. Sayın Akyol, Rauf Bey "sürgün" değil "**firari**"dir firarı!..

64 Çalışmamızın hacmini genişletmemek için onlara burada yer vermiyoruz. Sayın Tülay Duran'ın BTTD'nin Nisan 1999-Şubat 2000 tarihleri arasında yayınlanan 27-37. sayılarında açıkladığı söz konusu mektupların konumuzla ilgili olanlarını biz de değindiğimiz çalışmamızda -özetleyerek- kullandık.

[Orbay] **Bey** ve [Kürt] Şerif Paşa'dır. Bunlar söz konusu faaliyetleri finanse etmektedirler.

"[Mustafa] Kemal tarafından alınan karşı önlemler, özellikle [Kuşçubaşı] Hacı Sami'nin öldürülmesi, buradaki faaliyeti yürüten **Komite'nin** eylemliliğini yükseltti.

"Komite, Türkiye'ye yapılacak çıkartmanın Yunan adalarından olmamasını, çünkü bunun Yunanistan'ı zor duruma sokacağını ve ayrıca Yunan hükümetinin böyle bir girişimden haberdar olacağını bilmektedir.."⁶⁵

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in, İzmir suikastı girişiminin hemen ardından 1927'de okuduğu Nutuk'ta halifeliğin kaldırılmasını anlattığı bölümdeki şu sözlerinin de yukarıda verdiğimiz Yunan belgesindeki hususlar ile ilgili olduğu ortadadır:

"..**Rauf** beylerin, **Vehip** paşaların, **Çerkez Ethem** ve **Reşit**'lerin, bütün Yüzellilikler'in, lağvedilmiş hilafet ve saltanat hanedanı mensuplarının, bütün Türkiye düşmanlarının, elele vererek aleyhimizdeki hararetli sây ü [çaba ve] gayretleri, din gayretiyle mi vukubulmaktadır? [ortaya çıkmaktadır] Hudutlarımıza yapışık merkezlerle hâlâ Türkiye'yi mahvetmek için **Mukaddes İhtilâl** namı altında haydut çeteleri, suikast tertipleri ile çılgınca aleyhimizde çalışanların hakikaten maksatları mukaddes midir? Buna inanmak için cidden, kara cahil ve koyu gafil olmak lazımdır.."⁶⁶

10.5. Eşref'in Planladığı, Hacı Sami'nin Atatürk'e 1927 Suikast Girişimi

Hem kronolojiyi mümkün olduğunca takip etmek hem de konuları bölmek için Kuşçubaşı ve Çerkez kardeşlerin Türkiye ve Atatürk karşıtı bir eylemlerini daha burada verebiliyoruz. Bu olay da Eşref'in kardeşi Hacı Sami'nin Atatürk'e yönelik 1927'deki suikast girişimidir.

Hacı Sami, Kuşçubaşı Eşref'in kardeşidir. 1877 (?) doğumludur.

65 Yunan dışişleri bakanlığı arşivi, **Anti-Kemalist** dosya: 1927 (2)'den naklen; Cilasun, a.g.e., s. 126. Cilasun'un eserinde bu belgenin yer aldığı sayfanın üstünde 1923 yılına ait olduğu belirtilmesine karşın, içeriği ve dipnotundan da anlaşılacağı gibi belge, 1923 değil, 1927 tarihli. Çünkü 1923'te Rauf Bey henüz **fırar etmeyip** Türkiye'de bulunduğu gibi, belgede 1923'te öldürüldüğü belirtilen Kuşçubaşı Hacı Sami de o tarihte yaşamaktadır. Hacı Sami, Mustafa Kemal'e suikast için gizlice çıktığı Ege/Madran Dağları'nda 27 Ağustos 1927'de öldürülmüştür. Hemen aşağıda buna değinilecektir.

66 s. 113.

Kuleli Askeri Lisesi'ni bitirmeden son sınıfından ayrılmıştır. Ağabeyi ile önce İTC'ye girmiş, daha sonra da TM kadrosuna alınmıştır. TM'nin hemen tüm eylemlerinde görev yapmıştır. Enver Paşa'nın diğer İT liderleri ile birlikte 1-2 Kasım 1918'de yurdu terk etmesinden sonra onun yanından ayrılmamıştır.⁶⁷

Türk İstiklal Harbi'nde 1921 yılı ortalarında (8-25 Temmuz) Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde yaşanan olumsuzluklara bağlı olarak, ordu, Mustafa Kemal'in emriyle, *stratejik geri çekilme* taktiği gereğince Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. İşte bu kritik günlerde Sovyet liderlerinin Anadolu'ya, *Anadolu Hareketi'nin başına geçmesi için* Moskova'dan Batum'a gönderdiği Enver Paşa⁶⁸'nın; hem Mustafa Kemal Paşa'nın aldırıldığı önlemler hem de amcası Halil Paşa ve Küçük Talat (Muşkara) Bey gibi sağduyu sahibi İttihatçılar'ın telkin ve tavsiyeleri ile Anadolu Hareketi'ni rahat bırakma yolunu tutmasına karşın, onu Türkistan macerasına, bir çeşit *ölüme atan* da Hacı Sami'dir! Hacı Sami'nin; *"Benim gibi adı sanı bilinmeyen basit bir insan, koca Kırgızistan'ı bir işaretile ayaklandırırsa*, senin gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun Başkumandanlığı'nı yapmış, şöhreti bütün İslam alemine yayılmış, Damadı Hazreti Hilafetpenahi olan bir Enver Paşa, bütün Türkistan'da alimallah bir günde kıyameti koparır.. Ne duruyorsun Paşa?. Bu fırsat bir daha ele geçer mi?"* deyince Paşa'nın gözlerinden yaşlar boşanır ve o anda Türkistan'a geçmeye karar verir.

Enver Paşa, bölgenin her anlamda yapısını çok iyi bilen Zeki Velidi (Togan) Bey gibi bir adın uyarılarına da kulak tıkayıp Hacı Sami

67 Gedikli, Asya'da., s. 56 vd.; Kandemir, a.g.e., s. 153 vd.

68 Paşa, 28 Temmuz 1921'de Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ile yaptığı gizli bir görüşmenin ardından 30 Temmuz'da Moskova'dan Kafkasya'ya hareket eder. Selek, Milli Mücadele, s. 175 vd.; Tülây Duran, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin Yaratdığı Sorunlar, BTDD, Aralık 1997, sayı: 15.; General Sami Sabit Karaman, Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa, s. 121 vd.; aynı müellif, Eski Bir Konferans (Büyük İnkılabımıza Dair), s. 11 vd.

* Hacı Sami'nin Kırgızlar'ı örgütleyerek yaptırdığı söylenen Yedisu isyanını övgüyle anlatan Sayın Gedikli, değişik kaynakları tarayarak şu rakamları verir: İsyanda 2.222 Slav (Rus, Ukraynalı vs.) göçmeni ile 80 kadar Rus askeri öldürülmesine karşılık; ayaklanmanın bastırılması sırasında Ruslar da **Türk soylu Yedisu halkının yüzde otuzunu yok eder.** Ayaklanmadan önce bu bölgede yaşayan 89.864 aileden geriye sadece 30.787 aile kalır. 300 bin Kazak ve Kırgız, Doğu Türkistan/Çin'e sığınmak zorundakalır. (Asya'da., s. 161 vd.) Bu isyanın Ruslar için bir sivrisinek vızılması etkisinde bile olmadığı, ilerleyen günlerde Çarlık ordularının Trabzon ve Diyarbakır önlerine kadar D. Anadolu'yu işgal etmelerinden rahatlıkla anlaşılmaktadır. **2.300 Rus'a karşılık binlerce Türk soylunun katlettilirilmesi, bilemiyoruz nasıl başarılı bir örtülü operasyon sayılabilir?**

tarafından yuvarlandığı bu çukurdan kurtulamayacak ve 4 Ağustos 1922’de Ruslar tarafından şehit edilecektir. Hacı Sami bir süre onun başlattığı hareketi sürdürmüşse de *oradaki mücahitleri kendi kaderleri ile baş başa bırakarak bölgeden ayrılmıştır*.⁶⁹

Enver Paşa’nın Emperyalizme Karşı Duruşunda Makas Değiştirmesinde Hacı Sami’nin Rolü?

Burada, Enver Paşa’nın önceki duruşundan farklılıklar gösteren ilginç ilişkileri üzerinde de yakın tarihimizin anlaşılabilmesi açısından biraz durmak gerekecektir.

Anadolu ile birlikte *İngiliz emperyalizminin tehdidi altında bulunan; ve -emperyal amaçlar taşısa da- TBMM Hükümeti’nin mütte-fiki olan Sovyetler’e karşı* Hacı Sami’nin kışkırtması ile başlayan Enver Paşa’nın bu macerasının kime yarayacağı ise merak konusudur. Yamauchi’nin, *“Olasılıkla, isimsiz Türk subayları tarafından Enver Paşa’ya sunulmuştur”* notuyla yer verdiği *günsüz* 1921 tarihli bölge ile ilgili bir etüdde de ilginç bilgiler bulunmaktadır. Paşa’nın Orta Asya’ya geçişinden önce kaleme alındığı anlaşılan etüdde, anti-Sovyet kimi Türkistan hanlarının *İngilizler’le yakın ilişkilerinden* bahsedilmektedir.⁷⁰ Anti-Sovyet Türkistan hanlarının *-Afganistan üzerinden olsa gerek-* İngilizler’le ilişki kurmasında Hacı Sami’nin etkisi olup olmadığı da araştırılmaya muhtaçtır. Eylül 1920’de *İngiliz tehdidi altındaki* Afganistan’a gelip Emir Amanullah Han ile anlaşarak orduyu düzenlemeye başlayan şehit Cemal Paşa’nın, bu ülkeden ayrılmak zorunda bırakılmasında da etkisi olan Hacı Sami’nin⁷¹ bu davranışı da aydınlatılmaya muhtaçtır.

Ayak/kâğıtüstü kurduğu İslam İhtilal Cemiyetleri ile baş düşman ilan ettiği İngiliz emperyalizmine karşı ‘küresel’ bir mücadele yürüttüğü söylenen Enver Paşa’nın; Türkistan’a geçtikten sonra *“Bence bütün Müslümanlar Garp emperyalizminden evvel, asıl düşmanlarının kızıl*

69 Kandemir, aynı yer. Halil Paşa da yeğeni Enver’i ateşe atanın Hacı Sami olduğunu belirtir: “..Bak Enver.. Taşkent’te bulunduğumuz zaman [Hacı] Sami Bey Basmacılar’la birleşerek bir **avantür** yapmamızı teklif etmişti. Ben bu teklifleri çürük ve esassız bulduğum için katılmadım. **Sergüzeşte** aşık bu arkadaşımız senin gururunu okşayarak sana da aynı şeyleri teklif edecektir. Bu teşviklere kapılmaktan kendini korumalısın. Bunu senden rica ediyorum..” Bitmeyen Savaş, s. 158 vd.

70 Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa, s. 195 vd.

71 Cemal Paşa, Hatıralar (-içinde- Alpay Kabacalı’nın Önsözü), s. 151 vd.

emperyalistler olduğunu bilmeli ve bunlardan kurtulmanın çaresini bulmalıdırlar”⁷² noktasına kimin etkisiyle geldiği de..

Enver Paşa'nın bundan yaklaşık bir hafta sonra Batum'da bulunan amcası Halil Paşa'ya gönderdiği kuryesi de şunu söyler: “*Enver Paşa Ruslar aleyhinde harekete geçmek üzeredir. Sizin de derhal Kafkasya'da ihtilal hareketine başlamanızı istiyor.*”

Halil Paşa'nın da düşündüğü gibi Kafkasya'da ihtilale girişmek demek, Anadolu'nun tek yardımcısı olan Ruslar'ın Türkiye ile bağlantı yolunu kesmek demektir. Bir süre yeğeni ve vatani arasında bocalayan Halil Paşa, “*Kafkasya ihtilalini yapamazdım. Anadolu'ya yardım yolunu kesemezdim*” diyerek, Enver Paşa'nın Türkiye'nin malhına neden olacak isteğini yerine getirmez.⁷³

İngilizler'in aşağı yukarı 75 yıl hazırlıktan sonra oluşturdukları ve Türk-Sovyet ittifakınca 1920 sonlarında yerlebir edilen *Kafkas Seddi*'nin yeniden kurulması demek olan bu çizgiye Enver Paşa'yı kimin getirdiği aydınlatılmaya muhtaç bir konudur.⁷⁴

Hemen aynı sıralarda, -27/28 Nisan 1920'de muhteşem bir Türk örtülü operasyonu ile devrilen- İngiliz kuklası Azerbaycan Musavat Partisi yöneticilerinin de kendi ülkelerinde ve İstanbul'da Azeriler'in ayaklanmasına önderlik edecek güçlü bir örgüt kurmak ve ayaklanma sonrasında *Ankara ile dostluk antlaşmasını feshederek İngilizler'i Azerbaycan'a geri çağırmak için* çalıştıkları öğrenilir. HİF ve Müsavat Partisi'nce desteklenen Nigehban Zabitan Cemiyeti de Azerbaycan'a işbirlikçi Türk subayları göndermenin hazırlıklarını yapar. Bu subaylar oradaki Bolşevik hükümete karşı düzenlenecek ayaklanmaya öncülük edeceklerdir. Bu bilgiler, inanmış bir Kemalist ajan olan Azerbaycan İstanbul Konsolosu Mehmet Haşim Bey tarafından 31 Ekim 1921'de Ankara'ya rapor edilir.⁷⁵

‘Damat’ Enver Paşa Saray ve İngilizler’le de İlişkiye Geçmiş!

Buraya dek anlatılanlar paralelinde *Enver Paşa'nın İstanbul'da Saray ve İngilizler'le de teması vardır. Ankara'daki müstebid (zorba) yönetimin değişmesi için harekete geçen Damat Enver Paşa, bu amaçla İstanbul'la ilişki kurar. Bu doğrultuda, -İlayı Vatan/Tarikatı Salahiye'nin örgütleyicilerinden- Kiraz Hamdi Paşa'nın kurmay*

72 Kandemir, a.g.e., s. 151 vd.

73 a.g.e., s. 162 vd.

74 Kafkas Seddi için bk. Efe, a.g.e., s. 131 vd.

75 Criss, a.g.e., s. 11 vd.

*başkanı Yarbay Kemal ile Süvari Yarbay Halil, Enver Paşa yanlısı bir dernek kurma çalışmalarına başlar. Damat Enver Paşa, İstanbul'daki padişah taraftarlarına da cumhuriyetçi Ankara'nın politikasına karşı Hilafet'in haklarını korumak istediğini bildiren bir mektup yazar.*⁷⁶ Yine bu sıralarda İlayı Vatan'ın görünürdeki başkanı Yahya Adnan Paşa da Enver Paşa ile müfrit bir İT karşıtı olan Vahdettin'in arasını bulmak için çalışmalar yürütmüştür.⁷⁷

Misakı Milli'de de aşırıya kaçıldığını öne sürerek değiştirilmesini isteyen "Pan-Türkist/Pan-İslamist" Enver Paşa bu girişimlerini 1921 Eylül'ünde Erzurum'a gönderdiği ağabeyi Nuri Paşa ile Rawlinson'a da ileterek İngiltere nezdinde aracılık yapmasını istemiştir.⁷⁸

Enver Paşa, 1921 sonlarında da İstanbul'a padişah ve İngilizler'le görüşmek üzere bir temsilci göndermiştir. Temsilcinin padişahla ilişki kurmasını önleyen İngilizler, kendisini Baltalimanı'nda Yüzbaşı Maksvel'in yalısına yerleştirmişlerdir. Damat Paşa'nın düşüncesi, Enver-İngiliz antlaşması ile; Fransa ve İtalya Londra'yı yalnız bıraksa bile bir İngiliz-Alman ittifakının hazırlanabileceğidir.⁷⁹

İlk kez haberdar olunan Damat Enver Paşa'nın son derece ilginç bu faaliyetlerini daha da uzatarak asıl konumuzu dağıtmak istemiyoruz. İlgili çevrelerde hayli tartışılacağını sandığımız Paşa'nın bu ilişkilerinin de Hacı Sami'nin etkili olduğunu düşünmekteyiz.

"Türkistan Mücadelesi"nden "İngiliz/Yunan İşbirlikçiliği"ne Doludizgin...

Çalışmamızın önceki bölümlerinde Büyük Türk Taarruzu'nun ardından Kuşçubaşı -ve kardeşleriyle birlikte- Ethem'in Midilli'de üslenip burada kurdukları AOİK adlı karşıdevrimci bir örgütle Anado-

76 Çukurova, a.g.e., s. 19 vd. Enver Paşa yanlıları bu doğrultuda, İstanbul'da Halk Şurular Fırkası kurma ile Mavnacılar Cemiyeti yönetimini ele geçirme girişiminde bulunmuşlarsa da başarılı olamamışlardır.

77 Çukurova, a.g.e., s. 21n.

78 Alfred Rawlinson, *Adventures in The Near East (1918-1922)*, London-New York 1924, s. 354'ten naklen; Çukurova, a.g.e., s. 11n vd. İngiltere'nin köklü ailelerinden birisine mensup olan Rawlinson aynı zamanda Başbakan Lloyd George'nin yeğenidir. Yavuz Özdemir, İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Trabzon-Erzurum Yolculuğu ve Misyonu, Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001, Trabzon), Bildiriler, c.1, s. 93 vd.; Dursunoğlu, a.g.e., s. 571 vd.

79 Çukurova, a.g.e., s. 212 vd. Bu bilgileri, birçok işbirlikçi örgüte sızan Mim Mim'cilerin güvenilir haberalma görevlisi Saffet Bey Yüzbaşı Canningham ile yaptığı görüşmede öğrenmiştir. Mim Mim'in, Enver Paşa'nın İlayı Vatan'cılarla ilişkiye geçtiğine ilişkin raporlar da bulunmaktadır.

lu'ya silahlı çeteler gönderdiklerini belgeleriyle birlikte açıklamıştık. Hacı Sami de bu sıralarda ağabeyi Eşref'in yanına gelmiştir.⁸⁰ İzmir girişiminden yaklaşık iki yıl önce Hacı Sami'nin Atatürk'e suikast için Atina'dan gizlice İstanbul'a geldiğini ise yukarıda anlatmıştık.

Eşref ve Ethem'in merkezinde olduğu Çerkez gruplarının, çalışmamızda anlattığımız tüm karşıdevrimci faaliyetlerine karşın Kemalist Türkiye Cumhuriyeti'ne ve onun liderine bir zarar veremediği ortaya çıkmıştı. Üstelik bu adların da *bir şekilde bağlantılı olduğu* çevrelerin Atatürk'e Ankara, Bursa ve İzmir'de yapmak istedikleri suikastlar da başarılı olamamış, suçlu görülen İttihatçı kalıntıları da asılmıştı. Ancak bu olaylar bile Yunanistan'daki Çerkez unsurlarını akıllandırmaz. Bu bağlamda Hacı Sami'nin etrafına hava atmak için şöyle dediği daha sonraki mahkeme aşamalarında ortaya çıkacaktı: *"Bu adamları ne asıp duruyorlar?.. Bizim teşkilatımız büyüktür. Biz üç milyon sekizyüz bin kişilik İttihatçılarız. Biz ihtilâl çıkarırsak hep bunları toplarız."*⁸¹

İşte tüm bu gelişmeler üzerine Eşref'in merkezinde olduğu grup 1927 yılında Atatürk'e bir suikast daha yapmaya karar verir. Ancak bu suikast girişimi de tek başına bir hareket değil, öncekilerin bir devamıdır. Yukarıda değindiğimiz ve peşpeşe yaşanan karşıdevrim girişimlerinin iç yüzünü çok iyi bilen Yunus Nadi Bey ilişkiyi şöyle açıklar: *"..İzmir suikastındaki ipucu nereye dayanıyorsa, bu yeni suikastın menbaları[nın] da oralara kadar çıktığını ispat etmek bize göre güç değildir."*⁸²

Bu arada Atatürk'ün 16 Mayıs 1919'dan beri ayrı kaldığı İstanbul'a geleceği Yunan istihbaratınca haber alınmıştır. Nitekim Atatürk 1 Temmuz 1927'de İstanbul'a gelmiştir de..⁸³ Yunanlılar'ın istihbaratına göre Atatürk İstanbul'da bir süre dinlenecek, ardından Edirne'ye bir ziyaret yapacak, Eylül sonuna doğru da CHP Kurultayı ve TBMM çalışmaları dolayısıyla Ankara'ya dönecektir.

Eşref'in Planladığı Gazi'ye Kıskaç Pusu

İşte bu nedenle, duruma göre, *"kıskaç"* biçiminde pusu kurulmalı, eğer Atatürk Trakya gezisinden vazgeçerse veya Trakya'da yapılacak suikast başarılı olmazsa Ankara'ya dönerken mutlaka *işi bitirilmeliydi*.

80 Erdeha, a.g.e., s. 205 vd.

81 Erdeha, a.g.e., s. 121 vd.; Kandemir, a.g.e., s. 16 vd.

82 Kandemir, a.g.e., s. 161 vd.

83 Ökte, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri 1922-1938, (Cilt 1, 1922-1931), s. 149 vd.

Kuşçubaşı Eşref tarafından hazırlanan plana göre, bu iş için iki çete oluşturulur. Birinci çete *Fotoğrafçı* veya *Bahriyeli* lâkaplı Çerkez Ali Sami*'nin reisliğinde Batı Trakya'da, ikinci çete Hacı Sami'nin reisliğinde Sisam adasında üslenecekti.⁸⁴

Fakat, çalışmamızın önceki bölümlerinde açıkladığımız gibi Türk istihbaratı da bu gibi *150'lik* ve *fırarileri* adeta nefes alışlarına kadar izliyordu. Hacı Sami çetesinin Anadolu'ya geçeceği Türk istihbaratınca haber alınmış, ancak *sızmanın* nereden gerçekleşeceği kesinleştirilememişti. Hacı Sami de sızmayı *örtmek* için Batı Trakya'da bulunduğu ilişkin sürekli haber yayıyordu.

Tam bu sırada Türkiye'nin Gümülcine Konsolosu Firuz Kesim'den önemli bir istihbarat gelir: *Fotoğrafçı* Ali Sami, iki hembası ile Meriç'i geçip Atatürk'ün trenini havaya uçuracaktır. Firuz Bey'in istihbaratında Hacı Sami'nin Batı Trakya'da bulunmadığı da bildiriliyordu. Bu istihbarat doğrultusunda harekete geçen Hükümet, tüm güvenlik birimlerini uyararak sınırda ve duyarlı bölgelerde ciddi önlemler alınmasını emreder.⁸⁵

Kuşçubaşı'lardan Eşref'in planına göre **Hacı Sami Türkiye'ye sızıp Ankara-İstanbul demiryolu üzerinde pusuya yatacaktı**. Nasıl olsa kesinlikle Ankara'ya dönecek olan Mustafa Kemal'i mutlaka öldürecekti.

Hacı Sami grubu şu kişilerden oluşuyordu:

Kuşçubaşı Hacı Sami: Reis

Kuşçubaşı Ahmet: Hacı Sami'nin kardeşi. Çeteye Türkiye'de katılacak.

Abaza Hakkı: İsmail oğlu, 1872 Düzcce doğumlu, evli, 8 çocuklu, okur-yazar değil, ancak geniş savaş deneyimi var [TM-?]. Bölgesinde tanınmış bir kişi.

Düzce'li Mecit: Yusuf oğlu, Abaza Hakkı'nın yeğeni. Okur-yazar değil, çeteci [?].

Söke'li Mecit: Eşkîya-çeteci [?].

Söke'li Mustafa: Eşref'in kayınbiraderi. Sisam'da oturmakta. Görevi Türkiye ile haberleşmeyi sağlamaktır.

⁸⁴ Erdeha, a.g.e., s. 211 vd.

⁸⁵ a.g.e., s. 211 vd.

* 101 numaralı **150'liktir**. Askeri eğitim görmüş, albaylığa dek yükselmiştir. Abdülhamit döneminde Bahriye Nezareti fotoğrafçılığı yapmasından, *Bahriyeli* veya *Fotoğrafçı* lâkabıyla anılır. **31 Mart** olayı ardından sonra Mısır'a kaçmış, Mütareke'den sonra yurda dönmüş, Bandırma'ya yerleşmiştir. Burada *Adalet* adlı işbirlikçi bir gazete yayınlayıp **Türk İstiklâl Harbi'ne karşı cephe almıştır**. Zafer'in ardından Batı Trakya'ya kaçan Çerkez Sami, ailesiyle birlikte din değiştirip Ortodoks olmuştur. Erdeha, a.g.e., s. 471 vd.

Kuşçubaşı Eşref: Planlayıcı. Sisam'dan durumu izleyecek. *Harekât başariya ulaştığı takdirde hemen Anadolu'ya geçerek ayaklanma çıkaracak.*⁸⁶

İki Çete Birden Harekete Geçiyor

Nihayet tüm hazırlıkların ardından beklenen zaman gelince iki çete birden harekete geçer. *Fotoğrafçı* Ali Sami çetesi böyle bir girişimi bekleyip teyakkuz halinde bulunan Türk güvenlik kuvvetlerince Meriç nehrini geçerken kısıtılır. Ali Sami ve iki hempası Türk güvenlik kuvvetlerince ölü ele geçirilir.

Eşref'in kayınbiraderi Mustafa'nın Sisam'daki evinde büyük bir hazırlığa girişen Hacı Sami grubu ise silah, bomba, dinamit, pusula, sağlık malzemesi ve yiyecek gibi gerekli tüm malzemelerle donatıldıktan sonra 17 Ağustos 1927 gecesi *üç Rum'un kullandığı* bir sandalla gizlice Kuşadası'nın Kalamaki iskelesine çıkarılır. Eşref'in hazırladığı plana göre, Hacı Sami grubu Kuşadası-Söke-Çine-Bozdoğan-Kütahya-Afyon güzergâhını izleyerek Ayaş-Nallıhan boğazını tutacak, burada uygun bir mevzide *pusu atacaktı*. Plana göre *pusu mevziine* intikal etmek için de gündüz uyuyup gece yürüyeceklerdi.⁸⁷

17/18 Ağustos gecesi Kalamaki iskelesine çıkan grup gece boyunca yürüdükten sonra sabah dinlenmeye çekilir. Aynı günün sabahı Hacı Sami'nin kardeşi Ahmet de Çamlıdağ mevkiinde gruba katılır. Böylece mevcutları beşe çıkar. 18/19 Ağustos gecesi tekrar intikale başlayan grup, Menderes nehrini geçerek Bozdoğan yaylasına doğru ilerlemeye başlar. Bu şekilde gündüz saklanıp/uyuyarak gece de intikal ederek günlerce yürüdükten sonra 27 Ağustos sabahı Madran dağlarına gelen grupta açlık ve yorgunluk belirtileri de başlar. Abaza Hakkı topallayarak ve ancak yüz metre geriden çeteyi takip eder.

Hacı Sami Çetesi Yörükler'le Karşı Karşıya

Tam bu sırada suikast çetesi Madran dağlarında *Tahtacı* adıyla da bilinen *Yörükler'le* karşılaşır. Yörükler, grubun tavırlarından kuşku lanarak durumu ağalarına bildirir. Ağa da çetecileri sorguya çekmek ister. Hacı Sami, silahlı iki adamını *emniyet unsuru* olarak geride bıraktıktan sonra silahsız olarak Yörük ağasının çadırına gelir. İlk önce

86 Erdeha, a.g.e., s. 210 vd.; Kandemir, a.g.e., s. 68 vd.

87 Erdeha, a.g.e., s. 112 vd.; Kandemir, a.g.e., s. 75 vd. Kalamaki, günümüzde Dilek Yarımadası Milli Parkı sınırları içinde bulunmaktadır.

kimliklerini gizlemelerine karşın, ağının üzerlerinde baskı kurması sonucu *Çerkez çetesi* olduklarını, buralarda eşkiyalık yapacaklarını, kendileriyle geçinmez ve yiyecek vermezlerse de hayatlarının tehlikeye gireceği tehdidinde bulunur. Sağ yakalanan sanıkların yapılan ilk sorgularından anlaşıldığı kadarıyla da Hacı Sami, Yörük ağasına şöyle demiştir: “*Lafi uzatmayın, kimsek kimiz, size ne? Çabuk ekmek yemek çıkarın, sofrayı kurun! Vaktimiz yok. Tez olun, yoksayakarım canınızı.. O zaman benim kim olduğumu anlarsınız!*”⁸⁸

Olayın devamını Erdeha da şöyle anlatır:

*“Hacı Sami, bu gözdağı verici sözlerle Yörükler’i korkutacağını sanmıştı. Oysa ki onlar, Ortaasya’dan bu yana doğanın vahşetine, düşmanın kahpeliğine, eşkiyanın zulmüne karşı bin yıldır savaş vere vere bugüne ulaşmış bir soyun, özbeöz Türkler’in torunları idiler. Kurusıkılara karşı karınları çoktan doymuştu. Tam tersine Hacı Sami’nin sözleri onları hiddetlendirmiş ve Yörük ağası, ‘Bizim size verecek ekmeğimiz yoktur. Hem şimdi sizi tutup jandarma kumandanlığına teslim edeceğiz’ demişti.”*⁸⁹

Yaptığı blöfle Yörükler’i sindiremeyeceğini anlayan Hacı Sami, bu kez üzerlerine bomba atarak onları korkutmak ister. Ancak tetikte bekleyen Yörükler, hemen yere yatarak patlamayı zararsızca atlatır. Ardından silahlarını çekerek Hacı Sami çetesine ateş etmeye başlar. Böylece Yörükler’le Çerkez çetesi arasında çatışma çıkar. Daha önce devletçe eşkiyaya karşı kullanılmak üzere mavzer dağıtılan Yörükler’den silahını kapam olay yerine koşarak çatışmaya katılır.

Hacı Sami ve Hempaları Öldürülüyor

Bu sırada bir Yörük de atına atlayarak gittiği Bozdoğan Jandarma Komutanlığı’na durumu haber verir. Bozdoğan Jandarması da Çine, Aydın ile diğer komşu il ve ilçe jandarma komutanlıklarına durumu telefonla bildirir. Zaten teyakkuzda bekleyen tüm jandarma güçleri çatışmanın sürdüğü Madran dağına çembere alır. Yörükler’in şiddetli karşı koymasını üzerine çareyi kaçmakta gören Hacı Sami çetesi, kendilerini kuşatan Türk jandarmasının ateşiyle bunu başaramaz. Nihayet gittikçe çemberi daraltan jandarma *Hacı Sami ile kardeşi Ahmet’i ölü olarak ele geçirir*. Ayağından yaralanmasına ve “*Ah yandım!*” diye feryat etmesine karşın Abaza Hakkı bir yandan da

⁸⁸ Kandemir, a.g.e., s. 151 vd.

⁸⁹ Aynı yer.

kendisine yaklaşan Türk jandarmasına ateşi sürdürür. Ancak çevik bir Türk jandarma eri birden Hakkı'nın üzerine atılarak silah ve bombasını elinden almayı başarır, kafasına da bir tekme savurur. Hacı Sami tarafından *emniyet unsuru* olarak geride bırakıldıkları için kaçmaya çalıştıkları anlaşılan Söke'li ve Düzce'li Mecit'ler de bizzat Aydın Jandarma Komutanı İbrahim Bey tarafından takip edilerek sağ yakalanır.⁹⁰

Doğal olarak basına yansıyan bu olay üzerine Türkiye yine ayağa kalkar. Başbakan İsmet Paşa ve Hükümet üyeleri İstanbul'da bulunan Atatürk'ün yanına gelir. Türkiye'nin Yunanistan Büyükelçisi de İstanbul'a çağrılır. Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey de Yunanistan'ın Türkiye'deki Büyükelçisi'ni makamına çağırarak suikastı planlayan 150'liklerin ülkelerinden çıkarılmasını ve faaliyetlerinin engellenmesini ister.

10.6. Suikastta Tarikatı Salahiye'lerin İlişkisi / Abaza Hakkı: "Atatürk'ü Öldürebilseydik Abdülmecit Gelecekti"

Öte yandan suikastla ilgili yapılan sorgulamaların ardından yurt çapında soruşturma başlatılır. Çetenin Türkiye içindeki kolları Söke, İzmir, İzmit ve İstanbul'da göz altına alınır. Soruşturmanın ardından İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde 5 Kasım 1927'de başlayan duruşmalar ertesi gün sona erer. Sanıklardan Mekki kanıt yetersizliğinden beraat ettirilirken, Söke'li ve Düzce'li Mecit'ler ile Abaza Hakkı idam cezasına çarptırılır. Suikastı planlayan Eşref ile kayınbiraderi Mustafa da giyaplarında müebbed hapis cezasına mahkûm edilir. Kararın Eskişehir Temyiz Mahkemesi'nce onaylanması üzerine de 17 Ocak 1928 sabahı idam cezaları İstanbul Eminönü meydanında infaz edilir.⁹¹ Konuyu uzatmamak için yargı faslını kısa kestik. Ancak, Abaza Hakkı'nın duruşmada yapılan sorgusunda Mahkeme Başkanı Sabri Bey'in "*Atatürk'ün trenini havaya uçurduktan sonra ne olacaktı? Abdülmecit'i mi getirecektiniz?*" sorusuna verdiği yanıt dikkati çekicidir: "*Kim bilir? Belki... Padişah namuna beyanname yazıp millete dağıtacaklardı.*"⁹²

İşte bu küçük ayrıntı, suikastın, Soyak ve yukarıda anlattığımız gibi Vahdettin'in gizli örgütü *Tarikatı Salahiye* ve onunla iç içe geçen

90 Erdeha, a.g.e., s. 213 vd.; Kandemir, a.g.e., s. 251 vd.

91 Erdeha, a.g.e., s. 217 vd.; Kandemir, a.g.e., s. 281 vd. Erdeha'nın Yunus Nadi'den naklen aktardığı bilgilere göre, Eşref'in planladığı suikasta Yunanlı resmi görevlilerin de katıldığı birçok toplantıdan sonra karar verilmiş, Hacı Sami ve çetesi, Sisam'da eski bir Yunanlı bakanın yakın bir akrabasının evinde barınıp silah-cephane ile burada donatılmıştır. s. 14 vd.

92 Kandemir, a.g.e., s. 177 vd.

Kuşçubaşı ve Çerkez kardeşlerin *AOİK* işbirliği ile hazırlandığını ortaya koymaktadır. Gerçi Vahdettin bu suikasttan önce 15 Mayıs 1926'da ölmüştür ama onun teşkilatını son halife Abdülmecit devralmıştır. Önceki bölümlerde kısmen yer verdiğimiz* belgelerde de başta Ethem olmak üzere Türkiye dışındaki 150'lik ve *fırarilerin* zararlı faaliyetlerini Abdülmecit'in finanse ettiği belirtiliyordu.

Sanıklar da duruşmada bu bölümde yukarıdan beri anlattığımız konularla ilgili hayli ilginç bilgiler vermişlerdir. Kandemir'in yayınladığı mahkeme zabıtlarından konumuzla ilgili ilginç anekdotlara burada yer veriyoruz:

Soruşturma evrakından anlaşıldığına göre; *Hacı Sami çetesinin Atatürk'ü öldürmesinin ardından, Sisam'a karşı iki defa ateş yakacaklar, onlar da aynı şekilde karşılık verdikten sonra Eşref'in elebaşılığındaki hempaları da derhal Anadolu'ya geçip bunlara katılacak ve bir ihtilâl çıkaracaklardı.*

Sanıklardan Abaza Hakkı'nın, Mütareke'den sonra terhis edilerek geldiği İstanbul'da *Vahdettin'in emriyle sergi dairesine memur olduğunu* belirtmesi de dikkati çekicidir. Yine Abaza Hakkı'nın, Midilli'de, önceki bölümde kendisi hakkında ayrıntılı bilgi verdiğimiz eski İzmir Mutasarrıf *Çule İbrahim* ile birlikte çete teşkilatı çalışmaları yaptığını belirtmesi de önemlidir. Abaza Hakkı Çerkez Ethem'le de görüşmüştür. Hakkı, Hacı Sami'ye İstanbul'dan mektup geldiğini de açıklamıştır. Bu mektupların kimlerden geldiği de zamanla anlaşılabilecektir.

Abaza Hakkı'nın anlattıkları arasında; TpcF komplosu, Şeyh Sait ayaklanması, Atatürk'e yönelik suikastlar ve Tarikatı Salahiye ilişkisi hakkında da somut bilgiler bulunmaktadır. Hakkı'nın verdiği bilgiye göre, Eşref-Hacı Sami ekibi, Romanya'da bulunan Vehip Paşa ve eski İzmir Valisi Rahmi Bey ile de temastadır. Suikast başarılı olsaydı, *Vehip Paşa da Tirebolu-Kemah yoluyla Dersim'e gelecek, orada Kürtler'i ayaklandıracaktı.* Hakkı *İzmit'e haber gönderileceğini* söyleyerek buradaki Çerkezler'in de isyana katılacaklarını *-dolaylı olarak-* açıklamıştır.

Mahkeme Başkanı'nın *“Sonra ne olacaktı? Abdülmecit'i mi getircektiniz?”* sorusuna ise Hakkı şu yanıtı vermiştir: “Kim bilir?. Belki.. Padişah namına beyanname yazıp millete dağıtacaklardı (..) Beyanname dağıtılınca her yerde ihtilal olacaktı. *Trabzon'da da olacaktı.* Sonra padişah ile İttihatçılar gelecekti.

* O belgelerin hemen tamamı değindiğimiz çalışmamızda bulunmaktadır.

Kuşçubaşı - Rahmi Bey Görüşmesi

Abaza Hakkı, Mahkeme Başkanı'nın sorusu üzerine uzaktan tanıdığını söylediği *Rahmi Bey'in iki sene evvel kahvede Eşref Bey'le görüşüp konuştuğunu, sonra beraber Selanik tarafına gittiklerini, ancak ne için gittiklerini, ne yaptıklarını bilmediğini, kendisinin Rahmi Bey'le konuşmadığını açıklamıştır.*

Mahkeme Başkanı, soruşturma evrakındaki bilgilere dayanarak Abaza Hakkı'ya *"Hacı Sami, bazı paşaların isimlerini söylemiş. 'Onlar da bizimle beraber' demiş.. Kimdi bu paşalar?"* sorusunu yöneltmiş, *"Adlarını hatırlayamıyorum. Onun tanıdığı paşalar çok.. Söyledi herhalde amma, aradan zaman geçmiş, unutmuşum.. Aklımda yok. Yalnız bunların içinde bir de eski sadrazam varmış"* yanıtını almıştır.

Abaza Hakkı'nın salt bu anlattıkları bile yaşanan bir dizi karşıdevrim girişiminin iç içe geçmiş olduğunu ortaya koyar.

Hakkı'nın ifadesine göre, *aslında teşkilatları, İzmir suikastının gerçekleşmesinden sonra Anadolu'ya geçip duruma el koyacaktı.* Ancak, Hacı Sami'nin hastalanması başta, çeşitli sorunlar nedeniyle bu olmamıştır. Bu arada, Abaza Hakkı'nın ifadesinden, Vasîl adlı, istihbaratçı olduğu anlaşılan bir Yunanlı'nın Hacı Sami'ye para verdiği de ortaya çıkmıştır.

Mahkeme Başkanı'nın *"Hacı Sami Anadolu'ya geçmeden buradaki bazı kimselerle mektuplaşarak teşkilat yaptığını söylemiştin. Kimlerdi bunlar? Ne gibi bir teşkilat yapmıştı?"* sorusuna Hakkı'nın verdiği yanıt bir dizi olay arasındaki ilişkiyi kanıtlamaktadır: *"..Hacı Sami, böyle muntazam bir teşkilat yapmadan bu kadar tehlikeli bir işe atılamazdı. İhtilal çıkarttıktan sonra, Kabine'yi düşüreceklerini, padişahla beraber İttihatçılar'ı getireceklerini söylüyordu.* Bu işleri hazırlamak için Anadolu ile muhaberesini temin eden Mustafa idi."

Sorgulanan Söke'li ve Düzce'li Mecit'ler ise suikast iddiasını reddederek ısrarla *ailelerini görmeye geldiklerini* söylemişlerdir.

Bir diğer ilginç nokta ise sanıklardan Hacı Sami'nin kardeşi Mekki'nin Türk İstiklâl Harbi sıralarında *İzmir suikastı nedeniyle asılan* Sarıefe Edip'in müfrezesinde görev yapması ve yine bu sıralarda Salihli'den geldiği Konya'da tutuklanmış olmasıdır. Konunun, Eşref'in Ethem adına bölgeden adam/Çerkez toplama girişi ile ilgisi olduğu anlaşılmaktadır.

Çerkez Reşit'in Tehdit Mektubu Suikastın Habercisi miydi?

Öte yandan tam bu sıralarda Atina'da Yunan istihbaratının kanatları altında güvende bulunan Çerkez Reşit'in, Mustafa Kemal ve İsmet paşalara hitaben yazdığı tehdit dolu bir mektubun, Hacı Sami'nin suikast girişimi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü mektup, Hacı Sami'nin tam da Anadolu'ya çıktığı gün olan 17 Ağustos tarihini taşımaktadır. "Çerkez Ethem" adlı çalışmamız sırasında gözümüzden kaçan söz konusu mektup, Abaza Hakkı'nın, suikasttan Reşit'in haberinin olmadığını söylemesi üzerine gündeme gelmiştir.

Mahkeme Başkanı Abaza Hakkı'ya, "*Sizin Yunanistan'dan Anadolu'ya geçtiğinizi Ethem'le kardeşi Reşit'in de bildiklerini ispat eden gayet mühim bir mektup var. Hem de tam Anadolu'ya geçtiğiniz 17 Ağustos tarihinde yazılmıştır. Reşit bu mektubu Atina'da yazıp İsmet Paşa'ya göndermiştir. Dinle bak, ne diyor?*" diyerek Reşit'in aşağıdaki mektubunu okutur:

"İsmet ve Kemal Paşalar,

Atina, 17 Ağustos [1927]

Sabık arkadaşlar;

Lozan Muahedesi'nde bizim için icad ettiğiniz 150'lik listeye bizi ithal ettiğinize nâdim olduğunuzu tahmin edeceğimiz bir sırada, bizim emval ve emlakimizin müsadereci hakkında bir kanun intişar ediyor. Bunun için sizi size şikâyet ediyorum!

Ben de sizin gibi Ethem'e hissettirdiğim âciz anlarım[1] hatırlayarak siz hak veriyorum. Meslekdaşım olmak hasebiyle size hitap ediyorum. Çare var mıydı?

O zaman Halide Edib Hanım kadar itidalimi muhafaza edemediğimi hatırlıyorum.

Şimdi kendi heykellerini yapan siyasi hasımlarınızla karşılaşmış bulunuyoruz. Size tarihi bir fırsat veren bu mektubum, sizi maddi ve manevi zararlarımızı tesviye ve tediye sevk ederse ne âlâ. Bu mektubum tefsire değer bir mektuptur. Ahfat bu mektubu tefsir edecektir. O zaman bu mektubun tefsire değer olduğunu anlayacaksınız."

Başkan'ın "Bu mektuba ne dersin?" sorusuna Abaza Hakkı, "Bende yalan yok beyim.. Bilmiyorum" diyerek inkâr yoluna girer. Bunun üzerine Başkan, "Amm bak, ilk ifadende ne diyorsun: 'Anadolu'ya ayak basınca sahilde ateş yakacaktık. Sisam adaşından bunu göreceklerdi. Bunun üzerine de Çerkez Reşit kuvvetleri ile Anadolu'ya geçecekti.

Yaklaşan yeni mebus intihabatında ahaliyi birbirlerine verip ayaklandırıarak kendi adamlarımızı mebus yaptıracaktık. ' İşte böyle diyor-sun. Şimdi ne dersin bu ifadeye?" sözleriyle sıkıştırdığı Hakkı, *"Müsaade ediniz de iki kelime söyleyeyim: Ben bu suikastı hükümete haber verecektim"* diyerek yine inkâr yoluna sapar. Ancak ilginçtir, Hakkı ancak idam sehpasında bu iddiaların doğru olduğunu kabul eder.⁹³

Suikast iddiasını reddedip Anadolu'ya ailelerini görmeye geldiklerini öne süren sanıklardan Düzce'li Mecit de cezaevi imamının dini telkin vermeye başlamasıyla olayın ciddiyetini anlar. Tır tır titremeye başlayıp sapsarı kesilen Mecit, *"..Bizim başımıza bu felaketi getiren Hacı Sami mel'unudur. Lanet olsun ona.."* diye feryat eder.

Söke'li Mecit de işin buraya varacağını bilemediğini, *Hacı Sami-Eşref takımının tahrikleriyle bu işe karıştığını belirterek "Sebepler olmaları Allah kahretsin"* dileğinde bulunur.

Beyaz gömlek giydirilmiş mahkûmlar saat dörde doğru idam sehparalarının kurulduğu Eminönü meydanına getirilir. Darağacına ilk çıkan Küçük Mecit, *"Bizi bu hale getirenler kahrolsun.. Ah o Hacı Sami melunu!.."* Ne yapalım.. Biz gidiyoruz. Müslüman kardeşler yaşasın, hakkınızı helal edin. Allah'a ısmarladık!" diye bağırır. Okunan idam kararını dinleyen Küçük Mecit, bir sözünün olup olmadığının sorulması üzerine, *"Ne diyeyim? İşte bu hale düştük. Benim bu halime amcam Hakkı ile Hacı Sami sebep oldu. Yoksa ben hükümetin işine ne karışayım? (..) Allah memlekete ve din kardeşlerime ve Cumhuriyet'e zeval vermesin."* der.

Aynı şekilde sehpaye çıkarılarak idam kararı yüzüne okunan Büyük Mecit de *Abaza Hakkı ile Hacı Sami'nin nârına yandığını, kendilerini onların kandırdığını, mahşer günü hakkını bu melunlardan alacaklarını* belirterek ilmeği boynuna geçirir.

Abaza Hakkı ise *"Ey din kardeşlerim! Hakkınızı helal ediniz! Benim millet ile devlet ile bir alacağım vereceğim yoktu. Hep o kör olası Ethem denen âsinin teşviki ile oldu bu iş.. Öldüğüme gam çekmem.. Yalnız bizi bu işe sürükleyip kardeşlerim üzerine saldırtan Ethem'den intikam alamadığıma yanarım. Beni asıyorsunuz. Zararı yok. Mahşer günü mahkemei kübrada iki elim Ethem'in yakasındadır. Bu iş orada halli fasl olunur"* dedikten sonra asılır.⁹⁴

93 Reşit'in oğlu Aytek ise Hacı Sami'nin bu sıralarda babasının maiyetinde olduğunu belirtmektedir. Halit Çapın, Omonya Meydanındaki Çocuk Çerkez Ethem'in Yeğeni Aytek, Milliyet, 17 Temmuz 1981.

94 Kandemir, Atatürk'e İzmir Suikastinden Ayrı 11 Suikast, s. 161 vd.

Bu bahsi şu kısa notla bitirmek istiyoruz: Tüm bu olan bitenlere karşın, Sayın Gedikli'nin kaynakları *zorlayarak* Hacı Sami'nin öldürülmesini "karanlık" diye niteleyip Atatürk'e yapacağı suikastı *örtmek* istemesi⁹⁵ ciddiyyetten uzaktır. Eğer suikast için gelmediyse, Hacı Sami gibi *150'lik* olup vatandaşlıktan da atılan birisi, gizlice girdiği Türk topraklarında ne aramaktadır?

Madran dağlarının flora zenginliğini mi?!⁹⁶

10.7. Atatürk'ü Öldürememelerinin Acısını Türk Büyükelçisi İle İnönü'den Çıkarmak İstediler

Hacı Sami'ninki dahil, Atatürk'e yönelik tüm suikast girişimlerinin başarısız olması üzerine Yunanistan'da üslenen Ethem ve Eşref takımı bu kez de Türkiye'nin Atina Büyükelçisi'ne yapacakları bir suikastla bunun acısını çıkarmak ister. Ancak bu girişimden de Yunanistan'daki konumlarını sıkıntıya sokacağı düşüncesiyle vazgeçerler.

Bu konu ile ilgili 6 Aralık 1927 tarihli, *Yunan gizli servisinden* jandarına komutanlığına *gizli ve kişiye özel* kaydıyla gönderilen, "*Atina'daki Türk ve Çerkez siyasal sığınmacıların faaliyetleri hakkında*" notu düşülen, Rauf Bey'le ilgili olarak hemen yukarıda verdiğimiz Yunan belgesinin ilgili kısmı şöyledir:

"...[Mustafa] Kemal tarafından alınan karşı önlemler, özellikle [Kuşçubaşı] Hacı Sami'nin öldürülmesi, buradaki faaliyeti yürüten Komitenin eylemliliğini yükseltti. Komite, Türkiye'ye yapılacak çıkartmanın Yunan adalarından olmamasını, çünkü bunun Yunanistan'ı zor duruma sokacağını ve ayrıca Yunan hükümetinin böyle bir girişimden haberdar olacağını bilmektedir.

*"Komite, Türk Büyükelçisi'ne ve elçilik mensuplarına yönelik yapılacak bir suikasttan da caydı. Çünkü böylesi bir eylemin, Komite üyelerinin Yunanistan'daki konumlarını zedeleyeceğini gördü."*⁹⁷

Eşref ve Ethem'in yandaşlarından Bandırma'lı Kâzım'ın Türk istihbaratınca ele geçirilen 27 Mayıs 1932 tarihli bir mektubunda da o sıralarda Yunanistan'ı ziyaret edecek olan Başbakan İsmet Paşa'ya yapılacak suikastla ilgili şu satırlar vardır:

"...Atina'da İsmet Paşa'ya yapılacak suikast hakkında şaki [Sün-lük'lü-Çerkez] Davut boş bulunarak Vehip Paşa'ya açıklamada bulu-

95 Asya'da..., s. 145 vd.

96 Bu yanıtımız öyle düşünölenlerin tümü için de geçerlidir!

97 Yunan dışişleri bakanlığı arşivi, *Anti-Kemalist* dosya: 1927 (2)'den naklen; Cilasun, a.g.e., s. 126.

nur. Vehip Paşa bu meseleyi öğrenince iki taraflı menfaat teminine çalışır. Bunun neticesi Davut'un felaketine sebep olur. Bu yüzden Davut, Vehip Paşa'ya düşmandır."⁹⁸

Eşref'le olmasa da oğlu Feridun ile ilgili bir kayda yer vererek bu bölümü bitirmek istiyoruz. İçişleri bakanlığı yabancılar dairesinden dışişleri bakanlığına gönderilen 11 Ocak 1928 tarihli bir Yunan belgesinden anlaşıldığına göre, 19 Ekim 1926'da İzmir'den verilmiş bir Türk pasaportu ile Yunanistan'a gelip Girit/Heraklion'da yaşayan Feridun'un Mısır'a gidebilmek için izin istediği belirtilmektedir.⁹⁹

Belgeden, Eşref'in o sıralarda Mısır'da bulunduğu sanılmaktadır. Nitekim, bir sonraki bölümde de belirteceğimiz gibi, 150'liklerin affının çıktığı 1938 itibarıyla Eşref Mısır'dadır.

98 Duran, a.g.m. (V), BTDD, Ocak 2000, sayı 36.

99 Cilasun, a.g.e., s. 128 vd.

11.BÖLÜM

SONA DOĞRU

Önceki bölümlerde anlattığımız olayların dışında, Kuşçubaşı Eşref'in adına Çerkez Ethem'le bağlantılı bir iki kayıt dışında rastlamadık. Böyle olmasına karşın, Eşref'in Çerkez Ethem ve kardeşlerinden ayrıldığını düşünmüyoruz. Üstelik, İaşeci Kara Kemal'e Nisan 1923'te gönderdiği mektupta *"...Anadolu'da türeyenleri devirmek isteyenlerdenim. Zamanı gelmiştir. Şimdiye kadar bu uğurda çalışmadım. Fakat artık çalışmağa başladım. Kaybedilecek vaktimiz yoktur."* diyen Eşref'in bir köşeye çekilip mücadelesinden vazgeçeceğine ihtimal vermek istemiyoruz.

Çerkez Ethem ise değindiğimiz çalışmamızda genişçe yer verdiği gibi Şeyh Said isyanının bastırılmasının ardından Bağdat ve Musul civarında görülmüş, asılan Seyit Abdülkadir'in oğlu, diğer Kürt aşireti ileri gelenleri *-ve İngiliz istihbaratçıları-* ile isyanın yeniden başlatılması için girişimlerde bulunmuştur.¹

Çerkez Ethem'in Amman'daki Abaza dostu Mehmet Janbi'nin günlüklerinde de Ethem'in 1925 yılında Atina'dan Irak'a gittiği belirtilmektedir. Ethem Irak'a giderken yanında *Manol** adlı bir Rum'u da götürmüştür. Manol, Tahran'a yerleşerek ticarete başlamış, İran'dan Türkiye'ye gelip giderek; [Doğu] Bayazıt, Dersim ve Diyarbakır'da olup bitenler hakkında Ethem'e istihbarat toplamıştır. *Yunanistan'da bulunan Kuşçubaşı Eşref ise Atina'da oturan İstefoboyukas ve Mustafa Karok ile Ethem'in haberleşmesini sağlamıştır.*²

Janbi'nin 10 Ocak 1936 tarihli notlarında da Manol'un Ethem'le Yunanistan'daki Kuşçubaşı Eşref, İstefoboyukas ve Mustafa Karok arasındaki haberleşmeyi sağladığı; *Eşref'in adının İzmir suikastı ile ilişkilendirilmeye çalışıldığı da belirtilmektedir.*³

İlerleyen yıllarda Ethem, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı çıkarılan

1 Sedat Bingöl, Çerkez Ethem'e Dair Yeni Bazı Belgeler ve Değerlendirmeler, Toplumsal Tarih, Nisan 1997, sayı: 44.; Efe, a.g.e., s. 131 vd.

2 Dr. Recep Albayrak, Ethem Bey'in Sürgün Yılları ve Simav Olayları, s. 36 vd.

3 Albayrak, a.g.e., s. 177 vd.

* Hacim Muhittin Çarıkçı'nın anılarında adı geçen ve Yunan istihbaratı adına milli faaliyetler hakkında istihbarat toplayan **Akhisar'lı Manol**'un, ileride Ethem'in yanında gördüğümüz kuryesi **Manol** olup olmadığı ise şimdilik bilinmiyor. a.g.e., s. 21 vd.

hemen her kalkışmada, Cumhuriyet'in hasmı olan İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan gibi ülkelerin gizli servisleri ile işbirliği yapar; Kürt, Ermeni grupları ve Kürt-Ermeni örgütü Hoybun ile de ortak 'çalışmalar' yapar. Ethem'in finansmanı ise Taşnak, Hoybun, ilişkide olduğu ülkelere gizli servisleri ve eski halife Abdülmecit tarafından sağlanır. Ethem, Atatürk'e yönelik bir de 1935 yılında suikast girişiminde bulunur.

Ancak bunların hiçbirisinde de Eşref'in adı geçmez. Üstelik -*Rauf Bey gibi*- Bedirhan ailesi ile akrabalığı bulunmasına karşın..

11.1. Kuşçubaşı Eşref, Rauf Orbay ve Çerkez Ethem'in Kürtçü Bedirhanlar'la İlişkisi

Yunanlılar'a sığındıktan sonra Türk ordusuna karşı sürdürdükleri *mücadeleden* bir sonuç alamayan Kuşçubaşı Eşref ve Çerkez kardeşler, Büyük Türk Taarruzu'nun ardından bu kez de adalar ve Batı Trakya üzerinden Anadolu'ya karşı hareketlerini sürdürmüştü. Giriştiği suikast tertiplerinden de bir sonuç alamayan bu kişilerden Çerkez Ethem'in bu kez de Anadolu'nun güney sınırlarında; başta Yezidi/Kürt Bedirhaniler olmak üzere Kürt ayrılıkçıları ile işbirliği yaptığı saptanmıştı.

Kuşçubaşı Eşref, Ethem ve Rauf Bey'in de kıdemli Kürt ayrılıkçısı aile olan Bedirhaniler'le ilginç sayılabilecek ilişkisi vardır.⁴

Bu akrabalık ilişkilerinden ilki Kuşçubaşı Eşref ile ilgilidir: Yezidi/Kürt Bedirhan'ın oğlu Bedri Paşa'nın hanımı, *Kuşçubaşı Eşref'in teyzesinin kızıdır*. İsyancı Bedirhan'ın torunlarından Cemal Kutay'ın araştırmacıları kışkırtacak, *-özellikle yakın dönemle ilgili-* zengin arşivinin de TM'ci Eşref'in Bedirhanlar'la akrabalık ilişkisinden kaynaklandığı ileri sürülür.⁵

Çerkez Ethem'in de Diyarbakır Valiliği sırasında gerçekleşen Ermeni yer değiştirmesinden dolayı tutuklanarak hakkında dava açılan, Bekirağa Bölüğü'nden kaçmayı/kaçırılmayı başaran, fakat yakalanacağımlı anlayınca intihar eden Dr. Mehmet Reşit Bey'in emrinde çalış-

4 Bedirhaniler'in *Yezidi*'lerden geldiği birçok kaynaktaki yer almaktadır. Bunları karşılaştırarak ortaya koyan şu esere bk.; (Mahmut Çetin, Kart-Kurt Sesleri, s. 213 vd.) Bedirhaniler'den Cüneyt Zapsu'nun eşi Beyza Zapsu'nun, İstanbul Çamlıca Subaşı Camii'nde *başı açık ve erkeklerle birlikte* namaz kılarak (Hürriyet, 24 Ocak 2005), *İslam'ı dejenere etme* operasyonunun, ailenin *derin kökleri* ile bir ilgisinin olup olmadığı da bilinmemektedir. Bizim mevsuk bulmadığımız, o nedenle adlarını vermediğimiz kimi eserlerde Bedirhaniler'in *kripto Yahudi* oldukları iddia ediliyorsa da bu ancak bilim disiplinine uygun çalışmalarla kanıtlan-dıkça itibar edilecektir.

5 Çetin, a.g.e., s. 50 vd.; Cemal A. Kalyoncu, Ku(ü)rt Tarihçi, Aksiyon, 8 Eylül 2001, sayı: 353.

tığı bazı kaynaklarda belirtilmektedir. İlginç olanı şudur: Dr. Mehmet Reşit Bey de Ethem gibi Çerkez'dir. Ondandır ilginç, Çerkez Ethem'in amiri Çerkez Dr. M. Reşit Bey, Yezidi/Kürt Bedirhaniler'in damadıdır.⁶

Dr. Reşit Bey, Ermeni kalkışmalarının yaşandığı sıralarda bunların tepelenmesi için Bedirhani, Milli ve Karakeçililer gibi aşiretlerin yanı sıra, *Çerkezler'den oluşan özel bir seyyar jandarma birliği de oluşturmuştur. -Kuşçubaşı'nın bulunup bulunmadığı kesin değilse de-* Ethem de bu birliğin içindedir. Doğal olarak Çerkez Ethem, bu sıralarda Bedirhaniler'le silah arkadaşlığı yapmıştır. Böylece Ethem, 1915'lerdeki silah arkadaşları ve amiri Vali Dr. Reşit Bey'in akrabaları olan Bedirhaniler'le bu kez de Cumhuriyet'ten sonra Cumhuriyet'e karşı işbirliği içerisinde.

İlginç bir noktayı daha dikkatinize sunmak isteriz: Çerkez Ethem'in, Türkiye'nin güney sınırlarında Cumhuriyet'e karşı bu tertiplerle uğraştığı sıralarda; *İngiltere Kraliçesi Victoria'nın yakın dostu* Kafkas kahramanı merhum Şeyh Şamil'in yeğeni Muhammet Fazıl Paşa'nın küçük oğlu General Gazi Dağıstanlı da İngiliz emperyalizmince Osmanlı'dan kopartılarak manda yapılan Irak'ın ordusunda görevli idi. Kahraman bir asker olan babası Muhammet Fazıl Paşa gibi Mütareke'den önce Osmanlı ordusunda görevli olan General Gazi, 1918'den sonra ilerleyen yıllarda Irak genelkurmay başkanlığına kadar yükselmişti.⁷ Ne tesadüfdür ki, Şerif Hüseyin'in oğlu Irak Kralı Faysal'ın anası da Çerkez'di.

Çerkez Ethem'in söz konusu faaliyetleri ile Gazi Dağıstanlı'nın bir ilgisinin olup olmadığı da araştırılmaya muhtaçtır

6 5. Bölüm'de hakkında, "Kuşçubaşı ve Ermeniler" arabashlığı altında dipnotta bilgi verdiğimiz *-şehit-* Mehmet Reşit Bey'in bulunduğu görevler ve kaynaklar belirtilmiştir. Bunun dışında, İTC'nin ilk kurucularından olup II. Meşrutiyet öncesi faaliyetlerinden ötürü Trablusgarp'a sürülen Dr. M. Reşit Bey, orada kendisi gibi sürgün edilen Kürt Bedirhan Paşa'nın damadı Kolağası Ziya Bey ile tanışmıştır. **Macar asıllı Kolağası Ziya Bey**, Bedirhan Paşa'nın **Rum** asıllı evlatlığı ve Müslüman olduktan sonra *İclal* adını alan bir hanımla evlenmiştir. Dolayısıyla Bedirhan'ın üvey de olsa kızıyla evlenerek onların damadı olmuştur. Kolağası Ziya Bey'le Dr. Mehmet Reşit Bey, sürgün edildikleri Trablusgarp'ta buluşurlar. M. Reşit Bey, işte bu Ziya Bey'in öz kızı Mazlûme ile evlenmiştir. Dolayısıyla o da dolaylı olarak Bedirhaniler'in damadı olmaktadır. (Bilgi, a.g.e., s. 117n.) Macar asıllı Ziya Bey'in, Mehmet Ali Cebesoy'un, bir tarafı Macar bir tarafı Kürt asıllı kayınpederi Mehmet Ali'nin ailesinden olup olmadığı bilinmemektedir. y.n.

7 A. Faik Hürşit Günday, Hayatım ve Hatıralarım, s. 17 vd.; Mustafa Birol Ülker, Dağıstan'ın Arslanı Abdülhamid'in Arslanını Kafese Kapattı, Hürriyet Tarih, 24 Kasım 2004. 14 Temmuz 1958'e kadar bu görevde kaldığı anlaşılan General Gazi, bu tarihte gerçekleşen General Kasım'ın darbesinde bir ara tutuklanarak idama mahkûm edilmişse de daha sonra affedilmiştir.

Bedirhaniler'le daha başka ünlü Çerkez'in akrabalık ilişkisi olmasına karşın biz konumuzu dağıtmamak için bunlardan sadece birisine daha yer vererek bu faslı burada kapatmak istiyoruz.

Hakkında yeterince inceleme yapılmadığını düşündüğümüz; Türk İstiklâl Harbi'nin karakutularından en başta geleni Abaza Rauf Orbay'ın da Bedirhaniler'le akrabalık ilişkisi vardır. Yezidi/Kürt Bedirhan'ın oğlu Hüseyin Kenan Paşa'nın kızı Mihriban, Çerkez asıllı Bekir Şasa* ile evlenir. Bu evlilikten doğan Avni Şasa ise **Rauf Orbay'ın kız-kardeşi Melike Orbay ile evlenir**. Avni-Melike Orbay Şasa evliliğinden ise daha sonraları ünlü bir senarist olacak Ayşe Şasa (1941), Bekir Şasa (1943) ve Aziz Şasa (1950) dünyaya gelir.

Bedirhan'ın diğer oğlu Ali Şamil Paşa'nın üvey kızı Halide Edib Adıvar da "Mor Salkımlı Ev"i Rauf Orbay'a ithaf eder.⁸

Rauf Bey'in organize ettiği; teşebbüsü şahsici, ademi merkezizyetçi, adının tersine gerici, bu özellikleriyle **İngilizci** TpCF'nin kurucula-

8 Mahmut Çetin, a.g.e., s. 225 vd. Çetin, "Halide Edib'in Birkaç Eseri Üzerine Dik-kat" arabashlığı altında şu bilgileri verir: "**Zeyno'nun Oğlu**: H. Edib bu romanında Doğu'yu mekân olarak kullanır. **İsyana sahne olan bölge**, kısmen mahalli özellikleri ve İstanbullu memur zümresinin **halktan çok ayrı, kopuk ve alafranga** saydıkları yaşayışıyla ele alınır. Romanın ağırlık noktası, Kalp Ağrısı romanının kahramanı: Hasan Bey ile garnizonda çalışan ve **Kürt Şeftalisi** diye anılan Zeyno adlı bir Kürt güzeline olma Haso Çocuk'un macerasıdır. **Mor Salkımlı Ev**: H. Edib, Mor Salkımlı Ev adlı anılarında Bedirhanlar'ın, Rıdvan Paşa'nın öldürülmesinden sonra sürgüne gönderilmesini anlatır ve **haksız bulduğunu** belirtir. Eserde anlatıldığına göre, Ali Şamil Paşa Kadıköy'de büyük bir evde oturur. Biri sarışın, biri Habeş iki hanımı ve ikisinin de renk renk çocukları vardır. H. Edib anlatır: 'Akşamları çok neşeliydi. Oğullarını Kürt kıyafetine sokar, Mahmure Abila bir Kürt havası çalar, Paşa başta, bir Kürt oyunu oynarlarken bir yandan ıslıkla havayı tekrarlar, aynı zamanda da benim elimden yakalayarak oynayanların arasına alırdı. Hepimiz bir ağızdan el ele sallanarak 'Hey Zeyno, hey Zeyno' söyleyerek, tavandaki avizeleri zingildatarak, tepinerek, döne döne sıçrar dururduk.' **Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri**: Eserde Osmanlı özelinde Türk-Arap ittifakının yorumu, Osmanlı idari yapısının demokrasi olarak nitelenmesi, Z. Gökalp'ın 'Fert yok, cemiyet var' görüşüne eleştiri, mandacılıktan Turancılığa, nazi düşmanlığından [sözde] **Ermeni soykırımını lanetlemeye kadar** hep uçlarda dolaşır. **Kitap Rauf Orbay'a ithaf edilmiştir**. Orbay ile H. Edib ve A. Adıvar Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren aynı politik çizgide buluşurlar ve giderek kendilerini tecrit olunmuş olarak bulurlar. M. Kemal'in Nutuk'ta kendileri hakkında yanlış bilgiler verdiğini ileri sürerek dış basında açıklamalar yayınlanışlardır." s. 233 vd.

* Muhittin Ünal, Bekir Şasa için, "...1920 başlarında Orman Umum Müdürlüğü'ne atanmış olan Bekir Şasa Bey, Kurtuluş Savaşı'nın en yoğun zamanında da yararlı hizmetler vermiş ve kesin zaferin kazanılmasından sonraki bir tarih olan 30.10.1922 yılında bu görevinden ayrılmıştır.." demektedir (Kurtuluş Savaşında.., s. 157.), ancak "Kurtuluş Savaşı'nın en yoğun zamanında" ne gibi "yararlı hizmetler" verdiğini ise açıklamamaktadır. **Keza**, Şasa'nın önce "yararlı hizmet"ten sonra zaferin ardından neden görevden ayrıldığı da bilinmemektedir.

rından Adnan Adıvar, eşi Halide Edip ile birlikte kaçtıkları Avrupa'da da Rauf Bey ile buluşup görüşür. Adıvarlar ancak Atatürk'ün vefatından sonra *gelebildikleri* Türkiye'de Bedirhaniler'le ilişkilerini sürdürür. -*Kripto Yahudi olduğu öne sürülen*- Bedirhani/Kürtçü Musa Anter, anılarında Halide Edib ve Adnan Adıvar'ı Laleli'deki evlerinde sık sık ziyaret ettiğini belirtir. O yıllarda Fırat Talebe Yurdu'nu işleten Anter, Adıvar çiftinin ev ihtiyaçlarını da karşılar. Bu sıralarda Adnan Adıvar hastalanır. Gerisini Anter anlatır: “..Kendisine bir korku, bir evham gelmişti. Hep öldürüleceğini söylerdi. Onun için Halide Hanım'ın teklifi üzerine **biz Kürt gençler, gece evlerinde sabaha kadar nöbet tutardık**.. Bir müddet geçtikten sonra vefat etti.”⁹

Çerkez Ethem, Kuşçubaşı Eşref ve Rauf Orbay'ın hepsinin hatıraları olduğu söylenen kitapları yayınlayan tüm zamanların en büyük montajcı tarihçisi Cemal Kutay'ın da Yezidi/Kürt Bedirhaniler'den¹⁰ ve hanımının da Çerkez olduğunu, konunun iyice anlaşılabilmesi açısından buraya not ediyoruz.

Çalışmamızın buraya kadar olan bölümlerinde somut belge ve bilgilere dayanarak Eşref'in yaşamını incelemeye çalıştık. Bundan sonraki dönemli ilgili ne yazık ki elimizde aşağıda vereceğlerimiz dışında bilgi ve belge bulunmamaktadır. Ancak biz olduğunu iyi biliyorsak da şifahi bilgilere dayalı hususları -önemli olmadıkça- burada belirtmek istemiyoruz.

11.2. Kuşçubaşı'nın 150'lik Olması Sorunu..

Gelelim Eşref'in 150'likler listesine nasıl alındığına ve affedilmesine..

Hüsametdin Ertürk'e atfen *Eşref'in 150'likler listesine 'yanlışlıkla' girdiği, Fevzi (Çakmak) Paşa'nın onu listeden çıkarttırmak için Atatürk nezdinde ne denli girişimde bulunduysa da başarılı olamadığı* yollu iddialar yıllardır tedavülde dolaşmaktadır. Bu iddiaya, polemiğe girmemek için adlarını vermek istemediğimiz -*ciddi sayılabilecek*- kimi araştırmacılar da inanmakta ve bu doğrultuda kayıtlar düşmektedirler.

Şimdi **önceki bölümlerde anılan Eşref'in genel literatüre göre “ihamet” diye tanımlanabilecek hareketleri ile ilgili bizzat Fevzi Paşa imzalı Genelkurmay istihbarat raporlarından sonra Çakmak'ın onun listeye alınmasını önlemek istediğine ilişkin Ertürk'ün iddiasının doğru olmayacağı** ortadadır.

9 Hatıralarım, c.II, Yön Yayınevi, İstanbul 1992, s. 99'dan naklen; Mahmut Çetin, a.g.e., s. 39 vd.

10 Çetin, a.g.e., s. 47 vd.

Ölmüş, dolayısıyla yanıt veremeyecek birisi için daha fazla kalem oynatmak da istemiyoruz.

Türk İstiklâl Harbi yıllarında düşmanla işbirliği yapan 150 hainin adı, TBMM'nin 16 ve özellikle 22/23 Nisan 1924 tarihli oturumlarında kesinleştirilmiştir.¹¹ Liste hakkında Meclis'e bilgi veren Dahiliye Vekili Ferit (Tek) Bey, *"...Efendim; Çerkez Ethem ve biraderi Tevfik, Reşit ve Kuşçubaşı Eşref, Eşref'in biraderi Hacı Sami, bugün elan hal-i faaliyettedir"* diyerek bunların 150'lik listeye alındıklarını bildirir.¹²

Ancak işin ilginç 150'liklerin adları neredeyse tek tek oylanana, zaman zaman da kimi kişilerin listeye alınmasına karşı çıkılan, bu nedenle sert tartışmaların yaşandığı Meclis'te *bir itiraz dışında Kuşçubaşı ve Çerkez kardeşlerle ilgili bir eleştiri gelmemiştir*. Eleştiri ise kendisi de Çerkez kökenli olan Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'den gelmiştir: *"...Efendim., Hacı Sami* isminde bir 'seyyah' tanıyoruz ve bugün Anadolu mücadelâtı esnasında Türkistan**'da bulundu, aynı şahıs mıdır?"* şeklinde Ferit Bey'e bir soru yönelten H. Suphi, *"Tabii efendim"* karşılığını alınca, *"Niçin tabiidir, geldikten sonra birşey mi yaptı?"* biçiminde ikinci bir soru sorar. Ferit Bey'in kısaca yine *"Odur efendim"* dediği H. Suphi'ye bir yanıt da Ertuğrul (Bilecik) milletvekili Dr. Fikret Bey'den gelir: *"Bugün Ethem'in erkânıharbiye reisidir [kurmay başkanıdır]."*¹³

Hamdullah Suphi Bey bu yanıtlar üzerine bir daha sesini çıkarmamıştır..

Meclis'te yapılan tartışmalar sonucu Bakanlar Kurulu'nun hazırladığı listenin neredeyse üçte biri değiştirilir. *Bu, listenin Meclis'e bir dayatma biçiminde gelmediğini gösterir*. Yine zabıtlardan anlaşıldığı kadarıyla da Ferit Bey listeye gelen itirazlara mülayimane bir biçimde yaklaşarak milletvekillerinin isteklerini büyük bir içtenlikle yerine getirmiştir. Ancak belirttiğimiz gibi *Kuşçubaşı Eşref'e yönelik hiçbir itirazda bulunulmamıştır*.

Tüm bunlara karşın, elinde bilgi ve belge olmadan kafaları karıştırmaya devam eden -maksatlı- amatör tarihçilere bu anlattıklarımızın yeteceğini umuyoruz.

11 TBMM GCZ, c.II, s. 33 vd.; Tülây Duran, Yakın Tarihimizde "Yüzellilikler" ve Yurt Dışındaki Gizli Faaliyetleri, BTİD, Nisan 1999, sayı: 27.; Erdeha, a.g.e.; İlhami Soysal, 150'likler.

12 GCZ, c.III, s. 40 vd. İş Bankası yayını Zabıtlar'da Hacı Sami'nin adı, "Hacı Salih" diye geçmiştir. Sami'nin adını ya Ferit Bey sehven öyle söylemiş veya kâtipler sehven öyle yazmış veyahut da transkripte edilirken bu şekilde çıkmıştır.

13 Aynı yer.

* Zabıтта "Hacı Salih" olarak geçmişse de belirttiğimiz gibi Hacı Sami'dir.

** Zabıтта Kürdistan diye geçmişse de doğrusu Türkistan'dır.

Bununla birlikte; Eşref'in 'yanlılıkla' 150'lik olduğu iddiasının utanıp sıkılmadan tedavülde tutulması sinsi bir anti-Türk/anti-Kemalist operasyonla ilgilidir. Ne ilginçtir ki, bunu dillendiren çok iyi bildiğimiz çevreler, Ethem, Vahdettin ve son zamanlarda Anzavur'un da hain olmadığı iddiasıyla arsızlıklarını ileri boyutlara taşımaya cüret edebilmiştir. Hiç kuşkusuz yakın dönem Türk tarihini karartıp ters yüz etmeyi amaçlayan güç odaklarının yönettiği bu psikolojik harekât Cumhuriyet yıkıcılığını amaçlamaktadır.

11.3. 150'liklerin Affı ve Eşref Niye Dönmek İstemedi?

Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü nedeniyle 150'likler'in 29 Haziran 1938 tarih ve 3527 Sayılı yasa ile affedilerek yurda dönmelerine izin verilir.¹⁴

Yine Sayın Duran'ın makalesinden öğrenildiğine göre Eşref, affın çıktığı tarihte Mısır'dadır.

Af üzerine, hayatta kalan ve 80 kişi oldukları bilinen 150'likler yurda dönmeye başlar. Ancak Eşref dönmez.

Neden dönmek istemediğini ise eski arkadaşı Yenibahçe'li Şükrü'nün üvey oğlu Sayın Burhan Oğuz'dan öğreniyoruz.

Burhan Oğuz'un anlattıklarından 1940'ın ilk yıllarında geçtiğini öğrendi-ğimize göre, affedilmelerine karşın dönmeyen Eşref, bu affı kabullenmediğini, muhakeme edilip isnad edilen suçtan aklandırılması için, kendisini çok seven eski arkadaşı -ana tarafından hemşehrisi- Yenibahçe'li Şükrü Bey'den girişimlerde bulunmasını ister. Şükrü Bey de konuyu, devletin derin katmanlarıyla iyi ilişkiler içinde olduğu bilinen Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'na götürmesi için üvey oğlu Burhan Oğuz'a havale eder. Çünkü Burhan Oğuz, Velidedeoğlu'nun öğrencisidir. Türk İstiklâl Harbi ile ilgili kimi şahsiyetleri yakından tanıyıp onları kendisiyle tanıştırdığı için de hocası tarafından çok sevilmektedir. Burhan Oğuz, hocası ile bu konuyu *birkaç kez* görüşür. Hatta bir keresinde Eşref'in oğlunu da yanında götürür. Ancak daha lise öğrenciliği sırasında I. TBMM'de kâiplik yapan ve *işin iç yüzünü* çok iyi bilen Velidedeoğlu, bu nedenle olsa gerek *işi* ağırdan alır. Nihayet bir gün Oğuz'un ısrarlarına dayanamayarak ***"Aman Burhan, ne oluyormuş, gelsin işte! Sanki çok mu mühim adam?"*** diyerek *işi* başından savar.¹⁵

14 Duran, a.g.m., BTDD, Nisan 1999, sayı: 27. Sayın Duran'ın belirttiğine göre, yasanın yayımlandığı tarihte 150'likler'in 80'i hayatta bulunuyordu.

15 Oğuz, a.g.e., s. 82 vd.; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları, s. 5 vd.

Ethem de Aynı Tavrı Göstermişti!

Ancak Eşref'in, yaptığı onca olumsuz faaliyete karşın haksızlığa uğradığını, yeniden yargılanmak istediğini söylemesi de kişisel bir hareket değildir. Bu tavrı, kendisiyle birlikte *tanıdık* birileri de gösterecektir.

Şöyle ki; af yasası çıktıktan sonra hayatta olan 150'likler Türkiye'ye dönmeye başlar. Ancak, o sıralarda Ürdün'de bulunan 150'lik Çerkez Ethem ve Reşit de kendilerine bildirimde bulunulmadığı bahanesiyle yurda dönmeyi reddeder. Kendileri dönmediği gibi, affın aleyhinde propaganda yaparak 150'liklerin Türkiye'ye gidişini engellemek isterler. Kardeşlerinin propagandasından etkilenmediği anlaşılan Tevfik ise Türkiye'nin Kudüs Başkonsolosluğu'nun verdiği pasaportla 1939'da ülkeye döner.¹⁶

Oysa Türkiye'nin Kudüs Başkonsolosluğu'nda görevli bir general bizzat Çerkez kardeşlere bu affın kendilerinin şerefine çıkarıldığını özel bir şekilde söyleyerek onları onore etmiş, doğal olarak ülkeye dönmeleri konusunda bir nevi davette bulunmuştur. Üstelik bunları da Ethem'in kendisi yazmıştır.¹⁷ Dolayısıyla kendilerine bildirimde bulunulmadığı bahanesi böylece bizzat kendi ağzından yalanlanmaktadır.

Nedense yaptıklarını hep inkâr ettiğini saptadığımız Çerkez Ethem, 150'likler'in affına karşı propaganda yürüttüğü ortada olmasına karşın, 1 Nisan 1946 tarihli risalesinde “..*Benim de kişi olarak içinde bulunduğum bu genel affı, iyi birşey olarak görmeme karşın biraz da hayret verici buldum*” demektedir.¹⁸

Ethem, işte tüm bunlara karşın affın aleyhinde propaganda yürütmüştür.

Cemal Kutay familyasından Ethem biyografilerinde belirtilen bir konu da Çerkez Ethem'in, “*Haksızlığa uğradım, durum düzeltilmezse dönmeyeceğim*” biçiminde özetlenebilecek iddiadır ki bu da doğru değildir. Sedat Bingöl'ün Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde ulaştığı belgelere göre, Ethem, daha sonraları iki kez ülkeye dönme isteğinde bulunmuş, *ancak zararlı faaliyetlere devam ettiğinden* kabul edilmemiştir.

16 Bingöl, a.g.m.; Dr. Oğuz Aytepe, Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi (Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi), Toplumsal Tarih, Haziran 1998, sayı: 154. ; Cilasun, a.g.e., s. 165 vd. Janbi'nin notlarında Tevfik'in 6 Temmuz 1938'de döndüğü belirtilir (Albayrak, a.g.e., s. 287.) ki bu doğru değildir. Bingöl'ün kullandığı belgelerle bizzat Ethem de Tevfik'in dönüşünü 1939 olarak vermektedir. Tevfik, 20 Haziran 1946'da Bandırma'da eceliyle vefat eder. Buna karşın Reşit, Tevfik'in ölümünden Türk Hükümeti'ni sorumlu tutar. Albayrak, a.g.e., s. 191 vd.

17 Cilasun, a.g.e., s. 65 vd.

18 Cilasun, aynı yer.

Eşref ve -Reşit 'le- Ethem'in af konusunda aynı yaklaşımı göstermeleri onların o tarih itibarıyla hâlâ birlikte hareket ettiklerini açıkça ortaya koyar.

Ethem 21 Eylül 1948'de Amman'da ölür. Tevfik'in 1939'da Türkiye'ye dönüşü, Ethem'in de ölmesi üzerine, oğlu Aytek'in Cumhurbaşkanı Celal Bayar nezdinde yaptığı girişimlerle pasaport çıkarılan Reşit de Türkiye'ye döner ve 10 Eylül 1951'de Bandırma'da ölür.

Eşref'in ne zaman döndüğünü ise şimdilik saptayamadık. Esasen çalışmamızın eksiklerinden biri de Eşref'in bu ve ölümüne kadar olan dönemidir. Stoddard'da da Eşref'in bu dönemine ilişkin hiçbir kayıt yoktur. Sadece 1964'te 91 yaşında öldüğü belirtilir.

Maddi birçok hatalar, daha doğrusu hatalar zincirinden oluşan -*Çerkez asıllı bir yazarın kaleme aldığı arabesk başlıklı*- bir yazıda, Türkiye'ye döndükten sonra Salihli ile Söke'deki çiftliklerinde yaşayan Eşref'in 1964'te "Söke"de öldüğü belirtilir.¹⁹

Başka canlı kaynaklardan da Türkiye'ye döndükten sonra Söke'de yaşadığını öğrendiğimiz Eşref Bey'in burada geçirdiği yılları ve kesin ölüm tarihini öğrenmek için bir şekilde ulaştığımız bir yerel tarihçi de -*anlaşılmaz nedenlerle*- konuşmak istememiştir.

"O '151'lik'lerin önde gelenlerinden. Tehlikeli bir konu. Beni buluşturmayın!" diyerek konuşmak istemeyen bu yerel tarihçinin adını vermek istemiyoruz.

Söke'de 1960-64 arası savcılık yapan ağabeyi -*merhum*- Cüneyt Kut'un Eşref Bey'le arkadaş olduğunu belirten tanınmış kültür tarihçisi/edebiyatçı Sayın Turgut Kut (71) ise Kuşçubaşı'nın *bu ilçedeki yıllarına* kısmen tanık olmuştur. Sayın Turgut Kut'un verdiği bilgilere göre Eşref Bey, 1960-61'lerde kendisinin kullandığı tek atlı bir faytona biner, Şehir Kulübü'ne gelip otururdu. Herkesle de konuşmazdı. O sıralarda bu civardaki bir yapı kooperatif işi nedeniyle Söke'ye sık gelen *Cemal Kutay'la çok görüşürdü*. Eşref Bey Kuşadası yolunda bahçesi bulunan ve ehlikeyf olduğu anlaşılan Ömer Kocaöner'in yanına

19 Mustafa Birol Ülker, İmparatoriye MİT'inin Başındaydı Ama Kaderinde Sürülme Yazılıydı, Hürriyet Tarih, 21 Nisan 2004. Derginin Editörü Murat Bardakçı'nın da Çerkezler ve Çerkez Ethem'le ilginç akrabalık ilişkisi vardır: Çerkez Reşit'in kızı Güner Kuban'ın verdiği bilgiye göre **Çerkez Ethem Murat Bardakçı'nın biyükkannesiyle bir nikâh yapmıştır.** (Mine Akverdi (Röportaj), Güner Kuban: Kadınların Damak Tadını Benden İyi Kimse Bilemez!, Akşam, 19 Şubat 2006.) Genelkurmay Askeri Mahkemesi'nce Libya hesabına casusluk suçundan 14.5 yıl ağır hapis cezasına çarptırılıp Almanya'ya firar etmeden önce; Ahmet Kabaklı'nın Çağaloğlu Nuruosmaniye Caddesi Yeşilay İşhanı'ndaki Türk Edebiyatı Vakfı'nda verdiği konferanslarını izlediğimiz Sayın Murat Bardakçı'nın babası İlhan Bardakçı'nın anasının 'Saraylı' bir Çerkez olduğu o zaman o çevrelerde bizlere şifahen bildirilmişti. y.n.

da zaman zaman gelirdi. Kut, Eşref'i karizmatik, ciddi, heybetli olarak tanımlamıştır.²⁰

Başka yerel kaynaklardan aldığımız bilgilere göre de Kuşçubaşı'nın yakınları bugün hâlâ Söke ve İzmir'de yaşamaktadır. *Adları* ve *makamları* dahil bilgilerimiz varsa da salt dedelerinden dolayı insanları afişe etmeyi yakışsız bulduğumuzdan, bundan sarfınazar ediyoruz. Ancak başka bir kaynaktan da belirtildiği için, CHP İzmir eski milletvekili Sayın Birgen Keleş'in, Eşref Bey'in yeğeni olduğunu belirtmekle yetiniyoruz.²¹

Eşref'in bu yıllarda daha ciddi sayılabilecek ilişkileri olduğuna dair bize şifahi başka bilgiler de ulaştırılmıştır. Söz gelimi, 27 Mayıs'tan sonra cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ***Türk Silahlı Kuvvetleri'nin adayı*** Cemal Gürsel'e karşı namzet olan, ancak bilinen güçlerin etkisiyle yurdu terk etmek zorunda kalan Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'le..

Eşref Bey'in ilişkide olduğu/*antrene ettiği* söylenen -*Samsun/Çarşamba 1893 doğumlu Çarşamba Çerkezleri'nden olup olmadığını şimdilik bilemediğimiz*- Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'le ilgili birkaç satır bilgi vererek bu bahsi kapatmak istiyoruz:

Demirel'e yakın olduğu söylenen Samsun senatörü Başgil, daha cumhurbaşkanı adayı olmadan önce, "İdeal Buhranı" başlıklı yazısında siyasi/ideolojik çizgisini ortaya koyan şu görüşleri ileri sürer:

"Zamanımızda din nasıl devlet prensibi olmaktan çıkarak fert ve cemaat vicdanına sığınmış ise milliyet fikri de devletlerarası hukuk prensibi olmaktan çıkmalı ve milli vicdanlarda yaşmalıdır. Tâ ki bu sayede milletler; kendilerini ayıran dağ ve denizler üzerinde birbirine el uzatıp barış içinde hayat için işbirliği yapabilsin. Milliyet fikri, en sulhçu ve en terbiyeci şekliyle alınsa bile bu fikrin milletlerarası münasebetlerde ayırıcı bir rol oynadığı ve kolektif bir egoizme götürdüğü inkâr edilemez. Milliyet fikrinde bulamadığımız yüksek ideali ırk fikrinde hiç bulamayız. Çünkü ırk, biyolojik bir realite olmaktan ziyade

20 20 Ağustos 2007 tarihli görüşme. Sayın Kut, C. Kutay'ın o yıllarda İstanbul Çarşıkapı'daki Karamani Medresesi'ne yakın bir köşede köfteci dükkânının olduğunu, **1 liraya köfte sattığını** da bildirmiştir. İlk kez duyduğumuz ve ilginç bulduğumuz bu bilgiyi de bu vesileyle burada okuyucularımızla paylaşıyoruz.

21 Çetin, a.g.e., s. 422. Eşref Bey'in torunlarından birisi demerkezi İzmir'de olan Tarih'te üst düzey yöneticidir. Yakın zamanlarda Bodrum'a yerleşen Çerkez Reşit'in kızı Güner Kuban da ilginçtir, Tarih'in faaliyet alanındaki zeytinyağı işine girmiştir. Bunlar arasında bir ilişki olup olmadığı şimdilik bilinmemektedir. Kuban'ın kaleme aldığı bir senaryoyu da yönetmenliğini yaptığı h.rtlar vadisi'nde Kuşçubaşı'nın torunu bir Arslan Bey tiplemesi peydahlatan Osman Sınav çekmiştir. Vadi'de, Güneydoğulu-Çerkez ittifakını da hissettirmeden sergileyen Sınav'ın, Kuşçubaşı'nın hemşehrisi olup olmadığı şimdilik bilinmemektedir.

çok kere mefruz [boyun borcu olmuş, kaçınılmaz] ve romantik, bazen de tarihi bir hasıladır. Hususile milliyet gibi ırk da mahalli ve mevzii-dir. Bunlarda insanşümül bir mana ve ihata yoktur..”²²

Ordinaryus Başgil, ilerleyen süreçte cumhurbaşkanı adayı olduğu sıralarda kaleme aldığı “Seçim Konuşmalarım” başlıklı bir yazıda da şu görüşleri ileriye sürer:

“Biz Türkiye Türkleri, muhtelif din, dil, tarih ve ırktan birçok millet elemanlarının asırlar içinde ve İslâm kazanında kaynayıp hâl ve hamur olmasından meydana gelmiş mürekkep bir milletiz... Gerçi dil elemanlarımız bakımından Orta Asya ile yakın bir hısımlığımız var: Fakat biz ne beden ve ne ruh yapımız itibarı ile Orta Asyalı değiliz. Biz bilakis İslam çemberiyle çevrilmiş bir ülkede, ırklar sentezi halinde, kendi başına yaşayan, nev’i şahsına münhasır bir milletiz.”²³

Kuşçubaşı Eşref’in bir şekilde ilintili olduğu TM’nin ideolojisini çağrıştıran bu çarpık fikirlere, Hüseyin Nihal Atsız tarafından o dönemlerde -bilimsel eleştiriler dışında-; **“Zavallı ihtiyar sarhoş!.. (..) Böyle bir adamın Çankaya Köşkü’nde oturmaya kalkmasına ne dersiniz?.. Kalamış’taki Todori’nin meyhanesi neyine yetmiyor?..”** biçiminde zehir zemberek yanıtlar verilmiştir.²⁴

Bunlarla birlikte Ordinaryus’un, Mustafa Kemal’in milli/ulus devlet anlayışına karşı bir manifesto sayılabilecek ‘fikirlерinin’; başta Almanya olmak üzere hasım ülkelerin istihbarat görevlilerince yakın zamanlarda tedavüle sunulan, *“..Türkiye Cumhuriyeti, Türk milleti adıyla çok değişik unsurların bir araya getirildiği yapay bir oluşumdur/Sovyetler ve Yugoslavya gibi parçalanıp yıkılmaya mahkûmdur!”* yollu bölücü/yıkıcı propagandaları ile aynılık göstermesi dikkati çekicidir.

22 Zafer (gazetesi), 19 Aralık 1950’den naklen; Atsız, Makaleler, c.2, s. 103 vd.

23 Son Havadis (gazetesi), 7 Ekim 1961’den naklen; Atsız, aynı yer. Başgil, benzer görüşlerini “Milliyetçilik Bahsi” ve “Millet ve Devlet” başlıklı yazılarında da tekrarlamıştır. Yeni İstanbul (gazetesi), 30 Kasım 1963; 22 Haziran 1964’ten naklen, Atsız, aynı yer. Başgil, **Türk İnkılâbı’na yönelik karşıdevrimci faaliyetlerinden ötürü hüküm giyen Nazım Hikmet’in salıverilmesi için Ahmet Emin Yalman tarafından açılan kampanyaya da “Halide Edib Adıvar’ın ricası üzerine” imza atarak katılmıştır.**

24 Ordinaryus’un Fahış Yanlışları (Broşür), İstanbul 1961.; Uydurma Milliyetçilik, Ötügen, 1964, sayı: 2.; Milliyetçilik Taslayan İhtiyar Kozmopolit, Ötügen, 4 Ağustos 1964, sayı: 8.; Bir Felsefe Öğretmeninin Yanlışları, Orkun, 1964, sayı 23. Son yazı benzer görüşleri (Anadoluculuğu) savunan **Hüseyin Ayni Ulaş’ın damadı Nurettin Topçu’ya verilmiş bir yanıttır.** Yanıtlar, Atsız’ın makalelerinin toplandığı serinin 3. cildinde yer almaktadır. ‘Türkçülük’ mücadelesinde nedense Türk İstiklâl Harbi’ni/Türk İnkılâbı’nı ıskalaayan/ıskalatırılan Atsız’ın bu yanıtlarının, **Kemalist bir duruşla** verilmediğini de konunun yanlış anlaşılmasını için bu-
raya kaydediyoruz. y.n.

Kafkas asıllı olduğu kuvvet kazanan Ordinaryus'un bölücü/yıkıcı 'fikirleri' üzerinde daha birçok değerlendirme yapmak mümkünse de asıl konumuz kendisi olmadığından bundan sarfınazar ediyoruz. Ancak, babası/amcası Kuşçubaşı'nın yaverliğini yapıp kendisi de *Atatürk'süz Çanakkale romanı* yazma başarısını (!) gösteren tiplerin, tüm bunlara karşın, *Atsız'ı anma* günlerinde gladyo merkezi "dârüzziyafe"lerde kurulan kürsülerde yanar dönercesine arzı endam etmelerini de henüz açıklayamıyoruz.

Aslında onları kromozomlarına kadar çok iyi biliyor ve tanıyoruz! Ancak yeri burası olmadığından "şimdilik" geçiyoruz!²⁵

İttihat ve Terakki konusunda gerçekten uzman bir adın şifahen verdiği bilgiye göre de Razi Yalkın, 1940'ların sonu-50'lerin başında bir gazetede "*Mim Sıfır*" müstear adıyla Eşref'i yerden yere vuran, onun bir şarlatan ve hain olduğunu açıklayan yazılar yazmıştır. Cemal Kutay'ın da 1960-61'lerde Kuşçubaşı'na ait olduğu ileri sürülen mektupları yazı dizisi halinde *-İngiliz orijinli-* Nurcu bir gazetede yayınladığı bilgileri de bize arkadaşlarımız tarafından iletilmiştir.

Bunlar çalışmamız açısından eksiklik gibi görülebilirse de, esasen biz de naçizane bu kitabımızda farklı şeyler söylemiyoruz.

25 Ordinaryus'un, kendisi ile aynı 'fikirleri' savunar; Başvekilliği sırasında "*Türk İstiklâl Harbi'*ne "*Türk İstiklâl Harbi*" değil de "*Türk*"ün tasfiye edilerek ruhsuz bir tanım olan, *-cinlerin mi zencilerin mi yaptığı anlaşılamayan-* "*İstiklâl Harbimiz*" denilmesini uygun gören *-ancak hep perde arkasında kalma'yı başaran-* Rauf Orbay'la bu sıralarda teşriki mesai edip etmediği de araştırılmaya muhtaçtır. Gladyo tarafından devşirilip yetiştirilen, halen diyârî rum'da bir üniversitede istihdam edilen bir 'tamdık'ın hazırladığı 'Ordinaryus konulu' doktora tezinde bu konuya da yer verileceğini bekliyor/umuyoruz.

12. BÖLÜM

SONUÇ

Yakın dönem Türk tarihinin ilginç bir karakteri olarak karşımıza çıkan Kuşçubaşı Eşref’le ilgili çalışmamızın sonuç bölümünde ne yazacağımıza doğrusu zorlanmadık değil. Çünkü her şey ortada.

Hemen söylemek isteriz ki kendisi hakkında bu zamana dek yapılan en ciddi sayılabilecek çalışmaları kaleme alan Stoddard’a Eşref doğru bilgiler vermemiştir. Naçizane çalışmamızda ortaya çıkardığımız en önemli konulardan birisi *Eşref’in Harbiyeli olmadığıdır*. Diğerlerinin dışında salt bu konuda söyledikleri bile Eşref Bey’in diğer hususlarda ne denli doğru söylediğinin bir göstergesidir. Keza, HTC’yi Malta’ya hiç gitmemiş olan Muhittin Birgen’e yazdırması (!) gibi..

Çalışmamızda Eşref’in soyunun Selçuklu Hükümdarı Sultan Sancar’dan gelip gelmediğinden başlayarak *doğruların* ne olduğunu ortaya koyduk. Bu bağlamda Arabistan’daki *siyasi sayılamayacak* faaliyetlerini kimin adına gerçekleştirdiği bilinmediğinden onları *karanlık* olarak nitelediriyoruz.

Eşref’in İTC’ye ne zaman katıldığı, örgütün Meşrutiyet’i ilan ettirmesindeki rolünün de ne olduğu bilinmemektedir ve *abartı* burada da kendisini hemen göstermektedir.

Eşref’in, Trablusgarp Harbi’nden önce Doğu Anadolu ve Hartum’da *at ticareti* yapmadığını da ortaya çıkarmış bulunuyoruz. Eşref, bu konuda da Stoddard’a doğruyu söylememiştir; çünkü at ticareti değil, Anzavur ve diğer Çerkezler’le birlikte Çakırcalı Mehmet Efe’nin takibinde bulunmuştur. Sayın Yetkin’in yazılı belgelere dayanarak Eşref’in 1910’larda orada olduğunu yazmasına karşın, *Dural’ın anlattıklarından Kuşçubaşı’nın daha önce Ege’ye geldiği anlaşılmaktadır*.

Kuşçubaşı’nın Trablusgarp’taki rolü de *abartılır*. Şarkı Ukba’daki bir tabyaya 16/17 Ocak gecesi düzenlenen ve başarılı olunamayan baskınla ilgili Mustafa Kemal’in raporu, ne gibi rol oynadığına ilişkin bize ipucu vermektedir.

Batı Trakya Harekâtı’ndaki rolünün ne olduğu konusunu ise “Kaynaklar” kısmında Bıyıklıoğlu’nu değerlendirdiğimiz bölümde gösterdiğimizden burada *teklârlamıyoruz*. Ancak, kısaca da olsa söylemek isteriz ki, Bıyıklıoğlu bu harekâta *şehit* Süleyman Askeri Bey’i kaybedip yerine Eş-

ref'i oturtmuştur. Bununla birlikte, bu harekâtla ilgili hoş olmayan kokular da gelmektedir. Bunu da o bölümün sonunda kısmen gösterdik. Ayrıca, onları yazdıktan sonra bu konuda bize şifahi bilgiler de gelmiştir. Bunu da detaylandırmaya çalışıyoruz.

Kuşçubaşı ve TM'nin kuruluşu hakkında *-Teşkilatı onun kurduğu reisi olduğuna ilişkin-* yazılanların hiçbiri doğru değildir. Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, bizzat özgün ATASE belgelerine dayanarak örgütün ne zaman kurulduğu, ilk ve son başkanlarının kim olduğuna varıncaya dek tüm gerçek bilgileri ortaya koymuştur. Biz de bunları çalışmamızda gösterdik. Balcıoğlu'nun ortaya koyduğu TM teşkilatlanmasına ilişkin şemada Eşref Bey'in adı geçmemektedir.

Bununla birlikte, Kanal Harekâtı'na dek Eşref'in TM adına ne gibi faaliyetler yaptığı da bilinmemektedir. Örgütün, İslam dünyasına fetva ve bildiriler dağıtıp ayaklanma çıkarmak istediğine ilişkin bilgi ve belgeler mevcutsa da bunlarda Eşref'in rolünün ne olduğu açık değildir.

Çalışmamız TM konulu olmasa da yeri gelmişken onu da açıklamak isteriz ki, kendisine olmadık roller biçilen Teşkilat'ın da ciddi biçimde sorgulanması gerekir. Dr. İsrail Kurtcephe-Dr. Mustafa Balcıoğlu'nun, Rauf Bey komutasında Afganistan'a gönderilmek istenen müfrezenin başarısızlığı üzerine kaleme aldığı ve bu sefer üzerinden TM'ye yönelttikleri eleştirilere de tamamen katıldığımızı belirtmek isteriz: *"..Rauf Bey Müfrezesi kuruluş amacı, hazırlanış biçimi ve sonucu itibarıyla I. Dünya Savaşı'nda Türk Genelkurmayı'nun yaptığı projelerin, izlenen politikaların ilgi çekici bir örneğidir. Savaş sırasında Kafkasya ve İran'ın istilaya kalkışılması, Mısır seferine girişilmesi, Makedonya, Dobruca ve Galiciya'ya birlikler gönderilmesi, Mısır, Sudan, Trablusgarp, İran ve Hindistan'da ihtilaller çıkarma girişimleri, Rauf Bey Müfrezesi ile aynı talihi paylaşmaktadır. Hepsinde ortak olan nokta, arzu edilen ile mümkün olan arasındaki dengenin sağlanamamış olmasıdır. Almanlar'ın istekleri ile İT milliyetçilerinin emellerine uygun düşen bu proje ve girişimler, tam bir ölçsüzlük örneğidir. Bu teşebbüsler nasıl, hangi güç ile başarıya ulaştırılacaktır? Kendisinde böyle bir güç olduğuna vehmedilen unsurlardan birisi TM'dir. Rauf Bey Müfrezesi örneğinde de görüldüğü gibi Hindistan'a gönderilen ajanlar daha İstanbul'da İngilizler tarafından tanınmışlardır. Yine Umûru Şarkiye Dairesi [TM'nin legal adı] Müdürü Ömer Fevzi Bey, son derece gizlilik gerektiren görevinde bu noktaya dikkat etmeyenlerin başındadır. TM ile ilgili yaptığımız araştırmada, örgütün kadrolarının istihbarat tecrübesinden yoksun sivil ve askerlerden olduğu görülmektedir. Öyle ki; Afrika, Şark, Türkistan, Irak masalarını idare*

edenler küçük rütbeli subaylardır. Yine Türkçe, İngilizce, Fransızca dilleri masası bir erin başkanlığındadır. **Entelijans Servis'e karşı mücadele etmek söz konusu olunca, sonucun kuşkusuz ki başarısızlık olacağı ortadadır.**" (Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-, OTAM, 1992.)

Eşref'in, *ünlü* Yemen seferine çıkmadan önce, 4. Ordu mıntikasında neler yaptığı da *askeri hiyerarşi* göz önüne alındığında ciddiyetle bağdaşmamaktadır. Çelişkiler zinciri bu durumu içeride gösterdiğimizden yinelemeyeceğiz. Ancak Stoddard'a anlattıkları doğru ise Eşref, 2-3 Şubat 1915 gecesi icra edilen I. Kanal Harekâtı'ndan sonra, *1915 sonlarına doğru* İngiliz nüfuzunu kırmak göreviyle Enver Paşa tarafından Hicaz'a gönderilir. Eşref başarılı olamadığı bu görevden 1916 ilkbaharında Suriye'ye döner. Ancak ne ilginçtir ki, *Eşref'in dönüşünden kısa bir süre sonra, 2 Haziran 1916'da Şerif Hüseyin isyanı patlar.*

Eşref, bu görevi ve orada gördüklerine ilişkin Stoddard'a ayrıntı vermemişse de ilginç/karanlık noktalar bulunmaktadır.

Şöyle ki; birazdan isyan edecek *Şerif Hüseyin'in karlarından birisi -Faysal'ın anası- Çerkez'dir.* Şerif Hüseyin'in 'Harbiye Nazırı' da *-Çerkez-* Aziz Ali el-Mısri'dir. Mısri, Eşref'in kadim arkadaşıdır. Tüm bunlara karşın, Hicaz bölgesinde aylarca kalan Eşref buradaki 'faaliyetleri' ile ilgili bilgi vermemiştir.

Eşref, Şerif Abdullah'ın adamlarınca esir alındıktan sonra da Rabıg'ta Mısri ile *-yanındakileri dışarı çıkardıktan sonra-* başbaşa bir görüşme yapmıştır. Fakat Eşref, Mısri ile ne konuştuklarını da açıklamamıştır: *"...Bu müzakere bir alud [yemin-söz verme] ile olduğundan kendisiyle görüşüp müsaade aldıktan sonra neşrine lüzum görüyorum."* Fakat, ne Eşref ne de Mısri daha sonraları bu görüşme ile ilgili ayrıntı ve bilgi vermemiştir. Bu çifte suskunluk da doğal olarak kuşku olarak çağırılmaktadır.

Eşref'e atfedilen Fransız konsolosluğundan gizli belgelerin çalınması olayının da kendisi ile bir ilgisinin bulunmadığını ortaya koyduk. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda bu konunun dikkate alınacağını umuyoruz.

Kuşçubaşı'nın *ünlü* Yemen seferi ise *-onu anlatan HTC'yi kimin kaleme aldığından başlayarak-* âmiyâne tabiriyle tam bir *yalan rüzgârıdır*. Koskoca Türk Genelkurmayı ve Enver Paşa Yemen'de mahsur kalan Türk kuvvetlerine emir ve para göndermek için telgraf hatlarını kullanmayacak, 4. Ordu envanterinden Cemal Paşa'ya bir kurye subay bulduramayacak da bunun için *Fatih'in Fedaisi Kara Murat* gibi Eşref'i görevlendirecek!

Türk psikolojisi ile ilgili olmayıp daha ziyade Firdevsi'yi andıran, hatta ona da rahmet okutan bir üslupla kaleme alınan bu 'eseri' geçiyoruz. Ancak şunu belirtmeden de edemiyoruz: Eğer Trablusgarp, Balkan, I. Dünya ve Türk İstiklâl harplerine katılan çeşitli düzeydeki subay ve komutanlar hatıralarını bu üslupla kaleme almış olsaydı, onbinlerce cildi tutacak bu anıları Genelkurmay arşivinde koyacak yer bulunamazdı!

Bunun yanı sıra Eşref'in "*Para Yemen'e ulaştırıldı*" demesine karşın, içeride de gösterdiğimiz gibi durum karışıktır ve aydınlatılmaya muhtaçtır. Yine, Kuşçubaşı gibi birisinin düşmanın eline geçtikten sonra *ince sorgudan* geçirilmesi gerekirken, HTC'den anlaşıldığı kadarıyla Eşref böyle bir uygulamadan muaf tutulmuştur. Elbette bu da dikkatimizi çekmiştir.

Eşref'in Türk İstiklâl Harbi'ne dek olan dönemi hakkında şu önemli noktayı da açıklamak isteriz: Kuşçubaşı, konu ile ilgili C. Kutay ve familyasından hemen tüm *destancuların* mevsuk bulmadığımız kitaplarında *Lavrens'in Türk versiyonu* olarak gösterilir. Deyim yerindeyse, tüm Arap-İslam dünyasını *tek başına* Osmanlı'ya karşı ayaklandıran entelijans servis'in bu özel yetiştirmesi, *TM Reisi* Kuşçubaşı'nın elinden neler çekmemiş neler!.. Lavrens nasıl tek başına bu kadar naneyi yemiştir, Kuşçubaşı da yine tek başına bu İngiliz ajanına dünyasını dar etmiştir!

Oysa Kuşçubaşı Stoddard'a, "*Revolt in the Desert*" (Çölde İsyan) kitabı 1920'lerde Türkçe'ye çevrilene dek *Lavrens'in adını hiç duymadığını* söylemiştir. (HTC, s. 14.) İşin ilginç Eşref, kendilerine saldırılar düzenleyen diğer İngiliz subaylarını ad ve sanlarıyla bildiğini de belirtmiştir!

Kuşçubaşı nasıl birilerince *-âmiyâne tabiriyle-* balon gibi şişirilmişse, Lavrens de İngiltere'de hatta kendi ülkesinden çok Türkiye'de hak etmediği oranda büyütülmüştür. Lavrens'e atfedilen Türk düşmanı örtülü operasyonların hemen tümünün *uydurma* olduğu da Sayın Orhan Koloğlu'nun yerli ve özellikle yabancı *-Arap-İngiliz-* kaynakları titizlikle tarayarak kaleme aldığı "*Bedevisi Lavrens Arap Türk*" adlı eserinde ortaya konulmuştur. Ne ilginçtir ki, Lavrens'e atfedilenlerin uydurma olduğu ilk önce kendi ülkesinde, daha 1950'lerde dillendirilirken, bizde ise *yalan rüzgârı* adeta bir Brezilya dizisi gibi sürmektedir.

Kuşçubaşı'nın, Türk İstiklâl Harbi'nde oynadığı *-silik-* rol, bize daha önceki dönemlerde yaptıklarının gerçek yüzü hakkında da bir ip ucu vermektedir. Bu *silik* rol, özellikle Binbaşı Çolak İbrahim Bey'in bildiğimiz kadarıyla ilk kez tarafımızdan kullanılan anıları ışığında çalışmamızda ortaya konulmuştur. Kutay'ın, bir tek açısını vermeden *denize atlattırdığı* Eşref'in geldiği yer Adapazarı'dır ve ilginçtir, Kuşçubaşı'nın buraya gelişi, *tüm Adapazarı-Bolu hattını saran isyan yangınlarına neden olmuştur*.

Eş zamanlı tarih anlayışını benimsemiş birisi olarak sorgulamak isteriz ki, *Eşref'in Adapazarı'na gelişi ve isyanların çıkmasına neden olan uygulamaları, ne hikmetse tam da 16 Mart 1920'den sonra, TBMM'nin açılışı öncesinde İstanbul'dan Ankara'ya geçişlerin hızlandığı sıralarda gerçekleşmiştir!* Anılan ayaklanmalarla, Anadolu Hareketi'ne katılmak isteyen asker-sivil milliyetçi aydınlar bölgede adeta bir *betonarme barikat* ile karşı karşıya kalmışlardır!

Adapazarı'ndan sonra ise Kuşçubaşı'nın soluğu aldığı yer Çerkez Ethem'in yanı olmuştur ve ne ilginçtir, burada da Türk İstiklâl Harbi'ni çok ciddi sarsıntıya uğratan bir ayaklanma çıkmıştır.

Eşref'in bundan sonraki faaliyetleri ise daha açık bir biçimde bilinmektedir ve genel literatüre göre bunlar tartışmasız ihanettir!

'Görev' yaptığı üç kritik yerde üç kritik isyan çıkan Kuşçubaşı'nın daha sonraki faaliyetleri de göz önünde bulundurulunca, bir İngiliz bağlantısı olduğunun düşünülmesi doğaldır.

BİYOĞRAFİLER - BELGELER - FOTOĞRAFLAR

AHMET ANZAVUR

Anzavur, Kafkasya’da doğdu. Altı yaşlarında babası ile Biga’ya gelerek Dereköy’e yerleşti. Askerlik çağına gelince jandarma eri olarak askere alındı. Aydın ve dolaylarında efelerin peşinde koşan müfrezelerde bulundu. Askerliği bitince tekrar Biga’ya döndü. İki Çerkez kızı hediye ettiği Abdülhamit, Anzavur’u yüzbaşı olarak Kütahya Jandarma Tabur Komutanlığı’na atadı. Daha sonraları, Abdülhamit’in Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa’nın Balıkesir civarında bulunan çiftliğindeki Arnavut kâhyalarla kavga edince, gürültü patırtıdan hoşlanmayan padişah tarafından görevinden atıldı. İstanbul’a gelerek Fehim Paşa’ya intisap etti. Paşa, Anzavur’a Reji idaresinde bir memuriyet buldu. 1908 Devrimi’nde birçok açığöz gibi Anzavur da kendisini siyasi mağdur gibi göstererek jandarma binbaşı üniforması giyip ortalıkta dolaşmaya başladı. Devrim kargaşası durulup ortalık aydınlanınca Anzavur gibi şarlatanların istek ve talepleri reddedildiği gibi, bu üniforma ile gezmesi de yasaklandı. O da bu olaydan sonra *Conlar* diyeceği İttihatçılar’a düşman kesildi. Kendisini at yarışlarına verdi. Biga’ya yerleşerek at koşuculuğuna başladı. Namazgâh sırtında üç katlı evinin alt katına, atlarına bir dam yaptı.

Anzavur, bu sıralarda Çakıcı Mehmet Efe’nin ortadan kaldırılmasını isteyen kimi çevrelerin organizasyonu ile Kuşçubaşı Eşref-Hacı Sami ve diğer Çerkezler’le birlikte bu iş için Aydın vilayetine gönderildi. Çakıcı’nın şaibeli biçimde ölümü ile görevleri de sona erdi. I. Dünya Harbi’nin başlaması ile birlikte yeni bir makam kapmak isteyen Anzavur, Enver Paşa’ya beyaz bir yamçı hediye etti. Bunun etkisiyle mi yoksa Çerkezliğinden dolayı mı bilinmez, hemşehrisi Yusuf İzzet Paşa’nın kefaleti ile TM’ye alındı; Doğu cephesinde görev yaptı. Mütareke döneminde ise bu kez Damat Ferit’e takdim edildi. Vahdettin, Sait Molla, Rahip Frev, Nemrut/Kürt Mustafa gibi ‘renkli’ adlarla teşriki mesai etti. Türk İstiklâl Harbi’nde Marmara’nın güney ve doğusunu *Conlar* dediği Kuvayı Milliye’ye karşı kan gölüne döndüren ayaklanmalar çıkardı.

Anzavur, ikinci isyanının da bastırılmasının ardından 15 Nisan

1921'de Karabiga yakınlarında Adliye köyü civarında Çiftlikköy'lü Mehmet Efe tarafından *telef edildi* ve *başı kesildi*. Başsız cesedi, Biga'nın Buzağlık (Cihadiye) köyü mezarlığına gömüldü. Diğer bir görüşe göre ise Anzavur, 9 Nisan 1921'de Adliye köyü hizasında şose üzerinde pusu kuran, -Anzavur tarafından kahpece şehit edilen- Köprülü'lü Hamdi Bey'in silah arkadaşlarından "Rahmi ve Ali Çetesi" tarafından 'yaveriyle' birlikte *itlaf edilmiş* ve *kafası kesilerek*, Edremit'li Kara Ayan İsmail (Karayaz)'in heybesi ile *Ankara'ya gönderilmesi düşünülmüştür*. Olayın şahidi ve Rahman Çetesi'nin ileri gelenlerinden olan Alemdarzade Ahmet Efendi (Akaç)'ye göre , Anzavur'u biz-zat *itlaf eden* Yeni Çiftlik'li Mehmet'tir. "*Yalnız tarihini şimdi kati olarak hatırlayamayacağım*" diyen Yunus Nadi ise o sıralarda İnebolu'dan *Ankara'ya gelen bir telgrafın* sahibinin; Biga taraflarında vücudu yok edilen Anzavur'un kesilmiş kafasının İnebolu'ya getirildiğini yazdığını belirtir.

Kellesinin dışında, Anzavur'un mührü ile kalemmini de Türk İstiklâl Harbi'nin efsane teşkilatı Mim Mim ele geçirerek Topkapı'lı Mehmet Bey tarafından Ankara'ya göndermiştir.

Anzavur'un Yeniçiftlik'li Mehmet Efe tarafından öldürüldüğünü bir başka çalışmadan da şu şekilde öğreniyoruz: Yöredeki Kuvayı Milli-yeciliğe 18 yaşlarında iken katılan 1901 doğumlu Musaoğlu Yeniçiftlik'li Mehmet (Türker), Türk İstiklâl Harbi'nin ardından hayvan alışverişi yaparak hayatını kazanır. 1964 yılı Eylül ayıdır. Gönen'in sonbahar panayırı yapılmaktadır. Mehmet Türker, birlikte hayvan alış-verişi yaptıkları arkadaşı Sarı Mustafa (Gezek) ile panayıra gitmiştir. Anzavur olayının üstünden tam 44 yıl geçmiştir. Buna karşın Gönen/Sarıköy yakınlarındaki Sızı (Armutlu) Köyü Çerkezleri onu tanır. Panayır yerinde fısıltı çabuk yayılır, sayıları giderek artmaktadır. Bakışları, tavırları hiç hoş değildir. Mehmet Türker durumu farkederek ve bir çıkış yolu aramaya başlar. Tam bu sırada Yenice ilçesi Taban köyünde öğretmenlik yapan Hasan Kapan panayır yerine gelir. Eniştesini görünce onlara doğru yönelir. Mehmet Türker meseleyi kısaca anlatır: "Çabuk çocuk bir taksi bul, gel. Bizi buradan at. Bunlar bir bela yapacaklar" der. Hasan Kapan'ın bulduğu taksiye alelacele binip Biga'ya doğru giderler. Bunca yıl, Anzavur olayını bazılarının zihinlerinden sil-ememiştir. Hasan Kapan, halası ile evli olan Mehmet Türker'den bu yakınlıklarından yararlanarak merak ettiği Anzavur'un öldürülmesi

olayını öğrenmek ister. Defalarca sormasına rağmen aldığı yanıt hep aynı olur: “Bırak çocuk, kurcalama bu işi. Allah bu millete öyle günler göstermesin.” Bir tek kelime söylemez ve 1966 yılında sırlarıyla bu dünyadan geçer gider.”*

AZİZ ALİ EL-MİSİRİ

1879 yılında Kahire’de doğduğundan kendisine Mısırlı Aziz denilen Ali, Çerkez asıllı olup 1844-1912 arasında yaşayan ve 1888-1908 yıllarında Medine Valisi olan Osman Ferit Paşa’nın yakın akrabasıdır. Aziz Ali, İstanbul’daki Harbiye Mektebi’ni ve 1904’te de Kurmay okulu bitirerek Kurmay Yüzbaşı olarak Osmanlı ordusuna katıldı. Makedonya’da çeşitli görevlerde bulunduğu sırada İTC’ye girdi. Hem 1908 Meşrutiyet’in ilanında hem 31 Mart gerici ayaklanmasını bastıran Hareket Ordusu’nda görev aldı. Stoddard, *“1911’de Binbaşı İsmet (İnönü) Bey ile Yemen’e gönderildi. Aynı yıl İmam Yahya ve Osmanlı Hükümeti arasında bir anlaşmaya varılmasına yardım ederek ülkede uzun zaman devam eden çarpışmaların nihayetlenmesine katkıları oldu”* dese de İnönü’nün hatıralarında Mısri’nin adı geçmediği gibi, Yemen’e gidişleri de 1910 Şubat sonlarına doğrudur. Ayrıca diğer konularla ilgili de İnönü’de herhangi bir kayıt yoktur.

Mısri, bundan sonra Trablusgarp’ta İtalyan işgaline karşı mücadele eden gönüllü Türk subayları arasında görülür. Balkan Harbi’nin patlamasıyla Trablusgarp’taki subayların İstanbul’a dönmeleri üzerine Mısri ve Çerkez Reşit’in de aralarında bulunduğu kimi subaylar yerli mücahitlerin başında bırakılır. Ancak, Mısri ve Reşit kısa bir süre sonra mücahitleri yüzüstü bırakarak Trablusgarp’tan kaçmışlardır. Daha sonra ortaya çıkacağı üzere, Enver Bey’in, Trablusgarp’tan ayrılmadan önce Mısri’ye mücadelenin sürdürülmesi için verdiği 10 veya 30 bin lirayı da Mısri zımmetine geçirmiştir. Mısri’nin İtalyan ve İngilizler’den de para aldığı iddia edilmiştir. Aziz Ali, kendisiyle 1962 yılında Mısri’da iki ayrı görüşme yapan Stoddard’a Trablusgarp’tan ayrılma nedenlerini açıklamaya yanaşmamıştır.

* Necdet Gezer-Kemal Gözler, Yeniçiftlik Beldesi, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2003’ten naklen; www.anayasa.gen.tr/yeniciftlik.htm; www20.uludag.edu.tr/~gozler/yc-ikincikisim.htm, (Erişim, 1 Temmuz, 2006.) Ayrıca bk.; İsmail Aydın Hoşgör, “Kurtuluş Savaşında Biga, s. 52’den naklen; Hüsametdin Öztürk, Milli Mücadele’de Çanakkale, s. 160 vd.; Zekeriya Özdemir, Cepheler, s. 121n.; aynı müellif, Önderler, s. 255n.; Yunus Nadi. Bi’inci Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı ve İsyanlar, s.13 vd.; Ertürk, İDPA, s. 423 vd.; Atilla Oral, Kuvayı Milliye, s. 114 vd.

Mısri, Trablusgarp'ı terk edip mücahitleri yüz üstü bıraktıktan sonra, önce İskenderiye, sonra İstanbul'a gitti. Ordudan da istifa etti. Enver Paşa'nın emriyle Şubat 1914'te tutuklandı ve Mart'ta Divanı Harb'e sevk edildi. Suçu **dolandırıcılık**, görevini terk etmek ve vatana hiyanetti. Bu nedenle idama mahkûm edildi. Divanı Harp kararına göre, Mısri, **İmparatorluğun Arap bölgelerinde bağımsız bir devlet kurmaya uğraşmış ve bu amaçla çeşitli gizli ayrılıkçı Arap örgütleri ile ilişkiye geçmiştir**. Oysa Stoddard'ın da dikkati çektiği gibi, Mısri, daha 1909'da *el-Kahtaniye* ve 1914'te *el-Ahd* adlı ayrılıkçı ve **Türk düşmanı** Arap örgütleri kurmuştu. Mısri'nin kurduğu veya kuruluşunda etkili olduğu **Türk düşmanı** ayrılıkçı Arap örgütleri salt bunlar değildir. O, bu amaçla ortaya çıkmış hemen tüm Arap örgütlerinin kuruluşunda bir şekilde rol oynamıştır. Mahkeme, Mısri'nin Osmanlı vilayetleri olan Trablus ve Bingazi'de bağımsız bir Arap devleti kurmaya çalıştığını sanıyordu. Bu suçlamalarla idama çarptırılan Mısri'nin cezası Nisan 1914'te -*Cemal Paşa'nın Enver Paşa nezdinde yaptığı girişimler sonucu*- Sultan Reşat tarafından ömür boyu hapse çevrildi. Sultan, bir hafta sonra da Mısri'yi affederek Mısır'a dönmesine izin verdi. Bu şaşırtıcı gelişmelerin **İngiltere Büyükelçisi Sir Louis Mallet'in şiddetli protestolarının** sonucu olduğu iddia edildi. Kuşçubaşı Eşref'e göre ise af, Harbiye Nazırlığı'na getirilen Enver Paşa ile diğer sınıf arkadaşlarının müdahaleleri sonucu olmuştur. Stoddard ise **"Başka kaynaklar Eşref Bey'in görüşünü doğrulamaz"** der.

Mısır'da kurulan ayrılıkçı Arap örgütü *Cemiyet es-Suriyet ül-Arabiye*'nin kurucu üyesi Hakkı el-Azın, Mahmut el-Mahmasani'ye yazdığı mektubunda şöyle demektedir -*sadeleştirilerek*:- "*Aziz [el-Mısri] hâlâ mahbustur. Kendisinin kurtarılmasına çalışıyoruz. Buna dair ikinci bir toplantı yaptık. Lord Kiçnır'a müracaatla meseleye İngiltere hükümetinin müdahalesini ve Berka kahramanının hayatının kurtarılmasını rica ettik. Sizden pek rica ederiz ki, Osmanlı Hükümeti'nin Aziz'i idam ve katletmek istemesi Aziz'in Arap bulunmasından [oysa Çerkez olduğu yukarıda belirtilmişti] ve Araplığın saadet ve ıslahına çalışmasından kaynaklandığı hakkında halk arasında mümkün olduğu kadar çok söylentide bulunasınız.*"

Anılan ayrılıkçı örgütün yayınlanan bir bildirisinde de şöyle denilmektedir: "*İşte hakikat bu, Aziz Ali [Mısri] hadisesinden ibret alınız. İngiltere olmasa idi Aziz Ali hapisten çıkamazdı, fakat her zabitimiz hapsedildiği vakit İngiltere haber alamaz ve sesini bütün dünya işitmez!*"

Nisan 1914'te Mısır'a dönen Mısri, 1916'da ise Hicaz'a geçerek Osmanlılar'a karşı isyan sürecine giren Şerif Hüseyin'in Harbiye Nazırı ve Arap Orduları Başkomutanı tayin edildi. Ancak 1917'de Şerif Hüseyin ile anlaşmazlığa düşerek istifa edip Mısır'a döndü. Mısri, bu arada Osmanlı toprakları üzerinde bağımsız bir Arap devleti kurmaya teşebbüs ve -hemşehrisi *Prens Sabahattin'in- Ademi Merkeziyet Cemiyeti ile ilişkisi olduğundan*, -*Cemal Paşa'nın 1916'da Lübnan'da kurduğunu*-divanı harp tarafından da gıyaben ölüm cezasına çarptırıldı.

I. Dünya Harbi'nin ardından Mısır ordusuna katılan Mısri, ordu genel müfettişi oldu. II. Dünya Harbi'nde Almanlar, müttefiki İtalyanlar'a yardım için Libya'ya gelince, birkaç subay arkadaşı ile buraya gitmeye karar verdi. Ancak uçakları kalkış sırasında yere çakılmasına karşın sağ kurtuldular. İngilizlerce tutuklanan Mısri 5 yıl hapis yattıktan sonra salıverildi. Bir süre Avrupa'da dolaştıktan sonra Kahire'ye dönerek buraya yerleşti. İT'yi model alan *Hür Subaylar* adlı ihtilalci bir örgüt kurdu. Örgüt Mısır'da darbe yaparak kralı kovdu. İhtilalin lideri Nasır, Mısri'yi Mısır Devrimi'nin manevi babası ilan etti. Mısri 1968 civarlarında Kahire'de vefat etti.

İtalyan ve İngilizler'le **akçalı** ilişkileri, Türk düşmanı ayrılıkçı Arap örgütleri kurup yönetmesi, İngilizci Ademi Merkeziyet Cemiyeti ile teması, İngilizlerce hapisten çıkarılması, İngiliz uşağı Şerif Hüseyin'in 'başkomutanı' olması.. Mısri hakkında kapsamlı bir araştırmayı gerektirse de bundan -*şimdilik*- sarfınazar ediyoruz.*

ALİ BEY BAŞHEMPA

Türkçe kaynaklarda Ali Bey Başhempa/Başhempa olarak geçen bu adı, TDVİA, "Ali Bâş Hanbe" olarak vermiştir. Sayın Yusuf Gedikli'ye göre de Ali Bey'in adı "Başhempa" olarak yazılmalıdır. "Tunuslu" olmasından dolayı Arap veya Araplaşmış Tunus yerlisi diye bilinmesine karşın **Türk soylu** bir aileden gelen Ali Bey, 1881'de Fransa himayesine terk edilecek Tunus'ta 1879'da doğmuştur. Liseden sonra Tunus'taki Zeytûni Üniversitesi'nde başladığı yüksek öğrenimini Paris'te tamamlayarak hukuk doktoru bir avukat olarak ülkesine döner; memuriyete başlar.

Ali Bey, Genç Türkler'in Avrupa'daki en önemli merkezi Paris'te

* HTC, s. 243 vd.; TM, s. 122 vd.; Osmanlı İmparatorluğu'nda Aynılıkçı Arap Örgütleri Âliye Divân-ı Harbî Örfisi, s. 26 vd. Bu eserin yayınlanmasının hikâyesi için ayrıca bk; Arif Cemil, İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları, s. 151 vd.; Cemal Paşa, Hatıralar, s. 75 vd.; İnönü, Hatıralar, s. 62 vd.

iken tanıştığı anlaşılan Jön Türk/İttihatçılar'dan esinlenerek *Tunus'ül Fetât* (Genç Tunus) hareketini başlatır -*İleriki yıllarda Tunus'a bağımsızlığını kazandıracak Düstur örgütü*, Genç Tunus hareketinden doğacaktır). Fransız emperyalizmine karşı mücadele hareketinin öncüsü olan Ali Bey, bu amacını gerçekleştirebilmek için 1905'te kardeşi Muhammed Bey ve arkadaşları ile birlikte *Le Tunisien* adıyla haftalık bir -*Fransızca-* gazete çıkarmaya başlar. Ali Bey, 1909'da Arapça olarak da yayınlanmaya başlayan gazete ile Jön Türk hareketi gibi *vatan* kavramı ile *milli bağımsızlık*, *çağdaşlaşma* ve *Batı tarzı eğitimi*; Tunuslular'ın meşru haklarını savunmayı ve hür fikirleri yaymayı amaçlar. Ali Bey, yayın hayatı 1911'e kadar sürdüğü belirtilen gazetesinde bunlarla birlikte Kuzey Afrikalılar'ı birleştirmeye de çalışır. Baş Hanbe bu doğrultuda, gazetesinde 1910 yılında şöyle yazmaktadır: "*Her Müslüman, Müslüman birliğinin yandaşıdır. Tunuslular ise tek istisna olmaksızın bu siyasetin partizanlarıdır ve bu fikrin bir sonucu olan Osmanlıcılığa bağlıdır. Cezayir gibi yakın komşularımız ve Asya'nın ötesindeki halklar yanında Türkler ve Mısırlılar da bize fikir ilham etmektedirler.*"

Bu arada Kuzey Afrika'daki son Türk toprağı olan Trablusgarp 1911'de İtalyanlarca işgal edilir. Ali Bey de Tunus halkını, *hürriyet ve istiklâlini almak için mukavemete teşvik ettiği* gerekçesiyle Fransızlarca tutuklanır. Ardından Tunus'tan sürgün edilir. Arkadaşı Tunus'lu Salah Şerif Bey ile birlikte Lübnan'lı [babası Dürzi, anası ve hanımı Çerkez] Emir Şekib Arslan'la irtibat kurar. Arslan'ın, K. Yarbay Enver (Paşa) Bey ile ilişkisi bulunduğu Ali Bey bir süre sonra İstanbul'a gelir. Enver Bey başta olmak üzere İT reislerinin güvenini kazanır. 1913 ortalarında Şûrayı Devlet Başkanı Halil (Menteşe) Bey tarafından üyeliğe seçilir.

TM'nin ilk Reisi Süleyman Askeri Bey'in 13 Nisan 1915'te hazin vefatının ardından 24 Mayıs 1915'te getirildiği bu görevi, ölüm tarihi olan 31 Ekim 1918'e kadar sürdürür. Beşiktaş Akaretler'deki evinde 31 Ekim 1918'de, henüz 39 yaşında iken eceliyle vefat eden Ali Bey, aynı semtteki Yahya Efendi Mezarlığı'na defnedilir. Ancak bu sıralarda Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanıp İstanbul da İtilaf devletlerince örtülü biçimde işgal edilir. TM Reisi Baş Hanbe'nin öldüğüne inanan işgalci İtilaf kuvvetleri, merhumun mezarını açtırıp vefatına ilişkin zabıt tutturur.

Babası Şerif Burgiba TM envanterinde bulunan; Fransız sömürgeci ülkesini 1950'lerin ortasında tam bağımsızlığa taşıyan mücadelenin

önderliğini yapan Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba, Ali Bey'in mezarının bulunarak ülkesine nakletmek ister. Bu dileğini Türkiye'nin Tunus Maslahatgüzarı Fehameddin Arvay'a bildirir. Arvay'ın yaptırdığı araştırmalar sonucunda Ali Bey'in Beşiktaş Yahya Efendi Mezarlığı'ndaki kabri bulunur ve Tunus'a nakledilir*.

YAHYA KAPTAN

Yahya Kaptan 1891 yılında Köprülü'de doğdu. 1910 yılında Bulgarlar'ın amcasına saldırmaları üzerine patlak veren bir çatışma sonucunda dağlara çıkarak bölgede Bulgarlar'a karşı komitacılık faaliyetlerinde bulundu. Kıvrak zekâsı ve gözüpekliğiyle ünü kısa sürede bütün Makedonya'ya yayıldı. Bulgarlar'la çarpışarak komitacılıkta iyice pişti. Balkan Savaşları'nda faaliyetlerde bulundu. Kendisine *kaptan* unvanı verildi. Savaş bitince İstanbul'a geldi ve TM'ye alındı. Birinci Dünya Savaşı'nda Makedonya'da gerilla savaşları yaptı. Bir ara Yakup Cemil olayına karıştığı için Musul'a sürgüne gönderildi. Burada Halil Paşa'nın himayesinde gerilla savaşları yaptı. Bilahare, Mütareke'den sonra İstanbul'a döndü. Daha sonra İstanbul'un Anadolu yakasında teşkilatlanma faaliyetleri sırasında elde ettiği silahlarla Gebze ve civar köylerde Rumelili birtakım kişileri silahlandırıp teşkilat meydana getirdi. Bu faaliyetleri sırasında Halil Paşa'nın Bekiraga Bölüğü'nden firarını da gerçekleştirdi.**

MEHMET ALİ BEY

Damat Ferit'in Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, Ali Fuat Cebe-soy'un ağabeyi Yüzbaşı Mehmet Ali'nin kayınpederidir. *Macar kökenli bir aileden gelip* Osmanlı'ya sığındıktan sonra Gerede'ye yerleştirilmişlerdir. Babası Zaptiye Nazırı Kâmil Paşa, jurnal sonucu Manisa'ya sürülüp orada kahrından ölmüştür. Mehmet Ali'nin annesi

* *Ali Bâş Hanbe* md., TDVİA, c.2, s. 382 vd.; Dr. Yusuf Gedikli, Osmanlı Yanlısı Arap Liderlerinden Ali Başhanbe, Biyografi.Analiz, Ocak 2005, sayı: 12/2.; aynı müellif, Osmanlı Yanlısı Arap Direnişi Emir Şekib Arslan, Biyografi.Analiz, Kasım 2004, sayı: 11/1.; Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, s. 160 vd.; Stoddard, TM, s. 53 vd.; Efe, Çerkez Ethem, s. 617n vd.

** Dr. Adnan Sofuoğlu, Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, s. 248n.; Yahya Kaptan hakkında kapsamlı bilgi için ayrıca bk.: Atilla Oral, Kuvayı Milliye, s. 89 vd.; Prof. Dr. Sabahattin Özel, Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk, s. 123 vd.

ise *Batman eşrafından bir Kürt aşiret reisinin kızı Hafize Hanım*'dır. Kendisi de *Gal'li bir İngiliz kızı ile evlenmiştir. Kemal*, Selahattin ve Makbule adında üç kardeşi vardır. Galatasaray Lisesi'ni bitiren Mehmet Ali, zaman belirtilmeksizin İstanbul/Yeniköy Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Mehmet Ali, Mütareke sıralarında ticaretle uğraşırken HİF'e yaklaşmış, Damat Ferit hükümetinde önce Posta-Telgraf, 7 Nisan 1919'da da Dahiliye Nazırlığı'na getirilmiştir. Adının birtakım yolsuzluk olaylarına karışması üzerine 19 Mayıs 1919'da kurulan 2. Damat Ferit hükümetine alınmamıştır. Bunun üzerine gazeteciliğe başlayarak "Entente"yi çıkaran Mehmet Ali, Matbuat Cemiyeti Reisi olmuş, Milli Mücadele karşıtı bir tutum izlemiştir. Büyük Türk Zaferi ardından vatandan kaçmıştır. Mehmet Ali 150'likler listesinin 15. sırasındadır. Türk istihbaratınca elde edilip özetleri Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e sunulan *150'lik ve firarilerin mektuplarından oluşan raporda Mehmet Ali için şöyle denilmektedir: "„Ülkemizden kaçtıktan sonra Romanya'ya gitmiş, orada barınmamış ve Fransa'yı kendisine faaliyet merkezi olarak seçmiş, Paris'te yaşamaya başlamıştır. Mehmet Ali, milleti-miz ve memleketimiz aleyhinde her türlü vasıtalarla baş vurmaktan çekinmemiş, hatır ve hayale gelemeyecek birçok fenalıklar yapmıştır. Mukaddes İhtilal Cemiyeti, Türk Mültecileri Cemiyeti, Türk Demokrat Partisi, Selâmeti Osmaniye Cemiyeti.. vs gibi aleyhimizde cemiyetler kurmuş ve Taşnak Komitesi ile anavatanın parçalanması konusunda işbirliğine de karar almış ve onlarla anlaşma imzalamış ve para almıştır. Yabancı istihbaratına da hizmet etmiştir. Aile itibariyle de temiz olmayıp şahsi olarak da birçok olumsuz hareketleri vardır. BMM'nin Reisicumhur Gazi Hazretleri'ni Başkanlık makamına seçmesi üzerine protesto telgrafi çekmek küstahlığında dahi bulunmuştur. Evvelce Filibe'de çıkan Açık Söz gazetesinde de ağır yazılarla yayınlar yapmıştır. Paris'te yayınladığı (La Republic Anşane) isimindeki gazete ile de devleti çok yıpratacak yayın yapmıştır. Amerikalılar'la istikraz anlaşması imzalamak için hükümetimizin harekete geçtiğini zannederek Amerikan mali kuruluşları nezdinde protestoda bulunmuş, yine Fransız siyasi ve mali kuruluşlarında da aleyhimize devamlı olarak propaganda yapmıştır. Bu şahsın ülkemize karşı yaptığı kötülükler sayılamayacak kadar çoktur. Her önüne gelen siyasi örgütü, resmi ve özel şahısları dolandırmıştır. Memleketimiz dışında bulunan firarileri temsil ediyorum diye Cemiyeti Akvam'dan para almıştır. Kendisinde ahlâk ve insanlık şerefi adına hiçbir meziyet yoktur. Yurtiçinde ve*

yurtdışına kaçtıktan sonra da geçimini hafiyelikle, jurnalcılıkla sağlamıştır. Bu şahsın bütün faaliyeti ve mühim yazışmaları **kurumumuzca** başlangıcından günümüze bilinmektedir. **Türk vatani ve milleti ile hiçbir alâkası olmayan bu kişi** şimdi Paris'te bulunmaktadır. Kendisi kadar memleketimize fenalık yapan aleyhtarımız yoktur. Her mektubu, fenalığını ve alçaklığını ispata yeterlidir." (Tülây Duran, 150'liklerin Gizli Mektupları, BTTD, Eylül 1999, sayı: 32.) Sayın Duran'ın aynı dizide Lâzkiye'de Yaşayan Salih Sırrı'nın mektuplarının Özeti başlığıyla yer verdiği 2 Kasım 1931 tarihli bir mektupta da şöyle denilmektedir: "...Paris'teki Mehmet Ali, eski bir muhalif değildir. Genel Harp'te İT'nin yolsuzluklar yapan kumpanyasında bulunmuş ve oradan vurduğu paralarla Mütareke'de İtilâfçılar'a para yardımında bulunmuş ve daha sonra da HİF'e girmiştir. Günün birinde kurulan hükûmete bakan olmuştur. Vatani parçalamak için Ermeni komiteleriyle birleşen Hoybon Cemiyeti'ni, gazetesiyle meşru göstermeğe çalışan Mehmet Ali hiçbir zaman vatanperver olamaz."*

CAVİT BEY

İT içinde Cemal Paşa gibi **Fransız ekolünden** olduğu bilinen Maliyecî Cavit Bey, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan Ahmet İzzet Paşa hükümetinde de aynı bakanlıkta bulunur. Hükümetin 8 Kasım 1918'de istifası ardından İttihatçılar'a karşı başlatılan tutuklama furyasından kurtulmak için 174 gün İstanbul'da saklanır. 30 Ağustos 1919 gecesi Fransızlar'ın yardımıyla, Fransız işgal komutanının makam aracılığıyla saklandığı evden alınıp Üsküdar açıklarındaki bir vapura bindirilerek kaçırılır. Tulon ve Paris'in ardından İsviçre'ye geçer. **İbraniler'de yaygın olan beşik kertmesi** ile evlendiği eşi veremden öldüğünden; **Çerkez Hüseyin Paşa'nın kızı**, Abdülhamit'in oğlu Burhanettin'in eski karısı Aliye Hanım'la 14 Ağustos 1921'de İsviçre'de evlenir. 1921 Şubat'ında yapılan Londra Konferansı'na; TBMM'nin Misakı Milli-İstiklâli Tam esaslarına aykırı olarak İngiliz, Fransız ve İtalyanlar'la anlaşma imzalayan Bekir Sami (Kunduh) tarafından TBMM heyetine dahil edilir. 3 Temmuz 1922'de işgal altındaki İstanbul'a döner. Fransızlar onu 1.600 lira gibi yüksek bir maaşla Düyûnu

* 150'liklerin Gizli Mektupları (VI), BTTD, Şubat 2000, sayı: 37. Ayrıca bk.: Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s. 33 vd.; Erdeha, a.g.e., s. 197 vd.; Ayşe Cebesoy Sarıalp, Yakın Tarihimize Bakarken, s. 12 vd. Sayın Ayşe Cebesoy Sarıalp, Yüzbaşı Mehmet Ali'nin kızıdır. y.n.

Umumiye vekilliğine seçer. Kibirli olduğu bilinen Cavit Bey defterine, **“Gazi’den sonra en yüksek maaş benimdir evladım”** notunu düşer. 20 Kasım 1922’de açılan Lozan Konferansı’na gidecek Türk heyetine İnönü tarafından alınır. Ancak İngiliz ve özellikle de Fransızlar hesabına çalıştığı ortaya çıktığından ilişkisi kesilir.*

Cavit Bey, İzmir suikast girişimi nedeniyle Ankara İstiklâl Mahkemesi’nce idam cezasına çarptırılmış, hüküm 26/27 Ağustos 1926 gecesi infaz edilmiştir.

KURULUŞUNDAN LAĞVINA KADAR TEŞKİLATI MAHSUSA BİRİMLERİNDE ÇALIŞANLAR:

Başkanlar:

Süleyman Askeri Bey: Kuruluştan 14 Nisan 1915’e kadar.

Ali Bey Başhampa: 24 Mayıs 1915-31 Ekim 1918.

Hüsametdin Ertürk: 5 Aralık 1918.

Umuru Şarkıye Dairesi Tercüme ve Telif Şubesi

Müdür: Piyade Binbaşı Ali Rıza Bey

Görevliler:

Abdürrab Bey: Urduca, Afgan, Beluc, Hind Lisanları Masası

Şeyh Hızır Efendi: Arapça Lisanı Masası

Şeyh Mehmet Efendi: Türkçe, Arapça Masası

Süvari Mülazımievvel Yusuf Efendi: Türkçe, Arapça Masası

İngilizce, Fransızca Lisanları Masası

Zabit Namzedi Hami Efendi: Türkçe, Fransızca Lisanları Masası

Er Ziya Efendi: Almanca Lisanı Masası

Er Ferid Efendi: Türkçe, Fransızca, İngilizce Lisanları Masası

Sami Süreyya Bey: Rusça, Farsça, İtalyanca Lisanları Masası

Bu büronun takip ettiği işler şunlardır:

Cezayir Dosyası

Mağribi Akse Dosyası

Tunus Dosyası

Trablusgarp Dosyası

Mısır Dosyası

* Osman Selim Kocahanoğlu, Sevgili Aliyem (Maliye Nazırı Cavit Bey’in Hapishane Mektupları ve Savunmaları), s. 11 vd.

İran Dosyası
 Belüçistan Dosyası
 Hindistan Dosyası
 Afganistan Dosyası
 Buhara Dosyası
 Hive Dosyası
 Cenubi Kafkasya Dosyası
 Şimali Kafkasya Dosyası
 Kırım Dosyası
 Siyonizm Dosyası

Hindistan, Mısır, Afgan, Arabistan Şubesi

Müdür: Doktor Fuad Bey
 Afgan, Hindistan Masası: Abdürtab Bey
 Mısır Masası: Süvari Mülazımievvel Yusuf Efendi

Şark Şubesi:

Müdür: Piyade Yüzbaşı Meşmet Nuri Efendi
 Fahri Müdür: Köprülüzade Fuad Bey
 Irak Masası: Jandarma Yüzbaşı Süheyl Efendi
 Kafkas Masası: Süvari Mülazımievvel Adnan Efendi
 Kırım Masası: Süvari Mülazımievvel Rafet Efendi
 Türkistan, Şimal Türkleri Masası: Piyade Yüzbaşı Süleyman Efendi
 Neşriyat ve Matbuat Tevzi Masası: Süvari Mülazımısani Bahri Efendi
 Daire Muhasebedarı: Piyade Yüzbaşı Seyfettin Efendi ve Kemal Efendi
 Rumeli Şubesi: Piyade Yüzbaşı Fuat Efendi

Afrikayı Şarkî ve Afrikayı Garbî Sevkiyat, Umuru Tazimiyye, Muamelatı Zatiye, Kurye Şubesi

Müdür: Süvari Kaymakamı Hüsameddin Bey
 Afrikayı Şarkîye Masası: İhtiyat Hesap Memuru Vekili Nuri Efendi
 Afrikayı Garbîye Masası: İhtiyat Hesap Memuru Vekili Nuri Efendi
 Sevkiyat Masası: Serçavuş Muavini İlhami Efendi
 Kurye Masası: Talib Efendi
 Umuru Tazimiyye Masası: Serçavuş İhsan Efendi ve Takımbaş Salih Efendi
 Muamelatı Zatiye Masası: Er Hidayet Efendi

Evrak ve Dosya Şubesi

Müdür: Piyade Kıdemli Yüzbaşı Muhtar Efendi

Muhasebe Şubesi

Müdür: Piyade Kıdemli Yüzbaşı Ali Rıza Efendi

Muhasebeci: Er Celal Efendi

Odacı: Talib Ağa

Kapıcı: Er Ahmetoğlu İsmail Şam

Emir Erleri

Er Ahmetoğlu Halim Mehmet-Drama

Er Selimoğlu Bahaeddin-Manastır

Er Ahmetoğlu Cemil-İstanbul

Yusufoğlu Abdülhak-Edirne

Posta Erleri

Er İbrahim Hakkı-Koçhisar

Er Alioğlu Süleyman-Selle

Er İsmailoğlu Ahmet-İnebolu

Er Hasanoğlu Sadık-Afyonkarahisar

Er Mustafaoğlu Ahmet-Beyşehir

Sevkiyat Erleri

Er Mehmetoğlu Elmas-Trablusgarp

Er Selimoğlu Tabun-Trablusgarp

Yusufoğlu Ahmet Tavas.*

* Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu, Teşkilatı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e, s. 4 vd.

HİZMETE ÖZEL

HİZMETE ÖZEL
T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI
ANKARA

PER. : 4041-122-07/Per.İşl.D.E.ve Arş.Ş.Arş.Ks. ()

04 EYLÜL 2007

KONU : Kaydı bulunmayan personel.

SAYIN AHMET EFE
BEŞİKTAŞLİSESİ TARİH ÖĞRETMENİ
İSTANBUL

Ahmet EFE'nin, 20 Ağustos 2007 tarihli dilekçe ile hakkında bilgi ve belge talep ettiği "Kuşçubaşı Eşref" in, MSB Arşiv Müdürlüğü (LÖDÜMLÜ/ANKARA) kayıtlarında olabileceği değerlendirildiğinden, dilekçe fotokopisi EK-A'da gönderilmiştir.

Rica ederim.

KARA KUVVETLERİ KOMUTANI NAMINA

Bülent KÖSE
Personel Albay
Emekli ve Arşiv Şube Müdürü

EKİ
EK-A (Bir Sayfa Ahmet EFE'ye Ait
Dilekçe Fotokopisi)

DAĞITIM
Gereği
MSB Arşiv Md.lüğüne LÖDÜMLÜ/ANKARA

Bilgi
Ahmet EFE
(EK-A Konmadı)

HİZMETE ÖZEL

Tamas Noktası : Uzm.Me.Nihat ERDOĞAN, nErdogan@kktk.tsk.tr (Kale-3151)

HİZMETE ÖZEL

T.C. Genelkurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın, Eşrefin Harbiye me-zunu olup olmadığı ile ilgili bilgi talep eden yazımıza verdiği, "Kaydı Bulunmayan Personel" konulu yanıt.

HİZMETE ÖZEL

HİZMETE ÖZEL

T.C.
MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI
ARŞİV MÜDÜRLÜĞÜ
06105/A N K A R A

ARŞİV : 3214-207-07/Belge Arş. Inc.Ks. (5584)

17 EYLÜL 2007

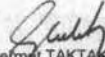
KONU : Askerlik Safahatı.

Ahmet EFE
Tarih Öğretmeni
Beşiktaş Lisesi
İSTANBUL

İLGİ: KK. Emekli ve Arşiv Şube Müdürlüğünün 04 EYLÜL 2007 gün ve PER.: 4041-122-07/
Per.İş.D.E. ve Arş. Ş.Arş.Ks. (385077) sayılı yazısı.

1. İlgili yazı ile Kuşçubaşı Eşref hakkında bilgi ve belge talep edilmiştir.
2. MSB Arşiv Müdürlüğü kayıtlarında adı geçen şahıs hakkında yapılan inceleme ve araştırma sonucunda her hangi bir kayda rastlanmamıştır.

Rica ederim.

Selmet TAKTAK
Personel Albay
MSB Arşiv Müdürü

HİZMETE ÖZEL

HİZMETE ÖZEL

T.C. Milli Savunma Bakanlığı'nın; Eşrefin durumu ile ilgili T.C. Genelkurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın bir üst yazı ile gönderdiği dilekçemize verdiği yanıt.

Vesika No: 871

۲۰
۱۹ / ۹ / ۲۶

۲۰
۲۰

۱- ۱۹ / ۹ / ۲۶ - دندلی اندر بره کرک در دگر زرق فرستاد ۱۹ / ۹ / ۲۶
 آن وقت رطابری المار سکنه نکل دیر قدر نیکو بودی ۱۸ / ۹ / ۲۶
 آله یازده نمیک ای بودی بولادی قصبه به کریم ملک خنده راست بود
 نایل سالم برشید برشید برشید برشید برشید برشید برشید
 اعاده ایله کلد - سمر کلد - ۱۹ / ۹ / ۲۶ - ده آله یازده کلد -
 دوز چایه نایب یازده به ایستاد ده موشه اولو موشه بولادی []
 بنم و زرق ملک - - - ده خردار ایله موشه

۲- آله ایستاد ایستاد ده ساد ده موشه آله یازده خفا کجسته - محمود
 بولادی موشه موشه موشه موشه موشه موشه موشه موشه
 ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد
 ایستاد ایستاد ده خفا موشه موشه موشه موشه موشه موشه موشه موشه

۳- ایستاد ایستاد - طرندنه آله یازده خفا موشه موشه موشه موشه موشه موشه موشه موشه
 بولادی - بولادی - بولادی - بولادی - بولادی - بولادی - بولادی - بولادی
 ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد

۴- محمود ملک موشه موشه موشه موشه موشه موشه موشه موشه
 ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد ایستاد

۵- موشه موشه موشه موشه موشه موشه موشه موشه

۲۰
۱۹ / ۹ / ۲۶
عبدالله

Eşrefin 1923 başlarında İstanbul'da Anzavur'un oğlu ve arkadaşlarına; ayrıca Ege adalarından Batı Anadolu'ya gönderdiği adamlarına dağıttığı "Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi Dahili Merkezi" imzalı bildirisi.

توق کبابی و ملک مجلس حکومتی
در کائنات حریه و محبت و دانش

43

68

۲۹/۴/۲۷ عرب دیوبند

چون منقذ شده مریم چارش اچاشند ۷۴۵ نومرولید

۲۹/۴/۲۷ عرب دیوبند

۱- از بر منقذ شده ۲۹/۴/۲۷ اوکدره مکره سفید هدر فتنه ایلی برقی و انار آغی
آچقندره دوقدره دشره قانی دوشانی کورلندر. ساعد ۹ صکره قانی اظم کورلندر
ساعد تخب چالیشد اوج قانی برستور ایشل سیام استقامت کیشد. ۲۹/۴/۲۷
ساعد ۹ صکره ده قانی اظم آچقندره رشت دیوبند سامن نیت انکاره ایدوق
سیام استقامت کیشد اکن قانیده صیام اکرست قانی اظم دوقدره مکره کورلندر
۲- مکره منقذ شده ۲۹/۴/۲۷ ده کورلندر مکره قانیده سیام استقامت کورلندر
ایم برتور مکره برستور ایشل سیام استقامت کورلندر

۲۹/۴/۲۷ عرب دیوبند

۱- از بر منقذ شده ۲۹/۴/۲۷ مکره ایلی برقی و انار آغی
سیام و اوکدره قانیده بر طوی قانی بر منقذ شده قریه چقلم ایلی کورلندر
مکره بایسه و وولک قورلندر مکره و بر طوی قانیده مکره و بر طوی قانیده
چقلم و قورلندر مکره قریه ایلی استقامت کیشد و وولک مکره و وولک مکره
ایلی برقی استقامت کیشد و اوکدره قانیده بر طوی قانیده مکره و وولک مکره
بیشک سیام قراز ایتکدی و بر طوی قانیده مکره و وولک مکره
کوتور کورلندر ایتکدی. شید ایلی برقی طاق ضایع کیشد مکره و وولک مکره
ضایع برقی و مکرلندر سیام ایتکدی و ایلی برقی و وولک مکره
بر قاز مکرلندر مکره و وولک مکره و وولک مکره
۲- دیکر منقذ شده مریم چارش اچاشند ۷۴۵ نومرولید

۲۹/۴/۲۷ عرب دیوبند

قورلندر

اصطفا پاشا ۲۹/۴/۲۷
اچاشند سیام

۱ - ۹۹/۱/۷۷ در این منطقه سده ۹۹/۱/۷۷ ده اکبر اکثر آبادی سیده اقدار و دیگر
قد خط حاصل آورده و نوشته و آنچه این کشور در خط حاصل ندارد آورده
۲ - چاه قد سده ۹۹/۱/۷۷ در این منطقه سده ۹۹/۱/۷۷ ده اکبر اکثر آبادی سیده اقدار و دیگر
۳ - چاه قد سده ۹۹/۱/۷۷ در این منطقه سده ۹۹/۱/۷۷ ده اکبر اکثر آبادی سیده اقدار و دیگر
۴ - چاه قد سده ۹۹/۱/۷۷ در این منطقه سده ۹۹/۱/۷۷ ده اکبر اکثر آبادی سیده اقدار و دیگر

[illegible]

ارکات و عریضہ
نورانی

2014年12月1日

8591 21 cc 21

Erkânı Harbiye Umûmiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa'nın, Çanakkale'de ele geçirilen Eşrefin adamı Laz Salih'in, Kuşçubaşı'nın Anadolu'ya çıkmak için Midilli'de çete teşkilatı ile meşgul olduğunu itiraf ettiğini bildiren 17 Nisan 1923 tarihli harp raporu.

Kuşçubaşı Eşref, Batı Trakya Harekât sıralarında (Solda). Üstte ise Eşrefin son yıllarında çekildiği sanılan bir fotoğrafı.

İ. Dünya Harbi'nde Osmanlı'ya isyan eden İngiliz dostu Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Çerkez gysili bir adamı tarafından selamlıyor. Çerkez gysilinin, -Çerkez- Azız Ali el-Mısri olup olmadığı bilinmemektedir. Fotoğrafı yüzü görünmemesine karşın, Çerkez kamalı birisinin daha bulundığı anlaşılmaktadır (sağda).

*Mekke Emiri Şerif Hüseyin 'in oğlu
Abdullah (oturan),
ayaktakiler soldan sağa,
Said Ali, Albay C.E. Vilson,
-Çerkez- Aziz Ali el-Mısri,
Ronald Storrs, Cidde, 1916. (Sağda).
Altta ise İngiliz istihbaratının
I. Dünya Harbi'ndeki rolü oldukça
abartılan ajanı Lavrens, solunda bir
Çerkez ve Çerkez'in solunda da
Filistin'in ilk İngiliz Yüksek Komiseri
Yahudi Sir Herbert Samuel..*

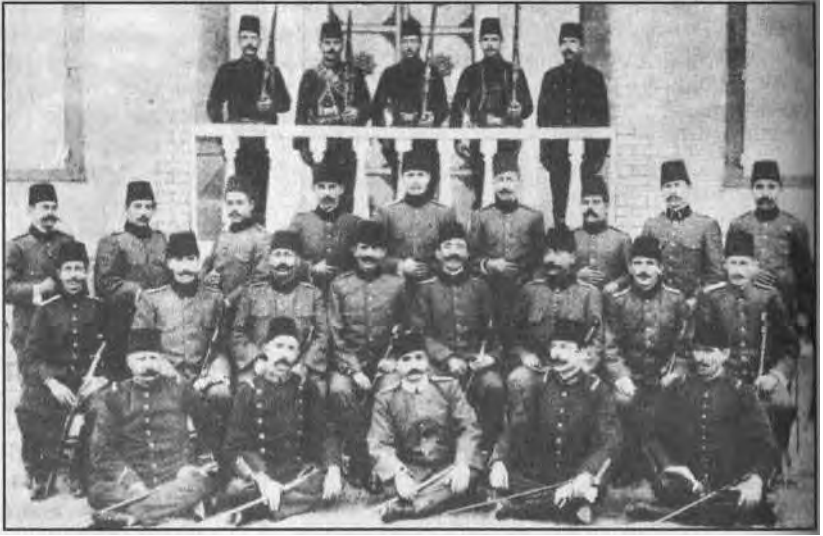
Eşrefin mesai arkadaşı Çerkez Ethem (sağda üstte).

Eşrefin mesai arkadaşı Çerkez Reşit (sağda ortada).

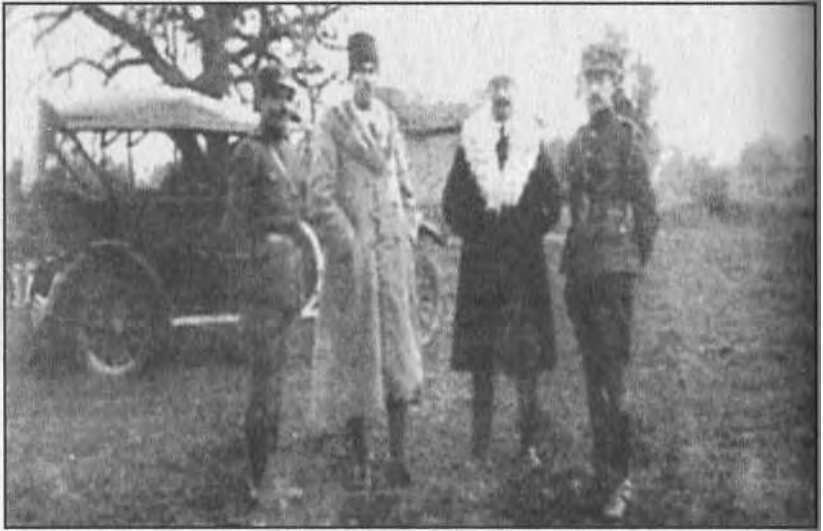
Çerkez kardeşlerin küçüğü Tevfik (Yanda).

*Üstte ise Kuşçubaşı Eşref ve Hacı Sami ile birlikte
Çakırcalı Mehmet Efe 'nin takibinde bulunup*

*Türk İstiklâl Harbi 'nde de
İngiliz çıkarlarına hizmet eden Anzavur Ahmet.*

Çakırcalı Mehmet Efe'yi takip etmek üzere Ödemiş'te toplanan subayların kurduğu Zabitan Kulübü mensupları.. Aralarında Kuşçubaşı Eşref Hacı Sami ve Anzavur'un da bulunduğu sanılmaktadır.

Tarih 28 Ocak 1921; yer Susurluk/Dereköy.. Kuşçubaşı Eşref (sağdan ikinci), Çerkez Ethem (Eşref'in sağında) ile birlikte Yunan hizmetine girerken.. Sağ baştaki ise Yunan subayı C. Karassos'tur.

Kanal Harekâtı'nı icra eden 4. Ordu muntkasında şehadetiyle Cemal Paşa ve Kurmay Başkanı Ali Fuat (Erden) Bey'i dahi üzüntüye sevk eden Üsteğmen Halet.

Kocaeli bölgesinde Mustafa Kemal'e bağlı olarak Kuvayı Milliye örgütlemesine girişen ancak Karakol ve İstanbul Hükümeti unsurlarınca namertçe şehit edilen Yahya Kaptan (Üstte). Kuşçubaşı Eşref'in Türk İstiklâl Harbi'ndeki gerçek yüzü hakkında bilgi veren Binbaşı Çolak İbrahim Bey (Sağda üstte).. Binbaşı Çolak İbrahim Bey'in silah arkadaşı Sadık Baba (Bulgar Sadık, sağda ortada). Eşref'in yakın dostu ve ana tarafından hemşehrisi Yenibahçe'li Şükrü (Oğuz) Bey (Yanda). Bu sayfadaki fotoğraflar Atilla Oral arşivinden alınmıştır.

Teşkilatı Mahsusa'nın ilk Reisi şehit Süleyman Askeri Bey (Sağda) yakın- arkadaşı Kâzım (Özalp) Bey ile...

Prof. Dr. Muhsin Hesapçioğlu'nun Harbiye Askeri Müze'de bulduğunu ve Çakırcalı Mehmet Efe'ye ait olduğunu ileri sürmesine karşın, "anonim efe" sunumuyla birçok eserde kullanılan fotoğraf.

KAYNAKÇA

Askeri kaynaklar

Kitaplar:

- Akçakayalıoğlu, Cihat., Atatürk, Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1998.
- Ertuna, E. Tuğg. Hamdi., Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Ertuna, E. Tuğg. Hamdi., 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Mustafa Kemal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- Erkal, Şükrü., Büyük Taarruz'da Başkumandan Meydan Muharebesi, "Büyük Taarruz" 70. Yıl Armağanı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Genelkurmay Başkanlığı/ATASE, Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Genelkurmay Başkanlığı/ATASE, Türk İstiklâl Harbi, c.II, Batı Cephesi, 3'ncü Kısım, Ankara 1994.
- Genelkurmay Başkanlığı/ATASE, Türk İstiklâl Harbi, c.VI., İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921),
- Güler, Yrd. Doç. Dr. Öğ. Bnb. Ali.,-Akgül, Yrd. Doç. Dr. Öğ. Kd. Yzb. Suat., Türk Tarihinde Harbiye, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1999.
- Sofuoğlu, Dr. Adnan., Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, Genelkurmay Başkanlığı/ATASE Yayınları, Ankara 1994.
- Apak, Em. Kur. Albay Rahmi., Türk İstiklâl Harbi VI ncı cilt İç Ayaklanmalar, Gnkur. Yayını, Ankara 1964.
- Okçu, Em.Gn. Yahya., - Üstünsoy., Em. Alb. Hilmi., Sina-Filistin Cephesi IV ncü Cilt I ncı Kısım, Gnkur. Yayını, Ankara 1979.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

- HTVD, Aralık 1960, sayı: 34, vesika nu: 849.
- HTVD, Mart 1961, sayı: 35, vesika nu: 867.
- HTVD, Mart 1961, sayı: 35, vesika nu: 871.
- HTVD, Mart 1969, sayı: 67, vesika nu: 1493.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

ATBD, Haziran 1994, sayı: 98, vesika nu: 2673.

İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 23, Ankara 1994.

Diğer Kaynaklar

Abadan, Prof. Dr. Yavuz., Mustafa Kemal ve Çetecilik, Varlık Yayınevi, İstanbul 1964.

Adivar, Halide Edib., Ateşten Gömlek, Özgür Yayınları, İstanbul 1999⁴.

Adivar, Halide Edib., Türk'ün Ateşle İmtihanı, Atlas Kitabevi, İstanbul 1985⁵.

Adil Hikmet Bey (Hazırlayan: Dr. Yusuf Gedikli), Asya'da Beş Türk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.

Afetinan, Prof. Dr. A., Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Aghatabay, Cahide Zengin., Mübadelenin Mazlum Misafirleri, Bengi Kitap Yayın, İstanbul 2007.

Ağaoğlu, Samet., Kuvayı Milliye Ruhu, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999².

Ahmet İzzet Paşa (Hazırlayanlar: Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), Feryadım, c.II, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Ahmet Kemal (İlkul) Bey (Haz.: Dr. Yusuf Gedikli), Çin-Türkistan Hatıraları, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999².

Aka, İsmail.,-Güney, Vehbi.,-Telci, Cahit (Hazırlayanlar), Türk İstiklâl Harbi Başında Milli Mücadele, Akademi Kitabevi, İzmir 1993.

Akal, Emel., Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm, Türkiye Sosyal Tarih ve Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

Akgül, Dr. Suat., Dersim İsyanları ve Seyit Rıza, Berikan Yayınevi, Ankara 2001.

Akıncı, İbrahim Ethem., Demirci Akıncıları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978.

Akkılıç, Yılmaz., Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayını, Bursa 1997.

Akşın, Aptülâhat., Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991².

Aktaş, Erhan., Atatürk ve Uşak, Yelken Matbaası, İstanbul 1981.

Albayrak, Dr. Mustafa., Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

Albayrak, Dr. Recep., Ethem Bey'in Sürgün Yılları ve Simav Olayları (1919-1948), Berikan Yayınevi, Ankara 2004.

Aldan, Mehmet., Ulusal Kurtuluşumuzda Atatürk Yolunda Yöneticiler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

Ali, Sabahattin., Çakıcı'nın İlk Kursunu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

- Âliye Divanı Harbi Örfisinde Rüyet Olunan Meselei Siyasiye Hakkında Huzur hat, Tanin Matbaası, İstanbul 1916
- Al-Jumaily, Dr. Qassam Kh.,-Öztoprak, Doç. Dr. İzzet., Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
- Altay, Emekli Orgeneral Fahrettin., İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu, İnsel Kitabevi, İstanbul 1949.
- Altay, Fahrettin., 10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.
- Anter, Musa., Hatıralarım, c.I-II, Yön Yayınevi, İstanbul 1992.
- Apak, E. Kur. Alb. Rahmi., Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Apak, Rahmi., İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990².
- Arif Cemil (Hazırlayan: Yücel Demirel), İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları, Arma Yayınları, İstanbul 1992.
- Arif Cemil, I. Dünya Savaşı'nda Teşkilatı Mahsusa, Arba Yayınları, İstanbul 1997.
- Armaoğlu, Prof. Dr. Fahir., 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1989⁶.
- Arsan, Nimet (Hazırlayan), Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, c.IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.
- Arsan, Nimet.,-Borak, Sadi.,-Kocatürk, Utkan (Hazırlayanlar), Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.5, 6, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001-2004.
- Atay, Falih Rıfkı., Çankaya, Bates Yayınları, İstanbul 1984.
- Atay, Falih Rıfkı., Eski Saat "1917-1933", Akşam Matbaası, İstanbul 1933.
- Atay, Falih Rıfkı., Zeytindağı, Bates Yayınevi, İstanbul 1981.
- Atsız, Makaleler, c.3, Baysan Yayınları, İstanbul 1992.
- Avagyan, Arsen., Çerkesler, Belge Yayınları, İstanbul 2004.
- Avanas, Yrd. Doç. Dr. Ahmet., Milli Mücadele'de Konya, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.
- Avcıoğlu, Doğan., 1838'den 1995'e Milli Kurtuluş Tarihi, c.1-4, Tekin Yayınevi, İstanbul 1974.
- Aydın, Yrd. Doç. Dr. Mesut., Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.
- Aydinel, Sıtkı., Güneybatı Anadolu'da Kuvayı Milliye Harekâtı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002³.
- Bağ, Yaşar., Türklerde ve Çerkeslerde İslam Öncesi Kültür Din Tannı, Çivi yazıları Yayınevi, İstanbul 1997.
- Balcıoğlu, Prof. Dr. Mustafa., Teşkilatı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e, Asil Yayın-Dağıtım, Ankara 2004².
- Balkaya, İhsan Sabri., Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

- Başgil, Ord. Prof. Dr. Ali Fuat., Ali Fuat Başgil'in Hatıraları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.
- Bayar, Celal., Ben de Yazdım, c.1, Baha Matbaası, İstanbul 1965.
- Baykal, Prof. Dr. Bekir Sıtkı., Heyeti Temsiliye Kararları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989².
- Bayur, Ord. Prof. Dr. Yusuf Hikmet., Türk İnkılâbı Tarihi (10 cilt), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991³.
- Bayur, Yusuf Hikmet., Hindistan Tarihi, c.III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987².
- Belen, Fahri., Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.
- Berber, Engin., Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Berzeg, Sefer E., Kafkasya Bibliyografyası, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2005.
- Buyuklioğlu, Tevfik., Trakya'da Milli Mücadele, c.I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992³.
- Bilgi, Nejdet., Dr. Mehmet Reşit Şahingiray Hayatı ve Hatıraları, Akademi Kitabevi, İzmir 1997.
- Birgen, Muhittin (Hazırlayan: Zeki Arıkan)., İttihat ve Terakki'de On Sene, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2006.
- Bolluk, Hadiye (Hazırlayan)., Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi -Hakimiyeti Milliye Yazıları-, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
- Bozkurt, Mahmut Esat., Atatürk İhtilali I-II, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
- Buğdaycı, Aslan., Milli Mücadele'de Nazilli (1919-1922), Nazilli Belediyesi Yayını, Nazilli 1996.
- Butbay, Mustafa (Hazırlayan: Ahmet Cevdet Canbulat)., Kafkasya Hatıraları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Cebesoy, Ali Fuat (Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu)., Ali Fuat Cebesoy'un Arşivi'nden Askeri ve Siyasi Belgeler, Temel Yayınları, İstanbul 2005.
- Cebesoy, Ali Fuat., Bilinmeyen Hatıralar, Temel Yayınları, İstanbul 2005².
- Cebesoy, Ali Fuat., Milli Mücadele Hatıraları, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.
- Cebesoy, Ali Fuat., Sınıf Arkadaşım Atatürk, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1967.
- Cebesoy, Ali Fuat., Siyasal Hatıralar-Büyük Zaferden Lozan'a, Temel Yayınları, İstanbul 2002².
- Cemal Paşa (Hazırlayan: Alpay Kabacalı), Hatıralar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.
- Cemal, Behçet., Şeyh Sait İsyanı, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- Cilasun, Emrah., Baki İlk Selam Çerkes Ethem, Belge Yayınları, İstanbul 2004.
- Conker, Nuri.,- Atatürk, Kemal (Hazırlayanlar: İsmet Gönülal-Hüsamettin Ünsal)., Zabit ve Kumandan-Zabit ve Kumandan ile Hasbihal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Coşkun, Alev., En Uzun 15 Gün Ödemiş Direnişi Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1997².
- Criss, Bilge., İşgal Altında İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul 1994².

- Çakmak, A. Nedim., İşgal Günlerindeki İşbirlikçiler Hüsnüyadis Hortladı, Kum-saati Yayınları, İstanbul 2005.
- Çalışlar, İzzeddin.,- Görgülü, İsmet (Hz.), Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Not Defterinden On Yıllık Savaşın Günlüğü, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2007³.
- Çarıklı, Hacim Muhittin (Hazırlayan: Prof. Dr. Şerafettin Turan), Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva'yı Milliye Hatıraları (1919-1920), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1967.
- Çay, Prof. Dr. Abdülhalük., Her Yönüyle Kürt Dosyası, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1994².
- Çelebi, Yrd. Doç. Dr. Mevlüt., Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.
- Çelik, Dr. Kemal., Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri ve Millî Mücadele'de Mut, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- Çelik, Kemal., Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Çeliklepe, Atilla., Teşkilatı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Çerkes Ethem., Hatıralar, Dünya Yayınları, İstanbul 1962.
- Çerkes Milletinin Düveli Muazzama ve Âlemi İnsanîyet ve Medeniyete Umumi Beyannamesi, İzmir 1337.
- Çetin, Mahmut., Boğaz'daki Aşiret, Biyografi.Net Yayınları, İstanbul 2002⁴.
- Çetin, Mahmut., Kart-Kurt Sesleri, Biyografi.Net Yayınları, İstanbul 2005.
- Çetiner, Yılmaz., Son Padişah Vahideddin, Milliyet Yayınları, İstanbul 2005.
- Çetinkaya, Ali., Millî Mücadele Dönemi Hatıraları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1993.
- Çiçek, Hikmet., Dr. Bahattin Şakir, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.
- Çolak, İbrahim (Hazırlayan: Dr. ●rhan Hülâgü), Millî Mücadele Esnasında Kuva'yı Seyyare Kumandanlığına Ait Hatıratım, Emre Yayınları, İstanbul 1996.
- Çolak, Mustafa., Almanya İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Çukurova, Bülent., Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları, Ardıç Yayınları, Ankara 1994.
- Dayı, Yrd. Doç. Dr. Esin., Elviye Selâse'de (Kars-Ardahan-Batum) Millî Teşkilatlanma, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 1997².
- Demirel, Meral., Tam Bir Muhalif Abdülkadir Kemali Bey, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- Derin, Haldun (Hazırlayan: Cemil Koçak), Çankaya Özel Kalemîni Anımsarken (1933-1951), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- Dural, Halil., Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Dursunoğlu, Cevat., Millî Mücadele'de Erzurum, Ankara 1946.
- Dündar, A. Nihat (Başkanlığında Komisyon), Polis Arşiv Belgelerinde Gerçekler, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1998.
- Efe, Ahmet., Çerkes Ethem, Bengi Kitap Yayın, İstanbul (Ocak) 2007².

- Efe, Ahmet., *Gizli Kalmış Bir İhanet Çerkez Kongresi ve Çerkez Ethem, Kendi Yayını, İstanbul (Aralık) 2004.*
- Eğilmez, Mümtaz Şükrü., *Milli Mücadele’de Bursa, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.*
- Ekdal, Müfid., *Eski Bir İhtilalciden Dinlediklerim, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.*
- Ekici, Nail., -Bayladı, Derman., -Alptekin, Mahmut (Hazırlayanlar)., *Cumhuriyet’e Kan Verenler, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.*
- Erdeha, Kâmil., *Yüzellilikler Yahut Milli Mücadele’nin Muhasebesi, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998.*
- Erden, Ali Fuad., *Birinci Dünya Savaşı’nda Suriye Hatıraları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006².*
- Erdoğan, Fahrettin., *Türk Elllerinde Hatıralarım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998².*
- Erikan, E. Tümgeneral Celal., *Kurtuluş Savaşı Tarihi, İleri Yayınları, İstanbul 2005².*
- Erman, Azmi Nihat., *İzmir Suikasti ve İstiklâl Mahkemeleri, Temel Yayınları, İstanbul 1971.*
- Ertürk, Hüsamettin (El yazısı Arap harflerinden Türk alfabesine çeviren: General Tevfik Apay)., *Milli Mücadele Senelerinde Teşkilatı Mahsusa, ATASE Kütüphanesi, Ankara.*
- Eyyupoğlu, Arş. Gör. İsmail., *Mudanya Mütarekesi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.*
- Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk, c.I-III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999³.*
- Gezer, Necdet., -Gözler, Kemal., *Yeniçiftlik Beldesi, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2003.*
- Gökçen, M. Lütfi., *Daktilo Edilmiş-Yayınlanmamış Anılar.*
- Gökdemir, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ender., *Cenûbi Garbi Kafkas Hükümeti, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998².*
- Gönlübol, Mehmet., -Sar, Cem., *Olaylarla Türk Dış Politikası, c.I (1919-1973), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982⁵.*
- Görgülü, İsmet., *Ana Hatlarıyla Türk İstiklâl Harbi, Kastaş Yayınları, İstanbul 1985.*
- Görgülü, İsmet., *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.*
- Günay, Selahattin., *Bizi Kimlere Bırakıp Gidiyorsun Türk? Suriye Filistin Anıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.*
- Günday, A. Faik Hurşit., *Hayatım ve Hatıralarım, Çelikkilt Matbaası, İstanbul 1960.*
- Güralp, Albay Şerif., *Kurtuluş Savaşı’nın İçyüzü Bir Albayın Anıları, Güncel Yayıncılık, 2002².*
- Gürer, Turgut (Derleyen)., *Atatürk’ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Özkaracan Matbaacılık, İstanbul 2006².*

- Güven, Jandarma Önyüzbaşı Zühtü., Anzavur İsyanı İstiklâl Savaşı Hatıralarından Acı Bir Sayfa, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965.
- H. Cemal, Tekrar Başımıza Gelenler, Kastaş Yayınları, İstanbul 1991.
- Halıcı, Yrd. Doç. Dr. Şaduman., Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.
- Halide Edib-Yakup Kadri-Falih Rıfki-Mehmet Asım., İzmir'den Bursa'ya, Atlas Kitabevi, İstanbul Tarihsiz³.
- Halil (Kut) Paşa (Hazırlayan: Taylan Sorgun)., İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Kamer Yayınları, İstanbul 1997².
- Hasan Amca [Hasan Vasfi Kızıtaşı]., Doğmayan Hürriyet Bir Devrin İçyüzü 1908-1918, Arba Yayınları, İstanbul 1989.
- Hasan Amca [Hasan Vasfi Kızıtaşı]., Nizamiye Kapısı ve Yarıda Kalan İhtilâl, Arba Yayınları, İstanbul 1991.
- Hatipoğlu, Yrd. Doç. Dr. Süleyman., Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- Himmetoğlu, Hüsnü., Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, c.1-2, Ülkü Matbaası, İstanbul 1975.
- Hoşgör, İsmail Aydın., Kurtuluş Savaşında Biga, Biga 1970.
- Hürkuş, Vecihi (Hazırlayanlar: Gönül Hürkuş Şarman-Sevim Hürkuş Maxon)., Bir Tayyarecinin Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.
- Hüsamettin [Ertürk], Hainlerin Sonu Her Daim Felaketle Biter, İstanbul 1925⁷.
- İlkan, Sema., İlkan, Faruk., Ankara İstiklâl Mahkemesi -Resmi Zabıtlar-, Simurg Yaymevi, İstanbul 2005.
- İğdemir, Uluğ (Hazırlayan)., Heyeti Temsiliye Tutanakları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989².
- İğdemir, Uluğ., Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989².
- İğdemir, Uluğ., Sivas Kongresi Tutanakları, Türk Tarih Kurulu Yayınları, Ankara 1999³.
- İlgürel, Prof. Dr. Mücteba., -Ayhan, Aydın., -Bolak, Ahmet Aydın., -Bolak, Mehmet Vehbi., -Çarıklı, Turgut., -Kutay, Cemal., Milli Mücadele'de Balıkesir Paneli (3-4 Mayıs 1986, Balıkesir) Tebliğler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1990².
- İlhan, Suat., Atatürk ve Askerlik, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.
- İlhan, Suat., Harp Yönetimi ve Atatürk, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1987.
- İlter, Dr. Erdal., Kuruluşunun 75. Yılı Anısına Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi -Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti (M.E.H/MAH) (1927-1965)-, MİT Müsteşarlığı Yayını, Ankara 2002.
- İnönü. İsmet (Hazırlayan: Sabahattin Selek)., Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006².
- İskora, Gen. Muharrem Mazlum., Harp Akademileri Tarihçesi 1864-1965, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.

- Jaeschke, Gotthard (Çeviren: Cemal Köprülü), Türk Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991².
- Jaeschke, Gotthard., Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, c.I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989².
- Kal, Nazmi., Atatürk'le Yaşadıklarını Anlattılar, Bilgi Yayınevi, Ankara 2001.
- Kanbolat, Dr. Yahya., Reyhanlı İlçesinde Türkmen Aşiretlerinin Durumu ve Kuzey Kafkas Göçmenleri, Bayır Yayınları, Ankara 1989.
- Kandemir, Atatürk'e İzmir Suikastinden Ayır 11 Suikast, Ekicigil Basımevi, İstanbul 1955.
- Kansu, Mazhar Müfit., Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c.I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1968.
- Karabekir, Kâzım., İstiklal Harbimiz 1-5, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- Karaca, Taha Niyazi., Son Osmanlı Meclisi Mebusan Seçimleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- Karaman, General Sami Sabit., Eski Bir Konferans (Büyük İnkılabımıza Dair), İzmit Selülöz Basımevi, İzmit 1947.
- Karaman, General Sami Sabit., Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa, İzmit 1949.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri., Vatan Yolunda (Milli Mücadele Hatıraları), Selek Yayınları, İstanbul 1958.
- Karay, Refik Halid., Minelbab İlelmihrab Mütareke Devri Anıları, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1992².
- Kasapoğlu, Ahmet (Derleyen)., Milli Mücadele Anıları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Kayalı, Hasan., Jön Türkler ve Araplar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Keleşyılmaz, Dr. Vahdet., Teşkilâtı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
- Kemalettin Şükrü, Mütareke Acıları, Selamet Matbaası, İstanbul 1930.
- Kılıç Ali (Hazırlayan: Hulûsi Turgut)., Kılıç Ali'nin Hatıraları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005⁶.
- Kılıç Ali, Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- Kocahanoğlu, Osman Selim (Yayına Hazırlayan)., Rauf Orbay'm Hatıraları (1914-1945), Temel Yayınları, İstanbul 2005.
- Kocahanoğlu, Osman Selim., Atatürk'e Kurulan Pusu İzmir Suikastinin İçyüzü, Temel Yayınları, İstanbul 2005².
- Kocahanoğlu, Osman Selim., Sevgili Aliye'm (Maliye Nazırı Cavid Bey'in Hapishane Mektupları ve Savunmaları), Temel Yayınları, İstanbul 2006.
- Kocaoğlu, Dr. Bünyamin., Mütarekede İttihatçılık, Temel Yayınları, İstanbul 2006.
- Kocatürk, Prof. Dr. Utkan., Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000³.
- Kocatürk, Prof. Dr. Utkan., Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
- Koçer, Emekli General Kemal., Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul, Vakıf Basımevi, İstanbul 1946.

- Kodaman, Prof. Dr. Bayram., Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, Orkun Yayınevi, İstanbul 1983.
- Koloğlu, Orhan., Bedevi, Lavrens. Arap, Türk, Arba Yayınları, İstanbul 1993.
- Koloğlu, Orhan., Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1979.
- Konukçu, Prof. Dr. Enver., Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.
- Kösoğlu, Nevzat., Bediüzzaman Said Nursi -Hayatı Yolu Eserleri-, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.
- Köstüklü, Prof. Dr. Nuri., Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
- Köymen, Prof. Dr. Mehmet Altay., Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984².
- Kral Abdullah (Tercüme: Halit Özkan), Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?, Klasik Yayınları, İstanbul 2006.
- Kuran, Ahmet Bedevi., Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, Baha Matbaası, İstanbul 1956.
- Kurşun, Zekeriya., Necid ve Ahşa'da Osmanlı Hakimiyeti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Kurtcephe, Doç. Dr. İsrâfil., Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Kutay, Cemal., Çerkez Ethem Dosyası, c.I-II, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1973.
- Küçükkuşurlu, Murat., Cihangiroğlu İbrahim Bey, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2000.
- Luxembourg, N. (Türkçesi: Sedat Özden)., Rusların Kafkasyayı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1998.
- Lütfi Simavi, Osmanlı Sarayında Gördüklerim, Örgün Yayınları, İstanbul 2004².
- Mahmud Muhtar Paşa (Hazırlayan: Erol Kılınç)., Maziye Bir Nazar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999².
- Mahmut Şevket Paşa, Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, Arba Yayınları, İstanbul 1988.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet., Dr. Reşid Bey'in Hatıraları "Sürgünden İntihara", Arba Yayınları, İstanbul 1993².
- Melek, Dr. Abdurrahman., Hatay Nasıl Kurtuldu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991³.
- Menteşe, Halil., Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentese'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- Meray, Seha L. (Çeviren)., Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, Cilt I, Kitap II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- Mısıroğlu, Kadir., Trabzon Mebusu Şehidi Muazzez Ali Şükrü Bey, Sebil Yayınevi, İstanbul 1978.
- Miralay Mehmet Arif Bey (Hazırlayan: Bülent Demirbaş), Ayıcı Arif'in Anıları Anadolu İnkılabı, Arba Yayınları, İstanbul 1992².
- Mumcu, Uğur., Kürt Dosyası, Tekin Yayınevi, İstanbul 1995¹³.

- Nadi, Yunus., Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- Nadi, Yunus., Çerkes Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- Nesimi, Abidin., Yılların İçinden, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.
- Niyazi, Mehmet., Yazılmamış Destanlar, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1992².
- Nur, Dr. Rıza., Lozan Hatıraları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991.
- Oğuz, Burhan., Yaşadıklarım Dinlediklerim Tarihi ve Toplumsal Anılar, Simurg Yayınevi, İstanbul 2000.
- Okur, Yrd. Doç. Dr. Mehmet., -Küçükuşurlu, Murat., İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele 1918-1920, Serander Yayınları, Trabzon 2006.
- Okyar, Fethi (Hazırlayan: Cemal Kutay), Üç Devirde Bir Adam, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.
- Oral, Atilla., Kuvayı Milliye, Jotun Yayınları, İstanbul 2007.
- Osman Tufan Paşa, Kurtuluş Savaşı Hatıraları, Arma Yayınları, İstanbul 1998.
- Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayrılıkçı Arap Örgütleri Âliye Divanı Harbi Örfisi, Arba Yayınları, İstanbul 1993.
- Ottoman Archives Yıldız Collection The Arnenian Qestion (Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi, c.1-3, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.
- Öğütçü, Işık (Hazırlayan), Orhan Kemal'in Babası Abdülkadir Kemali'nin Anıları, Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Öke, Prof. Dr. M. Kemal., İngiliz Ajansı Binbaşı W. C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992⁴.
- Öke, Prof. Dr. Mim Kemal, Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918/1926, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992.
- Öke, Prof. Dr. Mim Kemal., -Karaman, Doç. Dr. Lütfullah., Milli Mücadele Döneminde Yemen-Türkiye İlişkileri, Arba Yayınları, İstanbul 1997.
- Ökte, Ertuğrul Zekâi., Ben Bir Türk'üm -Türk Düşünce ve Hayat Tazvının Tarihi Gelişimi-, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- Ökte, Ertuğrul Zekâi., Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri 1922-1938, (Cilt 1, 1922-1931), Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Özalp, Orgeneral Kâzım., Milli Mücadele (1919-1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Özçelik, Dr. Ayfer., Ali Fuat Cebesoy, Akçağ Yayınları, İstanbul 1993.
- Özdemir, Zekeriya., Balıkesir Bölgesinde Milli Mücadele Önderleri, Kanomat Matbaası, Ankara 2001².
- Özdemir, Zekeriya., Milli Mücadele Yıllarında Balıkesir Cepheleleri, Kanomat Matbaası, Ankara 2001.
- Özel, Dr. Babahattin., Milli Mücadelede Trabzon, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Özel, Prof. Dr. Sabahattin., Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk, Derin Yayınları, İstanbul 2005.

- Özer, Kemal., Kurtuluş Savaşı'nda Gönen, Türkdili Matbaası, Balıkesir 1964.
- Özgen, Yüzbaşı Abdurrahman., Milli Mücadelede Türk Akıncıları, Baysan Yayınları, İstanbul 1982⁴.
- Özgüç, Adil., Batı Trakya Türkleri, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1974.
- Özgül, Dr. M. Cemil., Heyeti Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989.
- Özkaynak, Kemal., Efelerden Haber, C.H.P. Basımevi, Aydın 1946.
- Öztürk, Yrd. Doç. Dr. Hüsamettin., Milli Mücadele'de Çanakkale, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Pulur, Hasan (Hazırlayan)., Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- Sakallı, Bayram., Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Sarıalp, Ayşe Cebesoy., Yakın Tarihimize Bakarken, Temel Yayınları, İstanbul 2006.
- Sarıhan, Zeki., Çerkez Ethem'in İhaneti, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998³.
- Sarıhan, Zeki., Kurtuluş Savaşı Gençliği, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.
- Sarıhan, Zeki., Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c. I-IV., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- Sarıkaya, Makbule., Milli Mücadele Döneminde Rize, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.
- Selçuk, İlhan (Hazırlayan)., Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, I-II. Kitap, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1998⁷.
- Selek, Sabahattin., Anadolu İhtilali, Örgün Yayınlar, İstanbul 1981⁵.
- Selek, Sabahattin., Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı), c.1-2, Örgün Yayınları, İstanbul 1982².
- Selışık, Selahattin., Kurtuluş Savaşı'nın Gizli Örgütü M. M. Grubu, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.
- Sencer, Eşref., Devam Halinde Bir Zulmün Acı Hikâyesi, İzmir 1954.
- Serdi, Hasan Hışyar (Çeviri: Hasan Cuni)., Görüş ve Anılarım (1907-1985), Med Yayınları, İstanbul 1994².
- Sevinç, Necdet., Arşiv Belgeleriyle Tehcir-Ermeni İddiaları ve Gerçekler, İstanbul 2004².
- Sevinç, Necdet., Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri, İstanbul 2002.
- Soğucalı, Şevket., İstiklâl Harbinde Olaylar, Ankara 1947.
- Somçağ, Selim, Kanuni'den Vahdetin'e Osmanlı ve Batı, 2006 Yayınevi, İstanbul 2007.
- Sonyel, Prof. Dr. R. Salâhi., Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Sonyel, R. Salâhi., Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Sorguç, Yd. P. Teğmen İbrahim (Hazırlayan: Erdoğan Sorguç)., İstiklâl Harbi Hatıratı, İzmir 1996².
- Soyak, Hasan Rıza., Atatürk'ten Hatıralar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004².
- Soyсал, İlhami., 150'likler, Gür Yayınları, İstanbul 1985.

- Soysal, İlhami., Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler, Gür Yayınları, İstanbul 1985.
- Sökmen, Tayfur., Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992².
- Sümer, Prof. Dr. Faruk., Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992⁴.
- Süslü, Prof. Dr. Azmi.-Balcioğlu, Doç. Dr. Mustafa., Atatürk'ün Silah Arkadaşları, Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
- Şapolyo, Enver Behnan., Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin İç Âlemi, Hamle Matbaası, İstanbul 1967.
- Şıvgın, Dr. Hale., Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989.
- Şimşir, Bilâl N., Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Şimşir, Bilâl N., Doğu'nun Kahramanı Atatürk, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- Şimşir, Bilâl N., Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.
- T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c.I-IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999³.
- Taçalan, Nurdoğan., Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970.
- Talât Paşa (Hazırlayan: Alpay Kabacalı), Talât Paşa'nın Anıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.
- Tanrıkut, Asaf., Yemen Notları, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1965.
- Tanrıöver, Hamdullah Suphi (Hazırlayan: Dr. Fethi Tevettoğlu), Dağ Yolu 1-2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000².
- Tansel, Dr. Selahattin., Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c.I-IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.
- Taşnak-Hoybun -Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Ermeni-Kürt İttifakının İç Yüzü-, İleri Yayınları, İstanbul 2005².
- Tekeli, İlhan., -İlkin, Selim., Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyeti Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Tengirşek, Yusuf Kemal., Vatan Hizmetinde, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001².
- Tevetoğlu, Fethi., Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Tokat, Emin Aslan., Milli Mücadelede Sarayköy Hatıralarım, İstanbul 1995.
- Tunaya, Tarık Zafer., Türkiye'de Siyasal Partiler, c.I-III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- Tunçay, Mete., Cihat ve Tehcir, AFA Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Tunçay, Mete., Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999³.
- Turan, İlhan (Hazırlayan), İsmet İnönü-Lozan Barış Konferansı (Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003.

- Türkmen, Dr. Zekeriya., “Efsaneden Gerçeğe” İngiliz Kemal, Berikan Yayınevi, Ankara 2001.
- Türkmen, Dr. Zekeriya., Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması (1918-1920), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- Ucuşsatar, Necati Ulunay., Klasik Türk Harplerinin Milli Mücadeleye Tesirleri, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- Ulubelen, Erol., İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1967.
- Umur, Hasan., Samsunda On Beş Sene, Güven Basımevi, İstanbul 1947.
- Ursavaş, Ali Saib., Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu, Kastaş Yayınları, İstanbul 1998.
- Ünal, Muhittin (Hazırlayan:), Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, Cem Yayınevi, İstanbul 2002².
- Ünal, Muhittin., Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü, Cem Yayınevi, İstanbul 1996.
- Velidedeoğlu, H. Veldet., Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları, Varlık Yayınları, İstanbul 1971.
- Yalçın, Hüseyin Cahit (Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu:), İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları, İstanbul 2002.
- Yalçın, Hüseyin Cahit., Siyasal Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000².
- Yamauchi, Masayuki., Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995.
- Yaz, Nadir., Ağlayan Batı Trakya, Yeni Batı Trakya Dergisi Yayınları, İstanbul 1986.
- Yazman, M. Şevki., Anadolu'nun İşgali, Kamer Yayınları, İstanbul 1999².
- Yetkin, Sabri., Ege'de Eşkılar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997².
- Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz, [TBMM] Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi Neşriyatından: 31, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1339.
- Yüce, Rifat., Kocaeli Tarih ve Rehberi, İzmit 1945.
- Yüceer, Saime., Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci (8 Temmuz 1920-11 Eylül 1922), Uludağ üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Bursa 2001.
- Yüzbaşı Ahmet Hamdi Bey (Hazırlayan: Zafer Çınar), Bir Misyoner Nasıl Yetiştiriliyor? İslam Alemi ve İngiliz Misyonerler, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Zürcher, Erik Jan., Milli Mücadelede İttihatçılık, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.

Makaleler:

Dergiler/Gazeteler

Aksiyon
Akşam
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Aydınlık
Aydın Tarihi
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Birikim
Biyografi.Analiz
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Gerçek Hayat
Hayat Tarih Mecmuası
Hürriyet
Hürriyet Tarih
Kafkas Araştırmaları
Kafkasya Gerçeği,
Kırım Dergisi
Kasımpaşa
Kurultay
Kuvayı Fatih
Kuvayı Milliye
Milliyet
OTAM
Simurg “Kitap Kokusu”
Tarih ve Düşünce
Tarih ve Medeniyet
Tarih ve Toplum
Tempo
Toplumsal Tarih
Türk Dünyası Tarih Dergisi
Türk Kültürü
Yakın Tarihimiz
Yeni Harman
Ziya Gökalp

Adamof, E. E., (Çev.: Kurmay Yarbay Hüseyin Rahmi), Birinci Dünya Harbi’nden Önce Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Durumu, BTDD, Ocak 2000, sayı: 36.
Akverdi, Mine (Röportaj), Güner Kuban: Kadınların Damak Tadını Benden İyi Kimse Bilemez!, Akşam, 19 Şubat 2006.)
Alakom, Rohat., Kürt Kadınları Teali Cemiyeti, Tarih ve Toplum, Mart 1998, sayı: 171.

- Ali Bâş Hanbende, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.2,
- Alkan, Mehmet Ö. Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası Programı ve Turan İdeali, Toplumsal Tarih, Ocak 1997, sayı: 37.
- Anadolu Osmanlı ihtilal Komitesi. Yakın Tarihimiz, c.II, s. 87.
- Aydın, Gülden., “Devletin Çerkezlere Borcu Var”, 28 Ocak 1996, Hürriyet.
- Aytepe, Dr. Oğuz., Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi (Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi), Toplumsal Tarih, Haziran 1998, sayı: 54.
- Aytepe, Dr. Oğuz., Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti. Tarih ve Toplum, Haziran 1998, sayı: 174.
- Aytepe, Oğuz., Kürt İstiklâl Komitesi, Tarih ve Toplum, Mayıs 1998, sayı: 173.
- Balcıoğlu, Prof. Dr. Mustafa., I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ordusunda İstihbarat ve İstihbarata Karşı Koyma, BTDD, Nisan 2001, sayı: 51.
- Bardakçı, İlhan., Çerkes Edhem Nazım’ın Kuzenini Kaçırması, Fidyeyi de Caroline Koç’un Dedesi Ödemişti, Hürriyet, 20 Temmuz 2005.
- Bardakçı, İlhan., Çerkes’le Audrey Hepburn’u Buluşturan Asırlık Öykü, Hürriyet, 19 Kasım 2000.
- Baykan, Göksel., Yunan İşgaline Karşı Direnen İlk Kişi Gazeteci Hasan Tahsin Değil, Albay Süleyman Fethi Bey’di, Hürriyet Tarih, 20 Ekim 2004.
- Baykara, Hüseyin., Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunda, İstiklâl Savaşı’nda Türkiye Ordusunda Azerbaycan Askeri Kıtaları, Türk Kültürü (Ordu Sayısı), Ağustos 1964, sayı: 22.
- Bayur, Prof. Dr. Hikmet., Trablusgarp Harbi’nden-Balkan Harbi’ne Osmanlı İmparatorluğu, BTDD, Şubat 1999, sayı: 25.
- Berber, Engin., Kurtuluşun Sonra İzmir’de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.III, Mart 1987, sayı: 8.
- Berzeg, Sefer E., “Şimali Kafkas Cemiyeti Nizamnamesi” Hakkında Bazı Notlar ve Şimali Kafkas Cemiyeti, Kafkasya Gerçeği, Ocak 1991, sayı: 3 (Samsun).
- Beyoğlu, Yrd. Doç. Dr. Süleyman., Giresunlu Topal Osman Ağa, Tarih ve Medeniyet, Kasım 1996, sayı: 32.
- Beysanoğlu, Şevket., Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Diyarbakır ve Diyarbakırlılar, Ziya Gökalp, Mart 1982, sayı: 25.
- Bingöl, Sedat., Çerkez Ethem’e Dair Yeni Bazı Belgeler ve Değerlendirmeler, Toplumsal Tarih, Nisan 1997, sayı: 40.
- Bozkurt, Nergis., 53 Bin Reşat’lık Vali Oğlu..., Tempo, 16 Nisan 1988, sayı: 19.
- Budak, Dr. Mustafa., Mondros Mütarekesi’nden Sonra İngilizlerin Batum’u İşgali, Kafkas Araştırmaları (III), İstanbul 1997.
- Çankırılı Hacı Şeyhoğlu Ahmed Kemal (Hazırlayan: Reşat Ekrem Koçu), Görüp İştiklerim, Hayat Tarih Mecmuası, 1 Nisan 1966, sayı: 3.
- Çapın, Halit., Omonya Meydanındaki Çocuk Çerkez Ethem’in Yeğeni Aytek, Milliyet, 17/18 Temmuz 1982.
- Danışmanın Eşi Karma Namazda, Hürriyet, 24 Ocak 2006.
- Demirel: Nihat (E. Dz. Hak. Alb.), I. Dünya Harbi’nde Osmanlı Donanması (Rauf Orbay Arşivi’nden), BTDD, Ekim 2001, sayı: 57.
- Duran, Tülây., Yakın Tarihimizde “Yüzellilikler” ve Yurt Dışındaki Gizli Faaliyetleri, BTDD, Nisan 1999, sayı: 27.

- Duran, Tülây., Yakın Tarihîmizde Yüzellilikler "Rıza Tevfik Bey'in Mektupları", BTDD, Mayıs 1999, sayı: 28.
- Duran, Tülây., Yakın Tarihîmizde Yüzellilikler "Rıza Tevfik Bey'in Mektupları" (II), BTDD, Haziran 1999, sayı: 29.
- Duran, Tülây., 150'liklerden Said Molla'nın Mektubu, BTDD, Temmuz 1999, sayı: 30.
- Duran, Tülây., 150'liklerden Said Molla'nın Mektubu (II), BTDD, Ağustos 1999, sayı: 31.
- Duran, Tülây., 150'liklerin Gizli Mektupları, BTDD, Eylül 1999, sayı: 32.
- Duran, Tülây., 150'liklerin Gizli Mektupları (II), BTDD, Ekim 1999, sayı: 33.
- Duran, Tülây., 150'liklerin Gizli Mektupları (III), BTDD, Kasım 1999, sayı: 34.
- Duran, Tülây., 150'liklerin Gizli Mektupları (IV), BTDD, Aralık 1999, sayı: 35.
- Duran, Tülây., 150'liklerin Gizli Mektupları (V), BTDD, Ocak 2000, sayı: 36.
- Duran, Tülây., 150'liklerin Gizli Mektupları (VI), BTDD, Şubat 2000, sayı: 37.
- Duran, Tülây., Büyük Millet Meclisi'nde Oluşan Müdafaaî Hukuk Grubuna Karşı Erzurum'da Kurulan "Muhafazai Mukaddesat ve Müdafaaî Hukuk Cemiyeti", BTDD, Eylül 1997, sayı: 8.
- Duran, Tülây., İstanbul'un İşgali, BTDD, Mart 1973, sayı: 66.
- Duran, Tülây., Trabzon Müdafaaî Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin Yaratdığı Sorunlar, BTDD, Aralık 1997, sayı: 11.
- Durmaz, Selahattin., Çiçekdağı (Mecidiye) Müdafaaî Hukuk Cemiyeti ve Çapanoğlu İsyanına Karşı Gösterdiği Yararlılıklar, Toplumsal Tarih, Eylül 1997, sayı: 45.
- Efe, Ahmet (Röportaj)., Düşmanınızı İyi Bilin Yavrularım, Kasımpaşa, Mart-Nisan-Mayıs 1988, sayı: 4.
- Efe, Ahmet (Röportaj)., Türk Kinliği'ne Saldırı Başladı, Kurultay, 18 Ekim 1996.
- Efe, Ahmet., "Bayrak" Yerine "Mayrak" Tutan Vatansatırların 1920 Sunumları, Kuvayı Fatih, Kasım 2002, sayı: 7.
- Efe, Ahmet., Atatürk, Türk İnkılabı ve Türk Düşmanlığının 'Derin' Merkezi Dârlüfünün, Kuvayı Fatih, Kasım 20002, sayı: 7.
- Efe, Ahmet., Bayrağını Al Vatan'a Gel, Kuvayı Fatih, Ekim 2002, sayı: 6.
- Efe, Ahmet., Kurtuluş Savaşı'nda 'E-Mailler' İşte Böyle Ele Geçiriliyordu, Kuvayı Fatih, Haziran 20002, sayı: 5.
- Efe, Ahmet., Milli Azerbaycan Cumhuriyeti Nasıl Bolşevize Edildi?, Tarih ve Medeniyet, Nisan 1994, sayı: 2.
- Efe, Ahmet., Mustafa Kemal, İngilizlere Karşı Savaşın Iraklı Mücahitleri Selamlamıştı 'Bağdat'ta Kurdurulan Kukla Hükümet Kısa Ömürlü Olacaktır., Aydınlık, 17 Ağustos 2003, sayı: 839.
- Efe, Ahmet., O Bildiriği Yüzbaşı Selahattin Yazmış, Kuvayı Fatih, Aralık 2003, sayı: 11.
- Efe, Ahmet., Osmanlı'dan Günümüze Misyonerlik Faaliyetleri, Kuvayı Fatih, Kasım 2002, sayı: 7.
- Efe, Ahmet., Şehadetinin 84. Yıldönümünde Rahime Hatun, Aydınlık, 8 Ağustos 2004, sayı: 890.
- Ekşi, Oktay., Aslımı Öğrenebilecek miyiz?, Hürriyet, 21 Ocak 2007.

- Erdoğan, Erol Şadi., Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti [Fırkası] Nizamnameleri, Simurg "Kitap Kokusu", Ekim 2000, sayı: 2-3.
- Emzen, Müeyyet (Yay. Haz.), Kütahya Kuvayı Milliye Eski Komutanı Süleyman Sururi Bey'in Mustafa Kemal'e Mektubu, BTDD, Mart 1997, sayı: 2.
- Emzen, Müeyyet (Yay. Haz.), Lozan Konferansı Gizli Belgeleri-İsmet ve Reşit Paşalara Suikast Girişimi, BTDD, Ağustos 1997, sayı: 7.
- Eraslan, Doç. Dr. Cezmi., Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Mondros Mütarekesi Sonrasında Güney Kafkasya Müslümanları, Kafkas Araştırmaları (IV), İstanbul 1998
- Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Türkiye'nin Geleceği Üzerine İzmir'de Halkla Konuşma, BTDD, Temmuz-Eylül 1973, sayı: 70-72.
- Gedikli, Dr. Yusuf., Osmanlı Yanlısı Arap Direnişçi Emir Şekib Arslan, Biyografi.Analiz, Kasım 2004, sayı: 11/1.
- Gedikli, Dr. Yusuf., Osmanlı Yanlısı Arap Liderlerinden Ali Başhanbe, Biyografi.Analiz, Ocak 2005, sayı: 12/2.
- Gökdemir, Oktay., İzmir ve Çevresinde Tütün Kaçakçılığı, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 3, 1993.
- Hesapçıoğlu, Prof. Dr. Muhsin., Gerçek Fotoğrafı Bugüne Kadar Hiçbir Yerde Yayınlanmamış Bir Efe Çakırcalı Mehmet, Tarih ve Medeniyet, Ocak 1997, sayı: 34.
- Kalyoncu, Cemal A., Ku(ü)rt Tarihçi, Aksiyon, 8 Eylül 2001, sayı: 353.
- Kara, Abdülvahap., Yetmişbe Yıllık Tarihî İfşaat: Cemal Paşa'yı Ermeniler Öldürmedi, Tarih ve Düşünce, Mayıs 2005, sayı: 58.
- Karadoğan, İsmet., Cemal Paşa'yı Ruslar Öldürmüştü, Yakın Tarihimiz, 31 Mayıs 1962, c.2, sayı: 14.
- Karasu, Sinan., "Copy Paste"lerin Efendisi Soner Yalçın'ın Büyük Sırrı!, Yeni Harman, 1 Temmuz 2006, sayı: 96.
- Kılıç, Salih., Mareşal Fevzi Çakmak Anadolu'ya Nasıl Kaçtı, Hayat Tarih Mecmuası, 1 Ocak 1968, sayı: 12.
- Kocahanoğlu, Osman Selim., Çerkez Ethem'in Bilinmeyen Üç Mektubu, Tarih ve Düşünce, Temmuz 2002, sayı: 30.
- Kodaman, Prof. Dr. Bayram., Aşiret Alayları, Tarih ve Medeniyet, Mart 1994, sayı: 1.
- Köstüklü, Prof. Dr. Nuri., Batı Cephesi Mıntıkasında Milli Mücadele Karşısı Ermeni-Rum Faaliyetleri, Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi (20-21 Nisan 2002, Ankara). Bildiriler, c.1, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003.
- Kurtcephe, Dr. İsrail., - Balcıoğlu, Dr. Mustafa., Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik bir Türk-Alınan Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-, OTAM, 1992.
- Kurtcephe, Dr. İsrail., - Balcıoğlu, Dr. Mustafa., Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşında Almanya'nın İran Siyaseti, OTAM, 1992.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet., Rahmi Bey'in İzmir Valiliği, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Ocak 1993, 1/3, 1993
- Mehmetefendioğlu, Ahmet., Yeni Belgelerle İzmir Valisi Rahmi Bey'in Oğlunun Kaçırılması, Tarih ve Toplum, Nisan 1991, sayı: 88.

- Ökte, Ertuğrul Zekâî., Psikolojik Harekât Yaklaşımıyla Türk-Rus İlişkileri Tarihi, BTDD, Mart-Mayıs 1997, sayı: 4-6.
- Özdemir, Yavuz., İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Trabzon-Erzurum Yolculuğu ve Misyonu, Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001, Trabzon), Bildiriler, c.1, s. 520 vd.
- Sarımay, Yrd. Doç. Dr. Yusuf., Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Mart 1996, sayı: 34.
- Sarımay, Yrd. Doç. Dr. Yusuf., Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Temmuz 1996, sayı: 35.
- Selçuk, Selahattin., Kurtuluş Savaşı'nın Gizli Örgütü M.M. Grubu, Hürriyet, 30 Ağustos-12 Eylül 1972 tarihli yazı dizisi.
- Sertoğlu, Mithat., Atatürk'e Adana'da Son Suikast, Kuvayı Milliye, Temmuz 2000, sayı: 30 (Adana).
- Sertoğlu, Mithat., İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920), BTDD, Haziran 1968, sayı: 9.
- Sertoğlu, Mithat., Mustafa Kemal'in Balkan Savaşı'nda Edirne'nin Kurtarılması İçin Harbiye Nezareti'ni Uyarısı, BTDD, Eylül 2000, sayı: 44.
- Sertoğlu, Mithat., Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor, BTDD, Mayıs 1998, sayı: 16.
- Seyfeli, Yrd. Doç. Dr. Erol., Mili Mücadelenin "İlk Kurşun"unun Hatay'da Atılması ve Mustafa Kemal Paşa, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Temmuz 1996, sayı: 35.
- Söylemez, Haşim., Çerkezlerin Toprak Kavgası, Kuvayı Milliye, Temmuz 2000, sayı: 30 (Adana).
- Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon-Merkezlere Kurma ve Geliştirme Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi (Hazırlayan), Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği Tüzüğü, BTDD, Mart 1997, sayı: 2.
- Tarzi, Abdülvehhâb., Efganistan md. İslam Ansiklopedisi, c.IV.
- Tavkul, Dr. Ufuk., Milli Mücadele Dönemine Ait Önemli Bir Belge: Çerkes Milletinin Düveli Muazzama ve Âlemi İnsanîyet ve Medeniyete Umumi Beyanname, Kırım Dergisi, 2 (8), 1994.
- Teoman, Zeki., İçel'in Kurtuluşu (3 Ocak 1922), Türk Dünyası Tarih Dergisi, Ocak 1988, sayı: 13.
- Uçar, Ahmet., Yunan'ın Türk Savaş Esirlerine Reva Gördüğü Muamele Tam Bir Asalet (!) Numunesi: Gidiyorsunuz!, Tarih ve Düşünce, Ekim 2004, sayı: 53.
- Uras, Esat., Ermeni Cemiyetleri, Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Question (Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi, c.3, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul 1989).
- Ülker, Mustafa Birol., Dağıstan'ın Arslanı Abdülhamid'in Arslanını Kafese Kapattı, Hürriyet Tarih, 24 Kasım 2004.
- Ülker, Mustafa Birol., İmparatorluk MİT'inin Başındaydı Ama Kaderinde Sürül-mek Yazılıydı, Hürriyet Tarih, 21 Nisan 2004.
- Yazgıç, Suavi Kemal., Halide Edip Siyonist miydi?, Gerçek Hayat, 26 Haziran 2002, sayı: 113.

- Zobu, E. General Şemsi Rıza, Yarım Milyonluk Komisyonu Reddeden Papa!, Hayat Tarih Mecmuası, 1 Temmuz 1966, sayı: 6.
- Zorlu, İlğaz, Gizli Bir Etnik Cemaat: Türkiye Sabetaycıları, Birikim, Nisan 1995, sayı: 71-72.

Sözlük ve Ansiklopediler:

- Devellioğlu, Ferit., Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara 1982
- Gövsä, İbrahim Alâettin., Türk Meşhurları, Yedigün Neşriyatı, İstanbul 1945
- İslam Ansiklopedisi
- Sabahattin Selek, Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı), c. 1, Genel Dağıtım Türkiye Rapor Gazetesi Eğitim Yayınları, İstanbul (Tarihsiz), (Bu ansiklopedi 2 cilt olarak planlanmasına karşın tek cildi yayınlanmıştır.)
- Süzer, Dr. Öner., Tıp Sözlüğü, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1992.
- Şemseddin Sami (Hazırlayanlar: Mertol Tulum Başkanlığında Bir Komisyon), Temel Türkçe Sözlük (Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûsı Türkî), c.1-3, Tercüman Yayınları, İstanbul 1985.

İnternet Siteleri:

- <http://kafkas.org.tr/izbirakanlar/cethem.html>
- <http://kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=1115>
- http://www.bkd.org.tr/tarih/umumi_beyanname.asp
- <http://www.kho.edu.tr/yayinlar/btym/bilgibankasi/genelkon/menemen.htm>
- http://www.mit.gov.tr/tarihce/birinci_bolum_B2.html.
- <http://www.tayyareci.com/hvtarihi/1911-13/italyan.asp>.

DİZİN*

A

A. Faik Hurşit Günday, 7, 320.
 Abaza Emir (Marşan) Paşa, 238, 239.
 Abaza Hakkı, 241, 250-257.
 Abaza Hayit, 153.
 Abaza Kadir, 153.
 Abaza Kâmil, 153.
 Abaza Mehmet Janbi, 261, 268.
 Abaza Nuri 153.
 Abaza Osman 153.
 Abaza Parmaksız Nazif, 153.
 Abaza Rıfat, 153.
 Abaza Topal Ali, 153.
 Abdullah (Ürdün Kralı), 3, 114.
 Abdülhamit (Padişah), 2, 3, 6-11,
 13-19, 24, 36, 57, 61, 94, 128,
 151, 250.
 Abdülkadir (Ankara Valisi), 232, 239.
 Abdülkadir Kemali (Öğütçü), 74, 234.
 Abdülmecit (Son Halife), 253, 254,
 262.
 Abidin (Saruhan milletvekili), 239.
 Ahmed Bedevi Kuran, Kuran, 2, 6, 7,
 11, 12, 17, 18, 54, 57, 65, 70, 223.
 Ahmet Ağa Timirski, 79.
 Ahmet Ağaoğlu, 130.
 Ahmet Anzavur, Anzavur, 15, 34-39,
 45-47, 49, 147, 167, 175, 176,
 184, 186, 187, 192, 195, 197-201,
 225, 267, 273.
 Ahmet Fevzi (Big) Paşa, 109.
 Ahmet İzzet Paşa, 73, 77, 94, 135.

Ahmet Kaptan (Kuşçubaşı Eşref'in
 küçük kardeşi), 80.
 Ahmet Rasim Avni Hoca, 223.
 Ahmet Ratip Paşa (Hicaz Valisi), 5.
 Ahmet Rıza, 10.
 Akhisar'lı Manol, 261.
 Alay Komutanı Fevzi Bey, 148.
 Albay Fahrettin (Altay) Bey, Paşa,
 164-166, 173.
 Albay Hilmi, 140.
 Albay Neşet Bey, 66.
 Ali (Çetinkaya) Bey, 58, 136, 238.
 Ali Bey Başhampa, 94
 Ali Fuat (Erden) Bey, 97
 Ali Fuat Paşa, Cebesoy, 5, 134, 143,
 145, 161, 166, 167, 229, 232, 236.
 Ali Kemal, 229.
 Ali Nâsır Efendi (Hat Muhafızı), 119.
 Ali Rıza Paşa, 135.
 Ali Suat Bey, 147.
 Ali Şamil Paşa (Bedirhan'ın oğlu),
 264.
 Ali Şükrü (Trabzon milletvekili), 231,
 232.
 Ali Yaver Paşa, 72.
 Alpaslan (İzmir Valisi Rahmi Bey'in
 oğlu) 138, 216.
 Ankara'lı İbrahim Bey (Savcı), 232.
 Arap Âsım Bey, 223.
 Arapzade Cevat, 149.
 Arif Bey (Medine Valisi Osman Ferit
 Paşa'nın oğlu), 6.
 Arnaut Kara Sait Paşa, 24, 25, 28,
 29, 33.
 Arnaut Ramazan, 47.

* Çalışmamızda çok sık geçtiği için; "yer adları dışında", Kuşçubaşı, Kuşçubaşı Eşref, Eşref, Kuşçubaşı Hacı Sami, Hacı Sami, Çerkez Ethem, Reşit, Tevfik, Stoddard, Cemal Kutay, Kutay, Çerkez, Çerkes, Çerkesler, Çerkesler, Osmanlı, Osmanlı Devleti, İstanbul, Çakırcalı Ahmet Efe, Çakırcalı Mehmet Efe, İttihat ve Terakki ve bağlantılı adlar kullanılmamıştır.

Asaf Muammer, 18.
 Asaf Tanrıkut, 128.
 Atıf (Kamçıl) Bey, 12, 13, 58.
 Attila, 104.
 Avni Şasa, 264.
 Avukat Faik Kemal, 206.
 Aydın Valisi Mahmut Muhtar Paşa, 31.
 Ayıcı Arif, 236, 239.
 Ayşe Cebesoy Sarıalp, 229.
 Ayşe Şasa, 264.
 Aytek (Reşit'in oğlu), 257.
 Aziz Ali el-Mısrî, 15, 29, 103, 275.
 Aziz Şasa, 264.

B

Bağ Talustan, 147, 175, 177.
 Bağdat'lı Nuri, 122.
 Baha (Anzavur'un oğlu Kudret'in arkadaşı), 225.
 Baha Sait Bey, 136.
 Bahriye Vekili İhsan Bey, 242.
 Bandırma'lı Kâzım, 258.
 Bandırma'lı Laz Salih, 195.
 Bandırma'lı Ziya, 207.
 Basri Paşa, 118.
 Başçavuş Hamdi Efendi, 192.
 Bedri Paşa (Bedirhan'ın oğlu), 262.
 Behçet Cemal, 220, 221.
 Bekçi Kadir Ağa (İdam edilen Potemyahlar'dan), 238.
 Bekir Sami (Günsav), 107, 145, 150.
 Bekir Sami (Kunduh) Bey, 109, 145.
 Beşiktaş'lı Kemal Bey, 30.
 Beşiktaş'lı Lala Mehmet Beyzade, 114.
 Beyza-Cüneyt Zapsu, 262.
 Biçeli [Peçeli-?] Mehmet (Potemyalı), 237.
 Binbaşı Abdi, 164.
 Binbaşı Ahmed Haşim Bey, 10.
 Binbaşı Ahmet Necati, 140, 141.

Binbaşı Çolak İbrahim, 136, 144, 145, 154, 156, 158, 163, 276.
 Binbaşı Dayı Mesut, 136, 153, 232.
 Binbaşı Emin Fikri Bey (Bolu Jandarma Tabur Komutanı), 149.
 Binbaşı Hüseyin Muhiddin Bey (Aydın Vilayeti Jandarma Alay Komutanı), 37, 46.
 Binbaşı Kemal (Koçer) Bey, 232.
 Binbaşı Mahmut Nedim Bey (Bolu ve Düzce Kumandanı), 153.
 Binbaşı Mümtaz Bey (İzmitli), 60, 75, 98, 101, 103, 105, 131, 132, 134.
 Binbaşı Refet Bey (Geyve'de), 159, 162.
 Binbaşı Rıfat Bey, 99.
 Bingazi'li Yusuf Şetvan, 59.
 Birgen Keleş, 270.
 Boşnak Hasan Çavuş, 22.
 Boyabat'lı Mehmet Hulusi, 207.
 Boyacıyan, 229.
 Burhan Oğuz, 6, 178, 230, 267.
 Bursa'lı Hüsnü Çavuş, 113.
 Bülent Çukurova, 136.
 Büyük Türk Taarruzu, 162, 174, 177, 204, 205, 243, 248, 262.

C

C.H. Bentinck (Atina'daki İngiliz or-taelçisi), 187, 189, 190, 217.
 Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa, 233, 235.
 Cavit Bey (Maliyeci), 142, 230, 233, 236.
 Celal Bayar, 92, 269.
 Celalettin Arif Bey, 142.
 Cevat Abbas (Gürer) Bey, 58, 138, 139, 176.
 Cihangiroğlu İbrahim Bey, 75, 80.
 Cüneyt Kut, 269.
 Çarkçı Yüzbaşısı Ali Efendi, 114.
 Çengelköy'li Şevket, 144.

Ç

- Çerkes Bekir Sıtkı, 186.
 Çerkes Hasan Fuad Paşa (Kuleli Askeri İdadisi Ders Nazırı), 18.
 Çerkes İshak Paşa, 18.
 Çerkez Acofit Sami, 174, 206.
 Çerkez Ahmet, 108, 203, 241.
 Çerkez Ahmet (Tarikatı Salahiye davasında yargılananlardan), 226.
 Çerkez Albay Emin Bey Koç, 187.
 Çerkez Ali, 36, 38, 108.
 Çerkez Ali Paşa, 30, 31
 Çerkez Ali Sait [Akbatoglan] Paşa, 128.
 Çerkez Ali Sami (Fotoğrafçı/Bahriyeli), 250, 251.
 Çerkez Aziz (Çete reisi), 16, 202.
 Çerkez Bekir, 147, 175.
 Çerkez Bekir Şasa, 243, 264.
 Çerkez Çakır Efe, 80, 169.
 Çerkez Ferik Ali Paşa (Eski Zaptiye Nazırı), 28, 30, 31, 33.
 Çerkez Fuat (Carım) Bey, 148-150.
 Çerkez Hacı İsmail, 47.
 Çerkez Hamit Bey Tsatsan, 187, 239.
 Çerkez Harun, 109, 176.
 Çerkez Hikmet (Tarikatı Salahiye davasında yargılananlardan), 226.
 Çerkez İbrahim (Afyonlu), 184, 198, 206.
 Çerkez İlyas, 164, 166, 167, 174.
 Çerkez İsmail Pehlivan, 153.
 Çerkez Kâmil (Tarikatı Salahiye davasında yargılananlardan), 226.
 Çerkez Kanbolat Sait, 149, 150.
 Çerkez Kâzım, 75.
 Çerkez Mahmut, 35, 39.
 Çerkez Murat, 173, 174.
 Çerkez Nazım Paşa, 64.
 Çerkez Nazmi Paşa (Tarikatı Salahiye davasında yargılananlardan), 226.
 Çerkez Neşet Bey (Ankara Polis Müdürü), 232.

- Çerkez Ömer, 37, 40.
 Çerkez Sait, 129, 149.
 Çerkez Salih, 30, 41.
 Çerkez Sami Bey, 36, 37, 178.
 Çerkez Sıtkı, 217.
 Çerkez Sünlük'lü Davut, -Çerkez Davut, 109, 176, 186, 187
 Çerkez Şaban, 48.
 Çerkez Şevket Bey, 188.
 Çerkez Taha Akyol, 243.
 Çerkez Tahir Bey, 5.
 Çerkez Yahya Efendi'nin oğlu Celal, 38.
 Çerkez Yusuf İzzet Paşa, 281.
 Çerkez Yüzbaşı Şevket, 173.
 Çerkez Ziya, 98.
 Çerkezkeçidere, 196.
 Çiçerin (Sovyet Hariciye Komiseri), 245.
 Çopur Hilmi (Emekli Teğmen-Sarıfe'nin adamı), 239-241.
 Çorum'lu Aziz, 98.

D

- Dahiliye Nazırı İsmail Canbolat, 233.
 Dahiliye Nazırı Mehmet Ali, 220.
 Dahiliye Vekili Ferit (Tek) Bey, 266.
 Damat Ferit Paşa, 133, 135, 151.
 Darende'li İsmet, 223, 228.
 Delibaş Mehmet, 167, 173.
 Demirci Mehmet Efe, 148, 241.
 Deveci Hasanoğlu, 40.
 Dimitriyef çetesi, 83.
 Distolcu Nuri, 229.
 Distolcu Osman Daver, 228.
 Diyaş Efendi, 118.
 Doktor [Yüzbaşı] Refik Saydam, 58.
 Doktor Abidin, 208.
 Doktor Fahri Can, 136.
 Doktor Fazıl, 169.
 Doktor Nihat Sezai, 58.
 Doktor Yarbay İbrahim Tali, 59.
 Domuzciyef çetesi, 80, 81, 85.

Dr. Adnan Bey (Dahiliye Vekili), 162, 236.
 Dr. Bahaeddin [Şakir], 8, 11.
 Dr. Fikret Bey, 266.
 Dr. Mehmet Reşit Bey, 109, 176, 262, 263.
 Dr. Nazı, 10, 11, 27, 142, 226, 230.
 Dr. Rıza (Nur) Bey, 214.
 Düzcce'li Mecit, 250, 253, 255, 257.

D

Eczacı Kâzım bey, 127.
 Eczacı Muzaffer Süreyya Bey, 208.
 Edremit'li Doktor Kalpolip, 207.
 Emekli Jandarma Teğmen Çerkez Nuri, 127.
 Emin Ağa (Talat Bey'in dayısı), 81.
 Emir Ali (Hintli), 219.
 Emir Ali Paşa, 60, 118.
 Emir Amanullah Han (Afgan Krah), 246.
 Emir el-Türki, 86.
 Enver Bey, Paşa, -Anıları, -İngiliz antlaşması, 11, 248.
 Ermeni Çakıncı (Tsakindji), -Taşnak Fırkası, -yer değiştirmesi, -Ermeni, -Ermeniler, 186, 187.
 Ertuğrul Şakir (Tarikatı Salahiyesi), 224, 228.
 Eş-Şeyh Hacı Abdullah Mansur (Doktor Mister Veyman Bry), 9.
 Ethem Paşa (Tobruk Dolayları Komutanı), 60, 61.
 Eyüp Sabri (Akgöl) Bey, 11, 127, 178.

F

F. Hadkinson (Midilli'deki İngiliz konsolos yardımcısı), 187.
 Faik Paşa, 26.
 Faliş Rıfki (Atay) Bey, 105, 109.
 Faraj ibn al-Mısri, 5
 Faruki (İngiliz ajanı), 107

Feridun (Eşref'in oğlu), 259.
 Ferik [Tümg.] Ahmet Celalettin Paşa, 17.
 Ferik Kiraz Hamdi Paşa, 220-223, 247.
 Fethi (Eski Urfa Mutasarrıfı), 235.
 Fethi Okyar, 130, 235, 317.
 Fevzi (Çakmak) Paşa, 9, 134, 159, 162, 214, 217, 231, 265.
 Fevzi Bey (Gebze Kaymakamı), 140.
 Fevzi Bey (İzmit 1. Tümen Komutan Vekili), 141.
 Fevzi Paşa (Yemen Ordusu Kumandanı), 9.
 Filip Zalzal, 108.
 Firuz Kesim (Türkiye'nin Gümüllüne Konsolosu), 250.
 Foti (Kahveci), 175.
 Fotoğrafçı Necati, 113, 113, 174, 175.
 Fuad Bulca, 58.

G

Galata'lı Miralay Şevket Bey, 134.
 Gâvur İmam (Fevzi), 192.
 Gazeteci Mustafa Şerif (M. Kemal'in kod adı), 60.
 Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 64.
 Gazi, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Atatürk, 5, 36, 61-63, 75, 96, 109, 134, 138, 139, 141, 142, 144, 146, 146, 147, 153, 156, 156, 157, 158, 162, 163, 164, 164, 167, 172, 176, 177, 179, 182, 192, 203, 213, 213, 214, 215, 219, 220, 226, 231-244, 237, 238, 245, 249, 250, 253, 254, 257, 258, 262, 265, 272.
 Gazinocu Necati, 113, 114, 175.
 Gazze'li Cemal, 58.
 General Gazi Dağıstanlı, 263.
 General Halilof, 224.
 General Maksvell, 122.
 General Pangalos, 186.
 General Protogeref, 91.

Giresun'lu Eyüp, 195.
 Girit'li İsmail Kaptan, 80.
 Girit'li Raşit Bey, 44.
 Girit'li Şevki, 240.
 Gondos (Macar gönüllü), 103, 104.
 Gökbayrak Cemal Bey, 241.
 Göz Doktoru Esad Paşa, 134.
 Gümülcine'li İsmail, 18.
 Gürcü Çürüksu'lu Süleyman, 153.
 Gürcü Mehmet Ali, 207.
 Gürcü Mehmet Bey, 206-208.
 Gürcü Yusuf (tetikçi), 236, 239, 240.

H

Hacı Adil bey, 77, 139.
 Hacı Ali Bey (Gebze Müdafaa-i Hukuk Reisi), 140.
 Hacı Ali Nâkil Bey (Tarikatı Salahiye-i), 224.
 Hacı Emin (Düzce âsilerinden), 59, 160.
 Hacı Mehmet Ağa, 50, 51.
 Hacı Muhtar Bey (Sarayda görevli), 2
 Hacı Mustafa, 27, 41, 47, 49.
 Hacı Mustafa Raşid Bey, 18
 Hacı Naşit Paşa, 21.
 Hacı Zeynelabidin, 173.
 Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, 2, 144, 174, 261.
 Hafız Cemal (Firari), 228.
 Hafız Hakkı bey, 76.
 Halep'li Zeki Paşa, 72.
 Halide Edib [Adıvar], 230, 242, 256, 264, 265, 271.
 Halil (Kut) Bey, -Paşa, 29, 59, 155, 245-247.
 Halil (Menteşe) Bey, 26, 54, 70, 73, 76, 130.
 Halit Bey, 83.
 Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, 266.
 Hamit Bey (Emir Marşan'ın oğlu), 239.

Harbiye Nazırı Nazım Paşa, 71-73, 214.
 Harput'lu Ömer, 22.
 Harrington, 176.
 Hasan Ağa (İdam edilen Potemyalılar'dan), 238.
 Hasan Amca [Hasan Vasfi Kızıtaşı], 17, 19, 75.
 Hasan Cavit, 149.
 Hasan Rıza Paşa, 72, 74
 Hasan Rıza Soyak, 219.
 Havran'lı İpolkrat, 207.
 Hıfzı Paşa (Eşkıya Takip Kumandanı), 45.
 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 267.
 Hint'li Ağa Han, 219.
 Hoca Şaban (İdam edilen Potemyalılar'dan), 238.
 Hoca Vasfi, 229.
 Hopa'lı Yüzbaşı Rauf, 123, 143, 144, 152, 154, 155.
 Hulusi Bey (Şam Valisi), 107.
 Hurşit Paşa, 74, 75, 77.
 Hüseyin Avni [Ulaş] Bey, 142, 228, 271.
 Hüseyin Bey (TM'ci), 82.
 Hüseyin Cahit Yalçın, 130, 142, 233.
 Hüseyin Hilmi Paşa, 13.
 Hüseyin Hulki Efendi, 165.
 Hüseyin Hüsnü Bey (Edremit Belediye [Encümeni] üyesi), 208.
 Hüseyin Kenan Paşa (Bedirhan'ın oğlu), 264.
 Hüseyin Muhiddin Bey (Aydın Vilayeti Jandarma Alay Kumandanı), 37, 46.
 Hüseyin Tosun, 109.
 Hüsnü Himmetoğlu, 215, 226.
 Hüsrev Sami Bey, 82, 83.

I

İbn el Raşid, İbnürreşit, 6, 97, 106, 118, 119.

İbn el Suud, İbnüssuud, 6, 97, 111, 118, 119.

İbrahim (Hakher) Bey (TM'ci), 96.

İbrahim (Tahtakılıç) Bey, 76.

İbrahim Bey (Aydın Jandarma Komutanı), 253.

İbrahim Hakkı Paşa, 55

İbrahim Süreyya (Yiğit), 134, 137.

İclal (Bedirhan Paşa'nın Rum asıllı evlatlığı), 263.

İhtiyat Zabiti İstanbul'lu Ali Galipoğlu İsmail, 203.

İlyas Sami (Rüsûmat müfettişi), 232.

İmam Şaban (Potemyalı), 237.

İmam Yahya, 66, 111, 113, 285.

İnce Mehmet, 38

İngiliz İbrahim (Çule İbrahim), İzmit Mutasarrıfı Çule İbrahim, 145, 175, 254

İngiliz Kemal (Ahmet Esat (Tomruk) Bey, Herri Villiy), 113, 174.

İngiltere Kraliçesi Victoria, 263.

İpsiz Recep, 142.

İslam (Müşir [Deli] Fuad Paşa'nın oğlu), 58.

İsmail Hakkı Bey (Türk İstiklâl Harbi'nde Kütahya Milli Alay Komutanı), 75, 185.

İsmail Hakkı Paşa, 113.

İsmail Sıdkı Bey (Aydın mebusu), 46.

İsmet (İnönü) Bey, Binbaşı İsmet Bey, İsmet Paşa, 66, 168, 181, 213-215, 217, 221, 237, 240, 254, 256, 258.

İstanbul Merkez Kumandanı Cevat Bey, 130-132, 136.

İstihkâm Yüzbaşı Akka'lı Kasım Bey, 82.

İşkodra'lı Ali Rıza, 58.

İT/TM'ci Ahmet Hilmi Bey, 136

İttihatçı Arif Bey, 136.

İzmir Valisi Rahmi Bey, 138, 216, 254.

J

Jandarma Binbaşı Sarıefe Edip, 239.

Jandarma Önyüzbaşı Zühtü Güven Bey, 199.

Jandarma Yüzbaşısı İsmet (Üsküplü), 164.

Jandarma Yüzbaşısı Kadri, 58.

Jandarma Yüzbaşısı Rüştü Bey, 35.

K

Kadir, Kadri, (Anzavur'un oğlu), 176, 186, 187, 197, 199-201.

Kalkandelen'li Arnavut Kara Sait Paşa, 24, 25, 33.

Kamburoğlu Mehmet (İdam edilen Potemyahılar'dan), 238.

Kâmil Paşa, 70, 72, 73.

Kaptan Tana, 77.

Kara Kemal Bey, 136.

Kara Vasıf Bey, 134, 136.

Karacabey, 147.

Karagümrük'lü Etem Nuri Bey, 82.

Karakaş İbrahim, 82.

Karzek Süleyman Paşa-zad, 40.

Kâzım (Dirik) Paşa, 240.

Kâzım (Özalp) Paşa, 242.

Kâzım Bey (Bursa Polis Müdürü), 207.

Kâzım Karabekir, 142

Kâzım Nami Duru, 12.

Kel Aziz (Eşkırıya), -çetesi, 195-197.

Kemal (Merkez Memuru), 229.

Kemal (Yeniköy eski Belediye Müdürü), 223.

Kerim Bey (Abdülkerim Paşa), 59.

Kılıç Ali, 95, 142, 231, 232, 237, 322.

Koçzade Mahmut, 149.

Kolağası Asım Bey Kaptan, 114.

Kolağası Ziya Bey (Kürt Bedirhan Paşa'nın damadı), 263.

Komiser Hamdi, 38.

Komünist Mehmet (Ziya Hurşit'in dayısının oğlu), 232.
 Köse (Düzce âsilerinden), 160.
 Kudret (Anzavur'un oğlu), 184, 225.
 Kurmay Albay Arif Hikmet Bey, 136.
 Kurmay Albay Edip Servet Bey, 136.
 Kurmay Albay Hasan Tosun Bey, 94.
 Kurmay Albay Yenibahçe'li Ömer Lütfi Bey, 136.
 Kurmay Binbaşı Hüseyin Kadri Bey, 136.
 Kurmay Binbaşı Naim Cevat Bey, 136.
 Kurmay Binbaşı Rıza Bey, 136.
 Kurmay Yarbay İzzettin (Çalışlar) Bey, 163-164.
 Kurmay Yarbay Kemalettin Sami Bey, 136.
 Kurmay Yarbay Yusuf Rasih, 18.
 Kuşçubaşı Ahmet (Hacı Sami'nin kardeşi), 250.
 Küçük Talat (Muşkara) Bey 155, 179, 245

M

Muğla'lı Mustafa Bey, 176.
 Muhammet Fazıl Paşa, 263.
 Muhiddin Bey (Kara Vasıf Bey'in kardeşi), 136.
 Muhittin (Anzavur'un oğlu Kudret'in arkadaşı), 225.
 Muhittin Birgen, 142, 273.
 Muhtar Yakup Ağa (Potemyalı), 237.
 Mustafa Kaptan (Osman Ağa'nın arkadaşı), 231-232.
 Mustafa Karok, 261.
 Mustafa Nuri Bey (Eşref'in babası), 2, 7, 8, 13.
 Mustafa Sagır, 95, 142.
 Mustafaoglu Kurtiş, 113.
 Mücahit Ahmet, 203.
 Müderris Hafız Salih Hoca, 84.
 Müderris Salih Hoca, 83.

Mülazım Hurşit, 144.
 Mülazım Hüsnü, 24, 28.
 Mülâzım Kâmil Efendi, 32.
 Mülazım Sarı Mustafa, 144.

N

Naci (General Naci Eldeniz), 60.
 Nasuhi Paşa, 31, 32.
 Natık Paşa, 18.
 Nazım (Hikmet), 230, 271.
 Nazım Paşa, 31, 35, 36, 46, 64, 70, 73, 85
 Necati Hasbi (Eski İstanbul Evkaf Müdürü), 229.
 Nemlizade Hamdi Bey, 232.
 Nevzat (İstanbul Merkez Komutanı), 75.
 Nikolas Plastiras, 182.
 Nuri (Adapazarı isyancısı), 153.
 Nuri Bey (Tarikatı Salahiyece), 224.

O

Onbaşı Kadıköy'lü ("Mason") İzzet Efendi, 113.
 Orhan Kemal, 74, 234, 324.
 Orhan Koloğlu, 107, 112, 276, 301.
 Osman Ferit Paşa (Medine Valisi), 6.
 Osmancık müfrezesi, 145.

Ö

Ödemiş'li Çerkez Ali Bey , 108.
 Ömer Fevzi Bey (Umûru Şarkıye Dairesi Müdürü), 274.
 Ömer Kocaöner, 269.
 Ömer Naci (İT'nin ünlü hatibi), 59, 60.

P

- Padışah-Halife Reşat, 98.
 Pandikyan, 226.
 Parti Pehlivan, 169.
 Peçelioğlu Arslan Çavuş (İdam edilen Potemyalılar'dan), 238.
 Peşaver'li Abdurrahman, 134, 137.
 Piyade Teğmen Boşnak Fazıl, 58.
 Piyade Üsteğmen Yakup Cemil, 59.
 Piyade Yarbey Japon Rıza Bey, 136.
 Piyade Yüzbaşısı Hacı Emin, 59.
 Prens Sabahattin, 16, 18, 57, 64, 71, 75, 223.
 Prens Sait Halim Paşa, 130.
 Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, 270, 271,

R

- Rahmi Bey (Eski İzmir Valisi), 138, 216, 230, 254, 255.
 Rasih Efendi (İlayı Vatan 2. Başkanı), 222.
 Rasim (Emekli Veteriner Albay), 239.
 Rauf [Orbay] Bey, -Müfrezesi, 60, 63, 96, 113, 134, 137, 138, 141, 145, 146, 155-160, 163, 184, 198, 203, 209, 210, 212, 213, 215, 219, 231, 232- 239, 242-244, 258, 262, 264, 265, 272, 274, 275.
 Recep Peker, 184, 198
 Recep Zühtü Bey, 137.
 Refet (Bele) Bey, -Paşa, 99, 259, 162, 209, 214, 233, 236.
 Refik Bey (Eski Hicaz Polis Müdürü), 82
 Refik İsmail Bey, 136.
 Resne'li Niyazi Bey, 11.
 Reşat Ekrem Koçu, 27, 114, 329.
 Reşid (Müşir [Delî] Fuad Paşa'nın oğlu), 58.
 Rize'li Ali Osman (Eski Sandalcılar Cemiyeti Reisi), 232.

Rize'li Hasan Kâhya (Sandalcılar Cemiyeti tahsildarı), 232.

Romanya'lı Halil (Tarikatı Salahiyece), 224, 229.
 Rüştü Bey (İzmit 1. Tümen Komutanı), 140, 148.

S

- Sabit (Sağiroğlu) Bey, 236.
 Sabri Bey (İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı), 253.
 Sadık Baba (Bulgar Sadık), 144, 158, 159, 312.
 Saffet Bey (Mim Mim ajanı), 258.
 Sait Halim Paşa, 73, 75.
 Sait Kaptan, 80.
 Sait Molla, 222.
 Samsun'lu Aleksiyadi (Pontos Cemiyeti temsilcisi), 234.
 Samuel Karaso, 89.
 San'a Valisi Mahmut Nedim Bey, 129.
 Sapanca'lı Hakkı, 84.
 Sarı Mehmet Efe, 169.
 Saruhan Jandarına Komutanlığı, 32.
 Saruhan Mutasarrıfı Tevfik Bey, 32.
 Serez'li Çerkez Ahmet, 108.
 Serkiyadis (İzmir Rum Müdafaa Heyeti temsilcisi), 185, 224.
 Sevkıyatçı Rıza Bey, 136.
 Seyit Abdülkadir, 220, 222, 261.
 Seyyid Ahmed el-Sünûsi, 64.
 Seyyid İdris, 9
 Sırrı (Bellioğlu) Bey, 141, 147.
 Siirt'li Mahmut (Soydan) Bey, 184.
 Silahçı Hüseyin Bey, 82.
 Sinop'lu Mustafa Efendi, 113.
 Soysallı İbrahim Bey (Burdur milletvekili), 209.
 Söke'li Mecit, 250, 257.
 Söke'li Mustafa (Eşref'in kayımbiraderi), 250.
 Südi Bey (İT Trabzon milletvekili), 136.

Sultan Abdülaziz, 2
 Süleyman Askeri Bey, 3, 65-67, 80,
 82-84, 87-91, 94, 145, 273.
 Süleyman Bey (Basra Mutasarrıfı),
 13.
 Süreyya Şehidoğlu, 149.
 Süvari Binbaşısı Tolça'lı Süleyman
 Bey, 136.
 Süvari Teğmen Fuad, 58.
 Süvari Üsteğmen Mahmut Celalettin
 Bey, 150.
 Süvari Yarbay Halil (Kiraz Hamdi
 Paşa'nın kurmaylarından), 248.

Ş

Şair Hüseyin Siyret, 18.
 Şemsettin Tleseruk Paşa, 19.
 Şemsi Paşa, 12-13.
 Şerif Abdullah, 94, 108, 118, 119,
 121, 133, 275.
 Şeyh Esat Şukayyr Efendi, 98.
 Şeyh Mezgir, 113, 115.
 Şeyh Sait, 219, 220, 222, 223, 224,
 226-228, 231, 235, 236, 254, 260.
 Şeyh Salih el-Şerif el-Tunisi, 60.
 Şeyh Şamil, 6, 65, 230, 263.
 Şeyhülislam Hayri Efendi, 130.
 Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi,
 220.
 Şükrü (Eski İttihatçı, Maarif Nazırı,
 İzmit milletvekili), 233, 239.
 Şükrü (Kaya) Bey, 243.
 Şükrü Paşa (Medine Komutanı), 6, 72.

T

Tahir Bey (Adapazarı Kaymakamı),
 139, 149, 150.
 Talat Paşa, 70, 73, 78, 96, 109, 135,
 178.
 Tarakçı Sabit (İdam edilen
 Potemyahılar'dan), 238.
 Tatar Ali Efendi, 113.

Tatar Hasan, 80.
 Teğmen Afyon'lu Ethem Efendi, 113.
 Teğmen Besim Bey, 80.
 Teğmen Beykoz'lu Hasan Bey, 82.
 Teğmen Beykoz'lu Reşat Bey, 82.
 Teğmen Ethem Efendi, 113.
 Teğmen Filibe'li Halim Cevad Bey,
 82.
 Teğmen İbrahim (Cebesoy'un yaveri),
 161.
 Teğmen İstanbul'lu Behçet Efendi,
 113.
 Teğmen Nişantaş'lı Sıtkı Bey, 81.
 Teğmen Nuri (Killigil), 59.
 Teğmen Osman Nuri, 166.
 Teğmen Recep Bey, 172.
 Teğmen Refik Bey, 82.
 Teğmen Sadık, 83.
 Teğmen Tahsin Bey, 82.
 Telgrafçı Sadık Bey, 148.
 Tefvik Paşa, 135, 223.
 Tefvik Rüştü (Aras) Bey, 253.
 Topçu Binbaşısı İhsan Bey, 136.
 Topçu Mülazımı Esat, 144.
 Topçu Yüzbaşısı İhsan (Eryavuz) Bey,
 82.
 Topçu Yüzbaşısı İsmail Hakkı, 58, 59.
 Topçuoğlu Nazmi, 134, 137.
 Torbalı'lı Emin, 241.
 Torkum, -çetesi, 209.
 Trablusgarp'lı Süleyman ül-Bâruni,
 59.
 Trabzon'lu Doktor Yüzbaşısı Raik,
 143.
 Trabzon'lu Tüccar Süleyman, 229.
 Turgut Kut, 269.
 Türk bahriyelileri, 56.
 Türk Başkomutanlığı, 205.
 Türk Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 213.
 Türk efeleri, 21, 51.
 Türk Genelkurmayı, 61, 66, 89, 94,
 113, 173, 174, 181, 183, 184, 188,
 190, 191, 195, 200, 204, 207, 209,
 213, 215, 217, 274, 175.

Türk İhtilâli , 221.
 Türk İnkılâbı, 70, 221, 234, 271.
 Türk istihbarat birimleri, 234.

Türk İstiklâl Harbi, 61, 75, 113, 127,
 131, 133, 145, 153, 163, 164, 167,
 169, 171, 174, 178, 180, 181, 189,
 221, 227, 231, 233, 241, 249, 255,
 264, 266, 267, 271, 272, 276, 277.
 Türk jandarması, -ları, 7, 192, 252,
 253.
 Türk Lirası, 59.
 Türk ordusu, 63, 102-104, 110, 115,
 122, 123, 168, 171, 177, 180, 187,
 199, 204, 217, 262.
 Türk psikolojisi, 276.
 Türk Silahlı Kuvvetleri, 53.
 Türk soylu, 57, 92, 204, 245, 285.
 Türk subayları, 55, 58, 59, 61, 63, 64,
 84, 88, 91, 127, 159, 208, 246,
 247.
 Türk süvarileri, 177.
 Türk telsiz istasyonu (Derne), 56.
 Türk Zaferi, 243, 288.
 Türk-Amerikan Üniversiteler
 Derneği, 230.
 Türkçe, 3, 9, 16, 19, 23, 89, 106, 126,
 130, 131, 187, 188, 196, 213, 230,
 275, 276.
 Türkistan, -hanları, 8, 96, 245, 246,
 248, 266, 274.
 Türk-İtalyan Harbi, 15, 53, 69.
 Türkiye, 19, 75, 107, 126, 127, 175,
 181-183, 186-190, 200, 203, 205,
 215, 221, 224, 227, 234, 235, 237,
 240, 242-244, 247, 249, 250, 253,
 254, 258, 261, 263, 265, 268, 269,
 271, 276.
 Türkiye düşmanları, 244.
 Türklük, 41, 70, 207, 215:
 Türk-Rum ittifakı, 78.
 Türk-Sovyet ittifakı, 247.

U

Usturumca'lı Halil Efe, 169.
 Uşak Hücum Taburu, 164.

Ü

Üsteğmen Arif, 59.
 Üsteğmen Fahri Bey, 82, 83.
 Üsteğmen Fuat (Balkan) Bey, 82.
 Üsteğmen İskeçe'li Arif Bey, 82.
 Üsteğmen Manastır'lı Halim Bey
 (Irak'ta şehit), 82.
 Üsteğmen Ömer Lütfi (Suman) Bey,
 80, 82.
 Üsteğmen Şehremin'li Sadık Bey, 82.
 Üsteğmen Şerif (Güralp) Bey, 150.
 Üsteğmen Yusuf Efendi, 113.

V

V. Mehmet Bey (Berlin'de İttihatçı),
 179.
 Vahdettin, 185, 219-225, 227, 228,
 248, 253, 254, 267.
 Vasil (Yunanlı istihbaratçı), 85, 255.
 Vehip Paşa, 243, 244, 254, 258, 259.

Y

Yahya Adnan Paşa, 222, 223
 Yahya Kaptan, 138-142, 148, 206
 Yakup Ağa (kod Dr. Nazım Bey), 27.
 Yakup Çavuş (İdam edilen
 Potemyalılar'dan), 238.
 Yakup Hamı, 114.
 Yar Ali/Arap Ali, 27.
 Yarbay Aşır (Atlı) Bey, 164, 165.
 Yarbay Baha, 127.
 Yarbay Behçet Bey, 99.
 Yarbay E.C. Vilson, 122.
 Yarbay Kemal (Kıraz Hamdi Paşa'nın
 kurmay başkanı), 248.

Yarbay Mahmut (Hendek) Bey, 143, 150, 153, 155, 157.
 Yarbay Musa Kâzım Bey, 99.
 Yarbay Nuri (Conker) Bey, 167.
 Yarbay Rawlinson, 248.
 Yarbay von Kress, 98.
 Yenibahçe'li Nail, 136, 142, 178.
 Yenibahçe'li Şükrü Oğuz, 135-136, 141, 142, 144, 154, 178, 232, 236.
 Yozgat'lı asker Ahmet, 203.
 Yörük Ali Efe, 241.
 Yusuf İbrahim Yazbek, 107.
 Yusuf Ziya (Bitlis milletvekili), 235.
 Yusuf Ziya Paşa, 17.
 Yüzbaşı Ali (Tayyareci Sadık Bey'in ağabeyi), 59, 117.
 Yüzbaşı Baki Bey (Sapanca'lı Hakkı'nın kardeşi), 136.
 Yüzbaşı Çerkez Kaplan, 127.
 Yüzbaşı Fahri Bey (Meriç boyunda şehit), 82.
 Yüzbaşı Fehmi Bey, 80, 176.
 Yüzbaşı Galata'lı Halil Efendi, 108.
 Yüzbaşı Hacı Vasfi Bey, 155, 162.
 Yüzbaşı Hilmi Bey, 82.
 Yüzbaşı Hüsnü Bey (Hendek Jandarma Komutanı), 153.
 Yüzbaşı İlyas (Demirsoy) Bey, 80-82.
 Yüzbaşı İsmail, 39.
 Yüzbaşı İsmail Ağa, 38.
 Yüzbaşı İsmail Hakkı, 144.
 Yüzbaşı Kısıklı'lı Ali Rıza Bey, 82.
 Yüzbaşı Kısıklı'lı Cemil Bey (I. Dünya Harbi'nde Irak'ta şehit), 82.
 Yüzbaşı Mudanya'lı Asım Efendi Kaptan, 113.
 Yüzbaşı Nihat Bey (Tarikatı Salahiye), 227.
 Yüzbaşı Osman Tufan, 134, 137.
 Yüzbaşı Ramiz, 143, 144.
 Yüzbaşı Rauf Bey, 152, 154, 155.
 Yüzbaşı Salih, 30.
 Yüzbaşı Serfiçe'li (Beşiktaş'lı) Ekrem Bey, 82.

Yüzbaşı Süleyman Efendi, 119.
 Yüzbaşı Tahsin Bey (Sinekli istasyonu demiryolu komiseri), 176

Z

Zambaoğlu Hıristaki (Tarikatı Salahiye), 224.
 Zaptiye Nazırı Şefik Paşa, 20.
 Zeki Velidi (Togan) Bey, 245.
 Ziya Gökalp, 130, 233.
 Ziya Hurşit, 232, 236, 237.

İngiltere’de Lavrens Türkiye’de **Eşref**. Bir efsane haline getirilerek kendilerine olmadık roller biçilen iki doğru söylemeyen! Bilim disiplininin uzak kaleme alınan kimi çalışmalarda da Eşref’in Lavrens’e dünyayı dar ettiği biçiminde özetlenebilecek iddialar ortaya atılmakta. Bu ve benzeri iddialarla da yakın dönem Türk tarihi, özellikle 1950’lerden başlamak üzere hayaller üzerine bina edilmek istenmekte, gerçek kahramanlar unutturulup sentetik kahramanlar üretilmekte. Böylelikle de yakın geçmiş ters yüz edilmekte. Oysa 1950’lerden itibaren kendi yakın geçmişiyle “hesaplaşan” İngilizler Lavrens’e atfedilen hadiselerin birer hayal olduğunu ortaya koyup “efsane”yi sona erdirirken bizde bu yapılmamış, Kuşçubaşı efsanesi adeta bir yolun rüzgârı gibi dozu artırılarak sürdürülmüştür. Önceki çalışması “Çerkez Ethem”de arapsoçino dönüştürülen benzer bir konuyu tamamen belge ve bilgilere dayanarak aydınlatan Ahmet Efe, bu eserinde de yakın dönem Türk tarihinin ilginç kişiliklerinden Kuşçubaşı Eşref’in gerçek yüzünü ortaya koyuyor. Bu bağlamda Kuşçubaşı’nın Harbiye mezunu olmadığını Genelkurmay ve MSB kayıtlarına dayanarak ortaya koyan Efe, Teşkilatı Mahsusa’yı Eşref’in kurmadığı ve hiçbir zaman da başkanlığını yapmadığından başlayarak birçok yanlış bilineni açığa çıkarmaktadır. Eşref’in Türk İstiklâl Harbi’nde önemli bir rol oynamadığı gibi, kuşkuları çağrıştıran eylemlerini de açığa çıkaran bu çalışma, Kuşçubaşı’nın da Çerkez Ethem’le birlikte 28 Ocak 1921’de Yunan hizmetine girdiğini ve Büyük Türk Taarruzu ardından kurduğu Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi ile -Rum ve Ermeni grupları ile birlikte- Ege adalarından Anadolu’ya çıkarmalar yaptırdığını -Fevzi Çakmak imzalı Genelkurmay belgelerine dayanarak gözler önüne sermektedir.

Çalışmanın en önemli yanı ise Hüsamettin Ertürk’ün ortaya attığı, “Kuşçubaşı’nın 150’likler listesine yanlışlıkla girdiği, Fevzi Çakmak’ın onu buradan çıkarmak için ne kadar çabaladığı...” iddiasının gerçek olmadığını bizzat Fevzi Paşa imzalı Genelkurmay istihbarat belgeleri ile ortaya koymasındır.

ISBN: 978-975-01114-3-3

